Beskrifning Öfwer Wästmanland

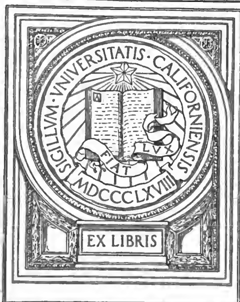
Med sina Städer, Härader och Socknar

Af

OLOF GRAU.

WÄSTERÅS,
Wästmanlands Allehandas Boktr.-Aktiebolag
1904

SIGILLVM·VNIVERSITATIS·CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

OLOF GRAUS

BESKRIFNING

ÖFVER

WÄSTMANLAND

UTGIFVEN

AF

WÄSTMANLANDS ALLEHANDAS REDAKTION

WÄSTERÅS,
WÄSTMANLANDS ALLEHANDAS BOKTR.-AKTIEB.
1904.

Förord

till Wästmanlands Allehandas upplaga.

»Den kärlek man är skyldig fädernebygden, har varit det enda, som lockat mig ut på detta stora fält, hvarest så många svårigheter möta hvarandra».

Så säger Olof Grau själf i företalet till sin beskrifning öfver Wästmanland. Och när vi härmed utsända en ny edition af det gamla värdefulla verket, kunna vi ej finna några ord, mer ägnade att ange vårt syfte och våra sträfvanden med denna nya upplaga än just dessa af Olof Grau använda.

Från första raden till den sista är Graus beskrifning öfver Wästmanland genomandad af den varmaste kärlek till fosterjorden. Och måhända är det just denna varma känsla för det egna landet, som funnit genklang i så många västmanländska bröst och gjort Graus beskrifning öfver Wästmanland så omtyckt af hvarje västmanländing.

Men tyvärr har det på senare tider varit svårt för den stora allmänheten att för någorlunda rimligt pris komma öfver ett exemplar af den utmärkta boken, som därför ej blifvit af nuvarande generation så känd som den förtjänat.

Det var med tanke härpå, som Wästmanlands Allehandas redaktion i fjol beslöt att till sina läsares tjänst utgifva en ny upplaga af Graus beskrifning öfver Wästmanland, och detta beslut har resulterat i nu föreliggande arbete.

Stora kostnader och mycket arbete har detta arbete kräft. Men om vi härigenom lyckas bereda våra läsare nytta och nöje, känna vi oss därmed rikligen belönade.

När Olof Grau år 1754 utgaf sin »beskrifning», talades och skrefs vårt svenska språk afsevärdt annorlunda än i våra dagar. Och i allmänhet torde vår tids människor ha rätt svårt att fullt förstå en del af de uttryck som förekomma i gammalsvenskan, men som nu äro fullständigt ur bruk.

Vid utarbetandet af denna upplaga af Graus beskrifning ha vi betänkt detta, och då vi befarat, att om vi utan vidare aftryckt upplagan af år 1754 med dess föråldrade stil och språk, den svårighet det för nutidsmänniskor mötte, att läsa och förstå gammalsvenskan, skulle i hög grad minska våra läsares intresse för arbetet, hafva vi företagit oss att till nutidsspråk omarbeta det gamla, högtförtjänta verket.

Därvid ha mött många svårigheter. Ty en dylik omarbetning måste, om den ej skall minska arbetets värde, ske med stor förståelse och lätt hand. Det gäller att ej för mycket vara slaf under det gamla, men ej heller företaga ovarsamma retoucheringar. Huru vi lyckats i våra bemödanden i detta fall må våra läsare själfva bedömma.

För att våra läsare emellertid skola få en föreställning om den ursprungliga upplagans utseende hafva vi direkt kopierat arbetets titelblad, dedikationen och författarens företal efter originalet, så att denna del af arbetet är fullständigt lika med den år 1754 utkomna upplagan.

Likaledes äro illustrationerna direkta reproduktioner ur originalupplagan, men hafva, för utseendets skull och i enlighet med nyare tiders boktryckeriteknik, placerats inuti texten.

De ofta förekommande noterna och anmärkningarna ha, såväl till läsarens bekvämlighet som för det typografiska utseendets skull, samlats på ett ställe i slutet af boken, där äfven finnes en fullständig förteckning öfver de källskrifter Grau användt vid utarbetandet af sin beskrifning öfver Wästmanland.

Och när vi härmed öfverlämna verket i nu föreliggande skick till våra läsare sker det i den förhoppning, att »Graus beskrifning» skall blifva en kär gäst i hvarje västmanländskt hem och att hvarje man och kvinna i Wästmanland måtte genom denna beskrifning lära sig att bättre än förr känna och älska det härliga land, där våra fäder bott och byggt före oss och där våra efterkommande skola lefva efter oss.

Sker detta, då äro vi rikligen belönade för vår möda.

Västerås i augusti 1904.

WÄSTMANLANDS ALLEHANDAS REDAKTION.

Beskrifning
Öfwer
Wästmanland

Med sina Städer, Härader och Socknar

Af

OLOF GRAU.

WÄSTERÅS,
Tryckt hos JOHAN L. HORRN; Kongl.
Consist. & Gymn. Boktr. år 1754.

Imprimatur

N. OELREICH.

Psalm. 115. v. 16.

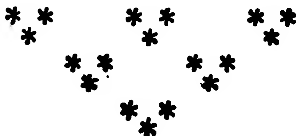
Himmelen alt omkring är HErrans; men jordena hafwer han aifwit menniskiors barnom.

Apost: G. 17 Cap. v. 26.

Och satt them före beskårda tide och skickat huru widt och långt the bo skola.

v. 27

På thet at the skola sökia HErran, om the måtte kunna kännan och finnan; ändock han är icke långt ifrå hwarjom och enom af oß.

Kongl. Maj:ts

Och

Rikssens Högloflige Krigs-Collegium.

Högwälborne Herr *Præsident* och Commendeur af Kongl. Maj:ts Swärds-Orden,

Så ock

Högwälborne och Wälborne Herrar,

Herr *General* Fält-Tygmästare, Herr *General Major*, Directeur af Kongl. Fortification och Commendeur af Kongl. Swärds-Orden,

Samtelige

Herrar Krigs-Råd och Krigs Commissarie.

Högwälborne Herr Præsidentens och Högloflige Kongl. Krigs-Collegii emot mig nu snart i fulla 15 år bewiste ynnest hafwer gifwit mig anledning, at, i efterfölgd af en gammal och loflig sedwana, med H. Herr Præsidentens

och

och Högloft. Kongl. Krigs-Collegii Namn pryda deßa blader.

De förmena sig ock dertil äga så mycket större rättighet, som hwad uppå dem finnes antecknadt; endast tilskrifwer H. Herr Præsidenten och Högl. Kongl. Collegio sit ursprung, hwilket gifwit Auctoren medelst en Indelnings Refas förrättande öfwer Kongl. Maj:ts och Kronans Saltpettersjuderi Werk i detta Höfdingedöme, första anledning til detta des ofkyldiga företagande, och derunder tilfälle at eftertänka, huru ledige stunder kunna anwändas til nyttiga tids fördrif, och Embetes sysslor skötas tillika med sådant, som nytta och nöje hos andra skaffa kan.

Utom alt detta, som hushåldnings- och krigs Wetenskaperne så nära med hwarannan sammanfogade äro, at de ej kunna åtskiljas; så hafwer ock H. Herr Præsidenten och Högl. Kongl. Collegium dageligen i sin upmärksamhet ej

ej mindre möda haft ospard, at göra Inbyggarenas hushåldning och wälmågo fast, än at se deras landamäre under en Nådig Konungs Höga beskydd med wett och wapn emot utländskt intrång så wäl i fred, som i fegd befästadt.

Ty tilägnas nu Herr Præsidenten och Högloftl. Kongl. Collegio detta arbete, med ödmjuk önskan, at den Store Allmagten wärdigas göra H. Herr Præsidentens och Högloftl. Kongl. Collegii rådläggningar i alla tider wälsignade.

Jag framhärdar med djupaste wördnad

Högwälborne Herr Præsidentens

och

Högloftl. Kongl. Krigs-Collegii

ödmjukaste tjenare
O. GRAU.

Företal.

Hafwer den Gifmilde Skaparen af sin outsäjeliga rikedom behagat förunna menniskian mycket godt här i werlden, för hwilkets rätta bruk och nyttjande hon aldrig utom HErrans nåd är mägtig, at göra behörig redo och räkning; så är det wißerligen hennes plickt och skyldighet, at hon anwänder sig hel och hållen til de ändamål, för hwilka hon i werlden tilkommit, och således så wäl winlägger sig om, at erhålla en behörig kunskap uti de ting, som Skaparen henne förlänt, så at hon rätt förstår och wet, hwartil hwart och et deraf kan gagna, såsom ock beflitar sig derom, at med sorgfällighet rätt nyttja och wårda det hon under händer fådt. Derföre satte ock GUD första menniskian in uti

 lust-

lustgården Eden, at han honom bruka och bewara skulle (a).

Deße twänne stycker, kunskapen och arbetet, äro den rätta grundwalen, hwar uppå en menniskia under den Högstes wälsignelse kan byggia sin timeliga wälfärd. Och som de bägge äro med hwar annan så nära förknippade, så kan ock menniskian ingendera af dem wara förutan, eller mera det ena undbära än det andra, så framt hon wil wänta wälsignelsen. Förstår hon ej rätt, hwar til Skaparens förlänte gåfwor, hwar på sit sätt, kunna gagna, kan hon ej eller med tilbörlig nytta dem bruka och bewara. Kort sagt. Okunnoghet och Lättja, skadelige laster, hafwa icke ännu gjordt någon rik.

Lika som nu detta är och blifwer i synnerhet at tala, en sanning, så är ock lika owedersäjeligit i allmänhet, at en menniskia bör wara mera bekymrad om at känna sit, än andras; ty, hwad nytta har det med sig, at bry sit hufwud om andras och glömma bort sit egit? Likaledes, at, förr än man hamnar til främmande Land, man bör förse sig med til-

(a) Gen. 2. Cap. v. 15.

råckelig kunskap om sit egit Fäderneslands skick, art, belägenhet och tilstånd, weta, hwad förmoner den Högste af sin outöseliga godhet behagat det förunna, huru med dem hushållas, hurudane inrättningar, näringsmedel, slögder och handteringar inbyggarena äga och huruledes de hafwa sin trefnad, med hwad mera som til denna Fädernes-landets känning höra kan? Är icke hwar och en sin Fädernes bygd högst förbunden?

Beskrifningar öfwer Fädernes-landet kunna således, när de äro rätt ställdte, lemna den säkraste underrättelsen om tilståndet och hushåldningen i Landet, samt tjena til deras wägledande, som med upmärksama ögon sit Fädernes-land wilja genomwandra, förutan det, at de äro den rätta grundwalen, uppå hwilken hushåldningens tilwäxt och förkofring kan anläggas. Wåre Förfäder hafwa derföre för mera än Twåhundrade år sedan begynt, at författa sådana beskrifningar öfwer Fädernes-landet, af hwilka både de i sin tid och wi sedermera mycken uplysning i Historien och Geographien haft: deras minnen bör ock

af oß i wördning och ära in til efterkommanderne hällas. En Olaus Petri Nericius, eller Mäster Olof Petri, förste Ewangeliske Kyrkoherde öfwer Stockholms stad, har år 1550 sammanskrifwit en förteckning på de förnämsta Städer och Closter i Riket. En Geographisk beskrifning öfwer Swerige utgafs på Latin år 1626 af Herr And. Bureus, hwilken af Glorwyrdigst i åminnelse, Konung Carl den IX:de blef år 1603 förordnad at föra styrelsen öfwer Landtmäteriet. Professoren i Åbo, sedermera Assessoren i Kongl. Hofrätten derstädes, Herr Michael Wexionius Gyllenstolpe låt der trycka år 1650 en beskrifning öfwer Swea- och Göta Riken, Finland och underliggande Landskaper, hwarutinnan han i några mål widlyftigare gådt än den förre. Samma år författade Daniel Terserus Elogia Regni Sveciæ. Lars Wetterhamn utfärdade af trycket i Lund år 1670 Descriptionem Florentissimi Regni Svio-Gothici. Professorens i Upsala Johan Loccenii Antiqvitates Sveo-Gothicæ blefwo åfwen samma år tryckte och Descriptio totius Regni Sveciæ Geographico

co Historica författades, uppå Glorwyrdigst Konung Carl den XI:tes befallning, af samma Professor. År 1695 har ock Kongl. Secreteraren och Historiographen Claes Örnhielm under namn af Svecia Antiqva & Nova sammanstrifwit en beskrifning öfwer Swerige med derunder liggande Landskaper. Ibland deßa arbeten kommer åfwen Fältmarskalken, Högwälborne Gref Dalbergs Svecia Hodierna et Antiqva, som med de skönaste Kopparstycken öfwer Städer, Kongl. Slott, Säterier, m. m. är i tjock Foliant utgifwen, til hwilken en Geographisk och Historisk beskrifning af den Lärda Herr Petter Lagerlöf blifwit påbegynnt, hwilken efter hans död af Stats Secreteraren Herr Olof Hermelin fortsattes och är i Folio tryckt; men ej längre än til pag. 132 (b). Af Kongl. Secreteraren Herr Johan Palmschiold samlades en myckenhet minnesmärken och märkwärdigheter i Lands-orterna, hwilke skrifter förwaras nu i dag i det Academiska Bibliotheqvet i Upsala. Af Monu-

(b) v. J. Faggots Historia om Swenska Geographien pag. 70. & seqv.

Monumenta Sveo Gothica utgaf Kongl. Secreteraren och Antiq. Herr Johan Peringschiöld första Boken år 1710 och 1719. I wåra tider hafwa också åtskilliga wittra Måns arbeten blifwit i dagsljuset framgifne, af hwilka wi ej allena kunna århålla en tilräckelig kunskap om tilståndet och hushåldningen uti många orter af wårt kära Fäderneslând, utan ock få weta många gamla märkwärdigheter och ålderdoms minnings-märken, som likasom utu sit stoft och mörker för oß blifwit upletade och upgrafne. Oß kan nu igenom hela wårt kära Fäderneslând wägleda en inledning til Swenska Geographien, som år 1740 i Stockholm tryckes, sedan med tilökning af sin wärda Auctor, Herr Häfs Audit. Mag. Tuneld, andra gången år 1747 uplades och ytterligare åter tredje gången år tryckt. En början til beskrifning öfwer Swerige giordes af Herr Salvius, som första Tomen år 1741 om Upland utgaf. Sveo-Gothia Munita och Monasteriologia Svecana, af Biskopen Högw. Doctor, Herr And. Rhyzelius på modersmålet år 1744 utgifne, tala om mycket urgamla saker i wårt

kära

fära Fäderneslånd. Herr Archiatern, Doctor Carl Linnæi Resa igenom Gottland och Öland tryckes år 1745 och Herr Professoren Kalms Resa igenom Wäster Götland och Bohusland år 1746 och ytterligare Herr Arch. Doctor Carl Linnæi Wäst-Göta Resa år 1747: Nyttige Rese-beskrifningar, som innehålla förenämde Orters Naturalier, tillika med anmärkningar i Hushåldningen, Natur-kunnogheten, Medicine, Physiqven, Antiqviteten och dessa orters inwånares seder och lefnads sätt. Swenske Lappmarkerne fingo år 1746 en tilräckelig beskrifning öfwer sig och sina inbyggare utaf Herr Kyrkoherden Magister Petter Högström. Om Bohusland har Herr Prosten i Tanum, Magister Johan Oedman år 1746 utgifwit en beskrifning. Halland har af Herr Assessoren och Kongl. Antiqv. Richardsson nyligen til des förnämsta märkwärdigheter och sin beskaffenhet blifwit beskrifwit. År 1751 framgafs et försök til en Oeconomisk beskrifning öfwer Satakunda Häraders Norra Del i Finland. Åtskillige Rikets Landskaper, såsom: Dalarne, Medelpad, Helsingland, Söder-

manland, Österbotn, Upland, Ångermanland, Jämteland, hafwa, förutan många flere, såsom ock åtskillige Rikets Städer, Härader och Socknar, blifwit uti Academiska Snille prof, hwars antal jag här ej skulle hinna at uppräkna, beskrefne och kunnige giorde, förutan det, som eljest om en del afhandladt blifwit: Och, enär de igenom Wår Nådiga Öfwerhets förordnande af Kongl. Landtmäteri werket utgifne Chartor med desa Provinciers beskrifningar jämnföras, kan det blifwa för ögonen klart, hwad owärderligit godt den store Allmagten behagat wårt kära Fäderneslands förunna.

Wåstmanland, et Landskap i Swea Rike, som wid jordenes delning af den Milda Skaparen oförnekeligen icke den sämsta lotten ibland de andra Landskaper dragit, utan med dem täflar så wäl i ömnog fruktbarhet af Åker, Äng och Betesmark, som i rikedom af Silfwer- Koppar- och Järn-fulla Bärg, Skogiga marker, Fiskrika Sjöar och ofkattbara Strömmar och Floder, har likwäl, som de förr uppräknade Landskapen, icke ännu

ige-

igenom beskrifning blifwit til sina stora fördelar bekant.

G. Läsare: Här lemnas nu öfwer detta Landet en beskrifning, hwarest omtalas, huru det samma är belägit; huru det förmodeligen fådt sit namn; wid hwad tid det ställigen tyckes fådt inbyggare; huru det samma warit i Hedna och sednare tider indelt; huru Fylkis-Konungar, Jarlar, Drottar, Wikingar och Sjö-Konungar med flera i mångrådighets tiden warande Herrskaper der haft sina Gråstens-Castell, Borgar och Säten; huru werldslig Öfwerhet der fordt wälde; Domare, Lagmän, Stiornarmän eller Landshöfdingar och Biskopar der i Landet warit; huru Förfäderen lemnat sina afledna Hieltars och tappra Landsmäns Äreminnen efter sig åt oß; huru Landet för des ymnoghet af Metaller bär sit Wapn af Brinnande Bärg; huru des gränsor fordom warit och nu för tiden äro; hwad stora förmoner den Alsmägtige Skaparen gifwit detta Landet så wäl medelst en underbar blandning af Sjöar, Strömmar, Skogar, Fruktbärande Fält och Marker om hwar-

andra, såsom ock med en owärderlig rikedom af Silfwer, Koppar och Järn. Här talas om Landets Städer, deras belägenhet, ålder, inrättningar, talrikhet, rörelse, närings sätt, Handtwerk och egor. Hwart och et Fögderi, Härad och hwarje Sockn anföres efter den ordning, som Jordeboken wid handen gifwer och omtales deras Hemmantal, widd i mark, förmöner i ömnogare eller ringare Åker, Äng, Betesmark, Skog och Sjö; huruledes Inwånarena nära sig, Jordmonerne äro beskaffade, Bärgsbruken drifwas, under hwilket alt åfwen månge gamle Ålderdoms märken, som i glömskones mörker til en del warit dolde, här korteligen i dagsljuset blifwit upgifne. Anmärkningar, G. Läsare, hwilke jag önskar blifwa af dig så wärdige hållne at igenom läsas, som de för mig warit mödsame at göra.

Kärleken, hwilken man är Fäderneshygden skyldig, har warit det enda, som lockat mig ut på detta stora fält, hwarest så månge swårigheter hwarannan möta. Ty hwad olikhet är icke emellan den ena och den andra orten, den ena och den

an-

andra Socknen i des läge, skick, art och beskaffenhet? Ja twänne Gärdar, fast de in wid hwarannan belägne äro, åtskiljas dock ofta til sina förmoner. Huru stor åtskilnad är icke emellan sielfwa Jordmånerne? Huru olika wårdes, häfdes och sådas icke jorden och huru olika bärges ju icke frucken deraf? Huru olika beskaffade äro icke orterne sins emellan, i anseende til Åker, Äng, Betesmark, Skog och Siö, hwilke gåfwor den Högste Wisheten på et för oß så underligit sätt ibland menniskiors barn så olikt utdela behagat, och likaledes har alt det öfriga, som hörer til känningen af et Lands Hushåldning, Boskaps skötsel, Bärgsbruk, Fiskerier, Siöfart, Inbyggarenas näringsmedel, m. m. en stor olikhet sins emellan, hwilken af et upmärksamt sinne på en nog ringa widd af Landet märkeligen kan skönjas. Store äro HERrans werk: then som uppå them aktar, han hafwer lust theraf (c).

Et så drygt ämne har sannerligen fordrat et mera lyckeligit snille och en bättre flytande penna, än hwad af des-

(c) Psalm. 111. v. 2.

sa delar har på min ringa lott fallit, hwarförutan min nog kringskurna tid ej gifwit mig så många lediga stunder, som til et sådant arbetes wärdiga utförande jag bordt hafwa och gärna önskat mig kunna hafwa; ty har, såsom ock för andra orsakers skul jag ofta tänkt låta blifwa altsammans. Men *Non differendum est tirocinium in senectutem; nam qvotidie crescit metus, majusqve fit semper qvod ausuri sumus: et dum deliberamus qvando incipiendum, incipere jam serum fit. Quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem promi decet, dum et venia et spes est, et paratus favor, et audere non dedecet* (d).

Således har jag företagit mig et arbete, så biträdd af Gynnare och Wänner, at det, här lemnadt, får af mig kallas mera andras än mitt egit. Hwad jag sjelf sedt wid tilfälle och resor i orten, är wäl grunden, hwaruppå min wißhet bygd blifwit och hwad gammalt warit, hafwa de Auctorer, med hwilka jag mig rådfrågat blifwit mig til styrslo, här uptecknade. Men mig räknar jag det

(d) Quintilianus.

det åfwen för en heder, at Wittre och Lärde Män i detta arbete welat mig understödja, hwarföre min skyldighet af mig fordrar, at för sådant gynnande och sådan beford̈ran med skyldigste årebetygelse och tacksäjelse på detta rum nämna så wäl Upsala Stichts, som detta Höfdingedömets och Stichtets Höga Styres-Män, åfwenwäl Öfwerste-Lieutenanten och Riddaren af Kongl. Swärds-Orden Högwälborne Herr Baron Jonas Cronstedt, Öfwer-Directeuren wid Kongl. Landtmäteri werket, Herr Jacob Faggot, Assessoren i Kongl. och Rikssens Antiqv. Collegio, Herr Carl Hagelberg, förutan et stort antal af Gynnare och Wänner, hwilkas upräknande här skulle blifwa alt för widlöftigt; men med wördsam tilgifwenhet oändeligen af mig skola ihogkommas.

G. Läsare, hwarest min swaghet finnes i detta arbete, så haf mig benägit ursäcktad: det kan förbättras. Saknas något, som kan wara bekant och här, så wäl som annat, tyckes bordt få sit rum, wis mig lika godhet: Jag har trodt för mycket på en gång torde

)( )(2 gång

göra ledsnad. Men winner detta et rent nöje, hwilket ock är det enda, som jag för all min wid detta arbete nedlagda möda af hwar ädelsint Läsare mig önskar; så kan, om den Nådige Allmagten täckes förunna hälsan och lifstiden, framdeles berättas, huru Wästmanländningen brukar sin Jord, sköter sin Boskap, idkar Fiskeri och Djurfånge, drifwer sina Bergwerk och handterar sin Skog, samt huru der är rörelse emellan inbyggarena.

Qui legis ista, tuam reprehendo,
Si mea laudas
Omnia, stultitiam: Si nihil,
Invidiam.

Nyköping m. Augusti 1752.

I. KAPITLET.

Om Wästmanland i allmänhet.

WÄSTMANLAND*), uti senare tider ett furstendöme, är beläget nästan midt i Svealand på norra och västra sidan om sjön Mälaren och återfinnes på kartan mellan 59 graden, 18 minuten och 60 graden, 17 minuten nordlig bredd samt 26 minuten och 2 graden, 20 minuten västlig längd från Uppsala meridian. Afståndet från rikets hufvudstad, Stockholm, och till den punkt rakt i nordväst, där en å, benämnd Sagån, som kommer från landets nordliga del och på en kortare sträcka skiljer det från det öster ut belägna Uppland, faller ut i Mälaren, är 7 mil. Från nämnda punkt sträcker sig landet vid pass 7 mil väster ut och skiljer sig medelst Opboga å, fem åttondels mil från Arboga stad, ifrån Örebro höfdingedöme. Bredden vid norra gränsen är något större, omkring 9 mil. Från Mälaren i söder och upp till stora Dalälfven i norr, där

*) Det visar sig snart nog, att Grau beskrifver, icke hvad vi nu för tiden mena med Västmanland, utan det, som innefattas under benämningen Västmanlands län, här kalladt »landet,« sedan höfdinge- eller landshöfdingedöme.

Gästrikland och Dalarne möta, är landet 7 1/4 à 8 1/2 mil. Grannarne rundt omkring äro sålunda: Uppland på östra sidan, Södermanland söder ut, Örebro höfdingedöme väster ut samt Dalarne och Gästrikland norr ut. Detta är landet, som här skall beskrifvas.

Hvad namnet, Wästmanland eller Wästermanneland, Wästmanneland, beträffar, så hålles före, att det så blifvit kalladt af läget i väster från Uppland och det icke blott därför, att Uppland var uti det gamla och i forna tider egentligen så kallade Svea rike en medelpunkt, utan äfven af den orsaken, att Uppland förmenas först fått invånare, och dessa skulle då hafva gifvit de andra landskapen namn efter deras läge från sig. Af samma skäl som Wästmanland fått sin benämning af landets läge väster om Uppland, skulle Södermanland fått sitt namn af läget söder om Uppland, orterna norr om Uppland namnet Norrland, och t. o. m. Finland, som fordom hetat Östermanland och Eistland, fått dessa sistnämnda benämningar efter belägenheten öster ut från Uppland. Uppland var också det förnämsta landskapet i Svea rike, som fordom omfattade ej flere landskap än Uppland, Wästmanland, Södermanland, Närke och större delen af Dalarne, därför, att Svea konungar då hade sitt hufvudsäte i Uppsala stad, hvaraf de ock kallades Uppsala konungar. Hvad det andra ordet i namnet, Man- eller Manneland, beträffar, så kommer det af Manhem, hvilket är ett bland de äldsta namnen på Sverige och förnämligast tillkom det gamla Svea rike. Till åtskillnad härifrån betecknades de norra orterna i Sverige med det gemensamma namnet Jotnahem. Men hvaraf ordet Manhem skall hafva sitt ursprung, därom äro de lärde af skiljaktiga åsikter. Dels hålles före, att ordet härledes af Man och hem, som skall betyda så mycket som

männers eller tappra hjältars hemvist, dels förmenas, att Sverige fått detta namn efter en konung, som hetat Man. Denne konung lär i regeringen efterträdt sin fader, konung Twisto eller Twisco, som öfvergifvit sitt forna rike uti stora Skytien (se bihanget not 1) och sedan regerat här i norden, efter några lärdes mening mellan åren 253 och 306 efter den stora syndafloden. Nyssnämnda konung Man eller Mann säges, enligt kongl. sekr. och antikvarien herr Johan Peringskölds uppgift, hafva varit Karl II, drottning Disas, konung Sigtruds, äfven kallad Atins Sämannens, kloka husfrejas (gemåls) svärfader Gautes, fader och regerat omkring år 1650 eller 1670 före Kristi födelse. Åter uppgifves, att ordet Manhem skall hafva uppkommit efter ett folkslag, vaner, hvilka, förr än de jämte våra förfäder inflyttade hit till Norden, bodde vid floden Tanais utlopp. Dessa vaner anses vara de samma, som sedan fått namnet väner eller vänder, af hvilka deras nya hemvist, som de tagit sig här i vårt fädernesland, allraförst skall hafva erhållit namnet Wanhem, hvilket ord sedermera förmenas hafva blifvit förbytt i Manhem. Till hvilken grad dessa olika meningar hafva bättre skäl och grund framför hvarandra, är betydelselöst för vårt syfte. Det torde kunna vara möjligt, att ordet Manhem upprunnit ur Ma, Maen, som lär både på vårt gamla och ännu i dag somligstädes talade språk betyda ett vattenrikt land, så framt den meningen icke alldeles kan förnekas, att Sverige i forna tider varit mer än nu genomskuret af haf och andra vatten samt liknat en skärgård. På grund af denna sin vattenrikedom har vårt land bekommit sina andra gamla namn såsom Swithiod, Scandinavia, Baltia, Thule, hvilka samtliga anses hafva en och samma betydelse (se bih. not 2).

Om Norden, såsom nyss nämnts, fordom varit mera än i vår tid genombruten af sjöar, och om vattnet vid vår Frälsares födelse stått omkring tretton famnar högre än nu samt ändå högre längre tillbaka, då de första flyttningarne anses hafva skett hit till Norden (se bih. not. 3), så kan man utan möda föreställa sig, att vårt land haft för våra förfäder en helt annan prägel, än den det nu i våra tider äger. Sjöarne Åmänningen, Aspen, Snyten, Hörendesjön och Lasjön m. fl., hvilka ligga norrut, voro då sammanflutne med hvarandra till så godt som en enda sjö. Det samma var förhållandet med å ena sidan sjöarne öfre och nedre Wettern, Dagarn med en eller annan sjö däromkring i Skinnskattebergs socken och å andra sjöarne Lillsvan och Långsvan, stora och lilla Kjedjen i Hed och Gunnilbo socknar. Så har ock Wästlandasjön blandat sig med Skedvisjön i Skedvi socken. Alla dessa sjöar äro nu för tiden delvis långt nog åtskilda från hvarandra men hafva alla sitt aflopp genom andra sjöar, strömmar och åar ner i Mälaren. Mälaren betäckte då med sitt vatten många af de låga trakter, som ligga omkring honom och på åtskilliga ställen sträcka sig långt in i landet, hvarest i våra dagar stora åkerfält och ängar äro till finnandes. Våra fyra stora strömmar, hvilka löpa igenom hela landet, från norr till söder och utfalla i Mälaren, hade utan tvifvel då, om vattnet stått femtio alnar högre än nu (se bih. not. 4), kunnat vara ganska bekväma till segelfart och erbjudit fartygen en obehindrad segelled genom hela landet både västerut långt in i Närke och norr ut ända in i Skinnskattebergs bergslag, Norbergs bergslag och vidare ut i sjöarne norra och södra Barken i Kopparbergs höfdingedöme. Våra gamla vikingars sjöfart, som torde hafva nått ända upp i Dalarne, eftersom den ortens gamla

lag talar äfven om haf och skepp, hade då kunnat sträcka sig igenom vårt land ifrån Dalälfven ned åt Kölforsdammen i Enåkers socken in åt de trakter, hvilka sjön Hallarens vatten nu täcker, och vidare åt Klasbosjön samt slutligen utför Sagån ner till Mälaren. Bekräftelse på vattnets forna utsträckning öfver vårt land finna vi däri, att många orter och boningsplatser ännu i dag bära namn af vikar och sund och kallas öar, holmar eller näs, fastän de ligga långt upp i landet och vid dem icke någon sjö eller något vatten nu för tiden finnes, men hvaraf de naturligtvis, då förhållandet var omvändt, fått sina namn (se bih. not. 5).

Men hvad man i berörda hänseende här i vårt land med visshet känner, är det, att man observerat, huru Mälarens stränder omkring Barkare socken, där de ej äro brådjupa, hafva så småningom uppgrundats och ökat sig 60 à 100 famnar utåt sjön. En liten fjärd i Mälaren, Askefjärden, som stöter intill södra sidan af nämnda socken, är numera så grund, att där vattnet nått till knä eller, närmare bestämdt, en aln högt i gubbars barndom, kunna de nu gå torrskodda och för öfrigt utan fara vada långt ut i sjön, och är denna fjärd i midten ej djupare än 4, högst 5 alnar. I forna tider lär man kunnat sjöledes färdas här igenom fjärden framåt Löfsta, Slitsta och Kallsäby byar i Dingtuna socken, hvilken till någon del på södra sidan gränsar intill denna fjärd, hvadan en by i denna uppgrundade sjövik ännu i dag heter Fälvi eller Fjärdvik, men är nu belägen ganska långt från sjön. I Lundby socken, som ligger här ofvanför vid Mälaren, har man vid en källa, benämnd Stolpkällan, för några år tillbaka funnit vrak af ett fartyg, och denna källa ligger så långt ifrån sjön, att man ej kunde tro, att någon segelfart fordom varit dit upp. Vid Wästerås stad, belägen där Svartån löper

ut i Mälaren, har man äfven erfarit, huru vattnet aftagit, och stränderna, hvilka ej heller här äro bråddjupa, så upplandats, att många tomter invid sjön kunnat bebyggas i vår tid. På ett och annat ställe omkring Mälaren har man äfven funnit stora järnringar fastslagna i bergen ganska högt öfver vattenytan. Dessa hafva förmodligen tjänat till fäste för fartyg. En segelled skall hafva sträckt sig från Mälaren öster om Wästerås stad upp åt landet genom Badelunda socken, där man i ängen nedanför kyrkan funnit vrak af fartyg. Äfven kallas två beteshagar vid Tibble här nedanför kyrkan, där nu är stark hårdvall, Sör- och Norrkärret. En segelled skall ock vidare gått framåt Hubbo och Romfartuna socknar ut i Frövisjön i Skultuna socken, hvilket man ännu kan sluta sig till af de låga ängar, som finnas i denna trakt af landet. Äfven lär i forna tider en segelled ha gått från Mälaren igenom Öresund och Långtora socken i Uppland in i östra sidan af vårt land åt Härnevi och Torstuna socknar, hvadan ängarne i Långtora, genom hvilka denna segelled sträckt sig, ännu i dag kallas Långtoraviken och ett ställe i nämnda ängar Rydaholmen, samt den stora ängen i Torstuna, som ligger i denna trakt, Torstunasundet. Man antager, att denna segelled härifrån gått upp i landet ända in i Wittinge socken, hvarest man uti ett stort berg vid Skattmansösjön funnit järnringar inslagna (se bih. not 6). Sådana upplandningar och dessa segelleders försvinnande må härleda sig af hvad orsak som helst. Anledningen må antingen hafva varit vattnets årliga minskande, så att våra sjöar årligen lämnat oss något af sin gamla botten att bebo och bruka, eller ock, att sjöarna eller vattnet fört med sig sand, lera och sjövrak, som tid efter annan ökat stränderna och gjort dem högre och sålunda mer och

ner fyllt igen och gjort åar och strömmar grundare, hvaraf man tyckt, att vattnet i sjöar, åar och strömmar sjunkit undan och segellederna således på många ställen blifvit obrukliga. Orsaken till detta, säger jag, må vara antingen den ena eller andra. Det ingår ej i min uppgift att utforska densamma.

Lika svårt är att bestämma, om våra äldste förfäder tagit sina hemvist förr här i vårt land än i något af landskapen här omkring, eller om något annat landskap varit förr bebodt än detta. Deras lefnadssätt var ursprungligen sådant, att de flyttade från den ena orten till den andra. Så fort som folket ökade sig, skickades nya folksvärmar ut ifrån de intagna landsorterna, och våra förfäder voro ett vandrarefolk, som aldrig stannade länge på samma ställe utan snart lämnade sin ursprungliga hembygd. Af landskapen i Svea rike anses eljes Uppland vara det, som först fått invånare. Detta sluter man så väl af den stora skogsbrist, som där mera än i något af de andra landskapen är rådande, som ock af de många ättebackar, som där påträffas till större antal än på andra orter och skola vara alldeles säkra bevis på, att orten af ålder varit bebygd. Om så är har Wästmanland blifvit bebyggdt, åtminstone hvad den delen beträffar, som ligger öster ut närmast ofvan intill Uppland, lika tidigt som nämnda landskap, ty där finna vi samma märken, som nyss förut är sagdt om Uppland, och dessutom var denna del af Wästmanland i forna tider inbegripen under Uppland eller Fjärdhundra (se bih. not 7), hvadan den trakten af landet ännu i dag kallas Fjärdhundra, hvarom mera här nedan.

Landets indelning var i dessa äldsta tider helt annorlunda än nu. Den västra delen af landet, eller allt det, som sträcker sig väster ut från Wästerås

stad på ena sidan ned åt Mälaren och på andra uppåt Svedvi socken, vidare ifrån Ramnäs-strömmen och sjöarne Åmänningen, Aspen och Barken och så allt land väster ut inåt Örebro höfdingedöme, kallades den tiden Tuhundra land, ty den trakten hörde tillika med mycket, som nu lyder under Örebro höfdingedöme, till den andra af de tio lotter, i hvilka Sverige var i äldre tider deladt. Tuhundra härad, beläget här i näjden närmast väster intill Wästerås stad, bär därför ännu i dag häraf sitt namn. Den mellersta delen af landet åter, eller allt det, som är beläget öster ifrån Wästerås stad, Svedvi socken, Ramnäsströmmen och sjöarne Åmänningen och Aspen utåt sjön Hallaren, Sagån, Sala stad och Sagån ned åt Mälaren ,kallades Siuhunda land, ty det hörde till den sjunde af de förr nämnda 10 lotterna, under hvilken äfven en del af Dalarne lydde. Häraf kommer det sig, att ett härad i nämnda trakt närmast intill Wästerås öster om staden bär namn af den lotten och kallas Siende, fordom Seunde eller Siuhunda. Den tredje eller östra delen af landet, som sträcker sig öster om Sagån, Sala stad och sjön Hallaren, räknades under den fjärde lotten eller Fjärdhunda land, hvilken vidare innehöll det, som ligger i Uppland ned åt Mälaren omkring Enköping inåt Säwa å och så uppför åt Dalälfven samt en stor del norr om nämnda älf. Denna trakt af vårt land kallas ännu i dag Fjärdhundra, såsom förut blifvit nämndt.

Af det föregående finna vi, huru vårt land i forna tider varit deladt i 3 folkland nämligen: Tuhunda-, Siuhunda- och Fjärdhundaland. Hvart och ett af dem hade, så väl som de andra folkländerna i riket, den tiden sin särskilda konung. Dessa konungar kallades fylkeskonungar. Ehuru de voro för sig själfva själf-

myndiga konungar i sina riken, måste de likväl erkänna Uppsala-konungen, eller den, som regerade öfver Tiundaland, för sin öfverherre. Till honom utgjordes skatt, och han ägde ej allenast det högsta väldet öfver hela det gamla Svea rike, utan ock, så väl där som i de andra tre skandiska rikena (se bih. not 8), tillkom honom det så kallade Uppsala öde (se bih. not 9). Men så funnos därjämte i landet många mindre riken, fylken och herrskap, hvilka hade sina konungar, höfdingar och styresmän. Här voro då såsom nu vissa härader, men hvart härad var i allmänhet deladt i 4 lika delar eller tio hundari, hvilka ord ofta blifvit i senare tider förväxlade med hvarandra i våra jordaböcker. Denna delning hade hufvudsakligast kommit till stånd för ordningens skull vid krigsfärderna, som alltid företogos vårtiden, hvarvid af landet borde hållas ett bestämdt antal krigsfolk och skepp förutom annan nödig gärd, som därtill skulle årligen utgöras. Härifrån fick allmogen dock i senare tider lösa sig med penningar, då för hvarje skepp, som borde utrustas, betalades fyrtio marker, hvilken skatt kallades Ledungs-Lama (se bih. not 10). Hvarje härad hade sin, hvart hundari sin och hvarje fylking eller folkhop sin förman eller styresman. Häraf komma de många namn, som man ännu vet omtala från forna tider såsom: fylkeskonung, fylkeshöfding, hundarihöfding med flere, hvilka benämningar icke böra förväxlas med hvarandra, eftersom hvar och en, som med dem åsyftas, hade sitt bestämda område att styra och regera.

Det är dessa landets fylkeskonungar, drottar och jarlar, vikingar och sjökonungar, hvilka senare visserligen vistades på vattnet i härnad och sjöröfveri men äfven hade något att säga i landet, jämte flere andra i denna mångrådighetens tid regerande herrskap, hvil-

ka vi tillskrifva ursprunget af de fästen, borgar och skansar, af hvilka vi ännu i dag kunna se ansenliga lämningar och kvarlefvor i vårt land. För sitt ändamål hafva de varit ganska fast anlagda och väl bevarade emot fientliga anfall. På bergstoppar och höjder eller intill sjöar och träsk, som funnits i forntiden, hafva de blifvit uppbyggda och sammanvräkta af ofantligt stora gråstenar, hällar och klippor, sand och lera och omgifna med oformliga ringmurar, ofta två och tre inom hvarandra samt försedda med vallar af jord och stenar, så att man ej utan stor förundran kan åskåda de kvarlefvor, som ännu i dag finnas af dylika nästen på många ställen i vårt land. Därför har ock folket den tanken om dem, att jättar uppbyggt dem i världens första tider, emedan blott människostyrka synes icke hafva varit tillräcklig därtill. Ulleråker i Simtuna socken, belägen öster ut i landet, har varit en gammal stad, där tecken till gator, torg och hus ännu kunna skönjas. En Torborg, uppsalakonungen Eriks dotter, skall där med sin faders tillstånd hafva haft sitt särskilda hof och krigsfolk såsom regerande drottning öfver Fjärdhunda land omkring år 485 e. Kr. Det synes ock sannolikt, att detta Ulleråker, som nu är en by, varit ett fylkeskonungasäte uti det ena af de förut nämnda folklanden, Fjärdhunda land. Borgberg i Altuna socken, icke långt härifrån, skall också hafva varit hennes fästning, där hon utstått en af den tidens märkvärdigaste belägringar utaf en viss Rolf, som först friat till henne, sedan belägrat borgen och slutligen blifvit henne öfvermäktig. Äfven nämnes en jarl, Herfin, här i Ulleråker och dennes son, Fromer eller Hromer, hvilka hafva varit rådande i denna landsända, men synas hafva lefvat något senare. En Suidor påstås hafva regerat öfver Tuhunda land och säges med

sin släkt vara begrafven uti de tre stora högar, som icke ligga långt från Svedvi kyrka. Näsborg i Kungsåra socken, Siende härad, i det forna Siuhundaland, skall hafva varit ett gammalt konungasäte. Dybo och Kusta borgar i Ihrsta socken, Fårksta, Vändle och Stock-kumle borgar i Dingtuna socken, Åkers borg i Arbogaån, Granmars borg och Korslöte borg samt Strö gård vid Köping, Bolstre borg i Bro socken, den ännu i dag kallade Kämpemuren i Odensvi socken, Vallby och Sörby borgar i Rytterne socken, Ramars borg i Sura socken, Bejby borg i Tillberga socken, Gullbo borg i Sevalla socken, Östlunda borg i Vittinge socken och många flere, som skola nämnas här längre fram, hafva utan tvifvel varit dylika konunga-, vikinga- och herresäten i forna tider. Anmärkningsvärdt är, att de borgar, som finnas, hafva legat antingen längst söder ut i landet vid vikar och bukter af sjön Mälaren eller ock längre upp åt landet vid sådana ställen, dit det förr kunnat vara segelfart ifrån nämnda sjö. Dessa borgar synas antagligast hafva varit vikinganästen. Här hafva deras innehafvare legat säkert skyddade, utlagt försåt för dem, som de velat anfalla och förvarat det byte, som de under sina härnader och sjötåg om sommaren efter den tidens lofliga sätt förskaffade sig, och vid vinterns inbrott drogo med sig hem inom dessa nästen. De andra borgarne, hvilka icke ägt dylika lägen, hafva efter allt att döma tillhört andra småkonungar och höfdingar, som hvar och en härskade öfver sin trakt, härad, hundari och folkhop. Dessa gamla fästen hafva äfven i senare tider nyttjats under fejder och oroligheter, som enligt vår historias vittnesbörd förekommit i landet. Biskoparne hafva äfven haft befästa slott, af hvilka lämningar ännu finnas, och skola dessa framdeles på vederbörliga ställen omtalas.

En Yngvar var den siste regerande fylkeskonungen öfver hela den del af vårt land, som hörde till Fjärdhundaland. Han blef tillika med sina söner, Alf och Agnar, samt andra fylkeskonungar, jarlar och höfdingar lefvande uppbränd i Uppsala af Tiundalands- eller Uppsalakonungen Ingjald Illråde vid det stora graföl, som nämnde konung då höll efter sin aflidne fader, den berömde konungen Bröt-Amund. Detta skedde omkring år 760 efter Kristi födelse. En Granmar regerade vid den tiden öfver Södermanland, och man tror, att hans makt äfven sträckt sig öfver något af det forna Tuhunda land eller väster ut i vårt land (län) omkring städerna Arboga och Köping, invid hvilken sistnämnda stad ruiner af hans borg, Granmarsborg, och ett af hans säten, Granmarsö, nu kalladt Grönö, ännu i dag visas. Denne fylkeskonung undslapp visserligen vid detta tillfälle konung Ingjalds listiga försåt, som äfven var ärnadt åt honom, men äfven han blef dock slutligen elfva år därefter under ett gästabud uppbränd af Ingjald på sin egen gård på Selaön, belägen ej långt från Strängnäs i Mälaren. Likaså torde man få antaga, att det gått med konungen i Siuhunda land och andra småkonungar, ty vid nämnda tid blefvo dessa tre folkländer äfvensom flere fylkeskonungars riken omedelbart lagda under uppsalakonungens ensamvälde.

Sedermera blefvo jarlar och hersar förordnade i landet af konung Ivar Vidfamne, hvilken, omkring år 780, efterträdde konung Ingjald på Uppsala tron. De förre hade makt att döma öfver lif och död, sammanskrifva folk, rusta till krig — allt på konungens vägnar, och hvar och en af dem hade sitt bestämda jarlsdöme. De senare voro i rang näst konungen och jarlen, och styrde, äfven de, hvar sin landsort.

Domare och lagmän tillsattes i landet af den förut

nämnde konung Ingjald genom Viger Spa, en vis lagman i Tiunda land, som utaf de gamla fäderneslandslagarne utvalt och sammanskrifvit några kapitel, kallade Vigers flockar. Han fick med anledning häraf hedersnamnet Lagayrkir, det vill säga lagens diktare (se bih. not 11). I vår gamla, år 1295 af konung Birger och hans råd öfversedda lag, får man noggrann kännedom om den makt och myndighet, som lagmän och domare hade i forna tider både vid konungaval och eljes (se bih. not 12). Lagmannen här i landet, hvilkens myndighet sträckte sig äfven öfver Dalarne, var i början den sjunde i ordningen bland rikets lagmän (se bih. not 13), sedermera den åttonde (se bih. not. 14). Uti denna ordning, så väl som hvad självfva lagmansdömet beträffar, skedde under senare tider ändring (se bih. not 15), ty Snefringe härad med den där belägna Strömsholms kungsgård blef år 1650, då det förläntes drottning Hedvig Eleonora till lifgeding, afsöndradt härifrån lagmansdömet och lagdt tillsammans med Gripsholms och Eskilstuna län i Södermanland (som samtidigt förläntes högstbemälta drottning till lifgeding) till ett särskildt lagmansdöme, men återlades hit till höfdingedömet och lagmansdömet år 1719. Då konung Karl XII, år 1718 den 18 juli, fann för godt att i landsorterna förordna flera lagsagor, blef äfven detta lagmansdöme fördeladt uti fyra särskilda lagsagor, nämligen Västerås läns, Arboga läns, Kopparbergs läns och Hedemora läns lagsaga (se bih. not 16), hvilka år 1719, då rättegångsinstantierna återigen blefvo ställda på gamla foten, lades tillsammans till ett lagmansdöme (se bih. not 17). År 1731 blef Dalarne afskildt från Västmanland, och hvardera utgjorde ett särskildt lagmansdöme för sig, men 1735 lades de åter tillsammans. Slutligen, år 1747, skildes de åter från hvar-

andra, så att Dalarne nu för tiden (1754) är ett särskildt lagmansdöme och Wästmanland likaså (se bih. not 17).

Jag har nämnt förut, att landet i forna tider varit indeladt i härader såsom nu, ehuru på ett annat sätt. Hvarje härad hade sin särskilda tingsplats och domare. På Amunda (Anunds) hög i Badelunda socken, där den förut nämnde konung Bröt-Amund är begrafven, hade Siende eller Seunda härad sitt tingsställe. Tjurbo härad höll sina ting på Lundboa (nu Lundby) berg i Tortuna socken, hvarest själfva platsen ännu i dag kallas domarhällarne. Våla härad hade sitt tingsställe vid Gulla grind i Sala socken och Tuhundra härad sitt på tingshögen i Dingtuna socken. I Svedvi socken, belägen i Snefringe härad, har också funnits ett gammalt tingsställe. På tingshögen vid Köping *) höll trakten där omkring sina ting. Vid Jönsarbo i Heds socken finnes en stor tingshög, som efter allt att döma synes hafva tillhört Jarnberaland (Järnbäraland). Wangsbro härad hade sitt tingsställe, Wangsbacka, vid bron öfver Svartån i Färnebo socken. På dessa ställen och höjder afgjordes rättegångsmålen under bar himmel efter landets lag af domaren. Där satt han under utöfningen af sitt ämbete på en stor sten och omkring honom nämnden på tolf mindre stenar, af hvilken stensättning i jorden somligstädes finnas återstoder ännu i dag. Den församlade menigheten stod rundt omkring. Dessa domare blefvo i forna tider förordnade på det sätt, att länsmannen jämte tolf män af hundaret föreslogo för konungen två män, af hvilka konungen själf utvalde den mest lagfarne, åt hvilken

*) Denna stora tingshög finnes ej mer. Då banlinien Västerås—Köping byggdes, jämnades högen med jorden. Den var belägen på platsen mellan ån och järnvägsstationen. *(Anm. af red.)*

domsrätten sedermera anförtroddes. Uti konung Kristoffers tid förelade lagmannen med tolf män af häradet konungen tre till val af dem, som i häradet bodde, då konungen utnämnde en af dem till domare. Detta sätt att gå till väga ändrades 1574 af konung Johan den tredje och yttermera blef, år 1680, af konung Karl XI förordnadt, att flere härader kunde förenas under en häradshöfding, hvarigenom sedan uppkommit tre jurisdiktioner i vårt land (län). (Se bih. not 19).

Den världsliga styrelsen här i vårt land (län) har varit anförtrodd åt så kallade ländermän eller landvärnsmän, äfven benämnde stiornarmän, styremän, landvarnarmän och landsstiornarmän. De hafva i rang och anseende stått näst hertigar och jarlar, om hvilka förut är taladt, och detta icke blott därför, att de kunde räkna sin härkomst från konungar och jarlar utan äfven voro näst jarlarne konungens högste rådgifvare. De skulle följa konungen vid de största högtidligheter, och, när konungen bar krona eller kunglig skrud, skulle de framför honom bära hans vigningssvärd, så framt icke hertigen eller jarlen bar det. Fyrtio drabanter, ja, flere, om konungen gaf tillåtelse därtill, fingo de hålla i sin tjänst, »sin konung till styrko och äro». Dessa höga herrar hafva i senare tider kallats konungens fogate och ämbetsmän, advocati, höfvitsmän, slottsherrar, ståthållare och sedermera landshöfdingar. De hafva i forna tider förvaltat höfdingestyrelsen både öfver Wästmanland och Dalarne, men år 1634 skildes dessa båda landsorter ifrån hvarandra, och då blef Wästmanland, silfver- och järnbergslagen ett särskildt landshöfdingedöme. Härutinnan hafva likväl sedan den tiden några mindre förändringar ägt rum, såsom då år 1641 Salbergs län, eller de tre härader, Våla, Torstuna och Simtuna, som äro belägna på östra sidan om Sag-

ån, lades under Kopparbergs höfdingedöme. År 1647 förordnade drottning Kristina, att den då varande landshöfdingen öfver stora Kopparbergslagen, herr Johan Berndes, skulle till Wästerås landshöfdingedöme afträda ej allenast berörde tre härader eller Salbergs län utan äfven Gamla Norbergs, Färnebo och Wäster Wåla socknar, hvilka äfven en tid varit afsöndrade härifrån. Gränsen på landets (länets) västra sida har också i forna tider gått längre ut, ända till den omkring 5 1/2 mil väster ut från Arboga stad löpande Svartälfven, som flyter ned i sjön Mörken i Karlskoga bergslag i Närke och vidare genom sjön Skagern och ut i Vänern i Wästergötland men för öfrigt åt norr löper upp igenom sjöarne Halfvarsnoren och Torvarpen, förbi Hällefors kyrka upp till Hällefors silfververk och skiljer orten ifrån Wärmland, som ligger därintill väster ut. Denna trakt blef år 1645 den 10 november ett särskildt landshöfdingedöme, och självfa residenset blef förlagdt i Nora stad. Men år 1648 den 28 mars fann k. m:t för godt lägga det till Örebro landshöfdingedöme, dock med bestämmelsen, att det skulle såsom förut höra till Wästerås biskopsstift liksom ock under Wästmanlands lagmansdöme, hvadan äfven hela nu berörda trakt, som för öfrigt innehåller ett härad och fyra bergslager, plägar inbegripas under namnet Wästmanland, men kommer icke att beröras (se bih. not 20) i denna beskrifning, emedan den ej lyder under detta höfdingedöme (se bih. not 21).

Bland forntidens andra märkvärdigheter, af hvilka vi ännu i dag hafva lämningar och minnesmärken hos oss, äro jämväl de jättegrafvar och ättebackar, som till stort antal finnas här i vårt land (län), och hvilka man ej heller bör förbigå med tystnad. Vi träffa dem i Dingtuna socken, belägen invid Wästerås, i Kumla

socken, belägen invid Salberget (Sala), och lär denna sockens kyrka fått namnet Kumla, emedan man tror henne vara uppbyggd på en dylik jättegraf. Dylika grafvar kallades nämligen i forna tider kumbl. Uti Svedvi socken finnas tre ättebackar, som äro så stora, att de ej stå efter de kungliga ättehögarne vid gamla Uppsala. Uti Björksta, Simtuna och Kolbäcks socknar, i närheten af Köpings stad, vid Frostad i Köpings socken, i Sura socken, i Ramnäs och på många flere ställen hafva vi sådana ättebackar, som det skulle blifva för vidlyftigt att här uppräkna. Vi lämna dem för den skull tills vidare för att sedermera återkomma till dem. Vid fråga om dessa ättebackars ålder är det anmärkningsvärdt att erfara, hvad framlidne professor Olof Rudbeck anför uti sin Atlantica(del I kap. 6), angående beräkningar öfver svartmyllans tillväxt. Han har där kommit till det resultat, att svartmyllan på ett hundra år förökar sig till en femtedel af ett finger. Detta skulle på 500 år göra en tiondel af ett kvarter . Enligt denna beräkning skulle några af dessa ättebackar befunnits äga 12, 15 och 17 hundra års ålder, ja, en af dem, belägen i Sura socken, skulle vara så gammal, att dess ålder nådde ända till femtio år före Kristi födelse. De äro således ojäfaktiga vittnesbörd om denna orts höga ålder och uråldriga bebyggande och tillika påminnelse om att här i vårt land bott ett berömligt och stridbart folk, efter hvilket de såsom äretecken och minnesstoder te sig för våra blickar. Dylika ättebackar och jordhögar uppkastades i forna tider öfver de ypperste och förnämste män, som dogo i landet, då ett sådant begrafningssätt var i bruk, och inom vissa ätter och släkter, som rådde om dem, ärfdes dessa lägerställen och grifter. Då fick ej den höge med den låge, den ena släkten med den andra blan-

das, brännas eller högsättas uti samma ättebacke. Detta kunna vi skönja af deras olika storlek, vidd och höjd samt stenarnes sättning i jorden rundt omkring deras omkrets. Under en sådan stenläggning har man funnit jord, sedan sand, därunder en alf, så grus, vidare klappersten, åter något jord, allt detta lagdt, det ena ofvanpå det andra, såsom hvarf eller lager, och slutligen under allt sammans längst ned i högen självfva kärilen eller krukorna, hvaruti den dödes aska, enligt det af Oden omkring år 140 efter Kristi födelse införda begrafningssättet, varit förvarad jämte svärd, vapen och stridstyg, som den döde i lifstiden burit, och som blifvit med honom, såsom den tiden var brukligt, insatte i högen. Eller ock har man funnit små smycken och prydnader af silfver eller annan metall, som tillhört kvinnor, hvilka blifvit begrafna i dylika högar.

Äfven våra gamla runstenar, hvilka finnas dels uppresta på dylika här ofvan omtalade gamla ättehögar dels liggande på andra ställen i vårt land, utgöra äretecken och åminnelsemärken af vårt lands forna mäktiga och berömliga inbyggare . En del af dem äro ganska enkla och släta och sakna runinskrift och annan ristning. Dessa anses vara de allra äldsta och upprestes till ära och åminnelse öfver dem, som icke kunnat begrafvas så präktigt och förnämt, som de i landet med döden afgångne höge och namnkunnige männen, i högar. Dessa stenar härstamma från den tid, då bruket af dylika minnesmärken öfver de döda först blef antaget här i landet. Men en stor del af de forntida grafvårdarne hafva runinristning, hvilken ännu är i behåll, ehuru den på somliga af dem är illa medfaren. Ofta finner man på dem uttryck sådana som: G u d h i e l p i a n d d e i r a, det vill säga: Gud hjälpe deras ande (se bih. not 22). Dylika runstenar äro

yngre än de förre och utan tvifvel uppresta vid tiden för den kristna lärans utbredande i vårt kära fädernesland. Det gafs nämligen då ett tidsskede, som lär hafva sträckt sig öfver en tidrymd af mer än fyra hundra år, hvilket hvarken kan kallas hedniskt eller kristet, emedan kristendomen hvarken förmått alldeles kväfva hedendomens mörker eller med full framgång rotfästa sig. Och det är just under denna tid, som man antager, att de flesta runstenarne, som vi äga, hafva tillkommit. Vi återkomma till dem och skola utförligare beskrifva dem här längre fram.

Af det föregående kan man föreställa sig huruledes många kristna blifvit begrafna i sina förfäders ättehögar och grifter efter gamla tidens sätt, innan kyrkor och kyrkogårdar upprättades och kristendomen erhöll stadga. Sedan detta skett, blefvo kyrkor byggda merendels på sådana platser och ställen, där våra hedniska förfäder haft antingen sina allmänna begrafningsplatser, hvilka fordom kallades ättehögar, eller ock sina offerställen, där de dyrkat sina tre afgudar Tor, Oden och Frigga eller ock höllo sina stora ting och andra sammankomster. Att börja med byggdes blott en kyrka i hvarje härad, och man kan ännu på tillförlitliga skäl och grunder utvisa, hvilka af kyrkorna i vårt län blifvit så tidigt uppförde, att de sålunda kunna räkna sin grundläggning från första årtusendet, såsom framdeles skall omtalas. Dessa kyrkor (se bih. not 23) äro alltså de allra äldsta. Sedermera, och i synnerhet under konungarne Inge Stenkilssons samt Erik Jedvardssons regering på 1100-talet, fick kristendomen större styrka, och kyrkor byggdes öfver allt i landet. Från denna tid räknar större delen af våra öfriga kyrkor sin tillkomst. I konung Magnus Ladulås tid, och då Karl var biskop här i stiftet, om-

kring år 1280, finner man, att fler än 20 kyrkor blifvit ånyo uppbyggda omkring Wästerås stad samt längre norr ut och i Dalarne, hvilka kyrkor nyssnämnde biskop invigt (se bih. not 24). I senare tider hafva, allt efter som församlingarne tillväxt och nödvändigheten så fordrat, många flere kyrkor tillkommit, hvarom vidare skall nämnas längre fram.

Wästmanland och Dalarne hafva, såsom de i forna tider hört till ett lagmans- och höfdingevälde, ock varit, hvad den andliga styrelsen beträffar, förenade med hvarandra, ända sedan stifts- och biskopsdömena blefvo regelbundna och bestämda till sina gränser (se bih. not 25). Vårt biskopsdöme har sålunda ständigt omfattat två vidsträckta landskap. Dock äro härvid några omständigheter, som här nedan skola närmare angifvas, att märka. Den förste kristne biskop här var sankt David. Han lefde i början af 1000-talet och blef tillika med flere lärare inkallad af Olof Sköt-Konung från England (engelska och nordiska språken hade den tiden stor likhet) för att här predika Guds ord (se bih. not 26). Han skall hafva låtit lägga grunden till Wästerås domkyrka och till en del uppbyggt Munktorps kyrka, och kallas denna del af kyrkan ännu i dag sankt Davids kyrka. (I bihanget, noten 27, finnes en kort förteckning öfver stiftets biskopar). Omkring år 1553, i konung Gustaf den förstes tid, beslöts, att detta biskopsstift skulle minskas på det sätt, att Dalarne afsöndrades därifrån, och hvardera delen af det tuskurna stiftet erhölle sin särskilde biskop. Man förmodar, att detta beslut äfven blifvit under de efterföljande konungarne, Eriks och Johans, regeringstider, delvis fullföljdt, och konung Karl den nionde var fast besluten år 1609, då Tuna stad i Dalarne skulle anläggas, att där inrätta sätet för superintendenten, som

skulle hafva öfverinseendet öfver alla präster i bergslagen och Dalarne. Detta uppsåt blef likväl icke utfördt, hvartill lär mycket hafva bidragit, att Tuna stad ej blef, såsom tillärnadt var, byggd, sedan Falu stads anläggning, såsom mera lämplig och oundgänglig, förut kommit till stånd. Dessutom befinnes det, att år 1593 Glanshammars härad i Örebro höfdingedöme intill södra sidan af Wästmanland, emellan Arboga å och sjön Hjälmaren, sydväst från Arboga stad, lydde under Wästerås biskopsstol, likaså Tumbo och Öja socknar i Wäster Rekarne af Södermanland samt Torpa socken, som ligger söder ut i detta vårt land (län), närmast intill Södermanlandsgränsen och förut nämnda Tumbo och Öja socknar. Men i konung Gustaf Adolfs tid lades alla dessa socknar åter under Strängnäs biskopsdöme, hvarunder de äfven höra nu. I våra dagar lyda Salbergs och Wäsby län delvis icke under detta stift. De 14 socknar, som äro belägna på östra sidan om Sagån, höra nämligen till Uppsala ärkestift. Däremot lyda hela Lindes, Nora, Grythytte och Nya Kopparbergs bergslager samt Fällingsbro härad, hvilka ligga i Örebro höfdingedöme och förut blifvit i korthet nämnda, under detta biskopsstift. Det innefattar 14 prosterier, omfattande 84 pastorat med tillsammans 101 socknar.

Sålunda hafva vi af det föregående inhämtat, hurudant tillståndet varit här i vårt land (län) i forna tider. Vi hafva sett, huru där hafva varit många små riken och herredömen och landet uppfylldt med konungar, höfdingar och andra härskare, af hvilkas säten och fästen vi ännu i dag hafva lämningar för ögonen. Vi hafva hört omtalas, huru domare skipat lag och rätt uppå höjder under bar himmel, huru våra förfäder medelst många ättebackar och runstenar, som finnas

i landet, lämnat oss bevis på deras berömliga gärningar, huru jarlar, hersar och andra både världslige och andlige män där förvaltat högsta väldet och styrelsen allt sedan den tiden, de forna fylkeskonungarne blefvo utödde. Nu återstår att göra en öfverblick öfver de gåfvor och förmåner, som det äger af naturen, samt gränserna och den nuvarande indelningen.

I sitt vapen för det tre brinnande berg uti hvitt fält, hvarmed betecknas de ovärderliga förmåner och håfvor, som Skaparen efter sitt allvisa råd här i rikare mått än i kringliggande landskap nedlagt i bergen och de underjordiska gömmorna af silfver, koppar och järn. Själfva skölden är prydd med en furstlig krona, hvilket visar, att det varit ett furstendöme i forna tider. Konung Gustaf Adolf hade det till sitt hertigdöme, då han var prins och lät äfven i början af sin regering kalla sig i sin kungliga titel hertig af Wästmanland.

För stora gåfvor och naturförmåner har landet att tacka den allvise skaparen. Icke vet det af någon päst, några jordbäfningar eller vulkaniska utbrott, hvaraf andra trakter i världen hemsökas och förödas, icke några giftiga djur, som i många andra länder äro till mycken skada, inga härar af gräshoppor, hvilka plåga och besvära andra länder m. m. Det äger en ren och hälsosam luft, en liflig och sund vinter samt ljuflig sommar. All frukt, som erfordras till människans uppehälle, finnes och växer här. Landets fruktbärande åkerfält, hvilka äro mera vidsträckta i södra och östra delarne än norr ut, frambringa ymnigt säd af flerehanda slag, såsom råg, korn, hvete, blandsäd, hafre, ärter och andra slags jordfrukter och det så tillräckligt, att icke blott inbyggarne själfva hafva sitt uppehälle däraf utan äfven kunna årligen försälja säd till andra

orter, mest till den omkringliggande bergslagen. Ängsmarken, hvilken, liksom åkern, är större och mera vidsträckt i södra delen af landet än norr ut, gifver, utom ögonfägnad genom sin årligen förnyade gröna skrud, på alla håll, där den rätt skötes, tillräcklig afkastning af foder för boskapen. Berg, höjder och de flesta utmarker, hvarest kreaturen hafva ett godt bete, äro merendels allestädes beklädda med skog af tall, gran, en och löfträd, och norr ut äger landet så stora och härliga skogar, att där ännu finnas så väl furuträd i större och mindre rikedom som storverksstockar, hvilka ännu därifrån kunna hämtas till grufvornas och bergverkens behof. Södra delen af landet, fastän den ej är alldeles så rik på skog, äger likväl däraf så tillräckligt, att ej flere än 3 à 6 socknar hafva anledning beklaga sig öfver skogsbrist. Vackra lundar af hvarjehanda slags löfträd pryda där landet på ej så få ställen. Närmast Mälaren göra de ädla trädslagen ek, lönn, alm, förutom ask, asp och hägg m. fl. landet så angenämt och behagligt, att den njutning, ögat har häraf, ej kan betalas med penningar. Vårt silfverberg vid Sala, hvilket gifver hopp om sig att blifva lika gifvande som förr, Skilå eller Riddarhytte koppargrufvor m. fl., Norbergs rika järngrufvor, utom många andra ymnigt gifvande järnmalmsgrufvor i landet, gifva icke blott många tusen människor, som där äro anställda för malmbrytning, skärpning och annat arbete, deras uppehälle, utan äro ock många andra näringars lif här i landet. De öfvertyga oss jämväl om den stora rikedom, som den allsmäktige i sin outgrundliga godhet gifvit detta land, så att det i tillgång på ädlare metaller har företräde framför andra landskap och kan med skäl bära i sitt vapen tre brinnande berg. Här är ej brist på åtskilliga slags trädfrukter och växter, som

förekomma i städernas trädgårdar samt i många härliga köks-, frukt- och prydnadsträdgårdar vid en del adliga gods, bruk och gårdar på landet. Hjortron, smultron, jordgubbar, åkerbär, hallon, lingon äro jämte mjölon, blåbär, tranbär, jungfrubär, odon m. fl. landets inhemska läckerheter, som jämte allehanda örter och växter blifvit af Skaparen gifna till människans och djurens mångfaldiga nytta och växa här vildt i större eller mindre ymnighet. Uti landet finnas vilda djur af flere slag, såsom älg, lo, mård, björn, varg, räf, ekorre, hare, järf, hermelin, gräfsvin, lekatt, råget, utter, bäfver m .fl., som landtmannen får kännas vid genom den skada, som en del af dem understundom tillskyndar honom. Af villebråd och skogsfågel, som i stor mängd fångas på somliga orter, finnas tjäder, orre, hjärpe, rapphöns, åkerhöns, skogsdufvor, kramsfågel m. m. Tranor, svanor och vildgäss låta ofta se sig här vid sin hit- och återflyttning från de södra och norra trakterna. Änder kunna uppehålla sig i tusental på sina älsklingsställen hos oss, ända till dess att isen totalt afstänger dem från det öppna vattnet. Dreffågeln, af hvilken två slag förekommer, nämligen knipor och skräckor, har sina vissa sjöar, dit han ankommer i otaliga skaror, som slå ned i form af not-armar samt jagar fisken in åt land, där han sedan lätt fångar honom. Hvad skola vi väl säga om den mångbesjungna sjön Mälaren, hvilken med sitt vatten begränsar hela södra sidan af vårt land, samt de många små insjöar, som äro belägna i det inre af landet och de härliga strömmar och floder, hvilka löpa genom landet? De bidraga icke allenast till landets härliga utseende och fägring utan äro ock till nytta och gagn för invånarne på mångahanda sätt både i handeln samt vid bergverkens och andra inrättningars drift. Ja, de utgöra ock bevis på

den Högstes ofattbara vishet, hvilken velat i dem inrätta för människorna liksom säkra vist- och förrådshus. I dem förekomma och fångas, i somliga sjöar i stor mängd af dem, som idka fiske, lax, asp, gös, gädda, laxöring, braxen, en förträfflig sik, abborre, ruda, gers, mört, löja, nors, simpor, vimmor, id, lake, ål, sarf och kräftor. I några sjöar i Skinnskattebergs och Norbergs socknar finnes ett slags fisk, som kan lefva utom vattnet, röra sig på marken och klättra upp i träden, hvarom och om fisket och hvad därtill hörer, skall här längre fram talas. Det skulle blifva för vidlyftigt att i detta sammanhang uppräkna och beskrifva alla sjöar, strömmar och floder, som landet äger. Vi spara det mesta häraf till den speciella beskrifningen. De förnämsta af dem vilja vi likväl här i största korthet nämna.

Mälaren, hvilken i forna tider hetat Laugern (se bih. not 28), har bland mängden af vårt kära fäderneslands insjöar näppeligen sin like. Han är 11 mil lång, räknadt mellan inloppet till Arboga stad vid Kungsör och Stockholms brygga samt 8 1/2 mil bred mellan Södertälje och Flottsund vid Uppsala. Rundt om hans stränder, inåt hvilka tre rikets härliga landskap, Uppland, Wästmanland och Södermanland, utbreda sig, finner man många vackra städer, slott och stenhus, väl byggda säterier, täcka gårdar och åtskilliga härliga trakter och i honom själf många öar, holmar och skär, som äro så täcka, att de i sin sällsynta fägring vida öfverträffa de skönaste lustgårdar. Öarnas hela antal lär öfverstiga 1,200, hvaraf öfver 100 höra till vårt land (län). De största och förnämsta af dessa äro: Ängsön, som utgör en hel socken, Aggarön, Björnön, Ridön, Tidön, Skuterön, Trossön, Nyckelön samt d. s. k. Hundängen,

Billingen och Löfsärken. Fyra af sjöns stora fjärdar höra hit: 1. Galten, som sträcker sig från Köpings stad ned åt Kvicksund, är en och en half mil. 2. Blacken, som ifrån Kvicksund ut till den förenämnda holmen Löfsärken, är en och tre fjärdedels mil lång. 3. Granfjärden, som är störst, håller ifrån holmen Löfsärken ut till Ängsön och Aspön, hvilken sistnämnda ö hör till Södermanland, inemot två mil samt i norr och söder ifrån Kungsåra här i länet ofvan Ängsön och ut till d. s. k. södra fjärden emellan Fogdö kyrka och Tosterön i Södermanland en och fem åttondedels mil. 4. Västeråsfjärden, som utbreder sig inåt Wästerås stad, är ifrån nämnde stad och ut till den nyssnämnda Ridön, där Granfjärden och Blacken möta honom, en mil lång. Det kan ock vara nödigt för sjöfarandes skull att beskrifva segellederna här i sjön från våra tre städer Wästerås, Köping och Arboga åt Stockholm åtminstone så långt, som detta lands (läns) gräns sträcker sig, nämligen till Krokhamn eller d. s. k. Klubben vid Fogdön, hvarest Södermanland vidtager. Ställes färden ifrån Wästerås, har man på vänster hand först Amundgrund (se bih. not 29), sedan Östra- och Mellanhästholmen (Elba), vidare Rågholmen, Björnön, Skarpen, Fagerön och Vallingen. På högra handen har man närmast Wästerås, holmarne Kalfskär, sedan Hofvaren, Västra Hästholmen och öarne Almö-Lindö, Skärplingen, Kuröskären, Ridön, Aggarön och ute på stora Granfjärden ett stort stenröse, kalladt Gimpelstenarne, och därefter komma Krokhamn och Klubben. Köpings segelled framåt Klubben går öfver fjärden Galten, där några skär ligga, såsom Kalskäret, Hvitskäret, Runskäret samt Killingskäret och holmarne Broken, Rågsäcken, Aspholmarne, Säfholmen och Rörgrundet, hvarifrån segelleden går

igenom Kvicksund (se bih. not 30) och ut på stora Blacken, förbi Nyckelön, d. s. k. Blackhällarne åt Alholmen, Kaninholmen, Stråholmen, Sand-, Humle- och Kråkholmarne, hvarefter Granfjärden tager vid, hvaröfver leden går vidare i öster fram åt Krokhamn och Klubben. Arboga stad har alldeles samma segelled öfver Granfjärden och Blacken, men så snart man kommer igenom Kvicksund, tager den samma af i västlig riktning framåt den så kallade Galtryggen öfver Galten och löper in vid Kungsör ut i Arbogaån, genom hvilken fartygen sedan passera förbi Arboga graf, där slussverket till sjön Hjälmaren börjar och upp till staden. Afståndet ifrån staden och utefter hela ån till inloppet vid Kungsör är en och tre åttondedels mil.

Den fiskrika Åmänningen ligger i norra delen af landet (länet) emellan tre socknar: Norberg, Wästanfors och Wäster Wåla. De två förstnämnda socknarne gränsa intill honom på norra sidan, där han ock är bredast, men på de andra sidorna omgifves han af Wäster Wåla socken. Han är en mil lång och inemot tre fjärdedels mil bred vid norra ändan. Sjöarne Aspen och Snyten afbörda sitt vatten till honom, och hans eget utlopp befinner sig i söder vid Wirsbo bruk, där det inmynnar i Wirsbosjön. Fisken, som fångas i denna sjö, påstås äga en särdeles god smak framför annan fisk. Större fisknät brukas där icke, emedan sjön lär vara uppfylld med grund, skär och klippor. Sjön har för öfrigt 40 holmar.

Den vackra Hallaren är äfven belägen norr ut i landet (länet) men längre åt öster mellan Möklinta, Sala och Enåkers socknar, hvilkas gränser sammanlöpa med hvarandra ute i sjön på en liten holme, benämnd Käringholmen. Sjön utgör en uppdämning af en hel mängd smärre sjöar, kärr och träsk,

hvadan man ock i honom kan räkna så många holmar och små öar, som dagar i året. Uppdämningen skedde i konungarne Karl den niondes och Gustaf Adolfs tid i afsikt att Sala silfververk, som ligger en och en half mil härifrån söder ut, skulle därifrån hafva tillräcklig vattentillgång för grufdriften. Vattnet löper ur sjön vid södra ändan igenom ett grafhus och ut i en annan liten uppdämd sjö, vid namn Klasbo myr och så vidare i Sala damm, hvilken sträcker sig intill silfververket. Vid norra ändan kvarhålles sjöns vatten medels en fast hålldamm, hvilken årligen underhålles af ortens inbyggare. Där har vattnet i forna tider haft sitt utlopp i Dalälfven, som buktar sig in i landet en half mil norr ut härifrån. Denna sjös längd från Hallarsbo vid norra ändan och ner till grafhuset kan räknas till en och en fjärdedels mil och bredden tvärt öfver från Enåkers kyrka framåt Fröstbo, Sundby, Österbo och Östankils hemman är möjligen något öfver en mil. För öfrigt kröker denna sjö sig i många vikar och uddar, och omgifningarne äro särdeles behagliga. Konung Karl XI vistades gärna här uppe i synnerhet vid tiden för tjäder- och orrlekarne. Hans maj:t lär äfven hafva med egen hand inskurit sitt namn i en stor fura på Käringholmen, men lär detta träd för några år sedan blifvit borttaget och användt till storverks-stock vid Sala silfververk, men ett annat träd säges ännu stå kvar på nämnda holme, hvaruti finnas utskurna bokstäfverna C. XI. R. S. med tre kronor öfver. Denna sjö är ganska fiskrik.

Tämnaren ligger ännu längre öster ut just i skillnaden mellan Uppland och Wästmanland och är öfver en mil lång men blott en half mil bred. Den delas i Södra och Norra Tämnaren. Han är också ganska fiskrik, och folket, som bor kring stränderna, vet gan-

ska väl passa tillfället, då den förut nämnda fös- eller dreffågeln vid vissa tider af året infinner sig här i sjön och drifver en massa fisk in mot land.

Hjälmaren borde man väl icke upptaga här, emedan denna sjö ligger inom Närkes och Södermanlands råmärken, men nämnes därför, att Arboga socken, som ligger ytterst i södra delen af vårt land (län) åt det hållet, gränsar intill honom, och inbyggarne därstädes hafva stor förmån af Hjälmarens mycket goda fiske.

Alla öfriga smärre insjöar i landet (länet) lämnas tillsvidare, och vi öfvergå till beskrifningen af de fyra större strömmar och floder, hvilka under sitt lopp genom landet (länet) äro till så stor nytta för våra bergverk och andra vid dem befintliga anläggningar.

Sagån flyter ytterst i östra delen af landet (länet) och kommer från den här ofvan nämnda sjön Hallaren, rinner sedan igenom den lilla insjön Klasbo myr åt Sala damm och silfververk, förbi Sala stad, så mellan Kumla och Tärna socknar, som hon åtskiljer, och vidare genom Sävalla (Sevalla) socken åt Tortuna och Björksta socknar, hvarest Bred, Tillinge och Näs socknar i Uppland ligga på hennes östra sida, och utfaller slutligen midt emot Ångsö-Kurö i Mälaren vid pass en half mil nedanför Målhammars säteri. Denna å är till nytta för Sala silfververk och drifver en mängd mjölkvarnar. Den rensas på vissa ställen årligen af inbyggarne här omkring.

Svartån flyter midt i landet. Hon upprinner långt norr ut i Norbergs socken ur en källa, benämnd Svart-tjärn, hvaraf, antager man, hennes namn härledes. Älfvens vattenmassa ökas redan där i socknen genom en mängd åar och bäckar, hvilka flyta till henne från små insjöar. Hon rinner här förbi en koppar-

hytta, som kallas Nyhyttan och sedan ut i sjön Värlingen, förbi Olsbenning, Bännebo, Nickebo, Karlbennings, Hästbäcks och Örbäcks stångjärnshamrar i Karlbennings (Karbennings) socken och så vidare igenom Långsjön och Hörendesjön förbi en mjölkvarn vid Fors järnverk i Färnebo socken, där hon får ett större tillflöde af en annan å, kallad Venån, som har sin källa längst upp i Karbenning och rinner förbi Klingbo och Bjurfors stångjärnshamrar, ner genom Lasjön åt Prästhyttan och så till Fors järnbruk. Härifrån går hon igenom Färnebo socken och kallas där Vangsån (hvaraf häradet heter Vangsbro härad), vidare igenom Fläcksjön och Hällesjön i Fläckebo socken framåt Fors- och Svanå järnbruk, Skultuna mässingsbruk och förbi några mjölkvarnar in i Wästerås stad, där hon utfaller i Mälaren.

Ramnäs-strömmen eller Kolbäcksån rinner längre åt väster. Hon kommer ifrån sjöarne Norra och Södra Barken i Norr- och Söderbärkes socknar, som ligga strax norr om vårt land (län) i Kopparbergs höfdingedöme, och går sedan fram här hos oss med en stark fors vid Simbla järnbruk i Wästanfors socken, vidare åt Uddenäs mjölkvarn, Fagersta stångjärnshammare och Wästanfors järnbruk därstädes, hvarest hon träffar sjön Aspen och därefter Åmänningen. Ur Åmänningen har vattnet två utlopp, nämligen ett norr ut och ett söderut. Det norra vattendraget tager sin riktning åt Ängelsbergs järnbruk och in i sjön Snyten. Ur nämnda sjö rinner det ut vid Snytsbo hemman och går vidare i norr åt Högfors järnbruk och de ofvanför detta liggande Lifsdals, Rosendals och Persbo järnbruk i Norbergs socken. Därpå rinner det genom sjön Noren och

fram vid Norbergs kyrka åt Nordansjö och Flikens tackjärnshyttor och in i sjön Jäsen, hvarur en å går fram åt Jäsö järnhammare och en annan å till Fraggs tackjärnshytta, hvarifrån vattnet rinner fram till Nårens (Norns) järnbruk i Kopparbergs höfdingedöme. Det södra vattendraget, som utgår från Åmänningen, löper åt Virsbo bruk och Virsbosjön, där Ramnäs socken i Snäfringe härad börjar, och med skäl kan vattendraget kallas Ramnäs ström, emedan det med sina starka fall och forsar drifver många järnbruk, som äro belägna vid detsamma i denna socken, nämligen Seglingsbo, Fermansbo, Ramnäsbruket och Bäckhammar. Strömmen går vidare igenom Sura socken in i Kolbäcks s:n förbi Trångfors järnbruk, Hallsta kopparhammare och mjölkvarn framåt Kolbäcks kyrka, där stora landsvägen mellan Wästerås och Köping drager fram, och så kommer han in i en liten insjö, benämnd Ladugårdssjön, vid Strömsholms kungsgård samt därifrån i sjön Freden och ändtligen i Mälaren.

Hedströmmen är den fjärde i ordningen af länets fyra stora floder och rinner på andra sidan om Köpings stad ännu längre väster ut. Han kommer från sjön Vässman i Gränjes (Grangärdes) s:n i Dalarne och rinner sedan igenom sjöarne Djurlången och Malingsbosjön in i vårt land (län) i Skinnskattebergs socken, där han först drifver Borgfors och sedan Baggå järnbruk, går igenom sjön Öfre Wättern vid Skinnskattebergs kyrka och förbi Wästragårds, Präst- och Bärgsmans stångjärnshamrar in uti sjön Nedre Wättern, hvilken ligger nedanför denna kyrka och är en half mil lång. Vid sistnämnda sjös södra ända inflyter väster ifrån Skärviks järnbruk en å, som kommer ifrån Öfre Skärsjön här i

socken och drager förbi Riddarhytte kopparverk så genom Nedre Skärsjön åt Ställbergs och Uggelfors stångjärnshammare till Skärviken. Hufvudströmmen, som går ut ur sjön strax intill, emellan Wästra och Östra Amundsbo, rinner fram åt Uttersbergs järnbruk, i Tomasbosjön i Heds socken och kallas nu Hedströmmen. Där far han förbi sex vackra stångjärnsbruk, som ligga inom tre åttondedels mil, nämligen Norrhammar, Karmansbo, Holm, Nyhammar, Bärendtshammar (Bärns-) och Valbricka eller Jönsarbo. Sedan går Hedströmmen ned åt Gisslarbo stångjärnshammare i Malma socken och här lämna vi honom för ett ögonblick. (Vi hafva nämligen äfven från öster ett hans tillflöde, hvars lopp vi vilja beskrifva). Uppe i Gunnilbo socken, som ligger på östra sidan intill Skinnskatteberg och norr om Malma, kommer en å ur sjön Gäfjan och rinner förbi Bockhammars järnbruk och Killinghammars stångjärnshammare ut i sjön Stora Kedjen och sedan in i Lilla Kedjen åt Kedjebo och Prästhammars stångjärnshamrar vid Gunnilbo kyrka, vidare igenom det stora Färna järnbruk, hvarifrån hon går in i sjöarne Långsvan och Lillsvan, går så åt Gisslarbo stångjärnshamrar och förenar sig där nedanför med stora Hedströmmen, till hvilken vi nu återgå. Från Gisslarbo (där vi lämnade honom) löper han åt Kolsva bruk, mellan Bro och Malma socknar och framåt Östuna och Grönö mjölkvarnar. Omkring en fjärdedels mil från sistnämnda kvarnar faller han ut i Mälaren och är hans mynning belägen vid pass en half mil söder om Köpings stad *).

Köpingsån, som flyter genom Köpings stad, grenar sig ofvanför densamma på åtskilliga ställen.

*) Hedströmmen kallas under sitt nedre lopp äfven Grönö å.

Hon har sitt ursprung i åtskilliga sjöar, såsom Lisjön i Munktorps socken, Björken och Vågsjön i Gunnilbo socken m. fl. Ån är märkvärdig för äkta pärlor, som förekomma i densamma. Arboga å är nämnd förut. Hon flyter (räknadt från mynningen och uppåt mot hennes källor) igenom Arboga stad och åt väster fram igenom Jäders bruk åt Röfors stångjärnshammare i Medåkers socken, där Närke tager vid, går fram åt Fellingsbro socken i sjön Väringen, där Näsby kyrka ligger och vidare ur Väringen med en gren åt Vedevågs och Kvarnbacka bruk, Lindes stad, Nya Kopparberget och sjöarne Norra och Södra Örken inemot Dalarnes gräns och med en annan gren fram åt Ervalla socken, Nora stad och igenom Järnboås och Hjulsjö socknar. Om Dalälfven, som med två stora grenar genomflyter Dalarne och har sitt utlopp i hafvet en half mil ofvan Älfkarleby i Uppland, nämna vi ej mer, än att den berör vårt land (län) på norra sidan vid Björkebo hemman i Möklinta socken och sedan åtföljer nämnda socken och skiljer den samt Nora och Wåla socknar från Dalarne och Gästrikland på en sträcka af omkring fyra och en fjärdedels mil.

Hvad gränserna beträffar, så åtskilja de medelst följande råmärken vårt län från de tillgränsande landskapen Uppland, Södermanland, Närke, Dalarne och Gästrikland. Biskopsstenarne, på en liten holme i Mälaren mellan öarne Ängsö, Aspö och Märsö, utgöra skillnaden mellan Uppland, Södermanland och Wästmanland samt respektive biskopsstift, hvaraf de erhållit namnet. Den förstnämnda af dessa öar, Ängsön, hör till vårt land (län), den andra, Aspön, till Södermanland och den tredje, Märsön, till Uppland. Ifrån dessa stenar går gränsen genom Mälaren med Söder-

manland på vänstra sidan och en half mil i söder till Hummelnäset mellan Aspön och en mindre ö, benämnd Wallingen, därifrån åt nordväst upp åt Klubben och så i väster öfver Granfjärden in åt Helgarö udde och Löfsärken, ut på fjärden Blacken, in genom Kvicksund och ett stycke ut på den s. k. Galtryggen i fjärden Galten, där hon viker af in åt Brobyviken, som skiljer Torpa socken ifrån Tumbo socken i Södermanland. Gränsens längd från Hummelnäset och hit in i viken är omkring tre och tre fjärdedels mil. Härifrån viker gränsen åt söder öfver fasta landet mellan Torpa och Tumbo fram åt ett stort rör, Stafhällsröret, beläget omkring en och en fjärdedels mil från Brobyviken, sedan i väster fram till Arboga graf eller Hjälmare slussverk, som ligga också en och en fjärdedels mil från Stafhällsröret mellan Kroksjön och Långsjön och går därifrån åter åt söder ungefär sju åttondels mil till Hjälmaren, hvarest i Sjölundaviken står ett viktigt stenröse, som åtskiljer Wästmanland från Södermanland och Närke, hvilket senare nu vidtager. Uppåt nämnda vik af Hjälmaren vänder sig gränsen åt norr öfver Mordön in på fasta landet åt de små insjöarne Tåftsjön, Tjurlången och Gålsjön samt till Arboga å och vidare utefter denna västerut ett stycke i Opboga å. Därefter går den norrut uppåt landet till sjöarne Uppåsen och Iresjön till ett stort femstenarsrör, som står vid sjön Björken mellan Skedvi socken här i Wästmanland och Ramshytte socken i Örebro höfdingedöme samt vidare därifrån åt det så kallade Wallsjöröset och upp till det stora Dämphedsröset, hvarest Örebro höfdingedöme, som ungefär sju mil åtföljt Wästmanland från Hjälmaren och ända hit upp, lämnas. Vid detta röse och skiljemärke begynner nu Dalarne att åtfölja vårt land (län) på norra

sidan först åt Styggsjöbergsröset sedan till Bilsjödammen, där gränsen vänder sig i norr upp åt en liten sjö, benämnd Danskebosjön, vidare åt Ställbergs-, Flyttholms-, Pung- och Dalborösena, öfver Spjutsjön samt sjön Orgen och in till Bjurgöln. Där kröker sig gränsen rätt i öster och går fram åt Dylingsdammsröset, sjön Bjurtjärn, Björkröset, Sankängsröset vid sjön Märlingen, till Däljebäcksröset, som står vid vägen mellan Norberg och Avesta bruk. Så går den igenom Bjurfors mässingsbruk ut till Julstäkbergsröset, sedan fram åt Färnebo socken, öfver sjön Njuren i Möklinta, upp till Björkbo vid Dalälfven midt för By sockens kyrka och följer älfven en och en fjärdedels mil utföre öster ut till en liten holme, benämnd Strömholmen, i Nora älf, där Wästmanland, Gästrikland och Dalarne mötas. Vi lämna nu det sistnämnda landskapet, som nära elfva mil har åtföljt vårt land. På ofvannämnda Strömholmen lär i forna tider stått en ek, hvilken utmärkt skillnaden, som gått fram häröfver mellan Fjärdhundaland och Siuhundaland den tiden, då Sverige var indeladt i folkländer under fylkes- och lydkonungar. Äfven i senare tider har här varit ett råmärke mellan Wästmanland, Gästrikland och Dalarne. Nämnda ek lär hafva blifvit olofligen nedhuggen och bortförd, med anledning hvaraf denna holme äfven fått namnet Tjufholmen. Härifrån går nu Gästrikland norr om vårt land, och gränsen dem emellan följer Dalälfven 3 mil framåt till en liten holme, benämnd Furuholmen i sjön Ingan, som är en vik af älfven. Röret, som står här i ett ansenligt röse och kallas Fururöret, uppsattes 1710 till gränsskillnad mellan Wästmanland, Gästrikland och Uppland, hvilka här stöta tillsammans med hvarandra. Uppland går nu på östra sidan om Wästmanland ända till de förut nämnda Biskopsste-

narne i Mälaren, så att gränsskillnaden sträcker sig härifrån Furuholmen alltigenom åt söder, först till Vintervägsröret, som står vid södra stranden af den nyssnämnda sjön Ingan och sedan åt Hällröret, Tallmo- och Skåprisröret samt flere rör ut åt Trollholmen i sjön Tämnaren, hvarest Tierps, Norunda och Bälinge härader gränsa tillsammans med Våla härad. Från nyssnämnda holme går gränsen fram öfver Tämnaren till ett rör, som står vid södra stranden af sjön, benämndt norra Lindstadsröret, där en å löper in åt Harbo kyrka. Gränsen sträcker sig vidare framåt södra Lindstadsröret, Glupbäcks-, Ofvanbo-, Norrmosse-, Brotegs- och Stortegsrören till det stora femstenarsröret, som kallas Bällmåsseröret, beläget en mil från Trollholmen. Vidare går gränsen åt Nafverstens-, Bräckstens- och Djupmyrsrören, Hjelteheds-, Fermansbo- och Kallbergsrören, vid hvilket sistnämnda Bälinge, Ulleåker och Hagunda härader i Uppland sammanstöta med Våla härad i Wästmanland. Ifrån Kallbergsröret, som f. ö. står vid sjön Kallen, är till Härneviån tre mil, och där tager skillnaden mellan Uppland och Wästmanland af i väster två och en half mil in åt Sagån. Denna å är därefter skiljemärke en och femåttondedels mil mellan dessa båda landskap ända ut i Mälaren. Gränsen fortsätter vidare öfver Mälareöarne Ängsön och Kurön ut på Oxfjärden bort åt en mil till Biskopsstenarne, belägna, såsom förut nämnts, mellan Ängsön, Aspön och Märsön, hvarest Södermanland mötes och Uppland, som följt nära fulla tolf mil, lämnas.

Af det anförda finna vi, att södra sidan af Wästmanland, som gränsar emot Södermanland, är ungefär sju och fem åttondedels mil lång, västra sidan emot Närke och Örebro höfdingedöme sju mil, norra sidan emot Dalarne och Gästrikland bortåt tretton mil och

östra sidan mot Uppland omkring tolf mil. Landet (länet) har fyrkantig form, men är något vidare norr ut än på södra sidan, hvilket beror af den del, som ligger på östra sidan af Sagån mellan sjön Ingan och Härneviån inåt Uppland.

Om man medräknar både skog och mark, berg och höjder, sjöar, strömmar och åar, innehåller landet (länet) tillsammans ungefär 66 kvadratmil. Här finnas 4 städer och 7 fögderier, 59 pastorat, fördelade på 8 prosterier, 76 socknar med annex, 2,827 och nitton fyrtioåttondels hemmantal, af hvilka 1,744 och sju tolftedels mantal äro skatte, 585 och nio sextondels krono och 497 1/4 frälse, utom en mängd skattelagda och oskattelagda torp. Här är den namnkunniga Salbergs (Sala) silfvergrufva till finnandes jämte åtskilliga koppar- och järngrufvor, 57 järnbruk, 3 järnmanufakturverk, 2 mässingsbruk, 1 kopparhammare samt åtskilliga fabriker.

II. KAPITLET.

Wästerås stad.

WÄSTERÅS är en ganska stor och vacker uppstad, belägen midt i höfdingedömet vid Svartåns utlopp i Mälaren, tio och tre fjärdedels mil från Stockholm på 59 grad., 37 min. nordlig bredd och 1 grad., 20 min. västlig längd från Uppsala. Staden har i forna tider hetat Aaros, Aarus. Namnet är sammansatt af det gamla svenska ordet aa (å),i genitivus ar (åns), och os (utlopp), det är åns utlopp. Staden har sålunda sitt namn efter läget vid Svartåns mynning. Den har också burit namnet Århus. Orsaken härtill är, att konungarne i forna tider här i staden vid stranden af Mälaren haft sin skeppshamn och station för en skeppsflotta, hvadan vissa hus till skeppsredskapens förvarande voro uppbyggde. Århus är sammansatt af orden åra (roddverktyg) och hus (årehus). Här har jämväl af forna konungar varit inrättade stora förrådshus och magasin dels för deras skeppsflottas, dels för hela landsbygdens häromkring behof, hvaraf äfven namnet Århus, af år (tidsbestämning), och hus, kan härledas. Men att ordet väster blifvit satt framför detta, och staden blifvit kallad Wästeraaros, Wästeraars, Wästeraarose, Wästra Århus med mera,

har sin anledning däraf, att Uppsala, sedan den efter påfven Alexander den IV:s, år 1258 den 5 september och konung Valdemars, år 1270, gifna tillåtelse blifvit af biskop Karl, år 1271, flyttad till det ställe, där den nu är belägen, äfven en tid kallades Aaros, Århus. På det att dessa båda Aaros-städer skulle kunna skiljas från hvarandra, kallades Wästerås Wästeraaros och Uppsala Öster-aaros, emedan de äro belägna i öster och väster från hvarandra. Af dessa nu uppräknade namn har Wästerås blifvit sammandraget, och synes staden först hafva fått detta namn i det senast förflutna århundradet.

Man kan icke uppgifva tiden för stadens första anläggning och uppbyggande, emedan dess äldsta privilegier och handlingar, som törhända härom, om de varit i behåll, kunnat gifva upplysning, blifvit antingen uppbrända vid eldsvådor, som åtskilliga gånger öfvergått staden, eller ock förkommit under tidernas skiften. Af åtskilliga omständigheter och tecken kunna vi likväl sluta till att den är urgammal och förmodligen kan räknas till rikets äldsta städer. Dess uppkomst tillskrifves fiskare, som här vid stranden anlagt sina fisklägen. Det förträffliga läge, som staden äger, så väl med afseende på sjöfartens idkande, hvilken var mycket i våra förfäders smak, som ock till drifvande af handel och köpenskap både med den omkringliggande landsorten och den längre upp belägna bergslagen, där bergsbruket redan i hednatiden förmenas hafva varit ganska lifligt, synes hafva kunnat vara tillräckligt lockmedel att förmå folk att sätta sig ned här lika tidigt, om icke förr, än i någon af de andra städerna i orten. Framlidne professor Rudbeck talar i sin Atlantica (del I. sid. 267 och 645) om 10 stora köpstäder, som funnits i Sverige på vår Frälsares tid.

Wästerås har förmodligen varit en af dessa, ty Tacitus, som i sitt arbete om germanerna beskrifvit Sverige vid vår Frälsares tid, uppräknar bl. a. folk äfven Wästeråsbor och säger, att *aroserna*, det är *aros-* eller västra-arosboerna, *bo ibland lugomännerna* eller dem, som bodde vid Mälaren, ty nämnda sjö kallades fordom Lögern och Laugern, såsom förut blifvit omtaladt. Likaså talar Jornandes, hvilken skrifvit om de gamla göter, om inbyggarne i dessa trakter. Han kallar dem *aroshiranni* och häradet, hvilket skulle ligga vid Lögern, Mälaren, *Arosheradt*, hvilket är trakten, som utbreder sig omkring vår stad. Af detta synes framgå, att Wästerås varit en namnkunnig stad, om icke vid vår Frälsares tid så likväl i hednatiden och då varit räknad ibland de stora köpstäderna, hvilka visserligen voro anlagda till handelns befrämjande men ock framför andra tjänade till konungasäten, offerställen och stora tingsplatser. Om staden då varit belägen på samma plats som nu, och om den varit större eller mindre, vet man ej. Troligt är det dock, att stadens västra del är äldre än den östra, hvilken synes vara anlagd på senare tid; ty västra sidan eller den trakten, som ligger väster om Svartån, hvilken delar staden i två delar, är högre belägen än den östra, så att vattnet, om det fordom gått högre upp från Mälaren än nu, icke hindrat människorna att där bygga och bo. Men den östra sidan är lägre, och har man där långt upp i staden ifrån Mälaren funnit tre gator eller stenläggningar en aln öfver hvarandra. Detta torde visa, att marken där blifvit så småningom fastare, sedan den först blef bebyggd. Dessutom lär hela trakten, som är belägen mellan Lillån, Svartån och Mälaren, ej blifvit bebyggd förr än år 1000 eft. Kr., hvarom vidare framdeles. Uti vår tid finnas tomter

bebyggda nere vid stranden af Mälaren, hvilka förut stått under vatten.

Staden har ett härligt läge vid nordvästra sidan af sjön Mälaren. Stränderna, som skjuta ut i söder å ömse sidor ifrån honom, äro prydda med vackra löfträd, och holmarne i sjön öka lägets behag. På östra och norra sidan ligga närmast staden vackra åkerfält och ängar och utomkring dem några små skogsbackar. På västra sidan löper ett högt berg, nedanför hvilket staden ligger bevarad likasom inom en mur. Svartån flyter i norr och söder, och på ömse sidor om henne är staden anlagd i en nästan oval form. Från Svartån utgår i södra delen af staden en liten å, benämd Lillån, som rinner in i Mälaren utanför staden i öster. Öfver Svartån föra 3 broar, hvilka sammanbinda västra och östra stadsdelarne med hvarandra, och öfver Lillån finnas två broar. En storgata, kallad Klostergatan, löper på östra sidan om Svartån i riktningen norr-söder ifrån sjön till domkyrkan, äfvenså en mindre gata väster om ån. Tvärt öfver staden sträcker sig i öster och väster mellan två af stadens tullar Stora gatan, hvilken på drottning Kristinas befallning anlades år 1644. Utom dessa har ock staden andra reguljära gator både längs efter och tvärt öfver. Staden är fördelad i 3 kvarter, det norra, södra och västra, hvilka tillsammans äro indelade i 406 tomter. Alla dessa äro bebyggda med hus med undantag af 60, hvilka af sina ägare nyttjas till trädgårdar. Staden har två torg. Det ena kallas Gamla eller Stora torget, hvilket ligger norr om Stora gatan, öster om Svartån. Öfver detta torg löper Klostergatan upp åt domkyrkan. Det andra torget, som kallas Nya torget, ligger i södra delen af staden invid Svartån och Lillån. Husen i staden äro, med undantag för dom- (Fisktorget?)

kyrkan, slottet, konsistorium, rådhuset, gymnasium och några andra stenhus (se bih. not 31), alla byggda af trä. År 1714 den 13 april afbrann nästan hela staden (se bih. not 32), men har sedermera blifvit väl uppbyggd. År 1738 planterades flere slags löfträd på ömse sidor af Stora gatan, omkring Nya torget samt å båda sidorna utefter landsvägen ifrån östra tullen ut åt den så kallade Klockarbacken. Dessa alléer bidraga betydligt till stadens vackra utseende. Åreporten, hvilken blef uppbyggd på Stora gatan år 1744 vid våra allernådigste kongl. majestäters genomresa, utgjorde en vacker prydnad för staden. På dess ena sida lätes följande:

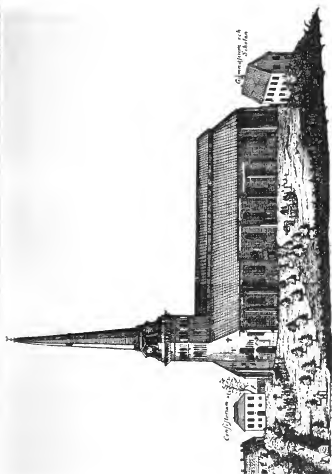
Augustis. Neonymphis. Adolpho Friderico. Et. Ludovicæ. Ulricæ. Orbis. Arctoi. Principibus. Hærèditariis. Serenissimis. Pandor. Gratulabunda. Pandorque. Friedericus Eat. Cum. Conjuge. Prosper. Adolphus.

På den andra sidan:

En ego Arosiacæ fætus pietatis, & index,
Principibus patuique meis porroque patebo.
Transvectis tellus Ducibus famuletur, & æther.

Staden har sju tullar. Två af dem ligga på östra sidan, tre på den norra, en på västra samt en på södra sidan. Staden är omgärdad med ett staket.

Domkyrkan här i staden kan i anseende till sin storlek, sitt dyrbara torn och sin präktiga inre utsmyckning täfla med hvilken som hälst af rikets öfriga domkyrkor.

WÄSTERÅS DOMKYRKA.

Biskop David eller St. David säges hafva lagt grunden till äldsta delen, nämligen den, som är under tornet och vidare ett stycke framåt södra vapenhuset. Vid den stora västra dörren under tornet finnes i muren insatt en stentafla, på hvilken nämnde St. Davids jämte Johannes Döparens bilder äro uthuggna. Denna tafla lär en decanus (se bih. not 33) här vid domkyrkan, Johannes af Klingesboda, låtit insätta år 1510. I riksföreståndaren Birger jarls tid skall domkyrkan blifvit tillökad, och har riksföreståndaren ombesörjt denna tillbyggnad efter det nederlag, som han år 1251 tillskyndade folkungarne vid Herrevadsbro. Detta byggnadsföretag fullföljdes uti konung Waldemar Birgerssons tid, och domkyrkan fullbordades ända till koret. Hon blef efter denna utvidgning invigd till domkyrka den 16 augusti 1271 af biskop Karl i Wästerås (se bih. not 34) och under den kyrkomässa, som nämnda dag hölls i henne för första gången, helgad St. Maria. Vid västra dörren midt emot den nyssnämnda St. Davids bild är en annan stentafla insatt i muren af Lubertus Veslo, tillhörande släkten Rosenhane och prost här vid domkyrkan. På denna tafla är St. Mariæ bild uthuggen. Hon framställes med Frälsaren i sina armar samt omgifven af sju stjärnor och månen under fötterna.

Sedan domkyrkan sålunda blifvit färdig år 1271, har hon varit utsatt för vådeld år 1380 och antänd af tyskarne år 1390. Efter dessa olycksöden blef domkyrkan i konung Karl Knutssons och riksföreståndaren Sten Stures tid icke blott reparerad med afseende på bristfälligheterna utan ock väsentligen utvidgad på östra ändan. Detta arbete påbörjades år 1466 af den då varande biskop Lydika och bekostades med medel, som erhöllos dels genom försäljning af aflatsbref dels

genom rikliga bidrag både af högstbemälte konung och riksföreståndare, hos hvilka biskopen stod högt i gunst, och af biskopen själf (se bih. not 35). Efter denna tillbyggnad fick domkyrkan den storlek, som hon nu har, hållande i längd 153 och i bredd 61 alnar. År 1521, då danskarne sköto eld på staden, blef äfven domkyrkan, sorgligt nog, antänd. Efter denna eldsolycka belades hon med halmtak, som kvarlåg till år 1537. Sistnämnda år grep man sig an med hennes reparation, och utfördes den sedan så till vida, att de af branden remnade hvalfven blefvo lagade, murarna sammanbundna med bjälkar och ankare, åtskilliga nya pelare uppmurade inuti kyrkan, taket blef betäckt med bräder och själfva koret alldeles återställdt år 1577 (se bih. not 35). Tid efter annan vidtogos sedermera andra förbättringar. Stora tornet jämte de 4 mindre tornen däromkring, hvilka blifvit uppbyggda i konung Johan den tredjes tid, betäcktes med koppar år 1622 och de följande åren. Sedermera blef också taket täckt. Den södra sidan samt en del af norra sidans öfre tak vardt färdigt i biskop Rudbeckii tid. Sedan fortsattes härmed under nämnde biskops efterträdare, D. Olof Laurelius, så att domkyrkan var helt och hållet iståndsatt år 1662 (se bih. not 36). Härom kan man få närmare kännedom af inskriften på en stentafla, som af sistnämnde biskop, efterkommande till åminnelse, blifvit insatt i muren under tornet (se bih. not 37). Den 9 maj år 1691 antändes genom åskeld och uppbrändes domkyrkans torn, en stor del af koppartaket samt kapitelshuset, hvilket hade blifvit uppfördt år 1630 af biskopen doktor Rudbeckius, inuti domkyrkan. Vid denna eldsvåda blef allt, som kunnat finnas i behåll af domkyrkans gamla skrifter och handlingar, lågornas rof.

Efter denna olycka upplagades domkyrkan nu för tredje gången. År 1693 blef det nuvarande präktiga tornet, som ej mångenstädes lär finna sin like, uppfördt efter ritning af den i byggnadskonsten vida namnkunnige herren, riksrådet, grefve Nikodemus Tessin. Detta byggnadsverk fulländades på bekostnad af högstsalig konung Karl XI (se bih. not 38). I tornet finnes ett urverk och fyra klockor, hvilka med afseende på samstämmande klang lära kunna täfla med hvilka kyrkors klockor som hälst (se bih. not 39).

Inuti domkyrkan finnes en dyrbar altartafla med en mångfald bilder och löfverk, alltsammans öfverdraget med guld. Taflan, som i särskilda afdelningar framställer, hvad historien om vår Frälsares lidande förtäljer, gafs år 1516 af riksföreståndaren Sten Svantesson och hans gemål Kristina Gyllenstierna domkyrkan i testamente efter riksföreståndaren Svante Sture, som afled här i staden år 1512 den 2 januari och blef begrafven i domkyrkan *). Altarbordet utgöres af en hel marmorskifva, skänkt till domkyrkan af förut nämnda biskop Karl år 1271 (se bih. not 40 med tillägg). Framför stora altaret vid kyrkans östra gafvel är ännu ett altare af dem, som funnos här i domkyrkan under påfviska tiden, i behåll. Det kallas munkaltaret. Vid detta altare är äfven en vacker i sten huggen altartafla, hvilken skänkts af biskop Otto

*) Taflan har följande inskription: »Testamentum : Domini : Stenonis : Svanteson : Gubernatoris : Regni : Svecie : Et : Ejus : Consortis : Domine : Christine : Anno : Domini : M : D : XVI :» Där under: »Orate : Pro : Eis :» — På nedre kanten, norra sidan kring hufvudet på riksföreståndarens bild: »O mater Dei memento mei». Midt emot på södra sidan, där hans gemål är afbildad med Gyllenstiernska vapnet, läses kring bildens hufvud: »me tibi virgo o pia commendo S. Matri». *(Red:s anm.)*

Svinhufvud. På de bägge stora pelar-raderna finnas fram i kyrkan två dyrbara altartaflor, som äfven äro gifna af biskop Otto (se bih. not 41).

Predikstolen, som är ett i trä konstnärligt utfördt arbete, förärades till domkyrkan af en borgmästare, Peder Ulfsson, år 1616.

Funten, som är ett lika värdefullt arbete, har domkyrkan fått i testamente af Simon Lybeckers änka och barn 1612.

Orgverket, hvilket har 32 stämmor och är förfärdigadt af orgelbyggaren och direktören Kahman, uppsattes år 1702.

Ljuskronorna, till antalet 10, hafva blifvit gifna af olika personer under skilda tider (se bih. not 42).

Kyrkoskruden är präktig. Bland annat finnes en dyrbar kalk, besatt med en mängd ädla stenar till ett ansenligt värde. Kalken med tillhörande patén är förärad domkyrkan af fru grefvinnan Helena Bielke år 1651 i testamente efter hennes aflidne man k. rådet och drotsen, grefve Magnus Brahe.

Här i domkyrkan har konung Erik XIV blifvit begrafven. Hans grafkor är beläget söder om högaltaret (se bih. not 43).

Norr om samma altare vid kyrkans östra vägg är k. rådet och drotsen grefve Magnus Brahes grafkor, i hvilket äfven hans grefvinna, Birgitta Lejonhufvud, blifvit begrafven år 1611. Där är uppsatt ett präktigt epitaphium af marmor och alabaster, som prydes af deras vapen och förtäljer deras lefnadshistoria (se bih. not 44).

Domkyrkans högkor prydes af åtskilliga dyrbara och vackra epitaphier, blifva blifvit uppsatta öfver de härstädes begrafna. Så har biskopen dokt. Mathias Iser, hvilken var född år 1645 den 7 oktober och

afsomnade i Wästerås år 1725 den 19 februari efter att hafva i 14 år beklädt biskopsämbetet i Wästerås, öfver sitt stoft ett dyrbart epitaphium af marmor, uppsatt inom ett välgjordt järnskrank (se bih. not 45), likaledes biskop doktor Johan Brodin, som afsomnade i sitt 61 lefnadsår, 1680 den 8 november (se bih. not 46) och dokt. Karl Karlsson, biskop i Wästerås stift i 28 år, död år 1708 den 14 april (se bih. not 47). Doktor Olaus Laurelius, som i 23 år beklädt biskopsämbetet i Wästerås och afled den 5 januari 1670, har äfven ett vackert epitaphium, där hans lefnadslopp med noga bestämda tidsdata är beskrifvet (se bih. not 48). Deras jämte aflidne domprosten Dwans (se bih. not 49), rådman Johan Rasmundssons (se bih. not 50), landskamreraren Simon Löfgrens (se bih. not 51), assessorn Johan Dobers (se bih. not 52), rådman Lars Olofsson Westmarks (se bih. not 53), brukspatron Lars Pederssons (se bih. not 54) och många fleras minnesmärken utgöra en stor prydnad för denna domkyrka (se bih. not 55). Golfvet i koret är öfverallt belagdt med grafstenar, hvilka äro värda att beskådas (se bih. not 56). Äfven annanstädes i domkyrkans golf träffas åtskilliga andra grafstenar och grafminnen, af hvilkas inskriptioner vi velat anföra följande förteckning (se bih. not. 57).

Hvad domkyrkans myckna egendom, hvaraf hon i den påfviska (katolska) tiden varit ägare, vidkommer, så kan man af det, som härunder (se bih. not 58) är anfördt och som utgör utdrag ur i antikvitetsarkivet befintliga gamla bref och testamenten, finna en förteckning däröfver. Af detta har visserligen domkyrkan själf inköpt och med penningar löst en stor del, men det mesta har hon likväl bekommit genom skänker och gåfvor, hvartill mycket, om icke hufvudsakligast, lär

hafva bidragit de katolska prästernas tjänstvillighet att för sådana dödas själar, hvilka till domkyrkan kunnat lämna något gods eller någon gåfva samt för deras fäders och barns själar, allt efter som testamentena föreskrefvo, hålla anniversaria eller årliga själamässor med många ceremonier och mycket vigiliis (vakande). Härtill hörde klockringning, orgelmusik, sång af korprästerna, processioner öfver de dödas grafvar med rökelse utom mycken mera vördnadsfull beställsamhet och många flera upptåg, som de hade för sig. Härigenom förmåddes både ridderliga och andra personer att till domkyrkan förära ansenliga gods och egendomar, så att de samma ökades till den grad, att kyrkans egendom slutligen icke var mycket mindre än kronans. Dessa kyrkogods så väl som deras tjänare voro ock fria från all kunglig rätt och alla utskylder, utfordringar, tull, böter, skipvist (skeppsvist eller skeppstaskatt), matskatt, spannmål, ättargäld (släktskatt), ledungslama (af ledung [härad] och lama [förfall] en skatt) m. m. Detta kan man se af konung Johans privilegier år 1281 och konung Birgers bref af år 1277 och 1305 och flere konungars konfirmationer (stadfästelser) och förläningar. Dessa gods hemföllo dock omsider till kronan i enlighet med vid riksdagen i Wästerås, år 1527, fattadt beslut.

Den andra kyrkan, Hospitalskyrkan, är belägen vid det förut nämnda nya torget, just där Lillån flyter ut ur stora eller Svartån. Hon räknar sitt ursprung från år 1170 efter Kristus och är sålunda öfver 580 år gammal. Biskop Ilianus uppförde på platsen först ett litet kapell, som efter honom kallades Sacellum St. Iliani, i hvilket han ock blifvit begrafven. Att kyrkan fordom varit större, än hon nu är, skönjes tydligen af de lämningar efter grundvalar och murar,

som man för någon tid sedan funnit i jorden på östra sidan om kyrkan, där nu själfva hospitalsgården är belägen. Namnet sankt Ilians kyrka bar hon ännu under konung Gustaf I:s tid, då högstbemälte konung, år 1529, befallde, att en tornspira skulle uppbyggas på henne. Sedan hospitalet blef inrättadt under hans regering och kyrkan anslagen till gudstjänsthus för de i nämnda inrättning intagna, så har hennes forna namn med tiden så småningom alldeles råkat i glömska (se bih. not 54). År 1572 lades hon tillika med största delen af staden i aska genom den förskräckliga eldsvåda, som då öfvergick Wästerås. Sedermera uppbyggdes hon till sin nuvarande storlek, antagligen år 1576, då hospitalet på Johan III:s befallning åter skulle upprättas. Nu är kyrkan täckt med järnbleck, men före senaste branden, år 1714, hade hon koppartak.

Härifrån gå vi vidare till slottet, som ligger på en hög backe på andra sidan om det förut nämnda nya torget vid Svartåns utlopp i Mälaren. Biskop Ilianus, som uppbyggt den nyss omtalade St. Ilians kyrka, lär äfven hafva grundlagt detta slott, hvadan det efter honom blifvit kalladt sankt Ilians hus, och hafva hans efterträdare bott där i lång tid. Det är ej med visshet kändt, vid hvilken tidpunkt slottet måst af biskoparne öfverlämnas till kronan, men säkert är, att riksföreståndaren Bo Jonsson (Grip) innehade slottet i konung Albrekts och drottning Margaretas tid, år 1380, antingen i värjo, pant eller förläning. Efter hans död (se bih. not 55) erhöll drottning Margareta slottet tillika med mycket annat här i höfdingedömet till förläning under sin lifstid. Detta beslöts på riksdagen i Nyköping år 1376 den 20 september. Efter drottningens död, 1412 den 27 oktober, gaf konung Erik XIII af Pommern, år 1420, slottet med hvad därunder hörde

samt länet och staden, åt sin drottning Filippa till lifgeding, på samma gång hon tillförsäkrades många andra slott och städer här i riket (se bih. not 56). Man kan sålunda antaga, att slottet under de två första århundradena efter grundläggningen varit biskopssäte (se bih. not 57).

Under nyssnämnde konung Eriks af Pommern regering residerade här på slottet en dansk höfding, Jönis Eriksson eller Jösse Jute. Hans omänskliga gärningar mot allmogen, och det brutala sätt, hvarpå han för öfrigt for fram i landet (se bih. not 58) orsakade, att slottet år 1430 belägrades af den store riksfältherren Engelbrekt (se bih. not 59), som därur fördref nämnde Jösse Jute. Vid denna belägring lärer slottet blifvit ganska illa medfaret och icke mindre vid de fejder, som omkring 30 år därefter höllos här i orten mellan konung Kristian och biskop Kettil i Linköping, hvarom vår historia vet förmäla och äfven här längre fram i ett annat sammanhang kommer att nämnas. Men synnerligen stor skada led slottet under den belägring, som det måste utstå i kriget mellan konung Gustaf I och konung Kristian Tyrann. Då belägrades det ända ifrån år 1520 till den 30 januari år 1522, då den danska besättningen (se bihanget not 60), som innehaft det under konung Kristians tid och förorsakat mycken skada, blef fördrifven, och Gustaf I blef dess herre. Det påstås, att konung Gustaf varit fast besluten att nedrifva slottet, emedan det så ofta varit ett förargligt och skadligt näste, men därtill kom det dock icke. Det blef tvärtom sedermera af honom iståndsatt och förbättradt efter det förfall, hvari det råkat under den nyssnämnda svåra belägringen, så att den märkvärdiga riksdagen, som hölls här i staden år 1527, kunde sammanträda på slottet i det för detta ändamål reparerade stora rum-

met, den förr så kallade rikssalen. Sedermera lät högstbemälte konung ej allenast utvidga och bygga det både ansenligt större och högre, än det var förut, hvilket kan märkas af själfva murarna, som längst ned bestå af väldiga gråstensväggar men därofvanpå af tegel, utan ock inreda många vackra rum, hvilka blefvo i ordning under hans tid. Efter honom utgaf konung Gustaf Adolf, år 1622, ansenliga summor på slottets förbättring. Då inreddes många rum, och en stor tafla med Sveriges vapen och däröfver bokstäfverna G. A. R. S. uppsattes i muren öfver stora porten, som vetter åt staden. Det påkostades också mycket i konung Karl XI:s tid, då fyra torn uppsattes på taket, ett i hvartdera af hörnen. I det ena af tornen, som i norr vette åt staden, insattes då äfven ett vackert säjareverk (urverk), som blifvit hitfördt från Målhammars kungsgårds stenhus i Björksta socken, hvilka då blefvo reparerade eller ombyggda. År 1736 den 23 maj blef det genom eldsvåda nästan alldeles förstördt, men blef sedermera iståndsatt och fick ett långt präktigare utseende, än det tillförene ägt. Före nyssnämnda eldsvåda kunde man visa rummet, hvari konung Erik XIV, som ligger begrafven i domkyrkan, satt fången, till dess han härifrån, år 1574, blef förd till Örby slott i Uppland. Konung Johan III firade här på slottet sitt biläger år 1585 den 21 februari med sin andra gemål, drottning Gunilla Bjelke. År 1574 den 31 augusti föddes här hertiginnan Sofias af Saxen Lauenburg (Gustaf I:s dotter) och Magnus den III:s af Neder-Saxen son, hertig Gustaf af Saxen. År 1638 den 13 december afled här på slottet fru Katarina, falzgrefvinna af Zweibrücken, konung Karl X:s moder. År 1710 hade den kungliga regeringen för någon tid dragit sig undan hit för pästen. Här har länets höfding sitt säte.

En bland stadens förnämsta prydnader är äfven biskopshuset, som ligger midt emot domkyrkans västra gafvel. Där hafva kanikerna här vid domkyrkan (se bih. not. 59) i forna tider haft sitt hemvist ända till, efter hvad det påstås, år 1442, då biskop Åke Johansson lär här tagit sin bostad och fästat sätet både för sig och sina efterkommande. Bland dessa hafva i synnerhet biskoparne Olof Gunnarsson, Otto Svinhufvud och doktor Olavus Laurelius förbättrat gården och uppbyggt vackra stenhus, hvilka sedermera i biskop doktor Nils Barchii tid blefvo, år 1733, ändrade till den enda ansenliga byggnad, som nu finnes här (se bih. not 60).

Gymnasium och skolan, hvilka äro sammanbyggda i ett hus af sten, beläget vid östra sidan af domkyrkogårdsmuren, sägas åtminstone till en del vara anlagda af Birger Petri, som vi funnit ligga begrafven i domkyrkan (se bihangets fört. öfver grafstenarne i domkyrkan). Han lefde i början af 1500-talet (se bih. not 61). Härmed må nu förhålla sig huru som hälst, säkert är dock, att under biskopen doktor Johan Rudbeckii tid detta hus blifvit år 1620 betydligt utvidgadt. Den öfre våningen, som är afsedd för gymnasium, är uppbyggd på nämnde biskops och rikskansleren grefve Axel Oxenstiernas bekostnad. Sistnämnde herre har äfven skänkt gymnasiet dess vackra bibliotek, hvilket togs vid staden Mainz eröfring år 1635 och sedan blef öfversändt hit. I gymnasiet undervisa 7 lektorer jämte en adjunkt och i skolan en rektor, en konrektor, tre kolleger och en apologist.

Konsistoriehuset står vid norra sidan af domkyrkogårdsmuren, är också byggdt af sten men ej äldre än från år 1630, då det blef uppbyggdt på föranstaltande af den prisvärdt nitiske biskopen doktor Joh. Rudbeckius.

Boktryckeriet här i staden blef inrättadt med konung Gustaf Adolfs nådiga tillstånd i november månad år 1621, äfven genom ofta nämnda biskops, doktor Joh. Rudbeckii försorg (se bih. not 62).

Rådhuset, som står vid västra sidan af det stora eller gamla torget och består af två våningar, var före den sista branden, år 1714, ganska präktigt byggdt. Det var visserligen då som nu blott två våningar högt, men rundt omkring den nedre våningen var en öppning med en gång mellan pelare, på hvilka den öfre våningen hvilade. Från pelargången ledde två uppgångar, den ena på norra, den andra på södra sidan. Kom man så upp på rundeln, fann man två afdelningar, den ena på södra sidan, hvarest rätten satt, den andra på norra. Själfva taket var betäckt med koppar och försedt med en altan, som gick rundt omkring huset, och midt uti var uppfördt ett vackert torn med säjareverk (urverk) och timklocka.

Innan vi nu vidare taga denna stads inre tillstånd och beskaffenhet i närmare skärskådande, vilja vi gå tillbaka något litet till forna tider.

Här funnos då, utom domkyrkan och sankt Ilians kyrka, också två andra kyrkor. Den ena kallades sankt Aegidii. Hon uppbyggdes af biskop Aegidius vid slutet af 1100-talet (se bih. not 63). I denna kyrka hade den nu till domkyrkan hörande landsförsamlingen, eller sankt Ilians socken, sin gudstjänst ännu år 1611 (se bih. not 64). Hon låg i östra delen af staden mellan Stora gatan och Smedjegatan, och häraf kallas den trakten ännu i dag gamla kyrkogården (se bih. not 65). Den andra eller sankt Nikolai kyrka, som efter sin byggherre, biskop Nils Kettilsson, hade sitt namn (se bih. not 66), uppfördes i början af 1300-talet. Hon var belägen väster om ån, icke långt

från torgbron och ägde sin särskilda församling ännu år 1611. Till denna lydde hemman, som voro belägna väster om staden, såsom t. ex. Hammarby m. fl. Denna församling kallades sankt Nikolai socken. Här i staden har ock funnits ett ansenligt stort kloster, som hade sin plats söder om Lillån, där nu kungsträdgården är belägen. Denna mark tillika med den, som ligger söder om ån ner åt sjön, gaf konung Knut (Folkunge) år 1231 domkyrkan till evärdelig egendom (se bih. not 67), men blef sedan af dåvarande biskop Bengt använd till nu omhandlade klosters grundande. I detta kloster uppehöllo sig sedermera munkar af dominikaner-orden (se bih. not 68) och lefde där i goda dagar, till dess de år 1528 i kraft af det beslut, som konung Gustaf I genomdref på Wästerås riksdag om kyrko- och klostergodsens reducerande, måste begifva sig därur (se bih. not 68). Klostret hade äfven sin egen kyrka och kyrkogård, som låg längre åt norr upp åt Lillån midt emot sankt Ilians eller den nuvarande hospitalskyrkan, där konung Karl Knutsson år 1440 låtit väster om klostret bygga det i noten 67 i bihanget nämnda kapellet. I konung Gustaf den förstes tid blef klostret raseradt, då det, som af murar och dylikt kunde nyttjas, användes till slottets reparerande, så att, då konung Erik XIV, år 1544, här på klostergården förklarades för sin faders, konung Gustaf I:s, efterträdare på den kungliga svenska tronen, just ingenting återstod af själfva klostret eller dess kyrka. Vi se nu däraf inga andra märken än några grundmurar, som här och hvar blifvit kvarlämnade i jorden. Att döma efter dessa synes klostret hafva varit storartadt och rymligt tilltaget. Här funnos utanför staden fyra kapell. Det ena låg norr ut vid vägen åt Skultuna socken och kallades sankt Örjans. Det andra låg

åt nordost ej långt från staden vid vägen åt bergslagen och hette sankt Gertruds, af hvilket i vår tid tydliga lämningar funnits. Det tredje var beläget längre bort, omkring tre åttondedels mil från staden men hörde också till de förra. Det låg på samma plats på Badelundaåsen, där nu Badelunda kyrka står. Det kallades sankt Olofs. Det fjärde kapellet hade sin plats en åttondedels mil väster om staden vid stora landsvägen till Köping, kallades sankt Ursulæ och är det enda, hvars murar kunna sägas ännu vara någorlunda i behåll. I dessa kapell, hvilka uppbyggdes år 1272 af biskop Karl, skulle hvar och en resande, som ämade sig in till staden, först lägga i dagen sin tillbörliga devotion (religiösa vördnad) och utöfva sin andakt såsom förberedelse, innan han fick inkomma i domkyrkan i staden (se bih. not 69). Här fanns ock i forna tider ett myntverk, som konung Magnus Ladulås inrättat år 1285 (se bih. not 70), hvilket ännu var i godt stånd i konung Johan III:s tid, då det lär blifvit helt och hållet nedlagdt (se bih. not 71).

Af det föregående och med särskild hänsyn till att i forna tider här funnits fem kyrkor, där nu icke äro fler än två, synes framgå, att staden förr varit långt betydligare och mera folkrik, än den nu är. Man vet, att redan år 1107 invånarne låtit i Örebro gjuta en klocka, som varit nästan lika tung som den största nu vid domkyrkan befintliga, så att redan då staden måtte hafva varit i god välmåga. Domkyrkan var då till en stor del påbörjad, sankt Ilians kyrka byggdes år 1170 och samtidigt sankt Aegidii kyrka. Domkyrkan utvidgades 1270, sankt Nikolai kyrka uppfördes 1300. Domkyrkan byggdes ännu större 1466, och klostret hade ju också sin kyrka. Med anledning af detta frågas: hvartill skulle allt detta varit nödigt, om icke folkets i staden talrikhet sådant fordrat?

Vid riksdagen, som hölls i Stockholm år 1649, var vår stad den trettonde i ordningen bland rikets städer, vid 1664 års riksdag den tjugutredje, och nu har den det tjugufemte rummet.

Magistraten består nu här i staden af en borgmästare och åtta rådmän, men i forna tider ha här varit flere borgmästare. År 1536 nämnas i handlingarna tre borgmästare, som samtidigt haft att befordra stadens bästa och sköta om dess styrelse, nämligen Knut Guldsmed, Håkan Thomsson och Thord Guldsmed. År 1623 nämnas Per Ulfsson, Jakob Trumbel och Christopher Nilsson äldre borgmästare och Aron Persson, Johan Johansson samt Nils Olsson då varande borgmästare. Efter år 1642 hafva blott två borgmästare styrt staden. Den ena kallades här såsom i andra städer justitie- och den andra politieborgmästaren. Dessa båda ämbetens förvaltning lämnades sedermera af konung Karl XI år 1692 till en borgmästare, och därvid har det ock sedan förblifvit.

Aflöningsstaten här i staden, som årligen belöper sig till 4,145 daler silfvermynt, bestrides af de till stadens kassa årligen inflytande medel, som äro: 1. vägarepenningar, 2. ståndpenningar, 3. tomtören, 4. hamn- och bropenningar, 5. mätarepenningar, 6. arrende af humlegården, 7. viksängsarrendet, 8. stadens andel af sakören (böter), 9. tegelbruksarrendet, 10. källarefriheten, 11. källarerummets hyra, 12. danaarf och 13. tiondepenningen af det arf, som utur staden ärfves.

Invånarne utgöra inemot 440 hushåll. Här måste drifvas en betydlig *handel*, ty man kan räkna 27 stycken öppna handelsbodar, i hvilka allehanda varor försäljas, och dessutom finnas här åtskilliga, som drifva handel med spannmål, salt och fiskvaror, så

att det ej kan sägas, att den här staden lider brist på säljande. Landsorten här omkring, hvilken således här kan undfå allt hvad som någonsin behöfves af ätliga, tärliga och nötliga varor, tillför staden mycken vinst och nytta, dels genom inforslande och försäljande af landtmannavaror, dels genom den handel, som för dess eget behof drifves med borgarne. Men järnbergslagen och bruken här ofvanför åstadkomma den mesta rörelsen. Tackjärnshandeln, i hvilken en del handlande själfva äro förlagsmän och följaktligen däraf draga stor vinst, förbigår jag. Men hvad de andra bergslagens och brukens produkter, som årligen genom stadens metallvåg afvägas, angår, så stiger stångjärnet årligen till 28- à 30,000 skeppund, kopparn till 1,900 à 2,000 skeppund, mässingen till 300 à 350 skeppund. Dessa produkter m. m. fraktas till Stockholm med invånarnes egna fartyg, som äro 26 till antalet, alla stora lastdragande jakter. Från Stockholm tagas i återlast andra köpmäns varor, såsom salt, spannmål och fiskvaror. Sålunda erhålla en del borgare god inkomst af frakter, en del af provision genom faktorier åt bruken, en del genom sin handel med bergslagen, en del däraf att de själfva äro förläggare åt bergsmännen, hvilket kan stiga till 300 à 350 skeppund om året, m. m. Stadens förträffliga läge i närheten af bergslagen och invid Mälaren, som erbjuder en bekväm ut- och infartsväg, gör den ju ock synnerligen lämplig för nyssnämnda handels drifvande.

Manufakturerna äro så pass utvecklade att en ylle- och tygfabrik, 2 tobaksspinnerier och ett vackert garfveri, som inrättades år 1741, äro i verksamhet. Klädes- och kortfabrikerna, som anlades år 1744 och 1748, äro nu nedlagda.

Handtverkerier, hvilka utan tvifvel näst manufakturer mest pryda en stad, hafva vunnit så godt

burskap, att här finnas inemot 100 mästare uti öfver 35 olika handtverk, såsom 2 guldsmeder, 2 kopparslagare, 2 målare, 2 perukmakare, 14 skomakare, 10 skräddare, 6 smeder och hofslagare, 2 handskmakare, 2 knappmakare, urmakare, färgare, sämskmakare, glasmästare, gördelmakare, karduansmakare, bokbindare, linneväfvare, svarfvare, sadelmakare, krukmakare, bleckslagare, plåtslagare, hjulmakare, tenngjutare, hattmakare med flere. De öfriga af borgerskapet lefva dels af landtbruk dels af det de förtjäna hos de förmögnare genom arbete och andra små sysslor vid staden.

Den namnkunniga mormässo marknad hålles här årligen den 8 september *).

Stadens privilegier äro isynnerhet gifne af konung Gustaf I år 1548 den 4 september, då staden bland andra äfven kom i åtnjutande af den förmånen

*) Då biskop Karl, den 16 augusti 1271, invigde domkyrkan efter den tillbyggnad, som Birger jarl påskostade, tillägnades hon jungfru Maria. På denna dag firades sedermera för hvarje år den stora dedicationsfästen, emedan kyrkan ansågs för hvarje år behöfva på detta sätt renas och helgas. Denna högtidlighet kallades kyrkomässa. Föregående dag, vårfrudagen, hölls en särskild fäst för jungfru Maria. Hennes största högtid var dock hennes födelsefäst. Den firades den 8 sept. och kallades Mormässa (den heliga moderns mässa). Vid dessa tillfällen var naturligtvis domkyrkan besökt af väldiga människomassor, som ditkommit icke blott för de kyrkliga högtidligheternas skull utan ock af andra orsaker t. ex. de hundra dagarnes syndaförlåtelse, som tilldelades den, som bevistade dessa högtider. Vid dylika tillfällen gafs anledning till handel och köpenskap. Från alla håll diströmmade folk med handelsvaror, som utbreddes på kyrkovallen. Härifrån härleder sig Västerås höstmarknad, Mormässan.

»Det tillgick icke bättre här än vid hedningarnes fäster», säger Sohlberg i sin beskrifning öfver Västerås domkyrka. »Man lossade passionernas alla band och lämnade sig obehindradt åt alla förlustelser, sedan man väl fått sin aflat». *(Red:s anm.)*

att få segla med sina fartyg på utländska orter och där drifva sin handel. Detta har likväl i senare tider blifvit ändradt. Äfvenså fick staden af högstbemälte konung år 1539 den 7 mars den bestämmelsen stadfäst, att inga främmande köpmän skulle få besöka mormässo marknad (eller, som den kallades, prästmöte) (se bih. not 72), men om de ditkommo, skulle de ej få drifva handel med någon annan än borgarne i staden, hvilket också nu ej häller sker. År 1589 gaf konung Johan den III, år 1593 och 1597 konung Sigismund och åren 1597, 1600 och 1604 konung Karl IX staden åtskilliga förmåner och privilegier, som skulle vara allt för vidlyftigt att här anföra, utan lämna vi detta med mera tills vidare, om Gud täckes förläna oss lif och hälsa. Stadfästelse på sina privilegier erhöll staden af konung Gustaf Adolf år 1620 den 15 april. Då de samma jämte flera andra gamla skrifter och stadens handlingar förstördes vid eldsvådan år 1668, så blefvo de af konung Karl X år 1676 den 15 april förnyade.

Uti sitt vapen för staden första bokstafven i namnet, A, som är prydt med en solros, hvilken står midt under nämnda bokstaf, samt ett band (se bih. not 73).

Åtskilliga märkvärdiga riksdagar hafva här i staden äfven blifvit hållna i forna tider, såsom år 1455, 1508, 1510, 1523, 1527, på hvilken sistnämnda beslöts utförandet af den viktiga reformationen i kyrkoväsendet, hvarigenom biskoparne sattes under rikets råd, slott och fästen, som de förstnämnda innehade, skulle lämnas i det skick de befunnos till kronan, konungen tillerkändes styrelsen öfver de under biskopsborden och domkyrkorna hörande egendomar, och alla gods, som klostren i den påfviska (katolska) tiden

innehaft, skulle tillerkännas kronan m. m. Vidare har här hållits riksdagar 1528, 1529, 1531, 1533, 1541, 1544, på hvilken sistnämnda den i Örebro år 1540 beslutade arfföreningen bekräftades, och konung Gustaf I:s äldste son, prins Erik, förklarades för faderns efterträdare på Sveriges konungatron samt ständerna förbundo sig, att ständigt förblifva vid den rena lutherska läran. Äfven år 1585 hölls här i staden riksdag.

Sedan vi sålunda fått en öfverblick af vår stad, sådan den ter sig nu, och sådan urkunderna sagt oss att den tett sig i forna tider samt någorlunda lärt känna dess inre tillstånd och beskaffenhet, så återstår intet annat än att som hastigast genomgå densamma tillhöriga ägor i åker, äng, mark och vatten, innan vi begifva oss härifrån till Arboga stad.

Enligt den uppmätning, som år 1688 gjordes af stadens ägor, befanns densamma tillhörig åker innehålla icke mer än 591 tunnland och 5 kappland, men nu är det mycket mer. Ty sedan den tiden har betydligt med jord på ägorna omkring staden upptagits till åker, så att man ej sällan ser de stenigaste backar uppbrutna och uppbrukade till de vackraste åkrar, som äro ganska fruktbärande (se bih. not 74). Denna åkermark, som ligger på ömse sidor omkring staden och merendels består af blandad klappur och svartmylla (stenklapper på svart mylla) samt genom långvarig och god häfd kan bära 15:e till 20:e kornet, är af olika natur. En del är frälse och alldeles fri jord, för en del betalas afraden till slottet, och kallas denna jord Yngre stohagsjorden (se bih. not 75), en del har stadens magistrat fått i donation, en del äger Uppsala akademi och hospitalet i staden, dock obetydligt. En del kallas Ekebyjorden, som tillhört två hemman, hvilka konung Karl XI donerat staden år

1598. En del kallas Östra ladugårdsjorden, som äfven samma år donerades staden. En del gafs åt staden utaf Kungsängen (se bih. not 76) år 1647 af drottning Kristina till vederlag för den då skedda Stora gatans reglerande midt igenom staden. En del kallas skatte- och självägande jord. Mest brukas jorden på det sättet, att skördar tagas två år i rad, och åkern får hvila det tredje året.

Hvad ängsmarken beträffar, så höra hit till staden två ängar. Den ena kallas Viksäng, den andra Trådan, bägge belägna söder om staden vid sjöstranden. Den förra fick staden år 1646 af drottning Kristina — ett tegelbruk är där nu anlagdt — och den senare, Trådan, lämnades åt staden år 1598 af konung Karl IX (se bih. not 77). Dessutom hafva de här och hvar sina instängda ängstegar, så att all ängsmark tillsammans innehåller 244 tunnland och 8 kappland.

Af hagar eller instängd betesmark finnes 149 tunnl. och 30 kappl. Af denna jord, som bestiger sig tillsammans till 986 tunnland och 11 kappland (enligt Jonas Carlstens karta öfver staden år 1688) har kronan i så kallad sädesafrad 121 tunnor och 1 ½ fjärding säd, hvilket gör à 2 daler och 8 öre silfvermynt 549 daler och 22 öre silfvermynt, samt dessutom i så kallad järnafrad 167 och en tredjedels tunna, som i stadens räkenskaper upptages till 90 skeppund stångjärn à 9 daler silfvermynt, som gör 810 daler silfvermynt, hvarpå afskrifves i de årliga räkenskaperna 25 och två tredjedels skeppund såsom ersättning för oftaberörda gatujustering till 228 daler, 19 öre och 4 och fyra femtedels penningar silfvermynt, så att den behållna summan häraf uppgår till 581 daler, 12 öre och 19 och en femtedels penningar silfvermynt, hvar-

för redovisning lämnas. Sitt förnämsta mulbete äger staden på norra sidan. Det är tämligen vidsträckt. Skog saknas. Hvad som behöfves till vedbrand, allehanda byggnader samt till hägnad kring ägorna köpes och inforslas från de omkringliggande hemmanen på landet, som kunna afyttra dylikt.

På stadsägorna ligga åtskilliga små hemman och lägenheter. Där finnes äfven en hälsobrunn, af hvars vatten många med framgång begagnat sig.

På norra sidan utanför staden ligga vid Svartån två präktiga mjölkvarnar. De tillhöra för närvarande öfversten och riddaren Henr. G. Falkenberg.

Fiske har staden obetydligt vid stränderna af Mälaren samt därutanför på Wästeråsfjärden. I Svartån är ett utmärkt aspfiske.

III. KAPITLET.

Arboga stad.

ARBOGA, en vacker uppstad *), ligger väster ut fem mil från Wästerås på 59 grad., 25 min. nordlig bredd samt 1 grad, 56 min. väster om Uppsala meredian. Vid riksdagen år 1649 ägde Arboga säte och stämma såsom den fjortonde i ordningen bland rikets städer, men för omkring hundra år sedan eller, närmare bestämdt, vid 1664 års riksdag såsom den tjugufjärde. Den är nu för tiden den 26, och har sålunda alltid varit närmast Wästerås i ordningen. Staden är utomordentligt väl belägen på ett jämnt och vackert fält. Bördiga åkrar och härliga ängar omgifva honom på alla sidor och göra jämte en vacker ekskog, som här och där finnes spridd kring markerna, staden synnerligen täck, behaglig och angenäm. I väster och söder reser sig omkring dessa stora, vackra, slätter Brattberget liksom en mur. Detta berg sträcker sig uppifrån sjön Väringen i Ödeby socken, Närke,

*) Man talar om *stapelstäder*, som ägde rätt till handel och sjöfart på utrikes ort samt *uppstäder*, som saknade denna rättighet. De, som ligga vid hafvet, kallas *sjöstäder*, de öfriga *land- (upp-)* eller *bergsstäder* (se Sala), de sistnämnda i trakter där bergverk idkas. Denna klassificering är föråldrad, och benämningarne förekomma numera så godt som aldrig. *(Red:s anm.)*

och hit fram åt staden samt vidare ned åt Kungsör och Torpa socken. I norr och öster om staden synas mellan dessa härliga åkrar och med ekar prydda ängar små, oftast med vacker gran- och löfskog klädda backar och höjder, så att utsikten blir mycket tilltalande. På östra sidan löper en stor å mellan åkerfälten och ängarne inåt staden. Detta vattendrag är Arboga å, men kallas af invånarne här Storån. Ån, som för öfrigt har sitt utlopp i mälarfjärden Galten vid Kungsör en och tre åttondels mil från staden, rinner midt igenom denna i riktningen väster-öster. Den kommer uppifrån landet och flyter i riktningen nordväst-sydost förbi Jäders bruk, men kröker sig vid stadens västra sida och får den riktning, som nyss nämndes, genom staden . På ömse sidor om ån är staden utsträckt i väster och öster och fördelas af henne i två nästan lika stora delar, hvilka endast på ett ställe stå i förbindelse med hvarandra genom en bro, som blef ombyggd år 1730. Stadens form är en aflång fyrsiding och storleken är något mindre än Wästerås. Den del af staden, som ligger på norra sidan om ån, kallas n o r d a n å n och är indelad i tre rotar, den västra, den stora och Vretroten. Den södra sidan af staden kallas s u n n a n å n och består af två rotar, östra och västra roten och är något mindre än norra sidan samt senare uppbyggd än denna och till största delen på frälse ägor. Staden lär i äldre tider varit helt och hållet belägen på norra sidan om ån men då sträckt sig längre ut efter ån i väster ända till den plats, där fordom sankt Olofs kyrka stått, det vill säga till inemot den punkt, där ån, såsom nyss nämndes, kröker sig och får östlig riktning. Äfven lär den södra sidan af staden, som kallas sunnan ån, då den först byggdes sträckt sig längre än nu både i söder

och väster. Men efter de eldsvådor, som timat, och isynnerhet efter dem, som 1569 den 17 september och 1650 den 12 maj lade södra sidan af staden i aska, hafva invånarne på bägge sidor om ån flyttat sig närmare densamma, så att tomterna där invid nå alldeles ned till vattnet. Gatorna hafva, såsom man ännu kan se i många urgamla städer, i forna tider varit böjda hit och dit. Drottning Kristina befallde, att detta skulle ändras och staden byggas på ett mera regelbundet sätt, hvilket också blef verkställdt, sedan början härtill gjorts år 1647. Därefter blef staden ordnad, sådan han nu för tiden är, år 1650, då några vretar utanför staden, som tillhörde kronan, blefvo anslagna till densammas reglerande, hvadan den del, som ligger öster ut på norra sidan om ån, ännu i dag kallas Vretroten, såsom förut blifvit nämndt. För den skull löpa i stadens längdriktning två stora gator, den ena på norra sidan och den andra på södra sidan om ån. Den förra sträcker sig mellan stadens förnämsta tullar på den sidan, nämligen Jäderstullen, hvarifrån stora landsvägen går väster ut åt Närke, och Kobergstullen, hvarifrån stora landsvägen sträcker sig öster ut framåt Köping och Wästerås. Den senare stora gatan löper mellan Hasta- eller Grindbergatullen vid landsvägen väster ut och tullen österut, som kallas Kungsörs, eller Sjötullen, hvarifrån stora landsvägen går till Kungsör och in i Södermanland. Tvärs öfver staden gå äfven åtskilliga regelbundna gator, så att tvärgatorna på norra sidan svara precis mot tvärgatorna på den södra sidan om ån. Här finnas två torg. De ligga norr om ån, midt i staden och nära hvarandra. Från stora torget går gatan fram åt den förut nämnda bron. Gårdarnes antal är 258. En stor del tomter ha icke blifvit bebyggda efter 1650 års brand utan nyttjas af ägarne till

träd- eller kålgårdar. Nästan alla hus äro byggda af timmer och äro merendels två våningar höga. Somliga äro täckta med tegeltak och rätt vackra. Med undantag för de båda kyrkorna, rådhuset och ett och annat stenhus. Detta står vid stora gatan norr om ån, är rätt präktigt och blef år 1738 uppfördt af framlidne assessorn Olof Ahllööf. Öfver ingången åt stora gatan är i muren insatt en stentafla, på hvilken man läser:

MIN VÄN,
INNAN DU TADLAR MIG OCH MITT;
SÅ GACK FÖRST TILL DIG OCH DITT,
FINNER DU INTET MED DIG OCH DITT,
KOM, OM DU KAN, TILL MIG OCH MITT.

Arbo, Arbog, Arbogh, Arboge; Arbugu, Arbugum, Arbogha med flere dylika namn, som uppräknas i Arboga känning (af J. B. Lohman) kapitlet I, sid. 1, och hvilka staden burit i forna tider, hafva alla samma ursprung. De härledas af A a (å) och boga (båge), böjd, krokig. Arboga betyder sålunda åns båge och betecknar en ort, hvilken blifvit bebyggd vid åns båge eller krok. Orsaken, hvarför staden fått detta namn, finna vi lätt, om vi påminna oss, hvad som här ofvan blifvit sagdt, nämligen att stora ån, som rinner genom staden, kröker sig dessförinnan såsom en båge, och att staden blifvit anlagd invid denna. Dess första grundvalar förmodas hafva blifvit lagda på näset i Nästkvarns ågärde utanför staden, där sankt Olofs kyrka fordom stått, och har staden därifrån blifvit vidare utbygd i senare tid åt norr, söder och öster. Det är anmärkningsvärdt, att i stadens äldsta sigill,

som synes vara urgammalt, står namnet Arhoga ı boga, så att ordet Arhog är lagdt framför dess nu oc förr vanliga namn Arboga. Detta har icke heller sket utan orsak, såsom vi strax skola se.

Af åtskilliga omständigheter kan man med viss het döma, att staden är urgammal. Dess läge är gan ska lämpligt för handels och köpenskaps drifvande med den här (ofvanför) i trakten belägna bärgslagen hvilken redan var bearbetad i hednatiden. Staden kan med skäl i ålder mäta sig med köpingar, hvilka eljes i allmänhet anses vara våra äldsta och första städer. Det säges därjämte, att staden ända från he dendomen och redan 1200 eft. Kristus varit en god köp stad. De många och stora högar och ättebackar, hvilka i mängd finnas omkring staden, i synnerhet på västra sidan, äro ju klara tecken och bevis på, att orten varit bebodd i hedna tider. Vi hafva här utanför staden ännu i dag klara märken af en stor offerlund, hvarest våra hedniska förfäder vid sina offer och helger vör dat sina gudar. Vi finna här lämningar efter borgar, skansar, murar och slott i synnerhet i väster och öster utanför staden och förnämligast en half mil öster ut från densamma på en holme i Arbogaå, hvarest i forna tider lär hafva stått ett stort slott, som varit på alla sidor omgifvet af vatten och befäst med starka murar och vallar, så att det varit nästan ointagligt. Om detta skall framdeles talas. Man kan, utan fara för miss- tag, påstå, att staden redan i forna tider ägt stor be- tydelse och dess invånare nått ansenligt välstånd, eme- dan dessa fästen synas hafva blifvit upprättade och vidmakthållna ensamt för stadens försvar. Ravalds- borg, som ligger nära staden i den så kalla Herrängen, har kanhända i hednatiden varit ett fylkeskonungasäte. Skansberget ligger väster ut, och de lämningar af skan-

sen, hvilka ännu synas, äro så vidsträckta, att några tusen man godt kunnat vara skyddade därinne. Söder ut från Hasta skall äfven samtidigt hafva funnits två stora borgar. Härtill kommer, att i stadens äldsta, 1480 års, privilegier, som ännu finnas i behåll, talas om, huru staden både i kristna och många hedniska konungars tid haft vissa rättigheter, och slutligen har staden i sitt äldsta sigill namnet Arhogarboga, som ej betyder annat än det åldriga och utomordentligt urgamla Arboga (se bih. not 78). Man kan sålunda tryggt påstå, att staden Arboga i ålder verkligen täflar med de allra äldsta och första städer i vårt kära fäderneslând.

Det är icke heller utan betydelse, att staden från urgamla tider ännu för i sitt vapen en hel örn med utsträckta vingar och ben, ty däraf kunna vi lätt fatta, att i forna tider, då detta vapen gafs staden, ett tappert och stridbart folk bott här, hvilket ock gamla handlingar, som röra staden, bekräfta, i det de tala om dessa arhog arbugger eller denna stads stridbara inbyggare.

Det lär ännu mindre kunna förnekas, att staden redan i forna tider nått stort välstånd och varit mycket folkrik. Ty utom de två kyrkor, som nu för tiden finnas här och längre fram skola vidare omtalas, voro äfven andra kyrkor, kapell och kloster uppförda.

Sankt Olofs kyrka, som, såsom förut omtalats, låg på näset i ån i väster utanför staden, där ån kröker sig inåt staden genom Nästkvarns ägärde, har varit ungefär 60 alnar lång och 40 alnar bred, såsom ruinerna, hvilka delvis äro dolda i jorden, lära utvisa. Kyrkan har ej varit begagnad för sitt ändamål sedan år 1297 (se bih. not 79), ty efter detta årtal är hon ej mera nämnd. Det talas äfven om en annan

kyrka, Petri och Pauli kyrka, som varit i stån 1396, men som vid branden, hvilken 1468 i konun Karl Knutssons tid öfvergick staden, blifvit förstörc En tredje kyrka, Helgeandskyrkan, blef tillik med fransiskanerklostret — som fanns här och stra skall nämnas — af konung Gustaf I gifven åt stade till rådhus.

Kapellen voro: 1. Helige Svens, som stod söder utanför staden midt emot den gata, som från toı get löper tvärs genom staden öfver bron och ut å Brattberget. Detta kapell har, såsom dess ännu syn liga lämningar visa, varit 17 alnar långt och 12 alna bredt. 2. Sankt Katarinas, hvaraf ännu några murar återstå vid den gamla Stora gatan intill tullen *) 3. Helige kors, som äfven legat på norra sidan om ån. 4. Sankt Andreas kapell, hvaraf stads- kyrkan till en del sedan blifvit uppförd.

Klostren voro tre. Ett innehades af fransiskanermunkar (se bih. not 80), som skall hafva blifvit uppbyggdt i konung Magnus Ladulås tid år 1285 (se bih. not 81). Till detsamma hörde trakten, som ligger mellan stora torget, ån och den så kallade Smedjegatan, där rådhuset, järntorget och stadskyrkan äro belägna. Det andra var dominikanernas kloster, som skall hafva blifvit uppbyggdt i konung Magnus Smeks tid år 1320 och antages hafva stått söder om ån i lilla- eller (ryttmästar-) Dynn-grunden, där lämningar efter en dylik byggnad lära finnas ännu i dag.

---

*) Om detta kapell säger Lohman i sin bok Arboga känning hvilken Grau här följt: »Thet hafver fordom haft en stor och vid plan omkring sig, som i senare tider köpter och bebyggder blifvit, till thess kapellet, som en privat egendom, tillika med hela planen blef en mans ägo, så thär med efter ägarens vilja och godtfinnande blef föranstaltad.» *(Red:s anm.)*

Det tredje var ett nunnekloster, som lär blifvit anlagdt något tidigare, i konung Birger Magnussons tid, omkring år 1308, och legat helt nära det förenämnda fransiskanerklostret, där stadskyrkan nu står. Dessa kloster, hvilka tvifvelsutan liksom andra kommit till välstånd, hafva säkerligen drabbats af samma öde som de andra klostren i riket i kraft af det betydelsefulla riksdagsbeslutet i Wästerås år 1527. Efter denna tidpunkt hafva dessa hus blifvit dels nedrifna och förstörda, dels ändrade och inrättade till rådhus och kyrka, som vi här nedan skola få se.

Här i staden hafva hållits åtskilliga riksdagar och märkliga möten i gamla tider. Ärkebiskopen i Uppsala, Nikolaus Ollensson eller Ulfsson, höll här ett möte med prästerskapet år 1497, då en viss ordning infördes i ståndet och åtskilligt annat, som rörde det kyrkliga förehades och afgjordes. Här hölls ock riksdag år 1434, då riksfältherren Engelbrekt Engelbrektsson, som hade tagit ifrån danskarne de af dem innehafda fästena Wästerås slott, Köpingshus m. fl., förklarades för riksföreståndare. År 1471 blef äfven Sten Sture d. ä. på riksdag här i staden förklarad för riksföreståndare. På riksdag, som hölls här år 1516, förehades åtskilliga viktiga frågor, angående Kristian Tyrann. År 1517 och 1518 hade ständerna här viktiga sammankomster. År 1525 skulle här äfven blifva riksdag, men, som staden samma år brann ned, blef ständernas hit utsatta sammankomst återlyst och sedermera flyttad till och hållen i Wästerås år 1527 och blef så märkvärdig, att därom finnas öfver nog af berättelser. Åren 1529, 1546, 1561 och många af de följande åren höllos här viktiga riksdagar. Regeringen hade här i staden sitt säte en tid under pesten år 1710. Åtskilliga mynt slogos här i konung Gustaf Adolfs tid 1626 och 1627.

Myntverket var beläget i väster, utanför staden vid ån, där nu de så kallade Höjens mjölkvarnar ligga. Mynten, som slogos, voro förnämligast af tre slag, nämligen kopparklippingar, öre och halföre samt kopparfyrkar. Alla förde de å ena sidan tre kronor med konungens namn och årtalet eller hans vapen eller hela Sveriges vapen och på den andra sidan stadens vapen med devisen Moneta Nova Cuprea Civitatis Arbogensis.

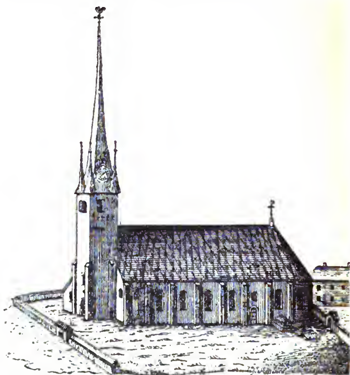
Här hafva åtskilliga kungliga personer vistats och uppehållit sig, såsom hertiginnan Cecilia, markgrefvinna af Baden (se bih. not 82) äfvensom konung Gustaf I:s tredje gemål, drottning Katarina m. fl. Den tiden fanns en kungsgård, hvars uppkomst härrörde af de reducerade klostergodsen, hvarom förut talats. Denna kungsgårds ägor blefvo af konung Karl IX och drottning Kristina bortgifna åt staden, Jäders bruk och de kring staden liggande gårdarne, men åbyggnaderna och tomten bortsålda år 1714 efter Wästerås brand. Till nämnda stad flyttades sedan husen och äro där ännu i behåll.

Sina privilegier har Arboga stad från urgamla tider, sedan i konung Johan den andres tid, af herr Nils Sture (se bih. not 83) 1480 och 1484, af koning Gustaf I år 1531, då staden fick den förut nämnda Helgeandskyrkan till att bygga sig rådhus af (som här nedan skall omtalas), år 1543, då invånarne sluppo den förut dem åliggande skyldigheten att utan betalning till Stockholm öfverföra de kringliggande orternas utskylder, år 1540, då de fingo tillåtelse att nere i Småland, Öster- och Wästergötland upphandla oxar. Sistnämnda år utsågos på högstbemälte konungs föranstaltande tjänliga platser invid staden för humlegårdars anläggande, ehuru det stannade härvid. Vidare

har staden fått privilegier af konung Johan III år 1576 den 6 maj, då rättighet gafs till fri handel på sjöstäderna utom skären (se bih. not 84), af konung Karl IX år 1595 den 5 mars, då kungsfisket i ån, som den tiden var särdeles godt, gafs staden (se bih. not 85). Äfven gaf högstbemälte konung år 1600 den 30 januari staden all den jord (med undantag af någon ängsmark), som lydde under den förut nämnda kungsgården mot årlig ränta af 78 skeppund stångjärn, hvilken ränta eller utskyld (för samma jord) konung Gustaf Adolf sedermera år 1613 den 13 mars helt och hållet öfverlämnade åt staden. Härutinnan har dock någon ändring skett i senare tider (se bih. not 86). Deras handtverksämbeten, i synnerhet harneskmakareämbetet och faktoriet, som då funnos inrättade i staden, fingo nya privilegier år 1607 i konung Karl IX:s tid. Konung Gustaf Adolf gaf staden år 1620 den 16 april nya privilegier, hvilka sedermera blifvit af de följande stora konungar förnyade och stadfästa.

Sedan vi sålunda afslutat ofvanstående redogörelse ,vilja vi bese stadens förnämsta prydnader, dess vackra anstalter och för öfrigt dess inre tillstånd och beskaffenhet.

Här finnas två kyrkor, såsom redan förut berättats. Den ena kallas Nerkyrkan och tillhör staden och den andra, Uppkyrkan, som fått denna benämning i anseende till dess läge på en större höjd än den förra kyrkan, tillhör Arboga landsförsamling, hvilken längre fram skall beskrifvas . Här tala vi för den skull blott om stadens kyrka eller Nerkyrkan, hvilken också kallas Den heliga trefaldighetskyrkan.

ARBOGA STADSKYRKA.

Kyrkan står midt i staden, norr om ån och öster om stora torget. Hon är prydd med ett högt, vackert torn samt är 92 alnar lång och 25 alnar bred inom murarne. Kyrkan har fordom varit fransiskanermunkarnes kapell, hvilket, såsom förut är anmärkt, hade namn efter sankt Andreas och blef år 1529 gifvet åt staden af konung Gustaf I att däraf bygga sin kyrka.

Invånarne brådskade ej med byggandet, hvadan konung Johan III såg sig föranlåten att genom bref

1576 den 5 maj allvarligen tillhålla dem att uppbygga kyrkan vid äfventyr att eljest icke blott mista sina egna privilegier och de förmåner, de hade åtnjutit både i Stockholm och vid sin handel utomskärs, utan äfven därtill böta 2,000 daler. Då grep man sig an med större ifver, så att 17 år därefter, eller år 1593, hölls gudstjänst både här i kyrkan och i den andra, den så kallade Uppkyrkan, hvilken förut varit gemensam för både stads- och landsförsamlingen. Dock blefvo dessa församlingar icke helt och hållet skilda från hvarandra, hvad kyrkorna beträffar, förr än år 1651. Då först blef stadskyrkan faktiskt invigd. Man hade då vidtagit åtskilliga förbättringar, såsom tillbyggt vapenhuset, lagt grunden, år 1613, till tornmuren, uppfört själfva tornmuren (färdig 1618) och uppsatt klockorna i tornet, 1634. Sedan den tiden har kyrkan måst af utrymmesskäl utvidgas på norra sidan. Detta skedde år 1667, då äfven en ny läktare af samma orsak uppbyggdes samt sakristia och kor tillsattes. År 1685 tillbyggdes ytterligare bår- och bisättningshus intill vapenhuset, så att det kan sägas, att denna kyrka då först blef färdig till den storlek, hon nu för tiden har. Tornspiran är öfver 100 alnar hög. Urverket blef uppsatt år 1687. Kyrkan är synnerligen ljus och vacker, prydd med en vacker altartafla, dyrbar predikstol, som uppsatts år 1736, och hvartill aflidne rådman Joh. Ahlström häri staden testamenterat 6,000 daler kopparmynt, ett fint orgverk med 27 stämmor, som blef färdigt samma år och dag som predikstolen invigdes, mycket präktiga ljuskronor (se bih. not 87) och vackra grafstenar i golfvet, hvarom utförligare kan läsas i J. Lohmans bok: Arboga känning.

Rådhuset, som är muradt af tegel och beläget väster om kyrkan mellan stora torget och Järntorget,

har i forna tider varit den förut nämnda Helgeandskyrkan och är ganska stort och ansenligt. Konung Gustaf I gaf väl år 1531 nämnda kyrka, emedan hon då var ganska förfallen och tillräckligt med kyrkor att hålla gudstjänst i för öfrigt funnos, åt staden att däraf åt sig inreda ett rådhus, men strax därefter blef huset tillika med det närbelägna fransiskanerklostret repareradt och taget i besittning af hertiginnan Cecilia och drottning Katarina, hvilka, som sagdt, vistades här i staden. Huset kallades sedan kungshuset, och därunder hörde en hop ägor, som i forna tider tillhört de i staden belägna klostren. Sedan gaf drottning Kristina det jämte de bodar, som voro inrättade och byggda under huset, åt staden år 1634, hvarefter man lät fullständigt upprusta och värdigt inreda det, så att riksdagen, som sammankallats till Arboga år 1657, kunde hållas på rådhuset. Ett vackert torn uppfördes ock vid samma tid på taket vid västra gafveln och var prydt med urverk. Detta har alldeles nyligen blifvit nedtaget, liksom ock själfva rådhuset blifvit ställdt under en omfattande reparation.

Uti skolan här i staden undervisa en rektor och två kolleger. Här finnes ock ett barnhus, hvarest 22 barn af båda könen från det sjätte till det femtonde året underhållas och undervisas. Här äro två præceptorer (lärare) anställda. Barnhuset grundlades för några år sedan för medel, som testamenterats af framlidne assessorn Olof Ahllööf. Äfven åtskilliga andra donationsfonder finnas här, såsom Johan Israelsons af år 1728 samt Lars Ahllööfs af år 1737. Af dessa åtnjuta många nödlidande årlig hjälp och understöd. Så erhålla 22 fattiga änkor och andra behöfvande hvardera 200 daler kopparmynt årligen, och dessutom underhållas härmed 9 fattiga personer uti hospitalet, som

ligger en fjärdedels mil öster om staden och i hvilket utom dessa äfven 16 andra fattiga få sin försörjning. Af dessa donationer har en kaplan vid stadsförsamlingen helt och hållet sin lön, och två kolleger i skolan och en mängd studerande ungdom både här i skolan, Wästerås gymnasium och Uppsala akademi undfå häraf årliga stipendier *).

Magistraten här i staden består af en borgmästare och åtta rådmän. Förr funnos här två borgmästare, en justitie och en politie, men år 1691 blefvo dessa två sysslor af konung Karl XI lämnade till en borgmästares förvaltning.

Aflöningsstaten bestiger sig här årligen till 3,637 daler och 5 öre silfvermynt, hvilka medel inflyta af: 1. vägarepenningar (se bih. not 89),, 2. ståndpenningar och bodhyra, 3. hamn- och bropenningar (se bih. not 90), 4. mätarepenningar, 5. tomtören, 6. källarefriheten, 7. böter, 8. stadens inkomst af åker och äng och 9. inkomst af afgiften utaf arf.

Tre årliga marknader hållas här i staden. 1. Den 29 juni. Den är känd under namnet persmässomarknaden (se bih. not 91). 2. På lördagen näst före den söndag, då predikas öfver evangeliet om den kananeiska kvinnan, hvilken tidpunkt, som oftast plägar infalla i februari månad, rättar sig efter påskhelgen. 3. Den 31 augusti, då en ox- och hästmarknad hålles, på hvilken staden erhöll k. m:ts stadfästelse den 19 april år 1747. Förutom vid dessa marknader ha stadens invånare äfven handelsrättigheter på åtskilliga andra handelsplatser, såsom i Nora stad, fem och en fjärdedels mil härifrån, samt i Linde, fyra och en half mil härifrån. Handeln sker på vissa bestämda torgdagar eller alla lördagar. Likaledes ha

*) (Se vidare storleken af Ahlströms och Ahllööfvarnes donationer, not 88 bih.). *(Red:s anm.)*

stadens köpmän sin nederlags- och bytesplats för och med bergsmännens järnvaror i Ramshytte socken, som ligger 5 mil nordväst om staden. Dylika nederlags- och bytesplatser finnas ofvanför Kvarnbackens, Skärmarboda och Sällingebergs tullar, hvilka lyda under Nora och Linde tullkamrar. Staden har sålunda väl bevakat sina handelsintressen.

Vi hafva förut anmärkt, att tomternas antal äro 258. Hushållen äro 290. Däraf framgår, att öfver hufvud taget hvarje hushåll äger en tomt.

Invånarnes antal är, om man medräknar både barn och äldre, något öfver 1,400.

Handeln här är numera ej så betydlig, sedan invånarne ej längre som fordom själfva äga någon del i bergslagens hamrar och bruk, hvilka under tidernas skiften gått ifrån dem. Därtill bidrager ock att de ej heller numera kunna vara förlagsmän åt bergsmännen här ofvanför, emedan orten öfverallt omkring staden nu är uppfylld med bruk, hvilka enligt kungliga resolutioner äga rätt icke blott att förse sina egna arbetare med det, de behöfva, utan äfven lämna bergsmannen för det tackjärn, de af honom taga, hvad han åstundar af spannmål och annat. Dessutom äro icke blott Nora och Linde närbelägna utan ock Örebro, på blott 4 och en half mils afstånd, Torshälla på 4 och Köping närmast på blott 1 och tre fjärdedels mil. Inom dessa fem städer ligger vår stad liksom kringstängd, hvaraf följer, att landsorten här omkring kan också på andra ställen få tillräckligt af hvad den behöfver. Dessa jämte andra orsaker, som framdeles beröras, bidraga till att handeln nu ej är så stor som förr. Följaktligen finnas här ej mer än 6 stycken öppna bodar, i hvilka allehanda kramvaror, såsom salt, sill och fiskvaror, tobak och dylikt försäljas. Endast

två handla med en enda sorts varor, nämligen allehanda slags järnvaror. Spannmål säljes af litet hvar. Stadens största rörelse härrör af bergslagens effekter, såsom stångjärn m. m., som gå härigenom och sedan afsändas med stadens fartyg öfver Mälaren till Stockholm. 35,000 à 40,000 skeppund stångjärn (se bih. not 92), 100 skeppund koppar (se bih. not 93), 200 à 230 skeppund svafvel, 600 à 700 skeppund vitriol, 700 à 800 tunnor rödfärg (se bih. not 94) ankomma och afvägas å stadens järnvåg. Med dessa varors mottagande och afsändande härifrån förtjäna en del sig goda provisioner äfvenså på andra varors och förnödenheters afsändande härifrån och upp till bruken.

Sjöfarten härifrån staden är så till vida besvärlig, som alla fartyg måste gå hela ån uppför från dess inlopp ur Mälaren vid Kungsör och så ända fram till staden. Detta är en väg af mer än fem fjärdedels mil. Men däremot hafva de den stora förmånen och bekvämligheten, att de, lastade, kunna lägga till invid bryggan vid stora bron midt i staden och där lossa sina varor samt på samma ställe inlasta, hvad som härifrån skall afgå. Fartygens antal är 24 med nummer, af hvika ett är frinummer, som afgår med det hit till staden ankommande svafvel, vitriol och rödfärg. Hvarje skuta lastar 6- à 700 skeppund stångjärn, men lastjakterna något mindre; 4- à 500 skeppund. Dessa senare kunna göra mycket raskare resor än de förra, emedan de i anseende till den besvärliga Arbogaån äro mindre dräktiga. Därför skaffar man sig ock jakter, så snart som skutorna blifvit gamla och obrukbara, och invånarne hafva själfva begynt att bygga sina fartyg, hvarmed de kommit så pass långt, att här på 10 års tid (början gjordes 1741) byggts på klinkert af furubräder med ekvrängel

11 lastjakter samt 1 skuta, 7 à 8 fot djupa, utom en stor mängd båtar och smärre fartyg. Här finnas nu två ordinarie skutbyggare. Stadens inbyggare äga själfva tre speljakter, och för öfrigt göra 9 stycken dylika från Stockholm årligen sina flesta resor hit till Arboga, så att dess sjöfarande äro icke alldeles ensamma om frakterna (se bih. not 95).

Hvad manufakturerna beträffar, så finnes här en yllefabrik, hvilken efter k. m:ts privilegium af den 19 juli 1734, samma år inrättades. Fabriken har för närvarande 40 arbetare, och där förfärdigas flaneller, droguetter, bojer, mössor, tröjor och strumpor af regarn m. m. Här hålles ock en vacker spinnskola. Tobaksspinneriet, som år 1734 den 21 februari blef privilegeradt, är nu i full gång. Tillverkningen af tobak stiger årligen till ungefär 32,000 lispund (se bih. not 96).

Handtverkare finnas af olika ämbeten, såsom: 1. harneskmakare, hvilka privilegerades af konung Karl IX år 1607 den 5 januari under namn af faktori, då de till faktoriet hörande voro af åtskilliga slag. I senare tider, sedan faktoriet blef upplöst och flyttadt till andra orter, hafva dessa harneskmakare under eget skrå och egen låda gjort harnesk. De kallas äfven plåtslagare för deras arbete med järnplåtar till spjäll, djupa, hel- och halfbreda släta pannor m .m. På grund af konung Karl XI:s förordnande af år 1685 bodde harneskmakare endast här i staden, men då harnesken i senare tider kommo ur bruk, och både Säter och Stockholm fått bruka låda i samma ämbete, så har det forna stora antalet af dessa handtverkare här i staden så förminskats, att för närvarande ej äro fler än 5 stycken mästare. För trettio år sedan voro de så många, att icke mindre än 30 gesäller hade ar-

bete hos dem. Af klensmeder, som förr hört med de förre till faktoriet, finnas 7 mästare, af guldsmeder 2, som här hafva låda, till hvilken 17 mästare i samma ämbete från andra städer lyda, af skomakare 11 mästare, af skräddare 9 stycken, svarfvare 4, kopparslagare 2, sadelmakare 3, tenngjutare 1, gördelmakare 1, hofslagare 2, perukmakare 3, målare 1, linneväfvare 3 och dessutom krukmakare, garfvare, karduansmakare, bokbindare, handskmakare, mässingsslagare, hattmakare, urmakare, sämskmakare, vagnmakare, filtmakare och några flere ämbeten. En del handtverk lida stort intrång af andra sina ämbetslikar utom staden, som lämna sitt arbete för lägre pris än dessa kunna göra. Af det, som nu blifvit sagdt, finna vi, att den här stadens invånares näringsfång kommer af handel, faktorier, sjöfart, manufakturer och handtverk och dessutom idkas här som i andra städer åkerbruk, öl- och brännvinsförsäljning (se bih. not 97).

För två år sedan inrättades ock ett apotek. Upphofsmannen till den bekanta Törnings balsam har man att söka här i staden. Arboga kringlor äro äfven mycket kända. Dessa bakas dels af en del yrkesbagerskor, dels af andra hustrur, som syssla med bakning. Af dessa kringlor afgå afsevärda årliga sändningar härifrån staden mest till Stockholm och Finland.

Väster ut från staden ligga vid Storån åtskilliga präktiga mjölkvarnar, såsom Grindberga, Nästkvarnen och Höjens kvarnar, välkända här i orten för det goda mjöl, som där produceras. Ofvanför dessa ligga Åliholms stångjärnshammare samt Jäders kronobruk och faktori, hvilka samtliga verk höra till Arboga socken, som omgifver staden å alla sidor, hvadan vi återkomma till dem längre fram.

Stadens ägor bestå af de i början omtalade här-

liga åkrar och ängar, och därtill kommer någon utmark, skog och fiske.

Åkern är af två slag: egen- och herråker. Den förra är i urminnes tider donerad till staden, utan tvifvel efter all donations natur till stadens gemensamma bästa. Den har dock under tidernas skiften, och i synnerhet sedan handeln minskats här i staden genom Nora och Lindes anläggande (som skedde i drottning Kristinas tid år 1643 och 1645), blifvit från gårdarne och tomterna bortsåld af de mindre bemedlade till de förmögnare, hvaraf följden blifvit, emedan en köpt gården, en annan åkern, att somliga nu besitta 30 à 40 tunnland, men kanhända 30 borgare åter icke ett enda tunnland. Denna så kallade egna åkern innehåller 413 tunnland och besås hvart annat år med ungefär 200 tunnor säd. Jordmånen består af god lera, som är ganska fruktbar. Det andra slaget af åker, hvilket kallas herråker, har efter klostergodsens indragning först hört under den i gamla tider här i staden befintliga kungsgården. Sedan gafs jorden åt staden af konung Karl IX, år 1600, och kallades den tiden kungsladugårdsjorden, såsom förut är anmärkt. Denna jord ligger på ömse sidor om ån, är fördelad i 80 lotter, af hvilka ingen stadsbo får nyttja mer än en lott, som är så pass stor, att därpå kan utsås en tunna säd. Förr besåddes denna åkerjord i likhet med den egna åkern hvart annat år, men sedan 1743 års riksdag har den blifvit besådd två år i rad och hvilat det tredje året, så att båda gärdena, hvilka af ån skiljas från hvarandra, komma i tur att sås det tredje året, men då kräfver hvarje lott 2 tunnors utsäde. Denna senare åkers jordmån är af samma beskaffenhet som den förras. Arealen är söder om ån 97 tunnland och 24 kappland, norr om ån 81 tunnland och 26 kapp-

land, sålunda tillsammans 179 tunnland och 18 kappland. För öfrigt höra till staden några åkervretar, som dels äro nyligen upptagna, dels äldre. Alla dessa äro dock ännu icke uppmätta men torde icke i areal öfverstiga 10 à 12 tunnors utsäde. Till den sistnämnda herråkern hörer också en äng, benämnd Herrängen, som innehåller 165 tunnland hårdvall, hvartill kommer Norrängen, som har en god jord och svartmylla, hvilket mycket beror däraf, att hon köres upp, gödes, besås och lägges igen, hvilket icke sker med den större ängen. Norrängen innehåller 64 tunnland och 16 kappland. Utom dessa två ängar finnas i norra skogen, belägen invid staden (se bih. not 98), några instängda hagar, somliga nyttjade till höslog och andra till bete. Likaledes ligger därstädes på samma sätt begagnade hagar, kallade Tegelvretarne (se bih. not 99) samt en liten äng, Myran, gifvande ej öfver 40 lass hö. Om besittningsrätten till denna senare äng tvistar staden med den därintill liggande Godby by i Arboga socken.

Betesmarken är något så när tillräcklig såväl i norra som södra skogen. Dock är den bästa marken merendels inhägnad.

I äldre tider har till staden hört så präktig skog, att man där kunnat hugga de allra bästa byggnadssyllar och byggnadstimmer 2 à 3 bösshåll utanför tullen. Men antagligen på grund af här timade eldsvådor och brandskador har densamma så småningom blifvit till den grad uthuggen, att här ej finnes annat än något till bränsle. Eljest köpes större delen af bränslet från de närmast intill staden liggande skogshemmanen, så att stadens egen skog kan desto bättre tillväxa och blifva bevarad för framtiden.

Hvad beträffar fisket, som staden äger i ån, så kan därom sägas, att det är synnerligen godt. Särdeles som där kan fångas all slags fisk, som finnes i Mälaren, och fisken här alltid är bättre än Mälarens. Detta sistnämnda beror på det rena, strömmande vattnet, hvaruti den får gå och leka. I synnerhet är Arboga sik mycket berömd för sin goda smak. Siken fångas här om våren, ehuru icke nu i så stor mängd, som varit vanligt i äldre tider. Fisket i sin helhet svarar nu för tiden på långt när icke emot äldre tiders, då staden ägde hela kungsfisket i ån, såsom förut blifvit nämndt. Då funnos här 4 stycken laxkar, som årligen gåfvo betydligt arrende till kronan af rökt och saltad lax jämte sik. Men sedan ägorna där omkring kommit under säterierna, som ligga invid staden, så äger staden icke landfäste att kunna reparera och förbättra dessa fiskeriinrättningar, hvilka nu också blifvit förstörda. Endast ett af dessa laxkar är kvar midt emot Höjens kronomjölkvarn. Detta tillika med kvarnen innehafves nu under förpantning, så att staden icke heller däraf har något gagn. Två små insjöar ligga på stadens södra utmark och skog. De kallas Kålbäckssjön och Fågelsjön. Ingendera är särdeles tjänlig för fiske, emedan stränderna bestå af en tjock dy, äro sanka och mossiga, så att man först efter stort besvär kan komma ut till själfva öppningen, hvilken är mycket djup. Präktiga rudor lära likväl finnas i dessa sjöar.

En hälsobrunn, som upptogs först för 14 år sedan, finnes också här vid staden. Den har sedermera blifvit begagnad af många sjuka med mycket godt resultat.

Härmed afslutas för denna gång vår öfverblick af Arboga. Vi hafva i största hast betraktat dess forna

och nuvarande utseende samt inhemtat åtminstone någon kunskap om dess inre tillstånd och beskaffenhet. Vi begifva oss nu härifrån till höfdingedömets två andra städer, vid hvilka vi i det följande vilja något litet uppehålla oss.

IV. KAPITLET.

Köpings stad.

KÖPING, en uppstad af medelstorlek, är belägen på 59 grader, 32 minuter nordlig bredd samt 1 grad, 48 minuter väster om Uppsala meridian. Han ligger en och trefjärdedels mil öster ut från Arboga och tre och tre åttondedels mil från Wästerås, som är belägen ännu längre åt öster. Stadens omgifningar äro ganska behagliga. Vida, fruktbara åkerfält och vackra ängar möta ögat öfverallt. Ett högt berg ligger inåt östra sidan. Detsammas rygg sträcker sig så väl ett stycke norr ut från staden som ock söder ut därifrån nedåt Mälaren, dit afståndet är treåttondedels mil. De vackra mälarstränderna med den så kallade Djurgårdens två härliga ekskogar göra utsikten från staden, isynnerhet sommartiden, då marken står i sin fägring, åt detta håll mycket behaglig. Omkring markerna i väster och norr synes en ganska hög och tjock granskog samt backiga trädbevuxna höjder, Staden är tudelad genom en stor men stilla flytande å, som treåttondedels mil härifrån flyter ut i Mälaren. På ömse sidor om denna å ligger staden, utbredd alldeles som förhållandet är med Wästerås, i norr och söder. Väster om ån ligger gamla staden,

som är större och mera oregelbunden än den del, som ligger på östra sidan. Där är norrut från Stora gatan det nästan kvadratformiga torget beläget. Vid torget står rådhuset, som är uppfördt af trä och med sitt sammanbygge intager hela västra sidan. Här i gamla stadens västra kant och i torgets omedelbara närhet ligger äfven kyrkan. På östra sidan om ån finna vi nya staden. Denna stadsdel anlades 1639, har mera regelbundna hufvudgator, bredare tvärgator och är indelad i små kvarter. Mellan de två förnämsta tullarne löper i öster-väster tvärs öfver staden en stor och rät gata. Den går öfver stora bron, som sammanbinder den gamla och nya staden. På västra sidan (gamla staden) gå två gator längs igenom staden i riktningen norr-söder. Dessa gator kallas Öster- och Västerlånggatan. Mellan dessa ligger torget. Längre åt väster stryker ännu en gata fram i samma riktning som de båda sistnämnda gatorna. Dessa tre gator korsa Stora gatan och hafva förbindelse med hvarandra genom små, trånga gränder. Här äro ännu åtskilliga gårdar byggda på det förr vanliga sättet, så att de bättre husen stå inne på gårdstomterna, men de sämre ut åt gatorna. Gatorna äro så trånga och krokiga, att en främling med svårighet utan att fråga sig för kan finna torget. I stadsdelen öster om ån finnas många gränder. När man kommer in i staden genom östra tullen, sträcker sig, utom den förut nämnda Stora gatan, åt höger därifrån en så kallad bakgata i väster upp till stora torgbron, som ligger norr om Stora gatans bro och är den andra bron, som här i staden leder öfver ån. Ifrån denna bakgata löpa åt söder Lilla- och Stora trädgårdsgränderna ned åt Stora gatan, hvarifrån Humlegårdsgatan, Prästgårdsgränden och Murmästaregatan gå åt vänster ned igenom staden och från det Lilla eller så

kallade Hökartorget, som för 14 år sedan blef anlagdt. Öster om stora bron löper Glasgatan söder ut.

Enligt första indelningen voro tomterna i staden 213. I senare tid hafva många af dessa blifvit halfverade, så att två borgare innehafva hvar sin hälft af en hel tomt. Med undantag af några få, som nyttjas till trädgårdar, äro de allesammans bebyggda med tämligen vackra och somligstädes stora hus, allt efter som invånarne haft råd och lägenhet. Alla hus äro byggda af trä, endast kyrkan och ett litet hus, som står på tomten närmast stora bron, söder om gatan, på västra sidan om ån, äro murade af tegel. Här har funnits en vacker äreport. Den uppsattes vid våra nuvarande allernådigste kungl. majestäters resa genom staden år 1744. Den hade sin plats öster om ån vid stora bron och var en prydnad för staden. På äreportens ena sida lästes följande inskription:

Nunc Ulrica redit, redeunt Adolphia regna,
Queis ego nec metas rerum, nec tempora pono.

På andra sidan:

Regia Virgo venit Regali Sede, Toroque,
Digna Gothis, Carolisque, Gustavisque datara est.

Äreporten nedtogs år 1747.

Köpings stad, som i våra dagar ej är så stor, som vare sig Wästerås eller Arboga, skall, efter hvad folket i trakten påstår, hafva i gamla tider varit så vidsträckt, att den nått ända från Köpingshus, som låg vid södra ändan af staden (se nedan) och upp till Malma kyrka, hvilken ligger en half mil norr om staden. Hon lär ock erhållit namnet däraf, att hennes omgifning varit en malm eller förstad till Köping, liksom norr- och södermalm till Stockholm i våra dagar.

Köping skall sålunda på den tiden hafva varit en half mil lång. Samtidigt lär äfven Strö, som nu är ett skatte och ett kronohemman och ligger en fjärdedels mil norr om staden, varit konungasäte, hvilket legat midt i staden i likhet med den gamla konungagården i gamla Uppsala, som var belägen midt uti Uppsala öde eller det forna Uppsala och Uppsala stad sedan däromkring. Vid Strö finna vi ock ännu i dag många ättebackar, af hvilka en är så vid och hög, att han i dessa afseenden kan täfla med de förnämsta dylika i Sverige. Här talas om konung Granmars borg, som ligger ett stycke härifrån åt öster, och den närbelägna Korslötsborg, hvilka båda två förut äro nämnda, och man håller före, att dessa den tiden antingen legat inuti staden eller ock i närheten samt varit uteslutande afsedda till stadens och dess invånares skydd och försvar. (Se vidare om dessa borgar här nedan). Här ser man på södra sidan om staden en stor tingshög, där tingen i forna tider höllos under bar himmel (se bih. not 100) och i närheten af platsen, hvarest ortens inbyggare i hednatiden vördat och dyrkat sina gudar med offer och tillbedjan samt själfva offerkällan vid hvilken den okunniga hopen bedrifvit mycken vidskepelse i äldre tider.

Här har ock i äldre tider funnits ett slott, som hette Köpingshus. Det uppbyggdes af Birger jarl, som förestod regeringen i medlet af 1200-talet. Det var starkt befäst med murar, vallar och grafvar. Slottet jämte hela Snäfringe härad, som ligger öster om staden, samt Wästerås och flera slott och städer gafs af Erik XIII af Pommern, år 1420, till lifgeding åt hans drottning, Filippa (se bih. not 101), med rätt att tillträda detsamma efter hans död. En dansk man, Johan Wale, blef under nyssnämnda konungs tid fogde

på slottet. Denna lät härifrån utgå många hårda, förtryckande påbud öfver hela landet och stod i omänsklighet och oerhörd råhet icke långt efter den förut omtalade, samtida konungens fogde Jösse Jute i Wästerås, så att, sedan riksfältherren Engelbrekt intagit slottet därstädes, blef ock Köpingshus af honom belägradt, öfvervunnet och förstördt år 1433. Slottets yttre utseende den tiden har blifvit förvaradt åt eftervärlden genom afbildning på en järnplåt. Öfver målningen står antecknadt: Köpings Hus brent Anno Domini MCCCCXXXIII*). I dessa aflägsna tider har Grönö, som ligger i riktningen tvärs öfver ån åt söder och en half mil från staden, hört hit. Härom äfvensom om Ströbohögen, Granmars och Korslöts borgar få vi anledning vidare orda, då vi framdeles komma till de socknar, Björskogs och Köpings, inom hvilka de ligga. Sedan slottet således, som sagdt, var förstördt, finnes ingenting annat antecknadt därom, än att konung Johan III haft i sinnet att här låta uppföra en stor byggnad, hvarom han låtit utgå befallning den 26 okt. 1586. Likaså lär konung Karl IX ärnat låta uppbygga slottet, hvadan icke allenast timmer och nödiga byggnadsämnen framförts, utan ock den kringliggande hagen, som än i dag kallas Hushagen, blifvit tagen från prästgården och lagd under slottet. Afsikten med det sistnämnda var, att en slottsträdgård skulle anläggas. Prästgården fick i ersättning ett torp, kalladt Fantetorp, som ligger öster ut från staden, är skattlagdt som ett fjärdedels mantal krono och lyder än i dag under prästgården. Men de svåra krig, som inföllo 1607 med Polen, sedan med

*) Plåten med afbildningen af Köpingshus förvaras numera på museet i nya folkskolehuset. *(Red:s anm.)*

Ryssland och år 1611 med Danmark samt konungens död, hvilken timade i Nyköping den 30 oktober sistnämnda år, hindrade verkställigheten af detta tillämnade byggnadsföretag. De framförda byggnadsmaterialerna togos sedan härifrån och användes till största delen dels till skolmästargårdens i staden uppbyggande, dels till en annan gård, som framlidne rådmannen Daniel Aronsson ägt. I skolgården sutto sedan en tid slottets järnportar, men dessa finnas nu förvarade på annat ställe i staden. Nu finnes kvar af detta i häfderna så namnkunniga slott blott några i jorden begrafna lämningar af murar och grundvalar samt spår af själfva vallarne och grafvarne, som omgifvit detsamma *).

Här tedde sig i forna tider 5 kyrkor. Först och främst den, som ännu finnes kvar. Den andra var Malma kyrka, hvilken vi förut nämnt, och till hvilken vi framdeles återkomma. Den tredje var belägen vid det äfven förut nämnda konungasätet här i staden, nu kalladt Strö gård, och synas ännu i dag norr om gården lämningar efter denna kyrka. Den fjärde kyrkan, som kallades sankt Olai, stod in i staden, väster om ån på åbacken, i närheten af nuvarande prästgården. Hon skall hafva varit byggd af trä och så förfallen, att man, år 1440, nödgades af fruktan för eldsvåda och annan olycka nedrifva henne. Vid samma tid och nästan på samma plats, som hon stod, uppbyggdes i stället en annan kyrka, hvilken sålunda blifver den femte kyrkan, som funnits i Köping. Till denna sistnämnda kyrkas upp-

*) Icke ens detta finnes numera sedan ruinerna (stora hushagskulle) jämnades med marken, då banlinien Västerås—Köping drogs fram här öfver. Stationshuset ligger ungefär på slottets gamla plats. *(Red:s anm.)*

förande synes Dominus Nicolaus, den tiden församlingspräst här i staden, samt en riddare, Ivar Jönsson på Strö, härvarande konungsfogdarne Jöran Eriksson och Anders Storck samt tre stadens dåvarande föreståndare, Jöns Antersson, Mathias Skrifvare och Nils Andrisson hafva förnämligast bidragit. De fingo ock härför belöning. Ty efter deras död skulle i denna kyrka till evig tid hvarje onsdag hållas en stor högtidlighet med mässa och vigilier (betyder ock själamässor) för deras själar. (Se biskop Åke Joh. bref 1448, 8 dagar efter Eriksmässa). Den nu ifrågavarande kyrkan hörde egentligen till klostret, som funnits här i staden fordomdags och varit beläget i närheten af denna plats. Man förmodar att munkar af bernhardiner- eller cisterciensorden innehaft detta kloster. Antagligen förlades detta kloster i konung Gustaf I:s tid, då rikets öfriga kloster så väl som hela den påfviska villfarelsen för öfrigt fingo ett slut. Under klostret hörde det invid staden belägna så kallade Ågärdet samt prästgården, hvilken detta kloster, år 1496, bytte åt sig af Juletta (Julita) kloster i Södermanland (se bih. not 102) mot ett fiske i Hjälmaren inåt Hjälmare sund vid Västermo socken. Dessutom har det icke haft mindre ansenliga inkomster än åtskilliga andra i riket den tiden varande kloster, hvilket bäst bevisas däraf, att det vid konung Gustaf I:s tillträde till regeringen förmådde utbetala en ansenlig summa penningar utom en hop silfver m. m.

Af det föregående framgår ju såsom alldeles säkert, att staden i forna tider varit mycket större än nu och ganska folkrik. Hvarför skulle eljes de nyss nämnda fem kyrkorna varit nödvändiga? Man har så mycket lättare att tro på den förut anförda folksägnens vittnesbörd, att staden i forna tider sträckt sig ända

upp till Malma kyrka ofvanför Strö gård, Granmarsborgen och Korslötsborgen samt öfver hela trakten mellan dessa platser och staden, som terrängen där är så jämn och slät, att den väl i forna tider godt kunnat vara bebyggd. Området, som af invånarne kallas Löten, och där de hafva sin förnämsta åker, blef af konung Johan III donerad till staden år 1584, på det att de där skulle för sin boskap hafva tillräckligt mulbete. Löten har dock sedan blifvit upptagen till åker. Det må dock vara huru det vill med sanningen i sägnen angående stadens storlek, så står dock fast och är visst, att staden för sin ålders skull, som till och med blotta namnet köpa, Köping bevisar, kan räknas bland hednatidens stora handelsstäder, hvilka tillika voro konungasäten, offerställen och stora tingsplatser i vårt fädernesland. Då man ju för öfrigt vet, att sådana ställen, hvarest landsortens inbyggare i forna tider samlades och drefvo handel med hvarandra, just däraf fingo namnet köping och köpingar (såsom många platser i landsorten, hvarest handel drifves, ehuru de ej hafva stadsrättigheter, ännu i dag kallas köpingar) och räknades bland de uråldrigaste städer, så kan man påstå, att detta vårt Köping är ännu äldre än åtskilliga andra våra städer, som hafva ordet köping i namnet, såsom t. ex. Enköping, Nyköping, Norrköping, Linköping, Falköping, Söderköping med flere, ty alla dessa hafva något ord framför sina namn, som kan skilja dem från hvarandra, men hvilket vårt Köping, såsom varande äldre än de andra städerna, icke behöft.

Hvad staden beträffar nu för tiden, så finna vi här en ovanligt vacker k y r k a.

KÖPINGS KYRKA.

Kyrkan står vid västra sidan af staden på en hög ås, som sträcker sig härifrån åt Malma kyrka och vidare genom Heds och Skinnskattebergs socknar. Hon lär ursprungligen hafva varit alldeles rund, samt haft ett torn af gråsten. Man vet, att de äldsta kristna kyrkor, som först uppfördes, sedan den kristna läran blifvit rådande, byggdes på detta sätt. Mellersta delen af Solna kyrka vid Stockholm är så konstruerad. Denna sistnämnda kyrka anses ock vara den första kyrka, som blifvit byggd i Uppland. Man kan häraf sluta sig till, att ock Köpings kyrka måtte vara en bland de allra första kyrkor, som efter kristendomens införande blifvit grundlagda. Hon har under tidernas lopp blifvit ändrad och tillbyggd på alla sidor. För hundra år sedan var hon af ålder alldeles förfallen, så att inbyggarne här i staden vid den tidpunkten måste reparera och så godt som helt och hållet nybygga henne. Därtill fingo de först något understöd af k. m:t år 1649 och sedan ytterligare från år 1667 18 skeppund stångjärn af Arboga stads åker- och hammarskatt, hvarpå kungl. regeringens bref af den 29 mars nämnda år ännu finnes i behåll. Samtidigt erhöll ock kyrkan en backe och en äng, som ligga en fjärdedels mil från staden inåt Djurgården och ån, där kyrkans tegelbruk nu står, för att där uppsätta ett tegelbruk, på det att den påbörjade byggnaden skulle så mycket lättare kunna fortsättas. Byggnadsarbetet pågick ännu under konung Karl XI:s tid, men blef år 1702 i konung Karl XII:s tid omsider alldeles fullbordadt. Till åminnelse häraf läses i den andra hvalfkupan, från altaret räknadt, (i midtskeppet) orden: Carolus XII Rex Sveciæ samt därjämte ett dubbelt C, som betecknar bägge deras kungl. maj:ter kon. Carl XI och kon. Carl XII, hvilka genom sin omvårdnad bragt detta byggnads-

verk till fullbordan. I nästa hvalf (från altaret räknadt) synas fyra sammanställda hjärtan med denna öfverskrift: Cor Gratum Est Receptaculum, Multarum Gratiarum Divinarum, det är, ett ödmjukt tacksamhetens tecken för de många Guds nådevälgärningar, som de fyra framl. kungl. maj:ter drottning Kristina, konung Karl X, konung Karl XI och konung Karl XII hafva erfarit, under hvilkas regering nu omhandlade kyrkobyggnad varit i gång. — Kyrkan är 79 alnar lång och 48 alnar bred inom murarna och är ganska vacker, ljus och behaglig. Tornets uppbyggande började s 1734; det blef beslaget med järnplåt och färdigt år 1741. Detta byggnadsverk påkostades af både stads- och den därtill hörande landsförsamlingen eller Köpings socken gemensamt med kyrkan. I tornet är uppsatt ett vackert urverk samt 3 vackra klockor (se bih. not 103). Af det, som finnes inuti kyrkan, lägger man strax märke till en vacker altartafla, fullsatt med bilder och helt och hållet förgylld. Taflan är så mycket märkvärdigare, som hon skall vara tagen från Trondhjem i Norge i konung Erik den XIV:s tid och varit afsedd för Stockholms storkyrka eller, som denna också kallas, sankt Nikolai kyrka, men förd till Köping och skänkt till kyrkan hufvudsakligast af följande skäl. På taflan är afbildad sankt Olof eller konung Olof den helige i Norge. Han är iförd sin konungsliga skrud, har ett stort svärd vid sidan, en kalk i högra handen och en bred yxa med långt skaft i den vänstra. Han trampar på ett troll, som har ett med krona prydt människohufvud men fyra med förskräckliga klor försedda fötter. (Ämnet är hemtadt ur våra gamla sagor och är ofta behandladt samt framställdt äfven på ett och annat ställe i våra andra kyrkor i höfdingedömet så väl som annanstädes).

Denne Olof Haraldsson, Norges konung, som dog 1030 och sedan, emedan han varit en ifrig utbredare af den kristna läran, af påfven blef förklarad för helgon, skall hafva varit den, som först gjort den kristna läran känd bland denna orts inbyggare. Detta skulle hafva skett under hans vistelse här år 1027, då han kommit från Norge och begifvit sig öfver fjällen genom Värmland, in i Närke samt därifrån och hit. Härifrån har han begifvit sig öfver Mälaren till konung Jarislaw i Ryssland, som på den tiden kallades holmgårdska riket, om hvilken resa utförligt berättas i de gamla sagorna och vår historia. På grund häraf dyrkades sankt Olof här i orten som dess skyddshelgon (patron) och den i katolska tiden högt vördade sankt Olofs mässa firades till hans åminnelse med mycken högtidlighet och ståt här i staden. Det förmodas, att denne sankt Olof låtit under sitt förenämnda besök här uppbygga den förut omtalade sankt Olai kyrka härstädes. — Predikstolen här i kyrkan är rätt vacker. Den har blifvit förfärdigad på kyrkans egen bekostnad och uppsatt år 1729. Likaledes har kyrkan ett vackert orgverk, som byggdes år 1725, hvartill kyrkan af egna medel påkostade 4,500 daler kopparmynt. Kyrkan är prydd med åtskilliga epitaphier (se bih. not 104) och präktiga ljuskronor (se bih. not 105).

Rådhuset, som står väster om ån vid torget och med sitt sammanbygge intager hela västra sidan af det samma, uppfördes år 1690. Det har ett vackert torn med urverk.

I skolan undervisa en rektor och en kollega.

Magistraten består af en borgmästare och 8 rådmän.

Aflöningsstaten uppgår till 3,459 daler silfvermynt, hvilka årligen inflyta af: 1. vägarepennin-

gar, 2. ståndpenningar och bodhyra, 3. hamn- och bropenningar, 4. mätarepenningar, 5. åkerskatt, 6. tomtören, 7. källarefriheten, 8. sakören (böter), 9. lötpenningar, 10. hagarrendet, 11. skol- och vårdkarlspenningar.

Stadens privilegier äro gifna af riksföreståndaren Sten Sture, år 1474, i Örebro och vidare af konung Gustaf I år 1529, konung Johan III åren 1568, 1572, 1583 och 1584 samt af konung Sigismund år 1594. Privilegierna utvidgades af konung Karl IX år 1608 den 12 april och bekräftades sedermera af konung Gustaf Adolf åren 1620 och 1624.

Årligen hålles här, den 29 juli, marknad, hvilken är känd under namnet Olofsmässe marknad. Dessutom hålles ock här en liten marknad den 2 mars hvarje år.

Stadens vapen är ett krusifix eller kors, omgifvet af två smärre kors på sidorna samt första bokstafven af stadens namn, K. I det äldsta stadssigillet står bokstafven R. i stället för K., hvilket är anmärkningsvärdt. Man kan tydligt förstå, att stadens forna invånare tagit till vapen och märke den förut nämnda konung Olof den heliges sköldemärke, som han lär hafva burit på alla sina sköldar och krigsredskap, nämligen kors, tydligen syftande på Frälsarens kors på Golgatha, och antaget därför, att denne konung bland de allra första nitälskade om den kristna lärans införande och utbredande. Bokstafven R, som, såsom nyss sades, återfinnes i Köpings äldsta sigill, och är begynnelsebokstafven i ordet Rex, på svenska konung, betecknar utan tvifvel, att konungen med nämnda sköldemärke, som staden tagit till vapen, här infört den kristna tron, ehuru nämnda bokstaf af en eller annan orsak blifvit i senare tider och i det nu brukade sigillet förbytt till K., som betecknar Köping.

Staden var vid 1649 års riksdag den sjuttonde i ordningen bland rikets städer, men vid 1664 års den tjuguåttonde och är nu den trettionde.

Tre korpralskap af kungl. m:ts lifdrabantkår äro förlagde hit till staden, de öfriga fem till Arboga.

Invånarna äro fördelade på 216 hushåll, större och mindre, så att nästan ett hushåll kommer på hvarje tomt, hvilkas antal, såsom vi minnas, var 213.

Här finnas tio öppna bodar, i hvilka tobak, salt och fiskvaror, spannmål och något specerier försäljas.

Handeln är ej synnerligen omfattande, emedan stadens hela handelsområde kan sträcka sig knappt två mil omkring staden . Arboga ligger nämligen blott en och tre fjärdedels mil härifrån, och de flesta, som bo på andra sidan om Kungsör, som ligger öfver en mil söder ut från staden, hafva sin mesta handel i Torshälla, som ligger blott tre och en fjärdedels mil härifrån och två och en fjärdedels mil från Kungsör. Dessutom är Wästerås belägen blott tre och en fjärdedels mil öster ut härifrån, och där hafva den ortens inbyggare merendels sin handelsplats, så att mindretalet för någon vinst hit. Men, hvad som förnämligast bidrager till att vår stad har mindre inkomst och vinning af handel, än den kunde hafva, är, att bruken ligga så nära inpå honom. Afståndet till det närmaste bruket är icke större än en och en fjärdedels mil, och dessa bruk förse sina arbetare och underlydande kolbönder med, snart sagdt, alla slags lifsmedel, som de någonsin behöfva och hafva sålunda dessa icke några nämnvärda affärer med stadens handlande. Genom faktorier och kommissioner för bruken och den här ofvan liggande bergslagen förtjänas det mesta, ty ensamt mellan 30- och 40,000 skeppund stångjärn komma därifrån och hit samt afvägas vid stadens metall-

våg och afföras öfver Mälaren till Stockholm, hvarifrån något spannmål samt för öfrigt salt och fiskvaror återtagas. Genom dessa varors bort- och återfraktande hafva många sin inkomst, föda och uppehälle. Något koppar, stål och andra järnvaror ankomma likaledes årligen från kopparverken och bruken härofvanför och afsändas jämte andra bergslagens tillverkningar och produkter härifrån och till Stockholm. Sålunda draga en del genom faktorierna in penningar i staden. Men här förtjänas också goda frakter.

Fartygen äro till antalet 18. De hafva hittills till största delen utgjorts af tunga och besvärliga skutor utom några få lastjakter, hvilka man, så fort ägarne hunnit och haft råd därtill, skaffat sig i stället för skutorna. Jakterna äro nämligen snabbare och lämpligare vid seglationen än skutorna. Den olägenheten, att de icke kunna med full last komma närmare staden än till den punkt, där ån flyter ut i Mälaren, tre åttondedels mil därifrån, och icke heller annorstädes än där intaga full last af stångjärn, som härifrån afföres öfver Mälaren, är ännu icke öfvervunnen, utan måste järnet och andra varor till större delen föras mellan staden och nämnda lastageplats ån utefter i stora pråmar och båtar. Ån är nämligen så grund, att mera djupgående fartyg icke kunna komma fram med full last. På underdånig anhållan erhöll staden år 1745 den 29 april k. m:ts privilegium på inrättande af ett baggeriverk (mudderverk) i ändamål att dymedelst upptaga icke blott själfva inloppet ur Mälaren utan äfven ån uppför, så att fartygen måtte kunna intaga och aflämna lasterna vid själfva vågbryggan inuti staden. Intressenterna i detta mudderverk hafva sedan den tiden hållit 3 stora mudderpråmar till åns rensning och åtnjuta därför 1 öre silfvermynt af hvart skeppund

järn, som går genom stadens metallvåg till afsändning och icke tillhör någon borgare utan bergsmän och de bruk, som icke erlägga borgaregenandt (besvär, afgift) till staden.

Manufakturerna bestå nu för tiden af en klädesfabrik, som upprättades år 1741, blef någon tid därefter nedlagd men nu återigen igångsatt med anledning af föreskrift i aftalet om det för stadsborna förmånliga kungsdjurgårdsarrendet. Nämnda djurgård ligger söder ut från staden vid åns utflöde i Mälaren och skall längre fram vidare omtalas, då vi hunnit till beskrifningen af den här omkring liggande Köpings socken, inom hvilken den ligger. Dessutom finnes ett tröjväfveri, som räknar sin tillkomst från år 1734, men tygväfveriet, som samma år inrättades och tillverkade satiner och allehanda ylletyger, är nedlagdt. Här finnes också ett tobaksspinneri. Till tobaksplantering hafva stadsborna afsatt utanför staden ansenlig åker, hvari många äro intressenter.

Här finnas åtskilliga handtverkare, såsom guldsmed, målare, urmakare, svarfvare, hattmakare, skomakare, perukmakare, skräddare, plåtslagare, garfvare, sämskmakare, kopparslagare, sadelmakare, smeder, krukmakare, snickare och flere. För öfrigt lefva invånarne här såsom i andra städer somliga af krögeri, de fattigare af arbete hos de förmögnare eller af små tjänster vid staden, och dessutom hafva de att sköta sitt åkerbruk, den ena mer, den andra mindre.

Staden har jord för omkring sexhundra tunnors utsäde. Om hvarje invånare ägde lika mycket, så skulle hvarje hushåll hafva jord för inemot tre tunnors utsäde. Men nu besitter den ene mer än den andre, somliga mycket, men andra medborgare ringa

eller alls intet. Jorden, som hör staden till, är dels Maksåjorden, som innehåller 68 tunnland och 4 kappland åker samt 34 tunnland och 20 kappland äng och blef af konung Karl IX donerad till staden, dels Östanåjorden, som konung Johan III gaf staden år 1568, och innehåller 70 tunnland och 9 kappland åker samt 30 tunnland och 14 kappland äng, dels Bygärdsjorden, år 1583 gifven staden af konung Johan III. Sistnämnda jord innehåller 76 tunnland, 31 kappland åker och 4 tunnland, 8 kappland äng. Löten, som förut är nämnd, innehåller 127 tunnland åker. Den är lika fördelad mellan stadens invånare, så att hvarje tomt, belägen väster om ån, har sin lötlott till 6 fjärdingars utsäde och de tomter, som ligga längre ned åt ån något mer, hvaremot tomterna, som ligga på östra sidan om ån, hafva sina delar i det så kallade Prästgärdet, som ligger öster om staden. Nämnda gärde gafs af drottning Kristina åt staden, år 1647, till dess utvidgning och innehåller 13 tunnland, 25 kappland åker och 35 tunnland, 1 kappland äng. Nibblesjorden, som konung Karl IX donerade till staden år 1608, består af 111 tunnland, 11 kappland och dessutom 71 tunnland och 24 kappland äng. Två ängshagar, som brukas af stadens magistrat för arrende, innehålla 2 tunnland, 10 kappland åker samt 28 tunnland och 8 kappland äng. Sålunda är hela ytinnehållet af till Köpings stad hörande åker 469 tunnland och 26 kappland och af äng 204 tunnland och 11 kappland. Ängen Hushagen, som ligger bland stadens ägor öster om ån och kan afkasta 40 à 50 lass hö under medelgoda år, hör icke till staden utan är indelad på kungl. stallstaten i Kungsör. Åkerjorden består till största delen af en stark och god lera utom på några håll, där hon är blandad med mo och så kallad skogs-

jord. Den är öfverallt ganska bördig och i synnerhet är detta förhållandet med den härliga åkermark, som ligger norr om staden och kallas Löten. Mulbetet för boskapen är knappt, innan åkrar och ängar upplåtas till bete (efter därå verkställd slåtter och skörd), emedan få ägor finnas, som icke äro upptagna till åker och äng.

Skog saknar staden alldeles så när som på en liten trakt norr ut i Odensvi socken, Slyta allmänning, som består af icke särdeles grof ung gran- och tallskog samt något björk. Både vedbrand och hvad som behöfves till hägnad omkring ägorna och husbyggnad, måste köpas från kringliggande socknars hemman, som hafva skogsprodukter att aflåta, och är det framför andra Torpa socken, hvilken ligger en och en half mil i söder på andra sidan om Kungsör och ännu äger god skog, som härmed förser staden.

Fiskvattnet, som staden äger i Mälaren, är godt, och där fångas både gös, gädda, braxen och många andra slags fisk. Dessutom arrendera några af stadsborna kungsfisket i Kvicksund, som ligger 2 mil i sydväst därifrån emellan fjärdarne Galten och Blacken i Mälaren. Detta fiske är synnerligen gifvande.

Slutligen må omtalas, att en half mil åt söder från staden ligger en holme i Mälaren nedanför åns mynning vid ängen Ön (som är anslagen åt kungl. stallstaten i Kungsör), hvilken bär namnet Malmön. Den är märkvärdig därför, att vattnet ständigt uppkastar på stränderna omkring holmen en svartaktig sand, som har befunnits vara betydligt järnhaltig (däraf öns namn, Malmön).

V. KAPITLET.

Sala stad.

SALA eller SALBERGET är en liten men rätt vacker bergsstad, belägen på 59 gr. och 56 minuter nordlig bredd samt 1 grad, 1 minut väster om Uppsala meridian eller tre och en half mil norr om Västerås. Staden ligger i en särdeles behaglig trakt mellan stora och fagra slätter med åkrar och ängar. På västra sidan flyter en å fram ifrån Sala silfvergrufva, som ligger en fjärdedels mil väster om staden. Ån rinner in i den så kallade Ekebydammen, som också ligger på stadens västra sida. Ur nämnda damm flyter en annan liten å, som drager fram på norra sidan om staden och går in i stora Sagån. Sagån löper fram på stadens östra sida och drager sig härifrån ned åt Kumla och Tärna socknar. Torget ligger midt i staden. Gatorna äro allesammans breda, räta och ljusa samt anlagda så, att de korsa hvarandra. Fyra af dem löpa nämligen genom staden i dess längdriktning, väster-öster, och nio tvärs öfver dessa i riktningen norr-söder. Följden af denna regelbundenhet blir den, att staden är mycket ljus och treflig. Alla gatumynningar stå öppna vid stadens utkanter, ty här finnas hvarken några tullar ej heller omgifves staden af något staket. Alla hus äro byggda af timmer. Kyrkan är murad af tegel.

Den har sitt läge vid stadens västra kant invid den stora gata, som löper in i staden från väster, går fram öfver torget och ut ur staden i öster. År 1736 den 10 augusti lades hela staden genom en häftig eldsvåda i aska. Hvarken kyrkan, rådhuset eller några privathus (med undantag af några gårdar vid stadens östra kant) kunde räddas. Efter denna olycka förordnade hans kungl. maj:t, högstsalig konung Fredrik I, att staden skulle om-mätas och byggas bättre och större än den varit förut. Med anledning häraf kartlades staden ånyo, och ny tomtindelning verkställdes. Med denna delning funno sig flera på grund af åtskilliga omständigheter ej belåtna, hvadan år 1742 ny undersökning, huruvida någon ändring i stadens forna indelning för dess utvidgning kunde ske, företogs, hvarpå hans k. m:t år 1747 den 3 april behagade i nåder förordna, huru och på hvad sätt staden borde byggas. Ehuru invånarne genom ofvannämnda eldsolycka blefvo, snart sagdt, alldeles ruinerade, har dock staden sedan den tiden småningom repat sig, blifvit uppbyggd och ej allenast återvunnit sitt förra skick utan framstått i ett mycket bättre, emedan åtskilliga nya byggnader, som dels efter branden redan blifvit uppförda, dels nu stå under uppförande, äro mycket vackrare och präktigare, än de förra voro. Husen äro merendels två eller halfannan våningar höga. Alla tak äro, af fruktan för upprepad eldsvåda, täckta med torf, sedan brädtaken för sin eldfarlighets skull förbjudit sig själfva.

Rådhuset står vid östra sidan af torget, men före branden stod det midt på torget. Där var då en härlig brunn, hvilken dock igenfylldes, då rådhuset flyttades från sitt forna läge och, år 1726, uppbyggdes midt på torget. Men efter branden har brunnen, såsom varande högst nyttig och nödvändig icke blott

i händelse af eldsvåda utan äfven därför, att intet annat friskt rinnande vatten än i den förr nämnda Ekebydammen och Sagån utanför staden finnes, åter blifvit upptagen.

Kyrkan här i staden uppbyggdes år 1634, då den gamla kyrkan, som stod vid grufvan och var af trä, blef för sin ålder och bristfällighets skull nedrifven. Staden hade då strax förut, såsom vi längre ned skola få se, blifvit anlagd här på platsen.

Kyrkan blef färdig år 1641, då hon invigdes fjärde söndagen i adventet och kallades Kristina efter då regerande hennes kungl. maj:t drottning Kristina. Den är 76 alnar lång och 26 alnar bred. Hon har ett präktigt torn, som är 140 alnar högt. Tornet blef färdigt år 1669 och betäckt med koppar år 1671. Altartaflan, som fanns här i kyrkan före branden, hade hennes m:t, ärvördigst i åminnelse, rikets änkedrottning, Hedvig Eleonora förärat kyrkan till åminnelse däraf, att högstbemälta hennes k. m:t tillika med högtsalig i åminnelse, drottning Ulrika Eleonora och hela den kungliga hofstaten vistades här i staden under pesten år 1710. Altartaflan, som lär hafva varit mycket vacker och dyrbar, skildrade berättelsen i 2 Sam. boks 24 kap., 12 och 13 v., nämligen konung Davids offer efter öfverstånden pest. På högra sidan af kyrkans kor finnes uppsatt en mindre kopia af nämnda vid branden förstörda altartafla, som högstsalig drottning Ulrika Eleonora bekostat. Nämnda drottning har dessutom efter branden icke blott förärat till kyrkans uppbyggande 3,000 daler, som användes till kyrkans täckande samt till fönster och innanrede, utan ock gifvit den nya altartaflan, som är mycket präktig, dyrbar och konstnärligt utförd. Den föreställer vår Frälsares Jesu Kristi nattvard med de tolf apostlarne. Org-

SALA KYRKA.

verket, som fanns i kyrkan före branden, hade tre stora pipor, förfärdigade af rent silfver. Dessa pipor voro en gåfva af bergmästaren G. Grisback (G. von Griesbach). Sedan kyrkan med allt innanrede blifvit vid nämnda brand år 1736 alldeles ödelagd, uppbyggdes hon åter helt och hållet och pryddes med ett vackert torn.

Staden Sala anlades af konung Gustaf Adolf år 1622 på en plats, där fordom Ekeby bondgårdar voro belägna, och har dammen, som ligger väster om staden, efter dessa ännu i dag sitt namn, Ekeby damm. Glorvördigst i åminnelse konung Karl IX skall också haft i sinnet att här anlägga en stad, hvartill hans k. m:t redan år 1609 den 20 januari låtit uppsätta vissa privilegier. Med stadens anläggning blef dock intet af förr än i konung Gustaf Adolfs tid, då staden, såsom förut är sagdt, blef, år 1622, anlagd och erhöll privilegier den 15 april 1624. De, som då bodde vid grufvan (se bih. not 106) eller i gamla grufbyn, hvilken längre fram skall omtalas, blefvo då ålagda att flytta hit till nya stadsplatsen och där fästa sina bopålar. Hvar och en, som då ville bo här i staden, skulle i fem års tid få åtnjuta frihet från allehanda utskylder och pålagor af hvad namn och beskaffenhet som helst, såsom tull, accis, bakugnspenningar, tomtören, boskapspenningar m. m., som i andra städer måste utgöras. Ingen knekt eller båtsman behöfde här hållas eller utrustas. (Se stadens privilegier 31 och 32 § och konung Gust. Adolfs bref 1627 den 9 april). Utom hvad staden redan fått af Ekebyhemmanens ägor, lades nu äfven hit till staden Bråsta, Östersala, Köpalla med flere hemmans i Sala socken ägor. Men såsom vilkor för dessa friheters åtnjutande bestämdes, att ingen annan än den, som antingen redan ägde eller skaffade sig del i grufvan,

skulle få sätta sig ned här, emedan ju staden endast för hennes skull blifvit anlagd. Hans m:t gaf staden namnet Sala efter grufvan, som burit det i uråldriga tider och till vapen ett brinnande berg (i en hvit sköld), hvars eldslåga är prydd med en krona, och inuti själfva berget en kilhacka och hammare i kors och öfver dem en halfmåne, som skulle beteckna, att berget är ett silfverberg. Från nämnda vilkor för bosättning här undantogos dock de, som voro skickliga i att drifva handel eller idka handtverk. Äfven sådana personer fingo bosätta sig här, på det att staden så mycket raskare måtte uppnå fullt välstånd. Då konungens befallning om hitflyttning utgick, funnos i grufbyn ej flere än omkring fyrtio hushåll, hvilka ock flyttade hit till den nya platsen. Men det dröjde ej länge, innan så mycket folk samlade sig hit och staden växte så till, att den inom 27 år från anläggningen erhöll (vid 1649 års riksdag) det 32:a rummet bland rikets städer. (Vid riksdagen 1664 var staden den 44:e och är nu den 46:e i ordningen). Utom de förut nämnda af konung Gustaf II Adolf till staden öfverlämnade hemmans ägor, gaf äfven drottning Kristina, år 1641, tre hemman, som lågo närmast staden och kallades Norrby, i Norrby socken. År 1660 erhöll staden af kungl. regeringen två hemman i Sala socken, belägna söder om staden och kallade Norrkifstad, att bruka under stadsrätt. År 1641 den 22 oktober och år 1646 den 17 juni fingo invånarne drottning Kristinas stadfästelse på sina privilegier och ytterligare detsamma af kungl. regerinden år 1667 den 13 maj, då Sala stad blef ansedd för en lika fri societet, som Falu stad och bergslag i Kopparbergs höfdingdöme. Därjämte har ock sedan tillkommit 70 tunnor spannmålsränta årligen af

Kyllinge krono-mjölkvarnar, som ligga norr om staden. Denna ränta skall användas till sjukliga, förlamade och utarbetade grufarbetares och deras fattiga änkors underhåll och uppehälle.

Då driften af Sala silfvergrufva helt och hållet, år 1682, i konung Karl XI:s tid öfverlämnades åt staden, förordnades af högstbemälte konung, att verket skulle fördelas i 160 lotter eller delar, af hvilka hvar skulle hafva sin motsvarande tomt och gård i staden. Dessa tomter och gårdar skulle aldrig få skiljas eller afsöndras från själfva lotterna och delarne, utan tomterna i staden åtfölja lotterna och delarne i silfververket. Sålunda blef vår stad indelad i 160 hela tomter, hvilka sedan likväl fått fördelas i halfva och fjärdedelar äfvensom likaledes motsvarande lotter i verket, och detta på grund af den massa folk och hästar, som äro så oundgängligt nödvändiga för arbete och körslor vid grufvan. År 1695 blef förordnadt, att ingen utom af alldeles särskilda orsaker skulle få äga mer än högst två à två och en fjärdedels hel tomt i staden och så stor grufdel eller lott i silfververket, som kunde svara däremot. Likaså förordnades år 1741, att ingen fick äga flere grufdelar, än han hade tomter i staden (se bih. not 107), på det att det åsyftade ändamålet med lotternas i silfververket och tomternas i staden evärdeliga sammanblifvande med hvarandra ej måtte rubbas och förfelas. Dessa tomter — de kallas bergsmanstomter — hafva sin bestämda tillhöriga jord af åker, äng och beteshagar, som vi strax skola få se. Men utom dessa 160 tomter, hvari staden blifvit indelad, finnas här äfven 50 och treåttondedels tomter, som kallas nybyggaretomter, så att inalles här finnas 210 och treåttondedels hela tomter. Dessa nybyggaretomter äro icke, såsom namnet synes gifva vid

handen, af yngre datum och tillkomna efter den ursprungliga indelningen, utan äro från samma tid som de andra. Men då deras ägare icke ville antaga sig några delar och lotter i silfververket och grufvan, så blefvo de strax tillsagde att utan motsägelse afstå den fasta egendom och de gårdar, som de i staden ägde, till de stadsinvånare, hvilka då åtogo sig lotter i verket. De blefvo dock sedermera kvarsittande vid sina gårdar i staden, och det är dessa tomter, som kallas nybyggaretomter. Till dem hör ingen bestämd åker, äng och beteshage, hvilket hvar bergsmanstomt äger. Dessutom äro ägarne af dessa nybyggaretomter förbundne enligt förordnande af år 1695 och 1700 att, om de befinnas hinderliga för ägarne af bergsmanstomterna, afstå sina tomter och flytta ut ur staden, ty de äga där ingenting mer än grunden, hvarpå husen stå, utan någon annan den ringaste tillhörighet.

Vid denna indelning af staden blefvo också, år 1688, alla dess ägor uppmätta. Dessa fördelas i stadsjord, grufjord och så kallade torpägor (se bih. not 108). Stadsjorden innehåller 725 tunnland och 1 1/2 kappland åker, 992 tunnland och 1 och tre åttondedels kappland äng utom 328 tunnland och 23 kappland i hagar. Grufjorden innehåller 169 tunnland och 13 kappland åker, 752 tunnland och 18 och sju åttondedels kappland äng samt 102 tunnland och 29 kappland hagar. Torpägorna innehålla 98 tunnland och 10 1/2 kappland åker, 359 tunnland och 20 och elfva fjortondels kappland äng samt 85 tunnland och 11 kappland i hagar. Sålunda äger staden 992 tunnland och 25 kappland åker, 2,104 tunnland och 9 kappland äng och 516 tunnland och 31 kappland i hagmark för hästar och andra kreatur. Dessutom hör hit en ansenlig utmark och skog, som norr om staden sträcker sig öfver en

mil, ända fram till Broddbo i Sala socken. På denna äro upptagna åtskilliga torp och små lägenheter, hvilka också höra under staden. Hvarje bergsmanstomt i staden har 4 tunnland åker, 4 tunnl. äng och 4 tunnl. i hagar, som de fått i ändamål att så mycket bättre kunna underhålla nödigt antal hästar, som i så stor utsträckning erfordras till körslorna både vid grufvan och hyttan. Åkerjorden här vid staden består mest af svartmylla men vid torpen merendels af en moblandad lera. Ängarne äro här omkring staden mycket bördiga och mulbetet för boskapen är rätt godt, som gör, att mycken boskap (ojämförligt mer än i de förut omtalade städerna) kan underhållas här. Skogen har väl blifvit ganska medtagen till stadens uppbyggande efter sista branden, men ännu är där ingen brist på hvarjehanda slags träd, såsom tall, björk, al och gran. Staden har intet annat fiske än i Sagån och Sala damm vid Sala hytta, belägen en åttondedels mil norr om staden. Detta är dock icke så synnerligen gifvande. Men brist på fisk är det ändå icke, ty den fiskrika Hallaren ligger här ofvanför jämte åtskilliga andra små insjöar. Och från dessa hitföres och köpes ofta fisk.

Magistraten har förr bestått af två borgmästare och 12 rådmän. Men efter konung Karl XI:s förordnande af år 1696 den 9 september ändrades detta, så att magistraten nu för tiden består af en borgmästare och åtta rådmän.

Aflöningsstaten bestiger sig till 1904 daler, 26 öre och 12 penningar silfvermynt, hvilka medel årligen inflyta af: 1. kvarntullen, 2. hemmansräntor, 3. källarfriheten, 4. ståndpenningar och 5. gärningsören. Hvad dessa sistnämnda medel angår, så höra hit till staden åtskilliga handtverkare (gärningsmän),

som bo 4 mil omkring densamma och betala gärningsören till staden.

Orten lyder under fyra rätter, nämligen: rådstu- och kämnersrätt samt bergsrätt, i hvilken sistnämnda sitta bergmästaren vid denna bergslag samt ledamöter af rådstu- och grufrätten. Den fjärde rätten är grufrätten, i hvilken bergmästaren, Geschworen, guardien här vid bergslagen samt 6 ordinarie och 3 extra ordinarie ledamöter af bergslagen äro ledamöter.

Här i staden finnes också en skola, som har en rektor och en kollega.

I äldre tider har här äfven varit ett mynthus, som man kan finna af den ansökan, som stadens invånare inlämnade till riksdagen år 1627. De begärde då, att de skulle få uppsätta det myntverk, som de strax förut fått tillåtelse att inrätta. Men om andra mynt eller blott poletter, som i bergslagen brukats vid ved-, vask-, malm- och kolkörslors betalande, här slagits, känner man ej med visshet. Man har endast funnit dylika poletter, på hvilkas ena sida ett lass vask, en stig kol, ett stafrum grufved och så vidare varit präglade, och på den andra antingen en krona eller stadens vapen. Vid Väsby gård, som strax kommer att omtalas, har nämnda mynthus stått.

Stadens invånare äro fördelade på 450 hushåll, sålunda ett större antal än både i Wästerås och de förut omtalade städerna. Detta beror därpå, att en massa arbetare äro anställda vid grufvan och silfververket, och dessa måste också inbegripas under stadens invånare, ehuru en stor del af dem byggt sina små hemvist omkring staden vid grufvan och på andra för deras kall lämpliga och för dem upplåtna platser. Den kringliggande landsorten är den bästa och förnämsta sädesbygden i hela höfdingdömet och dess-

utom är det sädesrika Uppland blott några mil aflägset härifrån, så att tillförsel af spannmål kan icke tryta. Då därtill kommer, att stora vägar ifrån dessa sädesorter gå midt igenom staden uppåt bergslagen, där mycken säd årligen afyttras från dessa orter, och att hvarken tull eller accis här behöfver betalas, så är tydligt, att mången finner sin räkning vid att här försälja sin spannmål. Magasinet för bergslagen, hvilket här upprättades år 1741, upplägger äfven årligen mycket säd. Hit ankommer äfven isynnerhet vid marknaden en massa lifsmedel af hvarjehanda ätliga och tärliga varor ifrån de norra landskapen, såsom Helsingland, Jämtland m .fl., så att spannmål och andra nödvändiga lifsmedel fås merendels här billigare än i de förut beskrifna tre städerna. Detta jämte den frihet, som stadens invånare äga från åtskilliga borgerliga onera (utskylder), tull och accis torde bidraga till stadens tillväxt och förkofran. Den nyss nämnda marknaden pågår kyndelsmässotiden och börjar den 10 februari hvarje år (se bih. not 109).

Handtverkare, hvilka här finnas af 25 olika slags ämbeten, kunna bättre hafva sin utkomst här än annorstädes, och deras arbete kan lämnas för bättre pris än i de andra städerna.

Handel bedrifves här med spannmål, salt, fiskvaror, tobak, specerier, klädes- och tygvaror tillsammans (såsom i de andra städerna) och icke med hvarje sort för sig. Sex öppna handelsbodar finnas här.

Af manufakturer finnas för närvarande ingenting annat, än hvad som hos en klockgjutare gjutes och förfärdigas af metall och komposition, såsom större och mindre klockor, ljuskronor, stakar, dosor, små metallstycken, vackra bjällror och hvarjehanda andra metallarbeten. Här har annars förr varit en bomulls-

fabrik, hvarest hvarjehanda randiga bomullslärfter och släta tyger m. m. tillverkades. Men denna fabrik så väl som ett bomulls- och ullspinneri, som var tämligen försigkommet, är nu nedlagd.

Vid staden finnes en hälsobrunn, som skall hafva ett ypperligt vatten, af hvilket många gjort sig gagn.

Utanför staden, omkring en åttondels mil ofvanför Ekebydammen, ligger Väsby, en gård, som nu för tiden är anslagen bergmästaren här vid bergslagen till boställe. Gården har i äldre tider varit kungsgård, till hvilken hört mycken jord, som sedan blifvit (såsom redan är anmärkt) staden tillagd. Dessutom hörde dit flere gårdar och lägenheter häromkring i trakten, hvadan orten söder ut härifrån i äldre tider burit och ännu bär namnet Väsby län. Den lär vara en så urgammal kungsgård, att det påstås, att t. o. m. konung Magnus Ladulås, som regerade på 1280-talet, oftast bott och uppehållit sig här, då han vistades i trakten omkring Salberget. Gustaf I skall esomoftast besökt Väsby, i regel en gång om året, ty han lär hafva haft en utomordentlig kärlek till denna ort. Vid denna tid uppsattes här på gården en stor byggning, hvilken efter tidernas lopp för sin bofällighets skull blef nedrifven år 1717. På källaremuren, som från den tiden ännu är kvar, står årtalet 1557 inristadt. Konung Karl IX och konung Gustaf II Adolf hafva låtit gräfva ån, som går fram midt emot gården, och lagt grundval till ett stort hus i fyrkant med stora rundelar i hvartdera hörnet samt låtit rundt där omkring uppkasta höga jordvallar och gräfva djupa grafvar. Det säges, att detta hus varit ärnadt till säte för det kungliga bergsamtet samt det kungliga myntet. På ägorna finnas allestädes här omkring ännu tecken efter många andra

hus och efter en stor, vidlyftig byggnad, som legat där. Nu är gården väl bebyggd med nödiga hus af trä. Själfva karaktersbyggningen, som uppfördes år 1717, då den gamla kungsbyggningen refs, nedbrann år 1730, och i densammas ställe uppsattes den byggnad, som nu står där.

Sålunda hafva vi nu studerat denna stad och till en del erfarit, hvaraf dess invånare lefva. Härom skola vi få veta ännu mer, om vi villigt låna vårt öra åt det, som härefter skall anföras vid beskrifningen af själfva silfvergrufvan och silfververket, som är beläget utanför staden, och till hvilket vi nu vilja begifva oss.

Sala silfvergrufva, som för sin nästan otroligt rika och ymniga malmtillgång i forna tider betraktades som Svea rikes skattkammare och yppersta klenod, ligger en fjärdedels mil väster om staden på ett högt och flackt berg, som sträcker sig från sydost till nordväst, har åtskilliga öppningar och ett mycket stort djup. Man har hyst den åsikten, att grufvan icke skulle vara äldre än från konung Knut Erikssons tid, sålunda från slutet af 1100-talet. Då skulle några af de estländingar eller ryssar från Estland, Lifland, Karelen och Kurland, hvilka år 1187 gjorde infall i Mälaren och däromkring härjade och uppbrände många orter, såsom t. ex. Sigtuna, begifvit sig upp till denna trakt och där bosatt sig. En deras anförare, benämnd Påpelle eller Hufvudper skulle hafva funnit en malmsten under en kullblåst tall på den punkt af grufvan, som kallas Skänkeborn. Sedan han gjort detta lyckliga fynd, skulle han börjat bearbeta berget där och sålunda varit den, som varit upphofsmannen till den nu igenfallna Stensgrufvan. Denne Påpelle eller Hufvudper skulle icke heller att börja med hafva velat yppa detta

fynd utan försökt att hålla det hemligt, hvaraf orten sedan skulle hafva fått namnet Sala, som på finska språket betyder fördold. Andra åter hålla före, att grufvan icke skulle vara upptagen förrän omkring år 1240 uti konung Erik XI:s eller Läspes tid, då många de äldsta skärpningarne, hvilka i långa tider legat öde, såsom Lujansgrufvan, Mårtensrymningen, Långfors- eller Krokforsskärpningarne med flera, skulle hafva blifvit gjorda. Alla dessa åsikter kunna ju vara goda och bra så till vida, som man om grufvan icke har säker kännedom genom urkunder från längre tid tillbaka än 500 år eller från konung Magnus Ladulås tid. Men det vet man med visshet, att arbetet då varit i full gång. Af åtskilliga omständigheter kan man åtminstone med sannolikhet sluta sig till, att hon måtte vara mycket äldre. Konung Magnus Ladulås säger till exempel själf i bergsprivilegierna af år 1282, att de gamla privilegier och forna bref voro förkomna och nu allenast nya gåfvos i deras ställe, såsom bergslagen mera gagnande. Skulle man taga sig för att uträkna grufvans ålder med ledning af djupet af den svartmylla, som här finnes på backarne och gråbergsvarpen, som uppfordrats ur och nu ligger omkring henne, så skulle man komma till det resultat, att grufarbetet först begynt här för minst 1,500 år sedan, alltså nästan inemot tiden för vår Frälsares födelse. Detta dock under förutsättning, att framlidne herr professor Ol. Rudbecks teori om svartmyllans tillväxt på vår jord håller streck. Enligt denna skall svartmyllan, som bildas af damm, ur snö och vatten afsatt orenlighet, gräs och löfs årliga förmultnande, öka sig på 500 år med ungefär ett fingers tjocklek. Ty dessa stenhögar och gråbergsvarp, hvilka ligga hopade i stora massor öfver hela trakten, äro täckta

med svart mylla, som på somliga ställen hafva ett, på andra två och på en del ända till tre fingers djup. På grund häraf vittna sålunda dessa varphögar själfva, att en del af dem blifvit, allt efter som arbetet fortgått, så småningom uppfordrade ur grufvan för 500, en del för 1,000 och en del för 1,500 år sedan. Nåväl! Hvad hafva vi att anföra häremot? Månne icke grufvans utomordentliga djup, dess stora vidd, dess många rum och långa orter djupt in på alla sidor i bergen mycket väl kunna öfvertyga oss om dess höga ålder? Månne det icke är så, att icke blott ett otroligt arbete af många millioner människor utan ock en tid af mer än 500 år erfordrats, innan ett så stort djup och fält, som man här får se, hunnit blifva upparbetadt? Huru skulle de många och ofantligt stora varphögarna kunnat sammanföras på så kort tid? Härtill erfordras sannerligen mer än fem mansåldrar. Isynnerhet är det ett märkligt bevis för denna grufvas höga ålder, att den gamla grufbyn, som funnits här vid grufvan i forna tider (och som stått strax nordost om den så kallade gamla grufvan, där lämningar af hus och grundvalar ännu i dag kunna återfinnas i jorden (se bih. not 110), och från hvilken by, såsom förut blifvit omtaladt, de som där bodde flyttade ned till Sala stad, då denna år 1624 anlades) lär redan år 600 eller 700 efter vår Frälsares födelse, uti konung Yngvars eller konung Bröt Anunds tid (se bih. not 111) hafva varit så stor och bebodd af så mycket folk som en liten stad. Innan det kunnat blifva så, hafva säkerligen många år förgått. Man torde sålunda på grund af allt, som här ofvan blifvit anfördt, våga med nästan fullkomlig visshet påstå, att Sala grufva var bearbetad redan långt in i hednatiden. Hvad beträffar grufvans namn, Sala, hvaraf äfven staden erhållit sitt, så lärer ej

med säkerhet kunna fastslås, att det har sin upprinnelse ur finska ordet Sala (fördold) så länge man ej är öfverbevisad om sannfärdigheten i berättelsen, som i början anfördes, om Påpelle. Men närmare till hands ligger, att härleda namnet Sala af sälja eller substantivet Sala, Salu. Man säger ju ännu i dag om ett ting, som skall säljas, att det är till salu. Ty uti forna tider har tvifvelsutan mycken handel och byte med varor idkats här vid grufvan, hvilket namnet af ett bland grufschakten, Torgschaktet, tyckes besanna. Ännu i dag är här, i synnerhet vintertiden, en fri tillförsel af en otrolig mängd tärande och närande varor från Dalarne, Gästrikland, Jämtland, Ångermanland, Helsingland, hvarför ock Sala marknad, som hålles kyndelsmässotiden, öfverallt är namnkunnig för den stora massa människor, som då samlas hit. Det är för öfrigt en mycket svår vansklig sak att gifva sig in på försök att uppspåra och gifva rätta ursprunget till den här platsens, eller hvilka andra orters som hälst, gamla namn. Helt och hållet andra anledningar kunna hafva från början varit till namnen, än vi nu kunna ens föreställa oss (se bih. not 112).

Af det föregående torde framgå, att hvad man faktiskt vet om denna grufva eller — rättare sagdt — dessa grufvor, ej sträcker sig längre tillbaka än till konung Magnus Ladulås tid. Då han på riksdagen i Stockholm, år 1280, bland annat äfven tilldömdes äganderätten till rikets bergverk, voro dessa grufvor i fullt stånd. Man vet dock, att, innan dess och tillbaka in i hednatiden, vissa bergwardir hade på konungarnes vägnar högsta inseendet öfver ej blott dessa grufvor utan äfven de andra bergslagen i riket och deras skötsel i sina händer. Under konung Magnus Ladulås regering, då man sökte på alla sätt upphjälpa rikets

bergslager, hvilka ock sedermera varit en så betydelsefull och värderik rikets pelare, lär man otvifvelaktigt ej mindre beflitat sig om att hämta ridedomar utur dessa än ur andra grufvor, och vid den tiden lära de hafva kommit i bättre tillstånd eller blifvit rikare, än de förut varit. Uti riksföreståndaren Sten Stures tid, år 1480, upptogs den så kallade herr Stens grufva (se bih. not 113), hvilken gifvit så ymnigt med malm af så rik silfverhalt, att tillverkningen af silfver stigit här vid verket till 24,000 lödiga marker om året. Denna grufva skall hafva blifvit bearbetad till 360 eller 400 fots djup. Under konung Gustaf I:s tid, år 1530, upptogs Sandrymningsgrufvan. Hon kallades så efter den myckna sand, som måste afrymmas, innan man kom ned till fasta berget. Denna grufva har ej varit fattigare än den förra, »ty så vacker malm har der på botnen i grufvan vankat, att de brutit skifvor som bord, allt idel klar malm». Omkring år 1560 upptogos den så kallade Kungsrymningen och Storgrufvan, hvilka äfven varit mycket rika.

I nämnde store konungs tid flödade Sala grufva liksom en älf af silfver, så att silfvertillverkningen merendels stigit till mellan 20- och 24,000 lödiga mark årligen. Det märkes också, att konung Gustaf I har ansett henne för Sveea rikes uppehälle och haft orten så kär, att han esomoftast haft sitt nöje af att uppehålla sig och vistas här. Äfven utländingar (Joh. Mathesius »vom Königreich Schweden» kap. 6, pag. 284 och kap. 9, pag. 372) visste då att tala om hennes rikedomar, »att man alla veckor här kunde bringa up utur Grufvan och i Ränte-kammaren lefverera et skeppund eller 500 marker silfver».

Efter högstbemälte konung Gustafs död, i Erik XIV:s tid, begynte grufvan aftaga. Silfvertillverkningen skall ej då, år 1565, uppgått till mer än 10,000 lödiga marker, och den ena olyckan begynte sedan att liksom räcka den andra handen. Ty i konung Johan III:s tid inträffade icke blott, år 1571, två olyckliga ras — det ena den 18 september och det andra den 5 november — i den förenämnda så rika och ymnigt gifvande herr Stensgrufvan utan ock (i samma konungs tid) ett stort ras öfver halfva grufvan öfver den förr nämnda Sandrymningsbottnen. Detta torde förmodligen hufvudsakligast berott därpå, att bergsmännen i forna tider icke varit nog försiktiga och noggranna med att förse grufvorna med säkra bergfästen (band) och pelare utan brutit allt för vida fält och orter. Sala grufva fick därför då för tiden rykte om sig att vara allt för äfventyrlig och farlig att bearbeta, emedan så många människor omkommo genom de tidt och ofta upprepade rasen. Man liknade henne vid en mördarekula och trodde icke på någon lycka med arbetet vare sig här eller vid de andra rikets bergverk. Däraf kom det sig, att missgärningsmän, fångar och till döden dömde förbrytare sattes hit till arbete. Detta är anledningen till många af de gamla rummens besynnerliga namn, såsom Juthyllen, Polacksgrufvan, Djäknehyllen, Finngrufvan med flera.

Trots dessa stora ras lyckades man dock åter få arbetet i full gång. Man företog sig nu att bränna igenom den förut nämnda Sandrymningens botten, som gick ett stycke under Kungsrymningsbotten, men snart hindrade vatten arbetets fortsättning, och minskades silfvertillverkningen i följd häraf till den grad, att man på ett år ej kunde åstadkomma mer än 3,956 lödiga marker. Slutligen tog vattnet i grufvan så öfverhand,

att i konung Sigismunds tid på 1590-talet silfvertillverkningen ej nådde högre än till 964 lödiga marker.

Därefter erbjödo sig två liffländare, Mårten och Hindric Wulff, att mottaga verket (år 1595). Till dessa blef det nu på vissa vilkor upplåtet. De förenade sig med andra, som med dem ingingo som participianter. Men dessa skötte grufdriften under de fyra år, de innehade grufvan, mycket dåligt och läto henne till och med ligga alldeles obearbetad ett helt år. De erbjödo henne slutligen åt hvem som helst, som ville bruka henne, då några tyskar upptogo en ort, benämnd Högspelet.

Sedan kronan återigen öfvertagit driften, inkallades så väl i konung Karl IX:s som i konung Gustaf II Adolfs tid, från Tyskland åtskilliga i bergsbruk skickliga arbetare. Dessa fingo rättighet, att här pröfva sin lycka hvar som helst och till hvilken utsträckning, de förmådde, men silfret, som de fingo, skulle lämnas kronan till ett på förhand bestämdt pris. Då blef Knekt-schaktet, år 1604, sänkt och nådde, år 1617, sitt fulla djup, 498 fot. Afsikten var, att man genom detta schakt skulle uppfordra ur grufvan både det myckna vatten, som under den gångna tiden ökats ansenligt, ja alldeles tagit öfverhanden, och den malm, som möjligen kunde brytas. Man fann dock, att detta förslag icke kunde i hela sin utsträckning realiseras, emedan de skedda rasen i Sand- och Kungsrymningen lade hinder i vägen. Med anledning häraf sänktes, år 1622, ett annat schakt, hvilket för den rikedom af god malm, som här erhölls, fick namnet Makalös-schaktet. Tideböckerna förmäla ock, att, glorvördigst i åminnelse, konung Karl IX (år 1607) kallar Salberget »det förnämsta Clenodium, som Hans Maj:t och Riket hade den tiden at lita til.»

År 1623 hände den olyckan, att taket öfver den ofvannämnda herr Stens botten föll ned. Från denna tid kunde icke något arbete förehafvas där för osäkerhetens skull, ty stora släppor och skutor hafva fallit från väggarne därstädes. Denna stora olycka inträffade i konung Gustaf II Adolfs tid och hade till följd, att nämnde konung anlade Sala stad en fjärdedels mil i öster från grufvan och gjorde den till en societet eller bergslag samt, år 1628, öfverlämnade på försök driften af silfververket åt denna under en tid af tre år, eftersom det ville synas, som om »private» af ren egennytta skulle kunna drifva och sköta verket icke blott med större försiktighet, flit och omvårdnad utan äfven med mindre kostnad än kronan. Men därför tog ej den store konungen sin hand från grufvan, utan sparade intet, som kunde bidraga till dess upphjälpande. Konungen värderade Sala grufva så högt och hon intresserade honom så mycket, att han i regel hvarje år, då kriget icke hindrade honom därifrån, vistades på sin gård Väsby, som ligger invid staden, och icke långt emellan besökte alla grufvans så öfre som undre rum för att se, huru arbetet bedrefs. Det berättas, att konungen haft så noggrann kunskap om grufvan och alla dess rum, mineralstreck och ådror, att han kunnat ur minnet uppräkna alla skärpningar, rum, fält, orter samt vattenkonster och andra verk, som varit upprättade här vid Salberget på kunglig bekostnad. Georg Grisback*), som var från Hartz i Tyskland och blifvit

*) Georg Grissbach, som ock namnet skrifves, har inlagt stora förtjänster vid höjandet af icke blott grufdriften här vid Sala utan äfven i hela vårt land. Han var född i Andersberg, Braunschweig 1587, blef 1622 kapten för minörerna hos grefve Ernst von Mansfeld, kom 1624 i samma egenskap, som Grau säger, i svensk tjänst. Följde Gustaf II Adolf på åtskilliga dennes fälttåg och bidrog genom

af konungen införskrifven såsom »mineur capitaine» (kapten för minörerna), ägde kunskap i bergväsendet och blef år 1630 af hans kungl. m:t förordnad till bergmästare vid verket. Han inrättade vattenkonster till vattnets uppfordrande ur grufvan. Förut uppfordrades vattnet, hvaraf grufvan mycket besvärades, genom hästvind, hvars underhåll årligen kostat kronan 2,912 tunnor spannmål och 11,648 dagsverken. För uppfinningen skall Grisback af konungen hafva erhållit 20,000 riksdaler. Det var nämnde Grisback, som, såsom förut berättats, gaf tre stora silfverpipor till orgverket, som före branden fanns i Sala kyrka.

Sedan de förut nämnda tre åren, under hvilka Sala stad eller bergslag haft verket under sina händer, voro tilländalupna, så kom det åter till kronan. Det nämnda Makalös-schaktet, som påbörjades 1622, upparbetades vidare och blef färdigt år 1637. Men sedermera afsänktes det ännu djupare, så att det år 1658 var 212 famnar djupt. Den 27 september år 1646 (i drottning Kristinas tid) inträffade återigen ett stort ras, i det att ej allenast Sandrymningen, som förut under Johan III:s tid till hälften igenfallit, alldeles rasade igen utan äfven den därintill belägna Kungsrymningen, som blef upptagen i Gustaf I:s tid. Det blef med anledning häraf befalldt, att i de gamla grufvorna, hvarest bergsmännen i äldre tider tagit för vana att bryta alldeles för höga och vida orter och rum (hvaraf dessa

sin skicklighet i mineringskonsten väsentligt till dennes framgångar i synnerhet vid fientliga fästningars intagande. Först 1631 fick han återvända hem till Sverige och då som öfverbergmästare. För sina förtjänster om den svenska bergshandteringen blef han adlad (1641) och erhöll omkring 20 hemman i Uppland. Han dog 1651 och blef begrafven i Sala kyrka. Orgelpiporna, som han skänkte, vägde 224 mark. *(Red:s anm.)*

olyckor härrörde), skulle genom förbyggnader all vidare skada förekommas, och likaledes skulle de nya grufvorna förses med bergfästen (band) och pelare i tid, så att verket måtte blifva bestående evärldligen. Uppfordringen vid grufvan kom vid denna tid i gång genom det nämnda schaktet Makalös. Men som härvid var mycken olägenhet, blef man nödsakad att tänka på en annan upp- och nedfartsväg i grufvan, hvadan ett annat schakt, år 1650, började sänkas. Detta schakt, som blef färdigt år 1660 och kallades Drottningschaktet, skall längre ned omtalas.

Omkring sex år efter nyssnämnda stora ras och ett par år efter Drottningschaktets påbörjade afsänkning eller år 1652 blef Sala stad och bergslag för andra gången verkets innehafvare. Kontraktet med kronan ställdes nu på 20 år och så, att silfverbruket genom k. m:ts resolution af den 16 augusti 1653 förklarades för bergslagens evärldliga egendom. Och, ännu mer, på det att arbetet måtte kunna drifvas så mycket kraftigare, upprättades år 1660 den 23 november kontrakt om, att de tolf socknar, som ligga här omkring, nämligen Möklinta, Kila, Tärna, Kumla, Norrby, Sala socken, Löfsta, Enåker, Huddunge, Harbo, Nora och Våla, skulle till grufvan eller bergslagen erlägga en bestämd del af kronoräntan i bjälkar, kol, ved med mera, hvaremot k. m:t och kronan skulle af bergslagen erhålla 15,100 daler silfvermynt. Detta kontrakt, som slöts för två år, blef sedermera, 1664, förlängdt på tre år, då det bestämdes att bergslagen för de omtalade räntorna af socknarne (ved, kol m. m.) skulle betala till kronan allenast 13,770 daler silfvermynt i arrende, så att bergslagen på det sättet fick en förminskning i förra afgiften med 1,330 daler silfvermynt. Kronan åter undslapp genom detta kontrakt med bergslagen den ansen-

liga utgift, som årligen fordrades till betjäningens vid verket underhåll, arbetarnes aflöning, konststatens, de nya spelens, som år 1663 blifvit färdiga, vidmakthållande, samt hvad eljes kunde erfordras till nya sänkningar och försöksarbeten. Arbetet bedrefs nu kraftigare än förut. Många igenrasade grufvor blefvo upprensade, åtskilliga nya grufvor sänktes och Karlsschaktet blef påbörjadt. (Det blef till djupet färdigt år 1708). Drottningschaktet fullbordades 1660. Då inrättades ock de båda allt sedan konung Karl IX:s tid bearbetade schakten Knektschaktet och Makalös till vattenuppfordring och Drottningschaktet till malmuppfordringen och upp- och nedfärd i grufvan. Genom dessa tre schakt, som hafva kommunikation med hvarandra, fingo grufvans orter en fullständig luftväxling, så att all rök och hetta steg upp, uppfordringen blef bekväm, och de dryga kostnaderna för hästvindarne, som förut nyttjades, blefvo nu minskade. Man kunde nu ock gå i fält (d. v. s. i grufvans längdriktning) för att söka och hämta malm, hvilket förr ej låtit sig göra. Med ett ord — silfvertillverkningen steg. Först gick den upp till 4,000 lödiga marker om året, sedan till 5,000, så till 6,000 och slutligen till öfver 7,000.

Då detta 20-åriga kontrakt med bergslagen gick till ända år 1674, återtog kronan verket under egen styrelse och förvaltning, men lämnades redan året därpå (1675) af henne i förpantning till kammarrådet Gripenstierna för en betydlig summa penningar, som han försträckt kronan vid det året förut inträffade kriget med Brandenburg, Danmark, Lüneburg och Münster. Denna förpantning varade dock ej länge, utan redan år 1682 öfverlämnade konung Karl XI verket åt bergslagen till evärdligt bruk, så länge den kunde hålla det vid makt och drifva det samma efter »rätt bergsvis».

Sålunda var detta kontrakt det tredje, som bergslagen ingått med kronan om silfververket. Då blef bland annat äfven beviljadt, att bergslagen skulle få åtnjuta tio daler silfvermynt för hvarje lödig mark silfver och två tredjedelar i groft samt en tredjedel i smått silfvermynt. Detta ackord höjdes sedermera (år 1708) i anseende till grufvans aftagande, så att 12 och 1/2 daler silfvermynt skulle erhållas för hvarje mark silfver, fem sjettedelar i karoliner och en sjettedel kurant silfvermynt. Detta varade till år 1717, då bergslagen äfven erhöll fri utmyntning på dess silfver, men förhöjningen på myntet skulle tillfalla kronan. År 1720 fick bergslagen hela utmyntningsfriheten. Under denna tid har tillverkningen sällan stigit öfver 2,000 lödiga marker silfver om året, hvilket berott på en svag malm och många olyckor, som här timat.

Så föll år 1712 norra delen af herr Stensbottens tak öfver den så kallade Svartorten. Denna var 17 famnar bred och 15 famnar hög och alldeles i saknad af någon pelare eller något bergfäste. Af denna olycka kan man se, hvad följd ett sådant sätt att bryta har med sig. År 1718 föll den nordöstra väggen af herr Stensbotten och stjälpte öfver den så kallade Latorten och Latortsschaktet, hvilket senare dock år 1738 åter blef upptaget och afsänkt till 59 famnar och 8 kvarters djup.

År 1741 den 9 september erhöll bergslagen ånyo k. m:ts transport på silfververket till evärdliga tider. Vid detta tillfälle blefvo de förra 160 lotterna ökade med 40, hvilka senare bergslagen själf, år 1742, inlöst med 40,000 daler kopparmynt. Utom detta afgjordes med bergslagen då åtskilligt annat, som k. m:ts transport af nämnda år innehåller (se bih. not 114).

År 1744 var silfvertillverkningen 1,825 lödiga marker och 14 och ett halft lod bergfint silfver, år 1745

1,641 lödiga marker och 9 lod, år 1746 1,528 lödiga marker och 12 lod *).

År 1747 den 31 juli anlades en ort från det här ofvan nämnda Latortsschaktet åt väster. Den fick namnet Prinsens ort och drogs fram i fast klyft rakt under herr Stensbottens i dagen synliga stalp. Detta arbete aflopp så lyckligt, att i nämnda ort, som är indrifven några och 20 famnar, påträffades två skölar, hvilka föra malm med gediget och »angefloget» (bemängdt) silfver, och liknar denna malm och bergarterna den rika och lefverbruna arten, som för några hundra år tillbaka påträffades där ofvanför och af bergsmännen kallades kofring.

Sistnämnda år (1747) den 17 november hände olyckan, att taket brast öfver Drottning-»bäljestaden», som fylldes till flere famnar. Detta föranledde en mindre tillverkning det året, men har densamma sedermera allt mer och mer tilltagit. Vid nyssnämnda olyckliga tillfälle blef den ena af bottenkarlarna ihjälslagen, och den andra mistade benet. Det har ock sedermera ofta rasat där men omsider blifvit någorlunda säkert. Emedan denna så väl som de förr skedda rasolyckorna förorsakats däraf, att gångna tiders bergsmän brutit för höga och vidsträckta rum och orter, så förordnade kungl. bergskollegium genom resolution af den 7 oktober år 1748, att till framtida säkerhet åtskilliga rum i grufvan skulle till stöd för de höga vägg-garne igenfyllas med värdelöst berg, och att konstgången på första botten skulle få en annan väg genom en ny stoll, som efter hans höghet kronprinsen Gustaf kallades Prins Gustafs stoll. Denna stoll har blifvit drifven i rät linie 50 famnar i fast klyft.

*) 1 lödig mark = 16 lod (1/2 skålpund). *(Red:s anm.)*

Den blef färdig efter 10 månaders arbete den 8 augusti 1749. Att det gick så fort berodde på, att den ena arbetaren täflade med den andra i att för det kära prins Gustafs-namnet hinna uträtta så mycket han kunde och sålunda snarast möjligt bringa till fullbordan denna af högsta behof påkallade, ansenliga konstgång, hvilken med dess stånggång från Kronschaktet till vattenpelaren är något öfver 120 famnar lång.

Utom gediget silfver och en rik lefverbrun silfvermalm har man i grufvan äfven funnit rent kvicksilfver, serpentinsten, som i genomskinlighet, färg, glans och seghet befunnits vara långt bättre än den utländska, vidare rika blyglanser*), en vacker asbest, en god marmor, en rödaktig violsten, en grönaktig grytsten och silfverhaltig bergmjölk med mera (se bih. not 115).

Vattenkonst-stånggången uppfordrar vattnet ur grufvan genom Knektschaktet med två armar samt genom Makalös-schaktet med en arm vid den så kallade Vattenpelaresänkningen. Denna stånggång åter drifves med det vatten, som framledes genom en dyrbar, på sina ställen med otrolig kostnad genom hårda berget drifven stoll från åtskilliga stora dammar, som äro belägna här ofvanför, såsom Långforsen, Olof Jons-, Silfverköparedammarne med flera. Vattnet, som medels denna konststånggång uppfordras, afrinner från grufvan åt staden ut i Ekebydammen och Sagån.

Drottningschaktet, hvari arbetet nu för tiden pågått i Ulrikas orter, är 87 famnar djupt, på första botten 106 famnar, på den andra 120, på den

*) Kändt är, att ingen silfvergrufva i Europa arbetats med så rika malmer som Sala. *(Red:s anm.)*

tredje 130 och på den fjärde 140 famnar. I längd under jord går det från herr Stens botten i nordväst inemot Karls-schaktet omkring 250 famnar.

I grufstugan, hvilken står ett kort stycke i nordväst från Drottningschaktet, finner man ett och annat märkvärdigt. Där förvaras åtskilliga tunnor, hvilka dels varit nyttjade dels ärnade till kungl. personers nedfärd i grufvan. På en af dem står i en vacker mässingsplåt inristad följande minnesskrift öfver konung Karl XI, som år 1687 den 13 aug., åtföljd af kungl. rådet och presidenten i k. bergskollegium grefve Fabian Wrede, färdades genom hela grufvan till det djupast belägna rummet på fjärde botten, hvarest ännu i dag en krona, som uthöggs i berget på den plats där konungen då hvilade, kan ses. Inskriften på tunnans mässingsplåt lyder:

»Kong Carl den Ell'fte har på denna tunna farit
I Salbärgs Grufva ned, där ingen förr har varit,
Som krono burit har och Scepter i sin hand
Och himlen hafver sändt at styra folk och land.
Han, som vår välfärd är och Sverjes bästa glädje,
På et så skröpligt träd och en osäker kedje
I Silfver-Grufvan ned med Grefve Wrede for,
Som med sitt svåra djup hotar den vida jord.
Han öfverfor all rum, besåg der ett och annat
Och intet har för än på sidsta botnen stannat:
Där offrar Han sin GUD en ödmjuk bön och tack,
Där ock bärgsmännernes lyckönskan Sjelfver drack.
Förtror sig se'n igen på denna länck och bräder.
Så har GUD smordan sin på denna vägen skött,
Med lycksam återfärd och från de orter träder.
At Han sin fot ej har mot sten el' klippa stött.
(Se bih. not 166).

Högstasalig konung Fredrik I:s broder, landtgrefve Wilhelm af Hessen, nedfor i grufvan år 1720 den 23 juli och besåg alla dess rum. Han färdades med Karl XII:s tunna, som var i ordningställd för högstbemälte konung, då han en gång också ämnade nedstiga i grufvan. Denna tunna jämte en för vår nu regerande allernådigste konung är förvarad bland de andra.

Vill man begifva sig ned i grufvan, sedan det märkvärdigaste och viktigaste här uppe nu är besedt, så kan man komma dit ned antingen genom Knektschaktet, Knektschaktsgången och Kungsrymningsorterna eller ock genom Drottningschaktet. Den förra vägen är mycket besvärlig med klättring på stegar och krypande genom trånga hålor . Den senare däremot är mycket bättre och lättare, och där sker ock vanligtvis nedfärden. Man kan följa med grufarbetarna, som genom detta schakt med grufstigaren fara ned till sitt arbete, fyra åt gången, sedan grufpredikanten kl. 6 på morgonen förrättat gemensam bön i grufstugan. Nedkastningen af veden, som behöfs i grufvan, sker antingen strax förut eller ock efter uppfärden.

Där nere vägledes man med bloss, och färden ställes inåt södra Kungsrymningsorten, Makalös-botten, Sexmansorten, Sexmansortssänkningen, Smedjeorten, Hörnpelarsänkningen, Ulrikas sänkning, Österortssänkningen, Fyllortssänkningen, Öster-kungsschaktet, Flintortssänkningen, Flintorten, Flaskfodret, Lilla bottensänkningen (se bih. not 117), Vattenpelarsänkningen, Bergsmansortssänkningen, Västerorten, Hans-Perssänkningen, Hans-Pers-skulle, Fallsänkningen, Väderorten, Gubbsänkningen, Karlsvinden, Konstortssänkningen, Väderortssänkningen, Innersta fältortssänkningen, Östra gången, Hans-Pers gång och många flera rum, orter, hålor, berg, pelare och sänkningar under

en växlande luft, som ofta är liksom dimmig, rödaktig och än kall, än åter blidare, hvilket allt skulle varda för vidlyftigt att detaljeradt beskrifva. Mellan första och andra bottnen hafva vi Östra konstschaktsgången, Hans Pers skulle, Fallsänkningen, Väderortssänkningen, och på nämnda botten visas Kungs-schaktsorterna, Fyllortssänkningen och Fyllorts västra tvärslaget, Nedre bergsmans-, Hans Pers-, Geschwornes-, Sankt Eriks-, Stens-, Hedvigs-, Karls-, Stor- och Dammsänkningen med flera. På tredje bottnen hafva vi Stegortstrossen, Sankt Görans-, Sankt Eriks-, Herr Stens-, Hedvigs-, Karls- och Vrangelsänkningarna. På fjärde bottnen Vattenpelarsänkningen och många rum, som förr stått fulla med vatten som små insjöar, hvaraf bland de okunnige uppkommit pratet om, att sjöar skulle finnas nere i Sala grufva. Här visas rummet, där konung Karl XI hvilat, då han var nere i grufvan år 1687 den 13 augusti. En krona är uthuggen i berget till åminnelse häraf. Här ser man, huru veden påtändes. Detta sker merendels mot midnatten, och det af elden bräckta berget utbrytes omkring klockan 7 om morgonen med järnkilar, viggar, kilhackor, brottstänger och andra slags brukliga redskap, hvarefter det framföres till »bäljestaden» och sedan uppfordras genom Drottningschaktet ur grufvan på lafven. De grufarbetare, som hvarje morgon, såsom förut är nämndt, efter förrättad bön begifva sig ned, ömsa om med andra dagakarlar och drängar samt sluta sitt arbete och begifva sig upp ur grufvan omkring klockan 3 eller 4 på aftonen. Med dessa, som vi en stund åtföljt därnere, fara vi åter upp. Spelen, som draga hissinrättningen upp och ned, drifvas dels med vatten dels ock med hästar, såsom det är brukligt äfven vid andra grufvor. Godset, som uppfordras genom schak-

tet, åtskiljes och sorteras på Drottningschaktslafven. Det onyttiga (ofyndiga) eller berget afföres till gråbergsvarpen vid grufvan men det nyttiga (fyndiga) till silfververket.

Jag ville nu gärna sluta denna törhända allt för långa beskrifning öfver Sala silfvergrufva, emedan den gunstige läsaren torde tröttna, men ändå djärfves jag anhålla, om att ännu några ögonblick få låna uppmärksamheten, ty jag påminner mig, att allt ännu icke är besedt utan återstår Sala hytta med bokverk, vaskhus samt smält- och drifhus. Den ligger norr ut på andra sidan om staden omkring 3 åttondedels mil härifrån grufvan. Vi böra göra oss tid att bese denna, innan vi lämna orten och skrida till ett annat ämne. Jag behöfver härvid göra så mycket mindre besvär, som allt det, jag vill säga om själfva smältningsprocessen med silfret, torde redan vara bekant för de fleste, som läsa detta.

Nämnda Sala silfververk är, såsom förut sades, beläget norr om Sala stad och midt emot Wäsby gård. Det har en utmärkt god vattentillgång från Sala damm, hvilken får sitt tillflöde från Hallaren, Klasbomyr och Sagån, så att vatten tryter aldrig, utan man kan däraf få huru mycket, man behagar, hela året om. Vattnet afflyter sedan härifrån ner åt staden genom Sagån, som faller ut i Mälaren midt för Ångsö—Kurö 4 1/2 mil söder om Sala. Verket inrättades på konung Karl IX:s och Gustaf II Adolfs tid; sålunda på 1600-talet. Hyttan brann ned år 1747 den 22 augusti, men hon blef sedan åter fullständigt ombyggd. Här får man se, huru det bättre af malmen åter igen noggrannare skiljes och sofras från det sämre, hvilket tillsammans blifvit hitfördt. Visserligen gjordes redan vid grufvan en dylik urskiljning, men

den stannade, som vi minnas, vid själfva bergets eller det alldeles ofyndigas afskiljande från den mer eller mindre fyndiga malmen. Den rikaste malmen, som här vid hyttan urskiljes, kallas stuff och föres direkt upp på rostugnarna, och den fattigare, som kallas vask, föres till vasklafvarna vid bokverket. Denna sistnämnda sönderbokas där medels bokstamparne, som äro 30 stycken, och sedan vaskas uti vasknings- och omvaskningshusen den sönderstötta malmen på de så kallade planhärdarne, då det finaste af massan, som kallas rent schlichter (ren slig), blir kvarliggande på planhärdarnes öfre dukar, och det odugliga, som är lättare, flyter bort med vattnet, som begagnas under vaskningen. Den något fattigare delen af massan eller mellansats-schlichtret (sligen) stannar på nästa dukar och det sämsta, eller den så kallade kjesen, på de sista. Att märka är, att under en tid förrättades denna vaskning utan dukar och på planhärdar af trä med deras underfat. Det odugliga, som vid vaskningen flyter bort och kallas achter (after), afrinner genom afloppsrännorna till achter(after)sumparne och föres härifrån ut på achter(after)högen. Härifrån gå vi nu till rostugnarne, som ligga här strax invid och äro till antalet 16. Dessa hafva till stor fördel för rostningen blifvit slutna, förut voro de öppna. Där öses all malm eller stuff och vaskadt gods från vaskhusen på ved och rostas eller befrias från inblandade föroreningar, som hindra en regelrät smältning. Efter en försiktig rostning uppväges schlichtret (sligen) och föres upp på ugnarne i själfva hyttan. När det så har runnit ut ur slagg- eller sticksumpen, kallas det verkbly, hvilket tages ur hyttan och afdrifves i drifhuset på driftestarne. Dessa voro förr, alldeles såsom förhållandet var med rostugnarne, öppna, men

äro numera äfven de slutna. Silfret, som sålunda här blifvit afdrifvet, undergår slutligen i ett särskildt hus själfva fineringen, hvarefter det är färdigt och kallas bergfint silfver. Genom den nyligen här vid verket införda nya smältningsprocessen har man vunnit mycket mera silfver än medels det i förra tider brukliga tillvägagåendet vid smältningen.

Hela aflöningsstaten vid silfververket bestiger sig till omkring 24,000 daler silfvermynt årligen, stundom till mera, om dyr tid inträffar.

Måtte jag nu ock hafva lyckats i att för läsaren någorlunda klart uttrycka, hvad jag velat för denna gång säga om våra städer. Jag har önskat det och hoppas att så skett. Men jag bekänner, att hvad som blifvit sagdt icke är allt hvad som kan sägas, utan till det anförda skulle kunna ännu mera tilläggas, och mycket af detta förtjänar ock att vidare utföras, hvilket ock i en annan del torde ske. Nu måste jag skynda mig härifrån ut på landet, hvarest jag får ett lika intressant för att icke säga högviktigt ämne att behandla. — Vid beskrifningen följer jag den ordning, som fögderierna och socknarne hafva i jordböckerna.

VI. KAPITLET.

Första fögderiet.

FÖRSTA FÖGDERIET här i höfdingdömet har af ålder kallats Wästeråsslottslän. Det är beläget omkring Wästerås stad, förlänades tillika med denna och slottet, enligt rikets råd och ständernas beslut på riksdagen i Nyköping år 1396 den 20 september, drottning Margareta och i nästa århundrade (1420) af Erik XIII af Pommern drottning Filippa till lifgeding. Den tiden och för ännu icke så länge sedan hörde Tuhundra, Siende och Norrbo härad dit. Dessa härad utgjorde ännu år 1720 tillsammans ett fögderi, men blefvo nämnda år delade på två. Tuhundra och Siende lades (med undantag af två socknar af det sistnämnda) till det ena fögderiet, som kallades Wästerås södra län, emedan den trakten till större delen ligger söder om staden, och de öfriga två socknarne af Siende härad samt hela Norrbo härad lades till det andra, som erhöll namnet Wästerås norra län, såsom beläget norr om staden. Nämnda Wästerås norra län är det första fögderiet här i höfdingdömet, och som nu skall beskrifvas. Det sträcker sig från Wästerås stad 3 ½ mil norr ut och är 1 ½ à 2 mil bredt utom invid staden, där bredden ej är

större än $3/4$ mil. Det omfattar 8 socknar, hvilka innehålla 277 $1/4$ hemman, af hvilka 122 och sju åttondels äro skatte-, 88 och tretton sextondelar krono- och 66 och en sextondel frälsehemman.

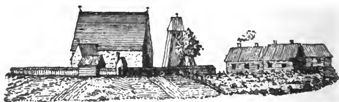
Af Siende härad höra, såsom nyss sades, två socknar, hvilka äro belägna längst norrut i häradet inemot Norrbo härad, hit till fögderiet, nämligen Hubbo och Tillberga. Detta ger oss anledning, att redan här yttra några ord om nämnda härad.

Siende härad kallades i äldre tider Sjuhundra härad, sedan Seunda och Siunda. Häraf har namnet Siende, som det nu äger, uppkommit. Öster om staden Wästerås sträcker sig häradet från Norrbo härad och ända ned till Mälaren, en längd af 2 $3/4$ mil. Häradsborna hafva i forna tider haft sitt tings-ställe på en hög, kallad Amunda hög, i Badelunda socken och sedan på åtskilliga ställen i häradet. Nu för tiden är tingsstället i Wästerås. Häradet förer en bardisan (hillebard) i sitt vapen (se bih. not 118). Hithörande socknar äro 6, men 4 af dem ligga i det andra fögderiet. Vi börja för den skull beskrifningen med de två af Siende härads socknar, som höra till första fögderiet. De andra spara vi till beskrifningen af det fögderi, till hvilket de höra. Hela häradet bildar ett tingslag.

Hubbo socken.

Hubbo socken, fordom kallad Hoffbo, Hoby och Håboo (se bih. not 119) ligger $1/2$ mil norr om Wästerås, gränsar i väster till Sankt Ilians och Romfartuna socknar, i söder till Badelunda och i öster till Tillberga. Ifrån norra änden, där Tillberga och

Romfartuna socknar möta hvarandra i Ås-ån vid hemmanet Skarprebro, sträcker sig socknen fem åttondedels mil söder ut, där Badelunda stöter till. Där ned åt är socken ungefär femåttondedels mil bred tvärs öfver i väderstrecken öster och väster, så att ytinnehållet blir vid pass tre åttondedels kvadratmil. Hemmanens antal är 21 3/4 mantal, hvaraf 10 hela mantal äro skatte, 6 och sju åttondels krono och 4 och sju åttondels frälse. Socknen har förr haft särskild kyrkoherde, men år 1611 blef den anslagen till prebende först åt rektorn vid Wä-

HUBBO KYRKA.

sterås skola och sedan, från år 1623 och ännu, åt lektorer vid Wästerås gymnasium. Kyrkan, uppförd på kronogrund, är belägen åt södra sidan af socken. Hon lär vara ganska gammal, hvilket ock synes framgå af hennes stora, tjocka gråstensmurar. Hon har nyligen både ut- och invändigt genomgått en grundlig reparation. Prästgården är 1/2 kronohemman om 6 öresland med 1/2 kronohemman i Jädra, som ligger ett stycke från kyrkan. Årliga utsädet är 16 tunnor. Skog finnes till hägnad och bränsle, försvarlig betesmark men ganska litet af äng (se bih. not 120). Kapellansbolet ligger i Alfvestabyn, ett stycke norr om kyrkan. Det är 1/2 kronohemman om 5 öresland och har goda

ägor både med afseende på äng, åker, skog och betesmark. Hubbo sockenbor hafva goda hemman. Åkerjorden består öfverallt af en fruktbar lera. Där och hvar i socknens sydligaste del finnes någon åkermark, som består af skogsjord. Ängsmarken är tillräcklig för de flesta af hemmanen, men de af dem, som ligga vid den stora myr, som sträcker sig genom socknen från Badelunda i söder och upp åt Romfartuna i väster, och vid hvilken sockenkyrkan äfven är belägen, hafva till en del något knappa höbol och äro hufvudsakligast hänvisade till myrvalls-slog. På några ställen såsom i västra och södra delarne af socknen är mulbetet godt. Där går boskapen om somrarne dels i några inhägnade beteshagar, dels ute i skogarne. Men öster ut in åt Tillberga är betet knappare. Skog till hägnad, bränsle och husbyggnad finnes något så när hela socknen igenom väster och söder om den omtalade stora myren, men hemmanen, som ligga på andra sidan om densamma, såsom Mälby, Lista, Hållsta, Gräna och Skarprebro, sakna skog. Dock uppväges denna brist däraf, att de hafva större och bättre åkermarker än de andra. En å rinner vid norra änden af socknen. Den kommer ifrån Romfartuna och flyter inåt Tillberga. I denna å erhålles stundom fisk. Man fiskar mest med ryssjor eller så kallad glip, som är en slags håf, hvilken två karlar föra framför sig ån igenom och därmed upphemta all fisk, som finnes. Detta fiskesätt är ytterst skadligt, emedan fisken utödes på en gång, ty ingen, som icke är riktigt kvick, kommer undan. Folket lefver hufvudsakligast af sitt jordbruk. Några förtjäna understundom något med forors körande från Wästerås eller annorstädes ifrån upp till bergslagen. Numera finnes näppeligen flere än 2 eller 3 hemman, som hafva någon inkomst af försäljning af ved i staden.

Här i socknen ligger

Mälby säteri, som utgöres af ett halft mantal eller 4 öresland med tillhörande 2 skattehemman. Egendomen, som är belägen nordost om kyrkan och på andra sidan om den nämnda stora myren och ängen, har ingen skog, ondt om mulbete, svag äng men mycken, god och bördig åker samt 6 oskattlagda torp. Säteriet, som år 1647 den 23 juni köptes under frälse af herr Sven Strudsberg utaf kungl. m:t och kronan à 4 ½ procent, äges nu af herr öfverstlöjtnanten och riddaren Lars Niclas Söderhielm.

En stor grafhög finnes här i socknen på Jädra hemmans mark.

Tillberga socken.

Tillberga socken utgör ett konsistorielt pastorat *). Den har i forna tider hetat Hälleberga (se bih. not 121). Socknen ligger öster om Hubbo och sträcker sig från de yttersta ägorna i söder, som tillhöra Aberga by, där Badelunda stöter till, upp till Kumla socken i Öfver-Tjurbo härad, som gränsar hit i norr, 1 ¼ mil. Bredden tvärs öfver i öster-väster mellan Tortuna och Sävalla (Sevalla) socknar, som ligga på östra sidan samt Hubbo och Romfartuna, som ligga på västra sidan, är ej mer än tre åttondels mil och ännu mindre vid midten. Där går Äs-ån, som kommer från Hubbo och Romfartuna, fram tvärs öfver socknen, följer sedan västra gränsen ett stycke och flyter ut i Båcksjön (Bocksjön), som ligger i skillnaden mellan Tillberga och Tortuna. Hemmantalet är 36 och tre

*) Härefter utmärkes med ett † om socknen utgör konsistorielt pastorat och med en * om den är regalt.

åttondels, hvaraf 10 1/4 äro skatte, 6 1/4 krono och 19 och sju åttondels frälse. Kyrkan står på kronogrund. År 1612 den 16 maj förstördes hon både till hvalf och murar af eldsvådan. Hon har sedan blifvit iståndsatt och prydd med ett nätt torn. I kyrkans kor läses på en väl uthuggen grafsten följande inskrift:

Härunder ligger begrafven den Edle och Välborne Matrona Hustru Margareta Nils Dotter til Holm, hvilken afsomnade på Rebro den 16 April år 16—. Härunder ligger begrafven den Välbördige Fru Ursila Nils Dotter til Rebro, hvilken afsomnade på Frödsåker den 13 Martii 1626. GUD förläne henne en fröjdefull upståndelse. År 1633 hafver den Edle och Välborne Jesper Nilsson Crus til Frötzåker, Atorp och Fylningaerom låtit uthugga dessa tvänne stenar sine käre fränker til en tacksam ihugkommelse, för det de honom til sine arfvinge gjordt hafva. GUD förläne dem en fröjdefull upståndelse (se bih. not 122).

Altartaflan har nyligen blifvit skänkt hit af herr Landshöfdingen och riddaren Petter Drufva.

TILLBERGA KYRKA.

Prästgården ligger icke långt öster om kyrkan. Den består af 1/4 kronohemman om 9 öresland. Årliga ut-

sädet belöper sig till 11 à 14 tunnor. Där finnes någorlunda äng men knappt mulbete och ingen skog. Ett stycke åker i det ena gärdet kallas Guds-gåfvo-giften eller Guds-offer-giften och har kommit till prästgården på ett egendomligt sätt (se bih. not 123). Kaplansbolet (komministergården) ligger i Igelsta, ett stycke från kyrkan, är 3/4 mantal krono, har 6 à 8 tunnors årligt utsäde, skog och betesmark till husbehof, något fiske i Båcksjön (Bocksjön) men mycket svag äng. Uppåt socknens norra kant inåt Sävalla (Sevalla) och Kumla socknar, hvilka där stöta intill hvarandra, finnas på Bäjby (Bejby) ägor ansenliga lämningar af en stor borg, som funnits där i forna tider, hvilken nu kallas Bäjby (Bejby) borg. Den är nu till största delen öfverväxt med skog. Denna gamla skans är ännu på västra sidan omkring 33 alnar hög, längden är 117 alnar, bredden 65, och de forna murarnes tjocklek har öfverstigit 16 alnar eller mer än 5 famnar, som man kan se af de ännu bibehållna kvarlefvor af murarna, som ända från grunden blifvit sammanhäfda af ofantligt stora och grofva gråstenar. Utom den inre ringmuren har äfven funnits en annan och större, liggande ungefär 3 alnar från den förra. Både i norr och söder har borgen haft ingångar eller öppningar. Här skall i forna tider varit ett gammalt konungasäte, och man förmodar, att denna gamla skans äfvensom en annan, hvilken ligger midt emot i Sävalla (Sevalla) socken och kallas Gullbo borg, blifvit begagnad under de strider, som hållits här i trakten både i konung Erik XI:s tid omkring 1230 och i konung Karl Knutssons tid omkring år 1436, hvarom historien förmäler *).

*) Järnpilar m. m., troligen minnen från dessa strider, ha hittats vid Gullbo och förvaras af ägaren till gården. *(Red:s anm.)*

Åkerjorden består af lera, både af svagare och starkare, både af bättre och sämre beskaffenhet och är sålunda icke på alla ställen lika bördig. Somliga få nöja sig med 6:e och 7:e, då andra åter kunna få bärga 9:e och 10:e, ja några ända till 12:e och 15:e kornet efter sitt utsäde, hvilket är, i anseende till hvad landtmännen (öfver hufvud taget) eljes här på orten skörda af sin åker, en stor välsignelse. Den rikare skörden beror väl till en stor del af åkerjordens egen godhet, men landtmannens egen flit gör näst Herrens välsignelse det mesta åt den saken. Möjligen förtjäna denna sockens invånare att sättas framför många i de kringliggande grannsocknarne i åkerbrukskonsten. Femton af hemmanen hafva tillräcklig skog och godt mulbete, nämligen de, som äro belägna i östra och norra delarne af socknen, men de andra 21, hvilka ligga i väster och söder om kyrkan hafva ringa skog till bränsle och gärdsel och somliga alls intet, undantagandes små buskar. Dessa sistnämnda hemman hafva äfven svag betesmark, som mest består af berg och sten. Ås-ån, förut omtalad, kallas här i socknen Hedensberga eller Hinsberga ån, emedan hon flyter förbi Hedensberga (Hedensbergs) säteri, som är beläget här i socknen och strax skall omtalas. Förr har denna å varit ganska fiskrik, men nu är det ej mycket värdt att tala om fisket i henne, emedan fisken både på det ena och andra sättet blifvit oförsvarligen minskad. I Bocksjön finnes förnämligast präktiga rudor, och man har förr där kunnat få dem, som vägt sina 5 à 8 marker. De hemman, som ligga å ömse sidor om ån, hafva utmärkta ängar, ehuru de i synnerhet i våta år äro ganska besvärliga att bärga, emedan de ligga mycket lågt och jämnt med ån, som då flödar öfver dem med sitt vatten. De öfriga hemmanen äga också god ängs-

mark och hafva således ingen svårighet att föda fram boskapen. Af dylik finnes visserligen här i socknen intet öfverflöd, men ett ganska vackert antal framfödas, hvaraf åkern har godt, sädesbingen fylles, folket föder sig. Häraf vinnes således icke blott tillräckligen folkets eget nödiga uppehälle, utan äfven de oundvikliga årliga kronoutskylderna kunna härigenom i rätt tid och till fullo erläggas.

Här i socknen finnas följande säterier:

1. Hedensberga eller Hinsberga tillhör landshöfdingen och riddaren herr Petter Drufva, hvilken för några år sedan där uppfört ett stort stenhus, som ligger rätt vackert till. Dessutom har gården vackra byggnader af trä, två vackra, nyligen nedanför gården anlagda trädgårdar och en stor ladugård. Säteriet ligger omkring en åttondels mil öster om kyrkan. Det består af 7 hela mantal, har förr haft 50 à 60 tunnors årligt utsäde, men en stor del åker har blifvit igenlagd till äng. Den hithörande ängen är eljes betydlig så väl för hemslogen som på en äng, benämnd Wriareängen (Wrian). Likaså hör hit god skog och betesmark. I ån, som rinner förbi gården och föröfrigt genom socknen ned åt Bocksjön (såsom förut blifvit nämndt), har man ett litet godt fiske. Rå och rörstorpen på sätesgårdens ägor äro 14 till antalet. Under Hedensberg lyda åtskilliga frälsehemman så väl här i socken som i Hubbo.

2. Hällby, 2 1/2 mantal frälse, hvaraf 1 1/2 mantal säteri, ligger en half fjärdingsväg norr om Hedensberga och tillhör också landshöfdingen och riddaren herr Petter Drufva. Här finnes god åker till 24 à 28 tunnors årligt utsäde samt god både äng, skog och mulbete. Sju stycken rå- och rörstorp ligga på ägorna och äfven under denna gård lyda några frälsehemman. Här finnes likaledes en vacker trädgård.

Norrbo härad har till sitt vapenmärke två korsställda domstafvar. Häradet ligger norr om staden Wästerås och utsträcker sig i norr-söder till en längd af 3 1/2 mil och med en bredd i öster-väster af 1 1/2 à 1 3/4 mil samt omsluter med sina gränser 6 socknar. Öster om häradet ligga Hubbo och Tillberga socknar, som nyss blifvit omtalade, och vidare ofvanför dem gränsar hit på samma sida Öfver-Tjurbo härad. På norra sidan är Wangsbro härad beläget och på västra Snäfringe och Tuhundra. På kartan öfver Wästmanland finnes häradet upptaget mellan den 37 och 56 minuten af 59 graden nordlig bredd. Det är mycket rikt på skog särdeles i norra delen, hvarest inbyggarne äga både tillräckligt däraf till byggnadstimmer, hägnadsvirke och bränsle. Utom barrträd förekomma ock här björk, al och andra slags löfträd. Uppåt västra sidan inåt Ramnäs socken i Snäfringe härad har vårt härad sin allmänning. Den är visserligen till vidden ej så synnerligen stor (3/4 mil lång och tre sextondels mil bred), men skogen är ännu god och består af så väl gran och tall som björk, al och andra löfskogsträd. Ek förekommer dock sparsamt. Man ser en och annan här och där i synnerhet upp åt Harakers socken eller i trakten närmast Wästerås. I häradets södra del är terrängen mera jämn än i dess norra. En stor sandås drager fram genom östra delen. Den kommer in från Wangsbro härad norrut och löper i sydostlig riktning genom Romfartuna socken, vidare genom Hubbo socken (Alfvesta-åsen) och Badelunda socken (Balundsås eller Badelundaåsen) samt slutar vid Mälaren *). Till

*) Nämnda ås, som kategoriskt benämnes Badelundaåsen, kommer in i vårt *län* från Dalarne i två grenar, den ena i Möklinta, den andra i Väster-Färnebo. Båda dessa grenar förenas vid Sätra

denna ås återkomma vi på åtskilliga ställen i fortsättningen. Tämligen stora åkerfält och vackra ängar, hvilka med sina byar ligga liksom kringstängda af skogbeklädda högar och backar — se där en bild af landets beskaffenhet här i häradet. Midt igenom häradet, från norr till söder, löper Svartån, som i Wästerås faller ut i Mälaren. Alla, som bo på ömse sidor om henne, hafva god fördel af fisket, som de kunna idka i ån, och dessutom drifver hennes vatten många för inbyggarne närbelägna präktiga mjölkvarnar, hvilket är af stort värde för den korta vägens och bekvämlighetens skull vid den årliga mälden. Detta härad har af ålder haft sitt ständiga tingsställe i Romfartuna socken vid kyrkan, där tings-stugan nu står. Men sedan någon tid hafva tingen hållits på omväxlande ställen, såsom i Skultuna, Haraker, Fläckebo och i Hallsta by i Romfartuna eller understundom i sistnämnda sockens tingsstuga.

Sankt Ilians socken.

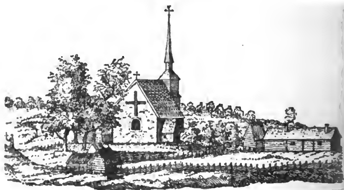
Sankt Ilians socken * ligger strax intill Wästerås stad. Svartån löper på socknens västra sida och skiljer den från Lundby och Skärkes (Skerikes) socknar. I norr gränsar den till Skultuna och Romfartuna och i öster till Hubbo. På södra sidan beröres den af Wästerås stads ägor. Socknens största längd i norrsöder är $3/4$ mil och största bredden i väster-öster något öfver $1/4$ mil. Hemmantalet är $16\,1/2$, hvaraf 6 hela skattehemman och $9\,1/2$ krono och 1 frälse.

på gränsen mellan Fläckebo och Kila, hvarefter åsen än högre än lägre framstryker, såsom härofvan nämnes, genom Romfartuna, där en östlig gren stöter till från Kumla, går vidare, som sagdt, genom Hubbo och Badelunda $1/2$ mil öster om Västerås, förlorar sig här vid mälarstranden men sticker upp på flere mälareöar samt öfvergår i eller till Kjulaåsen i Nyköpings län. *(Red:s anm.)*

Häraf kan man ungefärligen sluta sig till, huru stora ägor belöpa sig på hvarje af hemmanen och om åker, äng och beteshagar, såsom varande ett hemmans förnämsta tillhörigheter, afdragas, huru mycken mark sedan kan vara öfrig till nödtorftig skog och utmark. Ännu hafva inbyggarne här i socknen så mycket skog, att den räcker till bränsle och hägnad, men deras södra grannar vilja därutinnan gärna dela med dem. Hufvudnäringen är åkerbruk. Sankt Ilians åker är god sädesjord. Bönderna slippa köpa säd till sina hushåll. När handkassa behöfves, så sälja de någon boskap i staden, hvilket dock icke så ofta inträffar, eller ock hjälpa de stadsbor, som själfva ej hafva hästar och dragare eller icke hinna med detsamma, att om våren köra upp deras åkrar m. m. Genom att köra foror och skjutsa förtjäna de sig också något. Socknen håller nu för tiden sin gudstjänst i Wästerås domkyrka, men förr har den haft sin egen kyrka, som var belägen i staden och kallades Sankt Aegidii kyrka. Hon stod på den plats, som än i dag kallas gamla kyrkogården. Kyrkan var uppförd åt denna vår socken omkring år 1190 utaf Wästerås-biskopen Aegidius, efter hvilken hon ock erhöll sitt namn. Församlingen höll i henne sin gudstjänst ännu år 1611, då en mäster Sven Esbjörnsson var kyrkoherde i församlingen. Han fick sedan Tortuna pastorat, som ligger öster ut från staden. (Vidare kan läsas om denna kyrka i andra kapitlet sidan 54). Socknen har fått sitt namn efter biskop Ilianus, som lefde omkring år 1160 och var biskop i Wästerås 8 à 10 år och efterträddes i ämbetet just af den nyssnämnda biskop Aegidius. Han köpte först af olika ägare de hemman och bondgårdar, som ligga här strax i norr intill staden vid Svartån. Dessa sammanlades till en socken, som efter honom fick namnet

Ilians socken, den efterkommande sedan kallat Sankt Ilians socken. På Lista, som nu består af 2 hela skattehemman och ligger här i socknen, dog biskop Ilianus. Han ägde nämligen äfven denna gård, som i början efter honom kallades Sankt Ilians stad, hvilket namn sedan blifvit förändradt till Lista. Rönby (Rönnby), ett helt kronohemman här i socknen, är sedan år 1619 den 22 juli med kungl. m:ts stadsfästelse den 25 mars 1623 anslaget åt domprosten i hans egenskap af pastor här, till prebende. Rönby består af 12 öresland, har 12 à 15 tunnors årligt utsäde, tämligen god äng och betesmark samt skog till bränsle och gärdsel.

Skerikes socken.

SKERIKES KYRKA.

Skärke eller Skäricke socken * ligger midt emot Sankt Ilians väster om Svartån. Den gränsar i söder till Lundby och Dingtuna, i väster till Lillhärad och i norr till Skultuna. Ytinnehållet är blott omkring ½ kvadratmil. Hemmantalet är 21 och fem åttondels mantal, af hvilka 6 hela hemman äro skatte, 8 krono

och 7 och fem åttondels frälse. Kyrkan ligger ½ mil från Wästerås, nära Svartån och på kronogrund. Hon är ända från taklaget och ned till grunden murad af grof gråsten och torde vara om icke precis den äldsta åtminstone en bland de äldsta kyrkor, som blifvit uppförda här i orten. Allmogen har mycket att förtälja om denna kyrkas uppbyggande (se bih. not 124). Socknen har fordom varit annex till Skultuna, sedan haft sina egna pastorer, men år 1623 blifvit teologie lektors vid Wästerås gymnasium prebende. Så voro biskoparna kyrkoherdar här, hvilket pågick mellan 1650 och 1680, då Dingtuna socken, belägen på andra sidan om Wästerås, blef deras prebende och särskilde pastorer förordnades här. Därvid förblef det till år 1720, då socknen åter anslogs till lektorernas vid Wästerås gymnasium prebenden, och så är förhållandet ännu. Prästgården är 1 helt kronohemman om 8 öresland, har 9 à 10 tunnors årligt utsäde, försvarlig äng, mulbete och skog samt 2 dagsverkstorp på ägorna. Kapellansbostället är ½ mantal krono och 4 öresland. Det ligger i Skerikes by och har tämligen goda ägor. Åkerjorden är nästan bättre i Skerikes än i S:t Ilians s:n, ty hon består i den förra mestadels af något lös lera och svartmylla, men i den senare är hon mera hård och rödaktig samt på somliga ställen något sur och jäsig. Invånarne kunde nog här hafva tillräcklig bärgning af jorden blott till hemmanen funnos bättre ängar; ty jord att beså hafva de tillräckligt men af ängsmark äga större delen af hemmanen obetydligt, och där den finnes, är den mager hårdvall, som, i synnerhet då stark torka inträffar, har ganska svag gräsväxt, emedan marken är mycket tofvig och mossbelupen. Då därtill kommer, att det är lika illa ställdt med betesmarken för boskapen, ty den är såsom ängen hvarken

tillräckligt stor eller bördig, så inser man tydligt, att, dels af brist på foder för vintern, dels på grund af svagt bete om sommaren, boskapsskötseln icke här kan stå så högt och så stor mängd kreatur hållas, som behöfdes, om åkern skulle kunna få sin tillbörliga gödsling och häfd. Det torde vara betänkligt att våga försöket att förbättra sådan ängsmark på det sätt, som brukas i bergslagen och omkring Hedemora och Falun, nämligen att plöja upp vallen, sedan så hafre, åter köra upp honom, så göda och beså honom för andra gången samt slutligen lägga igen honom till fastlinda, ty jordmånen är hård, en hård lera, i hvilken gräset ej så snart vallas och rotas, som i en lättare och lösare jord, hvilken förr blir tjänlig till lind- eller höslog. Men genom gödning på själfva ängsmarken torde detta både snarast och lättast vara vunnet. Man har också gjort försök härmed på ett ställe, där ängen var synnerligen hård, mager och mossbelupen, nämligen på prästgården af framlidne math. lektorn mag. Anders Wahlström. Sedan trädesgärdet är såldt om hösten och inga »kyor» kunna efter ortens bruk hållas där, emedan gärdet då bör vara hägnadt, uppresas kyorna på en del af den magra och mossbelupna ängen och göras så stora, att de motsvara mängden af förefintlig boskap. Boskapen drifves in i kyorna emot aftnarne och får stanna i dem öfver nätterna, alldeles så som i kyorna på trädesgärdet om sommaren. Härmed fortfar man så länge hösten tillåter, och boskapen får stanna om nätterna i hvarje kya så länge att den där samlade gödseln kan anses vara tillräcklig för marken. Den af boskapen lämnade gödseln sprides sedan omkring helt tunnt, så att gräsvallen blir i det närmaste täckt. Nyttan af detta tillvägagående är tvåfaldig. För det första upptrampas måssan, afslites

med rötterna och vissnar och för det andra förbättras själfva gräsväxten så väl af boskapens urin som af gödseln. Så vidt mig är bekant, är icke detta sätt att förbättra magra, måssbelupna ängar någonstädes i vår ort kändt och begagnadt. Jag har därför velat till landtmännens tjänst här omnämna detsamma.

Några hemman här i Skerike hafva skog till vedbrand och gärdsel samt något af timmer, men en del äro alldeles skoglösa.

Näringsfånget här såsom annorstädes på landet är skötseln af åkern, boskapen och hemmanen, hvarjämte invånarne här i socknen pläga, i likhet med S:t Iliansborna, skaffa sig penningar till sina kronoutskylder därigenom, att de, sedan deras eget åkerbruk är afslutadt om våren, låta lega sig af en del Västeråsbor att plöja deras åkerjord, om så kan lämpa sig och tillräckligt foder finnes.

Här i socknen finnes ingen sjö. Svartån flyter fram i socknens östra del. Fisket med ryssjor, mälar (mjärdar), standkrok (ståndkrok) och långref lyckas nu icke så bra i ån som förr af den orsak, att en del af invånarne börjat bruka håfvar, med hvilka de gå vid åbrädden om nätterna, kasta ut dem, draga till lands och erhålla på detta sätt duktigt med fisk ibland men ibland ringa eller intet.

Romfartuna socken.

Romfartuna eller Romfärd-Tuna socken † innefattar 65 och fem sextondels mantal, af hvilka 24 1/2 äro skatte, 37 1/4 krono och 3 och nio sextondelar frälse. Socknen gränsar i söder till Sankt Ilian och sträcker sig därifrån 2 mil norr ut till Kila socken i Öfver-Tjurbo härad, åtföljd på östra sidan af Hubbo

och Tillberga samt på västra af Haraker och Skultuna. Den är blott tre åttondels mil bred vid södra ändan mot Sankt Ilian tvärs öfver i väderstrecken öster-väster men vidgar sig och blir allt bredare och bredare mot norr, så att tvärlinien, som man tänker sig dragen öfver Mungasjön, är omkring 1 mil men därofvanför aftager åter bredden, så att den vid norra sidan, där Kila sockens rå (rågång, gräns) möter i Solinge myr, är endast omkring $1/2$ mil. En stor sandås, som kommer från Hubbo och Badelunda socknar, sträcker sig långs igenom socknen åt norr. (Se redogörelsen för hela åsens sträckning sidan 145). Väster om åsen går en å fram genom socknen. Den ena af hennes båda grenar rinner fram ur källor vid Käpplinge och Tomta, som ligga norr om kyrkan och går så framåt Åbylund, Sösta och Kisslinge ned åt socknen. Den andra grenen flyter ut ur Mungasjön, går så åt Frändesta by och förenar sig nere vid Kvarnbro by med den förra grenen. Sedan rinner ån fram genom vidsträckta ängar nere i socknen till Ås bro, öfver hvilken stora landsvägen från Wästerås stryker upp åt Sala och bergslagen fram genom socknen . Ån, hvilken fortsätter inåt Hubbo och Tillberga socknar, har förr varit fiskrik, men nu fångas sällan annan fisk än små gäddor och löjor. Äfven kräftor fångas här. Mungasjön, som ligger upp åt socknen, är icke mycket öfver en åttondels mil lång och hälften så bred men ganska djup. I sjön finnas åtskilliga slags fisk af mycket god smak. Sjön har i forna tider varit mycket större och längre. Vid södra utloppet fanns förr en kvarn, som kallades Millingby kvarn. Där sjön är bredast, synas lämningar af en borg midt emot Väster-Munga. Borgen ligger på Sjöbo ägor, hvilka höra till Åbylund. Åtskilliga präktiga källor och mineralvatten finnas inom socknen.

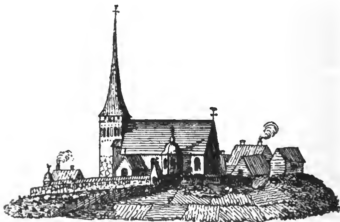
De äga ett synnerligen godt och hälsogifvande vatten. Vid Kisslinge och Sösta finnas två mineralkällor. Den ena är försökt med vanliga vattenprof, och många sjuka hafva blifvit friska genom att dricka af dess vatten. En sexårig flicka lär en gång hafva fallit ned i tunnan här i källan, men hon kunde icke sjunka, emedan vattenådern var så stark, utan hon flöt på vattnet, tills man drog upp henne. Åskällan vid Ås bro, en mil från Wästerås, är mycket bekant såväl för sitt härliga och utomordentliga vederkvickande vatten som för sitt starka aflopp, som både vinter och sommar flödar ymnigt som en liten å. Läggas så härtill Blåkällan, Brunsbykällan, hvilken är ovanligt djup, samt Björnkällan, som har en ovanlig vidd och stort djup, så hafva vi uppräknat de förnämsta källorna. Den märkvärdigaste källan är dock Romfars källa vid kyrkan.

Socknen skall hafva fått sitt namn Romfartuna eller Romfärdtuna efter en Romfar eller Rom-farare. Sägnen förmäler, att den som grundlagt socknens kyrka skall, sedan byggnaden varit påbörjad, icke haft medel att fullborda den utan begynt, då penningar därtill började tryta, resa omkring och insamla dylika. Under denna resa skall han hafva kommit ända till Rom och kallades med anledning af denna pilgrimsfärd romfarare eller Romfar. Sedan han återkommit, skall han hafva fullbordat den påbörjade kyrkobyggnaden . Kyrkan skall häraf, sedan hon sålunda blifvit färdig, fått namnet Romfartuna eller Romfärdtuna. Det berättas äfven, att denna så kallade Romfar skall sedermera hafva blifvit oskyldigt halshuggen på platsen, där den förut nämnda Romfars källa nu finnes nordväst om kyrkan och prästgården och sedan begrafvits i en hög, som än i dag finnes på prästgår-

dens nordvästra äng. Om detta dråp förtäljes äfven att, strax efter sedan kyrkan blifvit fullbordad, mässkalken, som sedan funnits vid kyrkan, blifvit bortstulen, och då Romfar och hans följeslagare just i det samma ärnat resa härifrån, så misstänktes Romfar och hans sällskap för stölden. När så Romfar tillspordes härom, skall han hafva fällt domen: den, i hvilkens väska mässkalken finnes, skall utan skonsamhet dödas vid närmaste träd. En af följeslagarne, som var den skyldige, skall då hafva smusslat kalken ifrån sig och fått in den bland Romfars saker. Då den sedan där blef funnen, skall Romfar hafva blifvit dödad af menigheten och källan uppsprungit på platsen, där detta skett. Dessa sägner må nu lämnas åt sitt värde. Allmogen har i forna tider ägnat källan en slags vördnadsfull uppmärksamhet och här bedrifvit mycken vidskepelse (fjäs). Förr fanns här en vid en kedja fästad skopa, på det att resande skulle kunna bekvämt hämta vatten. Detta tryter aldrig. Säkert är emellertid, att när surbrunnskällan i Kisslinge gärde, som icke ligger långt från Romfarskällan, för några år sedan uppränsades, så fann man alldeles invid hennes starkaste åder ett människoskelett, hvartill många voro åsyna vittnen. Huru detta ditkommit, eller om det står i något slags sammanhang med historien om Romfars död, det lämnas därhän. Hvad i öfrigt angår den gamla och allmänt kända sägnen om Romfar, och att kyrkan blifvit påbörjad af honom och sedan stått af brist på nödiga medel under byggnad en lång tid men slutligen blifvit fulländad af honom, så är detta något, hvarom man icke kan just säga något med säkerhet, därför att ju ingen vet, när detta skett, eller hvilken denne Romfar varit. Men icke för ty tyckes ett och annat i denna berättelse vara af vikt och värde.

På norra väggen i kyrkan hänger en tafla af trä, som förr suttit på altartaflans baksida. På denna trätafla är en man afmålad i pilgrimsdräkt med öfverskrift: Sanctus Romfar. Bilden har i senare tider blifvit målad äfven på orgläktarens skärm. Midt emot, där Romfars bild förr hade sin plats, står på altartaflans västra sida Sankt Lars afbildad. Han synes jämte Sankt Maria hafva varit kyrkans patron (skyddshelgon). Det är icke omöjligt, att nämnda martyr, som också kallades Laurentius Romare och lefde vid början af 1400-talet samt för sin stora gudsfruktan och sitt nit för den himmelska läran lär högt prisats af Sankt Brita (den heliga Birgitta) i Diario Vastenense, skulle kunna hafva varit denne Romfar, som uppbyggt eller vidtagit någon viktigare förändring med kyrkan, hvaraf hon till äfventyrs i förstone blifvit kallad Romartuna och sedan Romfartuna. Hvad man med visshet vet, det är, att kyrkan med sitt starka hvalf och sina 10 stora pelare blifvit alldeles fullbordad år 1427 i kyrkoherden Mathiæ tid, och har väl byggnadsarbetet för de många hinders skull, som kommo i vägen, pågått 50 år förr än det afslutades . Detta finner man af en munkskrift, som löper rundt omkring kyrkan under stora hvalfvet. Skriften har förr varit målad med röda bokstäfver, men, då kyrkan för en tid sedan hvitlimmades, uppdrogs den med svart färg, på det att den måtte synas bättre. Målaren förvanskade därvid många bokstäfver, så att man nu med stor möda kan få reda på inskriftens innehåll (se bih. not 125). Det kan ju vara möjligt, att kyrkobyggnaden i anseende till hvalfvet och pelarne blifvit verkställd i katolska tiden för aflatspenningar eller andra från Rom gjorda anstalter, så att kyrkan däraf törhända fått namnet Romfar- eller Romfärders-tuna, men säkert är att i afseende på

murarna och den yttre byggnaden, så uppbyggdes den före det här ofvan nämnda årtalet 1427. Ty ett hundra år förut, eller år 1320, begrofs lagmannen i Wästmanland, Peter i Igelsta, här i kyrkan, hvilket kan ses af hans grafsten, som ligger i koret. Ordet tuna som ingår i socknens namn, och betyder: af berg och höjder på alla sidor stängd och afgärdad, stor, öppen och vidsträckt ort, passar alldeles förträffligt in på socknens läge; i synnerhet på trakten omkring kyrkan, af hvilken hela socknen utan tvifvel erhållit sitt namn.

ROMFARTUNA KYRKA.

Kyrkan, belägen 1 ½ mil norr om Wästerås, är stor, ljus och vacker. Hon är byggd af sten på en bergshöjd alldeles invid stora landsvägen, som kommer från Wästerås och går fram genom socknen uppåt Sala och bergslagen samt står på kronogrund. Hon har ett vackert torn, som uppfördes år 1670. Urverket

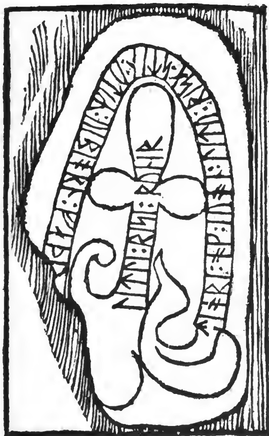
däri skänktes till kyrkan 1694 af herr generalmajoren Petter Creimers (se bih. not 126) och blef fullständigt repareradt år 1749. I tornet finnas 3 vackra klockor. Den första är mycket gammal. Den andra blef omgjuten år 1727 och den tredje år 1746. På kyrkans södra sida finna vi Sparfwenfeldtska grafven. Benkammaren här på kyrkogården har blifvit mycket märkvärdig genom ett människobenrangel, som funnits här förr i tiden, och som igenkändes af en röd strumpa på ena foten (se den märkliga historien härom i bih. not 127). I kyrkan finnas 5 vackra ljuskronor, som hänga i taket öfver stora gången (se bih. not 128). Sparfwenfeldtska grafven, som är öppen inåt kyrkan, utgör en stor prydnad för henne (se bih. not 129). Åtskilliga vackra grafstenar ligga i kyrkans golf. En af dem är synnerligen märklig. På honom läses: Sub iste lapide reqviescit juvenca quædam nomine MARGARETA trucide occisa prope Anesta, ubi nunc erecta est capella lignea A:o MDVII. Denna Margareta, som blef mördad 1507 nära Ansta här i socknen, står afbildad på stenen med ett bälte omkring lifvet och märken efter många hugg i ansiktet, på armarne och kläderna. Hon har, så berättas det, då hon gått och kört i åker vid Ås by eller inåt Ansta, blifvit öfverfallen af en bof, som först gjort henne sedlighets-sårande anbud, men, då han ingenting vunnit hvarken med lock eller pock, har hans kärlek förbytts i grymhet. Hon har dock genom flykten sökt försvara sin ära och, slutligen utmattad, fallit ned död, icke långt från Ansta. Platsen, där det på hennes liksten nämnda träkapellet stått och dråpet skett, kallas ännu i denna dag Kyrkogärdet eller Körgärdet och igenfinnes vid Ås (se bih. not 130). Här nedan (se bih. not 131) finner den gunstige läsaren, om

han vill göra sig tid därtill, en förteckning på de andra grafstenarne här i kyrkan med deras inskriptioner. Kyrkan har ett godt orgverk och två vackra läktare (se bih. not 132). Kyrkan äger en så vacker skrud af silfver, mässhakar och andra kläder, som tid efter annan förärats af sockenbor, att hon verkligen i detta afseende har företräde framför hvilken landskyrka som helst här i höfdingedömet. Bredvid kyrkan finnas ruiner efter ett kapell från forna tider, likaså finnas på andra ställen i socknen, såsom vid Halsta (Hallsta) ägor, på Stora Jesala-(Gesala-)åsen, vid Ås by eller Ansta, märken efter kapell. Det kapell, som legat på sistnämnda plats och som förut är omtaladt, emedan den vid kyrkan begrafna Margareta där blef mördad, har hetat Jungfrutuna och blifvit uppbyggdt 1507, såsom grafstenen i kyrkan utvisar.

Vid kyrkan står en fattigstuga, hvari 8 fattighjon underhållas hufvudsakligast af fattigmagasinet, som för närvarande består af inemot ett hundra tunnor spannmål.

Prästgården ligger invid kyrkan. Förr stod han nordost om kyrkan, mellan Nortuna, Berg och Gunsta åkergärden, hvarest lämningar ännu synas af grundvalar och källare. Den tiden voro prästgårdsägorna ganska stora. Sedermera blefvo de indragna, då pastor i stället erhöll 50 tunnor spanmål i vederlag »för», som det hette, »bortmistade landthemman». Dessa 50 tunnor blefvo sedan reducerade först till 30 och slutligen till 24 tunnor för beständigt, som pastor har nu. Nu för tiden består prästgården af 1 kronohemman om 12 öresland med 16 à 18 tunnors årligt utsäde, god skog, försvarlig äng, men dåligt bete. Wiggby, $1/2$ kronohemman, hör äfven hit. Kapellansbolet är $1/2$ kronohemman, beläget ett stycke norr om kyrkan, i Brånsta by.

I prästgården finnes en kullfallen runsten, af hvars inskrift en del är afslagen. Jag har funnit den sådan, som följande afbildning utvisar.

Läs: TIORI : OK : JUON : LITU : RISA : STIN : YTIR : WIBIÖRN : FADUR : LITLI : RISTI : RUNI *).

*) Läsningen börjar i nedre högra hörnet. I folkskolans läsebok (9:e uppl.) sid. 333 är runraden med dess öfversättnig intagen. *(Red:s anm.)*

Det är: Tiori och Juon läto resa sten(en) efter sin fader Wibiörn. Litli ristade runorna.

De hemman, som ligga omkring kyrkan, hafva bättre sädesjord än de, som äro belägna norr och söder ut i socknen. I trakten omkring kyrkan består jorden nämligen af en god lera, men norr ut och isynnerhet allra längst upp i socknen finnes mera skogs- och jäsjord, och söder ut är åkerjorden tämligen sandblandad. Däremot hafva hemmanen i kyrktrakten ganska inskränkt och mindre bördig ängsmark, än hemmanen rundt omkring. Nödtorftigt bete finnes här allestädes, och vid somliga gårdar äro betena ganska vidsträckta samt af god beskaffenhet.

Till alla socknens byar finnes skog, om man undantager Kvarnbro, Walla, Wiggby och Ås byar, som ligga i en rad söder om kyrkan ned åt Ås bro och den stora myr, i hvilken åtta stora byar hafva sin höslog. Med undantag af ägarne till de nyssnämnda byarnas hemman, hafva sålunda nästan alla här i socknen timmer, bränsle och gärdsel. De skoglösa köpa sina skogsprodukter af grannarne.

I norra delen af socknen ligger en stor äng, bekant under namnet Solinge myr. Genom att afdika vattnet kunde denna äng betydligt förbättras och gifva rikare gräs-skördar. Upp åt Sätra, som ligger vid norra ändan af myren, har naturen gifvit tillfälle till vattendämning, hvarigenom myren, sedan marken genom dikning blifvit fastare än den nu är, skulle om våren kunna hållas under vatten, så länge detta behöfdes, och sedan kunde man få den så torr och bekväm, som man någonsin kunde önska.

Invånarnes näringsfång är åkerbruk. Några idka körslor eller frakta foror från Wästerås och upp till bergslagen. Dessa äro dock ganska få.

I socknen finnas följande säterier, alla berustade:

1. Tomta, 1 mantal skatte, 3/4 mil norr om kyrkan, äges af ryttmästaren, herr Gabriel Gyllengahm och utgör stammen för n:r 72 vid öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet. Fem rå- och rörstorp ligga på ägorna. Både åkerjorden och ängsmarken ligga något lågt, men gården äger tillräcklig skog och vidsträckta beten. Gården donerades år 1665 af k. m:t till herr Lars Örnestierna, men blef den 1 juli 1671 utbytt från kronan emot hemman på en annan ort.

2. Abylund, rustningsstam för n:r 63 vid sistnämnda kompani och kungl. lifregementet, är 1 mantal skatte och ligger en åttondels mil norr om kyrkan. Gården har ett utmärkt vackert läge. Den är på tre sidor omgifven af åkrar och på den fjärde (västra) af vacker skog och en vän björklund. Den är väl bebyggd med trähus. Utsädet är 16 à 20 tunnor årligen. Skog af björk, gran och tall finnes till husbehof. Mungasjön, som förut blifvit nämnd, gränsar intill skogen i väster från gården. Fisket där är godt. På ägorna ligga 2 rå- och rörstorp. År 1662 den 10 maj donerade k. m:t och kronan gården till öfversten, välborne herr Johan Sparfwenfeldt. Sedan utbytte han honom från kronan år 1681 mot hemmanet Esplunda i Breds socken, Uppland, samt något i Karleby i Rasbo socken där i höfdingedömet och en del i Skerikes by härintill, hvilka hemman bemälte herr öfverste ägde. Härefter hafva hans arfvingar varit ägare af gården, som nu tillhör kammarherren och öfverhofstallmästaren, riddaren herr Johan Hindric Sparfwenfeldt. Några frälsehemman, såväl här i socknen som annorstädes, höra hit.

3. Ansta ligger 1/2 mil söder om kyrkan invid stora landsvägen åt Wästerås. Det är 1 1/2 mantal krono

och rustningsstam för n:r 45 vid oftanämnda öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet. Det donerades af k. m:t år 1645 till öfversten herr Petter Margalli Granatenfeldt (se bih. not 133), och, sedan hans död här inträffat i mars 1674, donerades det, den 20 mars 1678, till kommerserådet herr Daniel Lejonankar, men blef, år 1684, såsom ett gammalt militiehemman återtaget med nämnda års ränta af kronan och indeladt till boställe åt dåvarande öfversten för Wästmanlands infanteriregemente, herr generalmajoren Petter Creimers. År 1691 sattes därför rustning, då Frövi i Skultuna (se detta i fortsättningen) anslogs till öfverstebeställe. Gården är bebyggd med vackra träbyggnader och har en stor trädgård. Det årliga utsädet belöper sig till omkring 24 tunnor. Äng finnes till 120 lass hö. Skogen räcker godt till, betet något så när. En kvarn, som kan drifvas höst och vår, är nyligen uppförd. Tre stycken rå- och rörs-torp ligga på ägorna. Det innehafves af A. Röding och regementsskrifvaren herr J. Röding.

4. Igelsta, 1 mantal krono, ligger strax söder om kyrkan. Det är rustningsstam för n:r 54 vid oftanämnda kompani och regemente. Härtill finnes god åker, medelmåttig äng, men liten skog och obetydlig betesmark. Den 23 december 1613 donerade Gustaf II Adolf detta hemman under frälse till evärdlig tid åt ryttaren Matts Thomsson, som året förut räddat högstbemälte konungs lif vid ett tillfälle därnere i Skåne under det då pågående kriget med Danmark. Hans majestät skulle där rida öfver en å, men isen brast, och konungen med hästen råkade komma under isen. Om icke Matts Thomsson då varit närvarande och frimodigt räddat konungen ur faran, så hade han omkommit. I egenskap af donation blef detta hemman sedermera i konung Karl XI:s tid, år 1683, indraget till kronan,

och rustning därför satt, men frikändes dock samma år från alla extra ordinarie utlagor med säteris frihet. *) Denne Matts Thomssons arfvingar innehafva ännu detta säteri. På ägorna vid gården lär finnas god anledning till silfvermalm.

5. Julpa, som ligger 1/2 mil väster om kyrkan inåt Skultuna socken, är 1 1/2 mantal krono och berustadt säteri för n:r 51 vid detta öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet. Här utsås årligen 24 tunnor säd, 70 à 80 lass hö bärgas af ängen, och skog finnes till timmer, bränsle och hägnad samt godt bete. Fem rå- och rörstorp höra hit. Julpa är en gammal gård, som i forna tider hetat Juluppo. En herr Ingvald Magnusson, som varit ägare till Frövi gård, här midt emot i Skultuna socken jämte

*) Ofvanstående berättas på följande sätt af en bland våra historieskrifvare. Svenskarna måste söka sin räddning i flykten öfver den isbelagda *Wittsjön*. Isen brast under konungen, och både han och häst störtade i vattnet. Ingen var till hands att rädda honom, och rundt omkring hördes blott de flyendes rop, medan skymningen lade sig allt tätare öfver land och sjö. Men då, när faran var som störst och konungen såg sin undergång för handen, kommo Per Banér och en upplandsryttare, *Thomas Larsson*, till stället och lyckades, ehuru med svårighet, draga upp den drunknande. — — — Så fort konungen kom upp på isen, spände han af sig sitt lifbälte af silfver — »spännareked» — och skänkte det åt ryttaren, i det han sade: »Jag skall komma ihåg dig med ett stycke bröd, som icke skall tryta hvarken för dig eller dina barn!» — — — Konungen höll ord med sitt löfte om brödstycket, som ej skulle tryta. Då han vid jultiden följande året vistades i Västerås, skänkte han honom gården *Igelstad* i Romfartuna socken, där Thomas var född, under frälse och frälsemannatjänst till evärdlig egendom för sig och sina efterkommande. Gåfvobrefvet är dateradt den 23 december 1613. Gåfvan stadfästes under följande regering, men icke för ty indrogs gården under kronan vid den stränga räfst, som Karl XI i sin tid lät anställa. På en mönstring i Västerås återgaf dock denne konung gården åt Thomas sons änka och arfvingar. (Starb. ber. ur sv. hist. band IV, sid. 23). *(Red:s anm.)*

Byle och Hägervallen samt ett kvarnhus därstädes, bortsålde Julpa och nu uppräknade egendomar till Wästerås domkyrka år 1406. Domkyrkan var sedan ägare häraf förmodligen ända till år 1527. Då lär så väl Julpa som alla andra henne tillhörande egendomar blifvit i kraft af Wästerås recess fråntagna domkyrkan af konung Gustaf I. Julpa innehafves nu af kornetten herr H. Fougberg.

Skultuna socken.

SKULTUNA KYRKA.

Skultuna eller Skulltuna, fordom Skatuna, Skolptuna och Sköldtuna, socken har varit regalt pastorat men »lämnades (år 1722) tills vidare» (se bih. not 134). Socknen ligger väster om Romfartuna och gränsar i söder till Sankt Ilian och Skerike, i väster till Lillhärad i Tuhundra härad samt till Norrbo härads allmänning och i norr till Harakers socken, som strax kommer att omtalas. Socknen är 1 à 1 och tre åttondels mil lång, räknadt från Lista ägor, hvilka gränsa till södra sidan, i Sankt Ilian, och upp till Harakers socken i norr, men blott tre åttondels mil bred tvärs öfver i riktningen öster-väster upp åt Hara-

ker, något bredare längre åt söder, dock aldrig öfver $^3/_4$ mil. Socknen innefattar 49 och tretton sextondels hemman, af hvilka 28 $^1/_2$ äro skatte, 14 och tre sextondelar krono och 7 och en åttondel frälse. Svartån flyter längs igenom socknen. Åt östra sidan ligger Fröv i s j ö n. Den är ej särdeles stor och vallas årligen mer och mer igen. Om våren kan där fångas litet fisk däribland präktiga rudor. Sjön har (enligt folktron) två bottnar. Fisken kväfs understundom om vintern. M o s j ö n är ännu mindre. Den ligger i skogstrakten norr ut. Den har rykte om sig att vara fiskrik, men, på grund af dess djupa dybotten och i densamma nedfallne lågor (?), är det förenadt med stort besvär att fånga fisken. T o f t s j ö n ligger på Norrbo härads allmänning omkring en mil väster om kyrkan och hör till större delen hit till socknen. Denna sjö är något större än de förut nämnda, men, då han mest består af stenskär, har gallstrand och är full af mossa och gyttja, lämnar han icke någon så särdeles smaklig fisk. Det bästa fiskvattnet är S v a r t å n, och om också icke fisken här förekommer i så stor massa, så är dock den som fångas mycket god och smaklig. Där fångas ett slags fisk, som kallas t j o c k f ä l l i n g a r, hvilka både i anseende till likhet och smak mycket påminna om karp. I närheten af Toftsjön ligger ett stort berg, kalladt T o f t b e r g e t, där (enligt sägnen) i urminnes tider funnits en stor, rik s i l f v e r g r u f v a. Där finnas ännu i dag betydligt stora, höga sten- och varphögar, hvilka äro öfvervuxna med mossa och skog. Grufvan skall hafva blifvit förlagd och öde, då den allmänna förskräckliga pest, som kallas digerdöden, grasserade här i Sverige för 400 år sedan (se bih. not 135). För icke så länge sedan, år 1737 eller 38, gjordes här i berget på åtskilliga intressenters bekostnad försök med

sänkande af två schakt, det ena i söder och det andra i sydväst om det gamla grufstället vid en mosse. Men då detta arbete företogs icke blott för långt från det rätta gamla grufstället utan ock på en plats af berget, som var för lågt och sidländt belägen, så tog vattnet genast öfverhand, och det påbörjade arbetet afstannade samma år. Kampberget ligger ½ mil nordväst om kyrkan och är så högt och brant, att man icke kan bestiga det mer än från en sida, den norra. Där finnas lämningar af en stor och vidsträckt forntida skans, hvilken tör hända varit nyttjad både som försvars- och anfallspunkt under den drabbning, som stod här i socknen år 1436 mellan dåvarande riksmarsken Karl Knutsson och riddaren Erik Puke. Här i socknen finnas på åtskilliga ställen ättebackar (ättehögar). En runsten står i Berga by. Kyrkan, som står på skattegrund, är belägen 1 mil från Wästerås vid stora landsvägen, som kommer därifrån och drager fram genom socknen och upp åt bergslagen. Hon är från grunden till taklaget murad af grof men slät gråsten. Någon tillbyggnad har ej skett i senare tider, och hon synes vara jämnårig med de andra vid kristna tidens början i vårt fädernesland uppförda kyrkorna. För 50 år sedan sammanbundos murarne med starka järnband, som slogos under takfoten på norra och södra sidan, både ut- och invändigt, och som stöd uppfördes mot norra sidan två stora pelare. Någon tid förut, år 1670, hade det gamla hvalfvet, som var slaget af sten, nedtagits, emedan det begynte blifva osäkert öfver koret. Då uppsattes i stället det nuvarande af bräder. Det bekostades af innehafvaren af mässingsbruket här i socknen den tiden, herr Isak Cronström. År 1747 borttogos de nämnda stödjepelarne ute på kyrkogården, emedan de befunnits vara alldeles onödiga, kyr-

kan reparerades till väggar och tak både ut- och invändigt, och bogårdsmurarne omkring henne ombyggdes så godt som helt och hållet på församlingens bekostnad. Kyrkan är 38 alnar lång och 16 1/2 aln bred inom murarne. Invändigt prydes hon af en vacker altartafla, 5 stora, vackra ljuskronor och en stor »jerosolymitanisk» ljusstake med 7 armar. Den står i koret framför altaret. Kyrkan äger en vacker kyrkskrud och ett bibliotek. Prästgården, belägen norr om kyrkan, är ett helt mantal krono om 9 öresland. Den har hemåker för 9 à 12 tunnors årligt utsäde och dessutom några utjordar vid byarne här omkring, såsom i Lejde, Skälbro, Tibble med flera. Ängen kan gifva 50 lass hö. Ute på betesmarken finnes litet skog. Fisk kan man understundom fånga i Svartån, som rinner förbi prästgården, sedan ned åt kyrkan och så vidare. Kapellans-bolet Bergboda, 1/2 krono om 4 öresland, har 5 tunnors årligt utsäde, litet af äng, skog och mulbete. Åkerjorden är här i socknen af mycket olika beskaffenhet. I öfre delen af socknen, från Harakersgränsen och ända ned till mässingsbruket, utgöres den hufvudsakligast af skogs- och lätt(lös)jord; i den mellersta delen, ifrån mässingsbruket, omkring kyrkan och nedåt, af mestadels lera, som här anses som den bästa jorden, och i den nedre delen består den af en med mycken röd mo blandad lera. Sålunda är jorden i den först- och sistnämnda delen af socknen icke särdeles god. Den tål hvarken öfvermått af torka eller väta, och vore icke alla gärdena merendels högländа och sluttande mot ån, i följd hvaraf jorden således kan bättre tåla väta, än hon står ut med torka, så skulle de sannerligen bära ringa säd, allrahelst som här icke brukas diken mellan åkrarne utan blott små plogdalar, hvilka om vårarne upptagas genom åkrarne medelst plo-

gen. Öfver hela socknen är ängsmarken ganska liten och betesmarken mycket ringa och bergig. Detta är landtmannens svåraste olägenhet, då dessa båda, ängs- och betesmarken, icke stå i rätt förhållande till åkerns storlek eller icke äro tillräckligt gifvande att framföda så mycken boskap, som är nödvändig för åkerns gödande och häfd. Man har ännu icke funnit någon annan utväg härutinnan, än att stora åkerfält ömsevis läggas årligen igen till lindor, hvilka sålunda få hvila några år samt upptagas sedan återigen skiftevis och besås med hafre. Häraf finner man, att tillfälle till ett stort utsäde icke är af någon så utomordentlig fördel för landtmannen, om han icke därjämte kan föda en tillräcklig mängd boskap eller på annat sätt förstår underhjälpa eller ersätta gödslingen. Bättre är då, att han har litet af åker, men sköter den desto bättre. Rundt omkring i socknen är tillräcklig skog både till stängselfång, bränsle och timmer, men de byar, som ligga midt i socknen omkring kyrkan, hafva snart ingen tillgång hvarken på stängsel, fång, bränsle eller byggnadstimmer utan måste skaffa sig dylikt från sina grannar. Om fisket här i socknen hafva vi förut talat. Invånarne (hvilkas antal uppgår till ungefär 1,100 personer med både unga och gamla) erhålla medel till sitt uppehälle hufvudsakligast genom fraktande af spannmål och tunngods från Wästerås och upp till Kopparberget och västra bergslagen samt järn och något koppar och mässing därifrån och åter. Dessutom försälja de vid ymnigare skörd något litet spannmål.

Skultuna mässingsbruk ligger 1/4 mil norr om kyrkan vid Svartån. Stora landsvägen mellan Wästerås och bergslagen går fram genom bruket. Bruksgården är väl bebyggd med vackra trähus. Bruket anlades i konung Gustaf II Adolfs tid, år 1611, då han

låt befallning afgå till fogden Jesper Jönsson på Wästerås om byggnadsvirkes framförande härtill. En vallon, Marcus Kock, uppbyggde och inrättade detsamma på kronans bekostnad och innehade det sedan en tid mot årligt arrende till kronan. Efter honom innehades det af en Arendt Toppenhiesen, som förut anlagt ett mässingsbruk vid Wällinge i Salems socken omkring $^{3}/_{4}$ mil från Södertälje. Härefter råkade det i stort förfall, tills Wilhelm Nackens tog emot det. Han erhöll, åren 1634 och 1637, k. m:ts privilegium på en hop inrättningar, som han här gjorde. Han satte jämte sina intressenter, som voro Thomas Funk, Casper Nort och Johan Gerdes, det fullkomligt i stånd. Han anlade här ett gjuteri för gjutning af alla slags större och mindre klockor, ljuskronor och åtskilliga andra slags mässingsvaror. Efter hans död skänkte drottning Kristina bort bruket, år 1645, åt en Hans Ludvig Schiutz, men det blef därefter återtaget till kronan och en tid upplåtet till förvaltning mot vissa mellan kronan och förvaltningen ingångna vilkor och betingelser . Slutligen år 1714, såldes det till herrar Mathieser (n), hvilka ännu bättre iståndsatte bruket samt inköpte af kronan många hemman och lägenheter, som sedan blifvit lagda under bruket med kolningar, körslor och andra dagsverken. Nu äges bruket af aflidne herr Petter Mathiesens arfvingar. Hägervallen, som har samma ägare och ligger midt emot bruket på åns västra sida, har förr varit säteri men är nu ett skattehemman. Där stå tre stora spåntäckta byggningar, som nu äro, snart sagdt, alldeles nedruttna, men där finnes en vacker trädgård. Anläggningarne vid gården lära väl aldrig blifvit så präktiga och dyrbara, om man, då de gjordes, kunnat ana, att gården med tiden skulle blifva så åsidosatt.

Frövi, som är öfversteboställe vid Wästmanlands kungl. infanteriregemente, ligger nordost om kyrkan vid den ofvannämnda Frövisjön. Det består af 3 mantal krono och har mycken och bördig åker till 30 tunnors årligt utsäde. Skogen är tillräcklig, ängen ganska bärande, betet godt och tillfälle till fiske finnes i Frövisjön. Sex rå- och rörs-torp ligga jämte 9 andra torp på ägorna. Gården jämte Julpa i Romfartuna och flere gårdar här i socknen såldes år 1406 af Ingvald Magnusson till Wästerås domkyrka, såsom förut blifvit nämndt. Från domkyrkan har den väl på grund af Wästerås recess 1527 kommit till kronan. Den 13 september år 1613 donerades gården af k .m:t till kungl. rådet, grefve Hindric Horn. Sedan indrogs den år 1613 och blef, år 1691, anslagen till öfversteboställe i stället för Ansta i Romfartuna, hvarför rustning då sattes, hvilket förut är berördt.

Slagårda eller Slagåla är ett berustadt säteri för n:r 88 vid öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet. Det ligger drygt 1 1/2 mil sydväst om kyrkan inom Lillhärads sockens gräns och hör blott i anseende till kronoutskyldernas utgörande samt efter jordeboken hit till socknen, men pastoralierna erläggas i Lillhärad (k. m:ts bref 1694 den 24 mars). Slagårda består af 2 hemman skatte, har mycken skog, äng till 200 à 250 lass hö (ehuru den består mest af grof myrvall) och ej så synnerligen god åker till 25 tunnors utsäde. Äges tillika med 22 torp, som ligga på ägorna, samt 3 och tre åttondels frälsehemman, som lyda därunder, af aflidne herr Petter Mathiesens arfvingar. Herr öfversten Lars Grubbe fick gården i donation af k .m:t. År 1662 utbyttes den från kronan mot vederlag i Älfsborgs län och Wästergötland, hvarefter den år 1883 blef indragen.

Forsby, Kvarnbacka och Åkesta (mjöl)-kvarnar ligga här i socknen vid Svartån.

Harakers socken.

HARAKERS KYRKA.

Haraker, fordom Harracker †, har 34 3/4 mantal, af hvilka 23 äro skatte, 5 1/4 krono och 6 1/2 frälse. Socknen gränsar i norr till Fläckebo, hvarest den tvärs öfver i öster-väster är sju åttondels mil bred. På östra sidan ligger Romfartuna och på västra Skultuna, hvilka socknar löpa samman vid denna sockens södra ände, så att Haraker utbreder sig i triangelform mellan Fläckebo, Romfartuna och Skultuna socknar. Äfven Ramnäs socken i Snefringe härad berör till en liten del socknens västra sida upp emot norra kanten. Socknen är 1 och en åttondels mil lång, räknadt från den yttersta sydliga spetsen mot Skultuna och upp till gränsen mot Fläckebo i Hällsjön. Svartån flyter här som i Skultuna midt igenom socknen från norr till söder. I densamma fångas abborre, gädda, id och annan mindre fisk. Vid ån ligga inom denna socken Svanå järn-

bruk, Fors stångjärnshammare samt några (mjöl)kvarnar. I östra delen af socknen kommer äfven en å norr ifrån, flyter ned åt Kettsta (Kättsta), hvarest finnes en vattenkvarn, och utmynnar sedan i Svartån nedanför sockenkyrkan. Hällsjön, belägen på norra sockengränsen, hör delvis till Haraker. I denna sjö hafva de omkringboende ett godt fiske. I närheten af Sjöbotorpet däruppe på Hälla bys skogsmark har ett fältslag stått år 1436 mellan dåvarande riksmarsken Karl Knutsson och Erik Puke (se bih. not 136). Pukestenen, som står där bredvid vägen, har fått sitt namn däraf, att, såsom det berättas, Erik Puke gömt sig under densamma, sedan han förlorat drabbningen, men så blifvit tillfångatagen af riksmarsken Karl Knutsson (se bih. not 137). Vid Åkerby by utåt Göltorpet finnas lämningar af en skans uppe på en stor häll eller klippa. Man tror, att skansen varit begagnad vid dessa och andra fientliga oroligheter, som förlupit här i orten under äldre tider. Ett fältslag har också stått på stora kyrkgärdet nordväst om kyrkan, och har man där funnit pilar, klingor, värjfästen och dylikt i jorden*). Likaledes synas ännu på norra sidan af kyrkogårdsmuren, som vettar ut åt detta gärde, hål och gluggar, som man förmodar hafva nyttjats till styckehål (gluggar för fältstyckena, kanonerna), då detta fältslag hölls. Fältslaget stod år 1464 mellan konung Kristian I och biskop Kettil (Wase) i Linköping i konung Karl Knutssons tid. Af bytet, som biskopen eröfrade i slaget med konung Kristian eller danskarne, säges kyrkan vara uppbyggd. Kyrkan står på kronogrund vid stora landsvägen, som går igenom socknen och åt Skultuna. Hon är murad af tegel ända från grunden och upp un-

*) En hel del däraf förvaras i kyrktornet. *(Red:s anm.)*

der taklaget likaså tornmuren och är prydd med en sirat rundt omkring under takfoten samt försedd med starka pelare på utsidan (se bih. not 138). Socknen anslogs af k .m:t den 1 mars 1627 till prebende för lektorerna vid Wästerås kungl. gymnasium men fick år 1698 åter särskild kyrkoherde. Prästgården, ett helt mantal krono om 12 öresland, har 15 à 20 tunnors årligt utsäde, tarflig skog, någorlunda äng, fiske i Svartån. Under prästgården lyder ett torp, benämndt Kaarsboda (Karlsbo), som ligger öster om Hällsjön i öfre delen af socknen (se bih. not 139). Kapellansbolet Åby är $1/2$ kronohemman, som består af 4 öresland, har bördig åker och äng samt nödtorftig skog och betesmark. Ångsmarken är eljes här i socknen hvarken så bördig eller stor, som åkern ovilkorligen fordrar. Hemmanen hafva jord för mycket utsäde, men jordmånen består i hela socknen af en tung och hård lera, som är ganska svårbrukad, emedan den ej får så mycket gödsel, som den behöfver. Ingenstädes i socknen finnes bättre bete än vid Gräna, Hagby och Allmunda (Almunda) hemman. Här har förr varit godt om stor, grof skog, så att furutimmer funnits litet hvarstädes, men sedan Wästerås brann ned år 1714, hafva skogarne blifvit tämligen medtagna, ty snart sagdt allt timmer, som fanns här, fördes då dit och byggdes upp i staden, och dessutom ligga Svanå och Fors järnbruk här i socknen samt Ramnäsbruken väster ut i närheten af densamma. Nu kunna Harakersborna blott sälja ett eller annat lass ned i staden och dymedelst skaffa sig litet penningar. Till bränsle och gärdsel är skogen tillräcklig, men byggnadstimmer är det ondt om. Dock finnes här och där godt timmer, såsom på Allmunda, Humlesta (Hummelsta) och Gräna skogar. Bönderna i Färdskärs-byn kunna bränna och sälja några tunnor kalk.

Understundom frakta invånarne här i socknen foror af diverse varor från Wästerås upp till bergslagen och järn därifrån tillbaka. Här i socknen ligga:

1. Svanå järnbruk vid Svartån, består af 2 stångjärnhamrar och 4 härdar samt 3 spikhamrar. Det äges af hans excellens, riksrådet, riddaren och kommendören af k. m:ts orden, herr grefve Arwid Posse. Verket är urgammalt och har förr varit mycket större. År 1717 nedlades verksamheten vid två hamrar och fyra härdar. Bruket förses både af eget och köpetackjärn. Hammarskatten är 7 skeppund och 10 lispund samt frälserättigheten 112 skeppund och 10 lispund. Själfva bruksgården har en ståtlig träbyggnad med vackra trädgårdar, hvari många sällsynta fruktträd finnas. En vacker allé af lummiga träd leder upp till gården. Den består af 2 mantal. Ett halft mantal, som af gammalt rätteligen hetat Sigulskvarn, är säteri, och de öfriga 1 1/2 mantal äro af Allmunda, som är själfva odalbyn, och ligger nära sätesgården. Där är ock 1 mantal skatte, som också lyder härunder och är berustadt säteri för n:r 77 af öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet. Hit höra äfven 16 torpare samt rå- och rörshemmanen Gräset 1/4, Rullbo 1/4, Gullersbo 1/4 och Juskebo 1/4 mantal. Årliga utsädet skall belöpa sig till ungefär 30 tunnor. Äng finnes till 200 lass hö. Skogen är »kostelig». Gården ligger 1/2 mil nordväst om kyrkan. Fors stångjärnshammare med 2 härdar, som äfven hör till Svanå, ligger där Svartån löper in i Hällsjön. Det är också ett urgammalt verk och förses med både eget och köpetackjärn. Hammarskatten är 4 skeppund och frälserättigheten 60 skeppund.

2. Frösslunda (Fröslunda) med 1 1/4 mantal Boda, säteri, äges af herr kornetten Ridderhierta. Det

har tämligen fördelaktig åker men icke särdeles god äng och betesmark samt skog endast till bränsle och hägnad. Boda, som ock kallas Ölkannebo, är 1/4 mantal och byggdt för sig på Frösslunda ägor. Vid Frösslunda har i hednatiden varit en offerlund, hvaraf ännu synas spår (se bih. not 140). Fyra rå- och rörstorp ligga på ägorna.

3. Kättesta (Kättsta), ett berustadt säteri för n:r 82 vid öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet, 1 mantal skatte, ligger strax norr om kyrkan. Där är god åker till 20 tunnors årligt utsäde, tämligen bördig äng men dålig skog. Två rå- och rörs-torp ligga på ägorna. År 1646 den 28 april erhöll herr Lars Örnestierna gården af k.m:t i donation, men sedermera, år 1671, bortbyttes den från kronan mot andra hemman, hvarefter den reducerades (indrogs) till kronan år 1683. Nu äges den af direktör herr Abraham Hedman. Här finnes en stor linnefabrik, som anlades för 10 år sedan. Råvaran, linet, förarbetas här från första beredningen till tråd och fina lärfter medelst flerfaldiga märkvärdiga inrättningar och maskiner, såsom en skäkt- och bredare-maskin, spinnrockar med två rullar, en härfvel- och spolmaskin m. fl. Lärfterna, hvilka förfärdigas af både finare och gröfre sorter, blekas till lika glänsande hvithet som någonsin de utländska. Verkstäderna äro fyra, och hvarje verkstad är afsedd för 10 väfstolar. Färgeriet består af 4 kopparpannor för det ylle, som här tillverkas och 1 tennpanna för linnet. Fabriken är äfven försedd med behörig kallpräss. Alla möjliga slags tyger af bomull och ull hafva också tillverkats här, kassianer, bomullslärfter, bolstervar, felber, näsdukar med mera. Vid gården finnas 3 stora ättehögar.

Vid Ulfvesta här i socknen står en runsten.

Fläckebo socken.

FLÄCKEBO KYRKA.

Fläckebo, fordom Flättieboo och Flättiebro*) socken † ligger längst upp i häradet och består af 31 och en åttondels mantal, af hvilka 14 och fem åttondel äro skatte, 1 krono och 15 ½ frälse. I norr och nordväst om socknen ligger Färnebo af Wangsbro härad, vid östra sidan Kila socken af Öfver-Tjurbo härad, vid södra Haraker och vid västra Ramnäs socken af Snefringe härad. Den utsträcker sig mellan dessa socknar i en aflång fyrsiding och upptager 1 kvadratmils yta. Hällsjön ligger i södra delen af socknen på gränsen mot Haraker, dit Svartån rinner från Fläcksjön, som ligger vid socknens norra gräns inåt Färnebo, midt igenom socknen. Denna sistnämnda sjö är ½ mil lång men icke mycket öfver ¼ mil bred. Den är tämligen fiskrik. Äfven några andra sjöar finnas här i socknen, men hvilka äro ännu mindre, än de nämnda, såsom Gusjön, Wrenningesjön (Wreninge), Rörbrosjön, Tornsjön, Bångbosjön, Hysjön, Toftsjöarne, som äro två, äfvensom de två Tillingesjöarna. En del af Stäfresjön och något af Osjön hör också hit. Gädda,

*) Efter Upps. mötes underskr. 1593.

braxen, abborre, mört, ål, lake och gers finnas i de större sjöarne; i de mindre finnes åtminstone ej braxen. Socknen är mycket skogrik. Med undantag för trakterna omkring Svartån mellan Hällsjön och Fläcksjön samt i socknens östra del, där stora landsvägen till bergslagen går fram, ser man inga stora och vida fält här såsom i de förut beskrifna sydligare socknarne. På dessa slätare platser ligga tämligen stora byar, såsom Wreninge, Gusjö, Hemmingsbo, hvilken är gästgifvaregård, Wäfde, Hällsjö och en och annan till, men eljes ligga de andra hemmanen i socknen kringspridda i skogsmarken till halfva, fjärdedels, åttondels och sextondels mantal. Häraf kan man förstå, att de förre äga bättre åkerjord än de senare. Vid byarna finnes somligstädes hjälpligt bördig åkerjord, som hufvudsakligen består af lera, men vid de andra små hemmanen bestå ägorna vanligast af ves- och skogsjord, som ofta sviker. Ängarna i socknen utgöras på flera ställen af moss-, myr- och starrvall och på ett mindre antal ställen af hårdvall. De, som bo utåt Svartån mellan Fläcksjön och Hällsjön, hafva rätt bördiga ängar. Väster om denna trakt äfvensom hos Wreningeborna på östra sidan om Fläcksjön finnes god betesmark. Men alla de andra hemmanen hafva knapphändigt bete för boskapen. Ehuru skog, bestående af tall, gran och något björk, synes öfver allt i socknen, så hafva dock några nätt upp så mycken grof skog, som de behöfva till husbehof. Näsbyn och Järilsbo hemman samt några flera hafva alls ingen skog. Jämte af åkerbruk, som är hufvudnäring, försörja sig socknens invånare mest med forors fraktande. Några kola och en och annan bränner tjära. Äfven ved säljes härifrån i Wästerås. Den frakta de själfva dit men endast björkved, ty det skulle dåligt löna mödan med tall-

och granved, då de hafva 3 mil till nämnda stad. I allmänhet företages vedforslingen vintertiden och särskildt af den orsaken, att de väl kunna taga lass på hemifrån, då de i alla fall måste fara ned till Wästerås för att hämta foror, som de frakta därifrån och upp till bergslagen. På ett och annat ställe här i socknen tillverkas möbler, såsom bord, stolar m. m. På åtskilliga ställen finnas runstenar. En står i kaplansvreten på högsta backen inemot sjön, strax nedanför kyrkan. Den är 3 alnar hög och 3 kvarter bred. År 1726 befanns ristningen på denna runsten sålunda:

LMBR HIFRUA TIL HASVIMURN JGIBETR DON BUIRAL RODBALIR RISTI RUNI THISA SIGMUNTR WAR.

Hasvi eller Hesvi var ett nomen proprium (egennamn), hvaraf byn Hasmyra här vid kyrkan fått namnet af Hasvi myr. Halfva runstenen är långs efter bortslagen och förkommen. Äfven ett stycke af ena ändan är borta, så att ingen mening kan erhållas af inskriften. Äfven finnas två runstenar öster ut därifrån i Gusjö bys södra gärde samt en vid Öster-Wreninge by. Denna sistnämnda har dock ingen runristning, men det hafva de förenämnda, ehuru den numera är oläslig. Kyrkan står på kronogrund öster om Fläcksjön uppåt socknens norra sida. Under hvalfvet står bokstafven M, och om därmed skall betecknas årtalet 1000 efter Kristi födelse, så är hon rätt gammal och har således nu stått i 751 år. Prästgården ligger ett stycke söder ut härifrån, också vid Fläcksjön. Den är 1 mantal krono om 9 öresland, har 10 à 12 tunnors årligt utsäde samt nödtorftig skog, äng och betesmark. Två torpställen, som kallas Prästebo och blefvo donerade af konung Johan III år 1582, äro lagda under prästgården till höslog. Kapellanen bor på klockaregården, hvilken räknas för 1 1/2 öresland,

ty den drager 1 ½ tunnors utsäde. Skog och bete äfvenså fiske i Fläcksjön nyttjas gemensamt med prästgården. I socknen ligger:

Axholms säteri om 3 mantal. Det har 2 rå- och rörs-hemman Norrby, 4 rå- och rörsskattlagda torp, 26 andra dagsverkstorp samt många frälsehemman under sig. Mangården är byggd ensam för sig på västra stranden af Fläcksjön och har en vacker trädgård. Ladugården ligger längre upp vid norra ändan af Fläcksjön ungefär ¼ mil från mangården och kallas Skiljeberg, emedan han är uppförd i skillnaden mellan Byrilsbo och Nordansjö hemman, som voro byggda där förut. Årliga utsädet lär bestiga sig till 35 à 40 tunnor. Ängen, som ligger efter sjökanten ända från mangården och upp till ladugården, är rätt bördig. Fisket är godt, betet likaså, och skog finnes rikligen. Säteriet äges af hans excellens, riksrådet och riddaren samt kommendören af k. m:ts orden, herr grefve Arvid Posse. Midt emot gården, vid pass 200 famnar ut i sjön, står Axholms gamla slott med torn på taket. Riksdrotsen grefve Magnus Brahe, som ägde gården omkring år 1593, lär hafva uppbyggt det samma. I svunna tider omgafs slottet af vackra trädgårdsanläggningar. Slottsholmen har förr medelst en bro haft förbindelse med fastlandet.

Ingen har bebott slottet sedan långliga tider.

VII. KAPITLET.

Andra fögderiet.

ANDRA FÖGDERIET här i höfdingedömet har hetat Wästerås södra län, ända sedan det år 1720 blef skildt från det fögderi, hvilket i föregående kapitel är beskrifvet. Under det andra fögderiet inbegripes 8 socknar, hvilkas sammanlagda hemmantal utgör 327 och nitton trettiotvåendels mantal (se bih. not 141), af hvilka 122 och fem tjugotredjedels äro skatte, 102 och femton sextondels krono och 102 och fyratiotre nittiosjettedels frälse. Hit höra följande härad.

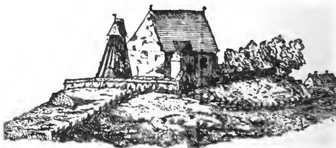
Siende härad ligger öster ut från Wästerås och sträcker sig i söder och till en del i väster till Mälaren. Den öfriga delen af västra sidan gränsar till Norrbo härad. På östra sidan ligger Ytter-Tjurbo härad. På kartan återfinnes häradet mellan 30:e och 46:e minuten af 59:e graden nordlig bredd. Af häradets 6 socknar, Hubbo, Tillberga, Badelunda, Irsta, Kärrbo och Kungsåra, höra de två förstnämnda till första fögderiet och blefvo i beskrifningen af detta där upptagna, hvadan här komma att beskrifvas blott de fyra sistnämnda, som höra till andra fögderiet, och hvil-

ka allesammans sträcka sig ned till Mälaren. Trakten är mycket vacker. Stora åkerfält och ängsmarker utbreda sig mellan skogar och höjder och gifva trakten omväxlingens behag, och i södra delen af häradet, hvarest mälarstränderna äro prydda med ek och andra löfträd, erbjuder landskapet med de kringspridda byarne en utomordentligt härlig anblick. Här ligger ock, på gränsen mellan Irsta och Kärrbo, en sjö, som kallas Ångsjön. Den är icke stor, men i den samma finnas präktiga rudor. En liten å löper fram i häradets östra del genom Kungsåra socken och utfaller i Mälaren nedåt Skepphusa och en annan, som utmynnar i Mälaren vid Hässle, sedan den gått genom Badelunda socken samt upptagit en gren, som går förbi Grälinge (Gräflinge) och Irsta kyrka, utgör västra delens betydligaste vattendrag. Häradets allmänning ligger på gränsen mellan Irsta och Kärrbo. Den är ej stor. Häradet har i såväl äldre som senare tider haft sitt tingsställe på Amunds (Anunds) hög i Badelunda socken. Dombref, daterade där åren 1355, 1358, 1391, 1393 och 1437, hafva funnits förvarade hos Bengt Persson i Tibble. Tingsbordet förvaras ännu i Tibble, och man påstår, att det är just detsamma, som då begagnades i tingsstugan. Sedan hafva tingen hållits både i Långby och Tibble byar i Badelunda äfvensom i Badelunda sockenstuga och Limsta by i Irsta. Nu hållas de i Wästerås.

Kungsåra socken.

Kongsåra eller Kungsåra, fordom Kongsarhus, socken † har 25 och trettioen fyratioåttondels hemman (se bih. not 142), af hvilka 13 och sju tolfte-

dels äro skatte, 6 1/2 krono och 5 och nio fyrtiosjettedels frälse. Socknen är belägen i häradets östra del. Den gränsar till Björksta socken i Ytter-Tjurbo härad både i öster och norr, i väster till Irsta och Kärrbo och i söder till Mälaren. Den har nästan oval form. Längden (norr-söder) är 1 mil och största bredden 1/4 mil. Stora landsvägen mellan Wästerås—Uppsala—Stockholm stryker fram midt öfver socknen. Kyrkan står på kronogrund nära den nyssnämnda landsvägen. Hon lär vara mycket gammal och var redan för 200 år sedan så skröplig, att man nödgades uppföra pelare

KUNGSÅRA KYRKA.

till hennes stöd. Nu har hon delvis blifvit nedrifven och står under byggnad, hvartill k :m :t behagat i nåder bevilja medels insamlande genom kollekter. På kyrkbacken eller ock strax intill har en k u n g s g å r d varit belägen i forna tider. Lämningar efter en gammal borg eller dylikt konungasäte finnas här ännu i dag och kallas af de i orten boende N ä s b o r g. I en hage, som tillhör Gottsta rusthåll, som ligger midt emot kyrkan västerut, synas grundvalar af en stor forntida stenbyggnad. Bredvid kyrkan ligger en by, bestående af 4 1/2 mantal, som ännu kallas Kungsbyn. På gärdet

invid byn finnes en smal åkerren, som sträcker sig fram emot den förenämnda stenhusmuren i Gottsta hage. Denna åkerren kallas af allmogen Jungfrurenen. Om denna fortlefver ännu från dess förfäder den sägnen, att hoffröknarna promenerat fram och åter på renen, hvaraf den fått sitt namn — Jungfrurenen. Strax där nedanför finnas närmare ängen två ättebackar (ättehögar). På den ena af dem står en stor runsten, men som saknar inskrift. Byn, som ligger ned åt sjön, kallas ännu i dag Skepphusa och mälarviken där utanför Skeppviken (Skeppstaviken). Inåt land visas ännu i dag märken och pålar i vattenbrynet efter, som det påstås, kungsbryggan, som lär funnits där. Allt detta bevisar, att här fordom funnits en kungsgård, hvaraf socknen erhållit namnet Kungsaros och Kungsåra (se bih. not 143). Dessutom har kungsgården funnits till ännu i senare tider. Ty det befinnes, att konung Gustaf I förlänat räntan af Kungsåra kungsgård åt Söverin (Severin) Jute, som den tiden var befallningsman på Wästerås. Vid Skepphusa finnes en hälsobrunn. Prästgården är ett helt kronohemman om 14 öresland, har en utjord i Kungsbyn samt ett torp på ägorna. Utsädet bestiger sig årligen till 13 à 15 tunnor. Ängen och betesmarken är knapp, men skog finnes till husbehof af vedbrand och gärdsel. Kapellansbolet är $1/2$ mantal krono om 7 öresland med 6 à 8 tunnors årligt utsäde. Ängen är någorlunda, skogen nödtorftig men betet knappt. Dagsverkspenningar och kronotionden måste utgifvas för detsamma och soldat hållas. Socknens åkerjord består af rätt bördig lera. Tionde, tolfte och femtonde kornet erhålles merendels efter utsädet, om icke allt för otjänlig väderlek inträffar. Dessa rika skördar bero troligen af åkerns uråldriga häfd, ty man

kan hvarken säga, att ängen är så stor och boskapsskötsel på grund däraf så utvecklad, att gödselmängden, som erhålles, står i rätt förhållande till hemmanens stora åkerskiften och utsäde, eller att invånarne äro så skickliga jordbrukare, att andra socknars inbyggare häromkring icke skulle kunna jämföras med dem i den konsten . Det måste dock erkännas och är sannt, att åkern brukas bättre här än på några andra orter, som skall framgå af hvad som kommer att sägas framdeles. Hvarje hemman har tillräcklig skog till gårdsfång, bränsle och gärdsel, men icke alla till husbyggnad. Ekar finnas här och hvar likaså löfskog. Kvistberga, Skepphusa och Kilsta hemman, hvilkas ägor gå ned i Mälaren, hafva vid sina stränder och i viken af stora Granfjärden, som sträcker sig häråt, ett godt fiske. Åkerbruket gifver, såsom förut blifvit sagdt, invånarne icke blott så mycket säd, som de behöfva för sina hushåll, utan äfven något däröfver att årligen afyttra. Eljes hafva de ingen annan näring, såvida icke dit skall räknas, att de, om de äro i stort behof af penningar, köra foror mellan städerna och bergslagen.

Kärrbo socken.

Kärrbo socken †, fordom Käfverbo och Kärnebo, innehåller 23 och nitton trettiotvåendels hemman, alla frälse utom 3 hela skattehemman, ett åttondels kronohemman och prästgården, hvilken senare ej är inräknad i ofvanstående hemmanstal. Kärrbo är häradets sydligast belägna socken och ligger sålunda ned åt Mälaren, som på två sidor, södra och östra, omgifver den. Irsta socken ligger på västra si-

dan och Kungsåra på norra. Ångsjön ligger, såsom förut blifvit nämndt, på gränsen till Irsta. Aggarön, en ö i Mälaren, hör äfven hit. Från Ångsjön och tvärs öfver socknen ned till Mälaren är högst tre åttondels mil, och bredden mellan östra och västra gränsen omkring elfva sextondels mil, så att socknens yta kan icke innehålla mycket öfver 1/2 kvadratmil. Vid Solviks by finnas lämningar af en gammal borg. Kyrkan står på kronogrund (se bih. not 144) och har nyligen blifvit rätt vackert reparerad både ut- och invändigt. Före denna reparation hade hon ett litet nätt torn, som stod midt på taket, men som blef vid

KÄRRBO KYRKA.

reparationen nedtaget, emedan det var tämligen skröpligt och bristfälligt. Prästgården är 1 helt mantal krono om 12 öresland, hvartill äfven hör 1 hemman i Täby by, som ligger på andra sidan om kyrkan inåt Ångsjön, samt består af 8 öresland och har varit underlagdt prästbolet ända sedan 1614. Årliga utsädet vid prästgården är 15 à 20 tunnor. Ängen är någorlunda, skog finnes till timmer, gårdfång och bränsle, betesmark både i hagen och på utmarken samt litet fiske i Ångsjön. Kapellanen bor bredvid kyrkan på klockaregården, hvilken år 1641 köptes af kronan à 4 1/2 % och samma år anslogs till klockarebol. Invånarne

lefva uteslutande af åkerbruk, ty till några bisysslor hafva de ej tid, emedan de ej råda sig själfva, utan lyda under herrgårdarna. Åkerjorden utgöres i allmänhet och mest af skogsjord, endels rödlera, jäsjord, blandad med mo. Ängarne äro olika bördiga. Merendels äro de ringa bärande och hafva svag gräsväxt. Vid säterierna kan man påträffa mera bördig mark. Skogarne, som till största delen tillhöra säterierna, nyttjas med sparsamhet, och deras produkter användas till hemmanens behof. Icke det ringaste däraf säljes. De äro dock på många ställen otillräckliga, i synnerhet till byggnad. Krono-häradsallmänningen ligger mellan Frössåkers ägor här i socknen och Gäddeholms i Irsta . Utmarken består mest af hårda stenbackar och djupa kärr, betäckta af skog och har ej något särdeles godt bete. Fiske idkas i Mälaren och vid dess stränder, hvilka omgifva socknen så godt som på tre sidor, men dock obetydligt och endast för eget behof vid säterierna. Allmogen bryr sig ej om det, och icke heller har den någon tid öfrig därtill. Säterierna i socknen äro följande:

1. Lindö med Walla om 2 mantal, som ligger ned åt sjön ett stycke sydost från kyrkan, är på alla sidor omgifvet af en vacker tall-, gran- och hög löfskog. Af namnet får man föreställningen, att gården ligger på en af vatten omfluten ö, men ingenting är oriktigare. Dock synes, att dömma efter de låga ängar, som ligga rundt omkring utanför den höga skogen, det vara mycket sannolikt, att den i forna tider varit alldeles kringfluten. Dessutom ligga dessa ängar ännu i dag obetydligt högre än Mälarens vattenyta. Gården har af urminnes tider varit ett herresäte. Walla, som är ladugården härunder, tillbytte sig riksrådet herr Klas Bielkes arfvingar (se bih. not

145) år 1616 den 7 maj af hertig Johan af Östergötland, konung Johan III:s son (se bih. not 146) mot vederlag i Östergötland och lade gården under Lindö. I forna tider har gården tillhört familjen Sop (Soop). I våra dagar äges den af herr kammarherren Ludvig Silfverstråles arfvingar, hvilka äga några frälsehemman här i socknen, nämligen Solvik 2 mantal, Wreta 1 mantal, Getetorp 1/4 mantal samt 9 rå- och rörs oskattelagda torp och dagsverkstorpen Haraldsbo, Skinnarbo och Smedsbo. Gården står under byggnad. Här är en stor trädgård, förmånlig åker, äng, betesmark och skag samt ett godt fiske.

2. Aggarön har också sedan urminnes tider varit en sätesgård. Den är totalt kringfluten af Mälaren och ligger en dryg åttondels mil från fasta landet. I sundet mellan ön och fastlandet går stora segelleden från Wästerås och ut från Granfjärden fram. Ön är omkring 1/2 mil rundt stränderna. Sätesbyggnaden är vacker. En god skog, bestående af allehanda slags barr- och löfträd, finnes på ön, och därjämte är god åker, äng och betesmark förutom ett utmärkt fiske rundt omkring ön. Tre rå- och rörstorp och ett litet skattlagdt tre trettiotvåendels frälsehemman på Långholmen (se bih. not 147), hvilken också ligger kringfluten strax söder om Aggarön, höra hit. Kammarherren herr baron Fredrik Cronstedt är nu ägare.

3. Frössåker, en gammal sätesgård, har ett härligt läge vid en vik af Granfjärden, i hvilken vik en å, som kommer norr ut ifrån Ångsjön och drager förbi trakten af kyrkan, rinner ut. Här är storartadt bebyggdt med trähus både på själfva sätesgården och vid ladugården, hvilken ligger för sig själf i reguljär ordning emot mangården ungefär en half fjärdingsväg därifrån. Norr om gården och på höger hand, då man

lämnar honom, äro tre vackra trädgårdar, af hvilka den ena är omgifven af höga häckar af gran, planterade tätt som en mur och högväxta. Dessa häckar äro för gården en utomordentligt vacker prydnad. Vägen, som löper genom ängen och ena gärdet upp till ladugården, är planterad på båda sidorna med vackra, lummiga träd . Säteriet består af 5 hela hemman: Frössåker 1 mantal, hvilket år 1571 herr Nils Larsson till Wernesta tillbytte sig från kronan mot gods och vederlag i Uppland, samt Tångsta 4 mantal. Tre af dessa mantal försvaras under ladugårdsfrihet till säteri, och ett är berustadt säteri. Herr Jesper Nilsson Cruus dels tillbytte sig dessa hemman från kronan år 1612, dels köpte han dem af kronan under frälse à 4 1/2 % år 1639. Ladugården står på Tångsta ägor, dit han flyttades för något öfver 80 år sedan. Årliga utsädet vid gården belöper sig till omkring 40 tunnor ren säd, och åkerjorden består af dels kraftigare, dels svagare lera, en del också af mojord. Ängsarealen är ansenlig. Skogen är ännu tillräcklig. Under gården lyda 12 rå- och rörstorp och några små rå- och rörshemman samt några frälsehemman i socknen. Vid gården finnes en mjölkvarn. Ägare är herr kaptenen baron Gyllenstierna.

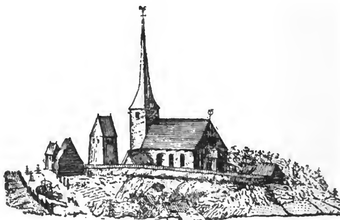
4. Springsta, 3 mantal, ligger i norr om kyrkan inåt Kungsåra. Därunder lyda 1 1/2 mantal frälse Skiemsta (Skämsta) och 7 rå- och rörs oskattlagda torp och 1 torp på Skämsta ägor. Gården äges af presidenten, riddaren och kommendören af k. m:ts orden herr grefve Karl Piper.

Irsta socken.

Ihrsta eller Irsta socken †, fordom Yrsta och i bref af år 1486 benämnd Yrestad, förmodli-

gen af yr, det vill säga pil, skytt och båge, så att Yrsta betyder kanhända så mycket som skythernas eller bågskyttarnes hemvist, skall nu beskrifvas. Nyssnämnda förmodan om namnets ursprungliga bemärkelse tyckes vinna stöd af de många jarla- och ättehögar samt lämningar af borgar, som finnas på åtskilliga ställen här i socknen men förnämligast omkring kyrkan på Ulfvi, Olsta och kyrkbyns ägor. Hvad kan man af dessas talrika förekomst sluta till annat, än att stridbart folk här haft sitt hemvist i forna tider? — Irsta socken, som är 49 och fem åttondels mantal, af hvilka 21 öre skatte, 8 $^{3}/_{4}$ krono och 19 och sju åttondels frälse, ligger ofvanför Kärrbo socken och i bredd med Kungsåra och Badelunda, så att den i söder gränsar till Kärrbo, i öster till Kungsåra, i väster till Badelunda och Mälaren och i norr äfvenledes till Badelunda socken. Den utbreder sig nästan i form af en oregelbunden fyrsiding med omkring sju åttondels mils längd i norr-söder och $^{3}/_{4}$ mils bredd i väster-öster. Kyrkan är belägen nästan midt i socknen, dock något närmare den norra än den södra gränsen. Hon är byggd på kronogrund och ligger 1 mil öster om Wästerås invid stora landsvägen, som för till Uppsala och Stockholm. Ursprungligen var hon ej så stor, som hon nu är, nämligen 57 alnar lång ifrån koret till västra dörren samt 17 $^{1}/_{2}$ alnar bred, allt inom murarne, utan omfattade blott de två hvalfven i midten från pelaren, där predikstolen står, och till själfva tornmuren. Likaledes har hon icke varit hvälfd, som tydligen kan ses af den ena pelaren vid sakristidörren. Sedermera har hon utvidgats, genom att koret blifvit tillbyggdt i öster och tornrummen i väster, hvilket klart synes af hennes norra sidomur. Hon har också förr varit ganska mörk, ty hon hade endast två

små fönster på södra sidan och inga på den norra. Dessa fönsteröppningar voro blott 1 1/2 aln höga och 3/4 aln breda. Nu har hon ett helt annat utseende sedan i stället för de små fönstergluggarne flere och större fönsteröppningar upptagits och ett stort rundt fönster insatts på östra gafveln i stället för det gamla, trånga, som fanns där förut. Kyrkan har nyligen både in- och utvändigt undergått restaurering och blifvit prydd med en ganska präktig altartafla, som skänkts

IRSTA KYRKA.

af framlidne presidenten och serafimerriddaren herr baron Carl Cronstedt. Hon är för närvarande en af ortens vackraste landskyrkor. Högbemälte herre lät vid östra gafveln uppföra åt sig ett grafkor, som mycket förökar kyrkans skönhet. Tornmuren är uppdragen till 50 alnars höjd, och därpå reser sig en hög spira till öfver 100 alnar. Tornet uppfördes år 1667 till största delen på bekostnad af landshöfdingen Nils Posse,

som den tiden var ägare till Gäddeholms säteri, som ligger här i socknen . Han betalade arbetslönen för tornbyggnaden. Omkring 150 alnar nordväst om kyrkan synas ruiner af en annan kyrka med dess bogårdsmur, och platsen, som nu klockaren brukar till sädesvret, kallas än i dag gamla kyrkogården. Där begrofvos alla i pesten år 1710 aflidne. En källa, som ligger strax väster om kyrkan vid bron, där stora landsvägen åt Wästerås framgår, kallas konung Eriks källa. Hon har ganska klart och godt vatten och har fått namnet däraf, att konung Erik XIV låtit ur henne hemta vatten åt sig, då han år 1574 reste här förbi på sin färd från Wästerås till Örby (hus) slott i Uppland. Prästgården ligger norr om kyrkan. Den består af ett mantal krono om 12 öresland och har 16 à 18 tunnors årligt utsäde, god äng, nödtorftig skog och betesmark. Uti prästgårdens södra gärde finnas några ättebackar. Kaplansbolet ligger i kyrkbyn bredvid kyrkan. Det är ½ mantal krono om 8 öresland. Det skänktes för sitt ändamål år 1692 den 12 januari af k. m:t. Härtill hör åker för 8 tunnors årligt utsäde, skog till nödtorft men litet äng. Man skulle väl här kunna uppräkna hvarje hemmans i denna socken beskaffenhet med afseende på åker, äng, skog, bete och fiske, där det finnes, och likaså hade det samma kunnat låta sig göra vid de förut skildrade socknarne, men det hade blifvit och blefve ett allt för vidlyftigt arbete, som mera torde lända till ledsnad än nöje och gagn. Man måste ändå för att undvika allt för stor vidlyftighet utlämna mycket annat, som kunde anföras. — Af hvad man om hvart och ett hemman särskildt känner, kan man sluta sig till här såsom i de förut beskrifna socknarna i allmänhet, att åkerjorden i Irsta består af en god lera öfver allt, och hvilken genom sin uråldriga häfd och

innehafvarnes på den samma nedlagda flitiga arbete är rätt fruktsam och bördig. Folket här har därför af jorden icke allenast sitt uppehälle, och hvad som behöfves till hushållen, utan bönderna kunna ock årligen afyttra någon spannmål, hvaraf inkomsten användes till kronoutskylders och andra utlagors erläggande. För denna lyckliga belägenhet hafva de förmodligen äfven att tacka de gamlas åkerbruk. Ty när idoge och flitige förfäder lämna efterkommande i händerna väl brukad jord, och denna sedan hålles i tillbörlig häfd och godt skick, ja, då är allt, som det bör vara, då är hela saken klar. De fleste hemman härstädes hafva ock tillräcklig äng för framfödande af boskapen, ehuru ängsmarken vid något af dem kan vara mindre bördig än vid de andra, såsom förhållandet är vid Folsta, Ytter-Enby, Åby och Lista, som hafva svagare ängsmark än de andra byarne. De allra flesta hafva skog till husbehof af vedbrand och gärdsel, några äfven timmer, såsom Grälinge (Gräflinge), som ligger nordväst om kyrkan och på andra sidan om prästgården, hvilken by har en rik och vid skogstrakt. Ålby, Klinta och Wäsby byar äro nätt upp de enda, som för att fylla sitt behof af skogsprodukter mest måste anlita sina grannar. Tillfälle till fiske finnes här i socknen så väl i Ångsjön, som ligger på södra gränsen emot Kärrbo, och till hvilken sjö Kusta ägor gå ned, som ock i Mälaren, hvilken stöter intill en del af västra sidan af socknen. Numera aflidne domaren Jan Larsson i Skysta planterade rudor i kärr där i skogen. Någon annan näring än åkerbruk hafva icke inbyggarne här i socknen. Några, som äro i behof af penningar till hvarjehanda små utgifter, skaffa sig förtjänst genom att frakta foror. Detta syssla de dock ej med annat än om vintern, då föret är godt, och andra sysslor ej kunna försummas. Här i socknen ligga:

1. Gäddeholms säteri ½ mil sydväst om kyrkan. Det har ett härligt läge vid Mälaren, där ett litet sund går fram mellan Björnön i Wästeråsfjärden och fasta landet. Utsikten härifrån såväl åt väster, söder och norr öfver sjön, Björnön och de täcka stränderna, hvilka äro prydda med ekar och andra löfträd, som åt öster, där bördiga åkrar och vackra ängar utbreda sig, hvilka omramas af en gammal hög löfskog, som står omkring markerna liksom en mur, är oförlikneligt hänförande. Två vackra alléer af lönnar äro planterade efter vägarne, som leda ut från gården genom åkrarna på fastlandet. Två präktiga fruktträdgårdar ligga på östra sidan, alldeles intill gården och likaså en stor vacker frukt-, träd- och köksväxtträdgård på västra sidan. Vid sjön ligger ett stort tegelbruk, hvarest så väl större och mindre murtegel som taktegel tillverkas. Stora segelleden går från gården ut i Mälaren. I den västra af här ofvan nämnda trädgårdarne är ett drifhus uppbyggdt. Öster ut från gården är en märkvärdig tjärugn inrättad efter norskt sätt, där både tjära och kol brännes af samma ved och trävirke. Längre bort är anlagd en salpeterplantlada, uti hvilken jorden med stor framgång beredes till salpeterväxtens befordrande. Den har redan blifvit nyttjad. Själfva gården är väl bebyggd med stenhus och vackra träbyggnader. Gäddeholm är 1 ¾ mantal, har 19 torp på ägorna, ½ rå- och rörs-hemman, några frälsehemman både här i socknen och i Kärrbo samt en mjölkvarn vid gården. Hithörande åkerjord är bördig, ängen vacker, skogen präktig och fisket i Mälaren utmärkt godt. Björnön, som ligger midt emot gården, hör också numera hit. Den är omkring fem åttondels mil lång men ganska smal. Här finnes vacker skog. Några små torp äro belägna på densamma.

Förr tillhörde ön kronan. Herr öfverstelöjtnanten och riddaren baron Jonas Cronstedt är ägare till Gäddeholm. I forna tider ha Sturar och Bielkar och sedan Possar och Fägerschöldar rådt om den. På Dyboberget finnas lämningar af en stor borg. Borgruinen håller i omkrets 500 steg. Ingångarna hafva varit två, en i norr och en i öster.

2. Brunby (Brunnby) ligger omkring tre åttondels mil väster om kyrkan på ett flackt fält mellan åkrar och ängar. Öster om gården vidtager en stor skogsbacke. Mangården är bebyggd med tre präktiga stenhus och ladugården med vackra trähus. Brunnby är 2 hela mantal, har 40 tunnors årligt utsäde samt äng och skog till nödtorft. Några frälsehemman här och i Badelunda socken lyda därunder. Fyra torp ligga på ägorna. Gården gafs år 1503 af riksföreståndaren Sten Sture och hans husfru till Wästerås kloster, hvilket vi omtalat förut. Nu tillhör säteriet herr öfversten och riddaren baron Mauritz Posse.

3. Kustad (Kusta), ett berustadt säteri för n:r 9 och 10 i öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet, ligger söder ut från kyrkan nedåt ändan af socknen och Ångsjön. Säteriet är väl bebyggdt både till man- och ladugård. Det består af 2 mantal skatte, hvarunder äfven Apalla och Urby, två skattehemman, belägna intill, ligga. Af dessas åker och äng ligger en del tillhopa med Kustads och brukas där, resten särskildt för sig. Dessa två hemman kommo år 1642 att inbegripas under sätesgårdens rå och rör, men blefvo sedermera i konung Karl XI:s tid reducerade från nämnda titel. I konung Gustaf II Adolfs tid, år 1625, erhöll öfversten Fritz Rosladin gården i donation af k. m:t. Nämnde öfverstes dotter, Christina Rosladin, blef gift med herr riksrådet

och öfverståthållaren Herman Claesson Flemming, hvarigenom gården sedermera kom i Flemmingska familjen, hvilken innehade den samma ännu i Karl XI:s tid. Nu är herr kammarherren Carl Reinholt von Brunjan ägare till densamma. Årliga utsädet bestiger sig här till omkring 40 tunnor. Tillräcklig äng och husbehofsskog finnes äfvensom fiske i den nedanför gården belägna Ångsjön. Fyra stycken rå och rörs oskattlagda torp ligga på ägorna. Söder om gården finnes en stor, hög borg, hvilken tvifvelsutan varit något herre- eller höfdingesäte eller ock någon domareplats i forna dagar, hvilketdera kan man ju nu ej så noga veta. Kusta är för öfrigt ett gammalt sätesgods, och namnet Kustad eller Kufvestad är också af hög ålder.

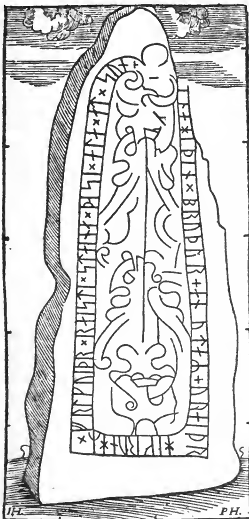
Vid sjön Mälaren, mellan Gäddeholms ägor här och Hässlö ägor i Badelunda socken, ligger i vår socken en stor äng, benämnd Trådan eller Trådarön, hvilken tillhör Wästerås stad, såsom vi anmärkte vid densammas beskrifning.

Badelunda socken.

Balunda eller Badelunda socken — namnet skrifves också i gamla handlingar Badljung och Badlung — ligger längst i norr af de socknar, som inom detta härad höra till andra fögderiet (se bih. not 148). Den sträcker sig i öster till Tortuna och Björksta socknar i Ytter-Tjurbo härad, i norr till Hubbo och Tillberga, i väster till Wästerås stads ägor samt Mälaren och i söder till Kungsåra och Irsta. En liten å, som upprinner nästan alldeles på norra sockengränsen mot Tillberga och sedan rinner åt Myrby, Tuna, Långby och Närlunda ägor samt vidare mellan Gäddeholm

och Hässle för att utmynna i Mälaren, skiljer Badelunda socken från Irsta. Socknens längd från Mälaren och upp efter denna å till Hubbo och Tillberga vid norra gränsen är inemot 1 mil, bredden tvärs öfver i öster-väster ungefär 3/4 mil. Den stora sandås, som går fram genom Romfartuna och Hubbo socknar, och som i beskrifningen af dessa omtalades, kommer in i socknen norr ut och stryker igenom hela dess längd från norr till söder, där den går ned i Mälaren. Öster om denna sandås, ett stycke söder om kyrkan och bredvid landsvägen, som går från Wästerås till Uppsala, ligger i skillnaden mellan Tibble och Långby ägor en betydligt stor grafhög benämnd Amunda eller Anundahög. Omfånget af denna högs bas är 109 famnar. Från basen och upp till toppen mäter den, där sidan är brantast, 15 famnar. I själfva toppen är en rund fördjupning, som är 1 1/2 aln djup. Norr om högen synas 7 uppresta stenar, af hvilka två äro 3 1/2 aln höga samt 5 högar med hvardera 10 à 15 famnars omkrets och omkring en famns höjd. På östra sidan af högen märkas två ringar af stora stenar med smärre stenar inuti, till antalet 24 stycken i den ena och 27 i den andra. Söder om högen ligger en kullfallen sten. I denna stora hög är konung Amund eller Bröt-Amund (Anund) begrafven. Han lär hafva regerat omkring år 730 efter Kr. och varit en af hednatidens yppersta konungar. Om hans död förtäljer ynglingasagan (pag. 44) följande: »När han (kon. Anund) färdats en höst här i orten och ärnat sig till en af sine gårdar, Himmels hed kallad, der några fjälldalar varit (se bih. not 149), så har mycket snjö och sedan rägn fallit, som låssat en stor skreda af stenar och sand uti fjället, hvilket oförmodeligen fallit öfver Konungen och hans medfölje, hvaraf de blifvit ihjälslagne. Detta

skal händt vid pass Anno 760» *). På en runsten, som står vid högen läses följande (se bilden):

Runstenen vid Anundshög.
(Inskriften begynner i nedre vänstra hörnet af stenen.)

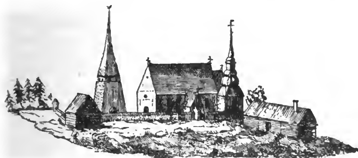
* Citat ur Svea rikes hist., del I, kap. 13, sid 397.

FRLGVIDR : RAISTI : STAINI(A) : DASI : ALA : U(A)T : SUN : INA : HIDIN : BRUDUR : ANUTAR : V(U)R : AIDR : HIG : RUNHAR.

Det är: Fulkvida lät resa alla dessa stenar efter sin son Hedin, som var Anunds broder. Uraider uthögg runorna.

Denne Hedin, konung Anunds broder, som här nämnes, har förmodligen varit med konungen på ofvannämnda resa och jämte honom vid bergsskredet funnit sin död, ty man har icke kunnat finna, att ättehögen här förut varit brukad eller afsedd till kunglig ättebacke (se bih. not 150). Uppå denna hög, Anundshög, hafva tingen hållits i forna dagar, och äfven i senare tider har här varit häradets tingsställe, hvarom förut talats. Nedanför Badelundaåsen ligger en plats, som kallas Jutekärret. Den har sitt namn däraf, att då konung Gustaf I år 1521 här slogs med danskarne, en del af dem störtat ned i ett kärr, som den tiden fanns här. En betydligt stor ättehög finnes ock längre i sydväst vid Gryta här i socknen. Ett stycke väg från Anunds hög ligga vid Kylla två ättehögar och en ännu längre bort i östra delen af socknen vid Ingeberga. Vid Furby står ruinen af en kyrka, af hvars murar och tak ännu åtskilligt är i behåll. Den förlades vid år 1470 med anledning däraf, att en öfverlastad kvinna begått dråp på en annan i kyrkan under julottan. Jesper Jönsson, fordom befallningsman, som bott på Ingeberga, skulle på befallning af Gustaf II Adolf låta renovera kyrkan, men kom icke längre härmed än till takets påläggande och spånslående. Till kyrkan hörde fordom en särskild socken, Furby. Men sedan kyrkan blifvit förlagd så lades nämnda sockens byar dels till Badelunda — nämligen Närlunda, Kylla, Långby, Furby och trakten däromkring — dels till Tortuna socken,

som ligger här intill. Vid samma tid utvidgades Badelunda socken äfven på annat håll, i det att Hälla, Hamre, Gryta, Lundby och Årby byar, som ligga vid Mälaren och vidare norrut utefter Wästerås stads ägor, äfven lades till Badelunda. Dessa byar och hemman hörde förut till en annan socken, benämnd Kärlinge, som omfattade trakten, men efter hvilkens kyrka man här ingenstädes funnit några spår (se bih. not 151). Badelunda säges hafva förr varit annex under Furby, men sedan hon sålunda blef ett pastorat, så blef hennes kyrka, som ligger där på Badelundaåsen en dryg half mil nordost om Wästerås, uppbyggd af biskopen Lydika Abelsson omkring år 1470 eller 80. Nämnde biskop ägde många egendomar här i socknen. Af Tibble by lade han några ägor till prästbol. Kyrkan

BADELUNDA KYRKA.

står på kronogrund och har i senare tider blifvit utvidgad samt mycket påkostad i synnerhet af framlidne herr riksrådet baron Henric Horn, som bodde på Hässlö. Vid kyrkan samt vid Tibble, som ej ligger långt i söder om densamma, finnas åtskilliga, famnshöga stenar uppresta, såsom om de varit afsedda till grafstenar, och

på hela åsen härifrån Tibble till Hässlö finnas forntida begrafningsplatser. Socknen anslogs år 1650 af k. m:t till prebende för lektorerna vid kungl. gymnasiet i Wästerås. Sedan har den, omkring 1688, haft sina egna pastorer men blef återigen, år 1694, prebende för lektorerna vid nyssnämnda gymnasium och är så ännu. Badelunda är 41 1/4 mantal, af hvilka 21 3/4 äro skatte, 17 1/2 krono samt 2 frälse. Prästgården är 1 helt mantal krono om 12 öresland, har 10 à 12 tunnors årligt utsäde, bete i hagarne, dålig skog, försvarlig äng. Härunder lyder Skälby präststom(hemman). Kaplansbolet är 1/2 kronohemman om 6 öresland i Jädra, och dess årliga utsäde belöper sig till omkring 6 tunnor. Gården har godt bete, men svag äng och ringa skog. — De som bo utåt sandåsen, hvilken sträcker sig genom socknen, hafva sandjord, men för öfrigt utomkring i socknen hafva de mestadels god åker- och lerjord. Åkern skötes i allmänhet väl. Folkets uteslutande näring är åkerbruk. Understundom förtjäna de något genom forors fraktande, men detta inträffar sällan, emedan de hafva ringa fodertillgång. Ty man kan säga, att, om några få hemman undantagas, nästan alla hafva tämligen svag ängsmark. Betet är ej heller så synnerligen rikt, knappt tillräckligt, hvadan näppeligen några ladugårdsprodukter (boskapsafvel) kunna afyttras härifrån socknen, om det icke sker för nöds skull. En del hemman hafva tillräcklig skog till husbehof och ett färre antal hafva ved till afsalu, men somliga lida brist på skog. Hamre och Hässlö byar hafva fiskvatten i Mälaren.

I socknen ligga:

1. Hässlö eller Hässle, öfverstelöjtnantsboställe vid kungl. lifregementet. Gården har tillhört bi-

skop Lydika Abelsson, som hade många egendomar här i trakten, såsom Närlunda, Hälla, Hamre och Tibble byar med flera. Den var sedan kronoegendom men blef år 1613 den 13 september »allodialiter *) donerad» af k. m:t till herr riksrådet och marskalken baron Henric Horn (se bih. not 152). Sedermera blef den dock reducerad (indragen) och indelt till militärboställe år 1683, men blef samma år, den 10 maj, jämte Hälla och Hamre hemman förlänad riksrådet och guvernören herr baron Henric Henricsson Horn och hans baronessa, men endast på deras lifstid. Den är bebyggd med ett vackert stenhus jämte andra byggnader af trä. Gården har ett särdeles lyckligt läge på en halfö i Mälaren och intill sundet, som går från Wästeråsfjärden mellan Björnön och fastlandet ned åt Gäddeholm. Norr om gården ligger en vacker löfskog. Hässlö har en välbrukad åker till omkring 50 tunnors årligt utsäde, betydlig äng till 350 lass hö, till godheten dels bättre dels sämre, nödtorftigt bete och godt fiske men otillräcklig skog. Underlydande torp äro 7. Hemmantalet är 4 hela mantal om tillsammans 45 öresland.

2. Malma, 1 mantal krono om 10 öresland, berustadt säteri för n:r 25 vid öfverstelöjtnantens kompani och kungl. lifregementet, ligger nordväst om kyrkan vid Badelundaåsen. På dess ägor ligga 4 rå och rörs oskattlagda torp. Åkern består af sandjord. Årsutsädet bestiger sig till vid pass 12 tunnor. Malma har vacker skog till timmer och vedfång. Ängsmarken är försvarlig. Gården innehafves af lektorn herr magister Hellberg.

---

*) Med full äganderätt. Allodialgods är eljest det samma som odalgods, d. v. s. sådana, som icke blifvit förlänta.

Tuhundra härad kallades fordom Tuhundari. Häradet för i sitt vapen två kors-ställda hillebarder. Det omfattar trakten väster om Wästerås och gränsar i öster till Norrbo härad och Mälaren, hvars vatten ock sköljer häradets hela södra gräns, samt i väster till Snäfringe härad. I riktningen norr-söder utsträcker sig häradet till en längd af omkring 2 mil och i öster-väster till en bredd af merendels 1 mil. Uppåt norra sidan är det dock ej bredare än omkring tre åttondels mil. Häradet återfinnes på kartan mellan 31:a och 44:e minuten af 59:e graden nordlig bredd. Förr hafva äfven Rytterne (Rytterns) och Säby socknar, som nu ligga i Snäfringe härad intill vårt härads västra gräns, hört hit. Detta kan ses af gamla köpe- och fastebref, utfärdade på 13- och 14-hundratalen. Tingsstället var fordom beläget på en hög i Dingtuna socken. Bron, som ligger där, kallas ännu i denna dag tingsbron. Tingen hafva sedermera hållits vid Dingtuna kyrka och i Litslunda, Lillhärads socken, men hållas nu i Wästerås.

Stora skoglösa slätter med vida åkerfält, släta marker, stora ängar och några höjder, somligstädes bevuxna med en lös och ej synnerligen reslig skog, alltsammans omramadt af sammanhängande stora skogar, hvilka resa sina höga väggar som en mur rundt omkring vid horisonten — se där det mest karakteristiska för dessa trakter. Dessa sistnämnda skogar råkar man, då man kommer intill Snäfringe härad, som ligger här utanför åt väster. På norra delen af häradet passar dock icke nyssnämnda beskrifning in, ty det har en annan beskaffenhet. Där träffar man mera skog än uppodlade fält. Där ligger ock häradets allmänning åt nordvästra sidan intill Norrbo härads allmänning. Den är ej stor, fem åttondels mil lång

och en sextondels mil bred. Tre af häradets socknar, som äro så godt som alldeles skoglösa, få, ehuru mycket sparsamt, hjälp och undsättning från den årligen ändå ganska hårdt anlitade skogen på densamma. Häradets åkerjord är ovanligt bördig.

Några mälareöar, af hvilka en del äro bebodda, höra till häradet. — En liten å flyter genom Dingtuna och faller ut i Mälaren (nedåt Löfsta), och en annan, som kommer uppifrån Lillhärad, flyter genom västra delen af samma socken och utmynnar i sjön Freden vid Strömsholms kungsgård i Snäfringe härad.

Häradet omfattar fyra socknar.

Lillhärads socken.

LILLHÄRADS KYRKA.

Lillhärads socken †, fordom kallad **Litslohärad**, är belägen i Tuhundra härads nordligaste del. Socknen gränsar i norr till Sura och Ramnäs socknar af Snäfringe härad, i väster till Svedvi i samma härad, i söder till Dingtuna och i öster till Skerike och Skultuna socknar i Norrbo härad. Socknen är 1 mil lång (i norr-söder) och tre åttondels mil bred (i öster-väster) men har blott 11 1/4 mantal, af hvilka 5 1/2 äro skatte, 2 och sju åttondels krono och 2 och sju åttondels

frälse. Lillhärad var i äldre tider annex till Svedvi socken. Grefve Axel Lillie, som på sin tid ägde Slagåla (Slagårda), hvilket förr hört till denna socken men nu hör till Skultuna, yrkade på sin tid på jus patronatus (rätt att tillsätta präst).* Prästgården har förr bestått af 9 öresland men innehåller nu ej mer än 6 3/4. Herr öfversten Lars Grubbe, som hade Slagårda i donation af k. m:t, inlöste för 120 år sedan denna jord af kronan och skänkte den till prästbol. Härtill hör Litslunda, 1/2 mantal krono. Det årliga utsädet uppgår till 8 à 7 tunnor. Skogen är tillräcklig, likaså ängen och betesmarken**). Kapellansbolet utgöres af 1/2 mantal krono om 4 öresland i Ytter-Åby. Kyrkan står på kronogrund. Det är föga att säga om åkerbruket i denna socken. Jorden är mycket inblandad med så kallad ves- eller skogsjord, hvilken kräfver en idog brukare. Äng och betesmark äro tillräckliga, så att boskapsskötseln, som är själfva grunden för all landthushållning, kan här stå högt. Men ladugårdsprodukter säljas dock icke härifrån, såvida man icke är i stort trångmål, då ibland något smör och ost afyttras. Nästan alla hem-

---

*) Lyckades dock ej. Det var vid tillsättande af kyrkoherde efter Anders Kilander, som detta yrkande eller påstående framkom. L. ville hafva hit till kyrkoherde en man, som var mycket svag i sina stycken. Han hette Schult. Detta bråk upprörde hela församlingen. Det inträffade i slutet på 1600-talet. *(Red:s anm.)*

**) Historien om, huru denna prästgård tillkommit, kan ju hafva sitt särskilda intresse. Lillhäradsborna »bortdrefvo» nämligen på 1620-talet helt resolut en sin kyrkoherde, som de trodde kunde *trolla*, hvaraf följden blef, utom mycket annat, att församlingen beröfvades rätten att hafva egen kyrkoherde; utan lades socknen som annex till Svedvi. Sedan den visat »bättring», återfick den sin gamla rättighet och detta särskildt därför, att Grubb, år 1641, inlöst Litslunda till frälse åt prästbordet, dock med villkor, att socknen *alltid* skulle vara ett särskildt pastorat. *(Red:s anm.)*

mans här i socknen skogar äro både stora och grofva. Invånarnes förnämsta näring synes vara åkerbruket, hvilket väl i alla tider har varit, är och förblifver det förnämsta och säkraste näringsfånget, när det rätt skötes. Men dessutom söka de också få sitt uppehälle af timmer- och vedförsäljning, som kan räknas för deras andra näringsfång. Det lär ej af någon förnekas, att i samma grad, landtmannen hängifver sig (gapar efter) åt det senare eller något annat jämte åkerbruket, förlorar han, om icke i ännu högre, på jordbruket; ty jorden behöfver sin man och sin trogna skötsel alltjämt och detta i synnerhet, där den icke befinner sig i en uråldrig och god häfd. Nåväl, ehuru skogarne synas vara så tillräckliga, att deras rikedom hvarken i vår eller våra efterkommandes tid skulle kunna uttömmas, så är det dock möjligt, att byggnader, svedjor, bruk och staden, som ligger 1 mil härifrån och i några år haft, snart sagdt, sitt mesta bränsle med mera från dem, kunna hjälpas åt att här utöda dem. Det måste dock erkännas, att äfven här en del redan börja inse, hvilken förtjänst och vinning man egentligen har af att försumma jordbruket och sköfla skogen.

Dingtuna socken.

Dingtuna, fordom Tingtuna, socken är 95 mantal, af hvilka 44 och sju åttondels äro skatte, 38 och fem åttondels krono och 11 ½ frälse. Socknen har sedan år 1680 varit biskoparnes i Wästerås prebende. Dingtuna upptager nära hälften af hela häradets yta och sträcker sig 1 och tre åttondels mil i längd i norrsöder, räknadt från Wångsta ägors början vid Lillhäradsgränsen och till, där Löfsta bys ägor råka Mä-

laren, som med en fjärd, Askefjärden, går upp emot socknens södra sida. Tvärs öfver i öster-väster, eller från Halsta (Hallsta) ägors början vid Lundby-gränsen och till Törunda bys ägors slut vid Säby-gränsen, är den sju åttondels mil bred. Men emedan bredden i norr och söder om nyssnämnda breddlinie är något mindre, så räcker socknens ytinnehåll icke fullt till sju åttondels kvadratmil. Tvärs öfver socknen stryker stora landsvägen mellan Wästerås och Köping fram.

DINGTUNA KYRKA.

Kyrkan är belägen 1 mil från Wästerås. Hon står på kronojord, har ett högt, vackert torn, är stor och ansenlig, nyligen grundligt reparerad både ut- och invändigt, har en vacker altartafla. Kyrkan är otvifvelaktigt mycket gammal och en bland de äldsta kyrkor häromkring. Hennes patron (skyddshelgon) var i den katolska tiden Sankt Olof. Man har dragit den slutsatsen af en inskription

på storklockan, som omgöts år 1689, men i själfva verket är så gammal som sedan år 1490. Nämnda inskription lydde:' Help Maria oc S:ct Olavus. A:o D:i MCD nonagesimo. D. Laurentius Olavi, Canonius a. I. Som denne Sankt Olof just var konung Olof den helige, som lefde vid år 1020 och vid sin resa från Norge till Ryssland omkring år 1027 tog vägen genom dessa orter, utbredande den kristna läran (såsom förut har blifvit omtaladt), så kan det ju vara mycket möjligt, att Dingtuna kyrda då eller snart därefter blifvit uppbyggd. Skulle så verkligen vara förhållandet, så har kyrkan nu stått där i öfver 700 år. Dessutom har häradets tingsställe varit här i socknen sedan urminnes tider på en hôg nordväst om kyrkan, där en bro ännu af gammalt kallas tingsbron, och sedermera här vid kyrkan, hvilket äfven vittnar om ortens höga ålder. Och socknens namn, som är en sammansättning af ting och det gamla ordet tuna, intygar likaledes, att socknen är en bland de äldsta socknar, som bildades.

När vi färdas omkring i denna socken, så träffa vi oupphörligen på ättebackar och gamla grafställen, belägna icke långt från hvarandra. På somliga finna vi ännu kvar de gamles vanligen brukliga stensättning i jorden på sådana deras dödas grifter, och i somliga, som i senare tider blifvit dels uppkörda till åker, dels uppgräfna för sandtäkt, har man påträffat spjut, svärd, smycken och dylikt jämte kärlen, i hvilka askan efter de brända liken varit förvarad. Lämningar af skansar och borgar ser man på många ställen, såsom väster ut i socknen vid Wändle by (där det är gästgifvaregård vid vägen, som går ned åt Södermanland öfver Kvicksund; — äfven en runsten finnes i byn), äfvenså längre upp i socknen på Fårksta-

(Forksta)berget, som ligger inåt Svedvi; norr ut vid Stock-kumla; Nederviskans, belägen på gränsen mellan Dingtuna och Lillhärad; söder ut på Näsbyberget, där en ofantligt stor sten ligger upplagd på 3 andra stenar (ändamålet och meningen härmed känner man ej) samt på flera ställen i trakten. Det synes, som om dessa skansar med mera skulle hafva varit afsedda till försvarsverk vid fientliga anfall, och den gamla landgränsen i hednatiden mellan Tuhundaland och Sjuhundaland gick ju ock fram här mellan Svedvi och Dingtuna.

Här talas om (såsom ett kändt faktum) och förfäktas den åsikten, att Mälaren där nere vid socknens södra sida gått mycket längre upp i landet i äldre tider än nu. Vrak af farkoster skola ock hafva funnits i kärr vid Slitsta (Slittsta) och Kalsäby (Kallsäby), så att det förefaller, som skulle det hafva varit segelled från Löfsta byn, som ligger nedåt Askefjärden, och något uppåt socknen, där nu ligga ängar och kärr. Gamla gubbar kunna ock berätta och intyga, att, där de i sin barndom vadat ut i sjön eller vittjat sina fiskredskap, där gå nu deras barn fram med lien och slå det bästa gräset. Samma besked får man äfven, om man frågar folket om dessa saker, i Barkarö, som ligger härintill och äfven går ned till Aske- eller Asköviken. En by (här i Dingtuna), som nu ligger tämligen långt från sjön, heter Fälvik eller Fjärdvik, Fjälvik, en vik af fjärden, som sträckt sig dit upp, och det påstås, att fartyg hafva där färdats fram och åter. Jag vet icke, om dylika sägner böra så alldeles förkastas och lämnas utan allt afseende. De gamla kunna ofta hafva mycket i sitt minne, som kan tjäna oss till upplysning. Men jag har nu gått allt för långt från mitt ämne.

Åkerjorden här i socknen består öfver allt af en

stark lera, som på somliga ställen är mera, på andra mindre bördig, allt efter som hon skötes med flit eller lamhet, och allt efter som äng och betesmark för boskaps underhållande svarar mot utsädet eller åkerytan. Plogen brukas här mer än på något annat ställe i de förut beskrifna socknarna, ja nästan allmänt vid åkerbruket om våren. Orsaken, hvarför så sker, samt åtskilligt annat, som hör till landthushållningen, lämnas för att förklaras och behandlas, vill Gud, i en annan bok.

Till större delen af socknens byar finnes ingen skog, och i synnerhet är detta förhållandet med dem, som ligga midt i socknen omkring kyrkan. Dessa byars åbor måste för den skull skaffa sig annorstädes ifrån allt, hvad de behöfva till vedbrand, hägnad, timmer eller gårdfång. Det mesta häraf tillhandla de sig från Lillhärad, något äfven från Svedvi. Några hemman, belägna i norra och södra delarna af socknen, hafva ännu tarflig skog; men timmerskog har blott ett eller annat af dessa. De skoglösa hemmanens åbor hafva ganska knappt och inskränkt utrymme till äng och bete; men de andra däremot något mera, somliga af dem till och med tillräckligt.

Löfsta by, som ligger söder ut vid Askefjärden, är den enda af alla byar i Dingtuna, som har fiske. Fisket är äfven ganska gifvande särdeles under lektiderna, när fisken går upp ur sjön intill stränderna. Byn består af 2 skatte och 5 frälse mantal, hvilka senare höra till Tidö säteri i Ryttern. I de båda små åar, som rinna fram genom socknen, kan man understundom fånga kräftor.

Åkerbruket är uteslutande invånarnas hufvudnäring här i socknen. I goda år kunna de större hemmanens åbor rikligen bärga sig med den säd, de få,

och till och med aflåta något däraf, men, de, som hafva mindre hemman, skörda ej mera, än hvad de behöfva till uppehälle och utskylders betalande. Det öfriga skaffa dessa sig genom forors körande från städerna till bergslagen eller från och till andra håll, och det så ofta de hafva tid, och tillfälle därtill gifves.

Prästgården ligger vid kyrkan. Den är väl byggd, består af ett helt kronohemman om 12 öresland, har 13 tunnors årligt utsäde, någorlunda äng, bete i instängda hagar, ingen skog. Kapellansgården i Näsby, söder om kyrkan, är 1/2 mantal krono, har 6 tunnors årligt utsäde, försvarlig äng, ingen skog, knappt bete. — I socknen ligga:

1. Gillberga säteri, beläget strax söder om kyrkan, är 1 mantal, har bördig åker till 25 à 28 tunnors årligt utsäde, en bärande äng, men ingen skog. Gården är väl bebyggd och tillhör herr kornetten Greiff.

2. Halsta (Hallsta) ligger nordost ut i socknen, 1/2 mil från kyrkan. Det är 1 mantal krono om 13 öresland samt blef år 1648 den 31 augusti köpt af kronan af rikskanslären grefve Axel Oxenstierna men sedermera indraget i konung Karl XI:s tid, år 1681, och anslaget öfverstelöjtnanten vid kungl. lifregementet till boställe för ryttmästareskapet med säterifrihet år 1684. Gården har 3 torp på ägorna, en bördig åkerjord till ungefär 16 tunnors årligt utsäde, bärande äng, skral skog, men god betesmark. Hacksätra, 1/2 mantal krono, som ligger intill Lundby socken, hör äfven till Hallsta.

Barkarö socken.

Barckare, fordom kallad Barckarö, Barckarnom, socken † har 38 och elfva tolftedels mantal, af hvilka 1 mantal är skatte, 4 1/2 krono och de

öfriga 33 och två tredjedels mantal frälse. Prästgården är icke inbegripen i ofvannämnda hemmantal. Barkarö gränsar i norr till Lundby, i väster till Dingtuna och i söder och öster till Mälaren. I våra dagar är socknen sålunda endast en halfö. Några af öarne härutanför i Mälaren höra hit, såsom Ridön, Almö-Lindö och flera. Socknen har samma vapen som häradet, nämligen två kors-ställda hillebarder. Kyrkan står på frälsegrund och lär vara mycket gammal. Hennes tjocka murar, hvilka äro uppförda af oformliga och

BARKARÖ KYRKA.

stora gråstenar, bära ock vittne härom. På kyrkans altartafla, som räknar sin tillkomst från år 1479, läser man följande: Sapientiæ est præterita recolere, præsentia ordinare, futura providere, dubia evitare. Anno Domini MCCCCLXXIX fuit hoc opus factum.

På Ridön, som ligger tre åttondels mil från fastlandet (ginaste öfverfartsvägen är så lång), synas vid det ena af hemmanen därstädes, benämndt norra går-

den, ruiner af en tegelkyrka med sin bogårdsmur omkring sig. Kyrkan har varit omkring 23 alnar lång och 9 alnar bred inom murarna och kyrkogården ungefär 66 alnar lång och 50 alnar bred. Norr härom finnas grundvalar till en stor byggnad, som står där, och i väster om ofvannämnda hemman synas märken efter många hus och en hel mängd källarhvalf och gropar. Tvärs öfver hela ön, hvars omkrets är omkring 1 och 1/4 mil, och hvilken omfattar 3 1/2 mantal krono, synes en stor graf till tre åttondels mils längd hafva i forna tider varit uppkastad. Utan tvifvel har nämnda graf blifvit upptagen därför, att den omgifvande marken skulle blifva befriad från vatten och lämplig till ängsmark. Man säger, att en stor herrgård legat här på ön i forna tider. En gammal, mycket rik jungfru skall hafva bott här, och blifvit, som det förmodas, begrafven i nyssnämnda kyrka med en lång och grof guldkedja, som nått från halsen till fötterna. Härmed må nu vara huru som helst. Man känner dock, att riksrådet och lagmannen i Wästmanland och Dalarne år 1368, herr Sten Bengtsson Bielke, riddare och Bielkeättens stamfader, var ägare af Ridön och efter honom hans dotterson, riddaren och riksrådet herr Sten Pedersson, som år 1451 blef höfvidsman på Wästerås. I konung Gustaf II Adolfs tid hade kronan ett skeppsvarf här på ön. Det framgår af kungl. regeringens befallning år 1611 till fogden Jesper Jönsson på Wästerås om byggnadsvirkets framforslande af allmogen i rätt tid till nämnda »skeppsgård». I Wästerås domkyrka ligger begrafven en Wilhelm Rütüen, som varit, såsom hans vapen i domkyrkan utvisar, amiral öfver Ridö skeppsgård år 1614. Nu ligga, som sagdt, på ön 3 1/2 kronohemman, hvilka innehafvas under förpantning med Johannisbergs kungsladugård i Lundby soc-

ken. På ön finnes ett tegelbruk. I socknen finner man på åtskilliga håll lämningar af borgar och murar, en ättehög ligger på Högholmen, som är belägen i Mälaren mellan Ridön och Tidön. På en äng, Domsängen, belägen nära Barkarö by, skall i forna tider hafva stått ett fältslag. Icke långt därifrån har man på en annan äng, kallad Galtegen, funnit pilar och hvarjehanda vapen i jorden. Folket i socknen säger, att Mälaren, hvars vatten omgifver socknen på två sidor och, snart sagdt, nästan äfven på den tredje, har i äldre tider gått upp öfver stora rymder, hvilka nu äro uppodlade åkrar och ängar, och man påstår sig ännu kunna utvisa hela formen af »kattistor» eller fiskredskap i hårda ängen 7- à 800 alnar från sjön. Man lär ock med säkerhet utrönt, att ängsmarken, som ligger intill sjön, mycket förstorats på 30 års tid och dymedelst gifvit sina ägare en välkommen tillökning af hundratals lass hö. Detta kan möjligen härleda sig af det myckna sjövrak, som sjön årligen kastar upp här vid stränderna och som sjunker till bottnen och uppgrundar dem, eller ock kunna dessa upplandningar bero af, att vattnet i sjön årligen minskas. Skulle detta sistnämnda vara orsaken, så skulle efter ett antal århundraden, som ej vore omöjligt beräkna, hela Asköfjärden, som är en vik af Mälaren och gränsar till socknens sydvästra sida, förvandlas till åker och äng, och bonden då där plöja och så, där han nu idkar fiske. Nyssnämnda fjärd vallas ock årligen igen och är nu midt uti ej djupare än högst 4 eller 5 alnar, och kan man utan fara vada ut i densamma många famnar från land. Barkarö bys gärde skiljes från Gotö bys genom ett vad, som höst och vår är öfverfylldt af vatten och har så djupa och sanka hålor, att kreatur, som råka däri, icke utan stor möda kunna hjälpas

därur. Det påstås, att vraket af ett fartyg har blifvit funnet där, ehuru byn nu ligger $1/_4$ mil från sjön. Detta är troligt. Man kan än i dag se, att nämnda vad stått i förbindelse med sjön, och allt vatten, som höst och vår samlar sig, flyter utför ned i fjärden och sjön. Barkarö by, Oxn-ö, Ask-ö, Got-ö, Fuller-ö, Alm-ö, Holm äro namnen på alla lägenheter och hemman här i socknen. En by allenast finnes här, hvars namn ej slutar med lika ändelse som dessa andra, nämligen Jostberga, hvilken alltså måste vara yngre och senare befolkad, än de förstnämnda eller ock fått namnet efter berget. Ingen kan säga, att dessa hemman nu hafva ett sådant läge, att de göra rätt för namn af öar, ty de ligga ju på fasta landet inne i socknen. Men hvaraf kommer det då, att de kallas så? De gamla lära ej utan orsak gifvit sina hemvist dylika namn. Hvad för öfrigt beträffar socknens namn, så har det sitt ursprung af gamla svenska ordet barcar (båt) och ö. Det betyder sålunda så mycket som båtars ö, det vill säga ett ställe, där i forna tider varit en stor skeppshamn. I jämförelse härmed skulle Ridön kunna hafva erhållit sitt namn af ridd, redd, d. v. s. plats, där skeppen ligga för ankar, och Asköbyn sitt namn af det gamla ordet ask, som är det samma som båt. Det fasta landet af socknen, hvaruppå 35 och fem tolftedels mantal utom prästgården, som också är 1 mantal, ligga, upptager ej större yta än omkring tre åttondels kvadratmil. Hela socknen är alldeles bar och skoglös. Men en så utmärkt god sädesjord finnes här, att jag icke känner någon socken här omkring, som därutinnan öfverträffar Barkarö. Åtminstone lär man icke i många socknar, såsom här, nästan med visshet kunna beräkna 10:e och 15:e kornet i skörd efter utsädet. Det är nog, om de

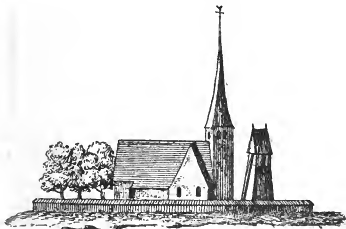
andra i allmänhet få 5:e, möjligen något högre i goda år. Själfva jordmånen är lera. Öfver hufvud taget finnes i hela socknen en bärande ängsmark och någorlunda bete. Alla, hvilkas ägor gå ned till sjön, idka fiske och det med mycken flit, så att de därigenom hafva mycket bidrag till hushållen och sålunda icke blott undvika många utgifter för saltfisk eller andra saltvaror, som kosta landtmannen mycket, utan ock kunna dels sälja något fisk för penningar, dels, såsom oftast sker, för den samma tillbyta sig skogsprodukter, som alla i socknen måste köpa. Endast på Ridön och Almö-Lindö finnes skog samt något på Fulleröudde vid Fullerö sätesgård. Socknens prästgård ligger vid kyrkan i Barkarö by, som består af 8 hela frälsehemman, hörande under Tidö säteri i Lilla Rytterns socken. Prästgården är ett mantal krono om 8 öresland, har en god, ehuru mycket stenig åker, godt fiske och någorlunda betesmark, men svag äng och ingen skog. Kapellansbolet, som anslogs för sitt ändamål år 1720, är $1/4$ hemman krono i Gotö by. Härtill hör god åker och medelmåttig äng. Här i socknen ligger:

Fullerö säteri, en präktig gård, belägen vid pass $1/4$ mil öster om kyrkan. Säteriet har ett mycket härligt läge på en udde vid Mälaren, inåt hvilken udde Barkaröviken löper in på ena sidan och Wästeråsfjärden på den andra, så att man från gården har utsikt öfver Wästeråsfjärden åt norr och öfver den stora fjärden Blacken åt söder. Denna vackra sätesgård är mycket väl bebyggd, har sköna anläggningar och härliga trädgårdar. På norra sidan ligger en park (lustgård) med klippta pyramider, häckar och alléer af lönn och syrén, alm m.m. I orangerierna finnas många utländska träd, såsom fikon, mulbärsträd, vinrankor och hvarjehanda prydnadsväxter. På södra sidan om-

gifves gården af en vacker fruktträdgård, som är mycket stor, hvaruti en stor mängd af utvalda fruktträd förekomma. Där är en särskild byggnad uppförd för biblioteket, som består af en stor boksamling, där de flesta svenska författare äro representerade, och nästan allt, som på svenska utkommit, fått en plats. På östra sidan om gården ligger köksträdgården och planteringar af vilda stamträd . På västra sidan pryddes gården af alléer af vilda träd. Dessa trädgårdar omfatta tillsammans en yta af många tunnland jord och kunna med sina härligheter i otrolig grad tjusa en åskådare. Fullerö är en bland de härligaste gårdarna i vår ort. Till säteriet hör äfven en bördig åkerjord, bärande äng (mest hårdvall, en liten del myr) ett godt fiskvatten i Mälaren och tillräckligt bete. Säteriet är 2 1/2 mantal med hithörande Almö säteri, som består af 4 1/2 mantal, och ligger omkring 1/4 mil längre åt norr härifrån vid Mälaren samt brukas såsom ladugård under Fullerö. Där finnes en karaktärsbyggnad samt två flygelbyggnader och en synnerligen väl anlagd och inrättad ladugård, hvilken för öfrigt är vida bekant i orten för sin präktiga boskap. Detta säteri är rikt på åker, äng och fiskvatten. Åkern, sammanräknad med Fullerö, drager ett årligt utsäde af mellan 60 och 64 tunnor. Ängen, som till större delen är hårdvall, men till någon del sank och myrig, dock ganska bärande, gifver för bägge säterierna tillsammans i medelgoda år 6- à 700 sommarlass hö. Fiskvattnet är vidsträckt och mycket godt. På Almö-Lindö härintill ute i sjön finnes något skog, som hör hit och på Fulleröudde en vacker skog, som hör till Fullerö. Löth, 1/2 rå- och rörshemman, är nu aflyst och brukas under sätesgården. Några frälsehemman, somliga belägna här i socknen, andra i Lundby, höra jämte många

oskattlagda torp, som ligga på ägorna, till Fullerö. Wästerås domkyrka var i äldre tider ägare af Fullerö. I senare tider har det tillhört grefvar Oxenstierna, och den grefliga ätten De la Gardie har ägt Almö. Nu äger öfverintendenten högvälborne grefven herr Karl Joh. Cronstedt detta gods.

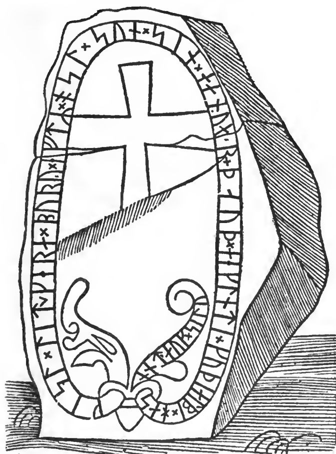
Lundby socken.

LUNDBY KYRKA.

Lundby socken har varit biskoparnes i Wästerås prebende ända från år 1588. Socknen gränsar i söder till Barkarö, i väster till Dingtuna, i norr äfven något till samma socken men för öfrigt på den sidan till Skerikes socken i Norrbo härad samt i öster till Sankt Ilians socken af samma härad, Wästerås stads ägor och sjön Mälaren. Lundby innefattar fem åttondels kvadratmil och har 41 och nio sextondels mantal, af hvilka 10 3/4 äro skatte, 25 och fem sextondels krono

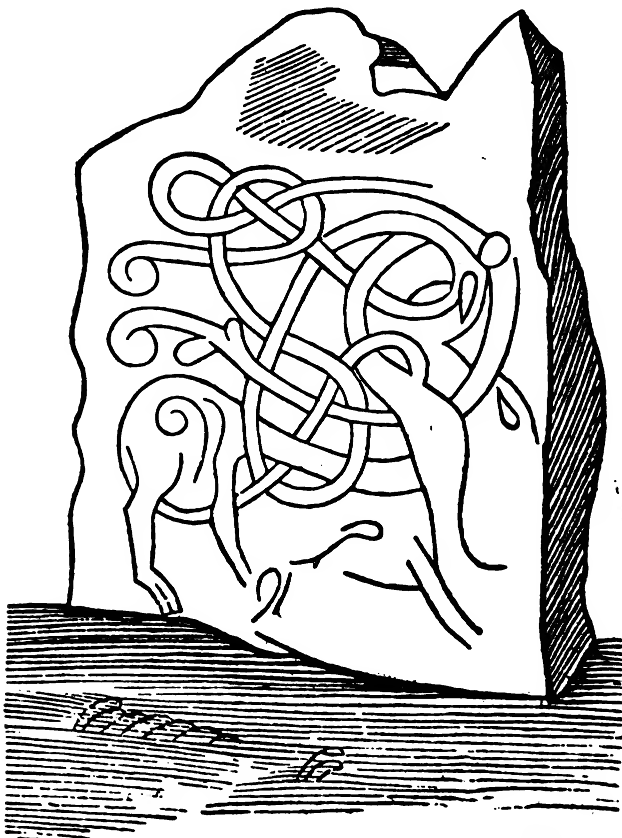
samt 5 1/2 frälse. Kyrkan står på kronogrund. Den är belägen söder om stora landsvägen, som går åt Wästerås från Köping. Hon har nyligen blifvit reparerad både ut- och invändigt samt prydd med en vacker altartafla. På kyrkans södra sida har legat en offerlund, hvilket man kan se af stensättningen i jorden. Våra hedniska förfäder hade för vana att göra dylika stensättningar på sådana deras heliga ställen. Offerlunden är ännu icke alldeles utplånad. Man förmodar, att kyrkan, som är mycket gammal, har fått sitt namn af nämnda lund. En fjärdedels mil norr om kyrkan stå på Hammarbys gärde invid stora landsvägen murar kvar af ett kapell från gamla tider. Detta är lämningarna af ett bland de fyra kapell, som omkring år 1271 byggdes omkring Wästerås af biskop Karl, och i hvilka hvar och en resande, som ärnade sig in till Wästerås, skulle förut aflägga sin skyldiga devotion (andaktsöfning) såsom en gudlig förberedelse, innan han fick komma in i staden för den heliga domkyrkan och klostret, hvilket förut är anmärkt. Kapellet hette den tiden S:t Ursulæ kapell (se bih. not 153), och platsen ligger ej mer än en fjärdedels mil från staden. Midt i socknen, där stora landsvägen mellan Wästerås och Köping stryker fram, ligger en stor äng, benämnd Långängen, på hvilken ej blott de flesta hemman här i socknen utan också några hemman i Dingtuna socken hafva sin höslog. Dessa Dingtuna-hemman äro Froby, Boberga och Bälby, som ligga här inåt vår sockens västra sida. En liten bäck, som kommer från Bäckby, löper igenom socknen. Den går tvärs öfver Långängen och stora landsvägen åt Saltängsbron, som är bekant, och sedan vidare öster ut åt kungsladugården (Johannesberg) och ned i Mälaren. Vid nyssnämnda bro finnes en runsten, som har följande inskrift:

Runstenen vid Saltångsbron.
(Läsningen börjas i nedre vänstra hörnet.)

GISL : LIT : GERA : BURU : EFTER : OST : SUN : SIN : (A)AN : WAR : THAUD : (A)AGLNTI : GUD JALBI : HNS ANT : AUK : SILU.

Det är: Gisle lät göra bron efter sin son Östen, som var död i England. Gud hjälpe hans anda och själ.

Prästgården är 1 mantal krono om 7 1/2 öresland, hvartill äfven höra 4 1/2 öresland uti Krista, som ligger här intill öster ut, och skänktes af konung Gustaf II Adolf till prästbordets förbättring och förökning år

1627. Den tillhörande åkerjorden är god och drager ett årligt utsäde af 10 à 12 tunnor. Betesmarken och ängen äro någorlunda, men skog saknas alldeles. Ett hemman, benämndt Kanik-Lundby, innehafves också af biskopen såsom prebende. Nämnda hemman förlänades i konung Johan III:s tid, år 1588, till biskopen med säterifrihet, men blott på »behaglig tid». Det blef sedermera för alltid underlagdt biskopsstolen af konung Gustaf II Adolf både år 1619 och 1623. Kaplansbolet, som år 1688 donerades af konung Karl XI, är 3 1/2 öresland med 3 à 4 tunnors årligt utsäde. Härtill hör litet äng och betesmark. Jordmånen har samma beskaffenhet här som i Dingtuna och består alltså af lera. Den är så bördig, att invånarne enbart genom åkerbruket hafva sitt uppehälle och allt, hvad de behöfva, till utskylders erläggande m. m. Ängsmarkens gräsväxt är merendels icke så synnerligen stark, icke heller finnes här så tillräckligt bete för kreaturen, att landtmannen kan uppdrifva boskapsskötsel högre, än att han af den samma får nätt och jämnt, hvad som oundgängligen fordras för hans eget hemmans behof. Ingen skog finnes här i socknen annat än i beteshagarne och på små backar vid byarne. Hvad som där finnes förslår icke ens till att fylla det egna behofvet af skogsprodukter ännu mindre till afsalu åt grannarne, utan måste de förse sig med både bränsle, gärdsel och stör samt timmer, där sådant behöfves, från andra socknar, såsom Lillhärad, här ofvan för, eller Svedvi, på andra sidan om Dingtuna, dit de hafva en mil och somliga, som bo längre bort om kyrkan, längre. Med fiske kan ingenting förvärfvas. Mälaren stöter visserligen till en del af socknens västra sida, men har här bergiga, steniga och så kallade gallstränder. Invånarne sysselsätta sig på det flitigaste med åkerbruket, emedan de ju ute-

slutande däraf skola taga sin utkomst, och föga tid få de använda till forkörning och skjutsande, ty om vintern hinna de knappast mer än skaffa fram vedbrand och annat af skogsprodukter, som behöfves, då de ju hafva så lång väg för hämtningen af dessa oundgängliga artiklar.

Johannesbergs kungsladugård, belägen tre åttondels mil nordväst om kyrkan och vid Mälaren, är 7 mantal med 2 kronohemman Gränsta, af hvilka det ena, om 8 öresland, är rå- och rörshemman, och det andra, som är lika stort, är sönderdeladt mellan torpare. Till denna kungsgård äro utom 14 torpare många hemman, så väl här i häradet som i Norrbo och Siende härad, dagsverksskyldiga. På själfva gården finnes en vacker träbyggning. Ladugårdshusen äro till största delen uppförda af sten. Hithörande både åker och äng äro goda. Årliga utsädet bestiger sig i västra gärdet till 92 tunnor och i det södra jämte vretarne till 70 tunnor. Ängen beräknas gifva 370 goda lass hö, största delen däraf godt hårdvalls, något myrvalls. Dessutom erhålles 30 à 40 lass hö från gärdena. Bete finnes i tre stora hagar. Till gården hör ingen skog, men här har man gjort omfattande ekplanteringar, som nu äro tämligen försigkomna. Först såddes ekållon i trädgården. Sedan plantorna kommit upp och blifvit 4 eller 5 år gamla, omskolades de i trädskolor. Från trädskolorna utflyttades ekarne, då de voro 5 à 6 alnar höga, och planterades omkring markerna vid gården i synnerhet utefter gärdesgårdarne på så sätt, att kreaturen ej skulle kunna skada dem under växttiden. Planteringen tillgick på det viset, att midt under gärdesgården, utefter hvilken träden skulle stå, gräfdes med omkring 30 alnars mellanrum gropar. Sedan nedsattes hvarje liten ek med roten

i sin grop, som fylldes med god jord, blandad med förmultnad gödsel eller myrstack, stammen trycktes tätt intill gärdesgårdens ena sida, där ock två stora tjocka eller, som man säger, öfverstörar nedslogos, en på hvardera sidan om och intill eken. På gärdesgårdens andra sida nedslogs midt emot trädet också en dylik stör, och slutligen förenades alla tre dessa störar med hank, och den lilla krona, trädet kunde hafva, leddes upp mellan störarne. Med detta planteringssätt skyddade man icke blott den späda stammen för kreaturens åverkan, utan man gaf också själfva gärdesgården nödig styrka och stöd. Detta förfarande vid ekträds plantering har sedermera blifvit allmängjordt uti svenska vetenskapsakademiens handlingar för år 1749. — Till gården hör ett godt fiske i Mälaren. Här vid Johannesberg finnes ock en stor humlegård. Densamma anlades år 1686 af landshöfdingen herr Balsar Gyldenhof, som den tiden innehade gården. Sedan blef humlegården allt mer och mer utvidgad, så att den år 1723 hade mer än 600 goda kupor. Här finnas äfven två trädgårdar. Drottning Kristina donerade gården åt generalen herr baron Hans Wachtmeister, sedan återtogs den af kronan och blef en tid öfverlämnad till Wästerås stad, hvarefter höfdingedömets landshöfdingar innehade honom, till dess presidenten, riddaren och kommendören af k. m:ts orden sal. herr baron Karl Cronstedt fick honom under förpantning med därtill anslagne hemman och dagsverken för 12,087 daler silfvermynt och 16 öre dito. Hans arfvingar, som fått mottaga gården på samma vilkor, innehafva den nu. Ridön i Barkarö socken hör hit. I aflägsnare tider rådde Wästerås domkyrka om Johannesberg, såsom förut är nämndt i andra kapitlet. Här hafva ock Wästerås stifts biskopar bott. I en hage, kallad Oxhagen, be-

lägen ett stycke från gården, synas ännu lämningar af husen, som stått där. På södra ladugårdsgärdet är Önstens borg belägen. Den har otvifvelaktigt varit en skans eller fästning för gården i forna dagar. Där är mycken sten, och tecken till ingången märkes ännu. Från borgen härleder sig den stora sten, som nu förvaras uppe vid gården. Den är hvit till färgen och rund som ett klot. En inskrift har varit inristad i stenen, men bokstäfverna äro nu bortnötta.

VIII. KAPITLET.

Tredje fögderiet.

TREDJE FÖGDERIET här i höfdingedömet har af ålder hetat Strömsholms län efter kungsgården Strömsholm, som ligger i fögderiet. Denna kungsgård tillika med hela detta fögderi har varit hennes m:t drottning Hedvig Eleonoras lifgeding. Fögderiet består blott af ett härad, som kallas Snäfringe härad.

I forna tider har detta härad hetat Snawingshundari, Snewinge, Swewinge, Swawinge, Snaffwinge och Sniffningen. I det gamla och ännu brukade häradssigillet står: Sanct Davide Snäfringe Härad, eller Sankt Davids Snäfringe härad. Detta namn har det fått dels efter biskop David, som bodde och vistades här i orten omkring år 1020 (hvarom mera längre fram), dels antages det hafva kommit af dess äldre namn Swa- eller Swewinge, hvilket i senare tider blifvit förbytt i ordet Snäfringe (se bih. not 154).

Häradet för i sitt vapen en klubba och en hammare.

Hit hörande socknar äro till antalet 9, hvilka tillsammans innehålla 365 och sju åttondels hemman. Af

dessa äro 221 och 9 sextondels mantal skatte, 63 och fem åttondels krono och 80 och elfva sextondels frälse.

Häradet ligger väster om Tuhundra och Norrbo härader och gränsar i norr till Norbergs bergslag, i väster till Skinnskattebergs bergslag och Åkerbo härad, och hela dess södra sida sköljes på en längd af omkring 2 3/4 mil af Mälarens vatten.

Från Kvicksund (på hvars andra sida Södermanland ligger) och upp till Wirsbo bruk i norr, där Norbergs bergslag vidtager, utsträcker sig häradet 5 mil i längden. Bredden tvärs öfver i öster-väster är, öfver hufvud taget, hela häradet igenom tämligen lika, 1 1/2 à 2 mil. På kartan återfinnes häradet mellan den 29 och 55 minuten af 59 graden nordlig bredd.

En stor ström löper genom häradet från norr till söder och faller ut i Mälaren vid Strömsholms kungsgård. Den kallas i häradets nordligaste del Ramnäsströmmen men längre söder ut Kolbäcksälf (Kolbäcksån). Till honom rinna några små åar från omgifvande socknar, såsom från Bergs socken, Kolbäcks socken, Sura socken m. fl.

Häradsallmänningarna äro tre stycken. De ligga norr ut i häradet mellan Ramnäs och Sura socknar. Den ena, som ligger åt väster in emot Åkerbo härads gräns, kallas Finnstuger- eller Norra allmänningen, den andra därintill kallas Bergs- eller Västra allmänningen, den tredje, som ligger öster ut inåt Norrbo härad, kallas Östra- eller Svedvi allmänningen. Alla tre ligga tillsammans i en rad snedt öfver häradet, och deras sammanlagda längd är 2 3/4 mil. De böja sig från sydost och till nordväst. Deras bredd är högst 1/2 à 3/4 mil.

Skogarna bestå mest af ung tall, något björk, gran- och småskog af löfträd. De blifva årligen tämligen åt-

satta genom byggnader och reparationer samt underhållet af flere stora broar inom häradet.

Tre stora landsvägar eller, rättare sagdt, 5 gå genom häradet, hvilka häradsborna måste enligt lag bygga och årligen vidmakthålla. En går tvärs öfver häradet mellan Wästerås och Köping. På denna väg är Kolbäcks krog gästgifvaregård. En annan går från Wästerås och norr ut genom Svedvi och Ramnäs till Wirsbo bruk, hvarest sommarvägen ändas vid Wirsbosjön. En tredje går härifrån söder om Kolbäcksån åt Kolbäcks kyrka och till Strömsholm. En fjärde utgår från stora köpingsvägen vid Törunda bro ned åt Strömsholms kungsgård och till Munktorps kyrka. Från kungsgården går äfven söder ut en stor landsväg, som förenar sig med den andra stora vägen, hvilken från Törunda bro sträcker sig genom Säby och Stora Rytterns socknar åt Kvicksund och Södermanland. Dessa voro de fem landsvägarne.

Tingen hafva i äldre tider alltid hållits i Munktorp, men nu för tiden hållas de i Kolbäcks gästgifvaregård.

Norra delen af häradet är mera skogrikt än den södra. Trakten ned åt Mälaren och i synnerhet omkring Strömsholm är så skön och behaglig, att knappast någon annan landsort går upp däremot. Kring kungsgården och äfven väl annorstädes i denna nejd växer mycket ek. Vackra slätter och rymder, bördiga åkerfält och ängar, liggande liksom omfamnade af löfskogsklädda höjder och backar, fröjda här öfver allt inbyggarna.

I Mälaren ligga åtskilliga härliga öar, som höra till detta härad, såsom Nyckelön, Tidön, Tråssön, Skuterön (Skutterön), likaledes en, som ligger midt för Hofgården i Munktorp, benämnd Billingen och en an-

nan, som ligger utanför sjön Freden vid Strömsholm, kallad Hundängen jämte många flera smärre öar och holmar.

Till häradet höra, såsom i början sades, 9 socknar.

Munktorps socken.

MUNKTORPS KYRKA.

Munktops socken * är 159 och tretton sextondels mantal, af hvilka 103 och fem sextondelar äro skatte, 27 $3/4$ krono och 28 $3/4$ frälse. Socknen börjar uppe vid Norra och Västra allmänningarna i häradet och sträcker sig därifrån 3 mil söderut till Mälaren. Till dess västra sida gränsa Köpings och Odensvi socknar af Åkerbo härad och till dess östra Bergs och Kolbäcks socknar. Längst upp i norr är den endast $1/2$ mil bred tvärs öfver, men längre ned åt söder, där stora landsvägen till Köping går igenom socknen, är bredden omkring 1 mil. Denna församling är i jämförelse med de andra socknarne i häradet ganska folkrik. Invånareantalet är nämligen öfver 2,400 perso-

ner. Kyrkan står på kronogrund nära stora landsvägen, som går åt Köping. Hon är stor och ansenlig; 113 alnar lång och 39 alnar bred. Den är sålunda näst Wästerås domkyrka den största kyrkan i höfdingedömet. Hennes västra del, d. v. s. den del, som ligger väster om inre tornmuren och kallas Sankt Davids kyrka, samt själfva tornmuren, hvilken del är 26 ½ alnar lång och 14 alnar bred, säges hafva blifvit uppbyggd af biskop David, hvilken, då han år 1020 eller 1026 kom hit till orten, först vistades och bodde här i socknen. Han anses hafva varit den första biskop, som utbredt den kristna läran här i Wästmanland samt i Dalarne och bergslagen. Kyrkans mellersta del fram till koret har sedermera blifvit, efter hvad man tror, uppbyggd antingen i konung Magnus Erikssons tid, år 1340, då en mäster Nils var kyrkoherde här i socknen, eller ock i konung Albrekts tid, år 1370, då en mäster Björn var kyrkoherde. Namnen på dessa kyrkoherdar hafva varit utsatta på den ena södra kyrkodörren i den del af kyrkan, som vi nu omtalat. Själfva koret har tillkommit år 1590 i konung Johan III:s tid. Det är 33 alnar långt. Koret lär hafva blifvit uppbyggdt och kyrkan utvidgad för den stora penningesumma (se bih. not 155), som några från Rom hitsända påfliga legater betalade för Sankt Davids ben, som de då hemtade härifrån och förde till Rom. I själfva tornmuren finnes ett litet hvälfdt rum, hvilket kan ses utifrån kyrkogården genom en liten öppning, som kallas Sankt Davids graf. Man tror, att David efter sin död, som inträffade den 30 december år 1082, däri blifvit begrafven. Hans ben hade dittills där förvarats i en silfverkista, och många, från aflägsna håll besökte Munktorps kyrka för deras skull i den katolska tiden. I Johan III:s tid blefvo de, som sagdt, under nyss-

nämnda omständigheter hemtade härifrån. Här i socknen har man mycket att förtälja om denne Sankt David. Då han kommit hit åt orten, skall han hafva anländt till södra sidan af socknen, där en liten holme i sjön nedanför Dåvö säteri ännu kallas biskopsholmen däraf, att biskopen, som farit öfver sjön från Torpa socken i Åkerbo härad, som ligger på andra sidan sjön blott omkring $1/2$ mil härifrån, där landstigit. Sedan skall han först hafva bott en tid där nere på Dåvö, hvilket efter honom fått namnet Davids-ö, nu förbytt till Dåf- eller Dåvö. Där skall han hafva uppbyggt ett träkapell, hvaraf tecken ännu skola kunna skönjas, och i hvilket han predikat kristna tron, så länge han stannat där. Härifrån skall han hafva flyttat längre upp i socknen såsom lämpligare för hans missions utförande och då bott i Sandstad, hvilket hemman just blifvit kalladt efter honom Sankt Davids stad eller, hopdraget, Sankt -d- stad. På gården visas bodar, om hvilka man påstår, att de blifvit uppförda uti hans tid. Det är nu 700 år sedan, men bodarne stå ännu under sitt goda taklag. Då David bott här i byn, skall han ej allenast lagt första grunden till sockenkyrkan, som efterkommande, såsom förut är nämndt, sedermera utvidgat, utan ock anlagt ett kloster här vid densamma, hvilket, efter hvad man antager, visserligen ej blifvit färdigt förr än efter hans död (se bih. not 156). Klostret lär hafva nått icke mindre välmåga än de andra dylika under katolska tiden, ty ensamt här i socknen hörde Dåvö, Sandstad, Helgaby och många flera hemman till det. Efter detta kloster, hvaraf lämningar ännu i dag synas, har socknen fått namnet Munktorp, det är: munkars hemvist. I heliga trefaldighetsvreten, som ligger mellan kyrkan och Sandsta och tillhör Sansta, ligger Sankt Davids källa, i

hvilken han skall hafva döpt många af de omvända hedningarna. I kyrkan märkes bland hennes vackra skrud en kalk, som kallas Sankt Davids kalk, hvilken biskopen i Wästerås Birger Månsson, som lefde 1462, skänkt till kyrkan. På kalken står tecknad bokstafven M med två handskar öfver. Med bokstafven M betecknas årtalet 1000, då David lefde, och om handskarne, som äro tecknade på kalken fortlefver här följande sägen: David skall, sedan han uppbyggt Munktorps kyrka (nämligen så mycket däraf, förstås, som nu kallas Sankt Davids kyrka m. m.) hvarje dag där förrättat sin gudstjänst och därjämte varit en så helig man, att han kunnat upphänga sina handskar på solstrålarne, hvilka silade sig in genom kyrkofönstret (se bih. not 157). Men en dag lär den ena handsken nedfallit, hvaraf han förmodat, att han begått någon svår synd. När han sedan gått från kyrkan hem till Sandsta, så har han funnit, att han nedtrampat ett af åkerns sädesstrån med dess ax. För att härför få förlåtelse af Gud, skall David därefter låtit göra ett ax af gediget guld, som han gifvit kyrkan. Af detta guldax har, tror man, nyssnämnda kalk blifvit gjord. (Enligt en annan berättelse lär guldaxet blifvit taget, då prästgården här vid kyrkan i Kristian Tyranns tid blef uppbränd). Till en åminnelse af denna underbara händelse med Sankt David skola handskarne blifvit afbildade på kalken. Föröfrigt finnas vid kyrkan åtskilliga minnen från katolska tiden, såsom t. ex. en i metall konstnärligt arbetad dopfunt, som står i koret, ett rum innanför järngaller i vapenhuset, där ett katolskt stänkelsekar ännu är förvaradt, rummet utanför vapenhusdörren, där de katolske sålde syndaförlåtelse för penningar med flera dylika saker (se bih. not 158). — Lämningar af borgar finnas äfven här i socknen.

Munktorps socken fördelas i 6 så kallade fjärdingar, nämligen Ulfvi, Wålinge, Hogsta, Hägersta, Risbro och Bergs fjärdingar. Åkerjorden är öfverallt af lika beskaffenhet och lika häfdad. Den består mest af lera och lermylla, undantagandes nordligaste delen af socknen, där det är skogsjord. Här börjar man få se högt ryggade åkrar, som årligen ökas på och höjas af plogen. Man har icke blifvit varse detta i den trakt, som förut är beskrifven, men ju längre man nu kommer härifrån och västerut samt ned åt Närke, ökas de allt jämt mer och mer i höjd. Hvad gagn man har af ett sådant jordbruk skall förklaras i ett annat sammanhang. På några ställen är ängsmarken tillräcklig, men på flera svarar hon icke emot åkern och utsädet. Då torra somrar inträffa, är den dåligt gifvande och likaså betesmarken, som på de flesta ställen är mycket skarp, när ej regn och väta fukta marken. Till följd af allt detta har man oftast mycket svårt att framföda boskapen. Skog till husbehof finnes i norra och östra delarna af församlingen, men de, som bo i västra och södra delarna däraf, nödgas mestadels köpa sitt bränsle och gårdfång från de förstnämnda trakterna eller annorstädes, ty de hafva skogsbrist. Af åker och äng skola dessa taga sin näring, ehuru det ofta händer, att de nödgas köpa säd i staden eller hos andra i orten. De idka forforsling tämligen starkt, och de flesta resorna göra de mellan bruken vid Hedströmmen och staden Köping. Till bruken hafva de härifrån 2 à 2 1/2 mil, allt eftersom de bo närmare eller fjärmare Köping, dit man räknar 1 mil här ifrån kyrkan. Den stora mälarefjärden Galten ligger inåt socknens södra sida, och de, som bo där, hafva förmånen af ett godt fiske däri. Norr ut i socknen ligga fem insjöar, hvilka, ehuru de äro små,

likväl äro tämligen fiskrika, så att de, som bo där upp åt, hafva mycken nytta af dem. Dessa små sjöar heta: Norrsjön, Lisjön, Grytsjön, Ursjön och Wågsjön, hvilken sistnämnda ligger till en del i Odensvi och till en del uppå häradsallmänningen. — Prästgården, som ligger bredvid kyrkan, består af 1 och ett åttondels mantal krono och har nödig skog och betesmark, någorlunda äng och åker till 18 tunnors årligt utsäde. Kaplansbolet i Sörby, beläget ett stycke sydväst om kyrkan, är 1/2 mantal krono. — I socknen ligga 5 säterier.

1. Stäholm eller Säby med Sör-Wåle, är 3 mantal, hvarunder med egen afvel brukas 2 hela hemman af Norr-Wåle. Stäholm ligger söder om kyrkan och har ett vackert läge vid en vik af Mälaren, som därifrån går upp till Köping. Till gården hör god åker till vid pass 40 tunnors årligt utsäde, stor och bördig äng till 6- à 700 sommarlass hö, skog till fång och vedbrand, godt fiske i Galten, 11 torp och 9 1/2 frälsehemman. Godset äges nu af kammarherren herr Jonas Steuch, som för några år sedan tillhandlade sig detsamma af framlidne herr öfversten Reuters arfvingar.

2. Gränby, 1 mantal krono med säteris frihet, anslaget sedan 1692 till majors boställe vid kungl. Wästmanlands infanteriregemente, har ett stenhus, som nyligen blifvit uppsatt, utom andra nödiga hus af trä, god åker, någorlunda äng, skog och mulbete i en hage.

3. Dåvön eller Dåvö, 2 mantal, hvarunder höra 4 rå- och rörstorp och 1 helt frälsehemman, ligger en dryg 1/2 mil från Stäholm och längre ned i söder vid Mälaren. Dåvö har bördig åker till 18 à 19 tunnors utsäde, äng till 150 à 180 sommarlass hö, godt bete, flera slags fiske i Galten, skog till timmer, vedbrand, gärdsel och stör. Dessutom finnes äfven något

af löfskog. Här har biskop David bott, och gården har fått sitt namn efter honom, såsom förut blifvit berättadt. Sedermera har den varit kungsgård, på hvilken åtskilliga konungar understundom vistats, och man ser ännu i dag många märken efter de stora och många byggnader, som funnits där i äldre tider. År 1276 gaf konung Magnus Ladulås denna gård tillika med Fellingsbro, Åkerbo och Snäfringe härad åt sin drottning Hedvig, grefve Gerhards af Holstein dotter, till morgongåfva. Nämnda konung vistades själf ofta här, hvilket man kan se af åtskilliga bref, som utgifvits af honom från Dåvö, såsom ett af år 1275, då han här utgifvit pridie Cal. Jun. ett instiftelsebref på canonicatet i Uppsala; ett år 1286, då han skänkte »den trakten, som Norra Malm (Norrmalm) kallas» m. m., åt Sankt Klara kloster i Stockholm. År 1326 den 14 februari erhöll änkehertiginnan Ingeborg (hon var konung Håkan V:s af Norge dotter och gift med Magnus Ladulås andra son hertig Erik samt sålunda moder till konung Magnus Eriksson) gården jämte Snäfringe och Åkerbo härader af sin son konung Magnus Eriksson i stället för en del af Wästergötland och Wärmland, som hon dittills innehaft med morgongåfverätt. Den tiden hade Dåvön äfven sina egna »advocater eller fogate», af hvilka en, vid namn Peder Advocat på Dåvö, jämte andra år 1318 bevittnat ett af Thomas Sigvidsson upprättadt testamente till Mariebergs kloster. Likaledes finnes ett kvitto, utfärdadt af änkehertiginnan Ingeborg i Lund år 1360 »in vig. Petr. & Pauli», till fogden Lars Ingeborgsson på »Dafön» på uppbörden m. m. Längre fram i tiden, under konung Karl X:s regering, förläntes gården år 1655 af k. m:t till assessorn Lagercronas änka under hennes lifstid, hvilket konung Karl XI sedermera behagade stadfästa.

Omsider tillbytte sig herr generalmajoren Lagercrona gården af kronan år 1704 mot Hammarby i Gripsholms län samt Ladby och Bäckeby i Eskilstuna län. Hans arfvingar hafva alltsedan innehaft den.

4. Hofgården med Tavastbo om 1 1/4 mantal ligger strax intill Dåvö. Den har åker för 14 à 15 tunnors årligt utsäde, äng till 120 à 130 sommarlass hö, skog till nödtorft, godt fiske i Galten, 4 torp och 1 frälsehemman, äges af kornetten herr Gustaf Fredric Goes. Gården har sitt namn af hofhållningen här i forna tider, ty Dåvön och Hofgården voro förr ett. År 1657 erhöll generalkrigskommissarien herr Bengt Hansson Renfeldt gården i förläning af konung Karl X. Sedermera tillbytte han sig den från kronan år 1667 mot Frössvi hemman i Kolbäcks socken och ett Herrhult i Åkerbo härad. Nämnda byte stadfästes af konung Karl XI år 1675 och år 1683.

5. Lisjö om 2 mantal, hvarunder brukas 1 rå- och rörs- samt 3/4 frälsehemman, och där nyligen ett stångjärnsbruk med 2 hamrar blifvit uppbyggdt, där en mjölkvarn med ett par stenar finnes och till hvilket höra jämte det ofvannämnda, 18 torp på ägorna och 2 hela frälsehemman, ligger omkring 1 3/4 mil från kyrkan mellan två sjöar där uppe i norra delen af socknen. Säteriet har åker för 30 tunnors årligt utsäde, en bördig äng, på hvilken kan skördas 280 lass hö, vidsträckt skog och betesmark samt fiske i Lisjön, Norrsjön, Wågsjön, Öljebjörkssjön och Gryten, hvilka sjöar allesammans ligga häromkring. Kungl. rådet herr Krister Horn tillbytte sig af kronan gården år 1674 den 14 sept. för hemman i Bergs och Säby socknar här i häradet. Hans arfvingar sålde sedan säteriet till landshöfdingen herr baron Jonas Cedercreutz. Sedan blef kammarrådet herr Lars Jakob Adlerstedt ge-

nom köp ägare till detsamma år 1741. Stångjärnshammaren med de två härdarna anlades 1746 med frihet under ett visst antal år från hammarskatt. Efter denna tids förlopp skall årligen 6 skeppunds hammarskatt betalas. Bruket kallas Lars Ansjö (hopdraget, Larsonsjö). Här finnes äfven en såg.

Kolbäcks socken.

KOLBÄCKS KYRKA.

Kolbäcks socken * har 50 och ett åttondels mantal, af hvilka 31 och sju åttondels äro skatte, 17 $1/4$ krono och 1 frälse. Socknen gränsar i väster till Munktorp, i söder till Mälaren och en liten sjö eller vik af densamma, benämnd Freden, i öster till Säby och Svedvi socknar, i norr till Bergs socken. Dess största längd-

sträckning i norr-söder är 1 ½ mil, men dess bredd är i norra delen endast en åttondels à en fjärdedels mil och öfver mellersta, där kyrkan är belägen, och stora landsvägen mellan Wästerås och Köping går fram, högst ½ mil. Kyrkan står på kronogrund. På en tafla i kyrkan är följande antecknadt: »Anno Christi 1251 stod et slag vid Herrewadzbroo emellan Birgel Jeril, Konung i Sverige och Folkungarna, som voro Riksens Herrar och Biskop Cål i Linköping lagade så, at de blefvo aflifvat på östra sidan om älfven och Biskop Cål tog rofvet och lät bygga detta Tempel, af hvilko det sit namn hafver bekommit af Kol och bäck. Folkungarnas Krigs Öfverste het Carl Ulfsson. Jonas Sigfridi hæc curavit.»

Häraf finner man, att år 1251 ett slag stått mellan Birger jarl och de uppproriska folkungarne på östra sidan om Kolbäcksån, där gästgifvaregården ligger, samt att kyrkan blifvit uppbyggd för bytet, som eröfrades från de senare och äfvenledes, att kyrkan fått namnet Kolbäck efter biskop Kol, som var med i denna strid och var en orsak till, att folkungarne mot tro och lofven nedgjordes. Ända från den i inskriften nämnda bron, öfver hvilken stora landsvägen går fram, synas uppefter hela sandåsen, som sträcker sig genom socknen utefter Kolbäcksån, lämningar af skansar och många vallar, hvilka anses hafva blifvit uppkastade vid denna fejd. Strax öster om bron visas än i dag märken efter en skans eller fästning. På samma sida om ån har man äfven i jorden funnit pilar. Icke långt därifrån ligger en stor ättehög, i hvilken, enligt hvad här berättas, de i detta slag fallne skola ligga begrafne. Byn ofvanför heter än i dag Herre-

vad. Vid lågt vattenstånd synes i ån en massa öfver hvarandra nedkastade stenar, där dessa mot hvarandra stridande härar skola hafva vadat öfver densamma, hvaraf bron, som nu finnes här, skall hafva fått namnet Herrevad. Detta jämte flera berättelser, hvilka man kan få höra allmogen berätta, om man gör sina förfrågningar, likaså lämningar af andra borgar och skansar, hvilka man finner häromkring, såsom vid Wärpeby och Bärsta, m. m., intyga också det samma, som vi funnit vara uppteckna dt på minnestaflan i kyrkan, så att ingen lär tvifla på sanningen häraf. Dock lär blott kyrkans kor hafva denna tilldragelse och detta byte att tacka för sin tillkomst. Koret är nämligen muradt af tegel. Den öfriga delen af kyrkan tyckes däremot äga en mycket högre ålder (se bih. not 159). — Prästgården är $1/2$ mantal krono och har jord till 13 à 14 tunnors årligt utsäde. Den ligger $1/4$ mil norr om kyrkan vid Kolbäcksån. Komministerbostället består af en liten utjord, benämnd Tunbo utjord. Eljes bor komministern i kyrkbyn. Invånarne lefva mest af åkerbruk, om hvilket detsamma kan sägas, som förut blifvit anfördt om Munktorps likaså angående ängens och betesmarkens beskaffenhet. Men hvad skogen beträffar, så kan påstås, att den här i allmänhet icke är något att skryta med. I norra delen af socknen är den dock rätt god och tät. I socknen ligger

Strömsholms kungsgård tre åttondels mil söder om kyrkan. Denna präktiga kungsgård ligger i en så utomordentligt vacker och behaglig trakt, att dess like i skönhet näppeligen finnes. Själfva slottet, som är rätt präktigt, står på en liten holme, som på alla sidor är kringfluten af en ström. I slottets öfversta våning finna vi det vackra slottskapellet el-

ler kyrkan, som delvis får sitt ljus äfven genom fönstren i slottets kupol. Kapellet blef invigdt år 1741 och har bekostats af hennes högstsaliga m:t drottning Ulrika Eleonora, som ock försedde det med dess vackra innanrede och skrud, såsom altaret med ett stort förgylldt kors, öfver hvilket är uppsatt ett vackert bildhuggarearbete, föreställande stora, ljusa moln och änglar, hvilka tyckas sväfva i luften. Altarklädnaden består af ett altartäcke af gyllenduk med gröna och röda rosor samt en tjock guldgramad upp- och nedtill; ett annat dito af silfverbrokad med ljusblå botten, prydt med hvarjehanda blommor i åtskilliga färger och omgifvet med guldgaloner; två till dessa täcken hörande dukar, den ena med fina hvita spetsar och den andra med guldspetsar, som nå rundt omkring altardisken, då dukarne äro pålagda. På altaret står ett bokskrin af valnötsträ med därtill hörande handbok. Till de dyrbara inventarierna höra dessutom: en kalk, en kanna, oblatask med patén, allt af silfver, ett mycket vackert kalk-kläde, omgifvet med en guldspets, en dopfunt af snidadt trä, fat och fot förgyllda med fint guld, dopskål därtill af silfver — alla silfverkärl äro ut- och invändigt förgyllda samt försedda med de kungl. namnen, årtal och datum —, en präktig håf af silfverbrokad med silfverbeslag och klocka, en vacker predikstol och ett orgverk med 10 stämmor. Hvarje söndag hålles här gudstjänst af prästerna i Kolbäck samt predikanten, som är anställd vid kungl. stallstaten vid kungsgården. På borggården äro alléer planterade innanför planket. De kungligas logement och guvernörsbyggningen med sina många afdelningar såväl i de nedre som öfre våningarna äro upptimrade af trä inom borggården. Utom borggården ligga kavaljers- och pagebyggningarna samt betjänternas bostäder, värdshus och flera till

kungsgården hörande hus, sås. tvätt-, slakt- och brygghus, material- och andra nödvändiga bodar, posthus, vaktmästarebyggningen samt kronoboden. På östra sidan om slottet ligger en stor trädgård, hvari alléer af hvarjehanda vackra, lummiga löfträd jämte åtskilliga fruktträd äro planterade och fredade. Den södra trädgården (på södra sidan om slottet) är mycket härlig och full med alla möjliga sköna fruktträd, som äro satta omkring kvarteren. Däri ligger också ett orangeri med mångahanda rara utländska träd, såsom citron-, pomerans- och fikonträd samt en mångfald prydnadsväxter. Utsikten från slottet är åt alla håll mycket härlig så väl öfver de nyssnämnda trädgårdarna som de sköna ängar och hagar, hvilka synas här utomkring åt alla sidor och äro bevuxna med ekar och andra löfträd. I synnerhet är här oförlikneligt vackert om sommaren, då marken och träden öfverallt stå i sin fägring. Dessutom bidraga både ån och Ladugårdssjön, hvarur strömmen, som kringflyter slottet, kommer, att åt norr, däråt de ligga samt sjön Freden åt söder, där han utbreder sig, att öka den härliga utsiktens behag. Därtill kommer ytterligare, att stallstatens till betning och bärgning nyttjade ängar och holmar äro belägna åt denna sida, såsom Hägg- och Ekholmarne, Sylta hagar, Bälingen, Billingen, Sandholmen, Storängen, Jordmarken och Hundängen med flera, hvilka, i synnerhet de fyra förstnämnda, med sin blomstersmyckade, rika grönska och sina lummiga träd icke blott äro en tjusande ögonfägnad utan ock därjämte gifva kungsgården och den kringliggande orten en årligen förnyad materiel vinst och ett värde, så väl i anseende till skönhet som bördighet åt båda så stort, att det knappt kan uppskattas i penningar. — Kungsgården anlades af konung Gustaf I år 1557. Efter högstbemälte konungs

död, den 29 september 1560, erhöll drottning Katarina (se bih. not 160), hans tredje gemål, kungsgården med underlydande län i förläning af rikets ständer den 27 mars år 1561, hvarefter hennes m:t under hela sitt änkestånd i 62 års tid hade sin hofhållning här på Strömsholm, till dess hon i sitt 80:e lefnadsår därstädes afsomnade Luciæ dag, som var den 14. november år 1621 (se bih. not 161). De gamla husen och byggnaderna, hvilka uppbyggdes i konung Gustaf I:s tid, då kungsgården anlades, och i hvilka änkedrottningen bodde, nedbrunno vid en eldsvåda. Därefter blef det nuvarande slottet anlagdt af änkedrottningen Hedvig Eleonora, hvilken i konung Karl XI:s tid innehade denna kungsgård med hela häradet jämte Gripsholms och Eskilstuna län i Södermanland såsom lifgeding, hvaraf detta härad och fögderi erhållit benämningen Strömsholms län.

Kungsladugården ligger ett stycke nordväst om slottet. Den består af 11 och ett åttondels mantal krono och är utarrenderad för 1,474 daler och 30 öre silfvermynt till fröken Ernestina Grisheim. Åkerskiftena äro välbelägna, väl häfdade och bära säd ymnigt. Åkerjorden är här delad i 3 grader. Af första graden finnes jord till 52 tunnors och 4 kappars årligt utsäde, af andra graden till 32 tunnors och af 3 graden till 12 tunnor och 5 kappars eller tillsammans till 96 tunnors och 9 kappars utsäde. Äng finnes, som lämnar 347 och ett åttondels sommarlass hårdvallshö och 121 och tretton sextondels sommarlass starr. Den så kallade Ladugårdsängen, hvilken innehåller 43 3/4 tunnland, är utaf arrendatorerna brukad till betesmark för oxarne, emedan bete icke för öfrigt är alldeles tillräckligt, då man här har sådant endast i djurgården och på trädesgärdet. Fisket är gifvande såväl i Mäla-

ren vid Billingen, Jordmarken och Säfholmen som i sjön Freden och Ladugårdssjön. Dessutom fiskas lax, asp, sik och nors i ån. Tre laxkar höra hit och ligga i ån, ett vid själfva kungsgården, det andra vid Mölntorp och det tredje vid Wästerkvarn. I djurgården finnes grof gran- och ekskog samt på holmarna i sjön åtskilligt med löfskog. Hela häradet lyder under kungsgården på det sättet, att invånarna i de 7 närmast intill belägna socknarna, nämligen Munktorp, Kolbäck, Svedvi, Säby, Berg, Stora och Lilla Ryttern, hit utgöra dagsverken vid sädens bärgning och tröskning, men de två öfriga socknarna, Ramnäs och Sura, som ligga längst bort i norra delen af häradet, nedföra ved och kol till kungsgårdens behof, till hvilket för öfrigt äfven de af förenämnda socknarna, som hafva tillräcklig skog, äro förpliktade. År 1725 uppmättes alla gärdesgårdar omkring kungl. stall- och ladugårdsstatens ägor. De höllo i längd 81,114 alnar. Häraf tilldelades allmogen i häradet i viss proportion hvar sin gärdesgårdslott att vidmakthålla. De till Strömsholms ägor gränsande hemmanens gärdesgårdar befunnos innehålla 18,127 alnar. Häraf skulle hemmansägare själfva svara dels för hälften, dels för tredjedelen för sina ägor, och det öfriga tilldelades allmogen i häradet till gemensamt underhåll, så att den har att bygga och underhålla endast här vid kungsgården 30,000 famnar gärdesgård. — Den förut nämnda Ladugårdssjön är märkvärdig af en källa, som finnes ute i densamma och från botten på 5 famnars djup ur en stark åder både vinter och sommar uppkastar sitt klara och sköna vatten till sjöns yta, så att denna midt öfver källan kommer i rörelse som det i starkaste kokning varande vattnet i en full gryta och drifves omkring åt sidorna med stark fart. Af detta uppvällande

källvatten hämta de kringboende för sitt dagliga behof.

Trångfors järnbruk ligger ock här i socknen en mil norr om kyrkan vid Kolbäcksån. Det består af 1 stångjärnshammare och 2 härdar. Anlades och uppbyggdes i en öde byggd år 1628 samt blef sedermera privilegieradt. Då belades det samma med 4 skeppunds hammarskatt, men sedermera, emedan hammaren icke var mäktig åstadkomma så stor tillverkning, fick ägaren, Adolf Willemsson, år 1641, bemedling på ett skeppund, så att hammarskatten, som årligen härifrån skulle betalas, blef så bestämd till 3 skeppund, hvilket ock stadfästes af kungl. bergskollegiet år 1662. Vid 1695 års hammarskatts jämkning erhöll den då varande ägaren af bruket åter tillstånd att drifva smidet till högre årstillverkning än de förra possessorerna (ägarne) hade ägt rätt till och fick för den skull hammarskatten höjd med 1 skeppund och 14 lispund, som sedan fortvarat, så att hammarskatten nu belöper sig till 4 skeppund och 14 lispund årligen. Hammaren har sitt eget tackjärn. Stångjärnet föres på landsvägen till den 2 1/4 mil härifrån belägna Westerås järnvåg. Bruket äges nu af aflidne brukspatron Petter Sommars arfvingar.

Dessutom ligga i denna socken följande mjölkvarnar: Wästerkvarn med 3 par stenar, som gå hela året om. Kvarnen räntar 22 1/2 tunna spannmål. Där finnes ock såg (se bih. not 162). Söder Tunbo (Tumbo) mjölkvarn med 2 par stenar. Där finnes också en såg, som skär bräder för kungsgårdens behof. Norr Tunbo (Tumbo) kvarn med 3 par stenar äges af Uppsala akademi. Äfven vid denna kvarn finnes en såg.

Svedvi socken.

Svedvi socken † består af 37 mantal, hvaraf 32 $1/2$ äro skatte, 3 $3/4$ krono och $3/4$ frälse. Socknen håller i längd från östra häradsallmänningen (som skiljer den från Sura socken) i norr och ned till Säby socken, som gränsar till den i söder, omkring 1 mil, men i bredd tvärs öfver i öster-väster $1/2$ mil. Lillhärad och Dingtuna socknar af Tuhundra härad äro grannsocknar på östra sidan och Kolbäcks och Bergs på västra.

SVEDVI KYRKA.

Kyrkan är en bland de äldsta här i orten och står på kronogrund. På klockorna, hvilka äro ganska tjocka och stora samt de förnämsta här omkring, synes tecken af en gammal inskrift med munkstil. Den är nu alldeles oläslig. I Wäst Tuna gärde skall hafva varit en offerlund i hednatiden. Där visas en källa, som tros hafva varit offerkällan . I nordost om kyrkan söder om Skälby by och på gärdet mellan Skälby och Kvidinge reser sig en ättehög, som i omfång och höjd icke står efter kungshögarna vid Gamla Uppsala kyrka i Uppland. Icke långt därifrån, på Åby gärde söder

om gården, strax invid landsvägen, som går från Wästerås och upp åt Ramnäs genom socknen, ligger också en ättehög, som förr varit nästan lika vid och hög som den förstnämnda, men genom grustagning däraf blifvit mycket förminskad. De, som gräft här i backen ,hafva till en början haft mycket svårt att komma åt någon sand, ty högen har öfverallt varit betäckt och sluten med gråstenar, såsom vanligen är förhållandet med ättebackar. Dessa gräfvare hafva inuti högen funnit stora människoben och äfven en hufvudskalle, på hvilken håret ännu kvarsatt. Denna ättehög lär kunna räkna sin ålder från omkring år 600 eller högåldern, kanske ännu längre tillbaka, så att den sålunda blifvit uppkastad för mer än 1000 år sedan. På Ekeby norra gärde finnes strax invid byn ännu en ättehög, på hvilken man finner tre stora, höga runstenar vara uppresta. På dem kan man nu icke finna spår efter någon ristning. En Suidur, i hednatiden konung i Tuhundariket, hvilket utsträckte sig här öfver Svedvi, anses tillika med sin släkt vara begrafven i någon af dessa här nämnda ättehögar. Efter honom skall ock socknen erhållit namnet Svedvi, men det är ju möjligt, att det har sitt ursprung från något annat (se bih. not 163). Prästgården, 1 mantal krono, har åkerjord till 14 tunnors årligt utsäde, försvarlig äng och betesmark samt skral skog. Kapellansbolet i Brånsta är 1/4 mantal. Åkerjorden är till största delen allestädes i socknen god och bördig. Den består af lera. Ängsmarken är icke öfverflödigt stor, och betet vid hemmanen är vid somliga godt och vid andra svagt nog. Icke många af hemmanen hafva numera timmerskog, men skog till vedbrand, gärdsel, stör och gårdfång hafva de ännu allestädes med undantag af Rallsta, Hillesta, Brånsta, Wallby och Alby byar, hvilka äro

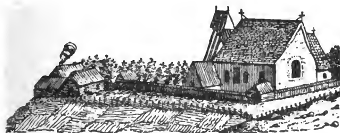
alldeles skoglösa. Sju byar här i socknen idka ännu vedförsäljning. Några af bönderna få fara i skjuts, men nästan öfverallt förtjäna sig invånarne här i socknen något genom forsling af foror, jämte det de erhålla af sitt åkerbruk. I Kolbäcksån, som löper efter västra sidan af socknen och skiljer den från Kolbäck, bruka några få fiska med ryssjor. I Svedvi socken ligger:

Halsta (Hallsta) kopparhammare ½ mil från kyrkan vid Kolbäcksån. Hammaren anlades i konung Karl X:s tid af Baltzar Landholt. Sedan fick hans änka och son, Lars Landholt, år 1662, besittningsbref på hammaren af kungl .regeringen, och enär dessa arfvingar voro döda, så transporterades besittningsrätten på kopparslagaren Johan Strickert år 1683, hvilken lyckades, år 1694, få arrendera mjölkvarnen, som ligger vid hammaren och har 3 par stenar, jämte det närbelägna Hallsta hemman, ½ mantal kronoskatte, mot 100 daler silfvermynts årligt arrende till kronan (se drottn. Hedvig Eleonoras bref den 2 juli 1694). Sedan, år 1703, köpte Strickert både kopparhammaren, kvarnen och hemmanet till skatte af kronan. Efter hans död såldes denna egendom af arfvingarna till herr generalauditören Swaretz år 1729, och af honom tillhandlade sig brukspatronen Petter Sommar densamma år 1746. Nu äro nämnda Sommars arfvingar ägare häraf . För kopparhammaren betalas årligen till kronan 1 skeppund stångjärn i hammarskatt. Här finnes också en såg vid och ett laxfiske i strömmen.

Säby socken.

Säby socken † gränsar i norr till Svedvi, i väster till Kolbäck, i söder till sjön Freden och Stora Ryttern och i öster till Dingtuna i Tuhundra härad

(se bih. not 164). Socknens yta, som blott innehåller tre åttondels kvadratmil, upptages af 25 mantal, af hvilka 13 och tre åttondels äro skatte, 8 och ett åttondels krono och 3 $1/2$ frälse. Kyrkan ligger på kronogrund. Prästgården är sju åttondels mantal krono, har 11 tunnors årligt utsäde. Under prästbolet innehafves en allmänningsäng, kallad Björkkärret, uppe i Svedvi. Kaplansbostället är $1/4$ mantal krono i Håskesta. Här i socknen finnas lämningar af en skans midt emot Borgby. Skansen har varit mycket stor, och man tror, att den varit nyttjad, då Birger jarl stred med folkungarna vid Kolbäck år 1251. Alldeles i närheten

SÅBY KYRKA.

ses en stor ättehög. Folket här i socknen har åkerbruk till hufvudnäring. Åkerjorden är mycket bördig samt består af lera. Blott två af byarna kunna sägas hafva svag åkerjord, nämligen Wallby och Grippeby. Den till sistnämnda by hörande ängsmarken är också ganska svag, men för öfrigt hafva alla byarna goda ängar, som äro tämligen bördiga. Betet är nog i allmänhet knappt, ty socknen har litet omfång, och hemmanen hafva därför trånga ägor. Med undantag af Mölntorp, Utnäs, Wallby och Ribbholms gårdar, som

alldeles sakna skog, finnes sådan vid alla hemmanen till nödtorftig vedbrand, gärdsel och stör. Däremot hafva dessa skoglösa gårdar (utom Wallby) litet godt fiske i sjön Freden och Kolbäcksån, som vid Mölntorps och Ribbholms byar skiljer Kolbäcks och Säby socknar från hvarandra. Äfven Boda, Säby och Löpdals byar hafva fiske i nämnda vatten. Vid Mölntorp finnes en mjölkvarn med 4 par stenar. Den räntar 70 tunnor spannmål och är bortarrenderad mot 233 och en tredjedels daler silfvermynts årlig afgift till kronan. Sågen är oskattlagd. En spikhammare har också funnits här förr, men den är nu nedlagd.

Bergs socken.

BERGS SOCKENS KYRKA.

Bergs socken † ligger mellan Munktorps, Svedvi, Kolbäcks och Sura socknar på det sättet, att Munktorp ligger på västra, Svedvi på östra, Kolbäck på södra och Sura på norra sidan. Socknen är $^{3}/_{4}$ mil lång — i norr-söder — och omkring $^{1}/_{2}$ mil bred — i öster-väster — samt omfattar 23 och fem åttondels mantal. Af dessa äro 22 och ett åttondels skatte och

1 $1/2$ krono. Kyrkan ligger på kronogrund. Den har nyligen blifvit reparerad. Söder om prästgården finnas lämningar af en borg (se bih. not 165). Prästgården är $3/4$ mantal krono, har 9 tunnors årligt utsäde, skog, godt bete och någorlunda äng. Kaplanen bor vid kyrkan och nyttjar klockarebolet. De byar, som ligga öster ut, inåt Svedvi socken och nedåt Kolbäckshållet, hafva den bästa åkerjorden, och består denna af god lera. De, som bo längre åt söder, hafva nog sandblandad och svag åker. Detta gäller äfven de byar, som ligga inåt Munktorpssidan. De, som hafva fäst sina bopålar norr ut, få nöja sig med hufvudsakligast skogsjord, men närmast omkring kyrkan är åkerjorden tämligen bördig, i synnerhet är detta förhållandet vid Rallsta hemman. Så skiljaktig är jordmånen. Tibble, Wallby, Uppsala och Rallsta hafva bättre och mera ängsmark, än de andra hemmanen och byarna i socknen; dock är det nog så, att ängsmarken är så där tämligen tillräcklig för nästan allesammans. Här i socknen finnes både skog och godt bete. På Asby mark ligger en liten insjö, benämnd Harmsjön. Den är just ej vidare fiskrik. En bäck löper igenom socknen och ned åt Kolbäck, där den faller ut i ån vid prästgården. I denna bäck fångas kräftor. Inbyggarne här i socknen, som utgöra omkring 600 personer, hafva sitt uppehälle af hvad åkerbruk och boskapsskötsel kan inbringa. Mycket sällan händer, att de köra foror eller sälja ved, ännu mindre kola, ehuru bruken ligga icke långt härifrån, så att det ser ut, som om dessa bisysslors idkande låge närmare till hands och vore lämpligare för befolkningen här än i de andra, sydligare belägna, socknarna.

Stora Rytterns socken.

Stora Rytterns eller Rytterne socken ligger i häradets sydliga del vid Mälaren, som begränsar den i söder. På västra sidan om socknen ligger sjön Freden, på norra Säby s:n och på östra Lilla Ryttern (se bih. not 166). Socknens största längd (i norr-söder) är sju åttondels mil, dess bredd (i öster-väster) $1/2$ mil. Den omfattar 37 hemman, af hvilka 9 äro skatte, 4 krono och 21 frälse. År 1736 erhöll generalmajoren och kommendören högvälb. grefve Axel Oxenstierna, som bor på Tidö säteri i Lilla Rytterns socken, k. m:ts tillstånd att, omvexlande med konsistorium, tillsätta präst

STORA RYTTERNS KYRKA.

i församlingen. — Kyrkan står på kronogrund. Prästgården är $3/4$ mantal krono, har bördig åker till 10 tunnors årligt utsäde, någorlunda äng och nödtorftigt bete, men nästan ingen skog. Lundby, $1/2$ mantal krono, anslogs år 1649 den 31 mars af drottning Kristina till kaplansbol. Det består af 4 öresland, har jord till 6 tunnors årsutsäde, försvarlig äng men ingen skog. Här i socknen ligga Wallby och Sörby borgar. Den förre är nästan alldeles i grund förstörd, men den senares ringmurar äro tämligen bibehållna, och man mär-

ker, att den i forna tider varit mycket stor och nästan oöfvervinnelig. Vid Kvicksund, som ligger här i socknen och åtskiljer Wästmanland och Södermanland å ena hållet och mälarfjärdarna Blacken och Galten å det andra, har under fejden år 1464 mellan konung Kristian I och biskop Kettil i Linköping stått ett slag. På båda sidor om sundet synas stora jordvallar och skansverk uppkastade. Stora landsvägen åt Södermanland går fram här öfver, och öfverfarten försiggår medelst färja. Nyckelön sträcker sig härifrån Kvicksund åt norr upp åt ett annat sund, kalladt Mellansundet, öfver hvilket samma landsväg äfven framgår och fortsätter inåt socknen. Genom sistnämnda sund påstås den rätta, stora segelleden mellan fjärdarna Galten och Blacken hafva gått fram, innan Kvicksund, som ursprungligen bildades af ett dike, som en fiskare uppkastade mellan fjärdarna, utvidgat sig självt och blifvit så stort, som det nu är. Segelleden till Köping, Arboga och inåt Hjälmaren och Örebro går nu fram härigenom. Öfver Mellansundet, som nu är nästan alldeles igenvalladt, har förr varit en stor bro. Nu är där en liten färja. Nyckelön, som är totalt vattenkringfluten och 1/2 mil lång samt 1/4 mil bred, har fått sitt namn däraf, att den ligger tvärs öfver och tillstänger de båda stora fjärdarna Blacken och Galten. Trakten är oförlikneligt angenäm, och utsikten åt alla håll, i synnerhet sommartiden, ovanligt vacker. Här äro två kungsfisken: Flinta kronofiske och Kvicksunds. För bägge erlägges arrendet i Eskilstuna län i Södermanland, som ligger på andra sidan om sundet. Åkerjordens beskaffenhet här är lika med Barkarö sockens. (Barkarö ligger omkr. 1 mil härifrån åt nordost vid Mälaren). Ryttern kan verkligen täfla med nämnda socken med afseende på åkerjordens godhet och stora

bördighet, ty här fås 10:e kornet, och ännu mer, efter utsädet. Vid Horns by, som ligger i nordvästra delen af socknen, där Strömsholms-vägen går fram, är jorden sandblandad, emedan en stor sandås löper där, och därför gäller icke om denna by, hvad som blifvit sagdt om jordmånen i socknen i allmänhet. Skogen här är, i det stora hela taget dålig, men ängsmarken är god och mulbetet något så när, så att, efter som jordmånen är så präktig, som sagdt är, inbyggarne kunna bärga sig väl. De hafva dessutom mycken hjälp till sina hushåll genom fisket, som de kunna idka både i Mälaren och Freden, hvilka sjöar gå intill socknens södra och västra sidor. Härifrån kommer mera korn- och hafregryn än från de andra förut beskrifna socknarna i trakten, såsom Barkarö, Dingtuna, Lundby och Kolbäck. Grynen äro också för sin godhet mycket begärliga, så att Rytterns-borna ofta med dem göra goda affärer på Wästerås marknad, dit de föra dem. Några andra näringar hafva de ej här i socknen. — Säterierna äro följande:

1. Ekeby, om 1 1/4 mantal med Kabbebo, ligger söder om kyrkan vid Mellansundet i en särdeles skön trakt. Gården är bebyggd med många vackra trähus. Hithörande åkerjord är utmärkt god, och det ena gärdets är den bästa, som finnes i hela Ryttern. Årsutsädet går upp till 28 à 30 tunnor. Den bördiga ängen gifver 600 till 700 lass hö. Skogen är god, likaså betesmarken; fisket i Mellansundet och ett annat närbeläget sund, benämndt Radsundet, är utmärkt gifvande . Dessutom har gården en präktig rörbotten i hela sundet här nedanför, och gifver denna ägaren en ansenlig årsinkomst. Åtta rå och rörs samt 4 dagsverkstorp jämte några frälsehemman höra till gården. Landshöfdingen och kommendören af kungl. nord-

stjärneorden herr baron Nils Reuterholm är nu ägare till Ekeby med underlydande hemman.

2. Fiholm, 3 och sju åttondels mantal, beläget vid pass 1/2 mil öster om Ekeby, har ett särdeles härligt läge vid ett mälaresund, som går fram mellan fasta landet och Tråssön. Denna gård har i äldre tider tillhört biskoparna i Wästerås. Många deras bref äro härifrån utgifna. Den tiden bar gården namnet Biskops-Fiholm till skillnad från ett annat Fiholm, som ligger snedt öfver sjön i Södermanland nedanför Björsundet och omkring 1 3/4 mil från Strängnäs samt äges af herr generalmajoren och kommendören högvälborne grefve Axel Oxenstierna. Vid nu omtalade tid stodo gårdens byggnader på Tråssön, som ligger här midt emot, där källargropar och murar utvisa platsen, hvarest de varit belägna. Äfven synas stora vallar och borgar, medelst hvilka tvifvelsutan gården då varit befäst (se bih. not 167). I Karl Knutssons tid, år 1454, togs gården från biskoparna. Nämnda konung sökte nämligen göra »reformation i ecklesiastikväsendet» och hade för afsikt att indraga de gods, som från kronan afsöndrats till det andliga frälset. Denna reduktion är annars allmänt känd under benämningen konung Karls räfst. Biskopen Åke Johansson bodde den tiden här på gården. Men, som han sålunda måste lämna den, så skaffade han sig sedermera en gård, benämnd Wreta, med tillhörande präktig kvarn, i Skultuna socken, hvilken egendom sedan fick namnet Åkesta efter biskopens namn. Efter nämnda tid blef Fiholm kungsgård, och drottning Katarina, konung Gustaf I:s tredje gemål, erhöll honom år 1561 i förläning, samtidigt med Strömsholms kungsgård. I konung Gustaf II Adolfs tid, år 1623, bortsålde kronan gården till fältherren grefve Gustaf Horn för 4,000 daler silf-

vermynt, men sedermera bytte kronan åter till sig den år 1628 den 23 april, då grefve Horn i stället fick Höringe och Hammarstads gårdar i Södermanland. Därpå var den kungsgård ända till dess fru amiralskan Katarina von Rosenfeldt fick byta till sig den från kronan år 1723 mot Rådmansö gård vid Norrtälje, hvilken gård nu är kungsgård. Allt sedan hafva hennes arfvingar varit gårdens ägare. I nuvarande innehafvarens, herr assessorn Ridderstolpe, hand har den kommit genom giftermål. — Till gården finnes mycket god åker för 30 à 35 tunnors årligt utsäde, en bördig äng, vacker skog af gran, tall, ek och löfträd samt ett godt bete i synnerhet på Tråssön, som hör hit och ligger midt emot gården. Gården har också ett präktigt fiskvatten. Ett tegelbruk är anlagdt. Tre rå- och rörstorp ligga på ägorna, och en hel hop frälsehemman äro underlydande.

3. Stensjö med Garpet och Sund är väl ej större än 3/4 mantal frälse säteri men ligger alldeles för sig självt, omhvärfdt af sjön, på Nyckelön. Öfver denna ö drager landsvägen åt Södermanland fram. Ön är betäckt med en utomordentligt vacker gammal tall- och löfskog. Mellan skogens träd skönjes på ömse sidor om ön stora sjön, ty ön är just icke vidare bred. Det påstås, att näktergalen, en i våra bygder annars så helt och hållet okänd fågel, skall låta höra sig här. Åkerytan, som tillhör detta säteri, kan räcka till för ungefär 8 tunnors årligt utsäde. Äng, bete och skog finnes tillräckligt samt ett utmärkt fiske rundt omkring hela ön i allmänhet och i Kvicksund och Mellansundet i synnerhet. Ett rå- och rörstorp ligger på ägorna, och några frälsehemman lyda under gården. År 1675 den 19 juli erhöll landshöfdingen Mårten Reutercrantz änka, friherrinnan Wendela Hammarsköld, går-

den i förläning af konung Karl XI. Sedan byttes den ut från kronan för några andra gårdar i socknen år 1685. Nu för tiden innehafves den af kaptenen baron Augustin Lejonsköld.

Lilla Rytterns socken.

LILLA RYTTERNS KYRKA.

Lilla Rytterns socken är annex till Stora Ryttern*) och består af 15 3/4 mantal, hvaraf endast 1 mantal är skatte, alla de öfriga äro frälse. Socknen ligger på östra sidan om Stora Ryttern och vid Mälaren, som sköljer dess södra, östra och delvis äfven norra sida. För öfrigt begränsas socknen i norr af Dingtuna socken. Ytinnehållet är väl omkring tre åttondels kvadratmil. Näringar m. m. äro här allde-

*) Båda socknarne sammanslogos till en socken, benämnd Ryttern, år 1818. Stora Ryttern hade förr sin kyrka norr om den nuvarande, nära komministergården. Af Lilla Rytterns kyrka (bilden härofvan) finnes numera blott en taklös ruin, belägen i närheten af Åkerby. På den omgifvande, förlagda begrafningsplatsen, synes en och annan till hälften öfverväxt grafsten med inskrift.
(Red:s anm.)

les desamma som i Stora Ryttern. I socknen ligger ett högt jätteberg. Kyrkan står på frälsegrund. Här ligger:

1. Tidö säteri, om 3 1/4 mantal på en af Mälarens vatten kringfluten ö, som blott genom ett sund skiljes från fasta landet på västra sidan men för öfrigt har stora sjön utom sig. Ön, hvars omkrets är omkring 1 mil, är vacker. Här finnes en härlig skog, bestående af ek och hvarjehanda andra slags löfträd. Ek förekommer ymnigt.

Själfva gården ligger inåt Asköviken på öns norra sida och består af ett stort stenhus och många träbyggnader. Tillhörande åker är bördig, och ängen gifver 5- à 600 lass hö. Betet är godt, fisket gifvande och skog finnes. Tärnö ladugård, 3/4 mantal säteri, som hör hit, är byggd för sig själf på andra sidan af ön. Därtill hör äfven god åker och äng samt bete, skog och godt fiske. Under detta säteri lyda många frälsehemman samt 8 torp. Af uråldriga tider har det varit ett herresäte och har tillhört familjen Trolle. I konung Gustaf I:s tid ägdes godset af riksrådet Åke Göransson Tott. Hans dotter, Kerstin Tott, blef gift med herr Johan Persson Båt (Bååt) till Höringe, då Tidön sålunda kom till den ätten. Framdeles vardt herr Åke Johansson Bååt ägare. Han var för öfrigt hertig Karls — sedermera Karl IX — furstliga råd och dog 1588 samt ligger begrafven i Wästerås domkyrka, där hans grafsten återfinnes. Då hans dotter, Anna Bååt, blef, år 1608, gift med riksrådet och rikskansleren grefve Axel Oxenstierna, så kom godset sedermera till ätten Oxenstierna och har från nämnda tid varit i densammas ägo. Nuvarande ägare är generalmajoren och kommendören grefve Axel Gabriel Oxenstierna.

2. Wikhusa (Wikhus) säteri om 3 1/4 mantal ligger omkring 1/4 mil väster om Tidön vid en vik, som från Mälaren skjuter upp ett stycke i socknen. Gården har vackra träbyggnader, en god åker och äng, skog, bete; ett godt fiske i Blacken. 17 torpare lyda under godset. Äfven detta säteri tillhör herr generalmajor Oxenstierna.

Hela socknen har i äldre tider hetat Wikhusa. Detta framgår af bland annat biskop Måns Eskilssons i Wästerås köpebref på Tärnö och Tidö gårdar, undfådt på Ekeby i Stora Ryttern år 1368 dom. septuag. (se i kungl. och rikets antikvitets arkiv). Då benämndes Stora Ryttern endast Ryttro socken, men, sedan de båda socknarna i senare tider blifvit sammanslagna, tyckes namnet Wikhus (eller Wikhusa) så småningom blifvit bortlagdt, och socknen i anseende till den andra, där moderkyrkan står, fått benämningen Lilla Ryttern därför, att den är i hemmantal den andra underlägsen.

Ramnäs socken.

Ramnäs socken † ligger allra längst norr ut i häradet inåt Norbergs bergslag och Wangsbro härad, hvartill den sålunda gränsar i norr. I väster gränsar den till Gunnilbo socken i Skinnskattebergs bergslag samt Norra allmänningen. I söder gränsar den till Västra allmänningen och i öster till Fläckebo socken i Norrbo härad. Från Gopsjön, som ligger i socknens sydligaste ända, där Sura socken sammanstöter med Västra häradsallmänningen och denna socken samt upp till Lilla Wallsjön, som är belägen vid norra gränsen mot Wåla och Färnebo socknar, är socknens längd

2 mil och bredden i öster-väster torde uppgå till mellan 1 och 1 3/4 mil. Sålunda är ytinnehållet ungefär 2 1/2 kvadratmil. Socknen innehåller blott 11 och sju sextondels mantal, af hvilka 6 och fem åttondels äro skatte, 3/4 krono och 4 och tre sextondels frälse. Men Ramnäs är ganska folkrik. Den har 900 invånare, om både små och stora medräknas. Denna folkrikedom beror på de många bruk, som finnas här, och vid hvilka många arbetare och andra, som ej kunna räknas bland jordbrukare, äro anställda. Hemmanen här äro också klufna i tämligen små delar och sålunda besuttne med jämförelsevis mycket folk, hvadan äfven detta förhållande bidrager till uppkomsten af denna sockens stora invånaretal. Socknen är så skogrik, att här ses, snart sagdt, intet annat än stora skogar, som för öfrigt göra trakten mycket behaglig och angenäm. Skogarna bestå af tall och björk samt något gran. Många sjöar finnas inom socknen, såsom Wirsbosjön, Elingen, Stora och Lilla Mårdsjön (Målssjön), Gniden (Gnien), Gråtten (Grotten), Öfre och Nedre Nadden, Fiskraken (Fisk-kraken), Bosjön, Öketjärn, Aborrtjärn, Noksjön, Björkmossjön, Stora Fellingen, Öster Wålen, Lilla Wallsjön, Stora Aflången, Gopsjön, Stora och Lilla Gåttriken (Gottriken), Sörlången, Magsjön, Djupramen, Gränramen (Granramen) och Ulframen. Dessa sjöytor upptaga så stor del af det här ofvan angifna totala ytinnehållet för socknen, så att, om deras sammanlagda ytinnehåll drages därifrån, knappast 1 1/2 kvadratmil återstår, som då utgör den yta, som Ramnäs har af enbart land. — Ramnäsströmmen löper längs genom socknen från Wirsbosjön i norr och ned åt Sura socken i söder. Alla till socknen hörande bruk äro belägna invid densamma. — Kyrkan står på kronogrund. Den är belä-

gen i södra delen af socknen, i Ramnäsbyn, så att folket, som bor längst upp mot socknens norra gräns, har 1 1/2 mil till kyrkan, då däremot befolkningen i södra delen af socknen blott har allra högst tre åttondels mils kyrkväg. Kyrkan är ganska vacker. Tornet byggdes 1734. — Prästgården är fem åttondels mantal krono och har åker till 7 à 8 tunnors årligt utsäde. Ett torp, Fäboda, hör hit. Kapellanen bor i Sura socken, som är annex till Ramnäs. Hvad åkern här

RAMNÅS KYRKA.

i socknen betraffär, så kan sägas, att den fordrar en flitig och omtänksam brukare, så vida den skall bära säd och löna odlarens möda. Somliga gårdar hafva idel lätt (lös) jord, andra lerjord, några svartmylla och en del åter lösblandad lera. Alla dessa jordarter äro af den beskaffenheten, att dikning, gödsling och noga aktgifvande på rätta tiden, då jorden bör köras, tillredas och sås, icke får försummas. Ängsmarken är i allmänhet sank. På många ställen består den icke af annat än kärrartade mossar, ty hela socknens ter-

räng är sådan, att nästan öfverallt höjder och dälder omväxla, och sålunda kan på få ställen finnas någon så kallad hårdvallsmark. Mulbete finnes tillräckligt i skogarna, och ladugårdsprodukter erhållas så pass rikligt, att landtmannen understundom kan afyttra något däraf. Fårafveln kan icke här bedrifvas med framgång. Åtskilliga försök hafva nog blifvit gjorda, men de hafva i allmänhet icke utfallit till belåtenhet. Orsakerna därtill äro, att dels tjänligt sommarbete för sådana kreatur felas här, dels finnes ej för vintern tillgång på godt höfoder, hvilket dessa djur gärna vilja hafva. Men i stället hållas vid hemmanen här mera getter. Emedan åkerjorden, som sagdt, här är tämligen svag, och sädesskörden ofta slår fel, så att landtmannen nödgar esomoftast köpa säd, är han nödsakad uppsöka andra näringskällor, hvarigenom han kan få medel till, hvad som brister för hans uppehälle och till skatters och utlagors betalande. Då ligger för ramnäsbon närmast till hands att tillgripa kolningen, hvilken ock för honom är och blir en oundgänglig handtering och ett nödvändigt näringsfång. Kolen säljas till de i socknen belägna hamrarna och järnbruken. Där har bonden för det mesta sin ständiga årsräkning. För deras räkning verkställer han ock körslor. Invånarna hafva ock tillfälle till fiske i de många sjöar, som finnas i socknen och äro nog så fiskrika. Däraf erhålla de ej så ringa bidrag till hushållen. Utom de förut uppräknade sjöarna inom socknen ligga här intill på allmänningen många små sjöar, hvilka äro tämligen fiskrika, såsom Stora och Lilla Mor-(Mo-)sjön, Stenramen, Djupen, Damsjön, Västra och Östra Wålen, Gopsjön, Wågsjön jämte en hop små tjärnar och skogssjöar, i hvilka finnes fisk. I dessa sjöar och Ramnäs-strömmen fångas lax, sik, gös, abor-

re, braxen, ruda, asp och många andra slags fisk. — Bruken i socknen äro följande:

1. Ramnäs bruk ligger en fjärdedels mil norr om kyrkan vid strömmen, som härifrån går genom Sura och Svedvi socknar nedåt Kolbäck, där den kallas Kolbäcksälfven (ån). Bruket består nu för tiden af fyra stångjärnshamrar och åtta härdar. Det anlades i konung Johan III:s tid. Då uppbyggdes på kronans bekostnad den så kallade kungs- eller kronhammaren år 1590 af en Krister Månsson, som sedermera arrenderade densamma af kronan. Därefter uppfördes en annan hammare på strömmens västra sida. Detta skedde i konung Gustaf II Adolfs tid, år 1625. Denna hammare uppsattes af handelsmannen Johan Kristersson från Wästerås på egen skattegrund. I drottning Kristinas tid, åren 1638 och 1654, uppsatte Krister Månsson två hamrar här vid strömmen på kyrkobyns och Norrby skatteägor. På dessa hamrar erhöll han kungl. regeringens stadfästelse den 18 juli 1643. På samma gång fick han inlösa Sörby, $1/2$ kronohemman, till skatte. År 1645 fick samme man stadfästelse på nyttjanderätten till den förut nämnda kronohammaren under 12 års tid mot erläggande af arrende till kronan. Sedermera gick Johan Kristers — eller, såsom han kallades, köpmanshammaren bort för gäld till Krister Månssons arfvingar. Slutligen inlöste dessa år 1680 äfven den nyssnämnda kungs- eller kronohammaren från kronan till sitt eget skatte, så att de blefvo vid nämnda tid ägare till hela bruket. Nuvarande ägare häraf äro följande personer: herr kammarherren Adlerberg, herr assessorn Jakob Tersmeden och herr Magnus Schienström. Tackjärnet för brukets behof köpes dels från Norbergs, dels från västra bergslagen. Bruket får sina kol dels från egna skogar, dels köpas de af

den kringliggande ortens skogägande befolkning. Stångjärnet, som tillverkas, föres landsvägen 3 1/4 mil till Wästerås järnvåg. Hammarskatten uppgår till 24 skeppund och 6 lispund. Vid bruket finnes en s å g(k v a r n).

2. B ä c k h a m m a r, 1 stångjärnshammare och 2 härdar, ligger äfven vid Ramnäs-strömmen men längre ned åt kyrkan. Äges af herr Magnus Schienström. Hammaren är uppbyggd och privilegierad i konung Gustaf II Adolfs tid (år 1620). Tackjärnet köpes från Norbergs- och västra bergslagen. Stångjärnet, som tillverkas, föres till Wästerås. Hammarskatten belöper sig till 6 skeppund och 14 lispund. Här finnes en (m j ö l)-k v a r n med ett par stenar.

3. S e g l i n g s b e r g s och F e r m a n s b o stångjärnshamrar ligga något norr om Ramnäs bruk vid Ramnäs-strömmen. Där äro 2 stångjärnshamrar och 4 härdar, som ägas af kammarherren herr Olof Adlerberg. Den ena hammaren uppbyggdes och privilegierades år 1610 och den andra år 1642. Tackjärnet erhålles delvis från egna masugnar; resten köpes från Norbergs- och västra bergslagen. Det tillverkade stångjärnet föres till Wästerås. Hammarskatten är 14 skeppund och 18 lispund. Här finnes (m j ö l- och)s å g k v a r n. Bruket har egna skogar samt några underlydande kolaretorp.

4. W i r s b o b r u k är beläget 1 1/2 mil norr om kyrkan mellan två sjöar, Åmänningen i Wäster Wåla och Wirsbosjön här i socknen, hvarifrån Ramnäsströmmen kommer. Här äro 2 stångjärnshamrar med 4 härdar, en m j ö l- och en s å g k v a r n. 12 kolaretorp här i socknen lyda under Wirsbo. Bruket äges af öfverstelöjtnanten och riddaren herr baron Didrik Mejendorff von Yxkull. Till detta bruk k ö p e s tackjärnet. Stångjärnet, som här tillverkas, föres lands-

vägen till Wästerås järnvåg. Hammarskatten utgår med 15 skeppund. Frälserättigheten är 225 skeppund. Den ena hammaren uppbyggdes i konung Gustaf II Adolfs tid (år 1620) af en Johan Pedersson, och den andra uppfördes sedan af handelsmannen i Stockholm, Boje Didriksson. År 1662 utkom förbud att begagna den sistnämnda hammaren, emedan den ej var privilegierad. Emellertid hade Boje år 1657 köpt Wirsbohemmanet, som nu är själfva bruksgården och består af 1/4 mantal frälse, jämte Nordanö, utgörande ett helt frälsehemman, beläget härintill vid Wirsbosjön. Dessa egendomar tillhandlade han sig af grefvinnan fru Katarina De la Gardie. På detta sätt sökte han bibehålla sig vid detta bruk och erhöll äfven den 29 november år 1662 frälsefrihet på verket och sedermera, den 24 november år 1663, fullkomlig stadfästelse på bägge hamrarna. I konung Karl XI:s tid (år 1680) blef det vidare stadfäst och bibehållet. År 1684 erhöll ägaren, Erik Boje, frihet att återuppbygga och förbättra den ena hammaren, som då strax förut hade nedbrunnit. Nu är bruket i fullgodt skick och bruksgården är väl bebyggd.

Vid strömmen (Ramnäs-strömmen eller Kolbäcksån) ligger här i socknen äfven Norrby (mjöl)-kvarn, som har 3 par stenar. Ustängsbo sågkvarn är nu nedlagd. Räntan, 7 daler silfvermynt, betalas af ägarne emot 30 sågstockars fällande hvarje år på allmänningen i häradet.

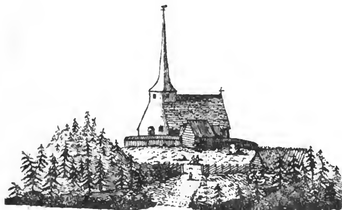
Sura socken.

Sura, fordom Tura, socken † är annex till Ramnäs, har 8 och sju åttondels mantal, alla, utom 1 3/4 mantal skatte och 1/4 mantal krono, frälse, ligger ne-

danför Ramnäs och har på västra sidan Västra häradsallmänningen, på södra sidan Östra häradsallmänningen och på östra sidan Tuhundra och Norrbo härads allmänningar . Ifrån Getingstorpet, som ligger längst söder ut i socknen vid Östra häradsallmänningen, och uppför Ramnäs-strömmen, som rinner längs genom socknen, till Räfsnäs ägor vid gränsen i Ramnäs socken, räknas tretton sextondels mil, och nästan lika långt är afståndet tvärs öfver socknen i öster-väster. Socknen innehåller sålunda $3/4$ kvadratmil. Ehuru socknens hemmantal ej är högre än, som sagdt, 8 och sju åttondels mantal, så är folkmängden dock med hänsyn till socknens ringa yta ganska stor. Folkmängden uppgår till öfver 500 personer, om både små och stora sammanräknas. I denna socken ligga följande sjöar: Glåppen (Glåpen eller Gläpen), där drefs- eller driffågeln *) vistas vissa tider på året och drifver mycken fisk till land, Öster- och Västersjön, Långsjön och Magsjön. Folket lefver här under liknande förhållanden och omständigheter som blifvit angifna i skildringen af Ramnäs och hafva lika beskaffade hemman, som Ramnäsborna. Härifrån säljes ost och smör samt något boskap. Då bönderna här hafva ärende, sällan annars till Wästerås, som ligger 2 $1/4$ mil från socknen, medtaga och sälja de där om vintern ved. Kaplansbolet Brinken, år 1734 anslaget för sitt ändamål, har varit $1/4$ mantal krono, men har blifvit förmedladt . Kyrkan är byggd af trä. Den är belägen på frälseägor icke långt från Ramnäs-strömmen. År 1671 blef den nybyggd. Den gamla kyrka, som stod där förr, säges hafva varit en så kallad offerkyrka i forna tider, till hvilken de förbiresande gifvit pen-

*) Kallades ock fösfågeln (knipor och skräckor).

ningar, och andra församlingar häromkring låtit bedja för sina sjuka, hvilken vidskepelse äfven i nyare tider varit öflig af gemene man, men nu tämligen aftagit. I hednatiden var på platsen, där nu kyrkan står, ett blot- eller afgudahus. I närheten af kyrkan finnas nere vid sjön ansenliga lämningar af en stor, forntida borg. Den har varit omgifven af två stora ringmurar, på hvilka endast funnits en enda utgång. Borgen har, som sagdt, varit mycket stor. Udden, på hvilken han

SURA SOCKENS KYRKA.

ligger, har i forna tider varit omfluten af vatten på tre sidor, men nu går sjön intill densamma blott på den ena sidan. Det säges, att en kämpe, vid namn Thure, innehaft denna borg i hedentid. Efter honom skulle socknen fått sitt namn, som från början varit Thura men under tidernas lopp förändrats till Sura. En annan kämpe, vid namn Ramer, lär ock vid den tiden hafva bott där. Efter honom skulle då Ramnäs soc-

ken blifvit uppkallad . I sistnämnda socken hafva många sjöar ännu i dag namnet ramen, såsom Stenramen, Ulframen, Grän-(eller Gran-)ramen och Djupramen. En konung Olof skall sedermera hafva intagit borgen och efter honom har Olofsberga hemman, som ligger här i trakten, fått sitt namn. Han lär nämligen där hafva rastat. En by här i socknen, som heter Hofgården, lär hafva fått denna benämning däraf, att någon slags hofhållning i forna tider varit där. Vid Olofsbomuren, som är 1/4 hemman och ligger ett stycke från kyrkan upp åt Ramnäs-hållet, synas ännu lämningar af en skans. Dessutom finnas här i nejden ättehögar och andra minnesmärken från forntiden, hvilket allt nogsamt vittnar om ortens höga ålder.

Väst-Sura, 2 mantal frälse med säterifrihet, ligger sydväst om kyrkan. Det innehafves af herr brukspatron Tersmeden, har tillräcklig åker, mycken äng och skog, vidsträckta beten och godt fiske i Wästersjön.

Surahammar med 2 härdar är ett urgammalt hammarverk. Tackjärnet köpes dels från Norbergs-, dels från västerbergslagen. Stångjärnet föres landsvägen till Wästerås. Hammarskatten är 6 skeppund och 4 lispund och frälserättigheten 93 skeppund. Surahammar äges af brukspatronen Mathiesens arfvingar. Här finnes ock en mjölkvarn med 2 par stenar och en såg(kvarn).

IX. KAPITLET.

Fjärde fögderiet.

FJÄRDE FÖGDERIET här i höfdingedömet kallas Ulfvesunds eller Kungsörs län efter Kungsörs kungsgård, som ligger inom detsamma, och fordom hetat Ulfvesund. Under denna kungsgård lyder fögderiet i afseende på dagsverkens utgörande därstädes m. m., liksom Snefringe härad hör under Strömsholms kungsgård, som ligger inom detsamma. Fjärde fögderiet består af ett enda härad, som heter Åkerbo härad.

Det ligger längst väster ut i höfdingedömet ,så att det gränsar till Örebro höfdingedöme i väster. I söder gränsar det till Södermanland, i öster till mälarfjärden Galten och längre uppåt på samma sida till Snefringe härad och i norr till Skinnskattebergs bergslag. Häradet har sin största utsträckning i norr och söder. Afståndet från gränsskillnaden mot Södermanland i Sjölundaviken i Hjälmaren och upp till Jönsarbo i Heds socken och Skinnskattebergs bergslag är 4 och en åttondels mil. Men däruppe sträcker det sig sedan på ömse sidor ännu längre upp, så att vid västra och östra sidorna får ännu ungefär en mil tilläggas till den nyss uppgifna längdsträckningen, som är tagen ut-

efter häradets ungefärliga midtlinje. Bredden i österväster är mestadels någorlunda lika hela häradet igenom, omkring 2 à 2 1/4 mil. På kartan återfinnes häradet mellan den 17:e och 47:e minuten af 59 graden nordlig bredd. Åkerbo härad omfattar 12 socknar, hvilkas sammanlagda hemmantal uppgår till 572 och sju åttondels mantal, af hvilka 382 och ett åttondels äro skatte, 141 och tre åttondels krono och 49 och tre åttondels frälse. Mälarfjärden Galten stryker inåt östra sidan. I denna fjärd utfaller en stor å vid Kungsör, som ligger söder ut i häradet. Denna ås bädd eller strömfåra löper här ifrån Galten väster ut till och genom staden Arboga samt vidare ut i Örebro län, där den flerfaldiga gånger grenar sig. Grenarna skjuta därstädes genom många socknar, och deras yttersta spetsar tränga sedan norrut ända in i Wärmland. En mil från Kungsör uppåt nämnda å inmynnar i den samma Arboga graf eller slussverket (Hjälmare kanal), hvarigenom segelfarten går till sjön Hjälmaren och sedan öfver denna till staden Örebro. Många små-åars och bäckars strömfåror tränga ock från denna å upp genom åtskilliga, norr om densamma belägna, till vårt härad hörande, socknar, såsom Medåker, Himmeta, Björskog, Bro och Skedvi, och är den här åsyftade stora åns namn Arboga å*). Från norr till söder löper genom detta härad också Hedströmmen, som kommer från Skinnskattebergs bergslag. Utefter denna flod äro många järnbruk och

*) Det torde ej falla någon läsare in att påstå, att Grau menar det Arbogaåns och dess tillflödens *vatten* flyter *från* Mälaren och *upp* mot källorna. För omväxlingens och åskådlighetens skull beskrifver han ibland flodernas lopp såsom någon kan tycka, *baklänges*, nämligen från mynningen och uppåt. Vi hafva i åtskilliga, dylika fall naturligtvis icke genom beskrifningens omkastning velat förtaga hvad förf. med sitt sätt att skildra just åsyftat. *(Red:s anm.)*

hammarverk belägna . Några af dessa höra till vårt härad. Strömmen utfaller i Mälaren nedanför staden Köping. Ännu en stor å hör till häradet. Den kommer norr ifrån och löper genom häradets östra sida, går genom staden Köping och utfaller i Mälaren (Köpingsån). Städerna Arboga och Köping ligga här i trakten nedåt södra kanten af häradet. Inom häradet ligga tre allmänningar. En ligger söder ut ned åt Torpa socken, inåt Södermanlandsgränsen och sträcker sig utefter denna i riktningen väster-öster en mil i längd, men den är ej öfver 1/4 eller tre åttondels mil bred. Den andra allmänningsskogen ligger norr ut i häradet, inåt Snefringe härads norra allmänning och Gunnilbo socken i Skinnskattebergs bergslag. Den kallas Sämskarbo allmänning och är 3/4 mil lång och tre åttiosjettedels mil bred i öster-väster. Den tredje allmänningen kallas Köpings allmänning och ligger vid pass en mil norr om Köping vid Lundbysjön uppe i Odensvi socken. Dessa skogar äro numera ej så synnerligen grofva och stora som förr. Ännu finnes dock på dem nödtorftigt med gran, tall och något björk till allmänna byggnader m .m. Häradet hade i hedna tider sitt tingsställe på en hög vid staden Köping, som ännu däraf bär namnet. Sedan höllos tingen ständigt i Östuna i Björskogs socken, där gästgifveriet legat vid stora landsvägen, som går mellan Arboga och Köping. Nu hållas häradets ting i Köpings stad. — I sitt vapen har häradet en upp-plöjd åker, tvärs öfver hvilken en vält, lie och härf ligga. Därunder står en harf och ofvanför en lilja. Alltsammans stämmer förträffligt öfverens med häradets namn Åkerbo. Terrängen är här likadan som i Snefringe härad; norrut mera skogigt än söderut. Ner åt Mälaren, Arbogaån och mellan städerna Köping och Arboga är trakten mycket vac-

ker genom de stora och härliga åkerfält och ängar, som här utbreda sig, samt vacker löfskog, som där och hvar synes vid byarna, hvilka däraf få en årligen förnyad prydnad, samt den myckenhet ekar, som stå här med sina vidt omkring sträckta, skuggrika grenar kring markerna, liksom på måfå utplanterade i landskapet. Allt detta gifver denna ort ett oförlikneligt vackert utseende.

Björskogs socken.

BJÖRSKOGS KYRKA,

Björskogs, fordom kallad Björneskogs, socken † är 77 och sju åttondels mantal. Af dessa äro 47 och sju åttondels skatte, 26 3/4 krono och 3 1/4 frälse. Socknen ligger i södra delen af häradet, där stora landsvägen mellan Köping och Arboga stryker fram. På socknens södra sida flyter Arbogaån, på västra ligger Arboga socken, på norra Himmeta och Köpings socknar och på östra Kungsbarkarö socken. Dess ytinnehåll är omkring fem åttondels kvadratmil. Kyrkan står

på kronogrund och är belägen nära den nämnda stora landsvägen. Den är rätt vacker och nyligen reparerad. Tornet uppbyggdes 1652. Prästgården är 2 1/4 mantal krono om 18 öresland, har åker till omkring 21 tunnors årligt utsäde, äng till 100 sommarlass hö, nödtorftig skog och betesmark. En utjord om 3 öresland i Segelbergabyn hör hit. Kaplansbolet i Nåberga är 1/2 mantal krono, har ungefär 4 tunnors årligt utsäde, 30 sommarlass hö men knappt mulbete och nästan ingen skog. Åkerjorden är genom hela socknen likartad. Den är leraktig. Åkrarne hållas här mer kullriga och höga utefter längdens midtlinje än i Munktorps socken, på andra sidan om Köping, dock icke till den grad som i Himmeta och Medåker, som ligga här ofvanför, och eljes längre västerut i Fellingsbro på andra sidan om Arboga. Både åker och äng äro rätt bördiga. Hufvudnäringen är åkerbruk. Skog finnes till nödtorft och mulbete för boskapen likaså. De, som bo ned åt Arbogaån, hafva präktiga ängar, som ibland lämna öfverskott af foder, som kan afyttras. Där finnes ock tillfälle till fiske. I socknen ligger:

1. Grönö, ett berustadt säteri för n:o 85 vid Kungsörs kompani och kungl. lifregementet. Det består af 1 mantal krono, ligger omkring tre åttondels mil öster om kyrkan och 1/2 mil söder om Köping, dit gården synes, emedan mellan Köping och Grönö endast idel åkrar och ängar utbreda sig. Sedan bärgsrådet Jakob Tersmeden blifvit innehafvare, har både ståtlig mangård och ladugård under nästförflutna åren blifvit uppbyggda. Grönö är en god egendom. Åkern är bördig, ängsmarken vidsträckt, och fisket vid så väl mälarstränderna (Mälaren ligger ett stycke öster om gården) som i Hedströmmen (Grönö å), som här löper ut i Mälaren är gifvande. Betet kan dock sägas

vara blott någorlunda och, utom af ek, finnes knappt skog till vedbrand. En mjölkvarn, som ligger väster om gården, vid ån, hör hit. Gården lär i hednatiden varit konung Granmars säte. Denne konung skall hafva lefvat vid år 760 efter Kristi födelse och såsom fylkeskonung regerat öfver Södermanland. Efter honom skall gården hafva fått namnet Granmarsö, Granö, sedermera sammandraget och förändradt till Grönö. Sedan har den varit ladugård under Köpingshus, som legat nordost härifrån, vid Köping, då detta slott var i välmakt. Detta framgår af gamla bref härom. Kungsgården bortsåldes sedan, år 1350, från kronan af konung Magnus Smek till Wästerås domkyrka, som samtidigt af nämnde konung också köpte Östuna gård, som ligger här intill, Wiresta här i socknen och många flera hemman i andra socknar samt öarna norra och södra Krakeholmen (Kråkholmen) och fritt vedhygge på Ullunge och Hästholmen, belägen midt emot Wästerås i Wästeråsfjärden, för hvilka hemman och lägenheter domkyrkan gaf konungen 300 mark fint silfver svensk vikt, som då gällde 4,500 svenska marker. Vidare befinnes det, att gården blifvit af Wästerås domkyrka pantsatt för 300 löd. marker silfver till riddaren Gustaf Leeksson. Denne riddare (egentligen hans förmyndare) återgaf den år 1385 till domkyrkan och skänkte densamma samtidigt ock åtskillig annan jordegendom, hvarför biskop Peder Ingewastsson (Petrus Ingevasti) i Wästerås fann sig föranlåten (sedan Gustaf Leeksson själf stadfäst gåfvobrefvet) »die exaltationis Sanctæ Crucis» år 1407 instifta ett »årsmot» med 13 själamässor att hållas i domkyrkan för denne riddare, hans fader, riddaren och uppsalafogden i konung Albrekts tid, Leek Ofradsson, och all hans släkt, hvarom förut är nämndt (i bihanget not 58). Domkyrkan lär väl

sedan varit ägare till Grönö till vid pass år 1527, då konnug Gustaf I indrog kloster- och kyrkogodsen till kronan.

2. Eknö, berustadt säteri för n:o 88 och 89 vid Kungsörs kompani, 3 mantal krono, har äfven under katolska tiden tillhört Wästerås domkyrka, donerades i konung Gustaf II Adolfs tid till herr Jakob Kraffordt enligt kungl. brefvet af den 24 aug. år 1626. Säterifrihet åtnjutes efter k. brefvet af den 19 nov. 1683. Säteriet har god åker, försvarlig äng, tarfligt bete och ingen skog. Det innehafves af löjtnanten Örnschiöld.

Köpings socken.

Köpings socken * är 69 och fem åttondels mantal, af hvilka 48 och fem åttondels äro skatte, 15 krono och 6 frälse. Socknen innefattar ungefär 1/4 kvadratmil och ligger så godt som rundt omkring staden Köping. I väster och söder skiljes den från Bro och Björskogs socknar genom Stora- eller Östunaån (Hedströmmen), som där flyter fram för att icke långt därifrån mynna ut i Mälaren. På norra sidan ligga Malma och Odensvi socknar och på östra Munktorps socken af Snefringe härad.

Församlingen håller sin gudstjänst i Köpings stads kyrka.

Prästbolet är 2 mantal krono, heter Ulfvesta och innehåller 12 öresland. Det är gifvet af kronan i vederlag för det gamla prästbolets åker och äng, utgörande, efter hvad det förmodas, 19 à 20 tunnland åker och ängsmark till 150 sommarlass hö, som togos bort och lades under Köpings stad, då denna, i drottning Kri-

stinas tid, utvidgades. Till prästbolet hör också 1/2 mantal krono Fantetorp, som prästgården erhöll af konung Karl IX år 1610 i stället för ett ängsstycke, som togs från densamma och lades under Köpingshus. Nämnda ängsstycke, som låg intill slottet, ärnade konung Karl X använda till trädgårdsanläggning för slottet. Härom är förut taladt. Ängsstycket kallas än i dag hushagen. Detta prästbol, som sålunda innehåller 2 1/4 mantal krono, har ungefär 30 à 35 tunnors årligt utsäde, men åkern består af, såsom de här säga, »dubbel jord», så att två tunnland af densamma bör i afseende på bördighet räknas mot e t t annat tunnland. Den hithörande ängen gifver inemot 200 sommarlass hö. Dessutom finnes några i det närmaste afverkade skogsbackar och skralt bete. Kaplansbolet är 1/4 kronohemman, Korslöten, hvilket därtill blifvit anslaget i konung Karl XI:s tid, år 1692. Men det är ännu ej inrymdt för lifstidsförläningens skull. Annars har kapellanen, som nu bor i staden, där en åkerareal för 10 fjärdingars utsäde, som är fri från alla utlagor samt en half lott i nibblesjorden, som ligger väster om staden. Denna sistnämnda lott kräfver ett utsäde af 6 fjärdingar. Därtill har han ett ängsstycke, som kallas Dyen, och en lott om 6 fjärdingars utsäde i Löten.

Alla hemman i denna socken hafva tämligen bördig åkerjord och goda ängsmarker. Åkerjorden är hufvudsakligen lera. Ängsmarken är merendels s. d. hårdvall. Hufvudnäringen är jordbruk. Skog hafva inbyggarne mestadels ondt om. Tillgång på nödigt gärdsel och gårdfång hafva de nog, men icke finnes det många byar i socknen, som icke nödgas köpa vedbrand och, då de skola bygga något, hvad som då behöfves därtill. Somliga af invånarne förtjäna sig också något extra medelst skjuts, foror och biträde med

stadsbornas åkerbruk. Fisket är ingenting att tala om, ty här finnes ingen sjö, och i Östunaån (Hedströmmen), som löper fram vid socknens västra och södra sidor, får man här just ej mycken fisk. Några präktiga mjölkvarnar ligga inom socknen vid Hedströmmen, såsom Strö kvarnar, Östuna och Kallstena kvarnar. Ett pappersbruk finnes ock vid Kallstena. Vid detta har hittills endast groft papper tillverkats. Uppifrån Odensvi komma äfven ett par små åar, som rinna genom socknens östra del. De förena sig strax ofvanför Köping. Den större å, som sålunda bildats, kallas Köpingsån, flyter genom staden och faller, omkring tre åttondels mil därifrån, ut i Mälaren. Dessa sistnämnda åar äro märkvärdiga däraf att i dem finnas äkta pärlor. För öfrigt kan anmärkas, att i dem fångas massor af kräftor.

Söder om staden ligger kungsdjursgården. Djuren, som förr höllos här, flyttades år 1719 till Gripsholms djurgård. Därefter bortarrenderades djurgården för kronans räkning. Numera har Köpings stad arrendet, och bör den där hålla ett godt schäferi (fåruppfödningsanstalt) och dessutom en yllefabrik.

Här i Köpings socken, 1/4 mil norr om staden, ligger Ströbohög, som är så betydlig, att ingen finnes i länet eller näppeligen i hela riket, som är större. De, som bo häromkring, säga, att hednakonungar skola ligga begrafna i högen, hvilket ock är mycket sannolikt, ty många mindre ättehögar finnas omkring honom, men hvilka icke uppnå hans storlek, och Strö hemman, som äro belägna här strax intill och nu bestå af 1 mantal skatte och 1 dito krono, hafva i äldre tider varit kungsgård. Ännu så sent som i konung Kristian Tyranns tid voro de kungsgård, som danske fogden på Örebro, Anders Persson, hade i förläning. Denna fogde blef för öfrigt i fejden mellan konung Kri-

stian och Gustaf Wasa ihjälslagen här på gården år 1520 af Lindes och Nora bergsmän. Det vidskepliga bruket och den åsikten voro förr rådande bland folket, att ingen fick (med fred?) gå eller resa förbi den omtalade stora ättehögen, med mindre han antingen offrade eller kastade på honom en sten eller kvist. Öster om Ströbohög, och där de förut nämnda köpingsågrenarne nästan invid staden sammanflyta, ligger ett berg, som af ålder kallats och ännu kallas Nyckelberget. En ännu fortlefvande sägen förmäler, det Oden skall i den nyssnämnda Ströbohög förvarat mycket gods och guld, hvaröfver han satt en drake till väktare samt igenlåst högen om både draken och skatterna, hvarefter han undangömt nycklarne till högen här i bärget. Häraf skulle detta fått namnet Nyckelbärget*).

*) En annan sägen förtäljer, att en underjordisk gång skulle finnas mellan Nyckelbärget och Ströbohög. Dörren till gången finnes dold någonstädes på Nyckelbärget och den förtrollade guldnyckeln till dörren likaså. Det kan, enligt denna sägen, inträffa, att draken, som vaktar skatterna i Ströbohög, får någon gång, nattetid, komma upp denna väg, och då brinna två ljus vid dörren till den underjordiska gången. Den, som då har mod att gå dit upp, finner utan besvär dörren, i hvars lås den underbara guldnyckeln sitter, kan gå ned i gången, vandra genom denna till Ströbohög, hämta så mycket han vill af de stora skatterna och bli en mäkta riker man.

Man kanske än i dag i trakten vet berätta, att en af de gamla t. o. m. namngifven person, som vid grustäkt invid högen funnit ett svärd och en guldring, stor som en portring, blifvit sjuk och mycket kvald samt icke fått någon ro, förr än han återigen nedgräft fyndet i högen, — hvilket skulle bevisas. — Denna märkliga ättehög är belägen, där landsvägen, som löper upp åt Malma socken och vidare, skiljer sig från den, som går förbi Strö herrgård och åt Bro socken samt för öfrigt alldeles intill »Uttersbergsbanan». Blott några steg från Stora torget i Köping, — och man har den stora, mäktiga högen där borta på åsen oskymd för sina blickar. — Barnen i orten påstå ännu i dag med fullkomlig säkerhet, att det — »spökar vid Ströbohög». Hvarje år tändes på högen valborgsmässoeld. Om den saken bestyra stadsborna. *(Red:s anm.)*

Under sådana löjliga dikter, som fortlefvat från de gamla, ligger dock något, som icke så alldeles kan och bör förkastas; men deras sagor och gamla historier insvepa merendels till den grad de fakta, som varit deras upphof, och de tilldragelser, om hvilka de vilja förtälja, i mörker, att de om dessa gifva oss föga kunskap och upplysning.

Förut är bevisadt, att trakten omkring Köping är mycket gammal. Traktens befolkning kalla de murar, hvilka ännu finnas på en bärgkulle på Skafsta (Skaftersta) skog, omkring $1/4$ mil väster om staden, här i socknen, Granmarsborgen. Dessa murar äro lämningar af en forntida borg och skans. Borgen förmodas hafva tillhört en konung Granmar, fylkeskonung i Södermanland omkring år 760 efter Kristi födelse, efter hvilken Grönö i Björskogs socken, såsom förut blifvit sagdt, fått sitt namn och äfven, såsom vi nu finna, denna borg. Man tror, att denna konung varit rådande äfven här i orten och i den nu omhandlade borgen befäst sig emot uppsalakonungen Ingjald Illråda, som med list lade alla fylkeskonungarnes i Svea rike landsdelar under sitt välde omkring år 760 efter Kristi födelse. År 1251, då Birger jarl stred med folkungarne vid Herrevadsbro — hvarom förut är berättadt — skall borgen ännu hafva varit i godt stånd, och de upproriske folkungarne haft sin krigshär förlagd i densamma samt aftvingat borgarne i staden gärd (skatt, underhåll). Ett stycke härifrån finnas lämningar af ännu en borg, kallad Korslötsborgen. Denna borg har också varit tämligen stor. Vid Frosta by finnas grafhögar. Vid Wistad (Wista) hafva varit 7 stycken skansar. Vid Sömstad (Sömsta) äro 4 grafhögar och två vid Eskesta. Vid Kastena har varit en skans. I skogen vid Ha-

gelsberga är en gammal borg. Allt detta bär vittne om denna orts höga ålder.

Kungs Barkarö socken.

Kungs Barkarö socken * har, liksom Barkarö socken i Tuhundra härad, erhållit sitt namn af kungs, barkar (båt och ö), sålunda konungens båtö (ett ställe där fordomtima varit en hamn). Socknen

KUNGS BARKARÖ KYRKA.

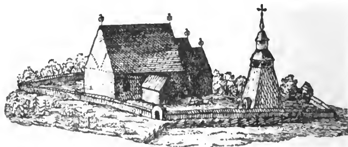
gränsar i öster till mälarfjärden Galten, som här drager förbi norr ut åt Köping, i norr till Köpings socken, i väster till Björskogs och i söder till Arbogaån. Hon innefattar tre åttondels kvadratmil och består blott af 12 kronorusthåll, hvardera om 8 öresland, 2 hemman som äro krono- och korpralsboställen vid kungl. lifregementet, båda af lika stort öres-

landstal, samt 1/4 mantal skatte, Granö — allt tillsammans alltså 14 1/4 mantal. Alla hemman hafva god god och bördig åker, ehuru ej vidsträckt, tillräcklig äng, nödtorftigt bete i instängda beteshagar, men ingen skog utan blott några ekar och andra löfträd samt buskar på backarna. Ett litet godt fiske finnes för barkaröborna i den del af Galten, som hör hit, och hvilken del kallas Barkaröviken. Kyrkan, som är ganska liten, är från grunden upp till taklaget uppförd af mycket stor och grof gråsten. Hon måste följaktligen vara mycket gammal. Till kaplansbol är anslaget åkerjord till 5 à 6 fjärdingars utsäde och en liten backe till grässlog. Invånarnes uteslutande näringsfång är åkerbruk. Socknen är annex till Köping. Hit hör äfven Kungsörs norra ladugård, som ligger vid Arbogaån, och består af 11 1/4 hemman. Vi återkomma till denna vid beskrifningen af Karlskyrka församling.

Torpa socken.

Torpa socken * är 84 1/2 mantal. Af dessa äro 48 1/2 mantal skatte, 32 och ett åttondels krono och 3 och fem åttondels frälse. Den ligger på andra sidan om Arbogaån inåt södermanlandsgränsen och hör till Strängnäs stift. På socknens västra sida ligger Säterbo, och i norr skiljes hon från Björskogs och Kungs Barkarö genom Arbogaån och gränsar för öfrigt på den sidan till Galten. På dess södra och östra sidor ligga Tunbo, Råby och Lista socknar af Södermanland. Socknen upptager en yta af ungefär 1 kvadratmil. Kyrkan står på kronogrund vid stora landsvägen, som drager genom socknen från Kungsör och åt Sö-

dermanland. Prästgården är 1 1/2 mantal krono om 12 öresland, har ungefär 16 tunnors årligt utsäde, någorlunda äng, nödtorftig skog och betesmark och litet fiske vid stränderna af Mälaren, som går upp åt prästgårdsägorna. Kaplansbolet är 1/2 mantal krono. Torpabornas enda näringsfång är åkerbruk. En del idka vedhandel på det sättet, att antingen köpingsborna, som bo 1 1/4 mil öfver sjön härifrån, om vintern själfva hämta veden härifrån mot 3 daler kopparmynt per stafrum, likaledes öfriga här ofvanför belägna sock-

TORPA KYRKA.

nars inbyggare, som nödgas köpa sig bränsle, och hvad de behöfva till hägnad och husbyggnad, eller ock afföra de själfva eller låta andra, såsom t. ex. arbogabor, afföra veden till Stockholm och hafva sålunda hittills drifvit en liflig vedhandel, men som dock hädanefter torde aftaga, så vida skogarna i socknen icke skola ännu mer förminskas eller hemmanen icke äro så rikt försedda med skog, att vedförsäljningen från dem icke betyder det samma som brist på den varan för hemmanen själfva i framtiden, det vill säga, att skogen, oaktadt vedförsäljningen, ändå räcker till

husbehof. Åkerjorden i socknen är rätt bördig, ty den består af god lera. Ängsmarken är tillräcklig för behofvet, och boskapsskötseln drifves med erkännansvärd omsorg. Korn- och hafregryn försäljas härifrån, äfvenså något matvaror. De, hvilkas ägor gå fram till Mälaren i norr, hafva fiske, äfvensom de, som bo intill Arbogaån, hvilken är ganska fiskrik. Man kan säga, att de flesta af socknens hemman äro goda. Inom socknen ligga två mjölkvarnar, en vid Forsunna (eller Forsumma?) och en vid Skäftrunna. Säterier äro:

1. Torpunga, 1 mantal, med god åker, äng, skog och betesmark, har varit militiehemman men har, enligt kungl. brefvet af den 23 juni år 1681, blifvit utbytt från kronan af herr sekreteraren Wattrang mot Högsta, 8 öresland i Köpings socken och Forsunna (eller Forssumma), 2 öresland, beläget här i socknen, samt sedan bebyggdt till säteri. Sex torp ligga på ägorna. Nu äges det af herr kapten Elgenstierna.

2. Väster Ekeby, 1 mantal skatte berustadt säteri för n:o 119 vid Kungsörs kompani och kungl. lifregementet, har en bördig åkerjord till vid pass 10 tunnors årligt utsäde, god skog och tillräcklig äng samt 2 torp. Har ock varit militiehemman. Säterifriheten åtnjutes enligt kungl. brefvet af den 8 april år 1675. Herr öfverste Lejonschölds arfvingar äro säteriets ägare.

3. Svarthäll, 1 mantal frälse säteri om 8 öresland, har skog, god äng och åker samt ett godt fiske i Arbogaån, som flyter nedanför gården. Det äges af herr löjtnanten Riddarhierta. På en liten holme i ån här nedanför gården har i forna tider funnits ett stort slott, efter hvilket tydliga spår ännu kunna ses, och af hvilka kan dömmas, att det varit befäst

med murar, vallar och grafvar. Slottet har från land haft endast en ingång på ena sidan och ännu synes, hvarest vägen gått därifrån. Den har varit anlagd öfver en sank dy, närmast ån på pålvirke och stenar, som nu så nedsjunkit, att däraf föga synes; och bärgas nu gräs däröfver, alldeles som på den omgifvande ängen. Vägen vetter sydväst hän, just åt den en mil härifrån belägna staden Arboga, till hvars försvar det torde i fordomtima varit anlagdt. Det kan ju också hända, att det varit ett herresäte, under hvilket den kringliggande orten fordom lydt, såsom ännu i dag förhållandet är med trakterna, där kungsgårdar ligga. Torpa socken har möjligen till större delen legat här under och däraf just fått namnet Torpa, alldeles som i forna tider allmogen, som låg under »odals lydna» och nu kallas frälsebönder, då kallades torpare, såsom ock ännu i dag vissa, med jord försedda, underhafvande vid gården nämnas torpare. I häfderna talas om ett Åkersborg, hvarest konung Magnus Eriksson, som regerade år 1346, ofta lär uppehållit sig, och de finnas, som påstå, att just detta är nu i fråga varande slott eller ock ett annat, som tillhört västeråsbiskoparne men i kraft af Wästerås riksdags beslut år 1527 blifvit till kronan återtaget och sedan nedrifvet. Den senare åsikten är dock minst pålitlig, ty för 40 år sedan funnos växande i murarna af Svarthälls ruiner ekar, som voro 3 till 400 år gamla. Detta är ju bevis för, att slottet omöjligen kunnat hafva blifvit förstördt så sent som på 1500-talet, utan måste detta hafva skett för mycket längre tid tillbaka. Ett Hög(e)-valla har annars legat här uppe i trakten och var ett af de fästen, hvilka riksfältherren Engelbrekt eröfrade af danskarne år 1434, just vid samma tid som Köpingshus, Wästerås slott med flera intogos af honom. Kan-

hända, att Svarthäll och detta är detsamma. I denna socken ligger:

Kungsörs kungsgård. Den är belägen just där Arbogaån har sitt utlopp i den stora Ulfvesundsfjärden af Mälaren, som ligger här utanför. Invid sundets norra sida ligga kungsbyggnaderna, som allesammans äro af trä och ofvanför äro kungs-stallen och beridarehusen belägna. På södra sidan om sundet ligger Kungsörs- eller Karls-kyrka (Kung•Karls kyrka) på en hög sandås, som sträcker sig härifrån vidare västerut in åt bygden.

KUNGSÖRS KYRKA.

Kyrkan är präktig och den förnämsta i orten *). Konung Karl XI, hvilken hade särdeles tycke för denna kungsgårds läge har låtit uppbygga denna kyrka, som

*) Kyrkan, kanske en af de vackraste i riket, byggdes 1691 efter ritning af Nikodemus Tessin. Hon är åttkantig, 50 alnar lång, 50 alnar bred och 30 alnar hög samt upplyst af en stor mängd fönster. Läktarne sitta ovanligt högt. Grunden är af sten, väggarne af tegel; altartaflan är ett verk af Klöcker Ehrenstrahl.

(Red:s anm.)

efter honom kallas Karls kyrka. Nästan hvarje år uppehöll sig denna konung en hel månad härute. Vid färderna från Stockholm och hit for h. m:t antingen sjöledes, eller ock red han landsvägen. Äfven år 1697 hade konungen vistats här en hel månad strax före, innan han afled. Kyrkans inre är alldeles öppet (d. v. s. hon är kupolkyrka) ända från kupolens öfre fönster, hvilka således jämte de andra fönstren rundt omkring gifva henne dubbelt ljus och ned igenom. Hon har en dyrbar predikstol, och den till kyrkan hörande altarskruden är präktig. Den öfversta delen eller det öfre taket (på kupolen) är täckt med koppar, det andra eller nedre taket med järnbleck. De, som bo här vid Kungsör och höra till kungsgården, stallstaten och kungsladugården, som äfven ligger här, och eljes de, som här hafva byggt sig tillsammans, utgöra ēn församling, som kallas Karlskyrke församling, i hvilken både prästerna här i Torpa som ock från Kungs Barkarö, som förut beskrifvits, uppehålla gudstjänsten. Konung Karl XI hade ock i sinnet, att här vid Kungsör anlägga en stad, till hvilken planen (grundritningen) ännu på vederbörligt ställe förvaras. I högstbemälte konungs tid öfvergick en eldsvåda kungsgården år 1687. Efter denna återuppbyggdes kungsbyggningarna, som ligga så till, att alla fartyg, som antingen komma från Arboga eller genom Arboga graf (Hjälmare kanal) från Örebro och skola ut i Mälaren eller tvärt om från Mälaren och till nämnda ställen, måste passera förbi alldeles invid dem. I forna tider hette gården Ulfve(a)-sund, antingen därför, att »den gamle Ridderlige släckten, som kalladt sig Ulfwar, hwilken allaredan långt för Christi födelses tid här i landet warit i et stort wärde, florerandes i 2 tusende år intil 15 hundrade åratalet, då Riks-Rådet Herr Bengt Arendsson Ulf, Herr

Eric Johansson til Sjöholm i Söder-Törn och Herr Amund Stensson til Stöfle utan manliga bröstarfwingar dödeligen utginge, har warit til denna Gården ägare», eller ock af Ulfvesundsfjärden, som ligger här utanför kungsgården och måste öfverseglas, innan man kommer ut på Galten. Från konung Gustaf I:s tid finna vi namnet Ö r (eller Ören), som är det samma som sund, såsom namn på kungsgården, och sedan uppkom Kungs-ör, då gårdens gamla namn, Ulfvesund, föll i glömska. Den tiden låg kungsgården längre norr upp från sundet på åsen, som härifrån sträcker sig nedåt det ställe, där den nu står och till den nämnda Karlskyrkan. I konung Johan III:s tid har, år 1580, en stor stenhusbyggnad varit tillärnad icke långt från kungsgården, men den blef aldrig fullbordad. Äfven konung Gustaf I vistades ofta här ute, och prinsessan Elisabet blef född här år 1549. Hon blef i sinom tid förmäld med hertig Kristoffer af Mecklenburg (år 1581). En runsten står icke långt från kyrkan.

Kungsörs kungsladugård ligger här vid kungsgården, som konung Karl XI anlagt. Den består af 23 och ett åttondels mantal. Af dessa ligga 11 och sju åttondels mantal söder om Arbogaån och i Torpa socken samt kallas Södra ladugården och 11 ¼ mantal norr om ån ofvanför kungsgården. De höra till Kungs Barkarö socken och kallas Norra ladugården. Vid denna sistnämnda består åkerjorden dels af sand- och mojord, dels af god sandblandad lerjord och af svartmylla, dels af stark lera, hvilken jord, reducerad till första graden, gör i årligt säde 41 tunnl. och 8 kappl. eller utsäde till 50 à 60 tunnor. Härtill finnes godt mulbete i goda hagar och något skog. Vid Södra ladugården, söder om ån, för detta Runna ägor, är åkerjorden bättre, och större delen består af

god lera men resten af sand och lättmylla. Reducerad till första graden är årligt säde 67 tunnland och 23 kappland. Ängsmarken till hela denna ladugård är ganska bärande och beräknas gifva (eller beräknas till) 786 och ett sextiofjärdedels lass hö *). Till kungsgården utgöras 980 1/4 ök- och 1,960 1/2 drängdagsverken, hvilka blifvit ökade med 235 ök- och 470 drängdagsverken, så att nu skola 1,215 1/4 ök- och 2,430 1/2 drängdagsverken årligen utgöras af invånarne i detta fögderi till kungsladugårdens bruk och häfd. En stor humlegård af inemot 3,000 goda kupor **) har funnits här vid gården. Ett stuteri af norska hästar skall äfven anläggas här ***). År 1743 bortarrenderades kungsladugården åt kaptenen herr Johan Fredrik von Rosen. 19 kronotorp äro med dagsverkens utgörande lagda under kungsladugården. Säterifrihet åtnjuter arrendatorn efter kungl. kammarkollegii bref af den 26 november 1745 för säteri- och ladugårdsbyggningarnas uppbyggande.

Äfven ängarna här omkring, som äro anslagna till kungl. stallstaten och innehålla 1,558 tunnland och 9 kappland, skall allmogen i fögderiet afbärga, och äro för den skull indelade i vissa delar för bärgning, likasom kungl. stallängarne vid Strömsholms kungsgård åt inbyggarne i Snefringe härad.

Odensvi socken.

Odensvi socken † ligger ofvanför Köpings stad och socken och gränsar i öster till Munktorps socken i Snefringe härad, hvilken förut är beskrifven, i norr

*) Se och jämför påskrifterna på gamla kartor öfver jordägor!

**) Jordkupor, som uppskottas omkring plantorna efter de i gropar satta humlegosarne (stjälkskotten).

***) Stuteriet flyttades 1811 till Strömsholm.

(Red:s anm.)

till Gunnilbo s:n i Skinnskattebergs bergslag, i väster till Malma och i söder till Köpings socken. Socknen omfattar ungefär 1 kvadratmil och har 58 3/4 mantal, af hvilka 39 3/4 äro skatte, 12 och fem åttondels krono och 6 och tre åttondels frälse. Kyrkan står på kronogrund. År 1659 blef den mycket skadad vid eldsvåda, men har sedan undergått reparation, så att den år 1664 åter var iståndsatt. Det märkvärdigaste här i kyrkan ses på en ruta i det ena af fönstren på södra sidan. Där är en af 34 med olika färger ibrända glas-

ODENSVI KYRKA.

stycken sammansatt bild med biskopshatt på hufvudet och biskopsstaf i handen. Omkring bilden läses följande: Otgiisslus Dei Gracia Episcopus. I ett gammalt bref bland kyrkans akter läses: »Noverint Universi, ad qvos præsens scriptum pervenerit, qvod nos Frater Egislus, digna Dei providentia Episcopus Arosiensis, damus & committimus plenam & perfectam autoritatem seu potestatem dilecto nobis Magno Pætharsson, nominandi & dandi firmarios dictos (Fasta) secundum legum

&terrarum Sanctiones, ex parte nostra, super concambio inter nos & Dominum Mattheum præpositum nostrum facto, videlicet in Alumnie undecim solidos terræ, in Westerby & Överbolstad tredecim solidos, decem solidos in Ascho, qvinqve oras in Nesby & sex oras terræ in Waldastum parociæ Malma. In cujus commissionis firmius testimonium, sigillum nostrum minus præsentibus est apprehensum. Datum in Manorio nostro Odenswed Anno Domini MCCC Quinquagesimoprimo, die beati Thomæ Episcopi Cantauriensis».

Odgistlus eller rättare Egisl, som han själf skrifver sig uti ofvanstående fullmakt för Magnus Pætharsson, hvilken å hans vägnar skulle skaffa fasta (fastfara) på 11 örtugland jord i Alumnie, 13 örtugland jord i Wästerby och Öfver Bolstad, 10 örtugland jord i Askö, 5 öresland i Näsby och 6 öresland i Waldastum eller Walsta i Malma socken, hvilka gårdar voro tillbytta från prosten Mathæus i Wästerås, var biskop i Wästerås från 1332 till år 1352 och säges vara den, som uppbyggt socknens kyrka, och efter hvilken den erhållit namnet Odenswed. Men troligare är, att han blott utvidgat och tillökat henne. Ty man kan tydligt märka på kyrkomuren, det hon ursprungligen varit mindre, än hon nu är. Det finnes om denna Egisl ej heller något annat antecknadt, än att han vid kyrkans norra mur byggt ett litet kapell, hvari han med släkt och efterkommande sedermera blifvit begrafven, samt att han tagit en hop byar från Malma, Köpings och Munktorps socknar, hvilka ligga här omkring, och lagt dem under Odenswed (wi), så att härigenom en särskild församling då bildades. Tör hända, att här förut varit blott ett

kapell till Malma socken, om hvilken strax skall talas, liksom åter Odensvi socken i senare tider haft under sig ett kapell, hvilket afskildes år 1623 och blef upphofvet till Gunnilbo församling, såsom vi framdeles skola få se. I kapellet vid kyrkans norra sida har nu för tiden den adliga familjen Ribbing sin graf *). Denna familj har fordom varit ägare af Walsta säteri här i socknen, just det samma, som Egislus ägde omkring år 1350, så att grafven i kyrkan således hittills åtföljt gården. Här äro för öfrigt inga andra märkvärdigheter, så vida man icke dit skall räkna de 3 stenar, som förvaras i kyrkans sakristia. Den ena af dessa är lik en brödlimpa, den andra en smörklimp och den tredje en ost. Om dessa stenar har man här ungefär samma sägen, som bergssockenborna hafva om de två stenar, som förvaras i deras sockens kyrkas sakristia (se noten i bihanget vid Bergs socken). — Omkring ½ mil nordväst om kyrkan påträffas på Nogsta bys ägor lämningar efter en mycket stor forntida skans eller borg. Rundt omkring är muren uppförd af gråstenar, som ner åt grunden äro ofantligt stora, men längre upp mindre. Vid foten är muren 12 à 15 alnar tjock och på somliga ställen 10, på andra 20 och på några ännu flera alnar hög, allt efter som markens naturliga beskaffenhet har fordrat murens större eller mindre påökning, för att rundt omkring öfre kanten skulle ligga i samma nivå. Den har endast en smal ingång och en utgång, som dock nyligen af ortens invånare blifvit gjord så bred, att de nu kunna därigenom köra med häst och släde in och ut och frakta bort kolen om vintern, sedan de för några år sedan begynt kola inom borgen af den stora skog, som uppväxt i densamma.

*) Grafkoret apterades sedan till sakristia.

Borgen lär utan tvifvel varit ett vikinganäste i forntiden och, såsom ännu synes, väl befäst. Märkvärdigt är, att denna borg, som är den ansenligaste i vår ort, icke förut varit känd eller hittills på något ställe finnes omtalad. Dess diameter är omkring 200 alnar och omkrets öfver 600. Därför, att den är så stor och därtill varit så oöfvervinnerligen starkt murad och hopsatt, kallar folket i trakten honom Kämpemuren och tillskrifva kämpar eller jättar, som bott i borgen, hans uppbyggande i världens första tider, ty de tycka väl, att människokraft varit otillräcklig för åstadkommande af en så ofantlig byggnad. På prästgårdsskogen finnas äfven lämningar af en b o r g, men den har varit ganska liten. Detta kan gifva närmare upplysning i det, som förut är sagdt vid skildringen af Granmars borg och Korslöts borg samt Strö kungshög i den här intill belägna Köpings socken. — Prästgården här i socknen består af 2 mantal krono om 16 öresland, har 18 à 20 tunnors årligt utsäde, tillräcklig äng, nödtorftig fångskog, ett litet fiske i den förbiflytande ån men just ej stort annat än kräftor. Två torp ligga på ägorna. Kaplansbolet är ett åttondels mantal krono om 2 tunnors årligt utsäde. — Denna församlings åkerjord är mycket olikartad. En del består mest af vesa, en del är mo, en del svartmylla, en del lera, svagare och starkare. Det är anmärkningsvärdt, att den bästa åkerjorden här i goda år icke gifver öfver 6:e eller högst 8:e kornet efter utsädet, men den svagare 14:e, ja, 20:e kornet. Däremot blir i hårda år på den bästa jorden aldrig så stark missväxt som på den svaga. Hvaraf detta härrör, skall berättas en annan gång. Plogen brukas här rätt ofta vid jordbruket och mera än i de andra socknarna. Deras sätt vid åkerkörseln, tillbrukningen och såningen här är ganska olika mot på andra håll.

Ängsmarken är dels hård-, dels myr-, dels mossvall och 21 af hemmanen hafva däraf någorlunda tillräckligt. De öfrigas ängsmark är allt otillräcklig, hvilket missförhållande icke är möjligt ändra på annat sätt, än att afkastningen ökas medelst påföring af gödsel, hvartill de dock hittills varit urståndsatta, emedan den gödsel, som de erhålla efter sin boskap, knappast räcker till annat än åkern. Fullstor betesmark hafva 23 af hemmanen, af de öfriga hafva en del åtminstone någon, men en del ingen. Samma hemman hafva äfven fullstor skog, så att de kunna kola, en del af de öfriga hafva skog till gärdsel, vedbrand och fång, men 3 1/2 hemman sakna skog. De, som idka kolning, äro beroende på det sättet, att de nästan hvarje år nödgas köpa säd, då de andra i det afseendet äro oberoende, rå om sig självfva och slippa häfta i skuld vid järnbruken; ty dessa senare få genom sitt åkerbruk åtminstone så pass mycken spannmål, som de själfva behöfva till sitt uppehälle och till och med däröfver, så att de kunna sälja säd. Om landtmannen sysslar med kolning till den grad, att åkern, som i alla tider gifvit en flitig brukare födan, vårdslösas, så förlorar han med detta senare (att vårdslösa åkern) mera, än han någonsin mäktar förvärfva genom det förra (kolningsarbetet), och desto mer han fäktar i skogen med yxan för att komma ur fattigdomen och skulden, ju mer fördjupar han sig i de samma. Det torde hända, att mången ,som på detta sätt till slut förlorat sitt oberoende, som andra nu äga, kan af egen erfarenhet intyga detta. — Sjöarne här i socknen äro följande: 1. Lundbysjön, som ligger på Solberga, Lundby, Lärsätters (Lärsäters) och Hättsta ägor. I denna sjö finnes hvarjehanda slags fisk, såsom lake, gädda, ål, laxöring, braxen, abborre, mört, nors, gers, sarf och löja. Den har två tillflöden, Östra och Västra ån, af

hvilka den östra är märkvärdig för äkta pärlor, som finnas i densamma. 2. Okjärs-sjön (eller Okärssjön, Okärn), på Solberga och Lärsäters ägor. I den finnes braxen af 10 markers vikt och lika fet, som den, som fås i Wästlandasjön i Skedvi socken, som här längre fram omtalas. 3. Igeltjärns-sjön på Lärsäters ägor. 4. Wåg-sjön, hvilken till en del ligger inom Munktorps socken, belägen härintill åt öster. 5. Aborr-tjärn och 6. Sevalds-tjärn på Sämskarbo allmänning. 7. Lillgryten på Kölsta och Stulsta ägor. I de två förstnämnda sjöarna, nämligen Lundbysjön och Okärn, fiskas med not och nät, men i de andra sjöarna gifver sig ingen af inbyggarne i socknen tid att fiska. Genom socknen löpa tre åar. 1. Walstaån, som utlöper från Lundby sjön. 2. Kölstaån, som kommer från Lisjösjön i Munktorp och rinner förbi kyrkoherdegården samt förenar sig med Walstaån strax ofvanför Köpings stad. Vid denna å ligga Kölsta mjöl- och sågkvarn samt Häggesta tegelbruk, hvilket drifves med vatten. 3. Stulstabäck, som flyter ut ur sjön Lillgryten och drifver Stulsta sågkvarn höst och vår. I dessa åar och bäckar fångas myckenhet af kräftor men föga fisk. På Fröbbesta och Lärsäters ägor finnes kvarnstensgryt af bästa slaget, som förfärdigas af olika storlek och försäljes. På Holmby ägor finnes kalksten. I socknen ligger:

Walstasäteri om 3 mantal. Det är beläget omkring en åttondels mil sydväst om kyrkan och vid den ofvannämnda Walstaån, vid hvilken ock ligger en under gården hörande mjöl- och sågkvarn. Säteriet är bebyggdt med vackra trähus både med hänsyn till man- och ladugård. Det har 6 rå- och rörstorpare och förmånlig åker, äng, bete och skog. Gården har af ålder varit sätesgård. Den förut nämnda Västerås-

biskopen Egisl, som lefde på 1350-talet, rådde om gården, där hans fader och förfäder, som voro af ädel släkt, hvilken förde 3 klöfverblad i skölden, bodde. Den tiden hörde Walsta till Malma socken. Men Egisl lade detta säteri jämte flere gårdar och byar till »Odenswed». I senare tider har säteriet tillhört de adliga familjerna Wernstedt och Ribbing. Nu för tiden äges det af herr brukspatron Tersmedens änkefru J. M. Diurclou.

Malma socken.

Malma socken † består af 24 1/4 mantal, af hvilka 21 1/4 äro skatte, 2 1/2 krono och 1/2 frälse. I norr gränsar socknen till Hed i Skinnskattebergs bergslag, i öster till Odensvi, som ner åt södra ändan skiljes härifrån genom Walstaån, i söder till Köpings socken och i väster till Hedströmmen. Denna stora å är densamma, som längre ned löper genom Björskog och där kallas Östunaån. Här skiljer den Malma från Bro socken. Socknens längd i norr-söder är 1 1/2 mil och bredden i södra delen nedanför kyrkan, där byarne ligga åt öster och väster i en båge, högst 1/4 mil, men i den öfre delen af socknen ofvanför kyrkan är bredden mindre, ty byarna ligga där upp efter åsen, ända till dess norra ända, i rad efter hvarandra. Den nämnda sandåsen fortsätter norrut upp i Heds socken och vidare samt åt söder härifrån och åt Köpings stad och socken. På denna sandås står icke blott socknens egen kyrka utan äfven Köpings stads och Heds sockens kyrkor. Hon är mycket gammal; till en del uppförd af gråsten, till en del af tegel. Den har fordom varit mycket större, än den nu är. Fordom stod en klock-

stapel på kyrkogården, men i senare tider har det nu befintliga tornet af trä blifvit tillbyggdt. Kyrkan ligger ½ mil norr om Köping, och själfva grunden, på hvilken hon är uppförd, anses vara Kräggesta-hemmanets skattejord. Man tror, att Köping i forna tider sträckt sig upp hit till kyrkan, och att den varit en malm- eller förstadskyrka för Köping och däraf erhål-

MALMA KYRKA.

lit namnet Malma. Om detta är sannt, vet man ej så noga, men säkert är, att ut på åsen strax norr om kyrkan synas ännu i dag tecken efter stenlagda gator. Likaledes märker man, att på östra kyrkogårdsporten, som vetter åt vägen till staden och varit sedan långliga tider förlagd, samma murningssätt begagnats, som på kyrkans gaflar, men icke så med de södra och västra

kyrkogårdsportarne, som nu begagnas, ty de äro på ett helt annat sätt murade, än den förlagda östra porten. Detta, jämte hvad förut är anfördt om gamla konungasätet Strö i Köpings socken och Granmars- och Korslötsborgen här intill, synes gifva denna berättelse någon sannolikhet. Sedan Köpings stad blef mindre och Malma en särskild socken för sig, så lär den att börja med varit mycket stor och, efter hvad det berättas, skola Heds, Skinnskattebergs och Söderbärkes socknar hört hit, så att socknen sträckt sig ända upp till Tuna socken i Dalarne, där ett gammalt skiljemärke mellan Tuna och Malma lär funnits på en liten holme vid sjön Barken. Hvad Söderbärkes socken beträffar, så var densammas kyrkas östra gafvel (före kyrkans tillbyggnad) uppförd i samma stil, som Malma kyrkas gaflar, med ett kors, omgifvet af flere fördjupningar. Allmänt påstås, att Skinneskatteberg i forna tider hört till Malma. Alldeles säkert är, att Heds socken, som af dessa tre ofvannämnda socknar är Malma närmast liggande, år 1665, i drottning Hedvig Eleonoras tid, blef alldeles afskild från densamma, hvarom mera framdeles, och biskop Egisl tog ju år 1350 många byar från Malma och lade under Odensvi, såsom förut är nämndt, hvaraf följer, att socknen fordomdags varit större än nu. Man vill till och med påstå, att Gamlebo gård och bruk, som nu ligga uppe i Ramshytte (Ramsbergs) socken, mer än 3 1/2 mil från Malma, och fordom hetat Fanthyttan samt utgör 1/4 af hela Ramshytte församling, äfven förr hört till Malma, ehuru trakten härifrån och dit mest består af berg, skogar och sjöar, samt både Himmeta, Skedvi, Hed och Fellingsbro socknar ligga dem emellan i densamma. Det torde kunna låta sig tänka, att Malma kyrka varit moderkyrka för alla dessa och de andra bergslagsförsamlingarne eller ock,

att prästen här haft inseende öfver de andra prästerna i de nämnda församlingarne såsom prostarne nu för tiden — att alla dessa socknar utgjort ett prosteri eller kontrakt, och de gamles berättelser om Malma sockens forna storlek endast däraf fått sin upprinnelse. — Prästgården här i socknen är 1 mantal krono om 12 öresland med 14 à 16 tunnors årligt utsäde, tarflig skog till gärdsel och vedbrand, men ej så särdeles god äng. Kaplansbolet Flyänge är 1 mantal krono om 7 öresland och har 7 tunnors årligt utsäde, liten äng, skog och betesmark. Åkerjorden i socknen består mest af sand och mo, på några få ställen af lera. Till de flesta af hemmanen finnes mycket ringa ängsmark, så att en stor del äro nödsakade att annorstädes ifrån skaffa sig hö. Dåligt är också betet, ty det är mycket torrt och magert, emedan socknen är belägen längs efter sandåsen, som, såsom förr är anmärkt, norr ut går in i Hed och söder ut åt Köping. I socknens öfre del, det vill säga norr om kyrkan, finnes ännu god tall- och granskog. Där kolas årligen en eller annan liten mila till de närmast belägna bruken. Men söder om kyrkan, den nedre delen af socknen, hafva åborna ej mer skog, än hvad de själfva behöfva till gärdsel, vedbrand och gårdsfång. — Åt nordväst i socknen ligger Gisslarbo, som är gästgifvaregård, vid stora vägen, som drager härigenom och går åt Köping åt ena hållet och bergslagen åt det andra. Där ligger en liten insjö. Denna sjö vallas årligen mer och mer igen. För 20 à 30 år sedan har där fångats mycken fisk, men nu kan ingen komma ut i densamma från stränderna för den sanka och djupa dyn. Nedan för nämnda gästgifvaregård är en tullplats, benämnd Gisslarbo bergstull. I stora ån eller Hedströmmen, som flyter fram på socknens västra sida och äfven i en annan å, som kom-

mer från sjön Lillsvan i Hed och här i socknen drifver Gisslarbo norra stångjärnshammare, som strax skall omtalas, och där nedanför utfaller i Hedströmmen, kunna de vårtiden med små nät eller ryssjor fånga litet fisk, såsom id, abborre, lake, mört, löjor, gäddor och äfven lax samt på många ställen mycket kräftor. I Walstaån, hvilken nedåt sydost skiljes från Odensvi och sedan rinner åt Köping, fångas äfven ibland fisk. Åkerbruket, som de flesta inbyggarne bjuda till att efter krafter och förmåga väl sköta, är hufvudnäring, och fraktande af järn- och andra foror mellan Köping och bruken häromkring och vid Hedströmmen en visst icke oansenlig binäring. Om sommaren köra de tvebett (med par) med sina oxar för järnlasset, men om vintern merendels enbett. De sko sina oxar här, liksom bönderna på andra håll sina hästar, och utföra med dem alla sina körslor.. Utom i hållskjutsen, och då körslor på längre sträckor än 4 mil nödvändigt måste göras, bruka de sällan sina hästar. Så hafva de här ock vagnar för sädens forslande vid inbärgningen mera allmänt, än man finner vara förhållandet i en eller annan socken i orten. Härigenom bevaras mycken säd, som eljes, vid begagnandet vid inbärgningen af de öfverallt i länet brukliga kärrorna förspilles. Denna deras hushållning är berömvärd. — Omkring en åttondels mil norr om kyrkan, mellan byarne Åsby och Myra, träffar man i skogen på en forntida rund borg, hvilken nu till största delen är förstörd och öfverväxt med skog. I omgifningen hafva omkring denna borg varit anlagda 4 smärre borgar. Längre upp, $^{3}/_{4}$ mil från kyrkan nordost om Kolsva by, mellan det så kallade Jätteberget och Pirkmossen, finnes äfven en annan borg, dubbelt så stor, som den förre. Den är också numera alldeles öfverväxt med skog. Dessa och åt-

skilliga andra, som ligga häromkring socknen och förut omtalats, hafva antingen varit herre- eller höfdingesäten i de gamla mångregentstiderna, eller ock torde de sedermera blifvit uppförda vid de fejder, som höllos här i nejden, både mellan konung Granmar i Södermanland (vid år 760 efter Kristus) och uppsalakonungen Ingjald som ock senare mellan Birger Jarl och folkungarne (år 1251). — I socknen ligga följande järnbruk:

1. Gisslarbo, 2 stångjärnshamrar och 4 härdar. Den nedre eller södra hammaren, vid hvilken äro två härdar, ligger i norra ändan af socknen vid Hedströmmen och tillhör jämte en nedanför hammaren liggande mjöl- och sågkvarn brukspatron Jakob Robert Strang. Tackjärnet till stångjärnssmidet här köpes, och stångjärnet, som tillverkas, föres landsvägen 1 ½ mil härifrån till Köpings järnvåg. Den öfre eller norra hammaren ligger vid ån, som kommer från sjöarne Lillsvan och Långsvan i Hed och strax nedanför den nyssnämnda södra hammaren förenar sig med Hedströmmen. Vid denna hammare äro äfven två härdar. Hammaren äges af herr assessorn Petter Schönströms arfvingar. Hammarskatten är nu 10 skeppund. Stångjärnet, som tillverkas, föres intill Köpings järnvåg. Den ena af dessa hamrar är uppbyggd år 1621, den andra år 1627, och bägge privilegierade år 1664.

2. Kolsva bruk, 2 hamrar och 4 härdar, ligger vid pass tre åttondels mil från Gisslarbo längre ned åt kyrkan vid Hedströmmen och är privilegieradt år 1691. Bruket drifves med köpetackjärn. Stångjärnet föres till Köping. Hammarskatten är 6 skeppund om året. Det äges tillika med en därliggande såg- och mjölkvarn af herr brukspatron Tersmedens änke-

fru J. M. Diurclou. Den ena hammaren ligger på västra sidan om strömmen, den andra på östra, hvadan denna sistnämnda hör till Bro socken.

Bro socken.

Bro socken † är 40 mantal. Af dessa äro 33 3/4 skatte, 4 1/4 krono och 2 frälse (se bih. not 168). Den skiljes från Köpings och Malma socknar af Östunaån

BRO KYRKA.

eller Hedströmmen. I söder gränsar socknen till Björskog, i väster till Himmeta och en del af Skedvi och i norr till den öfriga delen af Skedvi. Denna socken har i likhet med Malma sin största utsträckning, som är 2 1/4 mil, i norr och söder. Bredden varierar mellan 1/4 och tre åttondels mil, utom där Wåsjö och Orsta hemmans ägor, hvilka ligga i socknens midt, sträcka

sig längre väster ut inåt Skedvi. Där är socknen ungefär 1 mil bred. Det säges väl, att socknen fordom varit långt större och mera vidsträckt än nu, så att Fellingsbro, som ligger 1 1/4 mil i väster härifrån och är en stor socken, varit kapell till Bro kyrka. Men, hvarpå dylika utsagor grunda sig, känner man ej. — Kyrkan står på kronogrund icke långt från Hedströmmen och är ganska vacker. År 1723 den 29 maj antändes tornet under ett förskräckligt åskväder af blixten och nedbrann tillika med kyrktaket, hvarvid äfven klockorna förstördes. Sedan har det blifvit återuppbyggdt sådant som det nu befinnes samt öfriga skador, som kyrkan vid branden åsamkades, reparerade. Prästgården, 1 mantal krono, har omkring 12 tunnors årligt utsäde. Åkerjorden består af lera, sand och stenbunden mark (stenör). Ängsmarken, som till största delen utgöres af så kallad myrvall och är tofvig, ligger sankt. Skogen består af ung tall och gran. Där finnes ett berg, som kallas Sankt Olofs berg. Tillfälle till fiske finnes i Stora ån, det vill säga Hedströmmen, af lax, braxen, id, gädda, aborre, mört, lake, ål, laxöring, ehuru icke i myckenhet, likaledes kräftor. Till prästgården hör en äga, benämnd Bovallen, som ligger norr ut i socknen, 1 3/4 mil från prästgården. Där finnes tillräcklig skog af gran, tall, björk m. m. samt en mycket stor äng och betesmark för kreaturen (se bih. not 169). Kaplansbolet, 1/4 mantal krono, har åker till blott 2 tunnors utsäde om året, myrvallsäng till ett lass hö, utom af åkerrenar, ingen skog. De hemman, som ligga åt socknens södra och östra sidor, äga öfver hufvud taget en präktig lerjord. I de öfriga delarne af socknen är åkerjorden mera sandblandad och svag. Hemmanens ängsmark är merendels icke synnerligen bördig. Den består af myrvall och är på många ställen otillräcklig, så att landt-

mannen med möda kan framföda sina kreatur, ja, en del måste skaffa sig foder från andra håll. Med undantag af Ekeby, 1 skatte rusthåll, där endast en liten instängd hage med gran och en uti samt några alar vid åbrädden finnas, hafva alla socknens hemman skog af gran, tall och björk, så att ingen finnes, som icke har tillräckligt däraf till husbehof af vedbrand och gårdfång. Somliga hemmansägare hafva god timmerskog och äfven skog till kolning. Alla, som bo vid socknens östra sida och med sina ägor gå ned till den ofta nämnda Hedströmmen, hafva litet fiske af åtskilligt slag. I socknen ligga några små sjöar, i hvilka kan fiskas, såsom Rotsjön, som ligger på Åkerby, Bjuggårdens, Orsta, Åndesta (Ånsta) ägor, Tisjön på Kolsva och Ibbarbo ägor, Finnsjön på Finnbo ägor (i denna sjö finnas sik och gädda), Kåparen (Kopparn) på Ersbo ägor, Svansjön på Orsta ägor. Wåsjö hemman äga fiske dels i stora Wästlandasjön, som ligger i skillnaden mellan denna socken och Skedvi, samt har allehanda i orten sjöar förekommande fiskslag utom rudor och lax, äfven i sjöarne Röln (Rölen) och Östersjön, hvilken ligger in i en mosse och har präktiga rudor jämte annan fisk. Där i nejden ligger ock Sunnansjön, hvilken äfven är fiskrik, så att invånarne här i socknen, när de göra sig tid att fiska, kunna få så mycken fisk, som de behöfva till sina egna hushåll. Folket här i socknen lefver af sitt åkerbruk, och de, som hafva godt om skog, idka dels — dock i ringare omfattning — kolning åt bruken, som ligga här omkring, dels försälja de ved i Köpings stad, hvilken icke ligger långt härifrån. Forforsling och andra körslor, både med oxar och hästar, mellan Köping och närliggande bruk sysselsätta sig brokarlarne också med, liksom vi sågo malmaborna göra. En mjölkvarn med 2 par stenar

samt en sågkvarn ligga här i socknen vid Lyftinge ryttmästareboställe, hvilket blott innehar räntan af de samma. De äro skatte. Ofvanför kyrkan ligga vid Hedströmmen ännu två präktiga hit till socknen hörande mjölkvarnar samt en mjölkvarn med 2 par stenar, som är augment till Ekeby rusthåll. På Bolstre bys skog här i socknen finnas lämningar af en stor forntida borg, hvilka ligga på ett berg, benämndt Bockmossberget. Borgen är anlagd med stora, oformliga gråstensmurar, som sammanvräkts af stora hällar och klippor åt öster, söder och norr, men på västra sidan synes borgens enda försvar varit bergets brant. Borgen torde kunna i afseende på ålder likställas med de andra förut omtalade borgarne i nejden, hvilka anses hafva blifvit uppförda om ej förr så likväl år 760 eft. Kr. af konung Granmar, som här i trakten haft mycken strid och örlig med uppsalakonungen Ingjald Illråda. Vid Bolstre (Bolströ) by finnes äfven en stor ättehög, likaså en på Åkerby skog och en annan vid Julbron. I Ekeby hage, nära strömmen, ligger en hög, som är 18 alnar hög från basen till toppen. På Kröcklinge bys ägor är en gammal, nu förlagd, koppargrufva. Den har blifvit bearbetad till 17 alnars djup. I socknen ligger:

Sundänge säteri om 1 mantal, beläget i västra delen af socknen inåt Wästlandasjön, hvarunder 4 oskattlagda rå- och rörstorp höra. Åkerjorden består mest af s. k. talljord, något lerjord. Till säteriet hör mycken men sank ängsmark, tarflig skog till vedbrand och gårdfång, fiskvatten både i Wästlandasjön samt äfven något i Öster- och Sunnansjön. Gården äges af kapten Erik Svedenstierna på Wästlanda, som ligger midt emot på andra sidan Wästlandasjön i Skedvi socken.

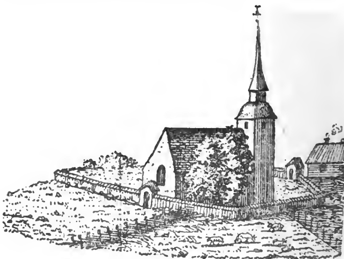
Walbricka stångjärnshammare med 2 härdar ligger på Walbricka bys ägor vid Hedströmmen 1 1/2 mil norr om kyrkan och kallas också Jönsarbo bruk. Det äges af herr assessor Petter Schönströms arfvingar. Tackjärnet köpes från hyttorna i bergslagen här ofvanför. Stångjärnet, som häraf tillverkas, föres landsvägen 2 mil till Köping. Hammarskatten utgår med 10 skeppund (se bih. not 170). Ursprungligen voro här 2 hamrar och 4 härdar, anlagda i konung Gustaf II Adolfs tid, den ene år 1626 och den andra år 1628, då de äfven privilegierades. Borgmästaren i Köping, Erik Jöransson, rådde den tiden om verket och efter honom amiralitetsbokhållaren Johan Michelsson, som var måg till Erik Jöransson. Denne sistnämnde undfick kungl. bergsamtets stadfästelse därpå den 17 oktober år 1646. Ännu år 1724 var verket fullständigt och i godt stånd. Sedermera har den ena hammaren med dess två härdar nedlagts och endast den andra, nuvarande hammaren med sina 2 härdar behållits. Vid bruket är äfven en mjöl- och sågkvarn.

Kolsva stångjärnshammare med två härdar ligger 1/4 mil härifrån åt söder vid den ofta nämnda Hedströmmen. Den jämte den andra kolsvahammaren, som ligger midt emot på Hedströmmens östra sida i Malma socken, är förut omtalad.

Säterbo socken.

Säterbo socken * är annex till Arboga, ligger nedanför Arbogaån, som i norr skiljer den från Björskogs socken, och gränsar i öster till Torpa, i söder till Wästermo socken i Södermanland och går på denna sida äfven ned till en vik af Hjälmaren, i väster till

Arboga socken. Socknens ytinnehåll är ungefär 3/4 kvadratmil. Hemmantalet är 22 1/2, hvaraf 5 1/2 äro skatte, 7 1/2 krono och 9 frälse. De flesta af hemmanen ligga omkring kyrkan, som är belägen i närheten af Arbogaån. Hon står på frälsegrund. Kyrkoherdebolet ligger vid kyrkan i Åsby, är 1 mantal krono om 8 öresland, har tillräcklig åker och äng, nödtorftig skog och godt bete. Komministern bor på andra sidan

SÄTERBO KYRKA.

om ån vid Arboga hospital. Folkets i denna socken enda näring är åkerbruk. Några kunna dessutom förtjäna något genom forors fraktande, ehuru mycket sällan. Åkerjorden är ganska bördig och består mest af lera. Här finnas ock merendels fruktbara ängar, mest hårdvalls, godt bete för boskapen samt så pass mycken skog, som inbyggarne för egen del behöfva till byggnad, gärdsel och vedbrand. Ett skattehemman, Ty-

ringe, om 10 öresland säljer årligen ansenlig mängd mastträn till Arboga stads skutbyggare samt sågstockar, och dessutom aflåtes härifrån äfven timmer och ved. I Arbogaån, som löper fram på norra gränsen, hafva åtskilliga hemmansägare gifvande fiske. Där finnes nämligen godt om flera slags fisk. Sjölunda, 1 mantal frälse, samt Findla, 1/2 mantal skatte och 1 mantal frälse, gå med sina ägor ned till Mälaren, där dessa hemman hafva ett utmärkt godt fiske.

I socknen ligger:

Reutersbergs säteri vid Arbogaån och gränsen mot Torpa. Läget är mycket vackert. Gården är väl bebyggd med vackra träbyggnader och på alla sidor omgifven af stora, jämna ängs- och åkermarker samt en vacker ekskog. Förr hette gården Munkeboda, tvifvels utan däraf, att munkar bott där, eller ock därför, att Arboga stads kloster rådde om den i katolska tiden. Från kronan utbyttes gården i drottning Kristinas tid till fritt frälse år 1637 af Jesper Nilsson Cruus. Sedan uppbyggdes gården år 1686 till säteri af herr öfversten Reuter, som ägde Ståholm i Munktorps socken, och uppkallade den efter sig, Reutersberg. Utaf hans arfvingar har nuvarande ägaren, ryttmästaren herr Jakob Dankwardt Lilljeström, köpt gården. Säteriet består af 1/2 mantal, och därtill finnes en härlig åker och äng, skog och godt fiske i Arbogaån, som flyter strax nedanför gården. Några frälsehemman höra hit. Ett tegelbruk, som ligger på Åsby ägor ned åt Arboga graf (kanal), och hvarest årligen 30,000 tegel tillverkas, äges också af nyssnämnde ryttmästare.

Arboga graf eller Hjälmare slussverk (Hjälmare kanal) löper genom Säterbo socken från nordväst (nästan norr) ur Arbogaån till sydost (nästan söder) ned i Hjälmaren. Genom detta slussverk (denna

kanal), som i Arbogaån börjar omkring 1/4 mil nedom Arboga stad, och hvars längd är 1 1/2 mil från denna punkt och till Hjälmaren, går segelleden mellan Mälaren och Hjälmaren. Den har åstadkommits på våra framfarna stora konungars bekostnad. Ursprungligen lär här varit blott en liten bäck, som sedan blifvit fördjupad och utvidgad. I Gustaf I:s tid gjordes härmed början. Sedan fortsattes verket af konung Karl IX, som här nedlade stora summor. Han lät bl. a. bygga bålverk, där vattnet hade sina starkaste fall, på det att man skulle utan allt för stort besvär kunna komma fram med fartygen. Därpå arbetades sedermera vidare i konung Gustaf II Adolfs tid, och efter denne konungs död uppmurades i grafven 12 »slutor» (slussar) af sten, till hvilket företag myntades år 1635 26 skeppund koppar endast till arbetsfolkets aflönande. Dessa slutor gjordes i drottning Kristinas regering bättre och fortare än förut, så att skutor och dylika större fartyg lätt kunde passera genom slussarne utom närmast inåt Hjälmaren, där 8:e och 9:e slutan nu äro byggda, hvarest fartygen oftast måste spelas (med vindspel dragas) öfver runda kaflar, som voro nedlagda på grafvens botten. Till afhjälpande af denna olägenhet och för undvikande af andra hinder vid trafiken lät Karl XI ändra de dittills varande slutorna och minska deras antal till de nuvarande 9 samt spränga väg fram genom ett berg, benämndt Bergskarlsberget, mellan 8:e och 9:e slutan, hvilket arbete, påbörjadt år 1691, afslutades först efter konungens död, år 1699. Därefter kunde nog så stora och djupa skutor bekvämt gå härigenom upp i Hjälmaren. Örebro stad, som ligger vid nämnda sjö, 4 mil väster om den punkt, där slussverket mynnar in i Hjälmaren, erhöll sålunda härigenom en öppen segelled, hvarigenom den själf kunde

öfver Hjälmaren och Mälaren afföra järnet med flera ortens produkter till Stockholm samt återhämta nödiga varor, som den förr nödgats låta dels arbogaborna, dels andra städers inbyggare tillhandahålla sig. Men Arboga miste i och med det samma förtjänsten med bortfraktandet af örebrojärnet, som förut ej kunde föras längre från Örebro än till grafven (kanalmynningen) med pråmar och båtar. Äfven Torshälla hade förut i dessa affärer någon förtjänst från Örebro. Alla fartyg, som passera genom kanalen, betala slusspenningar efter kungl. taxan, näml. 4 öres silfvermynt för hvarje skeppund stångjärn och 4 öre samma mynt för hvarje tunna lakgods m. m. Slussverket innehafves nu på arrende af några intressenter. I nämnda arrende är äfven inbegripen sågkvarnen, som ligger här vid kanalen. Denna såg är inrättad på det sättet, att den skär sågstocken med 10 blad på en gång. Likaledes ingår i arrendet ett tegelbruk. Vissa tjänstemän och betjänte hållas här vid verket. Själfva uppbördsskrifvaren har till boställe 1 ¼ mantal (krono) Hällby, som ligger bredvid kanalen. Så finnas här byggmästare, timmermän, uppsyningsmän m. fl., som under uppsikt skola sköta och vårda verket. Slussverket eller kanalen börjar vid Hjälmaren i Wästermo socken icke långt från gården Ekhult. Sedan går den in i en liten sjö, benämnd Wärhultasjön, och så i Långgsjön, där första slutan är byggd, i hvars mur Södermanlands vapen, en grip, är inhugget i en sten. Slutan är 6 alnar djup och 20 alnar lång. Därpå följer den andra slutan, i hvilken Wästmanlands vapen, tre brinnande berg, står liksom i den förra uthugget i en sten i muren. Den är 12 alnar bred och 9 alnar hög samt 75 alnar lång. Så passeras insjöarne Hafsjön och Kroksjön, innan man kommer till den tredje slutan, som har namn

efter högstsalig drottning Ulrika Eleonora. Denna sluta är 11 alnar hög samt lika bred och lång som den förenämnda västmanlands-slutan. Den fjärde slutan, benämnd prinsessan Hedvig Sofias, är 9 alnar hög. Den femte bär namn efter prins Karl och är 11 alnar hög. Den sjette har namn efter konung Karl XI:s gemål drottning Ulrika Eleonora. Den är 11 ½ alnar hög. Alla dessa äro af samma längd och bredd. Den sjunde, konung Karl XI:s, är 10 alnar djup. Den åttonde, som är uppkallad efter änkedrottningen Hedvig Eleonora, är lika hög, lång och bred. Den nionde, konung Karl Gustafs sluss, kallas också Vindbroslutan. Denna ligger längs upp vid Arbogaån, och där är en vindbro öfver grafven (kanalen), öfver hvilken stora landsvägen, som går från Arboga och åt Kungsör och Stockholm, drager fram. På portarne*) öfver bron läsas följande ord: Hoc . Aquarum . Repagulum . Jussu . Augustissimi . Qvondam . Svecorum . Regis . Caroli . XI . Anno . MDCXCI . Inchoatum . Ulteinam . Manum . Sceptra . Gerente . Svecica . Augustissimo . Corolo . XII . Feliciter . Recepit . Anno . MDCIC. — Hjälmarens vattenyta ligger 32 alnar högre än Arbogaåns, där kanalgrafven löper ut.

---

*) Lohman, hvilkens beskrifning i Arb. känn. af kanalen Grau så godt som ordagrant följt, säger: »Uppå thenna bros *resning* äro tvänne *speglar* o. s. v. »Vi hafva dock låtit Graus portar stå kvar, ty meningen är ju tydlig. För fullständighetens skull tillägga vi nämnde författarens uppgift, att . . . »i hvar sluta äro 2 par portar, förutan 7 och 8, som 3 par hafva, och then 9 alenast 1 par, half sluta. Bottnen är plankad, at ström fallen honom icke uppgräfva skola, samt emot hvar port i bottnen slagbalkar.» »Slutorna» hafva under tidernas lopp bytt namn. Lohman berättar: »Thenna Slyssa blef under Carl XI minorennité (minderårighet) åter förbättrad, samt hvar och en sluta nämnd efter the tå varande Riksens Råd.» *(Red:s anm.)*

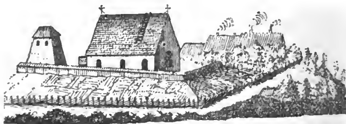
Skedvi socken.

Sjedvj, Sjävj, Skedvi socken † har 26 3/4 mantal, af hvilka 16 1/2 äro skatte, 4 1/2 krono och 5 3/4 frälse, kallas också Lilla Skedvi till skillnad från Skedvi socken i Kopparbergs höfdingedöme, som är större och äfven ligger i detta biskops-stift. Socknen ligger i västra delen af häradet, så att den i väster gränsar till Ramshytte (Ramsbergs) och Fellingsbro socknar i Örebro höfdingedöme (län). I norr sträcker socknen sig inåt Heds socken i Skinnskattebergs bergslag likaså delvis i öster, men för resten åt detta håll till Bro socken, som äfven begränsar dess södra sida, där äfven Medåkers socken stöter intill. Skedvi socken har en mycket vidsträckt yta. Socknens längd från södra ändan af Wästlandasjön, som själf ligger i socknens sydöstra hörn, och upp till Åmundssjön (Åsmun) uppe vid norra gränsen är 2 mil. Tvärs öfver i öster-väster är socknen på somliga ställen 1 på andra 1 3/4 mil bred. Så godt som hela socknens yta upptages af med något löfskog blandad barrskog, som fyller dälderna och bekläder höjderna, så att rundt horisonten här intet annat synes än skog, som öfverallt täcker marken. Endast framme vid kyrkan, som står i södra ändan af socknen vid Skedvisjön, synes ett vidt fält af åkrar och små ängar, hvilka tillhöra prästgården, Skedvibyn, Tuna, Näs, Laksta och Alfvesta byar. De öfriga hemmanen, som i allmänhet äro klufna i fjärdedelar, åttondelar och sextondelar, ligga strödda rundt omkring i skogsmarken. Här finnas många sjöar. Skedvisjön, Wästlandasjön, Misslången (Meslången), Ihresjön (Ire-), Ulbo-sjön, Rol-sjöarne (Röl-), Spaden (Span), Krampsjön, Lilla Wålen, Stora Wålen äro de förnämsta. Om man med dessa sammanräknar

de öfriga sjöarne, som finnas här i socknen, men hvilka äro mindre, så lär antalet stiga till 140 stycken. Huru små dessa än äro, så upptaga deras sammanlagda ytinnehåll dock mycket af socknens yta, så att hvad som återstår af land just icke blir så öfverflödigt vidsträckt för de 26 1/4 (3/4) hemmanen, som socknen innehåller. Det kan häraf synas vara sannolikt, att socknens namn Sjedvi kommit af det gamla skytiska ordet siau, sied, som på svenska är så mycket som sjö. — Det påstås, att socknen i konung Karl IX:s tid (omkr. 1610) blifvit mycket uppbrukad och mycken mark uppodlad af en hop finnar, som skickats hit åt trakten och bosatt sig här samt förevigat namnet åt finntorpen här i socknen. Af det föregående framgår tydligt, att denna socken icke kan räknas till sädesbygden, där landtmannen hufvudsakligen har sin utkomst af åker och äng. Åkerjorden består, utom vid de ofvannämnda byarne kring kyrkan, endast af hvad de här kalla, flot-jord (flott-), som är en med sand, mo och spiklera blandad mylla, och som sällan till fullo lönar odlarens möda. Icke för ty sköter hvarje inbyggare här sin jord, det bästa han förmår, ty annars skulle säden aldrig räcka till, emedan hemmanen äro klufna i så små delar, som förut är nämndt, och antalet inbyggare är 500 à 550 personer, d. v. s. 26 personer på hvarje helt mantal. Hårdvallsängar finnas ej i denna socken, men så hafva hemmanen desto flera och större myrvallsängar, så att boskapsskötsel kan drifvas jämförelsevis högt. De, som bo ned åt kyrkan, äga icke så godt och ymnigt bete för sin boskap, som de andra, som bo norr ut i socknen, hvilka hafva större utrymme och mustigare betesmark. Folket tager väl förnämligast sitt uppehälle af åker och äng, men därjämte idkas äfven kolning, hvarigenom en god förtjänst erhålles, ty rundt omkring

socknen ligga åt alla håll bruk och hammarverk, vid hvilka kolen kunna afsättas, utan att de behöfva fraktas så lång väg, och där man bäst finner sin räkning därmed. Körslorna förrätta de här i socknen mest med oxar, och de sko dem och köra merendels enbet, liksom malmaborna. En mjölkvarn ligger vid Alfvesta by. De förenämnda sjöarna äro fiskrika, så att inbyggarne hafva godt bidrag till sina hushåll genom fiske, när de göra sig tid därmed. Särdeles fiskrik är Skedvisjön, som ligger vid kyrkan och sträcker sig från sydväst till nordost omkring 3/4 mil mellan Bjurnäs (Björ) och Alfvesta byar. Wästlandasjön, som ligger 3/4 mil söderut härifrån sjön och kan vara ungefär sju åttondels mil i omkrets, har jämte flera fisksorter en särdeles god och fet braxen, som årligen fångas där i stora massor. I denna sjö plägar vissa tider om året, mest emot hösten, driffågeln (knipor och skräckor) uppehålla sig och drifver och jagar på sitt behändiga sätt fisken i sjön inåt vassen och landet i sådan mängd, att man med en liten not lär vid dylika tillfällen kunnat fånga mer än ett, ja, fulla två skeppund (40 pund, 340 kilogram) småfisk om dagen, bestående af abborre, mört och småbraxen. Fisken, som erhålles på detta sätt, kallas fösfisk. Märkvärdigt är att se, med hvilken färdighet dessa fåglar, som stanna här hela hösten och ej flytta till hafs, förr än isen ligger öfver hela sjön för att sedan återvända om våren, vid vissa tillfällen skrämma upp och fösa till land så otroligt stora massor fisk. Härvid bete de sig sålunda. Först slå de ned vid landen och med ihållande dunkande och plaskande, på långt håll fullkomligt liknande ett sakta åskbuller, skrämma de upp fisken från bottnen och grunden ut i sjön, där de lägga sig i form af en notarm med de äldsta i främsta truppen och de

yngre med de gamla bakefter samt jaga under samma dunkande i vattnet ute på sjön som vid stränderna all fisk framför sig inåt vikarna, där den måste blifva deras säkra byte, om den icke mottages af utsatta nät eller notar. Dessa fåglar äro så glupska, att, så snart de på ofvannämnda sätt gjort sig ett godt mål, kunna de åter begifva sig ut på sjön, för att göra ett nytt dref, och detta kan upprepas två, tre gånger. Det vore nyttigt och fördelaktigt, att vid vikarne, där denna fågel vanligen drifver in sitt samlade rof, hafva fiskhus, inrättade på det sätt, som herr kyrkoherde Ilström föreslagit i kungl. svenska vetenskapsakademiens

SKEDVI KYRKA.

handlingar för år 1749. — Kyrkan står på kronogrund vid Skedvisjön i södra delen af socknen. Prästgården, som ligger strax invid kyrkan, är 1 mantal krono om 8 öresland, har omkring 8 tunnors årligt utsäde, ett godt fiske i Skedvisjön, god skog, äng och betesmark. För socknens kaplan är ännu icke något hemman anslaget till kaplansbol. På Björnäs skog finnas några stenhögar sammanlagda till 1 ½ alns höjd. Folket i trakten kallar dem jätteringar. — I Skedvi ligger:

1. W ä s t l a n d a s ä t e r i, en gammal sätesgård, om 1 mantal, hvartill hör Fröänge, 1 mantal, ladugård under säteriet och Ifvinge, 1/2 rå- och rörshemman, samt 6 torp. Gården, som har ett ganska härligt läge på en udde vid västra sidan af Wästlandasjön, äges af herr kaptenen Er. Svedenstierna. På 1320-talet bodde här riddaren och riksrådet Erland Israelssons son, biskopen i Wästerås Israel Erlandi, då han besökte orten. Biskopen skänkte (hade redan då skänkt) denna gård jämte många andra fastigheter samt åtskilliga dyrbara persedlar till Wästerås domkyrka. Domkyrkan ägde den sedan länge, och ända tills konung Gustaf I i kraft af Wästerås riksdagsbeslut år 1527 indrog den till kronan. Den tiden stod gården längre norrut på en holme i sjön, där märken efter många stenhusbyggnader än i dag skönjas. I drottning Kristinas tid (år 1647) utbytte herr majoren Hans Löfling, som då ägde gården, Fröänge, som är ladugård under detta säteri och ligger öster därom, från kronan till frälse. Där uppe blef hans dotter Märta Löfling gift med kornetten Sneckenberg, af hvilkens änkefru brukspatron Nils Svedenstierna köpte gården år 1724. Då hade den råkat i stort lägervall både i afseende till hus och jord, men, sedan den genom arf, år 1726, tillfallit herr kaptenen Erik Svedenstierna, som nu är ägare, har den både i afseende på man- och ladugård som åker, äng och skog blifvit ansenligt upprustad och förbättrad. Här finnes ock en s t å n g j ä r n s s m e d j a med en härd och två k n i p h a m r a r, som i senare år anlagts, hvarest allehanda järnmanufakturer tillverkas. Detta manufakturverk kallas Eriksberg och ligger på säteriets grund. Smedja, kolhus, järnbod, hjulhus och dammar äro uppförda med dubbla gråstensmurar. Smidet får här drifvas fritt, utan någon afgift, emedan herr kap-

tenen varit den första, som i Sverige idkat smide med torf och torfkol, hvaraf är stor tillgång på Wästlanda ägor. Ett taktegel- och stortegelbruk, hvarvid 30- à 40,000 tegel af det förra samt 50,000 af det senare slaget årligen skola tillverkas, och som till största delen brännas med torf, ligger på säteriet tillhöriga ägor, omkring 1/4 mil från gården. Där är äfven en mjölkvarn med två par stenar uppförd. Till gården hör ett präktigt fiske. Man kan få två skeppund små fisk om dagen med en liten not, då driffågeln drifver fisken här i Wästlandasjön, såsom nyss omtalades. Därjämte lär vara ett godt mörtfiske i en liten bäck, som har sin mynning i sjön. Man lär där om sommaren kunna uppösa 4 skeppund (?) (680 kg.) om dagen, men det är att märka, att detta fiske varar ej längre än 3 à 4 dagar, då mörten går upp till lek. Braxen, som är utsökt god i anseende till storlek och fetma, finnes här i sjön. Wästlandabraxen och Arbogasik äro här i orten mycket berömda.

2. Norrhammars stångjärnshammare med 2 härdar ligger 1 1/4 mil norr om kyrkan uppe vid Hedströmmen och mellan de andra bruken, som längre fram komma att omtalas i Heds socken. Denna stångjärnshammare uppbyggdes år 1624 af en köpingsborgare, vid namn Petter Myra, och kallades då Täckthammaren. Sedan reparerades den år 1673 af arbogahandelsmannen Robet Petre, som den tiden ägde den, och därpå stadfästes den år 1696 den 6 februari. Denne Robert Petres arfvingar eller herr assessoren Carl Christierssons arfvingar, herr assessoren Karl Svedenstierna och fru Eva Maria von Schantz, äro numera ägare af den samma. Hammarskatten är 8 skeppund. Stångjärnet, som tillverkas af köpetackjärn, föres landsvägen 2 1/4 mil till Köpings järnvåg.

Himmeta socken.

Himmeta socken † är 42 hemman, af hvilka 34 och tre åttondels äro skatte, 6 och fem åttondels krono och 1 frälse. Ytinnehållet är omkring fem åttondels kvadratmil. I söder gränsar socknen till Björskog, i norr och öster till Bro och i väster till Medåker. Den lär fordom varit annex till Bro socken. Kyrkan står på kronogrund. År 1694 den 28 juli beviljade konung Karl XI kollekt för att socknen skulle få medel till

HIMMETA KYRKA.

kyrkans upprustande, emedan den då genom ålder var mycket förfallen och skröplig. Sedan blef den grundligt reparerad. Prästgården är 2 mantal krono om 16 öresland med omkring 20 tunnors årligt utsäde. Åkerjorden är dels lera, dels sand-, dels matjord. Till prästgården hörande ängar äro rätt vackra och mycket vidsträckta. Skogen är tillräcklig och betesmarken god. Kaplansbolet är ett åttondels mantal krono med 1 ¼

tunnas årligt utsäde. Åkerjorden är lerhaltig. På några få ställen är den blandad med något sand och mo. Åkrarna äro här alldeles för höga på midten och för mycket sluttande åt sidorna, och detta missförhållande ökas mer och mer på det sättet, att plogen, som här mest begagnas vid vårbruket, först sättes midt i åkern, och utefter denna sistnämndas hela midtlängdlinie uppdrages en fåra, hvarefter köres först på ena sidan om denna och sedan på den andra, så långt åkerstycket räcker och dragarne stå ut (igenfällning). Häraf blir följden, att åkern höjes på midten och sänkes åt sidorna för hvarje vår den köres. Sålunda får åkern allt högre och högre rygg, allra helst som den aldrig fälles ut, eller jordåsen efter midten nedföres i dalarne vid sidorna oftare, än då åkern gödslas, och detta kan dröja i 10 eller 15 år . Åkrarne, hvilka sålunda likna ej allt för branta hustak, äro sällan skilda af några ordentliga diken utan blott af djupa vattenfåror, som årligen dragas upp mellan åkrarna, sedan dessa äro körda med plogen och sedan hållas öppna. Dessa vattenfåror kallas här plogdalar. Det inträffar sällan, att säden blir lika god och frodig öfver hela åkern, utan stundom blir den bättre på åkerns »rygg» och sämre på sidorna, stundom tvärt om. Ty i torra år afdunstar all must och fuktighet på höjden af en sålunda »ryggad» åker, så att där då sällan blir någon säd, men däremot något i dälderna; i våta år dränkes säden i dälderna af vatten, då den däremot står på sig på höjden. Sådana högt ryggade åkrar medföra äfven en annan olägenhet, nämligen den, att åkerskiftet aldrig till alla sina delar är samtidigt lika i ordning hvarken för tillredningen och körningen om våren, sommaren och emot hösten — kort sagdt hela året igenom, så ofta den behöfver köras, eller reder sig lika väl och

är lika handterlig öfver hela skiftet vid såningstiden, så att sådden kan företagas i tid, emedan åkerns rygg förr uttorkar och kanhända alldeles hårdnar, medan dälderna mellan åkrarna äro genomsyrade af vatten. Därjämte måste ock landtmannen här vid åkerns körande om våren följa, som man säger, kälen efter med plogen, eljes torkar och hårdnar åkern till den grad, att den blir omöjlig att uppköra. Men om å andra sidan landtmannen just passar på att göra detta vid källossningen, så måste icke blott den delen af åkern, där jorden är torr och reder sig, utan ock den, där densamma är sur (vätskaktig) och kladdig (dinkog), köras upp. Härpå beror det, att fram på sommaren på åkerryggarne kan stå tjock, frodig och härlig säd, då dalarna dem emellan ligga gråa och bara och utan tillstymmelse till säd, som kan gifva någon afkastning. I synnerhet är detta förhållandet, då mycket regniga år inträffa. Det synes, som om landtmannen skulle kunna få ymnigare skörd på de lägre ställena, om blott nödvändiga diken, som tillbörligen kunde afföra vattnet och hålla åkern fri från syra, brukades i stället för de omtalade plogdalarna, hvilka därtill icke äro mäktiga. En och annan har väl försökt att försätta åkern i ett annat skick och läge samt göra den så jämn, som annorstädes är brukligt i vår ort, nämligen så, att den blir något sluttande åt sidorna och åt midten blott obetydligt kullrig. Men dessa försök hafva icke utfallit fördelaktigt, utan växtligheten lär därefter rent af blifvit sämre och icke bättre. Redogörelsen för orsaken härtill spara vi till en annan gång.

I socknen finnas två sjöar, hvilka ligga på Körtinge bys ägor. Den ena kallas Sönnasjön (Sunnasjön) och den andra Himmetasjön. Båda äro tämligen fiskrika. I en å, som genomlöper socknen, fångas kräf-

tor. Nämnda å kommer från Wästlandasjön i Skedvi socken och rinner genom Himmeta från norr till söder och vidare in i Björskogs socken och faller slutligen ut i Arbogaån. Vid Brandfors ligger en mjölkvarn. Till nästan alla socknens hemman finnes tillräcklig ängsmark, och en stor del af invånarne äger ock skogsängar, så att landtmännen här hafva god tillgång på höfoder för boskapen. Betesmarken är äfven god. Alla hemman, utom Danby, 4 mantal skatte, som äro alldeles skogslösa, hafva skog. På Tveta bys ägor, som ligga i södra delen af socknen nedåt Medåker, finnas lämningar af en forntida borg. Ruinen innehåller 70 alnar i längd och 40 i bredd. En annan borg synes hafva legat på Gässlinge bys ägor, tre åttondels mil norr om Tveta och ett stycke nordväst om kyrkan, på ett mycket högt och brant berg. Borgen synes hafva varit af samma storlek, som den nyssnämnda vid Tveta. Inbyggarnes här i socknen hufvudnäring är åkerbruk. Några få af dem förtjäna litet på att försälja ved i Arboga stad, som ligger 1 1/4 mil från sockenkyrkan.

Medåkers socken.

Medåkers socken † har 49 och fem åttondels mantal, hvaribland 36 3/4 äro skatte, 9 och sju åttondels krono och 3 frälse. Norr ut sträcker sig socknen till Himmeta, öster ut till Björskog, söder ut till Arboga socken och Arbogaån, där Röfors stångjärnshammare ligger, och i väster till Fellingsbro. Från Röfors bruk och upp till norra gränsen är den 1 1/2 mil lång, men tvärs öfver i öster-väster blott 1/2, ja, på somliga ställen blott tre åttondels mil bred. Kyrkan står på krono-

grund. I västra kyrkdörren ligger en sönderslagen runsten (till grundval, trappsten?), hvilkens runristning dock blifvit afnött genom trampet. Så mycket kan dock ännu läsas af densamma, att man får kunskap om, det den varit ristad efter en Ulf eller Olof, som bott i Hagby här i församlingen. Detta minnesmärke bevisar nogsamt, att kyrkan är en bland de äldsta kyrkor, som blifvit uppbyggda här i orten, ty i åtskilliga

MEDÅKERS KYRKA.

af dessa de äldsta kyrkorna finnas runstenar insatta antingen i själfva murarne, som framdeles på flera ställen skall visas, eller ock, såsom denna, lagde till grundvalar (trappstenar). Dessutom har i denna kyrkas hvalf årtalet 1005 stått upptecknadt, hvarutaf man torde kunna draga den slutsatsen, att kyrkobyggnaden det året blifvit fullbordad. Då kyrkan nyligen reparerades och öfver allt

invändigt hvitlimmades, blef nämnda årtal öfverstruket. Kyrkans torn byggdes 1652.

Prästgården utgöres af 1 mantal krono med 12 à 14 tunnors årligt utsäde, litet äng, betesmark i en liten inhägnad hage, ingen skog. 3 1/2 fjärdingsland i Berga åkergärde, som ligger intill, hör också hit. Detta åkerstycke har först tillfallit kronan för ett »dulgadråp» *), som i äldre tider begåtts här i socknen, och sedan kommit till prästbolet. Kaplansbolet i Ödesberga by är ett åttondels mantal krono om 2 öresland. Det har ringa åker till blott omkring 2 tunnors årligt utsäde. Men jorden är bördig. Hithörande äng och betesmark äro någorlunda, men skogen tarflig. Klockaretorp, 1/4 mantal krono och af lika högt öretal som kaplansbolets, brukas äfven af kaplanen mot ränta. Därtill hörande åker är god, men äng och skog saknas. Åkrarne här hafva alldeles samma utseende, som de i Medåker. Ibland bära åkerstyckena, där de äro högst, mycken säd af frodig, grof och präktig beskaffenhet så till strå som kärna, men i de låga dälderna mellan tegarne tunn och svag säd. Återigen, då torra år inträffa, är växtligheten dålig på åkrarnas kammar men något bättre på sidorna eller sänkorna mellan dem. Detta växlar merendels hvarje år, så att min oförtydbara mening om den afsikt landtmannen har med ett dylikt brukningssätt, nämligen den att en någorlunda god skörd skall kunna påräknas både i torra och våta

*) Hvad dulgadråp är, framgår bäst af följande afskrift af 27 kap. missgärn. balken i 1734 års lag. Hela kap. lyder: »Finnes man eller kvinna å landet dräpen, och varder ej någon lagligen till dråpet vunnen inom natt och åhr eller skiäliger therföre misstänckt; tå skal Häradet efter mantalet böta för thet dulgadråp hundrade daler: Tage halft Konungen, och halft målsäganden.

(Red:s anm.)

år — jorden här fördrager hvarken öfvermått af torka eller regn — är, att den ej är välbetänkt; ty landtmannen tillskyndas genom detta brukningssätt i längden större skada än gagn. Plogen brukas här alltid om våren, och åkern lägges med densamma ständigt ihop på sätt, som förut är nämndt, så att den år efter år allt mer och mer höjes på midten och fälles aldrig oftare ut eller utplöjes, än då den med långa mellantider gödes. Trädes-stock (trästock) och årder nyttjas sällan oftare än vid såningstiden. Åkerjorden består af lera. Till de flesta hemman hör god äng och betesmark. Inbyggarne försörja sig medelst åkerbruk och forors körande mellan Arboga stad och bergslagen. Somliga hemmansägare, som hafva mycket godt om skog, kola, och somliga sälja ved i Arboga. Alla hemman, med undantag af Klockaretorp, som kaplanen, som sagdt, innehar, samt Wretberga by, hvilken består af 6 hela mantal, hafva god skog. I socknen ligger Röfors, ett gammalt hammarverk, uppbyggdt på frälse grund nere vid Arbogaån. Det är beläget $1/2$ mil väster om Arboga och har en stångjärnshammare samt 2 härdar. Tackjärnet köpes från Nora och Lindes bergslag. Stångjärnet, som häraf tillverkas, föres till Arboga. Hammarskatten är 5 skeppund och 8 lispund. Här ligger ock en mjölkvarn med 3 par stenar samt en såg. Egendomen tillhör brukspatronen Erik Philipssons arfvingar.

Arboga socken.

Arboga socken * består af 47 $1/2$ mantal, hvaraf 33 $3/4$ äro skatte, 5 och tre åttondelar krono och 8 och tre åttondelar frälse. Socknen ligger omkring Arboga stad

och utsträcker sig därifrån åt norr $1/2$ à fem åttondels mil till Medåker och Himmeta, åt väster $1/2$ mil likaledes till Medåker och åt öster $1/2$ mil till Björskogs socken. Nio torp som ligga söder om staden nere vid sjön Hjälmaren och kallas Fiskebyggden, hvilka endast hafva fiskvatten men så godt som ingen åker, höra till Arboga prästgäll. Till detta lades de af konung Gustaf I år 1552. De hörde förut till Wästermo eller Öja pastorat i Södermanland, som ligger härintill nere vid Hjälmaren. — De af socknens hemman, som ligga norr om staden, äga merendels en god och bördig sädesjord, som består af lera. I västra delen af socknen är åkerjorden något blandad med ör (större stenar) och klappur (klapper, afrundade, mindre stenar), och i östra delen är den mera lös och lucker. Här finnes öfverallt god äng- och betesmark. Alla hemman, som ligga söder om Arbogaån, hvilken rinner genom socknen i riktningen väster-öster, hafva god skog (äfven ek). Wiby, som ligger i norra delen af socknen och består af 10 hela hemman, Hamre by samt Öster- och Wästerby hafva tarflig skog i sina kringgärdade beteshagar till vedbrand och gärdsel, likaså Bondjäders och Godby byar, som ligga väster om staden. Folkets hufvudnäring är åkerbruk. Somliga förtjäna något med forande och andra med körslor i staden. I Arbogaån, dit många hemmans ägor sträcka sig, är ett präktigt fiske. Här fångas sik, id, gös, lake, ål, gädda, aborre, asp, braxen, nejonögon, mört, löja, nors och lindare. I en liten insjö, Tjurlången, som ligger en dryg fjärdedels mil söder om staden och på gränsen till Götlunda socken i Örebro höfdingedöme, har någon gång fångats ett slags stor skinnfisk af 3 till 4 lispunds vikt, som de kalla mal. Väster om staden ligga vid Arbogaån åtskilliga präktiga mjölkvarnar, nämligen: närmast

staden en kvarn som kallas Nästkvarn, har 3 par stenar, tillhör herr kammarherren Gripenstedt; Grindberga kvarn med likaledes 3 par stenar, belägen midt emot den förra söder om ån, äges af herr ryttmästaren Jak. Dankw. Liljeström; Höjens eller Hoa

ARBOGA SOCKENS KYRKA.

kvarnar med 6 par stenar jämte sågkvarn samt tillhörande ål- och laxfiske, belägna längre fram norr om ån en åttondels mil från staden. Dessa kvarnar äro i orten mycket berömda för det goda mjöl och

de präktiga gryn, som där malas. Vid Jäders bruk, som strax skall omtalas, ligger också en kvarn med 3 par stenar. — Socknens kyrka är belägen i Arboga stads nordöstra del. Den är ganska vacker, nyligen reparerad och förbättrad. Tornet uppbyggdes 1652. Kyrkan skall vara uppförd i konung Magnus Ladulås tid. Han regerade på 1280-talet. I tornet har förr funnits urverk. Kyrkan är omkring 60 alnar lång och 40 alnar bred. Altartaflan är ganska värdefull. Det nuvarande orgverket, som är förfärdigadt på kyrkans egen bekostnad, uppsattes år 1736 i stället för ett annat, som var skänkt af familjen Posse, som har sin grafplats framme i kyrkans kor. — Prästgården är 1 mantal krono om 8 öresland. Dess åkerjord ligger norr om kyrkan i Hjälnsjö- och Prästgärdet och är gammal kronojord. I nämnda åkerskiften har äfven staden sin del. Dessutom hör också till prästgården en vret om 4 tunnland i Kungsgärdet. Sammanlagda utsädet för denna jord är ungefär 19 tunnor ren säd. Ängen är belägen på åtskilliga ställen omkring staden; vid Hambresätran, vid Kungsängen, vid Kallerholmen och på Näsby äng, teg om teg. Hit hör också en beteshage, och dessutom betas på stadens utmark. Kaplansbolet är ½ mantal krono med ett tillhörande litet torp, förr kalladt Gabrielstorp eller Turevreten, nu Emaus, beläget ¼ mil väster om staden. Torpet anslogs år 1733 till kaplanslönens förbättring. — I socknen finnas följande säterier:

1. Gäddgården, ett frälse säteri om 1 mantal, ligger utom Arboga stads östra tull, kallad Kungsörs- eller Sjötullen, och tillhör framlidne herr grefve Fersens arfvingar. Gården har god åker och mycket bördig ängsmark.

2. Pors(e)gården eller Västra herrgården (äfven kallad Strömsnäs) om 2 mantal ligger på

andra sidan staden vid Västra- eller Grindbergatullen. Hit hör också ett litet frälsehemman, fem åttondels mantal, benämndt Hallarön, samt några torp. Åkerjorden är mycket bördig och ängsmarken tämligen gifvande. Säteriet äges af herr ryttmästaren Jakob Dankwardt Liljeström, hvilken också äger

3. Frösshammars (Fröshammar) säteri, som ligger i södra delen af socknen nere vid Hjälmaren. Det består af 1/4 mantal med några underlydande oskattlagda rå- och rörstorp.

Likaledes ligger här i socknen Jäders bruk tre åttondels mil väster om staden vid den ofta nämnda Arbogaån. Där finnas 12 smedjor med större och mindre kniphamrar, hvarest smides allehanda slags svart smide och drages åtskilliga sorter ståltråd. Allehanda kedjor tillverkas ock, såsom gruf-, såg-, rå-, bröst-, änter-, vagns- och stormkedjor utom annat, som till härens och flottans behof här af kronan beställes. Då sådana leveranser ej äro för handen, smides yxor, bilor, spadar, skyfflar, hackor, halster, spik och många andra slags manufakturvaror. Vid bruket finnas 22 mästare med sina gesäller och lärlingar. Bruket har egna arbetare och åtskilliga handtverkare, såsom byggmästare, timmermän, skräddare, skomakare m. fl. En mjölkvarn med 3 par stenar samt en såg ligga äfven här vid strömmen. Platsen, på hvilken bruket är byggdt, hörde i katolska tiden till Julita kloster, och själfva kvarnen, som redan då stod här vid Jädersholmarne och strömmen, erhöll nämnda kloster år 1359 af en fru, vid namn Ramfrid Bengtsdotter, för sin lägerstad (grafplats). Till samma kloster blef Jäders gård år 1377 pantsatt af en Ulf Jonsson för de 50 marker, han till klostret gifvit för sin hustrus själaskötsel (själarykt) och lägerstad. Egendomen fråntogs

klostret omkring år 1527 af konung Gustaf I, som då lade den under kungsgården i Arboga stad. Jädersholmarne kommo under stallstaten, och 90 à 100 hästar höllos då här. Erik Gudmunsson, en arbogaborgare, köpte härstädes af konung Gustaf II Adolf år 1629 ett jordstycke, hvarpå han på egen bekostnad först byggde några smedjor och sedan anlade allt flera hamrar, så att bruket så småningom blef allt större och större. Arbetarne härstädes hörde den tiden under Arboga stads jurisdiktion och betalade äfven därstädes sin skatt. År 1633 den 8 januari blefvo de af kungl. regeringen frikallade därifrån, och bruket öfvertogs till direktion och styrelse af Hans Crusbart, hvilken därom ingick kontrakt med kronan så väl den 28 maj år 1642 som den 13 augusti år 1647. Denne herre råkade sedermera här vid verket i så stor skuld, att kronan för den samma år 1663 lämnade bruket åt dåvarande herr riksrådet och amiralen Claes Nilsson Stiernskiöld, hvilken sedan, år 1665 den 26 augusti, med full förpantningsrätt mottog det af kronan, sedan Arboga stad, som strax förut, i juni månad samma år erhållit kungl. regeringens erbjudande att inlösa bruket, afböjt det samma. Herr riksrådet och amiralen Stiernskiöld transporterade därefter sin rätt på faktoren Wilhelm Schaej (skrifves äfven Schaeij), hvilken mottog bruket år 1673, och hans änka fick, enligt kungl. likvidationsbrefvet af den 13 juli år 1691, innehafva bruket på samma rättsgrund (titul). Allt sedan har bruket bibehållits inom denna släkt mot årligt arrende till kronan. (Se kungl. kammarkollegii kontrakt d. 19 apr. 1725 *).

*) Lohman ber. i Arb. kän.: »Smederna vid thette Bruk hafva en sed at årligen om Midsommarsafton förkläda stora och små med Ormbunke Gräs, lika som the voro Satyrer; i hvilken habit the på sielfva Bruks- och Factorsgården hela natten dantsa. Thenna lek

Garpströmmen, 1 stångjärnshammare med 1 härd, är belägen öster om Jäder och närmare Arboga samt vid Arbogaån på Äl- eller Atliholmens — äfven Älg-, Al- och Aliholmen — (Ellholmens) grund, är 1 mantal frälse. Hammarskatten är 2 skeppund och frälserättigheten 30 skeppund. Den hör till Nora och Lindes bergmästaredöme, liksom ock Röfors bruk i Medåkers socken, som ligger omkring 1/4 mil på andra sidan Jäders bruk och förut är omtaladt. Stångjärnet, som tillverkas här vid Garpströmmen, föres på landsvägen till Arboga järnvåg. Aflidne herr Olof Unges arfvingar äro ägare. Här vid strömmen har fordom varit ett stort pappersbruk, anlagdt år 1670 af en holländare, Johan von Vlecken, på kronans bekostnad. Pappersbruket låg på Jäders bruks ägor, och därför erhöll faktoren vid nämnda bruk, Petter Schaij, år 1671, en årlig afskrifning af 96 daler, 28 öre och 22 och två femtedels penningar silfvermynt på arrendet, som han skulle gifva till kronan för Jäders bruk, för den plats, som han aflåtit af Jäders bruk för pappersbrukets anläggande. Vid nämnda pappersbruk har städse så godt och fint papper tillverkats, att det icke öfverträffats af det finaste utländska papper. För något öfver 20 år sedan blef verksamheten vid det samma alldeles nedlagd.

Fellingsbro- eller Sankt Pers fjärding innehåller 15 1/2 mantal, eller byarne Fogryta 3, Nyckelby 5, Sörby 2, Alsänge 4, Norrby 1 och Norrby torp 1/4, alla skatte samt Gibo 1/4 mantal krono. Dessa hem-

är en rätt afbild utaf the gamlas optåg, när the firade Festa Majalia, som Ol. Manus uti hist. gent. sept. lib. XV. cap. 4. hafver antecknadt.» Samma sed har intill senaste tid fortlefvat, och kanske ännu fortlefver, äfven på andra trakter västerut i Västmanland.

(Red:s anm.)

man höra till Fellingsbro socken i Örebro höfdingedöme, men emedan de äro belägna på denna sidan om Ålsängsån, som här i trakten skiljer Örebro höfdingedöme från Wästmanland, så blefvo de vid senaste rågången, som fastställdes år 1694, mellan dessa två höfdingedömen, lagda till detta vårt fögderi och höfdingedöme (se bih. not 171). Alla dessa hemman ligga i rad utefter Ålsängs- eller Opboga ån ned till Arbogaån på västra sidan om Medåkers socken. De hafva en präktig sädesjord, vackra ängar, god betesmark, tillräcklig skog och litet fiske i ån. Fellingsbro kyrka, som är en af de vackraste landskyrkor i denna trakt och därjämte rätt stor och ansenlig samt prydd med 18 torn, ligger inuti socknen på andra sidan om den nyssnämnda Opbogaån och hör sålunda till Örebro höfdingedömes beskrifning. — Folkets hufvudnäring är åkerbruk, och hvad för öfrigt hemmanen kan gifva till uppehälle och näring.

X. KAPITLET.

Femte fögderiet.

FEMTE FÖGDERIET här i höfdingedömet omfattar Wangsbro härad samt Gamla Norbergs- och Skinnskattebergs bergslag, hvilka ligga norr ut ofvanför Åkerbo, Siende och Norrbo härad. Fögderiet har sin största utsträckning i öster-väster. Den är omkr. 5 ½ mil. Bredden från södra gränsen och till den norra, där Kopparbergs höfdingedöme, som gränsar till fögderiet i norr, stöter till, är omkring 2 à 3 ¼ mil. Fögderiets ytinnehåll är 13 kvadratmil. Det omfattar 8 socknar med tillsammans 252 ½ mantal (se bih. not 172), af hvilka 203 och fem åttondels äro skatte, 15 och tretton sextondels krono och 33 och en sextondels frälse.

Wangsbro härad upptager fögderiets östra del. Det gränsar i öster till Öfver-Tjurbo härad, i söder till Norrbo härad, som förut är beskrifvet, i väster till Gamla Norbergs bergslag och i norr till Kopparbergs höfdingedöme. På kartan öfver Wästmanland återfinnes det mellan 59 gr. 51 min. samt 60 gr. 7 min. nordlig bredd. I sitt vapen har häradet en plogbill och en hammare. Häradet har fordom haft

sin tingsplats på en hög backe vid Färnebo kyrka bredvid bron, som där leder öfver Svartån. Backen kallas ännu i dag Wagns-backa, och tingslaget hette då Wangstingslag. Längre fram i tiden höllos tingen vid Färnebo kyrka, och nu hållas de på häradshöfdingebostället Mälby, som ligger i Färnebo socken. Häradet innehåller blott en socken, nämligen Färnebo.

Färnebo socken.

Färnebo socken † är 104 och tre sextondels mantal, hvaraf 72 och fem åttondels äro skatte, 11 1/4 krono och 20 och fem sextondels frälse. Socknen är mycket vidsträckt. Den omfattar öfver 2 kvadratmil. Hemmanen äro merendels klufna i tämligen små delar: 1/2, 1/4, ett åttondels, ett sextondels och ett trettiotvåendels delar. Men undantag af trakten omkring kyrkan, som står i södra delen af socknen, och där några stora byar finnas, äro hemmanen i allmänhet icke samlade i större byalag, utan spridda rundt omkring i socknen och skogsmarken, där de ligga enstaka, ett stycke från hvarandra. Därpå beror det, att en hvar har stora ägor, hvaraf återigen följer, att hemmanen kunna hafva flera åbor och socknen flera inbyggare, än hvad som skulle kunna låta sig göra i de förut beskrifna socknarne, som äro belägna längre söder ut i länet. Norr Gärsbo och Sör Gärsbo, Sör Salbo och Norr Salbo, Islingebyn och Ösby, hvilka byar äro belägna omkring kyrkan, likaså Wästerby och Wästerbykils byar, som ligga norr ut i socknen, likna därför små städer och äro så folkrika, att i några af dem bo öfver 40 hushåll. Detta beror delvis däraf, att 4 à 5 hela hemman ligga tillsammans i hvarje by, men hufvudsakligaste orsaken

härtill är, som sagdt, att hvarje hemman här är klufvet i små delar. — Kyrkan är ganska stor och ansenlig. Den står på kronogrund. Prästgården består af 2 mantal krono om tillsammans 16 öresland. Årliga utsädet är omkring 16 tunnor. Hit hör en ganska vidsträckt äng till godt 200 lass hö, likaledes god skog och betesmark samt ett litet godt fiske i Wangsån, hvilken rinner förbi prästgården och kyrkan samt vidare söder ut genom socknen och till Fläcksjön i Fläckebo socken af Norrbo härad. Till prästgården hör ock 1 ¼ tunnas

FÅRNEBO KYRKA.

utsäde i Berga gärde, norr om kyrkan, samt något höslog på en äng, kallad Wisängen. Kaplansbolet är ½ mantal krono om 3 öresland i Backa. Det årliga utsädet belöper sig till 3 à 4 tunnor. Här är mindre god skog, äng och betesmark. Åkerjorden i socknen är af skiljaktig beskaffenhet. Bästa sädesjorden finnes omkring kyrkan och består af god lera. Där ligga ock på båda sidor om Wangsån präktiga ängar, hvilka icke blott äro mycket vidsträckta utan äfven mycket

bördiga, att döma efter den massa lador, som stå nära hvarandra öfver hela vida fältet. I dessa lador inbärgas höet från ängen och hemföres sedan om vintern efter behof till hemmanen. I norra delen af socknen, såsom vid Mälby, Wästerby, Wästerbykil och några flera hemman, består åkermarken mest af sur s. k. vesjord eller, som folket där kallar den, dungjord, hvilken är mycket besvärlig att handtera och rätt sköta. Alla hemman, som ligga i socknens östra del utåt den stora sandås, som i norr och söder sträcker sig genom socknen och kallas Långheden, hafva sandjord. Den bär dock säd ymnigt, ty man kan här, i anseende till den goda äng och betesmark, som därjämte finnas, alltid vidmakthålla dess häfd. Eljes händer det rätt ofta, att denna sockens inbyggare nödgas köpa säd, och att deras egen skörd understundom icke räcker till för dem. Skog hafva de däremot öfverallt tillräckligen, utom möjligen några få närmast intill kyrkan. De, som äga skog, idka mycket flitigt kolning. Penningar förtjäna ock inbyggarne här genom forsling af foror. I socknen finnas åtskilliga sjöar. I dem finnas visserligen fisk, men inbyggarne göra sig icke tid att fiska, hvarken till husbehof, hvarigenom de kunde få något bidrag till sina hushåll eller ännu mindre till afsalu för att därigenom kunna förtjäna något. De förnämsta sjöarne äro: Hörendesjön, som ligger i socknens västra del och är ½ mil lång, Långsjön, som ligger ofvanför, norr ut, och likaledes är ½ mil lång, Gorgen, Wallsjön, Järnsjön, Trehörningen, Lasjön, Bysjön, Gårbarken, Stenbarken, Lindsjön, Tappebosjön och många flera smärre sjöar. Wangsån (Svartån), i hvilken också understundom litet fisk fångas, löper genom socknen från Hörendesjön ned åt kyrkan och sedan genom Fläck(ebo)sjön ut ur socknen. En annan, mindre å,

som heter Wenån, kommer från Karbenning, som ligger ofvanför vår socken åt nordväst och är annex till densamma, och löper fram i västra delen af socknen, ut i Lasjön och så nedåt Fors stångjärnshammare, där den faller ut i Wangsån. På Kårbo ägor finnes en hälsobrunn. Utefter hela den nyssnämnda sandåsen, som sträcker sig genom socknen, och i synnerhet uppe vid gästgifvaregården Nykrogen, där stora landsvägen från Wästerås och Sala upp åt Dalarne stryker fram, växer ymnigt ett slags mossa eller gräs, som kallas h e d e g r ä s. Nämnda gräs eller mossa kan med stor nytta begagnas som läkemedel mot många sjukdomar och har visat sig äga god kraft och verkan i åtskilliga kurer. Det lär vara samma slags gräs, som växer på Island, där det kallas fjällgräs, och af isländarne ätes i missväxtår då ingen spannmål kan tillföras dem, antingen kokt i mjölk till välling eller ock i bara vatten till gröt (se bih. not 173). Inbyggarne här i socknen känna ännu icke nyttan af detta gräs eller denna ört, oaktadt densamma köpes och säljes på alla apotek. — Här i socknen finnas två b e r g s t u l l a r: den ena vid Salbo by på den stora landsväg, som går åt Norberg och den andra vid Sand på den andra stora landsvägen, som löper upp åt Nykrogen och sedan fortsätter in i Dalarne. Mellan Sör-Salbo och Stäfre byar finnas några j ä t t e g r a f v a r. En j ä t t e g r a f finnes också på Långheden nära Kopparbergsvägen. Här i socknen ligga:

1. F o r s s ä t e r i om ett mantal. Det är beläget $1/4$ mil nordväst om kyrkan och strax intill den förenämnda Hörendesjön. Säteriet äger tillräcklig skog och bete, ett godt fiske i nyssnämnda sjö men svag åker och äng. Sätra(n), ett åttondels rå- och rörshemman, hör hit samt två torp på ägorna. Aflidne

kaptenen och riddaren Efwerths arfvingar äga säteriet. Ofvanför gården, där Wenån rinner ut i Wangsån, ligger Fors stångjärnshammare med 2 härdar, som har blifvit anlagd i konung Gustaf II Adolfs tid år 1617 samt sedermera bibehållen och stadfäst *) i konung Karl XI:s tid år 1689. Hammarskatten är 1 skeppund och 10 lispund. Stångjärnet, som här smides föres landsvägen 4 1/2 mil till Wästerås. Den ena härden äges af herr kaptenen Efwerths arfvingar. Frälserättigheten för denna är 15 skeppund. Den andra härden rå några bergsmän, som bo i den närbelägna Fors by, om. Här ligga också en mjölkvarn med 3 par stenar samt en såg.

2. Bjurfors eller Lasjö stångjärnshammare med 2 härdar, belägen på frälsegrund norr om kyrkan, omkring 1/2 mil ofvanför Fors stångjärnshammare, där Wenån rinner ut ur Lasjön, är ett gammalt verk och blef i konung Karl XI:s tid år 1689 bibehållet. Verket drifves med kol från egna skogar och äfven till största delen med eget tackjärn. Stångjärnet föres till Wästerås. Hammarskatten är 18 och två tredjedels lispund och frälserättigheten 14 skeppund. Här ligger ock en sågkvarn. Egendomen tillhör herr brukspatron Adolf Ternsten.

---

*) Under Karl XI:s förmyndarestyrelse beslöts, att en mängd spridda stångjärnshamrar skulle aflägsnas, så vida deras drifvande ej allt för menligt inverkade på skogen o. s. v. År 1686 tillsattes en kommission, som skulle taga noggrann kännedom om de särskilda järnverken. Sedan denna undersökning försiggått, befallde Karl XI, att alla verk, som drefvos i strid mot 1667 års förordn., skulle inom två år utan ersättning nedläggas. Detta öde träffade många stångjärnshamrar. Om dem, som undgingo det samma, säger Grau, såsom t. ex. här, att de blefvo »i Karl XI:s tid bibehållna och stadfästa.» *(Red:s anm.)*

3. Rosshytte stångjärnshammare med 2 härdar, en bergsmansegendom, ligger invid gränsen till Dalarne 1 1/2 mil norr om kyrkan. Den anlades år 1617 på skatteägor. Hammaren och hyttan nedbrunno år 1659 men återuppbyggdes år 1663 och privilegierades. Nu är också här en tackjärnshytta. Hammarskatten är 10 lispund. Stångjärnet, som tillverkas, föres landsvägen till Wästerås, som ligger 5 1/2 mil härifrån. Vattenkraften erhålles ur sjön Ljusen.

4. Hedåkers stångjärnshammare med 2 härdar är äfven ett bergsmansverk, uppbyggdt år 1617 och beläget norr om kyrkan. Hammarskatten är 10 lispund. Stångjärnet föres till Wästerås.

5. Sör Hörende stångjärnshammare med 2 härdar är belägen något öfver 1/2 mil väster om kyrkan nedanför Fors bruk vid Hörendesjön och får sin drifkraft ur en liten sjö, benämnd Wallsjön. Hammarskatten är 10 lispund. Stångjärnet föres till Wästerås. Bergsmän äro ägare äfven till denna egendom.

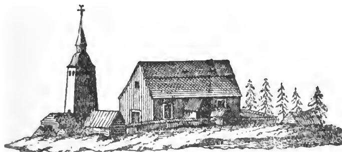
Gamla Norbergs bergslag ligger väster om Wangsbro härad, gränsar i norr till Kopparbergs höfdingedöme och i söder till Skinnskattebergs bergslag och Snefringe härad. På kartan öfver Wästmanland återfinnes Gamla Norbergs bergslag mellan 59 gr. 50 min. och 60 gr. 12 min. nordlig bredd. Orten, som upptager 6 kvadratmil, omfattar 4 socknar, som tillsammans hafva 95 1/4 mantal. Terrängen består öfverallt af vidsträckta och höga jordtäckta berg, hvilka dels sträcka sig i norr och söder mellan hvarandra, dels äro kullriga, dels sluttande på alla sidor, betäckte med tät gran-, tall- och löfskog, upphäfvande sig öfver hvarandra så, att det ser ut, som om marken en gång kommit i upp-

ror såsom hafvets stora vågor, men hastigt stelnat, då vågorna uppnått sin största höjd. Mellan bergen och höjderna ligga dels större och mindre insjöar, floder, åar och bäckar, dels djupa dälder och parker, hvaribland befolkningens åkrar, ängar och betesmarker ligga om hvarandra liksom instängda. Allt detta förenar sig till taflor, som i synnerhet sommartiden äro af stor fägring samt väl värda att se och beundra. Sjön Åmänningen ligger i södra delen af denna landsort och utbreder sig mellan Wäster Wåla, Norbergs och Wästanfors socknar. Ofvanom denna ligger Aspen, som afbördar sitt vatten i Åmänningen. Snyten är också en af traktens större sjöar, likaså Noren, i hvars omedelbara närhet Norbergs kyrka ligger. Alla dessa jämte många af de andra sjöarna här i nejden äro tämligen fiskrika, så att befolkningen däraf har stor nytta. Skogarna äro på somliga håll så täta, stora och grofva, att, jämte hvad af dem årligen tages till kolning för bruken, grufvorna och hyttorna, de äro mäktiga lämna storverksträd till hamrarnes behof samt nödigt timmer till ortens husbyggnad. Trakten är rikare på ängar och betesmarker än åkerjord, därför underhålles jämförelsevis mycket boskap. Åker och äng skötas här merendels på bergsmansvis, i synnerhet är detta fallet längst upp i bergslagen, i Norberg, där åkern och ängen skiftesvis lägges i lindor och sedan åter upptages och besås med råg och korn. Ängsmarken, i synnerhet den, som ligger vid sjöarne, är i allmänhet ganska bördig. Landets största rikedom är dess grufvor, och folkets förnämsta näringskälla är bergsbruket. Järngrufvorna i Norberg äro så många, gifvande och flitigt bearbetade, att öfver 60,000 lass malm årligen afföres till omgifvande orter eller annorstädes, hvarom utförligare skall berättas längre fram.

Häradet förer ock i sitt vapen en koppar- och en järngrufva, i hvilka arbetet är i full gång. Häradet har nu mera sitt tingsställe i Norbergs by, som ligger vid Norbergs kyrka. — Till häradet höra, som sagdt, 4 socknar: Karbenning, Wäster Wåla, Norberg och Wästanfors.

Karbennings socken.

Karbenning eller, kanske rättare, Karlbennings socken (se bih. not 174) † har 20 och ett åttondels skattehemman samt 1 1/2 frälsehemman. Socknen ligger intill den förut beskrifna Färnebo socken, till hvilken den gränsar i öster. I norr

KARBENNIGS KYRKA.

gränsar den till Kopparbergs höfdingedöme, i väster till Norbergs socken och i söder till Wäster Wåla. Den innefattar sju åttondels kvadratmil och är annex till Färnebo. Kyrkan är byggd af trä och står på skattegrund. Kaplansbolet Åsby, 1/4 mantal skatte, som församlingen inköpt år 1692, har sedermera blifvit anslaget till kaplansbol. Det har omkr. 1 1/2 tunnas årligt utsäde, något äng, mindre god skog och

betesmark. Det är föga att säga om jordbruket i denna socken, ty här är mest skog, berg och dalar, mellan hvilka åkrarna ligga. Det samma är förhållandet med ängsmarken, hvilken merendels är sank eller myrvall, som väl är bördig men i anseende till sin ringa vidd icke tillräcklig för hemmanen. Folket tager sin hufvudsakliga inkomst af sitt hyttebruk och stångjärnssmide, så att så godt som hvar enda en af invånarne har i något dylikt verk sina egna andelar att drifva. Sjöarne i socknen äro följande: Högfors-Dammsjön, Hällingen, Bågen, Labodasjön samt en del af Långsjön (den öfriga delen hör till Färnebo). En del af Snyten hör ock till denna socken. Den ligger på gränsen till Wäster Wåla. I sistnämnda sjö utfaller en å, som kommer från Norberg. Vid denna å ligger Högfors järnbruk, som här nedan omtalas. I Långsjön utfaller också en å, som äfven har sin källa i Norberg, och vid denna ligga Hästbäcks hammarverk, Olsbennings, Bennebo, Karbennings och Nickebo stångjärnshamrar, som här nedan anföras.

1. Högfors järnbruk, bestående af 2 stångjärnshamrar, 4 härdar och 1 masugn, ligger omkr. 5 3/4 mil från Wästerås och tre åttondels mil från Karbennings kyrka, nordväst om Snyten. Bruket anlades år 1633 af herr riksrådet, riksmarsken och generalfältherren grefve Pontusson De la Gardie på hans egna frälseägor. År 1641 den 23 oktober resolverade riksbergsamtet, att högbemälte herre skulle få behålla tiondejärnet af detta bruk och Skärviks järnbruk i Skinnskattebergs socken, hvilket han äfven ägde och i stället därför årligen utgifva en genandt af 300 daler silfvermynt. Efter hans död erhöll högbemälte herres änkefru, grefvinnan Ebba Brahe, år 1656 den 17 maj allt tiondejärn, som till kronan skulle från alla i soc-

nen belägna bruk erläggas, för att därmed vidare drifva och fortsätta smidet vid Högfors. Denna tiondejärnsförläning blef sedermera, den 15 november år 1685, af kronan indragen, då ock samtidigt förordnades, att tionde af stångjärnssmidet borde här som vid andra bruk årligen erläggas till kronan. Bruket blef stadfäst år 1689 den 1 juni. Nu tillhör bruket herrar Isak Claeson och Wit(t)foot. Här ligger ock en mjölkvarn med 2 par stenar, likaledes en såg. Hammarskatten uppgår till 10 skeppund och 4 lispund, frälserättigheten är 153 skeppund. Själfva gården är $1/2$ mantal frälse och är säteri, hvarunder några frälsehemman samt 2 rå- och rörstorpare lyda. Åkerjorden vid säteriet är öfver hufvud taget ganska svag, bestående af tall- och skogsjord. Årliga utsädet är ungefär 5 tunnor. Tillräcklig äng och nödtorftig skog, så att äfven häraf något kan kolas, finnes, likaså godt fiske både i ån, som löper förbi hamrarne, och i Högfors-Dammsjön och Hällingen. Stångjärnet, som här smides, föres landsvägen till Wästerås.

2. Hästbäcks hammarverk ligger $1/2$ mil söder om Högfors vid stora landsvägen, som kommer från Färnebo och går upp åt Norberg. Verket består af 2 hamrar och 2 härdar, anlagda år 1632 och bibehållna den 1 juni år 1689 (se förkl. under Fors i föreg.). Vid den öfre hammaren, som tillhör några bergsmän, är hammarskatten 15 lispund och vid den nedre, som tillika med hyttan, som ligger här och kallas Landforsbacken, äges af herr brukspatron Adolf Ternsten, uppgår hammarskatten till 10 lispund. Stångjärnet från så väl detta som följande, här i socknen belägna, bruk föres landsvägen till Wästerås.

3. Örbäcks stångjärnshammare med 1 härd jämte 1 hytta ligger nedanför Hästbäck. Detta är ett

gammalt verk, som likaledes blef år 1689 den 1 juni bibehållet. Hammarskatten är 10 lispund. Verket äges af herr brukspatron Adolf Ternsten tillsammans med bergsmän.

4. Karbennings stångjärnshammare har 2 härdar. Den ligger upp åt kyrkan, uppbyggdes och privilegierades år 1617, äges af bergsmän. Här ligger också en hytta. Hammarskatten är 1 skeppund och 10 lispund.

5. Bennebo (Bännebo) hammarverk ligger ofvanför vid ån, som kommer från Norberg och flyter ut i Långsjön. Här äro 2 stångjärnshamrar, 2 härdar och 1 hytta. Verket, som är af ålder, blef bibehållet år 1689. Vid öfre hammaren är hammarskatten 10 lispund, vid den nedre 1 skeppund. Båda ägas af bergsmän.

6. Olsbenning, 2 stångjärnshamrar och 2 härdar med 1 hytta, är också ett gammalt verk och blef år 1689 bibehållet af den orsaken, att den ringa tillverkning af smide, som här kunde äga rum, alltid kunde bedrifvas med kol från egen skog. Olsbenning är bergsmansverk, och hammarskatten uppgår till 15 lispund.

7. Nickeby stångjärnshammare med en härd och hytta är ett gammalt verk, som år 1689 blef bibehållet af samma orsak som Olsbennings hammare. Ägare: herr S. Engelbrecht Gother. Hammarskatten är 15 lispund.

8. Nyhyttan, 1 stångjärnshammare, 1 härd, 1 hytta och 1 sågkvarn, ligger nedanför Örbäcks hammare. Verket anlades i konung Gustaf II Adolfs tid år 1631 och blef bibehållet, alldeles som alla de föregående bruken, år 1689, emedan en så ringa tillverkning här kan bedrifvas; ty vattenkraften erhålles allenast af en liten bäck, som rinner ut i Hörendesjön.

Hammarskatten är 10 lispund. Bergsmän äro ägare af Nyhyttan.

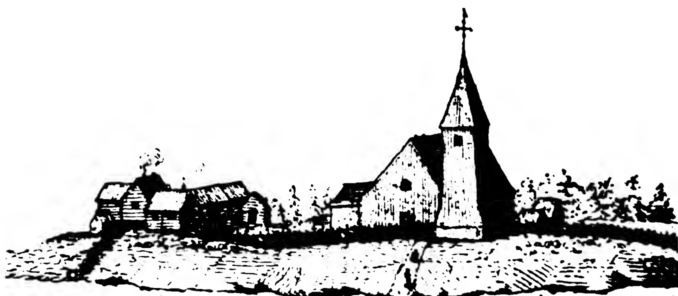
9. Prästhyttan, en stångjärnshammare och en härd jämte en hytta ,ligger norr om Hörendesjön vid Wenån, som rinner ned åt Fors bruk i Färnebo socken. Förr funnos här vid verket 2 härdar, men den ena af dem blef år 1689 utdömd, den andra bibehölls. Hammarskatten är 1 skeppund. Är äfven en bergsmans egendom.

Vid Hökmora och Klingbo, längst upp vid den nyssnämnda Wenån, hafva förr legat två stångjärnshamrar, anlagde i konung Gustaf II Adolfs tid. De äro nu alldeles raserade. Vid Klingbo finnes dock en tackjärnshytta.

Wäster Wåla socken.

Wäster Wåla socken †, så benämnd, emedan det äfven finnes en annan socken med namnet Wåla, som ligger öster ut och längre fram skall omtalas, har blott 9 mantal, ehuru längden i norr-söder är omkr. 1 3/4 mil och bredden i öster-väster inemot 1 mil. Af dessa 9 mantal äro 8 1/2 skatte, 1/4 krono (se bih. not 175) och 1/4 frälse. Socknen gränsar i norr till Norbergs socken, i öster till Karbennings, i väster till Wästanfors, i söder till Ramnäs socken i Snefringe härad samt Gunnilbo socken, som framdeles skall omtalas. Sjön Amänningen, som är 1 mil lång och på sina håll tämligen bred ,ligger midt i socknen och upptager sålunda en betydlig del af socknens ytinnehåll. Dessutom finnas åtminstone 30 smärre sjöar här i socknen, som tillsammans också upptaga sin del af socknens yta, så att hvad som återstår af fast land näppeligen torde

uppgå till 1 kvadratmil. Denna yta består också här till största delen af berg, backar och oländig mark, hvadan, om befolkningen icke hade sina kolningar och sitt bergsbruk, hvaraf den får sina inkomster, så skulle den icke kunna taga sig fram. — Ängar och betesmarker äro dock bördiga, så att mycken boskap, hvaraf inbyggarne hafva sitt hufvudsakliga uppehälle, underhålles. Dessutom idka de fiske i sjöarna. Den ofvannämnda Åmänningen är mycket fiskrik, och detta beror troligen därpå, att ingen kan däri fiska med not, emedan den somligstädes är grund och uppfylld med

WÄSTER WÅLA KYRKA.

klippor och stenharar, så att fisken får vid lektiderna vara i fred och år efter år allt mer och mer växa till och förökas. Endast sådana små fiskredskap som smånät, krok och drag begagnas vid fiske i densamma. Äfven Snyten är fiskrik, ehuru ej till samma grad som Åmänningen. — Kyrkan är uppförd af trä, ligger på kronogrund samt är belägen icke långt från Åmänningens östra strand. Socknen har i äldre tider varit annex till Norberg. Prästgården är $1/2$ mantal krono, har en duktig skog, god äng och betesmark och präktigt

fiske i Åmänningen samt några andra insjöar, som ligga på dess ägor, nämligen: Bartjärn, Mårdsjön och Kyan. Årliga utsädet är omkring 6 tunnor. Prästgården har ock egen vattenmjölkvarn. Kaplansbolet, som ligger upp åt kyrkan, är ett åttondels mantal krono med 1 tunnas årsutsäde. Här ligga:

1. Engelsberg eller Englikbennings järnbruk. Här finnas 2 hamrar, 4 härdar samt en hytta eller masugn. Bruket ligger omkring 1/4 mil norr om kyrkan. Läget, vid en ström, som löper mellan sjöarna Snyten och Åmänningen, hvilka här sträcka sig intill hvarandra, är mycket fördelaktigt. Bruket äges af herr öfverstelöjtnanten och riddaren Lars Niklas Söderhielm. Smidet här uppgår årligen till 1,345 skeppund. Stångjärnet föres landsvägen ned till Wästerås, som ligger omkring 5 1/2 mil härifrån. Redan i konung Sigismunds tid fanns här en hammare, som år 1597 blef privilegierad. År 1663 den 17 november, alltså i konung Karl XI:s tid, fingo brukets dåvarande intressenter 6 års frihet för den masugn, som de då hade uppbyggt i stället för den gamla, hvilken de, för dess bräcklighets skull, ej kunde begagna. Visserligen utkom år 1685 den 11 april förbud mot, att, på grund af vissa orsaker, tillsvidare nyttja den hammare, som blifvit uppbyggd år 1597, men dåvarande kyrkoherden här i församlingen, Per Johannis, som hade del i bruket, utverkade sig icke förty vederbörligt tillstånd att åter få idka smide vid nämnda hammare, så att den på nytt kom i full gång. Sedan blefvo, år 1689 den 1 juni, omsider bägge de nuvarande hamrarne bibehållna.

2. Stabäck, 1 stångjärnshammare, 2 härdar och 1 hytta, ett gammalt verk, ligger strax intill Engelsberg och tillhör bergsmän. Det blef år 1689 bibe-

hållet därför, att tillverkningen, som här icke kunde uppdrifvas högre än till 130 skeppund, alltid ansågs kunna uppehållas med kol från egna skogar. Nu är hammarskatten 1 skeppund och 6 lispund. Stångjärnet föres till Wästerås järnvåg.

3. Trummelsbergs stångjärnshammare med 1 härd och tillhörig masugn ligger nedom Åmänningen vid sjön Stora Kedjen, som där skjuter in i vår socken från Gunnilbo. Detta verk uppfördes år 1668 af några bergsmän, hvilka samma år undfingo 6 års frihet till dess iståndsättande. Det blef bibehållet och stadfäst år 1689. Masugnsverksamheten nedlades år 1714, så att ingen blåsning därefter skedde på 12 år, men den är nu åter i gång. Hammarskatten är 1 skeppund och 15 lispund. Brukspatronen herr Henrik Wilkens äger bruket.

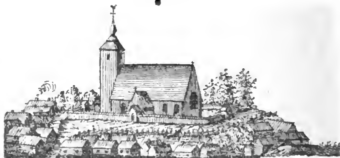
Dessutom ligger 1 tackjärnshytta vid Ombenning, som ligger i norra delen af socknen ofvanför Åmänningen och inåt Norberg. Några bergsmän äga hyttan. Sex stycken små mjölkvarnar, oberäknadt prästgårdens, finnas också i socknen.

Norbergs socken.

Norberg eller Gamla Norbergs socken † har en vidd af inemot 2 ½ kvadratmil men är till hemmantalet ej större än 39 och tre åttondels mantal, alla skatte, utom Nolandsjö (Nordansjö), ½ och ¼ frälse i Norbergs by. Prästgården och kaplansbolet äro ej inbegripna i ofvannämnda hemmantal. Socknen ligger mellan Grytnäs och Söderbärkes socknar af Kopparbergs höfdingedöme i norr, och väster Wästanfors, som är annex till Norberg, och till en liten del Åmänningen i

söder och Karbenning i öster. Här finnas flera och större skogar, högre berg och höjder, flera sjöar, åar och strömmar, djupare dälder, ojämnare marker, mindre rymder och bördiga parker, än man ser i de andra, förut här beskrifna socknarna. De afrundade, helt och hållet med skog beklädda höjderna, som synas rundt omkring horisonten, gifva trakten stor likhet med det i norr och väster härintill gränsande Dalarne. Föga är därför att säga om jordbruket. Den spannmål, som här kan skördas, förslår icke till fyllandet af socknens behof. Socknarna i höfdingedömets slättbyggd göra sig årligen en vacker inkomst med spannmåls försäljande hit upp, och det så mycket mer, som orten är mycket folkrik, och invånarne mindre befatta sig med jordbruk än med malmbrytning, tackjärnsberedning och stångjärnstillverkning, hvaraf de hafva sin förnämsta inkomst. För öfrigt brukas åkern och ängen här nästan allmänt på Falu- eller bergsmansvis. Jorden igenlägges nämligen i lindor, som sedan i sin tur åter upptagas, köras, redas till och besås. Däraf kommer det sig, att skördarne blifva rika och jorden blir ganska bördig, ty jordmånen, som är med lera blandad, mager och stenig mo, är i sig själf af mindre god beskaffenhet. Vid sädesinbärgningen begagnar man sig här icke alls af vagnar, ganska litet af kärror men mest af oskodda s l ä d a r, på hvilka säden insläpas. Säden är vid införseln på sådana fordon minst utsatt för skakning, hvaraf följer, att ingen förlust af spillsäd uppstår. Ganska mycken boskap underhålles. — De förnämsta sjöarna äro: Noren, vid hvilken kyrkan och Norbergs by äro belägna, Gäsen, Stensjön, Kalfven, Boten, Spjuten, Orgen, Fraggen, Djupen, Ungen, Stora- och Lilla Älgtarn, Storsjön, Wålsjön, Sömtjärn, Wärlingen, Stora och Lilla Älgsjön, Gäddtjärn, Iltjärn jämte

en massa smärre insjöar och skogstjärnar. — Kyrkan står på kronogrund i Norbergs by. Den nedbrann år 1727 jämte det vackra tornet, som var byggdt 1697. Vid samma eldsvåda nedbrann nästan hela Norbergs by, hvilken dock sedermera blifvit återuppbyggd. Åtskilliga ståndspersoner, som bo där, hafva uppfört vackra trähus, så att byn nu liknar en liten stad. Den ligger 7 mil från Wästerås. I kyrkan, hvilken blifvit grundligt reparerad efter branden, finner man en värdefull predikstol samt ett konstrikt urverk, hvilket

NORBERGS KYRKA.

visar och slår timmar, insatt i nedre klotet af den största ljuskronan. I kyrkan finnas tre aflatsbref, utgifna år 1520 af biskop Otto Svinhufvud, förvarade. Norbergs by har i forna tider varit stad. År 1354 die S. Math. utgaf konung Magnus en stadga för Norbergs järnbergslag. Den innehåller, utom andra för bergslagen nyttiga bestämmelser, förordnande om, att i Norberg, såsom i Kopparberg, en bergsrätt, bestående af tolf män, dem konungens »fogathe» eller ämbetsman, som själf skulle vara densammas »hufvudman», borde utnämna, skulle tillsättas. År 1422 gjorde västerås-

biskopen Olof Helgesson Knap (af dansk släkt) »en förordning och stadga med denna Norabärgs stads inbyggare, hvad de årligen skulle gifva till Biskopssätet i Wästerås för tomtegäld, såsom då redan af framfarna tider plägsed varit». — I katolska tiden fanns här ett kloster, som kallades Mariebergs eller Wårfrubergs kloster. I detta kloster har biskopen i Wästerås, Måns Eskilsson, år 1358 feria tertia proxima post dominicam Trinitatis vidimerat ett bytesbref, dateradt den 10 juli 1344, på 4 örtugland jord mellan Sveriges marsk Amund Finvidsson och Finvid Raguasson. Biskop Olof jämte ärkebiskop Nils i Uppsala med flera hafva år 1441 beseglat ett aflatsbref för dem, som gåfvo något till detta klosters byggnad. Det förmodas att klostret varit ett cisterciens- eller bernhardinerordens kloster. Söder om kyrkan finnes en källa, heliga-korskällan, i hvars närhet lämningar af klostret, som legat där, synas. — Prästgården, som ligger i närheten af kyrkan, är ett helt mantal, har i ständig åker omkring 5 tunnors utsäde, nödtorftig skog och betesmark, godt fiske både i Noren, Rosendalssjön och en liten sjö, benämnd Kalfven. Till prästgården hör äfven $1/2$ mantal i Rosendalsbyn, men där är all åker igenlagd till höslog. Kaplansbolet i Norbergsbyn är ett åttondels mantal. Hit hör ock Dalkarlsbo, en på prästgårdens ägor upptagen odling. Vid Malmkärra by, sydväst om kyrkan, finnas två goda hälsobrunnar. Många sjuka hafva druckit af deras vatten och däraf blifvit återställda till hälsan.

Norbergs järngrufvor, för sin rikedom på god malm vidtbekanta, ligga till största delen en knapp fjärdingsväg norr om kyrkan och Norbergsby. De hafva sedan så långliga tider tillbaka blifvit bearbetade, att det är omöjligt utforska, då de först upptäcktes. Man

kan tryggt påstå, att de äro bland de allra äldsta grufvorna i Sverige. Ingen torde med skäl kunna förneka, att järnbergslagen redan i hednatiden bearbetats. I de gamla lagarne omtalas bärgwardir, som forna tiders konungar hade tillsatta i bergslagen för att styra och vårda densamma (se bih. not 176). Denna bergslag erhöll sina privilegier af konung Magnus Ladulås år 1282. Följande konungar hafva beviljat densamma åtskilliga förmåner, såsom konung Magnus år 1354, konung Albrekt åren 1367 och 1368, konung Erik XIII af Pommern år 1420, konung Kristoffer år 1444, konung Karl VIII år 1449, konung Kristian 1 år 1458, konung Johan II år 1497 och konung Gusstaf I år 1528, då han förnyade bergslagens privilegier, hvilka äfven de efterföljande konungarne, Johan III, Sigismund och Karl XI, stadfäste och med nyttiga förordningar tillökade. — Öfverallt, där grufvorna ligga, ser man den ena afgrunden och den ena öppningen efter den andra, nästan till oräkneligt antal, tillhörande gamla grufvor, af hvilka en stor del nu för tiden äro öfvergifna, sedan deras djup blifvit så stora, att grufvorna blifvit allt för kostsamma att bearbeta. De, ur hvilka nu mesta malmen brytas, äro följande:

Stora Al(All)männingsgrufvan, Spettalet (Spetalsgrufvan), Hästbäcksgrufvan, Kilgrufvan, Sandbacken, Morberget, Kåkstrecket, Rö(Röd)berget, Norrberget, Storstrecket, Kolningsberget, Klackberget, hvilken anses vara den äldsta af alla dessa grufvor och har ett mycket stort djup, och Mås(Moss-)grufvan. Denna sistnämnda grufva har god malm, men hon är mycket besvärad af läckvatten. År 1747 inrättades vid grufvan ett vattenuppfordringsverk, som drefs med vinden liksom en väderkvarn. Denna inrättning har varit af myc-

ken nytta och åstadkommit stor lindring med kördagsverken, som förut ständigt erfordrades för att med s. k. hästvindar uppfordra vattnet ur grufvan. Öfver 60,000 lass järnmalm lära årligen brytas här i bergen. Densamma går dels till hyttorna här i socknen eller trakten omkring, dels till Dalarne, Gästrikland eller ännu längre uppåt Norrland samt till Wästerås och Finland. Järnet, som fås ur denna järnmalm, lär vara lätt att arbeta och bärga. Af det anförda kan man lätteligen finna, af huru stor betydelse grufdriften här är icke blott för de i grufvorna anställda arbetarne, som af sin sysselsättning vid eller i dem hafva sitt uppehälle, utan för hela ortens befolkning, hvars lefvebröd på ett eller annat sätt härflyter från densamma.

I socknen finnas äfven två koppargrufvor: en vid Kallmora, 3/4 mil norr om kyrkan, samt en vid Stripåsen. Den förstnämnda upptäcktes år 1730. Båda hafva rika malmgångar. Kopparmalmen går dels till Nyhytte och Kallmora kopparhyttor här i socknen, dels till Mårtensbo kopparhytta i Möklinta socken, belägen omkring 3 mil härifrån. Vid den nyssnämnda Mossgrufvan har nyligen en koppargrufva, som ingifvit goda förhoppningar, upptagits. Äfven goda anledningar till silfvermalm och gallmejebrott hafva funnits här i socknen. Följande bruk ligga i socknen:

1. Bjurfors mässingsbruk ligger norr om kyrkan midt på gränsen mellan Norbergs socken och Kopparbergs höfdingedöme. En fjärdedels mil norr härom är Avesta kronobruk i Dalarne, beläget vid Dalälfven (se bih. not 177). Bjurfors vackra mässingsbruk är anlagdt år 1667 af dåvarande myntmästaren vid Avesta kronobruk, sedermera kammarrådet välborne herr Isak Cronström, på hans allodial frälsehemmans Håkonsbennings ägor här i socknen. Han erhöll hög-

lofliga kungl. bergskollegii prvilegium till verkets anläggande år 1666 den 13 november och kungl. regegeringens stadfästelse därpå den 23 september 1667. År 1676 den 17 april, sålunda i konung Karl XI:s tid, blefvo brukets privilegier ytterligare konfirmerade (bekräftade). Men Håkonsbenning, d. v. s. själfva hemmanet, på hvars ägor bruket står, blef år 1693 reduceradt från frälse till skatte, och har allt sedan därvid förblifvit. Bruket, som allt ifrån anläggningen har bedrifvit sin tillverkning med kol från egna hemmans skogar, har tillhört det Cronströmska huset ända till år 1730, då herr landshöfdingen baron Isak Funck tillhandlade sig det. Denne herres arfvingar äro nu häraf ägare, nämligen sekreteraren och riddaren välborne herr Gustaf Boneauschiöld, såsom måg i huset, samt kammarherren herr baron Erik Funck, son. Till bruket höra följande hyttor och verkstäder, nämligen: två brännhyttor, ny byggda af gråsten, sedan de gamla trähyttorna uppbrunnit genom vådeld. I hvardera af dessa hyttor äro två smältugnar, i hvilka mässingen i vissa däri insatta krukor, som utsättas för jämn hetta, tillverkas på 12 timmar; en valshytta, äfven uppförd af gråsten, hvarest den till tråd afsedda mässingen utvalsas; en klippstuga, där den sålunda utvalsade mässingen sönderklippes för tråddragningen i smala tenar (stänger); en trådhytta, äfvenledes uppförd af sten, i hvilken finnas 12 stycken trådsaxar, medelst hvilka mässingstråden utdrages till hvarjehanda »modeller», såsom sexband och halfrund af större och mindre sort, vanlig och gröfre tråd; en kittel- och latunhytta, hvarest latungodset, som kommer från brännugnarne, utsmides, och kittelgodset samt godset till andra kärl uppdjupas under vattenhamrar; en beredareverkstad med tillhörande svarfhus, där de

uppdjupade kittlarne m. m. göras färdiga och svarfvas, och hvarest äfven andra manufaktursorter, som äro smidda, förfärdigas; en krongjutareverkstad med tillhörande svarfhus, i hvilken hvarjehanda gjutet mässingsarbete tillverkas; en galmej-kvarn med därintill befintlig torkugn, på hvilken galmejan, som erfordras vid mässingsberedningen, först torkas och sedan males; en redskapssmedja, där allehanda för bruket nödvändiga verktyg förfärdigas. Emedan fallen så tillåtit, äro alla vattenverken här vid bruket inrättade att gå med öfverfallsvatten och byggda det ena nedanför det andra. På detta sätt nyttjas samma vatten för det ena verket efter det andra. Genom denna sinnrika anordning vinnes, att bruket kan drifvas med den ringa vattentillgång, som här finnes. Den erhålles nämligen endast från några ofvanför bruket uppdämda småsjöar, hvarifrån vattnet framrinner till bruket genom en smal å. Ehuru ringa, är dock vattentillgången tillräcklig till brukets drift hela året om, så framt icke någon stark torka skulle inträffa. Af denna orsak har dock bruksdriften hittills icke hindrats. Vattnet rinner härifrån nedåt Avesta i Dalälfven.

2. Rabbasbenning (Rabatsbenning) med 1 stångjärnshammare, 1 härd och 1 hytta är ett gammalt verk, anlagdt år 1602, sålunda i konung Karl IX:s tid. Det ligger omkring 3/4 mil nordväst om Bjurfors, äfven invid gränsen till Kopparbergs höfdingedöme. Verket blef år 1689 den 1 juni bibehållet därför, att traktens hyttor skulle kunna härifrån bekvämt förses med sitt behof af järnredskap. Hammarskatten är 1 skeppund. Stångjärnet föres landsvägen till Wästerås. Rabatsbenning äges af några bergsmän.

3. Jäsö (Gäsjö) bruk, 1 stångjärnshammare och en härd, ligger längre i väster om Rabatsbenning eller

1 mil rakt norr om kyrkan. Detta bruk är anlagdt år 1658 i konung Karl X:s tid. Då voro här 2 härdar, af hvilka den ena sedan blifvit förlagd, år 1725. Fru Brita Sneckenberg erhöll den 7 okt. 1724 tillåtelse att från krono till skatte lösa två fjärdedels hemman i Gäsjö by, som ligger vid hammaren. Hon ägde vid denna tid bruket, och nu äro hennes arfvingar ägare däraf. Den ena sågkvarnen, som ligger här, hör också dit. Stångjärnet föres till Wästerås. Hammarskatten är 4 skeppund.

4. Wäster-Djupkärra med 1 stångjärnshammare, 1 härd och 1 hytta, tillhörig några bergsmän, ligger längre ned åt socknen och 1 mil rakt i väster om kyrkan. Hammarskatten är 15 lispund. Stångjärnet föres till Wästerås.

5. Persbo bruk, beläget ¼ mil söder om kyrkan, består af 1 stångjärnshammare, 1 härd och 1 manufaktur- eller s. k. kniphammare. Bruket jämte en där befintlig mjölkvarn, som går med ett par stenar, äges af brukspatron herr Petter Ekman. Bruket har eget tackjärn från hyttan i Rosendal, som här nedan nämnes. Stångjärnet föres till Wästerås. Hammarskatten är 3 skeppund. Stångjärnshammaren uppbyggdes i konung Gustaf II Adolfs tid år 1626. Då lär den stått längre uppåt strömmen, emedan det befinnes, att bergmästaren Adolf Wilckens erhållit kongl. bergskollegii tillstånd år 1674 den 1 december, att flytta den längre ned på en lämpligare plats. Då förordnades samtidigt, att smidet skulle drifvas allenast med egna hemmans skogars kol. Den tiden funnos här två härdar, men år 1686 förlades den ena af dem. Manufaktur- eller kniphammaren är nyligen (år 1746) anlagd. Vid Lifsdal nedanför Persbo, inåt Högfors bruk i Karbennings socken har förr funnits en stång-

järnshammare med 2 härdar, som blifvit privilegierad år 1685 och bibehållen år 1689, dock med vissa vilkor. Hammaren nedlades år 1710. Nu är blott hyttan, som byggdes år 1685, kvar. Likaledes fanns vid Rosendal, som ligger strax nedanför Persbo bruk, förr en kronohammare, som en bergmästare, Peder Jönsson, innehaft. Men sedan denna hammare uppbrunnit, erhöll fiskalen Jakob Schnack, år 1659, privilegium att på platsen mot 6 års frihet uppbygga ett ränneverk. Samtidigt uppfördes äfven 1 hammare med två härdar, hvilka blefvo bibehållna år 1689. Hela verket förlades år 1707. Nu finnes här endast en hytta. För öfrigt finnas följande tackjärnshyttor i Norberg: Nordansjö, belägen på frälseägor ofvanför kyrkan vid en liten sjö, benämnd Kolfven, tillhör hans excellens riksrådet och kommendören af k. m:ts orden, herr grefve Arvid Posse. Flikens, Tackhärad, Ingolfs (Ingels?) bennings, Halfvards (Halfvars) benning, Flängan, Fragg, Bråfors och Häste hyttor äro bergsmäns egendomar. I socknen finnas äfven två kopparhyttor: en vid Kallmora koppargrufva, en annan vid Nyhyttan. Vid den senare ligger äfven en såg.

Wästanfors socken.

Wästanfors socken † har 25 $1/4$ mantal, alla skatte, med undantag af Fagersta, $1/2$ mantal frälse, samt Stora och Lilla Wästanfors säteri, 1 helt mantal. Socknen ligger söder om Norbergs socken och gränsar dessutom till Skinnskatteberg i söder, Wäster Wåla i öster, Söderbärke i Kopparbergs höfdingedöme i väster. Den är annex till Norberg. Ytinnehållet är 1 $1/2$

kvadratmil. År 1734 gjorde församlingen hos kungl. maj:t i underdånighet ansökan, att socknen skulle få skiljas från Norbergs pastorat och erhålla egen kyrkoherde, men förgäfves; det förblef vid det gamla. Socknen har en vacker kyrka, som är uppförd af trä. Den ligger invid sjön Aspen, i hvilken Kolbäcksån efter att hafva utgått ur sjön Södra Barken i Söderbärkes socken, flutit förbi Simbla (eller Sembla) bruk och därifrån i sydöstlig riktning lupit genom socknen hit ned, utmynnar.

WÅSTANFORS KYRKA.

Sjön Aspen är rik på fisk af hvarjehanda slag. Den sträcker sig härifrån kyrkan $3/4$ mil i sydost nedåt socknen och förenar sig där nere genom en liten å med Åmänningen, som förut är nämnd i beskrifningen öfver Wäster Wåla socken, dit Åmänningen till större delen hör, men något af densamma ligger äfven inom Wästanfors s:n (Lilla Aspen). Här finnas äfven några små sjöar, såsom Hedkärrasjön, Eskiln, Simblasjön, som äro fiskrika. En del af sjön Saxen, som ligger på västra gränsen mot Söderbärke, skjuter in i socknen, äfvenså en

del af sjön Dagarn, som ligger på södra gränsen mot Skinnskatteberg, så att sockenborna hafva tillfälle till fiske på många håll. Terrängen här är öfver hufvud taget af lika beskaffenhet som i Norberg, dock är landet jämnare, med icke så stora höjder och skogiga marker. Folkets hufvudnäring är tackjärnstillverkning. Odensjö, Moren, Skrikbo, Åfvastbo, Sundbo, Melinge och Bastmora byar hafva sina hyttor, så icke finnas många hemmansbrukare, hvilka icke försörja sig med tackjärnstillverkning. De, som icke själfva hafva något bergsbruk, idka kolning åt bruken och hyttorna. — Följande koppargrufvor finnas i Wästanfors: Eriksgrufvan, som för några år sedan upptäcktes, Kummeråsen och Per-Andersgrufvan. Alla hafva ännu starka och goda malmådror. Kopparmalmen går till Kallmora och Nyhyttan i Norberg samt Mårtensbo i Möklinta. En svartaktig malm, som enligt anställda undersökningar innehåller något tenn, upptäcktes för 10 år sedan på Morby ägor här i socknen . Kaplansbolet, Aspen, är ett åttondels mantal skatte, som församlingen inlöste den 22 augusti år 1668 för 80 skeppund tackjärn och 40 daler kopparmynt i penningar och sedan anslog till ofvannämnda ändamål. Eljes bor kaplanen vid kyrkan, där han brukar två vretar af hvardera 2 tunnors utsäde, hvilka ägarne till Sembla bruk här i socknen skänkt, samt en liten täppa, som ligger nere vid kyrkbron, om en fjärdings utsäde. Täppan är gifven af en Per Andersson i Aspbennings by. Likaledes ligger här nere vid kyrkan en hästhage, som också är skänkt till kapellanen. — Bruken äro följande:

1. Wästanfors frälsebruk, 1 stångjärnshammare och 2 härdar, är ett gammalt verk, som ligger nära kyrkan, där strömmen (Kolbäcksån), som kommer

uppifrån Sembla bruk, faller ut i sjön Aspen. Herr riksrådet och fältmarskalken baron Hindric (Henrik) Horn, som varit ägare till detta bruk, erhöll år 1679 tillåtelse att för detta verks drifvande köpa upp kol i bergslagen, hvilket privilegium äfven år 1680 den 13 november af k. m:t fastställdes. Men den 1 juni år 1689, då detta bruk undgick så många andra bruks öde och blef bibehållet, förordnades, att tillverkningen här icke skulle få drifvas annat än med kol från egna frälseskogar, och så länge dessa därtill kunde vara tillräckliga, skulle detta verk blifva beståndande. Hammarskatten är nu för tiden 7 skeppund och 4 lispund och frälserättigheten 108 skeppund. Själfva bruksgården, som är ganska välbyggd, erhöll förbemälte kungl. råd och fältmarskalk herr baron Henrik Horn af k. m:t år 1679 i förläning såsom ersättning för hans abalienerade (honom afhända) gods Wenden i Estland. Gården är ett helt mantal frälse säteri. Vid reduktionen befanns denna egendom såsom C a d u k e r g r a v e r a d (skyldig att hemfalla, indragas), men blef likväl enligt kungl. reduktionskommissionens resolution af den 19 april år 1684 frikallad från reduktion. Därefter bortsåldes egendomen af fältmarskalken herr baron Horn till brukspatronen Robert Petres arfvingar, af hvilka herr ryttmästaren baron Bengt Horn genom arfsrätt återvann hälften i densamma, hvilken h a n sedermera (år 1711) bortsålde till brukspatron Karl Hesselberg. Nu äges den af herr brukspatron Adolf Christiernin. En s å g och en m j ö l k v a r n finnas vid bruket.

2. F a g e r s t a, 1 stångjärnshammare och 2 härdar, hör under Wästanfors bruk och ligger $1/4$ mil i nordost därifrån vid den förut nämnda strömmen (Kolbäcksån), som kommer från Sembla. Fagersta är ock-

så ett gammalt hammarverk. År 1658, då hammaren reparerades, fanns här endast en härd. Den andra härden, som nu finnes här, uppbyggdes efter kungl. bergskollegii år 1662 den 18 juni gifna tillåtelse af dåvarande ägaren kungl. rådet och fältmarskalken Horn, dock med det af kollegiet gjorda förbehåll, att smidet ej skulle få drifvas med andra kol än från egna frälseskogar. År 1679 upphäfdes detta förbehåll, så att kol till smidet fingo upphandlas i bergslagen, hvarpå kungl. maj:ts stadfästelse följde den 13 november år 1680, alldeles som för Wästanfors. År 1689 den 1 juni, då hammaren bibehölls, blef åter igen föreskrifvet, att smidet skulle få bedrifvas med kol endast från brukets egna skogar. Hammarskatten är 7 skeppund och 10 lispund. Fagersta hemman, hvars åkerägor till största delen äro igenlagda till höslog, är $1/2$ mantal frälse. Herr Adolf Christiernin är ägare.

3. Simbla (eller Sembla), ett stort och vackert bruk, har ett ypperligt läge vid strömmen (Kolbäcksån), som kommer från sjön Södra Barken i Söderbärke och löper härifrån åt sydost ned åt Fagersta och Wästanfors bruk, där den faller ut i sjön Aspen. Bruket är välbebyggdt, består af 2 stångjärnshamrar och 3 härdar. Det anlades och erhöll privilegier år 1607, sålunda i konung Karl IX:s tid. Stångjärnet smides af eget vid Ulfsbo och Melinge hyttor tillverkadt tackjärn. Hammarskatten är 14 skeppund. Aflidne herr Johan P. Timms arfvingar rå om Sembla bruk, till hvilket också en såg och en mjölkvarn med ett par stenar, hvilken ligger vid Uddnäs längre ned åt kyrkan, höra.

Vid Aspbenning här i socknen har också förr funnits ett hammarverk, som anlades år 1627, sålunda i konung Gustaf II Adolfs tid. Det bestod af 1

stångjärnshammare och 2 härdar, hvilka väl i grund blefvo förstörda år 1661 af en stark flod, men strax efter återuppbyggda. År 1685 utdömdes den ena härden, och år 1687 förbjöds alldeles smidet vid denna hammare. År 1689 lyckades ägaren utverka vederbörligt tillstånd att återsätta hammaren i full gång och idka stångjärnstillverkning såsom förr, men omsider raserades hela verket enligt kungl. bergskollegii resolution af den 19 december år 1717.

Stångjärnet, som smides vid de förenämnda tre bruken, föres landsvägen till Wästerås järnvåg.

Skinskattebergs, fordom Skinsäckebergs bergslag (se bih. not 178) ligger söder om Norbergs bergslag och Wästanfors socken mellan 39 och 57 minuten af 59 graden nordlig bredd. På östra sidan ligger Ramnäs socken i Snefringe härad, på södra Åkerbo härad, på västra Ramshytte (Ramsbergs) socken i Örebro höfdingedöme och på norra sidan ligger, utom Norbergs bergslag, Kopparbergs höfdingedöme. Denna bergslag innefattar 5 kvadratmil, har 3 socknar med tillsammans 74 och elfva sextondels mantal och är i afseende på terrängen mycket lik Norbergs bergslag, ty landet är rikt på skogar, sjöar, berg och höjder och små åker- och ängsmarker, mycken sandmo, hvadan befolkningen icke kan lefva af åkerbruk. Bergsbruk är här hufvudnäringen. Häradet har i sitt vapen två hamrar. Tingsstället var i forna tider en domarehög vid Jönsarbo bruk i Heds socken. Sedermera höllos tingen i Skinskattebergs by, och där är äfven nu för tiden tingsstället. — De förnämsta sjöarna äro: Öfre Wättern och Nedre Wättern, som gå nära intill hvarandra, där Skinskattebergs kyrka ligger. Den förre af dessa sjöar är inemot 1 mil lång och den senare $^3/_4$ mil. Båda äro ganska fisk-

rika. Stora Hedströmmen eller, såsom den kallas i Åkerbo härad, där den utfaller i Mälaren, Östunaån, kommer från dessa sjöar. Stora och Lilla Kedjen ligga åt östra kanten, äfvenså Lång- och Lillsvan, som ej äro breda, men 1 1/4 mil långa i norr-söder. Utom dessa, ligga här Öfre och Nedre Skärsjön, Haraldsjön, Bilsjön, Dagarn, Wågsjön, Åskeln, Nadden, Nälen, Bjursjön, Wästersjön, Hällsjön, Morsjön, Drambolssjön, Änten, Flenasjön, Bergsjön m. fl., hvilkas uppräknande skulle blifva allt för vidlyftigt. De fisksorter, som fångas i dessa sjöar, äro: sik, laxöring, braxen, gädda, gös, abborre, lake och ruda. I en liten skogssjö i Gunnilbo socken finnes ett slags skinnfisk, som är mycket lik lake och af en ordinär sills storlek, men som har 4 fötter, kan lefva utom vattnet, springa upp i träden och låter fånga sig på bete. Den är en art af Salamandra Aqvatica. Sädesskörden slår här ofta fel och skadas i allmänhet af starka nattfroster, som här, mer än på något annat håll i vår ort, inträffa särdeles inemot tiden för sädens mognad. Inbyggarne nödgas merendels hvarje år köpa spannmål. Hyttebruk, kolning och körslor vid bruken äro deras förnämsta inkomstkällor. De äro mycket ifrige att på allehanda sätt öka gödseln för åkern. Med stor flit samla en del kolstybb, (myr)stackar, granris, stubbjord och dylikt för att därmed förbättra åkerjorden. Socknarne äro, som sagdt, 3.

Skinnskattebergs socken.

Skinskattebergs socken † ligger längst upp i häradet emot Norbergs bergslag och Wästanfors socken. I öster gränsar den till Gunnilbo, i söder till Hed och i väster till Ramsbergs socken i Örebro höf-

dingedöme och Söderbärkes socken i Kopparbergs höfdingedöme. Socknen lär, såsom förut är anmärkt, i äldre tider varit annex till Malma socken i Åkerbo härad. Skinskattebergs socken har 47 och sju sextondels mantal, af hvilka 36 och femton sextondels äro skatte, 3 1/4 krono och 7 1/4 frälse. Kyrkan, som är belägen i det närmaste midt i socknen, där sjöarne Öfre och Nedre Wättern närma sig hvarandra, står på prästbordets eller, förr så kallade, hustru Marits torps ägor, under 59 gr. 50 min. nordlig bredd. Den är byggd af trä samt ganska stor och ansenlig. Bred-

SKINNSKATTEBERGS KYRKA.

vid står en vacker klockstapel, som uppfördes år 1747. Kyrkan själf uppbyggdes i drottning Kristinas tid år 1647, då den gamla kyrkan blef nedrifven därför, att den dels var mycket gammal, skröplig och bofällig, dels för liten och trång, så att de många kyrkobesökande från den folkrika socknen icke fingo rum, hvadan den nya kyrkan förlängdes åt öster ett godt stycke utöfver den gamla kyrkans längd. År 1727 utvidgades denna nyuppförda kyrka äfven på norra sidan. Prästgården, som ligger ett litet stycke söder om kyrkan, är ganska väl belägen på en hög backe vid sjön Nedre

Wättern. Den räknas för 2 hela mantal krono, har ett ypperligt fiske i den nyssnämnda sjön, god skog och betesmark, ringa ständig åker — till blott 4 tunnors årsutsäde —, men ängen igenlägges i lindor, som återigen i sin ordning upptagas. Prästgårdens ägor voro i äldre tider mycket stora, innan åtskilligt af dem afsöndrades och lades under en kungsgård, som förr legat strax intill, hvarom här nedan vidare förtäljes. Kaplansbolet, på västra sidan om kyrkan, är 1 helt mantal krono. Det har icke mycken åker eller äng, emedan allt är inom hank och stör, samt alls ingen utmark, utan nyttjar prästgårdens skog och betesmark. Ägorna gå fram till Öfre Wättern (som ligger strax norr om kyrkan) och där är ett ypperligt fiske. Pastor och kaplan hafva också en stångjärnshammare med en härd, hvarest de bedrifva stångjärns-smide mot 2 skeppunds årlig hammarskatt. Hammaren ligger i Skinskattebergs by här vid kyrkan. Nämnda by är stor, har många vackra gårdar, som tillhöra ståndspersoner, och ser ut som en liten stad. De, som äga gårdar där, betala ock tomtören till kronan. Den forna kungsgården låg ett stycke öster om prästgården vid Nedre Wättern, där nu bondhemmanet Båren ligger. På denna kungsgård uppehöll sig ofta konung Magnus Ladulås, och äro många af honom utgifna bref där daterade. För 150 år sedan stod ännu en stor gammal byggning, som kallades kungsbyggningen, kvar här på gården. Gården jämte en äng här i socknen, benämnd Krono-ön, bortsåldes af kronan år 1676 den 30 maj till kronobefallningsmannen Simon Funck. Nämnde Simon Funck var den tiden innehafvare af Skilå eller Riddarhytte koppargrufvor, som ligga här i socknen.

Skilå eller Riddarhytte koppargrufvor ligga 1 1/4 mil väster om kyrkan och icke längre än

en knapp fjärdingsväg från Dämphedsröset, hvarest Kopparbergs och Örebro höfdingedömens gränser stöta tillsammans med denna sockens. Grufvorna lära hafva varit bearbetade sedan uråldriga tider, hvarom de stora slagg-, grufvarps- eller stenhögarne nogsamt bära vittne, hvilka finnas häromkring i stor myckenhet, och äro somliga af dem betäckta med jord och öfverväxta med tät skog. En af de gamla grufvorna, som sedan långliga tider tillbaka legat öde, kallas ock Hedningegrufvan, hvaraf tyckes framgå, att grufvorna redan i hednatiden blifvit upptäckta. År 1664 fann man på bottnen af denna grufva gamla mynt. Men det märkvärdigaste är, att strax invid strömmen, som rinner från Nedre Skärsjön till Skärviken här i trakten omkring grufvorna, finnas märken efter en gammal smältugn, i hvars lämningar en grof fura uppväxt, hvilken för länge sedan blifvit nedhuggen; men stubben, som kvarstår, visar, att trädet, då det afverkades, varit minst 300 år gammalt. Den allra äldsta, säkra underrättelse, man har om dessa grufvor, är ej från aflägsnare tid än konung Gustaf II Adolfs eller, närmare, år 1610. Då gaf högstbemälte konung en Thomas Hammarsmed rättighet att här vid Riddarhyttan anlägga en hammarsmedja och hytta, enligt konungens i Örebro därå gifna bref af den 10 november år 1610. I detta bref nämnes ock, att här fordom varit ett vackert bruk, hvilket då i långa tider legat alldeles öde. Häraf synes, att detta verk är mycket gammalt. Denna Thomas Hammarsmed, som af konungen fick så stor förmån, att ingen annan än han skulle få »nyttja, bruka och behålla» verket, så länge han kunde utgöra den rättighet (de utskylder), som häraf borde presteras, sedan verket blefve skattlagdt, kunde dock icke behålla det länge, ty redan år 1620 kom en kronobefallningsman,

Hans Urbansson, hit, hvilken då blef ägare så väl till dessa grufvor som ock åtskilliga andra lägenheter här i orten. Han dref verket till år 1650. Han synes i början ha varit alldeles befriad från all afgifts erläggande till kronan samt ägt frihet att både tull- och växelfritt utföra den koppar, som här kunde erhållas. Sedan gaf han kronan först hvart fjärde, så hvart sjätte skeppund koppar af tillverkningen, hvaremot han utan betalning fick från Åkerbo härad årligen 140 tunnor spannmål af kronotionden samt 50 hjälpedagsverken från Gunnilbo socken tillika med det förenämnda Bårens kronohemman samt den därtill hörande Kronoön. År 1650 afstod Hans Urbansson verket till rådmannen Hans Hansson i Stockholm för en ansenlig skuld af 180 skeppund garkoppar. Rådmannen lämnade det sedermera ifrån sig till sin måg, kronobefallningsmannen här i orten Simon Funck. Grufvorna befunno sig då i ett dåligt tillstånd och gåfvo ringa malm, hvarför bemälte Funck blef befriad från all afgifts erläggande för dem till kronan men måste dock inlösa de nyssnämnda 140 tunnorna spannmål af kronotionden i Åkerbo härad med 18 daler kopparmynt per tunna. År 1676 den 30 maj köpte han ock nämnda Bårens kronohemman med kronoören till skatte, såsom synes af kungl. brefvet, dateradt Malmö ofvan nämnda år och dag, och blef på detta sätt den i förflutna tider verket förunnade förmånen återkallad. År 1691 blefvo numera aflidne direktören Georg Brandt och handelsmannen i Stockholm Joakim Brandt ägare till dessa koppargrufvor, hvilka ock ännu innehafvas af arfvingarne. — Koppargrufvorna, i hvilka nu brytes, äro följande: Stora Östergrufvan, 120 alnar djup och 108 alnar lång; malm- och gråbergsuppfordringen med hästar, men vattenuppfordringen med vattenkonst, hvilken sist-

nämnda äfven betjänar Jakobsgrufvan, som upptäcktes år 1731 och år 1748 var afsänkt till 87 alnars djup samt 104 alnars längd; Lilla Östergrufvan, upptagen år 1736, var, år 1748, 73 1/2 aln djup samt 25 alnar lång; Myrtäcktsgrufvan, som upptogs år 1741, var nyssnämnda år (1748) 36 alnar djup och 30 alnar lång; Bastnäsgrufvan, upptäckt år 1742, var, år 1748, 28 alnar djup och 44 alnar lång; Östra Haggrufvan, upptagen år 1746, 15 alnar djup och 18 alnar lång. — Hvad aflöningssättet beträffar, så skedde förr brytningsarbeten m. m. här såsom vid andra grufvor för dagspenning. Men år 1735 införde verkets ägare ett annat aflöningssätt, hvilket visat sig medföra den stora fördelen, att man med lika många arbetare som förr erhållit dubbelt mera malm uppfordrad ur grufvorna per viss tid och mera koppar tillverkad, än under det gamla systemet. Grufarbetarne erhålla nämligen nu i stället för dagspenning betaldt för hvarje kubikfamn, som brytes i grufvorna, med 30, 36, 42, 46 och 50 daler kopparmynt allt efter grufvornas beskaffenhet, och det antingen grufdrängarne bryta malm eller gråberg. Detta beting gäller brytning och infatning i tunnan nere på grufbottnen, men uppfordringen med flera arbeten ofvan jord inräknas ej däri. Angående smältningsprocessen, så är den i hufvudsak densamma, som vid rikets öfriga kopparverk. Här brukas dock vid suhlubruket, eller den första smältningen, ett slags gråberg eller sandsten till fluss för det myckna järnets skull, som åtföljer kopparmalmen. Vändrostningen verkställes öfver 14 à 15 svaga eldar för de många oartade bergarter, järn, arsenikalisk kis, kobolt (om hvilkens beskaffenhet redan finnes anfördt i kungl. sv. vetenskapsakademiens handl. för år 1746 sid. 119), zink med flera, hvarmed kopparmalmen från

dessa grufvor är blandad. Vid garbränningen brukas ganska små härdar, så att 2 skeppund är det högsta, som göres i en smältning. Här finnas två suhlu-ugnar, en råkopparugn, ett garmakeri samt stamp och vaskverk. Vaskverket får sin vattendrifkraft från en liten insjö, benämnd Haraldsjön. Där ligger ock en tackjärnshytta, som tillhör verket. De andra verken få sin vattenkraft från Öfre Skärsjön. Vattnet från dessa verk ledes fram genom en med mycket arbete åstadkommen kanal till vattenkonsten, som uppfordrar vattnet ur grufvorna. Från vattenkonsten aflöper vattnet till Nedre Skärsjön. I grufvorna har man funnit tät, gedigen koppar och en rödaktig jord, som befunnits innehålla koppar. Koppartillverkningen har ofta ej uppgått högre än till 60 skeppund om året, men ibland har den ock stigit ganska högt, t. ex. år 1727, då 200 skeppund koppar tillverkades. Kopparn nedföres till Köping, som ligger något öfver 4 mil härifrån grufvorna. Hvart tjugonde skeppund af tillverkningen erlägges till kronan. Verkets ägare har därför ingen annan förmån än en kronoallmänningspark, som ligger ofvanför grufvorna inåt gränsen af Örebro och Kopparbergs höfdingedömen.

Följande järngrufvor finnas i socknen: Morberget, Bastnäsgrufvan och Skärsjögrufvan. Malmen från dessa har rykte om sig att lätt blifva rödbräckt. På det förut nämnda hemmanet Bårens ägor finnes en jordart, gul som kyllerfärg och på Fors ägor en, som är röd och alldeles liknar rödfärg. På Högfors ägor finnes bergkristall.

Järnbruken äro följande:

Skärvikens frälsebruk består af 1 stångjärnshammare med 1 härd. Det är ett gammalt verk, som tillhört herr riksrådet, riksmarsken och general-

fältherren grefve Jakob De la Gardie. År 1689 den 1 juli blef det bibehållet, emedan Skilå kopparverk, som den tiden hade samma ägare som detta bruk, nämligen Simon Funck, då var i ett svagt tillstånd. År 1714 den 15 maj erhöll direktören Brandt tillstånd att bygga upp ännu en härd vid hammaren, men den 27 mars 1716 blef denna tillåtelse återtagen och den nyanlagda härden utdömd, hvaremot bruksägaren lämnades rättighet att till den andra härden, som fick äga bestånd och ännu finnes här, köpa ända till 100 skeppund tackjärn årligen. Nu för tiden är hammarskatten 2 skeppund och 12 lispund samt frälserättigheten 39 skeppund. Bruket förses med eget tackjärn, som tillverkas vid Uggelfors hytta, hvilken ligger 1/4 mil ofvanför hammaren. Stångjärnet, som här smides, föres landsvägen ned till Köpings järnvåg, dit järnet från alla bruk här i socknen afgår. Nuvarande ägare äro herrar kaptenerna Anton Gabriel Swab och Sven Emanuel Brandt. Äfven förenämnda Bårens hemman och kronoön höra hit. Själfva bruksgården är ett mantal säteri och ligger midt emot bruket vid sjön Nedre Wättern, där stora landsvägen från Köpings stad, Malma och Heds socknar går fram uppåt Skinskattebergs kyrka. Gården har ett härligt läge. Den är bebyggd med ett vackert stenhus jämte andra nödvändiga byggnader, hvilka, såväl som ladugården, äro af trä. Omkring stenhuset är anlagd en trädgård med åtskilliga fruktträd samt en stor mängd hallonhäckar, som bära rikligare och större frukt, sedan de blifvit omplanterade. Åkrarne och ängarna ligga bredvid vattnet, och längs efter sjöns stränder äro planterade små alderbuskar, hvilka årligen klippas, så att de formera en vacker häck, som med sin årligen förnyade grönska och skugga i vattnet gör ett behagligt intryck. Årliga utsädet vid

gården är omkr. 13 tunnor. Ängen är bördig, så att den i goda år kan gifva 500 sommarlass hö, mulbetet är vidsträckt och godt och skogen stor. Några bönder och 4 rå- och rörstorpare äro underlydande. Särdeles gifvande fiske kan idkas icke blott i sjön Nedre Wättern, som är rik på allehanda slags fisk, utan äfven i andra små insjöar, såsom Svart-tjärn, Öfre- och Nedre Myrtjärn, Entjärn, Skärviksdammen, Stubbdammen, Ängsjö-Kalfven, Ängsjön, Stora- och Lilla Hälltorn, Stora- och Lilla Garntjärn med flera samt i Uttersbergsån.

2. Uttersbergs bruk har 2 stångjärnshamrar och 4 härdar. Det ligger inemot 1/2 mil från Skärviken och 1 mil söder om sockenkyrkan vid stora landsvägen åt Köping och ån, som kommer uppifrån sjön Nedre Wättern vid Skärviken och nedanför bruket rinner vidare åt Heds socken *). Den ena af dessa stångjärnshamrar ligger på västra sidan om nyssnämnda å och kallas Flodhammaren, den andra på östra sidan och heter Östanfors. Denna sistnämnda hör till Heds socken. Den förre lär vara anlagd i konung Johan III:s tid år 1590 af några bergsmän, hvilka sedan afstått honom åt en Johan Joust. År 1677 blef den reparerad och erhöll herr assessorn Johan Utterclo, hvilken då var ägare, två friår, för det att han satte honom i fullgodt stånd samt eftergift på afgiften, som kronan bort hafva af honom under de år, som hammardriften legat nere. Hammaren blef bibehållen år 1699. Den senare, Östanforshammaren, uppbyggdes år 1618 och brukades att börja med som kopparhammare för Skilå koppargrufvor, då ena här-

*) Uttersberg ligger vid Hedströmmen, som där kallas Uttersbergsån. *(Red:s anm.)*

den nyttjades till garmakeri och den andra till plåtars förfärdigande. Sedan ändrades den till stångjärnshammare. Sedan herr assessor Utterclo blifvit ägare till hammaren, ombyggde han så godt som helt och hållet densamma år 1680 och erhöll den 17 juni nämnda år rätt till 2 års frihet från hammarskatten. Hammaren blef bibehållen år 1689, emedan ägaren hade förpantat sig kolräntan i Skinskattebergs, Gunnilbo och Heds socknar, men, så snart dessa förpantningsräntor blefvo inlösta, skulle den ena härden här vid hammaren nedläggas. Så företogs ny undersökning år 1694 angående denna hammares furnerande med kol, hvarefter den blef, år 1696, utan vidare bibehållen. Hammarskatten vid detta bruk är 13 skeppund och frälserättigheten 195 skeppund. Vid bruket finnas också en mjölkvarn med 2 par stenar och en såg. Själfva bruksgården består af 1/4 mantal, är säteri och har förr hetat Flodhammar, men sedan blifvit kallad Uttersberg efter herr assessoren Utterclo. År 1647 köpte herr riksrådet, riksmarsken och generalfältherren grefve Jakob De la Gardie gården à 3 procent af kronan. År 1683 blef den vid reduktionen åter indragen. År 1693 utbyttes den från kronan mot hemman i Skultuna socken af Norrbo härad. — Här är en ståtlig byggnad af trä, vacker trädgård, 15 tunnors årligt utsäde, vidsträckta, ansenliga skogar samt bördig äng till 600 sommarlass hö. 2 rå- och rörstorpare lyda under gården. Egendomen bortsåldes år 1748 af herr kammarherren Olof Adlerberg, den förut nämnde herr assessor Utterclos dotterson, till herr presidenten och kommendören grefve Fredrik Gyllenborg, som nu äger densamma.

3. Baggå bruk ligger norr ut i socknen, inemot 1 1/2 mil från kyrkan vid strömmen (Hedströmmen), som kommer ifrån Malingsbosjön i Söderbärkes

socken, rinner här förbi bruket och sedan ut i sjön Öfre Wättern. Det består af två stångjärnshamrar och 4 härdar, af hvilka den ena är privilegierad år 1629 och den andra år 1634. Årliga smidet uppgår till 1,850 skeppund, hvarför hammarskatt betalas med 15 skeppund och 10 lispund. Vid bruket finnes ock en mjölkvarn med 2 par stenar. Herr presidenten och kommendören grefve Fredrik Gyllenborg äger såväl detta som följande bruk.

4. Borgfors, 1 stångjärnshammare med 2 härdar, ligger ofvanför Baggå öfre hammare och vid samma vatten, som denna; anlades år 1746. Hammarskatten är 8 skeppund och 5 lispund, frälserättigheten 123 skeppund och 15 lispund.

5. Wästragårds hammare med 2 härdar ligger vid ån (Hedströmmen), som rinner mellan sjöarne Öfre- och Nedre Wättern genom Skinskattebergs by. Hammarskatten är 7 skeppund och 5 lispund. Tackjärnet hämtas från Gissbergs hytta i Norrbärkes socken, som ligger här ofvanför.

6. Bergsmanshammaren med 2 härdar, äfven belägen i Skinskattebergs by och vid nyssnämnda å, anlades år 1626 och blef bibehållen 1689. Hammarskatten är 7 skeppund och 5 lispund.

7. Prästhammaren med 2 härdar ligger mellan Wästragårds- och Bergsmanshamrarne och vid samma å, som dessa. Först anlades här en härd och själfva hammaren i konung Gustaf II Adolfs tid, som sedan kyrkoherden här i socknen Stefan Olai inlöste till eget skatte år 1633. Därpå erhöllo socknens invånare kungl. bergskollegii tillstånd år 1664 att här i smedjan inrätta en härd, som skulle evärdligen tillhöra prästbolen här i socknen och för tillverkningen förses med dessas egna kol, och dessutom köpte de,

år 1668, en andel i själfva hammaren af nämnde kyrkoherde Stefan Olai arfvingar, rådmannen Jöns Persson och komministern i Köping Olof Swerckersson. Sålunda tillhör nu den ena härden jämte en andel i hammaren församlingens prästebol, så att kyrkoherden och kaplanen i socknen få tillsammans smida för 2 skeppund årlig hammarskatt. Resten af verket, hvarför lika stor hammarskatt (2 skeppund) erlägges, äges af herr presidenten och kommendören grefve Fredrik Gyllenborg, som också rår om Broby mjölkvarn, som ligger här vid ån ofvanför de 3 sistnämnda hamrarne.

8. Heds stångjärnshammare med 2 härdar jämte Lindshytte 2 kniphamrar, mjöl- och sågkvarn ligger omkr. 1 1/4 mil sydväst om kyrkan vid en å, som kommer från sjöarne Haraldsjön och Linsjön, äges af Riddarhytte eller Skilå koppargrufvors ägare. Hammaren anlades år 1650 och blef bibehållen 1689. Hammarskatten är 4 skeppund och 10 lispund jämte 1 skeppund för det tillåtna smidets idkande med torfkol.

9. Fors stångjärnshammare med 1 härd äges af Riddarhytte koppargrufvors ägare och ligger 1/4 mil nedanför Heds hammare och vid samma vatten, som kommer från denna och så härifrån afflyter ned i sjön Södra Mon i Ramsberg. Det är ett gammalt verk. Förr voro här två härdar, men den ena utdömdes 1689. (Se bergskoll. resol. 1 juni 1689). Tackjärnet hämtas från Skilå hytta, som ligger mellan sjöarne Haraldssjön och Linsjön ofvanför Heds hammare och Lindshytte kniphamrar. Hammarskatten är 3 skeppund och 10 lispund för det tillåtna smidet med torfkol.

10. Allmänningsbo stångjärnshammare och härd, belägen tre åttondels mil söder om Fors hammare, är ett gammalt verk, som äfven förr

haft 2 härdar, men den ena af dem utdömdes 1689 (enl. bergskoll. resol. den 1 juni s. å.) Hammarskatten är 10 lispund. Den har eget tackjärn. Hyttan ligger midt emot vid samma damm. Bärgsmän äga detta verk.

11. Glifså stångjärnshammare, 1 härd, tackjärnshytta och mjölkvarn med ett par stenar, äges äfven af några bergsmän. Den ligger vid pass 1/2 mil norr om Allmänningsbo och just på gränsen mellan denna och Ramsbergs socken. Hammaren anlades 1629 på skatte ägor och bibehölls 1689, emedan smidet kunde drifvas med kol från egen skog och tackjärn från egen hytta. Hammarskatten är 10 lispund.

12. Ställbergs stångjärnshammare med 1 härd ligger ej så långt från Skilå grufvor och tillhör bergsmän. Hammaren anlades år 1604, sålunda i konung Karl IX:s tid. Sedan förbjöds dess begagnande, emedan den skulle hafva blifvit utan vederbörligt tillstånd anlagd. Den 6 november år 1662 fingo ägarne dock kungl. bergskollegii tillåtelse att vid hammaren idka stångjärnssmide, hvilket dock borde drifvas så väl med tackjärn af egen tillverkning som kol af egen skog. Därvid förblef det äfven år 1689, då likväl kungl. bergskoll. den 1 juni s. å. förordnade, att, då bergsmännen i Uggelfors, som ligger här intill, voro jämte ägarne af denna Ställbergs hammare intressenter i en annan stångjärnshammare, som låg vid Uggelfors, och dessa hade tillsammans förenat sig om att uppbygga och vara lika delaktiga med hvarandra i en hytta, så skulle de äfven väl tillsammans endast hafva 1 hammare. Hvilkendera de ville behålla, antingen Uggelfors eller Ställbergs hammare, lämnades åt dem själfva att afgöra. De nedlade då Uggelfors och behöllo Ställbergs hammare. Hyttan ligger vid Uggel-

fors ej långt härifrån Ställberg. Hammarskatten är 8 lispund.

13. Sunnanfors stångjärnshammare med 1 härd, anlagd år 1622 (se kungl. bergskoll. res. 1652), äges också af bergsmän. Den blef bibehållen år 1689, emedan ägarne kunde tillräckligen förse sig med kol från egen skog till stångjärnssmidet. Hammarskatten är 10 lispund. Har ock eget tackjärn.

14. Darsbo stångjärnshammare med 1 härd ligger norr ut i socknen inemot 3/4 mil från kyrkan, tillhör bergsmän, drifves med eget tackjärn. Hammarskatten är 10 lispund. Förr voro här 2 stångjärnshamrar med 3 härdar, som uppbyggdes år 1610, samt en hytta. Den nedre hammaren utdömdes den 18 mars år 1717.

Utom nämnda vid ofvan uppräknade verk befintliga hyttor finnas följande tackjärnshyttor i socknen: Baggå bergsmanshytta, belägen icke långt från Baggå bruk, Godkärra hytta, Främshyttan, Långvikshyttan, allesamman tillhöriga bergsmän. Dessutom finnas mångenstädes i socknen lämningar efter tackjärnshyttor, som förr varit i bruk, men blifvit raserade, såsom Korphyttan, en vid Lerkulan, på Aspebo, Krabo, Kärrgets och Skräddarbo ägor m. fl. Äfven har fordom ofvanför Norr Tulingesjön vid den så kallade Bovallsdammen varit ett styckebruk. Likaledes har här i socknen funnits en stångjärnshammare, som kallades Lockmans-hammaren efter en Anders Lockman, hvilken uppbyggde den 1628. Då denna hammare sedermera förlades, flyttades smidet, som vid densamma idkats, till den förenämnda Prästhammaren, och smidet, som dittills bedrifvits vid denna hammare, flyttades i sin ordning

till Borgfors hammare, som anlades år 1746, såsom förut är nämndt.

Af det anförda framgår, att inbyggarnes hufvudnäring är bergsbruk, och hvad därmed sammanhänger, såsom tackjärns- och stångjärnstillverkning, kolning, malmkörslor m. m. Skogarne här äro ganska stora och grofva. På Glifså och Torskbäcks skogar — äfvensom några andra ställen i socknen — finnas ännu storverksträd för hammar- och hytteverkens behof. — Sjöarne Öfre- och Nedre Wättern, Haraldsjön, Linsjön, Öfre- och Nedre Skärsjön, Svarttjärn, Öfre- och Nedre Myrtjärn, Entjärn (el. Enkärn), Skärviksdammsjön, Stubbdammen, Ångsjö-Kalfven, Ångsjön, Stora- och Lilla Hälltorn, Stora- och Lilla Garntjärn, Dagarn, Norra- och Södra Gäfjan, Gettjärn, Bastossjön, Bjursjön, Emthyttesjön, Tolen, Hälltolen, Lomtjärn, Homsjön, Drambolen, Holtjärnarne (Hof-?), Abbortjärn, Nyhyttesjön, Nedre Skärsjön m. fl. ligga här i socknen. Då allesamman äro spridda rundt omkring i socknen samt fiskrika, så har sålunda större delen af socknens inbyggare fiskvatten.

Gunnilbo socken.

Gunnilbo socken † ligger öster om Skinskatteberg och gränsar i söder till Odensvi socken i Åkerbo härad, i öster till Ramnäs och Munktorps socknar i Snefringe härad och i norr till Wäster Wåla och Wästanfors socknar i Norbergs bergslag. Den har i äldre tider hört till Odensvi socken och kallades då Odensvi fjärding. I konung Johan III:s tid skildes den från Odensvi och blef egen socken samt erhöll sitt namn efter nämnda konungs andra gemål, drottning Gunilla (Bjelke). Detta konung Johans förordnande blef seder-

mera stadfäst af konung Gustaf II Adolf år 1623 den 12 mars och, efter hans död, äfven af kungl. regeringen 1638 den 27 februari. Vid denna tid hörde ännu till Odensvi socken hela trakten, som sträcker sig på ena sidan från sjön Långsvans början och ner till Uggelbo och på den andra från sjön Öjebjörken åt Lersäters och Kölsta ägor, eller allt land, som ligger tvärs öfver socken mellan sjön Lillsvan och Sämskarbo allmänning. Denna del af socknen kallas Röletrakten och lades till Gunnilbo år 1733, så att socknen nu har en längd i norr-söder af vid pass 2 1/2 mil samt en bredd i öster-väster af ungefär fem åttondels mil. Socknen innehåller ej mer än 15 och elfva sextondels mantal, af hvilka 13 och sju åttondels äro skatte, 1 och ett sextondels krono och 3/4 frälse. Men socknen är ändå tämligen folkrik. Invånarnes antal uppgår till inemot 1,200 personer med både små och stora. Detta beror dels däraf, att i socknen ligga många bruk, till hvilkas drifvande mycket folk erfordras, dels däraf, att hemmanen äro klufna i tämligen små delar, såsom fjärdedelar, åttondelar, sexton- och trettiotvåendelar och sålunda besuttne med mycket folk. Sällan räcker socknens egen skörd af spannmål till för denna människomassa, utan nästan alla husfäder måste årligen köpa säd, och sådan lämnas ock i bruksboden i afräkning på arbetslöner. Befolkningen sysselsätter sig nämligen mest med kolningar, körslor och dylika arbeten för brukens räkning. Åkerjorden är, med undantag af några få ställen i socknen, mycket svag och sålunda föga gifvande. Den består af tallmo eller s. k. jäsjord. Tillräckligt af äng finnes dock vid så godt som alla hemman, och boskapsskötsel drifves tämligen väl. Gunnilbo står ej efter Skinskatteberg i rikedom på skog. Den är här mera växtlig, och de ställen skola

finnas här, hvarest man kunnat kola hvart tjugonde år på samma ställe i skogen. Furuskog och storverksträd finnas på Röle, Yttemäla och Långnäla hemmans ägor. Stora Kedjen är en sjö, som sträcker sig i norr och söder omkring 3/4 mil in i socknen. Vid densammas norra ände ligger Trummelsbergs järnbruk, som hör till Wäster Wåla socken och i beskrifningen af denna förut är nämndt. Vid södra änden af sjön utrinner en å, som infaller i den nedanför belägna Lilla Kedjen, som är mindre än den förstnämnda. Från den sistnämnda sjön fortsätter ån fram åt socknens kyrka och löper därifrån vidare och utfaller i Färna bruks dammsjö (Öfre Färnasjön), som ligger ett stycke söder om kyrkan. Från sistnämnda sjö går ån förbi Färna och ned i sjöarne Långsvan och Lillsvan, hvilka utsträcka sig i norr-söder 1 1/4 mil. Väster om dessa två sjöar ligger Heds socken och öster om dem denna socken. De nu nämnda sjöarne äro ganska rika på hvarjehanda slags fisk. Jämte dessa finnas här många flera sjöar, såsom Rölesjön, Wågsjön, Äskelen, Wästersjön, Igeltjärn, Stora Oftjärn, Ytternälen, Stora Gäddtjärn, Nadden, Öfre och Wästra Noren, Braxentjärn, Mörttjärn, Sarftjärn, Kalfven, Aborrtjärn, Rudtjärn, Altjärn, Långbjörken, Myrbjörken, Fältbjörken, Hällsjön, Brackfjälen, Bergsjön, Stora och Lilla Ensjön, Gillbosjön, Flenasjön, Klysen, Lillasjön, Lilla Morsjön, Stora Bjursjön, Änten, Drambolssjön och ännu flera. I dessa sjöar finnas följande fiskslag: lake, abborre, gädda, mört, löja, ål, braxen, sarf, ruda, gös, nors. I en skogssjö finnes, såsom förut är nämndt, ett slags fisk, som liknar lake, har fyra fötter och kan gå upp på land. — Kyrkan ligger nästan midt i socknen icke långt från den förenämnda ån, som flyter från Lilla Kedjen och till Öfre Färnasjön (Färna bruks damm-

sjö). Den är byggd af trä. De, som bo längst söder ut i socknen, hafva 1 1/2 mils kyrkväg, de, som bo längst norr ut, hafva omkring 1 mil till kyrkan. Stora landsvägen från Köping genom Malma och Hed löper förbi henne upp åt Wästanfors och Norberg. — Prästgården är 1/4 mantal och kallas Österbo. Förr var Tarmansbo, som också är 1/4 mantal, kyrkoherdens här i socknen boställe. Det blef därtill af kronan anslaget år 1623, då socknen fick egen kyrkoherde, men, emedan det var beläget ganska långt från kyrkan, så ut-

GUNNILBO KYRKA.

bytte socknemännen det den 27 februari år 1637 mot Österbo och gåfvo 9 skeppund stångjärn i mellangift, efter som Österbo hemman, som nu är prästbol, var bättre bebyggdt än Tarmansbo. Till prästgården var förr ringa åker, men nu är densamma mycket tillökad. Till den samma hör tillräckligt af äng, skog och betesmark samt fiske i sjön Lilla Kedjen, som ligger strax här ofvanför. Likaså har prästgården fiske i Breviken. I denna sistnämnda sjö fångas mest braxen.

För öfrigt är fisket i båda dessa sjöar mest gifvande om våren. Kaplansbolet är 1/4 mantal krono, som heter Bastmora torp. Det anslogs för sitt ändamål år 1721 och har tillräckligt af både åker och ängsmark samt någorlunda af skog och mulbete. I socknen finnas följande bruk:

1. Bockhammar med 2 hamrar och 4 härdar. Det ligger norr ut i socknen 3/4 mil från kyrkan vid en ström, som kommer uppifrån sjöarne Dagarn och Gäfjan i Skinskattebergs socken och härifrån bruket rinner ned till den förut nämnda Stora Kedjen. Bruket anlades i konung Karl IX:s tid år 1607 med 3 stångjärnshamrar och 5 härdar på frälse ägor, men hvilka sedermera blifvit skatte. År 1633 ägdes det af grefvinnan Ebba Brahe, änka efter herr riksrådet, riksmarsken och generalfältherren grefve Jakob De la Gardie. Den 30 oktober nämnda år erhöll hon bergskollegii tillstånd att reparera bruket. År 1680 öfvergick det genom köp till Måns Christiersson. Några af brukspatron Adolf Christiernins arfvingar äro nu dess ägare. Brukets kolbehof fylles till större delen från egna, inköpta hemmansdelars skogar, men det har ock enligt kungl. bergskollegii resolution af den 13 april 1685 till följd af k. m:ts rescript rätt till fri kolhandel utom bergslagen, hvarvid detta bruk genom kungl. bergskollegii resolutioner uppå de i orten skedda undersökningar af den 1 juni 1689 och den 29 maj 1738 också blef bibehållet. Hvad hammarskatten beträffar, så var bruket vid 1695 års hammarskattsjämkning taxeradt till 14 skeppund, men, sedan den så kallade mellanhammaren med 1 härd blifvit nedlagd år 1711, erhölls genom bergskollegii resolution af den 27 mars år 1716 en minskning i skatten med 3 skeppund. Genom kungl. bergskollegii resolution af år 1738 erhöll

ägaren rättighet att öfverflytta Gunnilbo bergsmanshammares hammarskatt, 3 1/2 skeppund, hit till Bockhammar och här göra utsmide därför och återfick äfven den förut, år 1716, undfångna minskningen — 3 skeppund — i hammarskatten, så att brukets hammarskatt nu belöper sig till inalles 17 skeppund och 10 lispund. Båda hammarsmedjorna äro murade af gråsten och täckta med taktegel. Tackjärnet erhålles från hyttan vid Skrikbo i Wästanfors samt den till detta bruk hörande Matsbo hytta i Norrbärkes socken ofvanför Skinskatteberg; en del köpes ifrån bergslagen. Själfva bruksgården, på alla sidor omgifven af hög skog, är ganska välbebyggd och har ett vackert läge. Strömmen till hammarsmedjorna löper genom den med åtskilliga fruktträd planterade trädgården.

2. Killinghammar ligger nedanför Bockhammar och vid samma ström, som rinner ut i sjön Kedjen. Detta bruk, som har 1 stångjärnshammare och 2 härdar, är ett gammalt verk, hvaraf presidenten och kommendören herr grefve Fredrik Gyllenborg nu för tiden är ägare. Hammarskatten är 4 skeppund.

3. Kedjebo stångjärnshammare med 2 härdar, som är belägen mellan Lilla Kedjen och Färna bruks dammsjö vid ån, hvilken på sin färd mellan dem rinner förbi socknens kyrka, anlades år 1607, sålunda i konung Karl IX:s tid. Nu äges bruket af brukspatron Henrik Wilckens jämte några bergsmän. Hammarskatten är 3 skeppund och 15 lispund. Allt stångjärn, som smides både vid detta, de förenämnda och efterföljande järnbruk, föres landsvägen ned till Köpings järnvåg, som ligger vid pass 3 mil söder ut härifrån.

4. Prästhammaren med 2 härdar, belägen nedanför Kedjebo hammare, är anlagd år 1634. Den tillhör nu för tiden herr kyrkoherden Erik Kumlin och

några bergsmän. Här bredvid ligger ock en mjölkvarn med 2 par stenar. Hammarskatten är 4 skeppund. År 1664 ägde en rådman i Köping, Jöns Hermandsson, denna hammare och erhöll den 19 januari s. å kungl. bergskollegii tillstånd att, emedan hammaren då var mycket förfallen, reparera honom och skulle smidet drifvas med kol från egna skogar.

5. Färna bruk, beläget 1/4 mil söder om kyrkan, har 3 stångjärnshammare, 6 härdar, 2 stålhamrar med 2 härdar samt 1 plåthammare med 1 härd. Det är välbyggdt, har god vattendrifkraft, tackjarn från egna hyttor vid Trummelsberg i Wäster Wåla, Bastmora i Wästanfors samt Finbo i Norrbärkes socken och kol till fyllande af nästan hela behofvet däraf från egna, inköpta hemmansdelar. Hammarskatten är numera 14 skeppund, hvaraf 2 skeppund för Flena nedlagda stångjärnshamrar här i socknen, som anlades år 1627 och hörde till detta bruk men raserades åren 1712 och 1716. Här ligga ock en mjöl- och sågkvarn samt ett tegelbruk. Nuvarande innehafvare är herr brukspatron Henrik Wilkens. Bruket anlades år 1607, sålunda i konung Karl IX:s tid, då att börja med en hammare med 2 härdar uppbyggdes. År 1634 återuppbyggdes en hammare, som förut nedbrunnit. År 1641 den 22 oktober erhöll Hans Nyman, som då ägde bruket, riksbergsamtets privilegium att genom staden Köping, som ligger 3 mil härifrån, få tullfritt föra all säd och alla varor, som han behöfde för till brukets drifvande anställde arbetare. Samma utomordentliga förmån stadfäste ock drottning Kristina år 1652, då förenämnda Nyman och en Abraham Momma, som då tillika var delägare i bruket, erhöllo rättighet att äfven förse arbetarne vid bruket med hvad de behöfde af kläder, tyg eller matvaror. På samma gång

fingo de nämnda herrarne äfven tillåtelse att med varor betala kolningar, körslor och materialer, som de af allmogen häromkring kunde behöfva uppköpa för brukets drift. Men all oloflig landthandel blef dock förbjuden, och ägarne af verket voro förpliktade att till Köpings stad, som blef lidande på den ofvannämnda friheten, årligen betala en recognition (ersättning) af 300 daler silfvermynt. (Se Palmschölds Handskrifter). Under dylika förhållanden kunde detta bruk ej annat än mer och mer förkofra sig. Snart tillökades bruket med ännu en stångjärnshammare. Ett ankarsmide inrättades år 1678 af kommissarien i kungl. kommerskollegium, herr Jakob Renstierna, och en hammare till takplåtsförfärdigande, hvarpå han år 1685 den 26 november erhöll kungl. bergskollegiets privilegium, uppbyggdes. Nyssnämnda år den 9 december erhöll samme herre kungl. bergskollegii tillstånd att förfärdiga gjutstenar till mässingsbruken och 30 års privilegium på gjutning af järnklockor. År 1706 den 22 december tilldelades bruket en allmännings-skogspark här på sockengränsen till Ramnäs. En recognition af 28 daler och 21 och ett tredjedels öre silfvermynt skulle därför årligen erläggas.

I äldre tider hafva ytterligare 2 stycken stångjärnshamrar funnits här i socknen. Den ena som låg söder ut i socknen vid Näla hemman, anlades 1644 med en härd och raserades 1716. Den andra låg vid Landfors, hade en härd och nedlades samma år som Näla hammare. — Vid Knäppmora ligger en sågkvarn. Vid Färna bruk är en bergstull, som om vintern flyttas till Gillebo, där stora vägen från Köping upp åt bergslagen då går fram.

Heds socken.

Heds socken † är belägen nedanför Skinskattebergs och Gunnilbo socknar och skiljes från den förstnämnda genom Hedströmmen, hvilken sedan flyter i socknen ett stycke i söder och därefter härifrån skiljer Skedvi och Bro socknar (i Åkerbo härad), hvilka ligga på västra sidan om densamma. Sjön Långsvan, som är en dryg mil lång, skiljer Gunnilbo från Hed, så att den förra socknen ligger öster och denna socken väster om densamma. Sedan fortsätter denna sockengräns genom sjön Lillsvan ända inemot sjöns södra utlopp, där gränsen viker af öster ut från sjön och sedan följer utför en å tills Malma socken i Åkerbo härad möter. Socknens längd i norr-söder är 1 à 1 1/4 mil, dess bredd i öster-väster något öfver 1/2 mil, på somliga ställen mer, på andra mindre. Hemmantalet uppgår till 11 och nio sextondels mantal, af hvilka 9 och tretton sextondels äro skatte och 1 3/4 frälse. Dessa hemman äro, liksom förhållandet i Skinskattebergs och andra bergslags socknar, klufna i mycket små delar, så att, om prästgården och 1 och ett åttondels hemman, som brukas under järnbruken i socknen, undantagas, äro på de återstående 10 och tre sextondels hemman 77 bönder, hvilket gör mer än 7 hushåll på hvarje helt mantal. Invånarnes antal är med små och stora omkring 900 personer. En stor del af detta antal utgöres af bruksfolk, ty här i socknen ligga på endast ett litet område tillsammans icke mindre än 5 stångjärnsbruk, så att ingen socken i vår ort har flera i proportion till sitt ytinnehåll. Man torde kunna beräkna att en fjärdedel af nämnda folkmängd är bruksfolk, och då återstår ju en ganska stor hop, som hör jordbruket till.

— Socknen har af ålder hört till Malma, som ligger strax söder ut. Nedanför sandåsen, på hvilken kyrkan nu står, uppbyggdes vid landsvägen ett träkapell år 1593 i konung Sigismunds tid. På nämnda plats synes ännu i dag grundvalen efter kapellet och själfva kyrkogårdsmuren. År 1594 anslogs hemmansdelen Heden, som är 1/4 mantal och numera socknens prostgård, till hemvist för kaplanen i Malma, då han höll gudstjänsten här. Under denna tid kallades socknen Malma skogsfjärding. Sedermera erhöll den namnet Hed efter stora heden, som går genom socknen från Malma och upp åt Skinskatteberg, och på hvilken-

HEDS KYRKA.

som sagdt, kyrkan, som är byggd af trä, står. Ännu år 1610 var socknen annex till Malma, hvilket kan slutas af konung Karl IX:s bref den 19 sept. nämnda år, hvari kaplanen i Malma tillförsäkras, därför att han uppehöll gudstjänsten här i socknen, 4 tunnor spannmål af kyrkohärberget. Detta lönetillskott fick sedermera benämningen vederlag. Särskild pastor erhöll socknen i Gustaf II Adolfs tid år 1620. Prästgården Heden, 1/4 mantal, har omkr. 6 tunnors årligt utsäde, äng till 40 sommarlass hö, någorlunda skog och betesmark samt fiske i sjön Lillsvan. Kaplanen bor på prästgårdens

ägor, där församlingen uppfört nödiga hus. Han har därtill jord för 2 tunnors utsäde och något ängsmark. En fjärdingsväg från kyrkan ligger på Jönsarbo hemmans ägor vid stora landsvägen en backe, som i forna tider varit domareställe. Vid Spabo och Bäcks hemman finnas två hälsobrunnar. Den till hemman och hemmansdelar hörande åkern är på somliga ställen mera, på andra mindre bärande. Rätt få äro de hemmans brukare, som till och med i de bästa sädesår kunna aflåta någon säd. Några skörda väl så pass mycket, att säden räcker till husbehofvet, men de flesta måste årligen köpa spannmål, stundom mera, stundom mindre. Åkerjorden består hufvudsakligen af mo och moblandad skogsjord och kalklera. På somliga håll är leran rätt god. Vid de äldre hemmanen är åkerjorden genom häfd så förbättrad att 8:de, 9:e à 10:e kornet kan erhållas efter utsädet, men vid hemman med i senare tid upptagen jord (som äro de flesta) skördas ej mer än 4:e à 5:e kornet. Vid alla hemman ökas ock, snart sagdt, årligen åkern. Såväl till åkerbruket som andra körslor brukas här både vinter och sommar mest oxar, så att hvarje bonde underhåller blott en häst men 2 à 3 oxar. Många hafva till och med ingen häst, utan endast oxar. Oxarna skos om vintern. Man kör med dem enbet hela 6, 7 mil efter tackjärn. Lassen, som oxarne då draga, väga vanligtvis 40 à 52 lispund, och går oxen lika fort som hästen. Af torpare, som hafva jordbruk, brukas ofta en oxe för plogen eller snedstocken. Vid sädesskörden brukar allmogen mestadels oskodda långslädar, men vid bruken begagnas merendels sädesvagnar. Vid höbärgningen brukas aldrig vagnar, utan alltid kärror. Dock bärgas det mesta höet på det sättet, att man bär det från ängen till ladorna på häflar, eftersom minsta

delen af ängarne ligger vid byarna. Den mesta ängsmarken har man här och där i skogen, hvarest höet förvaras i lador till vintern. Ängsmarken är vid en del hemmansdelar både god och tillräcklig, äfvenså mulbetet, så att mycken boskap kan underhållas, men en del äng är mycket svag och afkastar sålunda ringa foder. Befolkningen har tillfälle till fiske i sjöar och åar, såsom i Hedströmmen, i den andra ån, som löper i östra delen af socknen och går ned i Hedströmmen vid Gisslarbo bruk i Malma socken, i sjöarna Långsvan och Lillsvan, Norr- och Sör Tulinge-sjöarne, Bosjön, Tomasbosjön och Ändern, men folket här är just ej vidare begifvet på fiske. — Skogarne börja nu bli tämligen medtagna, så att vid somliga hemmansdelar har man måst upphöra med att årligen kola, ty den skog, som finnes kvar, behöfves till fång, vedbrand och hägnad. Timmerskog, som förr ej varit ondt om, fattas nu här och där, och furuskogarne äro alldeles slut. I dessa sistnämndas ställe har löfskog uppväxt, mest björk. Björke till tryckare, hammarskaft med mera, som nyttjas vid bruken, säljes nu af okolad skog. De, som sakna skog att kola af, sysselsätta sig med kolarbete på andra skogar, mest i närgränsande socknar, där bruken hafva sina största och bästa skogar. Af tackjärns- och stångjärnsforors körande har allmogen alltid någon förtjänst, dock låta de icke med sådana körslor hindra sig i åkerbrukets vederbörliga skötsel. Likaså anse de skjuts vara för dem mera till hinder och skada än gagn, fastän Bysala och Tomasbo gästgifvaregårdar ligga här i socknen vid de två stora landsvägar, som nere vid kyrkan skilja sig åt, hvarefter den ena grenen löper upp åt Skinnskattebergs socken och den andra åt Färna bruk i Gunnilbo och därifrån vidare åt Västanfors,

Norberg och Avesta bruk. Ty att skjutsa hålla de för dålig affär (»hålla de för intet något godt näringsmedel»), ty därigenom icke blott försumma de hemmanens rätta skötsel, utan gå ock miste om mera indrägtiga körslor.

Östanfors och Norrhammars stångjärnshamrar, som ligga vid Hedströmmen, där de bruk, som här nedan omtalas ock äro belägna, hafva förut blifvit beskrifna, nämligen den förre vid Uttersbergs frälsebruk i Skinskatteberg och den senare i Skedvi, dit den hör, emedan den är belägen på västra sidan om nyssnämnda ström. — Följande järnbruk, som ligga vid Hedströmmen, höra till Heds socken:

1. Karlmansbo eller Karmansbo med 1 hammare och 2 härdar är beläget nedanför den förenämnda sjön Ändern, vid pass $1/4$ mil norr om kyrkan och vid samma damm som Norrhammar, hvilken ligger väster om strömmen. Hammaren anlades år 1611 på frälsegrund. Den äges nu af herr öfverstelöjtnanten Woltermar och herr bergmästaren Örnschöld. Hammarskatten är 10 skeppund (se bih. not 179), frälserättigheten 99 skeppund. Tackjärnet köpes från bergslagen. Stångjärnet, som här smides, föres på landsvägen ned till Köpings järnvåg, som ligger 2 mil aflägsen härifrån sockenkyrkan. Till nämnda stad går allt stångjärn, som tillverkas äfven vid de andra bruken här i socknen.

2. Holms stångjärnshammare med 1 härd äges jämte en här belägen mjölkvarn med 2 par stenar af herr assessorn Karl Christierssons arfvingar, fru Eva Maria von Schantz och herr assessorn Karl Suedenstierna. Tackjärnet köpes. Hammarskatten är 4 skeppund och 6 lispund. År 1627 anlades denna hammare. Den 12 december år 1673 erhöll Ro-

bert Petre, handelsman i Arboga, kungl. bergskollegii tillstånd att reparera hammaren. Då ägde Petre densamma, och den tiden funnos här två härdar. Den ena af dessa blef förlagd år 1708.

3. Nyhammar, en stångjärnshammare med 2 härdar, ligger nedanför de nyssnämnda, icke långt från sockenkyrkan. Nyhammar är ett gammalt verk och var år 1636 ödelagdt, då borgmästaren i Köping, Nils Hansson, erhöll riksbergsamtets tillstånd att återuppbygga verket och sedan, år 1639, vederbörlig försäkran att vara i okvald besittning af detsamma. Den 1 augusti år 1641 utverkade han sig behörigt tillstånd att ånyo uppbygga hammaren, hvilken då nyligen hade nedbrunnit. Sedermera blef rådmannen i Köping, Jöns Persson, ägare häraf och för honom utfärdades år 1680 den 5 mars kungl. bergskollegii förordnande, att smidet vid denna hammare skulle drifvas med kol från egna skogar, och att kolen därtill icke skulle få i bergslagen uppköpas. Nu äges detta bruk af herr hofintendenten Petter Julin. Samme herre äger ock en såg och mjölkvarn här vid bruket. Hammarskatten är 9 skeppund.

4. Berendshammars (Bernshammars) järnbruk med 2 stångjärnshamrar och 4 härdar ligger nedanför Nyhammar vid Hedströmmen. Hammarskatten är 19 skeppund och 10 lispund. Tackjärnet köpes. År 1667 nedbrann bruket af vådeld, hvarefter bergmästaren Olof Hisings änka, som då rådde om det, återuppbyggde det. Nu äges det af aflidne herr öfverstelöjtnanten Schönströms arfvingar.

Nedanför Bernshammar ligger Jönsarbo eller Walbricka bruk, som hör till Bro socken och där är beskrifvet. — En stångjärnshammare med två härdar har legat vid strömmen mellan Karmansbo och

Nyhammars bruk. Den hette Bäckshammar och är ödelagd. Smidet, som idkades vid denna hammare, och för hvilket betalades 6 skeppund i hammarskatt, är öfverflyttadt till Karmansbo hammare här i socknen, Walbricka eller Jönsarbo bruk i Bro socken och Gisslarbo öfre hammare i Malma socken, hvarom tillförene är förtaldt (se bih. not 180).

XI. KAPITLET.

Sjätte fögderiet.

SJETTE FÖGDERIET här i höfdingedömet har af gammalt hetat Salbergs län därför att inbyggarne i afseende på vissa kronoutskylders (såsom dagsverken och körslor) utgörande varit ifrån någon tid tillbaka lagde under Sala grufva eller Salbergs bergslag, som är belägen i denna vår landsdel. Fögderiet, som på kartan öfver Wästmanland återfinnes mellan 59 gr. 46 min. samt 60 gr. 17 min. nordlig bredd, sträcker sina gränser i norr till Dalälfven, Kopparbergs höfdingedöme och Gästrikland, i öster till Uppland, i väster till de förut beskrifna Wangsbro och Norrbo härad och i söder till det sjunde fögderiet, som, efter det nu omhandlade, också skall beskrifvas. Fögderiets ytinnehåll torde uppgå till omkring 16 kvadratmil. Det omfattar 12 socknar med tillsammans 504 och elfva tjugofjerdedels mantal. Härtill komma prästgårdarne, tillsammans utgörande 20 mantal, som här i fögderiet icke äro i jordeboken införde under hemmantal. Af dessa förenämnda 504 och elfva tjugofjärdedels mantal äro 411 och nio sextondels skatte, 37 och fyratiotre fyratioåttondels krono och 55 frälse. Ordinarie och extra ordinarie hemmansräntorna utgöras af dessa socknars inbyg-

gare till Sala grufva och silfverbergslag, såsom grufdrängshjälp, som är 2 fjärdingar säd och 24 öre kopparmynt för hvarje i mantalslängden upptagen mansperson, vidare storverkskörslor, damm- och konstgrafsbyggnad, Sagåns uppränsning vid silfververket en gång årligen i juni månad*); likaledes måste de här vid silfververket erlägga knekt- och mantalsved. De 4 längst bort från Sala här i fögderiet belägna socknarne — Wåla, Nora, Harbo och Huddunge samt hälften af Möklinta — få i stället för ved leverera kol. (Se k. m:ts resol. de 22 juli 1683 och d. 16 aug 1653, 8 dec. 1724. — Bih. not. 181). I anseende därtill att knekte- och mantalsved samt grufvedagsverken utgjordes hit till Sala silfververk, var orten förr fri från allt knektehåll, men år 1683 blefvo hemmanen här, såsom för öfrigt i hela riket, indelade till ständig knekthållning, hvarvid dock hemmanen här erhöllo den förmånen framför hemmanen i andra delar af länet, att en soldat skulle hållas af tre rotemantal (i st. f. af 2 på andra håll) och ändå åtnjuta, hvad som på andra orter blifvit förordnadt, nämligen tillökning af smärre hemman från en tredjedels, två åttondels, två sextondels o. s. v. ända intill helt hemman. Likaledes skulle inbyggarne i fögderiet för all grufved, som af dem fördes till silfverket, erhålla betalning. Af kungl. maj:ts nådiga förordning den 8 december 1724 kan vidare ses, huru det skall förfaras med grufvedens och kolens utgörande till silfververket i Sala. Fem- à sextusen famnar ved och fyra à fyratusen fem hundra stigar kol gå härifrån årligen till silfververket. Alla skogar disponeras af bergslagen, så att ingen bonde får sälja något

*) Sagån flyter härigenom fögderiet från sjön Hallaren och till den lilla sjön Klasbo-myr, sedan till Sala silfververk, Sala stad och så vidare. (Se sidan 29.)

af skogen till någon annan än Sala bergslag, om också skogen hör till hans egen skatte-egendom. Härifrån erhållas bräder, tjära, furustockar, timmer och spån. De i fögderiet liggande 12 socknar fördelas i 6 öfre och 6 nedre. De sex öfre socknarne, som äro: Wåla, Nora, Harbo, Huddunge, Löfsta och Enåker, hafva stora skogar. Jordmånen därstädes är sandartad. De produkter, som här erhållas, äro fisk, fågel och något säd. I de 6 nedre socknarne: Norrby, Kumla, Kila, Sala, Tärna och äfven Möklinta är mera slättbygd, där jorden rikligen frambringar säd och hö. Här bedrifves nämligen öfverallt åkerbruk. — De förnämsta sjöarne äro följande: Hallaren, från hvilken vattnet till Sala silfververk framledes genom Sala Damm, ligger i fögderiets norra del. Sjön bildades i konungarne Karl IX:s och Gustaf II Adolfs tid genom uppdämning af många småsjöar och träsk. Fisken, som finnes i sjön af hvarjehanda slag, berömmes såsom välsmakande. Den har, såsom förut (sidan 27) är anmärkt, omkring 365 större och mindre holmar. Tämnaren ligger äfven norr ut på gränsen till Uppland. Den är rik på mångahanda slags fisk, och den tid, då den s .k. dref- eller driffågeln vistas i densamma, fångas i synnerhet ansenliga mängder däraf (se sid. 311 o. 312). Dalälfven, som rinner fram utefter norra gränsen, buktar sig därstädes in i fögderiet med många vikar och fjärdar, som gifva invånarne, som bo i den trakten, fördelen af godt fiske. En å, som kommer från några små skogssjöar och rinner förbi Nora kyrka, utfaller här i älfven. I Tämnaren utfaller en å (Abyån), som löper från norr till söder genom Wåla socken (ett af tillflödena från väster går förbi kyrkan), och en annan å (Harbo storå), som äfven utfaller i Tämnaren, kommer med en gren ifrån Skärsjön i Nora

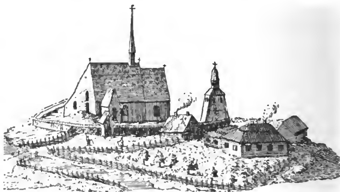
socken (Bjurvallabäcken) och en annan ned ifrån trakten söder om Huddunge kyrka (Wretaån) samt flyter förbi Harbo kyrka, innan den, som sagdt, utmynnar i Tämnaren. Sagån flyter genom fögderiet, i norr-söder och gifver, jämte det, att den med sitt vatten drifver Sala silfververk och många kvarnar, inbyggarne här i orten förmånen af ett godt fiske, som ock i henne flitigt idkas. — Fögderiet omfattar följande härad.

Simtuna härad ligger i södra delen af fögderiet. Det består af 7 socknar, af hvilka 4, som ligga närmast Sala, höra till detta vårt fögderi men de andra 3 till Wäsby fögderi, som sedan följer. Häradet för en stjärna i sitt vapen. Inom detta härad förekomma många forntida minnesmärken, såsom ättebackar och runstenar, hvaraf man kan sluta, att ett stridbart folk och många namnkunniga kämpar haft sina hemvist här i forna tider (se bih. not 182). Häradet har af ålder haft sitt tingsställe vid Simtuna kyrka, där tingsbyggnaden står. Simtuna är en af de 3 socknar, som höra till Wäsby fögderi. I senare tider hafva dock häradets ting hållits på åtskilliga ställen, såsom i Fröst-hult, i Löfsta, i Tärna socknar och i Sala stad. I ecklesiastikt afseende hör häradet till Uppsala ärkestift, ty dess socknar ligga öster om Sagån, hvilken utgör gränsen mellan Wästerås stift och det förenämnda stiftet.

Norrby socken.

Norrby socken † har 48 och sju sextondels manman, alla skatte, utom 3 och sju åttondels mantal, hvilka äro frälse. Prästgården är ej inbegripen i detta hemmantal. Socknen lades till detta härad år 1693.

Förut hörde den till Öfver Tjurbo härad, som ligger väster ut härifrån och kommer att beskrifvas näst efter nu omhandlade härad. Socknen har 2 mils längd i norr-söder, räknadt från Tärna socken, till hvilken vår socken gränsar i söder, och upp till Klasbo myr, där Sala, Enåkers och Löfsta socknars gränser sammanstöta med denna sockens. Tvärs öfver, i riktningen öster-väster, mellan Löfsta och Kumla sockengränser är den $1/2$ à $3/4$ mil bred. De byar, som ligga närmast omkring kyrkan, hafva minsta vidderna af både äng,

NORRBY KYRKA.

skog och utmark, men hemmanen längre ut omkring hafva mera vidsträckta ägor. Kyrkan ligger åt socknens västra sida på kronogrund blott en åttondels mil öster om Sala. På dess norra sida är en utbyggnad, som förr, af hvad orsak vet man ej, kallades Finnkyrkan. Nu kallas den Nykyrkan och det därför, att densamma nyligen blifvit reparerad och alldeles omändrad. Kyrkan är invändigt rätt värdig. Den har ett vackert orgverk. Klockorna äro så sköna, att näppe-

ligen någon landsförsamlings här omkring i detta afseende öfverträffar dem. Stora landsvägen från Sala och utåt Löfsta m. fl. socknar i Uppland drager förbi Norrby kyrka. Prästgården ligger bredvid kyrkan. Den är 1 och ett åttondels mtl krono om 9 öresland med 9 à 10 tunnors årligt utsäde. Dessutom höra två sädesvretar, som räknas för 1 öresland, hit. Prästgårdens ängsmark är ringa och torr, likaså betet. Skog saknas alldeles. Ett torp, Forsbo, hör till prästgården. Kaplanen bor på klockaregården och har i en liten vret, som ligger invid kyrkan, 5 fjärdingars utsäde. Några vretar på prästgårdens ägor brukas äfven af kaplanen. Förr låg här vid kyrkan Norrby by, men dess ägor lades år 1641 under Sala stad, hvilken såsom förut (sid. 108) är berättadt, anlades af Gustaf II Adolf år 1621—(1622). Kyllinge kronomjölkvarn med 3 par stenar, tillhörande Sala bergslag, likmätigt k. m:ts transport af den 9 sept. år 1741, och nu utarrenderad, ligger i norra delen af socknen vid Sagån och omkring 1 1/4 mil från kyrkan. Åkerjorden består nästan allestädes i socknen af en god och bördig lera. Några byar, såsom Orrebo, Torskebo, Gunnarsbo, Inge(s)bo, Skärkebo, Skäggebo samt ett annat fjärdedels och åttondels hemman hafva svagare åkerjord, än de andra. Där är nämligen skogsjord. På åkerbruket nedlägges i hela salatrakten mycken flit, och invånarne kunna räknas bland de bästa jordbrukare i länet, för hvilkas idoga arbete med jorden rika skördar och därmed följande välstånd icke torde uteblifva. Spannmål säljes årligen från socknen. Tegel och kalk bränner nästan hvarje bonde, och knappast någon finnes, som icke har kalkugn. Kalksten hämta de från Sala silfvergrufva. Kalken och teglet åtgå till största delen till eget husbehof. Men om de sälja kalk, så sker detta merendels till uppländin-

gar, då de återvända hem från sina spannmålsförsäljningsresor till bergslagen, och då erhålles 7 marker kopparmynt för tunnan. Endast få byar kunna numera utgöra sina utlagor med vedstafrum till Sala silfververk; och till de öfriga, särdeles de, som ligga närmast kyrkan, finnes dels blott ringa skog till husbehof, dels ingen alls. Byarne omkring kyrkan hafva ringa och svag ängsmark, de öfriga, med undantag af en eller annan by, tillräckligare, i hvilket fall den dock oftast består af myrvall och röjningar i skogen. På samma sätt förhåller det sig med betesmarken, hvilken närmast kyrkan är knapp, ja, ofta så godt som ingen, den öfriga tillräckligare men torr. Några af inbyggarne förtjäna vintertiden penningar med marknadsforor.

Tärna socken.

TÄRNA KYRKA.

T ä r n a socken, fordom Ternum †, ligger nedanför Norrby på östra sådan om Sagån, hvilken skiljer den från Kumla socken i Öfver-Tjurbo härad. Socknen är 1 à 1 och tre åttondels mil lång i norr-söder samt högst ½ mil bred i öster-väster eller mellan Sagån och Simtuna socken, till hvilken Tärna gränsar i öster. Socknen omfattar 19 mantal, prästgården oräknad. Alla dessa mantal, med undantag af Gölja hemman, äro

skatte. Kyrkan står på kronogrund och är, efter en nyligen undergången reparation, ganska vacker. Prästgården är 1 3/4 mantal krono om 14 öresland*), har omkr. 18 tunnors årligt utsäde, god äng, godt mulbete och vacker skog både af timmer, bränsle m. m. till husbehof. Kaplanen bor på klockaregården, som räknas för ett åttondels mantal krono, med 2 tunnors årsutsäde och något skog till vedbrand och gårdfång. Vid Smedsbo byn synes på en hög bergkulle, Jätte- eller Juteberget, 1/4 mil från kyrkan, lämningar efter en borg. — Hvad åkerjorden beträffar, så är den i Tärna socken merendels en god lerjord, hvilken skötes så väl, att icke blott invånarne själfva enbart af densamma hafva sitt tillräckliga uppehälle utan kunna och till andra sälja så mycket, att inkomsten däraf räcker till kronoutskylders betalande och inköp af saltvaror för

*) Öretal, som af ålder varit delningsgrund i by, tillkom på 1200-talet i Svealand, då alla fastigheter *uppskattades* efter penningeräkningen af mark, *öre* och örtug (en mark = 8 öre, ett markland = 8 öresland; 1 öre = 3 örtugar), hvarvid hänsyn togs icke blott till egendomens areal utan ock till jordens beskaffenhet och andra egendomen åtföljande förmåner, såsom t. ex. fiske, vattenkraft, odlingstillfällen o. s. v. En egendom med högre öretal kunde sålunda vara till vidden mindre (men bättre) än en med mindre öretal åsatt (men som var fördelaktigare). Den åsiken, att öretal ursprungligen var ett geometriskt mått (ungef. 1 tunnl.), lär ej hafva något stöd i jordeböckerna. *Mantalssättningen*, en annan uppskattningsgrund, är från år 1524, då på möte i Wadstena bl. a. beslöts, att gårdar ötver 2 markland = 16 öresland skulle skattläggas för 2 eller 1 1/2 mantal. Efter år 1540 synes ny skattläggning öfver större delen af *riket* blifvit verkställd efter *jordetalet*, »på det att hvar och en må draga skatten, som han äger jordägorna till och icke den ena sitta mer kejsarfri än den andra, skyndandes mesta tungan ifrån sig och in uppå de fattiga, hvilka minst hafva i jordägorna», såsom det heter i Gustaf Wasas bref till de olika landskapen nämnda år. *(Red:s anm.)*

hushållen. Om vintern, så framt fodret för kreaturen är tillräckligt och landtmannasysslor ej därmed försummas, pläga åtskilliga tärnabor syssla med marknadsvarors fraktande till marknaderna i orten. Ängsmarken, hvaraf alla hemmanen hafva i det närmaste tillräckligt, är merendels sidländ och mer eller mindre besvärad af vatten. Somliga hemmansägare hafva mycken skog, andra dylik endast till husbehof af vedbrand, gärdsel och stör; men ingen är alldeles utan. Utmarken består mest af sten, berg, moras och backar, men huru svagt betet där än är, måste dock boskapen hjälpa sig fram därmed. Sagån, som rinner på socknens västra sida, är fiskrik. Däri fångas gädda, abborre, mört med flera slags fisk. En bäck, som kommer från den nordost om Tärna kyrka belägna Dragmansbosjön i Altuna, rinner genom socknen och utfaller i Sagån (ned åt Bortomta i Simtuna). En annan dylik, som kommer norr ifrån, rinner förbi Fasparbo (och Tingvastbo) och (Öst-) Tärna by samt utfaller ej så långt därifrån i Sagån. Vid dessa bäckar finnas några små mjölkvarnar, som dock endast gå höst och vår.

Löfsta socken.

Löfsta(ds) — Wäster-Löfsta —, fordom Skarpe-Löfstad, socken † ligger i bredd med Norrby i öster om densamma. I norr gränsar den till Enåkers och Huddunge socknar, som framdeles skola omtalas, i öster till Torstuna härad och i söder till Altuna socken. Socknen omfattar något öfver en kvadratmil och har 60 och elfva sextondels mantal, af hvilka 54 och tre sextondelar äro skatte, 1/2 krono och 6 frälse. 24

mantal, som ligga åt socknens östra sida, höra till Torstuna härad, som framdeles kommer att beskrifvas. Socknen är en bland de naturskönaste församlingar i denna trakt. Åkrarne äro, med afseende på läge, redan, skulle man kunna säga, af naturen danade för sitt ändamål. De hafva nämligen en för öfverflödig nederbörd tjänlig afhällning eller lutning. Nästan öfverallt i socknen ser man en hög, vacker skog, som vid några byar består i synnerhet af god fura. Kyrkan står på kronogrund och lär vara en bland de äldsta i trakten. Hon är, alldeles som den förut nämnda Norrby

LÖFSTA KYRKA.

kyrka, försedd med en utbyggnad på norra sidan. Prästgården är 2 3/4 mantal krono, består af 22 öresland, har omkring 24 tunnors utsäde om året, tillräcklig ängsmark, nödtorftig skog och godt bete för kreaturen. Fem torp äro belägna på ägorna, och en mjölkvarn hör hit. Jordmånen här i socknen är, hvad åkern beträffar, ganska skiljaktig. De flesta byar hafva lerjord, de öfriga dels lätt(lös-)jord, dels svartmylla. I norra delen af socknen är det mest sandjord. Trots denna skiljaktiga beskaffenhet, är åkerjorden genom hela socknen ganska bördig. Här finnas ock godt om hårdvalls-

ängar, som bära gräs rätt ymnigt. En del ängar äro tämligen sanka och kärrartade. Här hålles talrik boskap. Några små sjöar ligga i socknen, nämligen: Arnebosjön, Gårdsjön, Wångsjön, Fasenbosjön*), Het(t)en. Vid norra gränsen mot Huddunge ligger sjön Runviken och öster ut på gränsen mot Wittinge Axsjön. Något nämnvärdt fiske idkas ej i dessa sjöar. Men i de två åar, af hvilka den ena har sitt ursprung från Arnebosjön och den andra (Öresundsån) från Wånsjön (Gård el. Gål-sjön och andra) samt förena sig vid prästgården, löpande sedan i samma fåra ned åt Altuna — fångas massor af kräftor, hvilka mestadels föras till och säljas i Stockholm. Folkets hufvudnäring är åkerbruk. Därjämte idka några kolning och forsla kolen jämte grufved till Sala silfververk, som ligger 1 1/4 mil härifrån. Detta verkställes dels för utskylderna, som till nämnda verk årligen skola presteras, dels för betalning. På ett högt berg vid den nyss nämnda Gårdsjön synas lämningar af en forntida borg. Ruinen kallas af den kringboende befolkningen: Borgslott. I socknen belägna säterier äro följande:

1. Molnebo vid Wånsjön är 1 mantal, bebyggdt till säteri år 1672 af fröken Elsa Gyldenstierna. Har 3 underlydande torp(are) och äges af landshöfdingen och kommendören af kungl. nordstjärneorden, herr baron Fredrik Friesendorff.

2. Starfors (el. Starrfors), i jordeböckerna benämndt Norr Starforss, bebyggdt till säteri på 1660-talet af hof- och kommerserådet herr baron Johan Fredrik (Friedrich) von Friesendorff, sedermera berustadt. Det består af 4 mantal, ligger ej långt från

*) Urtappad (?)

kyrkan, vid ån, som kommer från Wångsjön, är väl bebyggdt och tillhör jämte en där belägen mjöl- och sågkvarn landshöfdingen och kommendören herr baron F. Friesendorff.

Enåkers socken.

Enåkers eller Jönåkers socken †, annex till Löfsta, har 12 och två tredjedels mantal, af hvilka 10 och två tredjedels äro skatte, 3/4 krono och 1 1/4 frälse, större delen enstaka eller delade i små hemmansdelar,

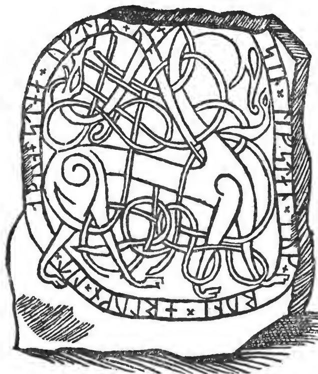

ENÅKERS KYRKA.

så att socknen är tämligen folkrik. Sjön Hallaren skjuter in i västra sidan af socknen. På en liten holme i densamma, Käringholmen, sammanlöpa Sala och Möklinta socknar (som strax skola omtalas) med denna socken. I söder gränsar den till Norrby och Löfsta, i öster till Huddunge och i norr till Nora socken. Ytan, den delen af Hallaren, som hör hit till socknen, inberäknad, är nära 1 1/4 kvadratmil. Kyrkan står på kronogrund. År 1696 genomgick den en så grundlig reparation, att man kan säga, det den blef så godt som ombyggd. Till detta arbete behagade då kungl. m:jt i

nåder bevilja en kollekt. Det lär för öfrigt vara en bland de första kyrkor, som blifvit uppförda i denna trakt. Kaplanen bor på klockaregården, som räknas för 1/4 mantal krono, hvartill skall vara 5 tunnors utsäde, husbehofsskog, nödtorftigt mulbete och ängsmark. Socknens åkerjord utgöres mestadels af skogs- eller lätt-(lös)jord, med undantag af några få åkrar vid hemmanen, som kunna vara af bättre art och god lera. Åkerbruket bedrifves här med all flit, och, om landtmannen vill hoppas på ymnig skörd, så göder han merendels till hvarje rågsäde. Nästan alla hemman hafva tillräckligt af äng och betesmark, äfvenså tämligen god skog. Invånarne skörda i allmänhet så mycken säd, att den icke blott räcker för det egna behofvet, utan de kunna äfven väl årligen sälja någon spannmål och för inkomsten härför betala sina kronoutskylder. Men skulle någondera delen brista, så skaffa de sig det ena eller andra genom förtjänsten af vinterarbetet, bestående i grufveds och andra materialiers framforslande till Sala silfververk. Här tillverkas också hjul. Virket härtill köpes från Färnebo socken (i Gästrikland), hvilken ligger omkr. 2 1/4 mil norr ut på andra sidan Dalälfven, eller från Möklinta. De förfärdigade hjulen säljas sedan vid marknaderna i Sala och Enköping, hvarest de skoglösa upplands-socknarnes inbyggare däromkring infinna sig. De få vanligtvis 15 daler för ett par oskodda kärrhjul och 4 plåtar för ett par skodda. Äfvenså förfärdiga enåkersborna dikningsspadar, skoflar m. m., hvilka de sälja. Här i socknen brännes ock tjära. En bonde vid Blomsterängen, som ligger vid pass 1/2 mil från kyrkan, har för några år sedan anlagt ett ryssoljebränneri. På många ställen hafva invånarne här tillfälle till fiske och kunna därigenom erhålla goda bidrag till sina hushåll. Sjön Hallaren,

som är så rik på välsmakande fisk af hvarjehanda slag, sköljer socknens hela västra sida. Klasbomyr, Nickelsbosjön, två sjöar, kallade Nyttingarne, Långsjön och Hofden ligga också här i socknen. Något fisk fångas

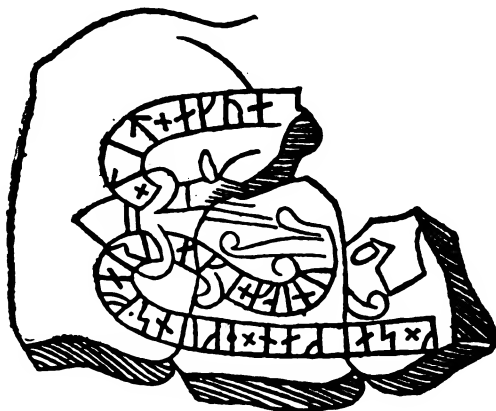
(Läsningen begynner längst ned.)

Läs: ERLYGN : LIT : AKVA : STEN : U(F)TIR : UNE — — — SIN : LIFSTEN : JA(U)G : RUNI :.

Det är: Erling lät hacka sten efter Une sin — — — Lifsten högg runorna.

ock såväl i Grafströmmen, som går från Hallaren ut i Klasbomyr, som i två åar, hvilka genomlöpa socknen och kallas Lilla- och Stora-ån. Allmänt berättas, att på heden, som ligger mellan Löfsta, Enåkers och Nora socknar, ett fältslag utkämpats mellan en uppsalakonung och en hälsinglandskonung och hvarest denne senare jämte en son stupat. Till minne däraf skall stora runhälls-stenen vara rest. Runristningen, hvilken väl nu icke kan fullständigt tydligt läsas, emedan stenens öfversta kant är bortslagen och dess sidor sönderhackade, har befunnits sådan, den å föregående sidan (401) är afbildad.

På hela åsen finnas ättebackar. På Nora hed står en annan runsten (se bilden). Endast följande ord kunna nu läsas å densamma:

(Från öfre vänstra hörnet.)

LIT : AKVA — — —G : SAIGAN : EGINS : FARI : AKI : GAINU.

I socknen finnas många mossar, som till stor nytta torde kunna uppodlas till äng.

Öfver-Tjurbo härad upptager hela östra sidan af fögderiet och utsträcker sig från Dalälfven i norr till Siende och Ytter-Tjurbo härad i söder till en längd af 4 3/4 mil. Häradets bredd är upp åt Dalälfven omkr. 1 1/4 mil, längre ned 1 3/4 mil, ännu längre söderut 1 mil och längst ned i söder mot gränsen till Siende och Ytter-Tjurbo härad blott 1/4 mil. I väster gränsar det till Wangsbro och Norrbo härad. I öster skiljes det från Wåla och Simtuna härad af sjön Hallaren, Grafströmmen, Klasbo-myr, Kyllingeån, Saladamm och Sagån, som alla ligga efter hvarandra från norr till söder och höra till samma vattensystem. Fordom var detta härad mycket större, sträckande sig då vidare söderut ända till Mälaren, från hvilken det nu är 2 1/2 mil aflägset. Den tiden kallades trakten Tyrbo hundari. Hundarit delades sedermera i två härad, af hvilka det ena nu kallas Öfver-Tjurbo och det andra Ytter-Tjurbo härad. I sitt vapen har det en tjur. På hvad sätt häradet påstås hafva fått namnet Tjurbo, skall längre fram, vid Ytter-Tjurbo härads beskrifning, omtalas. Detta härad har sitt tingsställe i staden Sala. I forna dagar höllos tingen under bar himmel vid Gulla grind i Sala socken, där platsen ännu utvisas. Bref, innehållande domar m. m., som där afkunnats, lära ännu finnas i behåll *). Häradet har 4 socknar.

Kumla socken.

Kumla socken †, som har 35 1/4 mantal, af hvilka 28 och sju åttondels äro skatte, 3 och fem åttondels krono och 2 3/4 frälse, ligger i häradets södra del, ne-

*) Tingsplatsen är en upphöjd men slät berghäll. I Kumla sock:s beskr. (af Kihlman) finnas ej mindre än 4 utslag, afkunnade vid Gulla grind åren 1410—1463, aftryckta. *(Red:s anm.)*

danför Sala stad, dit kyrkan synes. Sagån flyter på östra gränsen. Norrby och Tärna socknar ligga på andra sidan om densamma. I norr gränsar Kumla socken till Sala socken, i väster till Kila, i söder till Romfartuna, Tillberga och Sevalla. Socknens yta är ungefär 3/4 kvadratmil. Kyrkan står på kronogrund 1 mil från Sala. Den är byggd på en hög backe, som i forntiden varit en ättebacк eller, som sådana äfven kallas, jättegraf och kumbl (kummel). Häraf har socknen sedan erhållit namnet Kumbla (Kumla). I kyrkans

KUMLA KYRKA.

vapenhushvalf läses öfver en i färger skildrad sägen följande: Om helga daga jagade du foglar och harar: Förty skal tu nu ock i helvetit fara. Målningen framställer en jägare, som jagar två harar, hvilka åter sedermera bära honom, bunden på en stång, till ett i jorden uppgräfdt hål, hvari de nedsänka honom. Sådana egendomliga sinnebilder jämte bibliska skilderier finner man äfven inuti kyrkan, där hvalfvets hela yta är upptagen af dem. Kyrkan har nämligen ännu kvar den gamla målningsskrud, hvar-

med hon pryddes i katolska tiden*). I koret är en grafskrift öfver kyrkoherden här i socknen, herr Daniel Buschovius (Bescovius) (se bih. not 183). Denne kyrkoherde var förut kaplan i Älfdalens socken i Dalarne. På drottning Kristinas befallning gick han år 1644 under det då varande kriget med Danmark öfver till Norge med en hop dalkarlar från Älf-dalens och Wänjans socknar samt Oxebergs by i Mora, tillsammans omkr. 200 personer, och intog Särna med Hede och Ydre bygdelag. Denna socken m. m. blef sedan faktiskt afträdd till Sverige genom fredstraktaten i Brömsebro 1645 och har allt sedan tillhört vårt land. I en gammal kyrkohandbok, som denne herr Daniel medhaft på sin förenämnda krigsexpedition och ännu förvaras här i kyrkan, finner man på ett af bladen, som är sönderrifvet, följande anteckning: »Detta blad blef sönderrifvit i Siärna Capell den 25 Martii år 1644 af de barnen, som tå döptes och voro til ålder komne, Christnade af herr Daniel Buschouio, som orten intog». Det är att märka, att Särna med Hede och Ydre hörde, då de lågo under danska väldet, i Svegs socken i Härjedalen, hvilket landskap i sin helhet hörde till Danmark innan detsamma genom freden i Brömsebro år 1645 kom till Sverige. Såväl Särna som Hede och Ydre bygdelag hade ungefär 12 mil till sin socknekyrka, men prästerna i Sveg höllo alltid gudstjänst hos dem 3 gånger om året, så att oftare fingo de ej höra Guds ord predikas. Därför är det, som Buscovius skrifvit på bladet i kyrkohandboken, ingenting att förvånas öf-

*) Enligt hvad som i ett generalvisitationsprotokoll af den 4 nov. år 1630 är antecknadt, skulle dessa alfreskomålningar tillkommit 1482 och deras mästare varit Pictore Alberto Perlstickare.

(Red:s anm.)

ver. Ty under sådana förhållanden kunde godt barnen, som han kristnade, då han eröfrade orten, vara så till ålders komne, att de mäktade rifva sönder ett blad i kyrkohandboken. Från Älfdalen hitkom han till Kumla såsom pastor, och äfven här vet man berätta ett och annat märkvärdigt om honom. Han dog den 11 juli år 1677 (se bih. not 184). — Prästgården i Kumla är 1 $1/2$ mantal krono om 12 öresland, har god åker till 14 à 16 tunnors årligt utsäde, någorlunda äng, skog till gårdfång, vedbrand och hägnad. Kaplanen bor på klockaregården, som är ett åttondels mantal krono, hvartill äro två sädesvretar, den ena af 1 tunnas och den andre af 2 tunnors utsäde. Litet ängsmark hör också dit. Nästan i hela socknen finnes en bördig sädesjord, som består af lera. Äfven lösjorden, eller den med sand och mylla mer än med lera blandade jorden, bär ymnigt säd, ty inbyggarne hafva ingen möda ospard vid åkerbruket. Mellan åkerdikena är afståndet ej gärna öfver 10 à högst 12 alnar, och åkrarne äro lagde så att de äro på midten kullrige och jämnsluttande åt sidorna, att syra ej måtte kvarstanna (afhälliga). Med dikningen förfara de ock på ett eget, på andra håll ej brukligt, sätt, som är anmärkningsvärdt och skall på annat ställe vidare omtalas. Alla byar, som ligga omkring kyrkan, äro med sina ägor mycket inträngda mellan hvarandra samt hafva till större delen litet utrymme. Genom socknen sträcker sig en stor sandås (Kumlaheden), hvilken sedan går in i Romfartuna. Alla hemman, som äro belägna intill densamma och på honom hafva sin utmark, äga icke särdeles fördelaktig betesmark men skog, tillräcklig till husbehof, dock icke till husbyggnad. De andra byarne i socknen hafva bättre bete för boskapen, men dessa hafva däremot otillräcklig skog eller till och med,

såsom förhållandet är med Bonsta och Ynglinge byar, som ligga i norr och nordost om kyrkan, och Nilsbo, söder om densamma, alldeles ingen. Till nästan alla socknens byar finnes tillräcklig ängsmark. I synnerhet hafva de gårdar och byar, som ligga i socknens södra del, såsom Ransta by, Öster- och Wästerby samt Wäst-Tärna, vidsträckta ängar, där gräsgrödan för året ofta icke utan stor möda hinner afbärgas. Engarns, Wäst-Tärna, Åkersbo, Bonsta, Österby och Holmbo hemman hafva fiske i Sagån, som löper fram på socknens östra gräns, dit dessa nämnda byars ägor sträcka sig. Alla de öfriga hemmanen i socknen äga intet fiskvatten. Vid Ransta by framgår visserligen ett vattendrag, nämligen en å (Ranstaån, Lillån), som kommer från Kila, löper förbi Wads kvarn, som har 2 par stenar, så förbi byn här och sedan vidare söderut till Sevalla, där den faller ut i Sagån; men i nämnda å fånga ranstaborna endast kräftor. På Toppeberget, som ligger ned åt socknen (på västra gränsen), sammanlöpa Kumla, Kila och Romfartuna socknar. På detta berg lära finnas stora fördjupningar, liknande fjät eller spår efter människo- och djurfötter. Berget är det högsta i denna trakt. — Kumlaborna lefva uteslutande af sitt åkerbruk. Några af dem förtjäna understundom penningar med att köra foror mellan Falun och bergslagen eller mellan andra orter. — I socknen ligger:

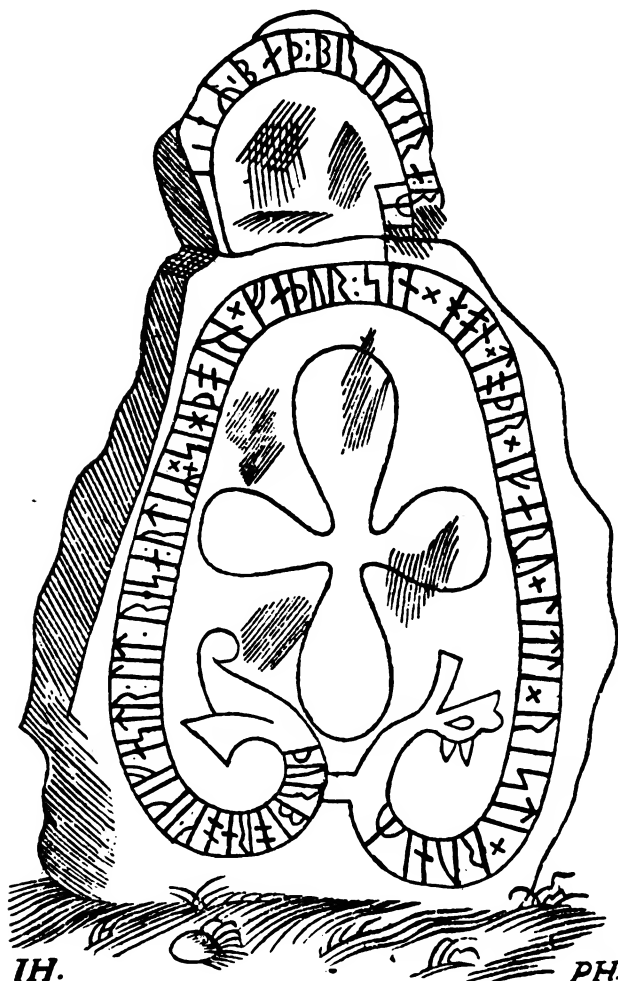
Ransta säteri, som är 1 mantal och bebyggdes till säteri år 1686 af herr öfversten Joh. Sparfvenfeldt. Det äger åker till vid pass 16 tunnors årligt utsäde, betydligt stor äng, tillräcklig skog, 8 rå- och rörstorp. Säteriet tillhör kammarherren, öfverhofstallmästaren och riddaren, herr Joh. Hindric (Henrik) Sparfvenfeldt.

Kila sockn.

Kila socken †, fordom Kalum, skjuter fram som en kil mellan Kumla och Sala socknar på ena sidan samt Romfartuna, Fläckebo och Färnebo socknar på andra sidan. De förstnämnda två ligga öster och de sistnämnda tre socknarne väster om den. Socknen är 2 1/4 mil lång i norr-söder men blott 3/4 mil bred tvärs öfver midten, där kyrkan ligger. At båda ändarne afsmalnar den. Af denna sin form har socknen förmodligen erhållit namnet Kila. Hemmantalet uppgår till 32 och tre åttondelar, då prästgården, här som i häradets öfriga socknar, däri ej är inbegripen. Af det nämnda hemmantalet äro 28 och tre åttondels mantal skatte, 4 3/4 frälse och 1/4 mantal är krono. Kyrkan står på kronogrund. Stora landsvägen mellan Wästerås och Sala löper förbi den. Från kyrkan till Sala är afståndet 1/2 mil. På kyrkans altartafla, som förfärdigades år 1450, läses följande munkverser:

Pro nobis Christe probrum patiens
pie triste
De sancto mundo et Sangvine
profluit unda
Et sacramentum Cristus dans
petra tacentem
Fert crucis hic lignum, reputans
alii dignum.

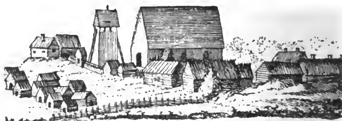
Ett stycke söder om kyrkan, på Grällsta bys gärde, vid bron, där stora landsvägen går fram, står en runsten. På den samma (se nästa sida) läses:

THURBIORN : OK : IGIFASTR : LIT : RESA : EBTIR : SIGHDORN : FADUR : SIN : HAN : TODR : I FARU : LITLI : RISTI . RUNIR : — — — ER : BAD : BRU : GERA : R — — AR.

Det är: Thorbjörn och Igifastir läto resa denna sten efter sin fader Sigdorn, som dog i fara. Littli ristade runorna. — — er befallde göra bron.

Stycken af stenens krön äro bortslagna, hvadan sista satsen blir ofullständig. — En runsten finnes också vid Wästerby. Vid Lågsta by synas lämningar efter ett kapell med dess bogårdsmur. På Lågsta hed finnas begrafningsplatser. — Prästgården är 1 1/4 mantal krono om 10 öresland, har omkr. 11 à 13 tunnors årligt utsäde, skog, äng och mulbete tämligen tillräckligt. Kaplanen bor på klockaregården, som är ett sextondels mantal krono, hvarest ena året utsås

KILA KYRKA.

1 tunna och det andra 6 fjärdingar. Litet höslog hör ock hit. Skog och mulbete nyttjas af prästgårdens. — Hvad socknens åkerjord beträffar, så äga de hemman och byar, hvilka ligga omkring kyrkan, såsom Tullsta, Kullbacka och Grällsta jämte, i södra delen af socknen, 1/2 mil från kyrkan belägna, Lånsta, en mycket god sädesjord af väl brukad och häfdad lera, där åkrarne ligga afhälliga och luta efter hvarandra nedåt ån, som löper igenom dessa sädesgärden. Dessutom äro åkrarne väl afdikade och ännu smalare än åkrarne i Kumla socken. Men de äro icke alldeles jämna eller släta

utan något ryggade. Plogen brukas här både höst och vår till det åkerland, som man ärnar göda det året. Vi hafva förut anmärkt, att man här omkring Salberget har den bästa åkerbruksmetoden. Kilabornas hufvudnäring är åkerbruk. De inbärga vanligen rika skördar. — Ån, som nyss nämndes, är densamma, som i Kumla socken löper förbi Wads kvarn och Ransta by samt sedan i Sevalla flyter ut i Sagån. Om man här i socknen följer hennes lopp uppåt, så passeras kyrkan, Tullsta by och längst upp i norra delen af socknen möter Ljömsebo- (Ljumsebo- el. Jumsbo-) sjön, från hvilken ån här utflyter. De i denna del af socknen (norra delen) liggande byarne, Jungfrubo, Ljömsebo (Ljumsebo), Wästanbäck, Åsbo och Östanbäck, hafva svagare åker, mest mojord eller skogsmylla, än de i socknens midt. Där finnas vidsträckta men bergiga och skogiga ängsmarker och någorlunda betesmark. De hafva äfven litet fiske i sjöarne Alten (el. Arten), Ekan, Skrifvaredammen, Lisjön, Större Kråk-tjärn och Mindre Kråktjärn. Om sin skog hafva de norra byarnes åbor tvistat med Färnebo- och Fläckebo-borna, som äro deras grannar på västra sidan om deras ägor. Här uppifrån norra sockentrakten hafva Gullvalla by och de andra små afgärdade hemmanen ända nedåt Sätra brunn (som ligger $1/2$ mil väster om kyrkan och strax skall omtalas) tillräcklig men sidländt belägen åker och äng samt besvärlig betesmark. De hafva ock fiske i två sjöar, som ligga uppåt Gullvalla by. Äfven dessa gårdars ägare hafva tvistat med Fläckebo- och Färneboborna om sin skog. I nordost och vidare på den kanten af socknen, där Wästerby, Sörbo, Ringvalla, Kottebo och Wålen (el. Wållen) ligga, finnes bättre åkerjord, än den sistnämnda, men den är mycket stenig. Äfven god ängsmark finnes här och någorlunda bete. Sko-

gen är, sedan dessa byars åbor tvistade med salaborna om densamma, till största delen uthuggen. Bännerstigen (Benner-) med de små byarne, som ligga utför romfartunasidan, såsom Fängsbacka, Broarne, Olsbo, Hebo, Dalkarlstorp, Målaretorp, Muren och Gubbva(d), hafva sandig åkerjord och icke särdeles stor tillgång på skog, äng och betesmark, åtminstone ej i proportion mot de andra. Näst efter jordbruket lämna körning af foror samt bränning af kalk- och tegel inbyggarne största inkomsten. I sin egen socken hafva de ej kalksten, utan de hämta den från Sala grufva, som icke är belägen så långt härifrån. — I socknen ligger

Sätra hälsobrunn. Denna oväderliga källa, som upptäcktes af doktor Samuel Skragge år 1700, då han var provinsial-läkare (medicus) här i höfdingedömet, är belägen $1/2$ mil väster om Kila sockens kyrka, 3 mil från Wästerås och 1 $1/4$ mil från Sala. Anledningen till upptäckten var den, att häradshöfdingen i Norrbo härad, Gyllenhök, meddelade doktor Skragge, att han med vattnet ur Sätrakällan fullkomligt återställt ena armen, som hade varit lam. Doktor S. anställde då prof med källans vatten och fann det samma vara ett ypperligt hälsovatten. Året därefter, sålunda 1701, besöktes brunnen af många människor, hvilka genom att begagna sig af vattnet här fingo åstundad bot för många egenartade och svåra sjukdomar. Sedermera blef platsen bebyggd med nödiga hus för brunnsgäster och dessutom mycket påkostad af baron Johan Flemming. Sedan biskopen herr doktor And. Kalsenius blifvit ägare, uppbyggde han här många hus, hvarefter han år 1748 testamenterade brunnsorten till Uppsala akademi, som ännu innehar densamma. Själfva brunnskällan, öfver hvilken brunnshuset är byggdt, kallas Heliga Trefaldighetskällan. Den har 3 särskilda

fourcer (ådror), $1 \frac{1}{2}$ aln från hvarandra. Häraf har källan fått namnet. Omkring 400 steg från brunnshuset är, nere på ängen, en annan med själfva brunnskällan likartad källa belägen och ännu en tredje finnes, som ligger längre bort vid det så kallade Brud(e)-berget. Båda dessa sistnämnda källors vatten hafva samma hälsogifvande kraft, som den förstnämnda. — Sätra hälsobrunn är för öfrigt belägen alldeles vid gränsen mellan Kila och Fläckebo socknar*).

*) Sätras mineralkällor uppkvälla alla vid slutet af en sank, buskbevuxen, stor, ful och föga bördig slåttermosse, kallad Solinge myr En utsträckt halfcirkel af barrskogsklädda berg liksom omfamnar brunnens samfälda lokal i nordlig riktning från öster till väster. Brunnsorten är icke, hvad man egentligen kallar, vacker och välbelägen, men om naturen varit något njugg att här utdela sina behag, så har däremot människoverksamheten så mycket ihärdigare sökt försköna stället. — Under sitt vistande på orten hade den ofvannämnde häradsh. Gyllenhök hört, att allmogen vissa tider, i synnerhet i solgången, besökte denna källa och att flere här blifvit botade. 1698 ock 1699 gjorde han försök att genom badning lindra plågorna i den lama armen. Försöket lyckades. Då doktor Skragge hitkom och upptog Trefaldighetskällan, år 1700, var trakten ett med albuskar öfvervuxet kärr. Sedan S. inlöst de små hemmansdelar, hvarpå brunnen blifvit upptagen, nämligen Fängsbacka $\frac{1}{4}$ m. kr., Broarne $\frac{1}{8}$ m., bekom brunnen sina ägor. Första åren var källan obetäckt. En jordvall var däromkring uppkastad. Inga boningshus funnos. Gästerna bodde i byarne omkring brunnen. Sedermera uppbyggde åtskilliga ståndspersoner åt sig bostäder härstädes. Skragge dog 1718, då systern, prosten Hollstenii änka och sedan, efter henne, hennes son, dokt. Hollsten, ärfde Sätra brunn. Han var provinsialmedikus i Wästmanland och själf brunnsläkare vid sitt Sätra. Efter hans död, 1736, sålde arfvingarne Sätra till regementsfältskären Christ. Wolff och dennes son, provinsialmedikus Walentin Wolff, hvilken sistnämnde då blef brunnsläkare här. Ändtligen inköptes brunnen, år 1744, för 24,000 daler kopparmynt af biskopen Kalsenius, som ock köpte alla enskilda personer tillhöriga byggnader därstädes och testamenterade sedermera alltsammans till Uppsala universitet. Den gamla eller stora alléen är anlagd af baron Flem-

Limsta säteri om 1 mantal jämte Stora och Lilla Krylsbo, 1 mantal, som är ladugård under Limsta, ligger söder om kyrkan och inåt Kumla socken. År 1686 ägdes gården af fru Marie Hägerstierna, som då byggde honom till säteri. Till säteriet hör något så när tillräcklig åker men ringa äng, skog och bete. Nu äges Limsta säteri af brukspatron Petter Matthiesens arfvingar.

Sala socken.

Sala socken * ligger omkring Sala stads ägor och gränsar i söder till Kumla, i väster till Kila, i öster till Norrby och i norr till Möklinta. Norrby, Möklinta och Enåker sammanlöpa med Sala socken på en holme i sjön Hallaren, som kallas Käringholmen. Socknen omfattar en yta af omkring 1 1/4 kvadratmil och har 25 och tre sextondels mantal, af hvilka 6 och tre sextondels äro krono och resten skatte. Den hade ett större hemmantal innan byarne Bråsta(d), Ekeby, Öster-Sala, Köpvalla m. fl. lades under Sala stad, sedan den i konung Gustaf II Adolfs tid blifvit anlagd. Kyrkan, som står på kronogrund, är belägen en åttondels mil norr om Sala stad, där silfververket är till finnandes. Den lär vara ganska gammal, hvilket man kan sluta till icke blott af de oformligt tjocka gråstensmurarne utan ock däraf att i

---

ming, parkerna m. m. af förste arkiatern P. von Afzelius 1799—1800, då han här var brunnsintendent (1796—1825). Därigenom blef Sätra brunns utseende alldeles omskapadt. På en minnesstod, som bevarar Afzelii minne, läses följande ord, som syftar på dessa hans anläggningar:

Måtte de vårdas, trifvas och utvidgas!

(Eft. G. Borgm. Förs. till beskr. öfver Kila s:n.)

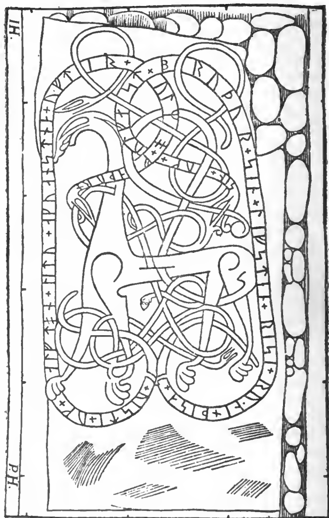
(Red:s anm.)

dess södra hörn eller i södra långväggen är en runsten inmurad, hvilket tydligen skett, då kyrkan byggdes. Af detta senare följer, att kyrkan måtte vara en bland de första kyrkor, som uppfördes i vårt land sedan kristendomen fått insteg, ty i dessa de äldsta kyrkorna finner man på många håll runstenar och fornlämningar, antingen lagde till grundvalar (tröskelstenar), eller ock inlagde i murarne, hvilket skedde af den orsaken, att sådana de otrognas minnesmärken måtte blifva förstörda och utrotade på samma gång som själfva hedendomen (se bih. not 185). På den nu omtalade runstenen (som har det utseende, bilden å nästa sida utvisar) läses:

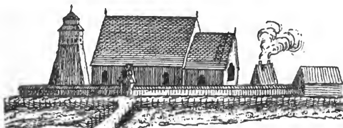
VISTI : UK : ALFTON : LITU : AKVA : STAN : YFTIR : ULMO : FADUR(N) : SIN : UK : ULFAST : BRUDUR : SIN : LIFSTEN : RISI : RUNI : DISA.

Det är: Wisti och Alftan läto hugga sten efter sin fader Ulmo och Ulfaster sin broder: Lifsten ristade dessa runor.

Liksom Norrby kyrka har nu, hade Sala sockens förr ett litet torn på takafsatsen, där den lägre betäckningen öfver koret börjar. Likaledes har den äfven förr varit bredare än nu, men norra väggmuren blef i konung Gustaf II Adolfs tid nedtagen och inflyttad, på det kyrkan skulle blifva mindre och trängre, så att en stor del af folket alltså blefve nödsakad att lämna denna kyrka och intaga sina platser i den nybyggda stadskyrkan. Ett kapell har förr funnits här i socknen. Det låg norr om kyrkan, där Sala damm nu är, och där ett hemman ännu i dag heter Kapellbo och platsen eller holmen i dammen, hvarest kapellet varit beläget, Kapellholmen. Sala silfververk, som består af bok- och vask(are)hus, smälthytta, drifhus, rostugnar och

I.H.
P.H.

en sågkvarn, hvarom förut är taladt, ligger strax invid kyrkan. Dammen, hvars vatten gifver silfververket drifkraft, är $1/2$ mil lång och på sina håll rätt bred, i synnerhet är detta fallet längst upp vid Ösby och Åby byar. Där inlöper vattnet, som kommer från Hallaren, i densamma. Hallaren ligger en mil från Ösby och hålles uppdämd endast för detta verk, och dess vatten får allenast efter bergslagens förordnande framsläppas genom dammen och grafströmmen där uppe. Af Sala damms vatten ligga många byars åker- och ängsmark dränkta. Byarne hafva ock därför er-

SALA SOCKENS KYRKA.

hållit förmedling på hälften af skatten. Ösby och Åby byar hafva där sin förnämsta äng och höslog. Ansenliga mängder fräken och annat sjöfoder bärgar årligen här i dammen hvar och en för sina ägor. Man har beräknat, att 2,000 sommarlass dylikt foder årligen erhållas. Prästgården ligger vid dammen, icke långt från kyrkan. Förr låg den, där nu silfversmältverket är beläget. Dess ägor blefvo då mycket skadade af vattenuppdämningen för hyttan. De stodo oftast året igenom under vatten. Socknemännen anhöllo för den skull hos konung Johan III, den 20 december år 1574,

att de skulle få tillbyta sig det hemman, som nu är prästgård. Detta hemman hette då Wideboda och ägdes af en bergsman. De erhöllo ock högstbemälte kungl. maj:ts bifall härtill. Sedan lade konung Gustaf II Adolf därtill ännu ett hemman jämte 1/4 mantal Björktorpet, så att detta prästbol består nu af inalles 2 1/4 mantal. På ägorna bo 16 dagsverkstorpare. Utsädet är årligen omkr. 20 tunnor. Äng finnes till öfver 200 lass hö, skog till nödtorft. Prästgården har ett godt fiske i Sala damm. Kaplanen bor vid kyrkan på klockaregården, som räknas för ett åttondels mantal krono. — De hemman, som ligga norr om stadsägorna, hafva stora utrymmen och mycken skog och utmark, så att de ännu mäkta leverera sin grufved till silfververket för utlagorna, men de äga mycken svag åkerjord, bestående af mo och jäslera, hvilken icke är så särdeles fruktbar. Brodd(e)bo by, som ligger här uppe i norra delen af socknen och 1 1/4 mil från Sala stad samt är gästgifvaregård på stora landsvägen, som löper här förbi upp åt Hedemora och Falun, har endast sandjord till åker. Byamännen hinna dock genom gödning bebehålla den i god växtkraft, emedan de hafva mycken ängsmark och kunna underhålla tillräcklig boskap. Till och med ännu flera ängar, än de hafva, skulle kunna upptagas af mossar och kärr, som här i trakten finnas i myckenhet och ännu ligga till ingen nytta. I socknens södra del, d. v. s. söder om staden, finnes ingen skog, men i riklig ersättning för denna skogsbrist hafva de hemman, som ligga där, desto större och bättre åker-, ängs- och betesmark. Åkern brukas i allmänhet väl, men hemmanen äro klufna i många små delar, som äro besuttne med så mycket folk, att man mångenstädes träffar 4 hjon på åttondelen eller 32 personer på mantalet. På grund häraf förslår säl-

lan årsskörden. De skaffa sig hvad som felas i årsuppehället genom åtskilliga slags körslor vid silfververket samt genom forors fraktande mellan bergslagen och städerna. Fiske har något hvar af Sala-sockenborna tillfälle idka, ty här i socknen ligga, utom sjön Hallaren, som är så fiskrik, äfven Hillingssjön, Igelsjöarne, två små sjöar, som kallas Tärningarne, Wallsjön, Klasbo myr, Sala damm och några för grufvans skull uppdämda dammar, såsom Skrifvaredammen, Kråktjärnsdammen, Myggsjö-, Harsjö-, Olof Jons-damm och många fler, som innehålla fisk. Norr ut i socknen ligger Lovisebergs silfver- och kopparverk. Det är beläget omkring 1/4 mil norr om kyrkan. Dit höra åtskilliga grufvor. Hedvigs, Ulrikas, Eleonoras och Jungfru silfvergrufvor, som allesammans ligga inom en åttondels mil, hafva fordom bearbetats men sedan legat öde till år 1747, då de af Lovisebergs bolag blefvo upptagne. Nu vinnes där mycket silfver genom den nya smältningsprocess, som år 1750 infördes vid Sala hytta. Koppargrufvor, i hvilka här arbetas, äro följande: Lovisæ koppargrufva, upptagen vid slutet af år 1741, gifver ganska vacker kopparmalm och är nu 16 famnar djup. Vattenkonststånggången, som nyligen blifvit med stor kostnad för vattnets uppfordrande ur denna grufva anlagd och nu är i ordning, lär vara den längsta, som finnes vid någon grufva i hela riket, ty stånggången sträcker sig ända från grufvan och ned till Kyllinge kvarn vid Sagån, en längd af drygt en fjärdedels mil. Gustafs koppargrufva upptogs i maj månad år 1742. Den gifver äfven god malm och är 13 famnar djup. Karls koppargrufva, upptagen vid samma tid som förenämnda, är blott 9 famnar djup. Bägge dessa grufvor, som ligga omkr. en åttondels mil sydost om Lovisæ grufva, hvilade från sept. månad år 1743 till april

månad år 1749. Här finnas äfven flera ganska vackra kopparanledningar. Lovisæ kopparhytta, tre åttondels mil från grufvorna, privilegierades år 1743 och stadfästes vidare år 1749. Vattnet till den samma erhålles genom kanaler. Silfret, som erhålles vid detta verk, smältes vid Sala hytta. Två järnmalmsgrufvor ligga också här i trakten samt äro bearbetade, nämligen Nyängs- och Tövädersgrufvan. Båda föra goda malmarter. Vid Armanboda (Armansbo) rusthåll, som icke ligger långt ifrån dessa grufvor, och där upptäckaren af och delägaren i detta bergverk, herr inspektor Petter Bergkvist, bor, kan man få se, huru ojämna och tofviga ängar kunna lätt och väl göras släta och jämna. För att åstadkomma detta är redan förut ett och annat sätt påfunnet och kändt samt på några ställen i landsorten praktiseradt, såsom sättet med tofplog, harf o. s. v., men någon af dessa metoder lär ej motsvara eller uppväga denna i anseende till obehöfligheten af dragare, som nödvändigt erfordras vid dessa äldre. Hela »maskinen», som med den här begagnade metoden erfordras, består af en yxa af trekantig form (flåhacka). Mot udden är den hvass, och upp åt basen är skaftet fästadt vinkelrätt i den såsom i en hacka. Då karlen (eller en gosse, ty någon större styrka vid den lätta hackans begagnande erfordras ej än att lyfta den, ty effekten (force) åstadkommes vid och af farten vid dess fall) huggit med den på tre ställen emot hvarandra in i torfvan nere vid marken och så ändtligen på den återstående fjärde sidan, så är torfven lös och kan lätt tagas bort. Dessa löshuggna tofvor läggas tillsammans på ängen i högar för att multna och utgöra efter ett års förlopp en god och kraftig gödsel.

Möklinta socken.

Möklinta socken †, fordom kallad Möklötta, Mikleta och Miklinta ligger ofvanför Sala socken och gränsar i väster till Färnebo, i öster till sjön Hallaren, på hvilkens andra sida Enåker är belägen, och i norr till Dalälfven. Socknen upptager en yta af ungefär 2 kvadratmil och har 45 och tjugotre tjugofjärdedels mantal, af hvilka 37 och ett tolftedels äro skatte och

MÖKLINTA KYRKA.

8 och sju åttondels krono. Socknen är folkrik. Folkmängden, små och stora sammanräknade, uppgår till 1,400 personer, hvilket utgör öfver 30 på hvarje mantal. Kyrkan, belägen på kronogrund, står på en hög sandås, som, i vårt län, är början af den ena grenen till samma ås, som vi råkade i Badelunda och Romfartuna socknar (Badelundaåsen här benämnd Fornbyåsen). Den kommer in i Möklinta från Kopparbergs höfdingedöme på andra sidan Dalälfven, där den går

förbi By sockens kyrka. Många gamla grafplatser ligga på denna ås. — Möklinta kyrka är en af ortens vackraste landskyrkor. Altartaflan (altarskåpet) i densamma, ett vackert bildhuggarearbete, föreställer medelst konstnärligt skurna figurer personer och händelser ur bibliska historien likasom altartaflan i Wästerås domkyrka. Taflan och bilderna äro förgyllda. Kyrkan har ett vackert orgverk och sköna klockor, af hvilka den största väger något öfver 15 skeppund. En fana, benämnd helige smedens fana, förvaras från katolska tiden i kyrkan. På fanans ena sida är afmålad en smed, som i den ena handen har hammare och tång. Ofvanför läses: Divus Faber cum uxore sua. På fanans andra sida läses: Sanctus Johannes, Sancta Maria. Det berättas, att den på fanan förevigade smeden förfärdigat kyrkdörrens järnbeslag, hvilket är ganska konstnärligt arbetadt. I katolska tiden lär man burit denna fana i högtidlig procession under många vördnadsbetygelser (fjäs) och mycken ståt (begängelse). Kyrkans nedre del är uppförd af gråsten, den öfre af tegel. Enligt en i socknen gängse sägen skulle kyrkan vara uppbyggd för gåfvor (eleemosynis) af den ofvannämnda rike smeden. Till kyrkan gaf äfven biskopen i Wästerås, Magnus (Mathias) Eskilli, som lefde vid år 1356, etthundratrettiosju dagars aflat. Prästgården, som förr kallades Öster Hammarby, är 2 mantal krono, har 12 à 16 tunnors årligt utsäde, äng till 100 lass hö, tillräcklig skog och mulbete samt ett godt fiske i Storsjön eller Fornebysjön. Ett halft mantal i byn Östanhede hör äfven till prästgården. Detta hemman, som har 4 à 5 tunnors årsutsäde, lades år 1585 den 12 juni af konung Johan III under prästgården, för den skada denna sistnämndas ägor lida af vattnets uppdämning vid Sala dammar. Till prästgården hör också ett åtton-

dels mantal Säljebo. Kaplansbolet i Östanhede by är 1 mantal krono med 5 tunnors årsutsäde och äng till omkring 50 lass hö. Gården har äfven god skog och betesmark. — Socknen har ingen särdeles god sädesjord, ty den består mestadels af sand, mo, sur lera och vesjord. Åkern gifver därför sällan så mycken säd, att den räcker till för de många invånarne, utan nödgas dessa nästan hvarje år köpa brödsäd. Äfven ängarne hafva merendels svag växtkraft och äro därjämte mycket sanka, och många lida stor skada af vatten, af hvilket de somligstädes stå dränkta nästan hela somrarne, beroende på uppdämningen i Hallaren. Häraf följer, att någon större mängd boskap icke här kan underhållas af brist på foder, hvilket återigen har det med sig, att åkrar och gärden icke kunna så ofta gödslas, som den svaga jorden fordrar. Ty sådan jord, som möklintaborna hafva, kräfver ofta gödsling, om den skall bära någon säd. Tillfälle till samling af gödningsämnen ur myrar och aldermossar torde här nog gifvas, ty dylika marker, som därtill vore lämpliga finnas på många ställen, och arbetet, som inbyggarne, om de nu befattade sig därmed, därpå använde, skulle väl löna sig genom rikare skördar. En stor del af sin inkomst hafva inbyggarne af kolning. De hafva ock vunnit en sådan färdighet i denna handtering, att de däri öfverträffa andra, som äfven sysselsätta sig med kolmilors uppsättande och brännande. Man lär icke på andra håll mäkta bränna så fasta och goda kol, som de, hvilka bekommas härifrån socknen. Kolning lär här i socknen bedrifvas i så stor skala, att icke mindre än 4,000 stigar kol årligen härifrån afföras. Kolen levereras vid Sala silfververk och bergslag, under hvilkens disposition skogarne här så väl som i de öfriga fögderiets socknar stå. Barrskog fin-

nes rikligen på alla håll i socknen och somligstädes äfven vacker löfskog. I Möklinta bedrifves äfven någon näfvertäkt (näfverflått), tjärbränning (på ett och annat ställe) samt tillverkning af hjul, både skodda och oskodda, hvilka för det mesta säljas på Sala marknad kyndelsmässotiden. Följande sjöar ligga i socknen: Hallaren (västra delen; östra delen hör till Enåkers och södra delen till Sala socken), Forneby- eller Storsjön, Gammelbysjön, Hällsjön, Ottsjön, Byrsjön, Lilla Ljusen och Stora Ljusen. Inbyggarne hafva sålunda godt tillfälle till fiske. De få äfven under lektiderna, särdeles i Hallaren, så mycket fisk, att de icke blott hafva tillräckligt däraf för sina hushåll utan äfven något att aflåta. Dalälfven åtföljer socknens hela norra sida. I denna flod fångas äfven fisk. I synnerhet är fisket vid Forsbo och kaptensbostället Öster Bennbäck gifvande. Där fångas, särdeles om våren, gäddor, harr m. m. Hallarsboda- och Sundsbackafisken äro taxerade. — I socknen finnas två kopparhyttor. Den ena är Hanshyttan, som Bäsninge koppargrufvas ägare rå om. Denna grufva ligger midt emot Folkärna socken på andra sidan älfven. Den andra kopparhyttan är Mårtensbo, hvarest kopparmalmen från Norbergs och Wästanfors koppargrufvor smältes. Vid Fornby by här i socknen finnes en runsten, som dock är sönderslagen i tre delar. Ett stycke, omkr. fem åttondels aln i kvadrat, af densamma är upprest midt i byn, väster om stora landsvägen. De runor, som ännu finnas kvar på stycket, äro: RFAJJRIRISL. De båda andra delarne ha icke kunnat återfinnas. I åsen har man här funnit pilar i urnor. I byn är gästgifvaregård på stora landsvägen, som går från Wästmanland och in i och igenom By socken, som ligger i Kopparbergs höfdingedöme.

W å l a h ä r a d ligger i nordöstra delen af detta fögderi samt gränsar till Gästrikland i norr och Uppland i öster. D e t h a r i s i t t v a p e n e n ö p p n a d h o f t å n g. Häradet har nu sitt tingsställe vid Wåla kyrka. Socknarne äro 4. I Wåla socken ligger upp åt Dalälfven och på sidan om Tierps socken i Uppland en h ä r a d s a l l m ä n n i n g. På dennes mark ligger sjön Toften. I Nora socken vid skillnaden mellan Öster Färnebo i Gestrikland, By socken i Kopparbergs höfdingedöme och Möklinta samt Enåkers socknar ligger äfven en k r o n o a l l m ä n n i n g s p a r k. Skogen på denna består af god fura, gran, björk, al och litet ek. I södra delen af häradet, nedanför Wåla, i Harbo socken ligger också en a l l m ä n n i n g, som gränsar till Wittinge socken i Torstuna härad, hvilken längre fram omtalas. Denna allmänning uppmättes år 1742 och befanns innehålla 1,511 tunnland, hvaraf endast 1,744 tunnland voro bevuxne med skog, och de öfriga 767 tunnlanden voro mossar, som mycket väl äro odlingsbara, emedan de flesta äga fast grund och äro högbelägna, så att vattnet kan afledas från dem antingen åt Huddunge eller inåt denna socken.

Wåla socken.

W å l a socken * ligger längst upp inåt Tierp i Uppland och Hedesunda i Gästrikland. I väster gränsar Wåla socken till Nora och i söder till Huddunge socken. Den innehåller 103 3/4 mantal och är sålunda en bland de största socknarne i hela höfdingedömet. Af nämnda hemmantal äro 81 1/4 skatte, 9 1/2 krono samt 13 mantal frälsehemman, säterier inberäknade. Kyrkan står på kronogrund. Den har ett litet prydligt

torn midt på taket. Den 1 maj år 1746 slog åskan omkring klockan 4 eftermiddagen ned i kyrkan två gånger med kort mellantid. Tornet blef då något skadadt; några spånor och bräder samt täckningen nedkastades till marken. Inuti kyrkan remnade en pelare i norra kyrkomuren, och vid kyrkdörren uppstod också i muren en spricka. Jorden under golfvet i några närmast orgläktaren belägna fruntimmersbänkar var uppkastad öfver bänkarne, och det besynnerligaste var, att alla kyrkans bänkdörrar, ehuru de blifvit af klockaren efter

WÅLA KYRKA.

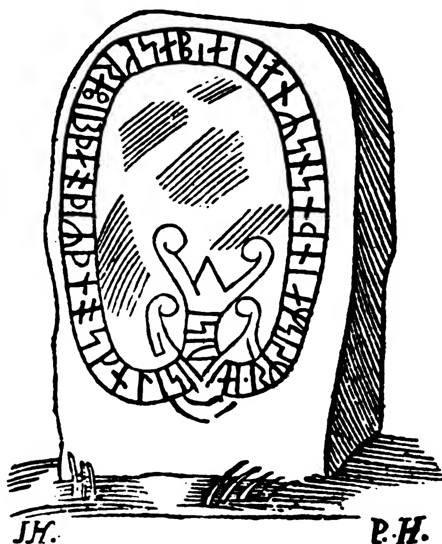
kyrkmenighetens utgång ur kyrkan samma dag med sina lås eller järnsprintar stängda, af åskslagen öppnades. — På en grafsten, som nu är lagd ofvanpå altaret till altarbord, läses följande: Hic jacet honorabilis vir, Dominus Petri Christierni, qvondam Canonicus in Walo, Sachristiæ fundator, idemque obiit Anno Domini 1428 d. 14 Calend. Mart. Ejusanima sit in Christo. Amen. På en annan grafsten, som ligger ne-

danför altaret i koret, står: Anno Domini MCDXCI. III die mensis Junii obiit honorabilis vir, Dominus Albertus Alberti, Curatus Ecclesiæ Wala & hic Sepultus.

Prästgården är 2 hela hemman jämte 1 dito i Åby by, öster om kyrkan. Tillsammans utgöra dessa hemman 22 och två tredjedels öresland. Årliga utsädet är omkr. 22 tunnor. Tillhörande ängsmark är nog vidsträckt men svag. Skog finnes till nödtorft af gärdsel, stör och vedbrand. Förnämsta betet har prästgården vid Åby fäbodar, som äro belägna på den förenämnda allmänningen, omkring en mil från kyrkan. Fiskvatten har prästgården i Tämnaren för Åby präststom (hemman), men det kan sällan begagnas, då sjön ligger så långt bort. Den ligger nämligen en mil öster om kyrkan och prästgården på gränsen till Tierp. Småfisk fångas understundom i en liten förbi prästgården flytande å, som har sitt utlopp i sjön Tämnaren. Tre torp ligga på prästgårdsägorna. — Äfven kaplanen har sitt boställe i Åby. Detta består af 1 mantal krono, men därpå utsås ej mer än omkr. 3 à 5 tunnor om året. Den till kaplansgården hörande ängen är någorlunda god. Skogen och betet har gården ute på allmänningen vid Åby fäbodar. Äfven kaplanen har fiskvatten i Tämnaren. Vid Åby finnes en runsten, om hvars inskrifts rätta tolkning man icke är riktigt säker.

Midt i socknen, där kyrkan ligger, är ingen skog. Hemmanen, som ligga där, äro sålunda alldeles skoglösa, men de hafva i stället en bördig sädesjord, bestående af lera, och merendels skörda dessa hemmans åbor hvarje år så mycken säd, som behöfves för deras hushåll och däröfver, så att de alltid hafva någon spannmål att sälja för att med inkomsten betala sina kronoutskylder och köpa för hushållen nödvändiga va-

ror. Samma är förhållandet med byarne söder om kyrkan åt harbohållet. De byar däremot, som ligga både väster, norr och österut i socknen, hafva sämre åkerjord. Den är mera stenig. För deras innehafvare plägar sällan årsskörden räcka till. De hafva dock nödtorftig skog till vedbrand och hägnad och somliga äfven till förfärdigande af mindre laggkärl men icke till

Runstenen vid Åby.

timmer. Timmerskog finnes ingenstädes i socknen utom på allmänningen och vid herrgårdarne Aspenäs och Lindsbro. Öfver hela socknen är betesmarken i det stora hela rätt klen, och boskapsskötseln drifves här nätt upp så högt, som hvar och en hushållares råd och förmåga sträcker sig. Äfven ängarne äro merendels svaga, på många ställen belamrade med sten

och buskar. Stäker*) lär här växa i ymnighet, hvarigenom landtmannen ofta har en kännbar skada genom förlust af sina öke- eller hästkreatur, för hvilka denna växt, då de förtära den, är som en pest. Det är sällsynt att här se någon bonde, som icke på sin hemmansdel, om än så liten, underhåller 2, 3 à 4 hästar, ehuru han icke har flera än 3 à 4, högst 6 stora nötkreatur, och sällan träffar man ock någon, som har oxar, hvilka dock äro så oundgängligt nödvändiga och nyttiga i landthushållningen. Orsaken härtill är den, att de idka malmkörslor mellan Dannemora grufva i Uppland och Gysinge bruk i Färnebo socken af Gästrikland, och kunna de icke för den långa forvägens skull taga sig ut annat än med hästar. De få 3 à 4 daler kopparmynt för hvarje lass malm, som de köra från grufvan till bruket. Först hafva de till grufvan 5 mil, sedan därifrån till Gysinge bruk 8 mil och slutligen från bruket och hem igen 2 ½ à 3 mil, allt efter som de bo kortare eller längre stycke in i socknen. Detta gör tillsammans 16 mil. Om man beräknar åtminstone 4 dygn för resan och därjämte för denna tid behörig kost för bonden och foder för dragaren, så är lätt att räkna ut, huru stor dagspenningen och förtjänsten blir, då 3 à 4 daler kopparmynt skola delas på alltsammans. Somliga förtjäna något penningar med förfärdigande af laggkärl. Till större sådana hafva de numera ej virke inom socknen, men hos några finnes tillgång på skog till smärre kärl, såsom tinor, såar, ämbar, kannor och stop. De, som icke själfva hafva nödigt virke till laggkärl, förskaffa sig det af andra dels inom, dels utom socknen. Numera kan icke heller såsom förr

*) Stäkra (Oenante Phellandrium), en flockblommig växt, giftig. *(Red:s anm.)*

tjärbränning bedrifvas, emedan råmaterial därtill saknas. Förr tillverkade ock hvarenda vålabo, nästan ingen undantagen, laggkärl.

Följande sjöar finnas i socknen: Tämnaren, som ligger på gränsen till Tierp, Stensjö, Fånsjön, Toften på allmänningen och Långsjön, hvilka dock äro belägna så afsides på skogen, att få kunna hafva någon nytta af dem med afseende på fiske.

Säterierna äro följande:

1. Aspenäs. Detta gods har ett härligt läge vid sjön Tämnarens norra ände. Det ligger 1 mil öster om kyrkan och på gränsen till Tierp. Aspenäs har vackra träbyggnader, frukt-trädgård, god åker till 25 tunnors årligt utsäde, en kostelig äng till 3 à 400 lass hö, god skog och betesmark samt ett präktigt fiske i Tämnaren. I denna sjö plägar dref-, drif- eller fösfågeln vistas vissa tider under året, och då erhålles här mycken fisk. Säteriet består af 2 hela mantal, hvarunder några frälsehemman samt 18 rå- och rörstorp lyda. Det äges nu för tiden af hofjägmästaren välborne herr Anders Schönberg.

Godset har af ålder varit ett herresäte och fordom tillhört den mäktiga folkungaätten. På 1260-talet innehades det af riksrådet, riddaren och östgötalagmannen herr Bengt Magnusson Minni(e)sköld (se bih. not 186). Han var sonson till Benedict Folkesson, hertig i Östergötland år 1130, och hans gemål, furstinnan Ulhilda, en svensk konungadotter af Stenkilska ätten. Efter nämnda herr Bengt Minnisköld blef hans måg, Knut Jonsson Blå (riddare, riksråd och lagman i Östergötland) ägare till godset vid år 1310. Jämte sin maka, Katherina Bendicts-dotter Folkunge, gaf han — gåfvobrefvet är dateradt här på Aspenäs — år 1345 »Dominica proxima ante diem beat. Laurencii

Martiris gloriosi till en Præbends fundation i Linköpings domkyrka 6 ottingsland jord i Algotharri, i Fätunum 5 ottingsland ½ del mindre med qvarnum i Tannafors; des gård i Skedvi», m. m. (se bih. not 187). Sedan ägdes godset af riddaren och riksrådet herr Magnus Knutsson Blå, som var lagman i Östergötland år 1348. År 1356 kom Aspenäs i riddaren Magnus Gisslarssons ägo, såsom ett gammalt pergamentsbref, som förvaras här på gården, utvisar (se bih. not 188). Likaledes förvaras här ett gammalt dokument, som förmäler, att gården år 1460 ägdes af en herr Sten Bengtsson, hvilkens husfru, Anna Olaisdotter, skänkt bort den åt Hillevi, Axel Pederson Bragdes dotter, som blef gift med riddaren och riksrådet herr Bengt Fadersson Sparre. I Gustaf I:s tid tillhörde godset familjen Trolle, och här på Aspenäs skedde år 1551 »ett byte» (arfskifte) mellan herr Arvid Trolles tre döttrar, då den ena, fru Elsa Trolle, som »ägde först en dansk riddersman» (d. v. s., som första gången var gift med en dansk riddare), Johan Skougård, och sedan (andra gången var gift med) herr Gabrielsson Oxenstierna, fick Ängsö gård och därjämte 106 hemman samt en tomt i Wästerås och den andra, fru Beata Trolle, ett stenhus i Stockholm och 106 gårdar, men den tredje systern (dottern), fru Anna Trolle, erhöll Aspenäs tillika med 127 hemman, 3 mjölkvarnar och en i Uppsala belägen tomt, benämnd Riddartomten. Nämnda fru Anna var först gift med herr Knut Haraldsson Soop och sedan med herr Lage Posse, så att godset slutligen kom till ätten Posse. Ännu år 1630 bodde här på gården en änkefru Karin Posse. År 1683 ägdes godset af fru Sigrid Horn. Sedermera har det genom köp kommit i nuvarande ägarens hand. På gården stod fordom ett kloster, hvilket också nämnes i det förenämnda

gamla pergamentsbrefvet af år 1356. Det skulle ju kunna vara möjligt, att klostret just vid denna tid blifvit grundadt och uppbyggdt. För öfrigt säges, att detta kloster varit ett nunnekloster, och att det varit äldre än Stockholms stad. I detsamma lär fordom åtskilliga gamla bilder (beläten) förvarats. I konung Gustaf I:s tid lär detta kloster så väl som alla andra kloster i riket visserligen blifvit i kraft af 1527 års riksdagsbeslut upphäfdt, men i själfva huset stod långt efter denna tid kvar, och de forna nunnecellerna inreddes till boningsrum (våningsrum), nyttjades för gårdens räkning, men som det vid slutet af sistförflutna århundrade begynte blifva af ålder sa förfallet och skröpligt, att det hotade falla omkull, blef det år 1718 och 19 nedrifvet och bortfördt.

Vid Aspnäs finnas äfven en »hofkyrka» af sten, i hvilken gudstjänst hålles hvarje söndag. Den lär en gång brunnit, hvilket bekräftas af en i vapenhusmuren kvarsittande, förkolnad bjälke. Denna eldsvåda lär inträffat på 1500-talet, emedan vid fönstret på södra sidan där predikstolen står, finnes antecknadt, att kyrkan år 1595 blifvit målad inuti med den målnig, som hon har nu. År 1738 blef kyrkan reparerad.

2. Lindsbro, ett berustadt säteri om ett mantal för n:r 110 vid Östra Wästmanlands kompani och kungl. lifregementet, har goda förmåner i afseende på åker, äng, skog och betesmark. Hit hör ett godt fiske i Tömnaren, till hvilken man från gården har ett stycke väg. Sju oskattlagda torp ligga på ägorna. År 1652 köpte herr Johan Lejonkrona gården af kungl. maj:t och kronan till frälse, men seddan blef den år 1683 indragen. Nu äges den af herr öfverlöjtnanten Tigerhielms änkefru, Elisabet Papegoja.

Nora socken.

Nora socken † har 48 och ett tolftedels mantal, af hvilka 41 $1/4$ äro skatte, 3 och fem sjättedelar krono och 3 frälse. Socknen ligger väster om Wåla och gränsar i söder till Harbo och Huddunge, i väster till Enåker och i norr skiljer Dalälfven den från Färnebo socken i Gästrikland. Den innehåller omkr. 2 kvadratmil. 3 och elfva sextondels mantal, som ligga inåt Enåker, höra till Simtuna tingslag. Kyrkan står på kronogrund och är belägen nästan midt i socknen. Den

NORA KYRKA.

är invändigt öfver allt prydd med bibliska målningar. Dessa målningar lära ha tillkommit i ärkebiskopen Jakob Ulfssons tid, emedan hans vapen, en gul örnfot med hvita fjädrar i blått fält, synes afbildadt i hvalfvet. Det förmäles, att bemälte ärkebiskop låtit renovera kyrkan, och att han bott här i socknen upp åt älfven i Sälja by, hvarest en plats ännu kallas Hofgården. En å, som flyter ut i älfven, rinner förbi kyrkan. — Dalälfven kallas här Nora älf. På Nolmyra myr lär ett slag stått med danskarne.

Prästgården är 1 ½ mantal krono om 13 öresland jämte ¼ krono Armanbo, som är underlagdt prästgården. Årliga utsädet belöper sig till omkring 17 tunnor. Prästgården har tillräcklig äng, god skog och fiske i Nolmyrasjön. 3 torp och en mjölkvarn höra också dit. — Kaplanen bor på klockaregården.

Nora socken har någorlunda bördig sädesjord, ehuru den merendels är sandblandad. I synnerhet är detta förhållandet vid alla hemman, som ligga utåt sandåsen, som löper härigenom och upp åt Färnebo i Gästrikland (Dalkarlsåsen). Norabon förmår alltid hålla sin åker i tillbörlig häfd med gödsel, ty han har mycken boskap. Från socknen säljes t. o. m. hvarje år boskapskreatur. Mången ¼-dels-bonde föder här väl fram 20 à 24 nötkreatur utom hästar, och vid åtskilliga hela hemman kan man här räkna 70, ja 80 nötkreatur utom hästar, får, getter m. m. Under sådana förhållanden kan det gå an att hafva jordbruk. Vi se sålunda, att boskapsskötseln drifves här starkare än i någon annan socken häromkring. Af ängar hafva en del norabor öfvernog, så att de blott med största svårighet hinna afbärgas. Särdeles äro de ängar, som ligga inåt älfven och i sådana trakter, där vattnet från densamma löper in i socknen genom Östasjön och fram åt ån, som rinner förbi kyrkan, mycket svåra att bärga, ty de äro genom det uppstigande vattnet ofta så sanka, att grunden ej bär karlen, där han går fram med lien, och gräset måste upphämtas ur vattnet och sättas upp i stackar på torra marken, där det sedan får stå till längre fram på hösten eller till vintern, innan och då det kan hemforslas. — Nästan hvarje hemman har sina humlegårdar, ehuru de vid somliga af dem ej äro så stora. Dock skördas så mycket humle, att åtskilligt däraf årligen härifrån säljes. Noraborna hafva tillfälle

till fiske åtskilligstädes, både i Nora- eller Dalälfven och Östasjön *) och i små sjöar, som ligga i socknen, såsom Skärsjön, Dunsjön, Gäddsjön, Södra och Norra Brinnen och i sjöar vid Råsbo, Hekarsbo samt Skröde, Mårtisbo och Nolmyrasjöarne, Långsjön, Hundsjön och Tusjön. I en bäck vid Siggebergs hemman tagas kräftor.

I Nora finnes godt om skog, hvilken ock, snart sagdt, är den bästa i hela vår ort. Skogen består af tall, gran, al, björk m. m. Skogen användes här till förfärdigande af större och mindre laggkärl, sågning af bräder, till spån, till tjärbränning, till kolning. Näfver tages; och några tillverka hjul, hvartill skogen får släppa till virke. Kolen, som brännas, gå till Sala silfververk och till Söderfors ankarbruk, som ligger i Tierps socken, 2 mil härifrån. Söderfors får sina kol härifrån på det sättet, att bönderna föra kolen till Sälja udde, som ligger 1 1/4 mil från kyrkan och längst upp i socknen vid Dalälfven, hvarest de aflastas. Därifrån fraktar bruket kolen i pråmar öfver älfven framåt Hed(e)sunda socken och sjön Ingen. Här kallar folket Söderfors bruk »Nora sockens brödkorg», emedan bönderna här hafva mycken förtjänst vid bruket genom kolning åt detsamma.

Mindre och större jaktbara djur äro långt ifrån sällsynta i skogarne. Åtskilliga jakter hafva här hållits af deras kongl. majestäter.

Harbo socken.

H a r b o socken †, i forna tider kallad H a r a och H a r u m, består af 48 och ett sextondels mantal, hvaraf

---

*) Östaviken, en af Dalälfvens vikar. *(Red:s anm.)*

20 och elfva sextondels äro skatte, 7 krono, 20 och tre åttondels frälse.

Harbo gränsar i norr till Wåla, i väster till Huddunge, i söder till Wittinge i Torstuna härad och i öster till Skuttunge socken i Uppland. Ytinnehållet är 1 $1/2$ kvadratmil.

Kyrkan står på frälsegrund och är belägen i socknens norra del, så att de, som bo i socknens södra del, hafva längsta kyrkvägen.

Prästgården är ett helt mantal krono, som fordom hetat Nybelberga och innehåller jämte en utjord, som

HARBO KYRKA.

hör därtill och ligger i Berga by, 9 öresland. Årsutsädet uppgår till 14 tunnor. Ängsmarken är tillräcklig. Prästgården har ock ett fäbodställe, som kallas Farmansbo och ligger en mil från kyrkan. Där finnes nödtorftig skog till vedbrand och hägnad.

Kaplanen bor på klockaregården, till hvilken årsutsädet uppgår till 4 fjärdingar.

I Harbo socken är marken mycket stenig. Socknen är fattig på skog. I trakten omkring kyrkan synes just ej annan »skog» än små buskar mellan berg och stenar på höjderna. Åkerjorden är i allmänhet ör(sten-)be-

mängd och ganska grund. Få byar hafva jämna och släta åkrar. Ängsmarken svarar något så när emot utsädets storlek, men den är mycket öfverväxt med mossa, hvilken hindrar gräsväxten, så att långt ifrån så mycket hö vinnes, som de stora vidderna tyckas gifva vid handen. Jämte allt detta hafva inbyggarne här den svårigheten, som ej är för en landtman den minsta, att de knappt för boskapen hafva annat bete hemma vid byarne än på trädesgärdet, utan måste de mestadels hafva sin boskap borta på den förut omtalade allmänningen, som ligger här i socknen, där de hafva fäbodar. Skog är, såsom förut sades, ganska ondt om här i socknen, och många harbo-bor kunna med mycken svårighet skaffa sig vedbrand.

Invånarne sysselsätta sig med tillverkning af kannor, stop och ämbar, sedan nu mera fång (virke) till förfärdigande af större laggkärl fattas för dem; men förr kunde man köpa dylika lika väl härifrån, som nu från Nora socken. Bräder sågas af en och annan, som antingen själf har eller ock köper därtill tjänlig skog. Somliga fara till Uppsala med ved, ehuru de hafva omkring 4 mil dit, men de erhålla 3 à 4 daler kopparmynt för lasset. De köra om sommaren veden på vagnar, förspända med två hästar.

Sjön Tämnaren sträcker sig äfven inåt denna socken, och därjämte ligga här sjöarne Igelsjön, Fään- el. Fän-) sjön, Stalbosjön, Pålsjön, Svinsjön, Lagsjön och Karbosjön, i hvilka god fisk af flera slag finnes. I Harboån, som rinner ut i Tämnaren, fångas kräftor.

Säterier äro:

1. Harbonäs, härligt beläget på en udde, som skjuter ut i Tämnaren, är ett mantal med tillhörande Lund, ett åttondels mantal rå och rör. Det säges, att gården i äldre tider varit ladugård under Aspenäs sä-

Runstenen på Hässelby gärde.
[Läsningen begynner från vänster.]

teri (i Wåla), som ligger midt emot sjöns norra ände och omkring 3/4 mil härifrån. Hofmästarinnan fru Görila Posse bebyggde Harbonäs till säteri år 1669, då gården hette Näs, men har sedan kallats Harbonäs.

Utsädet här vid gården lär icke belöpa sig till mer än 8 tunnor årligen; men det säges, att inemot 1,000 lass hö årligen bärgas, emedan underlydande frälsehemmans jordägor äro igenlagde till höslog och betesmark för boskapen. Den största ladugård i orten finnes på Harbonäs. Säteriet äges nu för tiden af herr kaptenen Knorring.

En mjölkvarn hör också hit.

Vid Hässelby frälsehemman finnes på gärdet en runsten med följande nu näppeligen läsbara inskrift (se föregående sida):

Läs: ASGIR : UK : MEGINBIARN : UK : LITVI : LITU : RISA : STIN : AT : TUBA : FADUR : ASGITR.

Det är: Asgir och Meginbjörn samt Litwi läto resa sten åt Tuba, som var Asgirs fader.

2. Wiby, 2 mantal, ligger icke långt söder om kyrkan. Det är välbebyggdt med trähus, har god åker till 20 tunnors årligt utsäde, nödig skog, någorlunda äng och betesmark. Under säteriet är lagdt ett rå- och rörsmantal Wa(a)d; ett frälsehemman, Diket, är afhyst. Till Wiby höra några frälsehemman och 5 dagsverkstorp, en plåthammare och ett järnmanufakturverk, en mjölkvarn om två par stenar samt en såg.

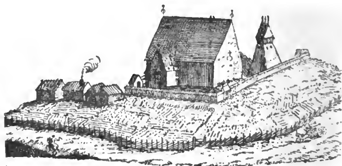
Huddunge socken.

Huddunge (se bih. not 189) socken † ligger söder om den förut beskrifna Nora socken och är omgifven af Harbo i öster, Löfsta och Wittinge i söder, Enåker i väster och Nora i norr. Socknen har 24 hem-

man, alla, med undantag af $1/4$ mantal Tingvastbo, skatte. Prästgården är ej inräknad i det ofvan uppgifna hemmantalet. Socknens ytinnehåll utgör 1 kvadratmil.

Kyrkan står på kronogrund.

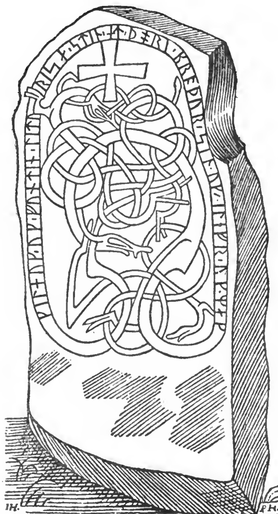
Prästgården är med 1 mantal krono i Huddungeby samt en utjord, Kolbo, 1 $1/4$ mantal krono och innehåller 11 och ett tredjedels öresland. Den har 14 tunnors årligt utsäde, någorlunda äng, god skog. Till prästgården hör ock en m j ö l k v a r n.

HUDDUNGE KYRKA.

Kaplansbolet Tingvastbo, $1/4$ mantal krono om 3 öresland, har 2 tunnors årligt utsäde och något af äng, skog och betesmark.

Byarne, som ligga omkring kyrkan och öster ut i socknen, såsom Huddungeby, Hallsjö, Domarebo, Granberga och Rödje, äga mestadels lerjord och en väl skött åker. De andra hemmanen, som ligga omkring i skogsbygden, hafva mest skogsjord, hvilken likväl är ganska bördig, ty den skötes väl. Ängen är tämligen tillräcklig och något så när god, betesmarken lika-

Runstenen i Huddunge by.
[Läsningen börjar på vänstra sidan.]

så. Skog till byggnad, vedbrand och hägnad hafva inbyggarne tillräcklig. Hittills hafva huddungeborna mycket starkt anlitat sin skog för brädsågning. De förtjäna också något med kalk- och tjärbränning.

De största sjöarne i socknen äro Hallsjön och Åmyrasjön. I dem finnes några slags fisk. Men de andra små sjöarne, som ligga i skogsbygden, lära vara fiskfattiga.

Vid Huddungeby finnes en runsten (se föreg. sida).

Läs: GILANG : UK : FUNTIN : LITU : RISA : STIN : AT : THORI : BRODUR : SIN : UK : ILEFR : UK : MAG.

Det är: Gilang och Funta läto resa sten åt Thore sin broder Ilefr och Mag.

XII. KAPITLET.

Sjunde fögderiet.

SJUNDE FÖGDERIET i vårt höfdingedöme ligger söder om Salbergs läns fögderi och inåt Uppland, dels öster, dels väster om Sagån.

Af gammalt har fögderiet hetat Wäsby län efter den forna kungsgården Wäsby, som låg norr om staden Sala, och under hvilken denna del af landet (Wästmanlands län) förr hört. Nu ligger Wäsby i Salbergs fögderi och är boställe åt bergmästaren vid Sala silfververk. (Se sid. 115).

Det sjunde fögderiet omfattar 11 socknar med tillsammans 477 och trettiofem fyrtiåttondels mantal. Prästgårdarne äro dock ej i detta hemmantal medräknade, ej heller i jordeboken under socknarnes hemmanssumma införda. De utgöra tillsammans i hela fögderiet 10 och tre åttondels mantal.

Öster om Sagån sträcker sig fögderiet omkring 3 mil norr-söder mellan Wåla härad, som förut blifvit beskrifvet, samt Åsunda och Trögds härad i Uppland. Väster om Sagån har det från Öfver-Tjurbo härad i norr och utefter Sagån ned till Biskopsstenarne mellan Ängsön, Märsön och Aspön i Mälaren i söder en längd af 3 3/4 mil, men uppnår där ej större bredd än

högst $^{3}/_{4}$ mil. På kartan återfinnes den förra eller östra delen af fögderiet mellan 42 och 59 minuten af 59 breddgraden och den senare eller västra delen mellan den 27 och 49 minuten af samma breddgrad.

Fögderiet omfattar 3 härad.

Torstuna härad ligger öster ut, inåt Uppland och söder om Wåla härad.

Häradet har en längd i norr-söder af 2 $^{3}/_{4}$ mil och en bredd i öster-väster af $^{1}/_{2}$ à 1 mil.

Häradet för i sitt vapen Tors attribut (märke) och ett T.

Tingsstället är beläget vid Torstuna kyrka.

Norra delen af Torstuna härad är rik på skog samt har ganska god tillgång på ängsmark och bete för boskapen. Men åkerjorden är mycket sandblandad. Södra delen är däremot alldeles skoglös samt uppfylld af höga backar och långa afrundade berg, hvilka sträcka sig om hvardera längs igenom landet och äro till den grad kala, att man på dem nätt upp upptäcker en buske. Bristen på det inbyggarne behöfva till husbyggnad, hägnad och bränsle, är för dem mycket tryckande. De måste färdas långa vägar, 2 à 3 mil, för att skaffa sig dylika nödvändighetsartiklar. I synnerhet är detta fallet, om de behöfva timmer. En allmänning ligger visserligen i häradet, men den är ej så stor eller skogen på den samma så tillräcklig, att de därifrån årligen kunna erhålla sitt behof af skogsprodukter fylldt, utan nödgas de nästan alltid köpa sitt virke, bränsle och timmer. Vanligast förse de sig härmed från Wittinge socken, som ligger längst norr ut i häradet, men ibland äfven med något däraf från ännu nordligare belägna orter. Oftast åtgår snart sagdt hela vintern för bonden att hemforsla så mycket bränsle

och virke, som vid hans gård för året erfordras. För de långa, tidsödande vedkörslornas skull måste han ock hålla ett eljest onödigt stort antal hästar. Dessutom göra dessa resor det omöjligt för honom att tjäna något med körning af foror eller idka något annat näringsfång, hvarigenom han kunde erhålla något bidrag till hushållet, och därjämte åtgår ju mycket penningar för betalning af skog, tjära, näfver, bräder, kalk m. m. Till allt måste penningarne tagas af inkomsten på jordbruket, som är hans enda förvärfskälla. Icke heller finnas här några sådana där torfmossar, hvilka kunde upptagas till bränsle och ersätta veden. Häraf ser man, att skogsbrist icke är den minsta — utan kanske rent af den största — af alla svårigheter, en landtman har att öfvervinna. Med gladt hjärta kan han dock både betala 2 à 3 daler kopparmynt för ett vedlass och därtill föra det den långa vägen hem, om han blott ens kan få det för penningar. Inbyggarne i andra, ännu skogrika socknar skulle här bäst kunna inse, hvilken oskattbar förmån det dock är, att på egna ägor hafva skog, af hvilken man bekvämt kan fylla sitt behof af virke och bränsle; men här också lära nödvändigheten af att nedlägga lika stor flit och omtanke på skogens vård, tillväxt och bevarande, som man vanligtvis vinnlägger sig om vid åkerns och ängens skötsel.

Denna södra del af häradet (på hvilken ensam allt det ofvan anförda bör tillämpas), som med sina stora, skoglösa marker och vidsträckta åkerskiften och fält, hvilka ligga liksom med långa vikar utsträckta mellan bergen och backarne, liknar Uppland, har en bördig sädesjord och ett inkomstbringande jordbruk. Mellan hvarje åker och hemmanslott i by äro för det mesta diken upptagna. Åkrarne äro jämna, endast litet

afhällige (sluttande) åt alla fyra sidorna, så att de likna uppbäddade sängar. Matjorden är i allmänhet lika djup och af samma halt öfver allt, så att den genom landtmannens på densamma årligen nedlagda goda flit allestädes bär härlig säd. Så väl ifrån detta härad som från socknarne här omkring i fögderiet afyttras därför årligen mycken spannmål, alldeles som från några af socknarne i det här förut beskrifna Salbergs fögderi.

Häradet omfattar fyra socknar.

Torstuna socken.

Torstuna socken *, fordom äfven kallad Thorsakir och Thorestuna, är 94 1/4 mantal, af hvilka 75 1/4 äro skatte, 16 1/4 krono, prästgården oräknad, och 2 3/4 frälse. (Prästgårdarne medräknas icke i hemmantalet i några af fögderiets socknar). Ytinnehållet är ungefär fem åttondels kvadratmil, hvaraf följer, att hvarje hemman just icke har så vidsträckta ägor.

Kyrkan står på kronogrund i Torstuna by. År 1721 var hon utsatt för eldsvåda.

Prästgården är 2 hemman krono om 16 öresland, har omkr. 21 tunnors årligt utsäde och i det närmaste tillräcklig ängsmark, något bete i hagar hemma vid gården samt dessutom ett fäbodställe, Mörtsjöbo, på allmänningen. Där finnes god skog. En liten sjö, benämnd Mörtsjön, ligger ock där.

Kaplansgården består af tre åttondels mantal krono om 3 öresland, har 3 à 4 tunnors årligt utsäde, äng till ungefär 30 sommarlass hö och bete i inhägnade hagar.

Dessa nu nämnda gårdar äro belägna i Torstuna by vid kyrkan, hvarest äfven ligger ett berustadt

säteri om 2 mantal krono, som består af 13 öresland, och äger goda förmåner med afseende på åker och äng.

Torstuna by innehåller 7 1/2 mantal utom prästgårdarne, är stor och välbyggd som en liten stad, har en rak gata, som går midt igenom byn och upp åt kyrkan samt därinvid ett torg, hvarest af uråldriga tider varit och ännu ofta är försäljningsplats för åtskilliga uppifrån de öfre socknarne, såsom Wittinge, Harbo, Hud-

TORSTUNA KYRKA.

dunge, Nora, Wåla m. fl. socknar, hitförda varor af isynnerhet ved, timmer, tjära, näfver, smör, ost, fågel, boskap och mycket annat, så att torget stundom liknar en stor marknadsplats. Det förmodas, att socknen häraf skall ursprungligen fått namnet Torgstuna, hvilket namn i senare tider förändrats till Torstuna och Thorstuna, men sannolikare synes vara, att den antingen erhållit sitt namn af en T(h)ore, eller ock att orten varit liksom invigd till afguden Tors särskilda dyrkan, så att namnet Torstuna sålunda tyckes betyda så mycket som

Tors'borg eller Tors sal. Den senare åsikten synes hafva bästa skäl för sig, emedan Frösthults socken, som fordom hetat Freijestuna, ligger strax intill och antagligen blifvit uppkallad efter guden Frej eller Frigi, den de gamla vikingarne dyrkade såsom sin beskyddare och hjälpare. (Vidare härom längre fram).

Icke långt från Torstuna by finnas två stora ättebackar, den ena i byns gärde och den andra i tillgränsande Husby bys gärde.

Vid prästgården finnes en runsten, hvilkens runristning dock är oläslig. Stenens utseende synes här nedan.

Runstenen vid Torstuna prästgård.

Det är troligt, att någon fylkeskonung i hednatiden här haft sitt hemvist, ty den nyssnämnda byn kallas än i dag Kungs-Husby både i jordeboken och af befolkningen i trakten. Det kan äfven antagas, att här icke varit någon kungsgård förr än i konung Bröt-Amunds (Bröt-Anunds) tid omkr. år 730 efter Kr. Denne konung anlade många gårdar, och de många »Husbyar», som vi hafva på åtskilliga orter, förmodas hafva

denne konung att tacka för sin uppkomst. I Torstuna bys gärde och icke långt från Kungs-Husby står en ovanligt stor sten, som kallas »kungsstenen». Stenen har förlorat mycket både i storlek och, i följd däraf, rykte, genom att den för några år sedan remnade, och en del af densamma nedföll. Det berättas, att före branden 1721 lär i kyrkan förvarats en massa gamla handlingar, rörande den här omhandlade kungsgården. Dessa dokument förstördes vid eldsvådan.

Här talas mycket om att man kunnat i forna tider segla ifrån socknen i den stora å (Örsundsån), som rinner åt Alstasjön i Nysätra socken här intill och så vidare till Ör(e)sund och Mälaren. Denna segelled är nu ej användbar för båtar längre än från Mälaren och upp till Ör(e)sund. De påpeka här, att den stora äng, som utbreder sig omkring denna å, hvari segelleden skulle framgått, än i dag däraf kallas Torstunasundet. Skulle nämnda segelled verkligen förefunnits, så följer däraf, att man äfven härifrån kunnat med båtar och fartyg komma hela ån uppföre åt Österunda och in i Skattmansösjön *) vid Wittinge kyrka, hvilket också längre fram skall intygas.

Vid Ekeby finnes en runsten, hvaraf å nästa sida lämnas en afbildning.

Vid Åsby är en jättegraf. På Spånga gärde finnas 3 ättebackar.

Hvad beträffar socknens åkerjord, så består den allestädes där af en styf lera, som är rätt bördig, och ehuru många åkrar på 40 à 50 år icke lära fått någon gödsel, bära de dock vacker säd. I goda år afsättes härifrån mycken spannmål. Men om torrår inträffa,

*] Sålunda utefter Örsundsåns biflöde, skattmansöån.

(Red:s anm.)

Runstenen vid Ekeby.

Läs: URTR LAT RTAIT NUJUSR AIK ILIN IN IRAOIAIA ALAR GATUN RUI MNAFAN TH M RA BAGGI.

blir här missväxt, ty då kommer torstunabon till korta på sina magra åkrar, råkar i stort trångmål och måste sätta sig i skuld och andra vidlyftigheter för födan.

Som åkerbruket är här det enda, hvaraf landtmannen har att taga sitt uppehälle, penningar till kronoutskylders betalande, tjänstefolkets aflöning, afgifter till prästerskapet och klockaren m. m. samt till betalande af ved, gärdsel, stör, timmer, kalk, tjära, näfver, bräder m. m., som han behöfver köpa, emedan han själf är i total afsaknad af skog*), som, säger jag, åkerbruket skall gifva bonden allt, hvad han behöfver, då han på intet sätt kan tjäna några penningar, vare sig med foror eller andra körslor, ty han har därtill hvarken tid eller foder, så följer däraf, att inbyggarne här skulle hafva en allt för knapp utkomst och vara nästan utfattiga, om de icke till större delen själfva ägde sina skattehemman, hvilkas lugna, säkra, oantastbara besittning gör, att de ensamt af sitt åkerbruk kunna taga sig ut och ganska väl hafva sin nödtorftiga föda och sitt uppehälle.

Betet för boskapen är nästan öfver allt i socknen svagt, ty, utom trädesgärdet, består betesmarken endast af bergiga och torra sandhedar. Härpå jämte den brist invånarne hafva på hö (med undantag af bönderna i de fyra byar, som äro belägna vid den förenämnda stora ängen, som kallas Torstunasundet, som för öfrigt tillhör flera socknar) beror det, att boskapsskötseln här icke kan stå särdeles högt. Få hemmans ägare kunna underhålla flera än 2 à 3 kor jämte några får och ungnöt, hälst som de för den hårda åkerjorden, hvars bruk och skötsel är mycket mödosamt, måste

*] Tre byar, som gränsa till Altuna och Wittinge, hafva likväl förr haft liten tillgång på ved och gårfång, men deras små skogsparker äro nu nästan uthuggna.

hafva några dragoxar samt för de långa vedkörslornas skull hela vintern måste underhålla flera hästar, än de eljes verkligen behöfde.

Ingenstädes i Torstuna finnes något fiske. Kräftor fångas i de tre åar, som rinna i socknen. Den ena af dem (Örsundsån) flyter i väster-öster och skiljer Härnevi och Frösthult socknar från Torstuna, den andra (Skattmansö-ån) kommer från den norrut belägna Wittinge socken, flyter i sydlig riktning förbi kyrkan och utfaller i den förstnämnda ån, den tredje inflyter från Österunda, där en stångjärnshammare, som längre fram skall nämnas, är belägen vid densamma, och utfaller ungefär $1/4$ mil ofvanför kyrkan i den sistnämnda (Skattmansö) ån vid Källinge by.

I Torstuna ligger Brunna ryttmästareboställe vid östra Wästmanlands kompani och kungl. lifregementet. Det är 2 mantal krono och har goda förmåner med hänsyn till åker och äng. Till Brunna hör också litet småskog.

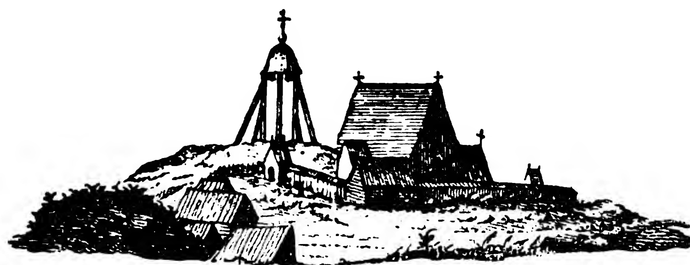
På Tibble bys ägor är en hälsobrunn upptagen.

Härnevi socken.

Härnevi socken †, fordom Arnavi och Härnavik, ligger söder om Torstuna, är $1/4$ kvadratmil och har 4 byar samt 3 små enstaka hemman, hvilka tillsammans utgöra 13 och sju åttondels mantal, hvaraf 8 och sju åttondels äro skatte, 2 $1/2$ krono och 2 $1/2$ frälse.

Socknens namn kommer af härnad och vik och gifver tillkänna, att vikingarne hade sina tillhåll och hemvist i denna ort, hvarifrån de, då segelleden från Mälaren gick genom Låstaviken, mellan Holm och Åkers, Fittja och Balingsta, Giresta och Gryta sock-

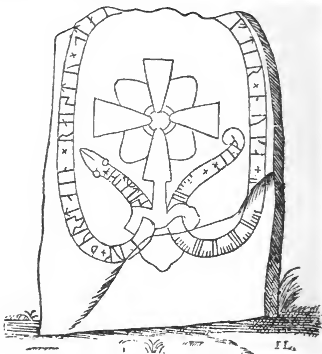
nar i Uppland, åt Öresunds- (Örsunds-) bro och sedan genom Alstasjön och hit genom Härneviån, kunnat lätt med sina fartyg komma ut på härnad och sjöfärder, dem de årligen företogo. Platsen var ett säkert gömställe, dit de kunde draga sig tillbaka med de skatter ,som de från sina sjöfärder fört med sig hem i sina nästen, för vintern, och här kunde de i lugn och ro utsätta försåt för dem de ville anfalla, hvilket var deras sedvana. Självfva landbildningen ända från Örsundsbro och genom Fröslunda och Långtora socknar

HÅRNEVI KYRKA.

i Uppland och hit inåt Härnevi visar tydligt, att en segelled fordom gått fram här, hvilken såsom ett sund sträckt sig genom hela orten och utvidgat sig till en vik vid Härnevi kyrka, hvarest på Härnevi bys äng tydligt kan märkas, att vattnet fordom nått dit. I denna låga trakt men nedanför Härneviby (öster om) ligger en by, Grån el. Grän, som tyckes hafva erhållit sitt namn af gran, garn (sjö).

Vid Rotbrunna (söder om kyrkan) finnes en runsten, hvaraf å nästa sida synes en afbildning.

Runstenen vid Rotbrunna.

Läs: HIALMTISI : UK : THURSTAIN : RAISTU : STAI...... FTIR : NUGA.... HIUK.

Det är: Hielmtis och Thorsten reste sten efter Nuga. N. N. uthögg.

Socknen är annex till Frösthult socken i Simtuna härad.

Kyrkan står på kronogrund och klart märkes, att den är en af de äldsta kyrkorna i orten.

Kaplansbolet ligger i Lill-Härnevi by, har förr varit 1 helt mantal krono men är nu efter förmedlingen

blott 1/2. Årliga utsädet uppgår till 7 tunnor. Ängen är alldeles för liten och betesmarken likaså.

Samma är förhållandet med de andra hemmanen och byarne i socknen. De hafva mycken åkermark, som består af styf lera, men ringa ängs- och så godt som ingen betesmark. Under sådana förhållanden kan ej mycken boskap underhållas, hvarför åkern sällan får nödig gödning. Däraf kan man förstå, huru svårt och mödosamt åkerbruket här är, i synnerhet vid torr väderlek, då trädan bör köras upp, i hvilken landtmannens fattigdom, som man säger, vanligen har sin begynnelse.

Invånarnes enda näringsfång är åkerbruk. Några andra näringar, såsom forfraktning och andra körslor, hinna de ej bedrifva, ty sedan tröskningen är afslutad, åtgår så godt som hela vintern för hemforsling af ved och gårdfång m. m., hälst de hafva ännu längre väg därefter än torstunaborna, ty söder om socknen, i Långtora, Herkulsberga och Sparrsätra socknar i Uppland, finnes ingen skog. De måste likasom dessa socknars inbyggare fara upp till Wittinge eller Altuna efter alla de skogsprodukter de behöfva. Dessutom hafva de ej mera foder, än som godt utgår åt boskapen hemma.

I Härneviån, hvilken, såsom förut anmärkts, skiljer socknen från Torstuna, fångas litet kräftor och stundom småfisk, ehuru i ringare mängd.

Vid ån (Härneviån el. Örsundsån) äro några mjölkvarnar belägna.

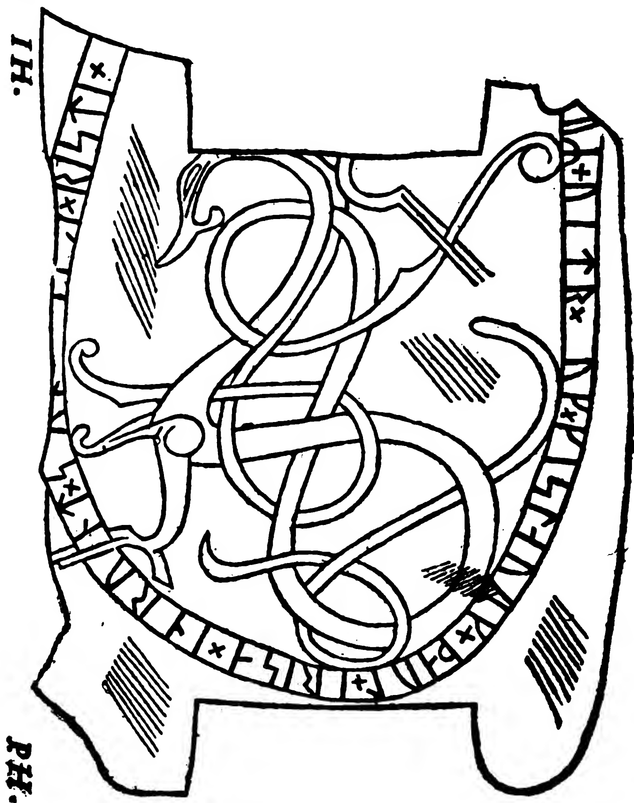
Österunda socken.

Österunda socken * är belägen norr om Torstuna, gränsar i öster till Nysätra socken i Uppland, hvartill den är annex, i norr till Wittinge och i väster och söder till Torstuna.

Socknens ytinnehåll är väl omkring $1/2$ kvadratmil.

Hemmantalet uppgår till 29 $1/2$ mantal, af hvilka 17 $1/2$ äro skatte, 2 krono och 10 frälse.

Kyrkan är belägen på kronogrund. Till tröskel i kyrkdörren är inlagd en r u n s t e n, hvars ristning ännu är så pass bibehållen, som på afbildningen här nedan synes.

Runstenen i Österunda kyrkdörr.

UR : VITR : UK : GISLAUG : THAUL : I RISA : INRUNT : SU..... RISTI : Denna återstod af inskriften är otolkbar.

På Broby äng finnas 5 ättebackar. I en hage vid Sonkarby (el. Sankarby) synas lämningar af en forntida borg.

Kaplansbolet i Brunsta är $1/2$ mantal krono, har omkring 4 tunnors årsutsäde, liten ängsmark vid gården men tvänne ängar på allmänningen. Skog finnes, likaledes betesmark.

Österunda socken företer ej så stora och öppna vidder som Torstuna och Härnevi, ty den är ej så skogfattig.

Åkerjorden är mestadels sandjord, ör- och svartmylla och på många ställen endast mo och skogsjord,

ÖSTERUNDA KYRKA.

som efter ostadiga vintrar och sådana med mycken snö ganska ofta sviker sin brukare, emedan den då liksom flyter tillsammans, hvarigenom säden dränkes eller kväfves. I allmänhet gifver den dock stora skördar, dels af den orsaken att inbyggarne äro skicklige jordbrukare, dels emedan den alltid, ehuru i sig själf mycket svag, hålles bördig medelst gödning. Ty bönderna här (större delen) hafva så god tillgång på äng och betesmark, att de kunna underhålla mycken boskap och följaktligen erhålla mycken gödsel. Dessutom höja de äfven jordens bördighet genom påföring af torf från backar, renar och höjder. De, som bo i norra delen

af socknen, hafva om möjligt bättre bete för boskapen än de, som bo söder ut. Ty norr om kyrkan är betesmarken både god och vidsträckt, men söder om densamma icke fullt så tillräcklig.

Jämte åkerbruket har man här icke något annat näringsfång än körande med foror mellan städerna ibland om vintern. Äfven säljes något skog till de skoglösa socknarne Torstuna, Härnevi med flere här omkring, hvarigenom sålunda också någon inkomst kan erhållas. Ibland afyttras ock boskap, dock aldrig för nöds skull, ty nog hafva österundaborna tillräckligt med foder att föda fram den med.

Af vatten finnas, utom Österundaån, som flyter in i Torstuna och nämndes där, i socknen tvenne små sjöar, Mjölkebosjön och Rysjön, i hvilka stundom litet fisk fångas.

I socknen ligga:

1. Mjölkebo säteri, beläget ganska vackert vid en liten sjö 1/4 mil norr om kyrkan. Det består af 1/4 mantal frälse, som blifvit afgärdadt på Rysjö frälsehemmans ägor och bebyggdt. Säteriet har goda förmåner i åker, äng, skog, bete och fiskvatten. Tillhör herr kapten, baron Karl Gustaf Douwall.

2. Skattmansö stångjärnshammare med 2 härdar, masugn och en kniphammare ligger vid stora Österundaån, anlades år 1746 af ryttmästaren och riddaren herr baron Abraham Yxkull på Skattmansö, betalar 5 skepp. i hammarskatt sedan friåren äro slut.

Vid ån ligger ock en mjölkvarn.

Wittinge socken.

Wittinge socken † är belägen norr om Österunda och gränsar i norr till Harbo socken i Wåla härad, i väster till Löfsta socken och i öster till Järlåsa socken i Uppland.

Socknen har 44 hela hemman, af hvilka 22 1/4 äro skatte, 7 3/4 krono och 14 frälse. Ytinnehållet är omkring 1 kvadratmil. Folkmängden uppgår till vid pass 900 personer, d. v. s. omkring 20 per helt mantal.

Kyrkan är belägen på kronogrund. Den lär, enligt hvad en sägen förmäler, vara uppbyggd af en Folke Hvit, efter hvilken hon erhållit namnet Hvit(t)inge (se bih. not 190). Under klockstapeln, som står här bredvid kyrkan, lär ligga en runsten.

Prästgården är 1 1/2 mantal krono om 12 öresland, har 18 à 20 tunnors årligt utsäde, någorlunda god äng och betesmark, nödtorftig skog och litet fiske i en sjö, benämnd Lundsjön.

WITTINGE KYRKA.

Kaplanen brukar en utjord, som förr alltid innehafts af socknens klockare och ännu kallas klockarebolet.

Socknen är skogrik. Af alla socknens gårdar äro blott Säby, 2 och fem åttondels mantal, Klinta, 1 mantal, och ett åttondels mantal Aspelund skoglösa. Den gröfre skogen anlitas årligen ganska mycket och blir hårdt medtagen dels af kolning, som en del idka, dels genom försäljning af timmer, ved och gärdsel icke blott till torstuna- och härneviborna utan ock åt befolkningen i till största delen skoglösa socknar nere i Trögds härad omkring Enköping i Uppland, hvilka årligen måste här köpa och hämta alla de skogsprodukter de behöfva. Till tjärbränning, som äfven, ehuru till

mindre omfång, här idkas, åtgår ej så mycken värdefull skog, ty därtill användas furugrenar, stubbar och dylikt.

I synnerhet omkring kyrkan består åkerjorden af lera och svartmylla men för öfrigt mestadels af mo och skogsjord eller såsom förhållandet är längst upp i socknen, inåt Harbo, af sand eller sandblandad jord, hvilken med all flit bör dikas, gödas och väl brukas och skötas, så framt man skall kunna påräkna någon skörd.

Ängsmarken är för det mesta så kallad myrvall och gifver på de flesta gårdarne i socknen så stor afkastning, att jämförelsevis mycken boskap kan underhållas, så att, om tillgången på säd är ringa, eller skörden slår fel, bonden utan att taga sig allt för nära kan sälja ett eller flera nötkreatur, med hvilkas försäljningssumma bristen kan fyllas, och han och familjen hafva sin utkomst.

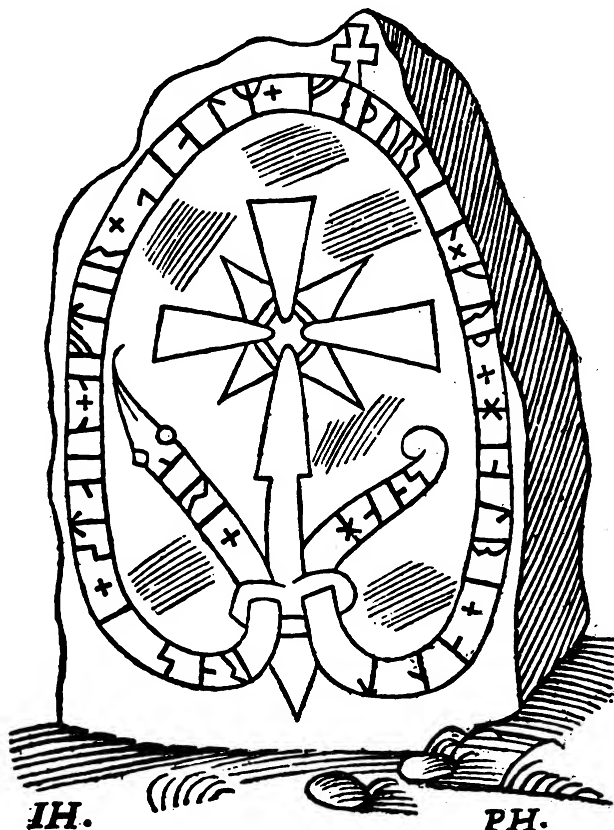
Med undantag af ett och annat hemman närmast kyrkan, såsom Säby, Boksta(d) äfvenså Klinta, Axsjö, Knubbo och Myrkarby hemman, hvilka icke äga så stora utmarker, är betet för boskapen öfver allt i socknen ganska godt.

Följande sjöar ligga i Wittinge: Wittingesjön, Axsjön, Ramsjön, Räfsjön, Igelsjön, Ta(r)mlången, Östra Axsjön, Äm(Em-)sjön, Skärsjön, Tenasjön, Ekholmsjön. I dessa sjöar fångas stundom litet fisk.

Äfven finnas i socknen tre små åar, af hvilka den största drifver en stångjärnshammare vid Ramsjö. Stångjärnshammaren, som har 1 härd och är belägen fem åttondels mil norr om kyrkan, äges af lagmannen högvälborne herr Johan Funck. Malmen, som för hammarens behof smältes till tackjärn vid Öfverbo masugn i Skuttunge socken, hämtas till största delen ifrån den år 1727 upptagna Gråmurs järngrufva i Björk-

linge socken i Uppland. Den ligger 3 mil österut härifrån; den nämnda masugnen 3/4 mil närmare.

Vid Lilla Ramsjö finnes en r u n s t e n. En afbildning af densamma synes här nedan.

Runsten vid Ramsjö. N:o 1.
[Läsningen begynner vid ormslingans »hufvud».]

Läs: ARI : RASI : STAIN : AFTIR : SIALM : FADUR : SIN : GUD : HIALBI : ANT : HANS.

Det är: Ari ristade sten efter sin fader Sialm. Gud hjälpe hans anda!

Vid Ramsjö finnes äfven en annan r u n s t e n (se bilden):

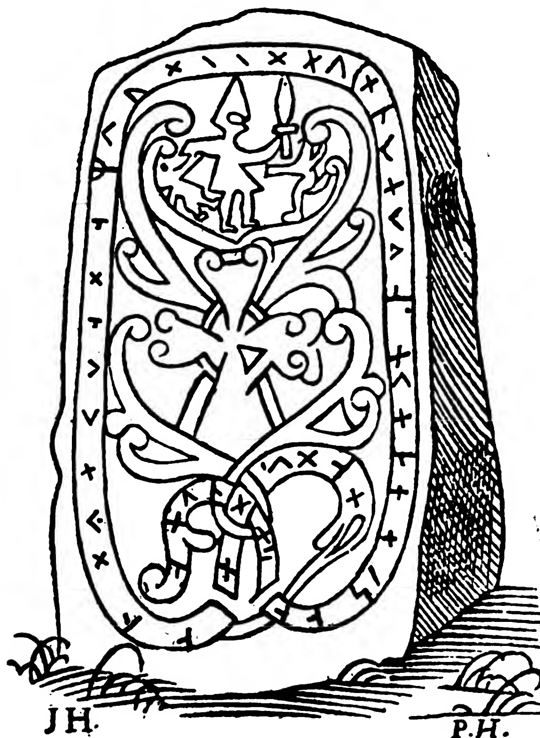

Runsten vid Ramsjö. N:o 2.
[Läsningen börjas vid slingans nedre kant].

Läs: ERNVILR : LIT : RISA : STIN : DINA : AT : RIARGIR : SUN : SIN : AUK : IGBIRN : FADUR : SIN : AUK : GU... INU : SILU.

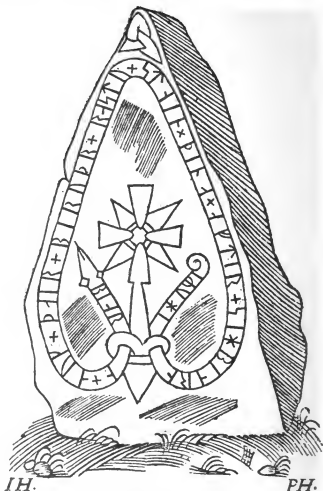
Det är: Ernviler lät resa denna sten åt sin son Riargir och sin fader Igbjörn. Gu(d hjälpe) deras själar.

Vid Ramsjö finnes åter en tredje *runsten*, som är ristad med okända runor. Den har det utseende nedanstående afbildning utvisar.

Runstenen med okända runor vid Ramsjö. N;o 3.

Vid Holms by står också en *runsten*. Den har följande utseende. (Se bilden å nästa sida).

Runstenen vid Holm.
[Läsningen börjas på ormslingans hufvud.]

Läs: BIARN : AUK : THAIR : BIRUDR : RASTU : STAIN : DINA : AFTIR : SIGHBIARN : I : HULMI.

Det är: Björn och hans bröder reste denna sten efter Sigbjörn i Holm.

I Wittinge ligger säteriet Skattmansö. Det består nu af 1 mantal men har förr, innan det blef förmedladt, bestått af 4 hela hemman. Det har ett fördelaktigt läge på en udde i Wittingeån och nedanför Skattmansösjön (Wittingesjön) omkring tre åttondels mil söder om kyrkan. Gården omgifves af vatten på (nästan) tre sidor, och på den fjärde (västra) reser sig en hög vacker löfskog. Gården är bebyggd med präktiga stenhus och åtskilliga vackra träbyggnader. Skattmansö har jord till 30 à 35 tunnors årligt utsäde. Åkerjorden är någorlunda god, ängen bördig och plägar i goda år gifva 4- à 500 lass hö. Skogen är stor, växtlig och tillräcklig. Fisket i Skattmansö- eller Wittingesjön samt Tena-, Ekholms- och Mörtsjöbosjöarne är godt.

Under gården lyda 12 1/4 mantal frälse inom socknen. Ett helt mantal frälse, Östlunda, är lagdt under sätesgården. Dessutom hör äfven hit 1/2 mantal kronorusthåll och 3/4 dito augment skatte. 20 stycken rå- och rörstorp ligga på ägorna. Godset tillhör ryttmästaren och riddaren högvälborne herr baron Abraham von Yxkulls arfvingar.

Skattmansö har varit herresäte sedan uråldriga tider. Genom gamla bref kan bevisas, att det redan år 1004 varit en sätesgård. Icke långt från gården finnas lämningar efter en forntida borg, hvilken nu kallas Östlunda borg, och i berget vid sjön hafva järnringar funnits fastsatta, hvilka otvifvelaktigt varit afsedda för fartygs förtöjande. Själfva namnet Skattmansö låter oss ana, att i forna tider här bott någon mäktig man, till hvilken befolkningen i orten här omkring måst erlägga skatt. En Ingewalder Scatman ligger jämte sin hustru Elin begrafven i Simtuna kyrka. Det kan ju vara möjligt, att Skattmansö under hednatiden varit ett af fylkeskonungarnes i Fjärd-

hund(r)aland säten i denna trakt eller ock ett vikinganäste. Vikingarne kunde ju hafva haft segelled härifrån ån utefter till Torstuna och Härnevi (hvarom ock de nyssnämnda järnringarne i berget antagligen bära vittnesbörd) och sedan därifrån utefter Ör(e)sundsån, öfver Låstaviken och ut i Mälaren.

År 1600 tillhörde Skattmansö herr riksrådet Erland Björnsson Båt, hvilken jämte sin fru Beata, Ture Arvedsson Trolles dotter, ligger begrafven här i kyrkan. 1643 var en Sparre ägare häraf, och sedan blef efter honom framlidne herr ryttmästaren och riddaren B. Yxkulls farfader herr öfversten baron Lage von Yxkull dess innehafvare.

Simtuna härad ligger väster om Torstuna härad, gränsar i norr till Wåla härad, i väster till Öfver-Tjurbo härad (eller Sagån), i öster till Torstuna härad och i söder till Åsunda härad i Uppland. Häradet har 7 socknar, men som 4 socknar, nämligen Norrby, Tärna, Löfsta och Enåker, höra till det förut beskrifna Salbergs fögderi och endast 3, nämligen Simtuna, Altuna och Frösthult till detta, så är det viktigaste af hvad som i allmänhet kan sägas om häradet redan anfördt.

Simtuna socken.

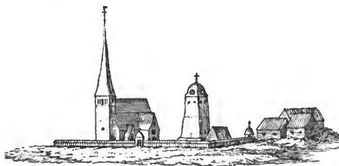
Simtuna socken *, fordom kallad Timbertuna och Timbatunir, gränsar i öster till Torstuna, i norr till Altuna, i väster till Tärna och Sävalla (Sevalla) samt i söder till Bred och Sparrsätra i Åsunda härad af Uppland och Frösthult, som framdeles skall beskrifvas.

Simtuna socken är 98 och sju åttondels mantal, af hvilka 63 och tre åttondels äro skatte, 16 och fyra åttondels krono och 19 frälse.

Folkmängden, små och stora tillsammans, uppgår till 15- à 1600 personer.

Ytinnehållet är ungefär 1 kvadratmil.

Socknen har en stor och ganska ansenlig kyrka, hvilkens torn är det högsta af alla kyrktorn i denna trakt. Den har nyligen både ut- och invändigt undergått en rätt grundlig reparation. — I kyrkgolfvet ligger en grafsten med följande inskription: Anno Domini MCCLXXXX nono INGEWALDER SCATMAN cum uxore sua ELINA obiit in festo Martini. Bägges (d. v. s. herr Ingevalders

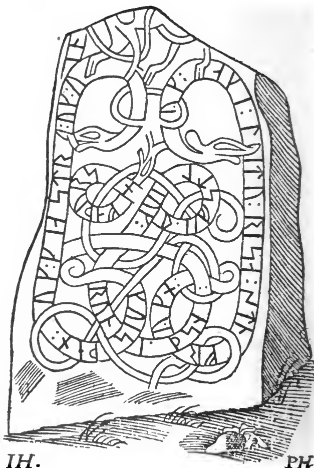

SIMTUNA KYRKA.

och hans hustru Elinas) bilder äro uthuggna i stenen. Hans vapen har varit 3 rutor. Det säges, att Wittinge den tiden (1299) hört till denna socken. I katolska tiden var Simtuna socken en bland Uppsala stifts 12 kanonier *), och däraf kallas ännu en vret och en källa här vid prästgården kanikvreten och kanik-källan.

På åtskilliga ställen i denna socken finnas runstenar. En står vid Salfors by. Denna runstens utseende synes af bilden å nästa sida.

*) Prebende för kanikerna eller domherrarne. Kanik = kanonicus. *(Red:s anm.)*

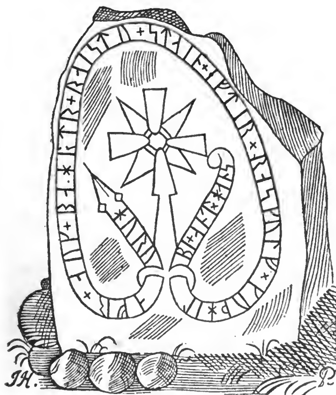

Runstenen vid Salfors.
(Inskriften börjar på vänstra ormens stjärt.)

Läs: GUISTHEN : UK : GIASTR : UK : V : : UK : AKI : LITU : RISA : STN : IFR : YGN : FADUR : SIN : JFASTR : JUK : RUNI : DSA.

Det är: Kvisten, Giastr, U och Aki läto resa sten efter sin fader Ygn. Ifastr uthögg dessa runor.

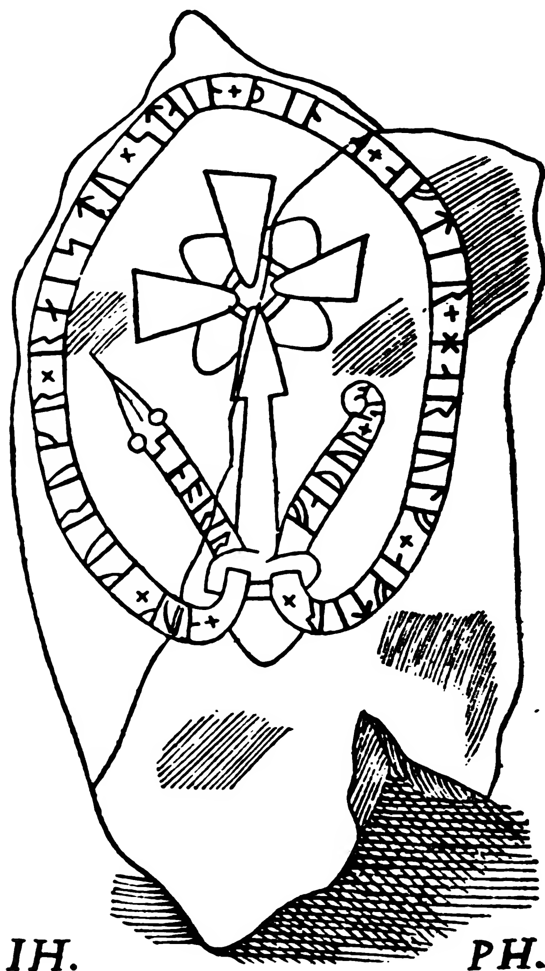
Två runstenar stå vid Hjältberga by. (Se bilderna).

Runstenen vid Hjältberga. N:o 1.

Läs: HURUAFR : AUK : BAGHRTR : RAISTO : STAIN : EFTIR : RASKUF : GUD : HILBI : ANT : HANS.

Det är: Hurulfr och Biertr reste denna sten efter Raskolf. Gud hjälpe hans anda.

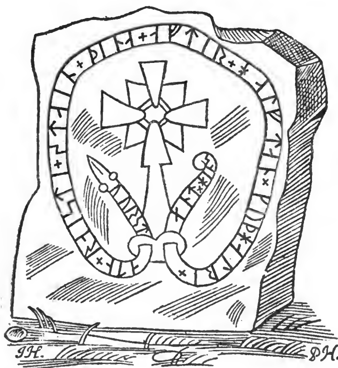

Runstenen vid Hjältberga. N:o 2.

Läs: SNORIR : AUK : GURUGR : RAISTU : STAIN : DINA : AFTIR : HARIULF : AFTIR : FADUR : SIN.

Det är: Snöre och Gurugr reste denna sten efter sin fader Hariulf.

Vid **Isby** står ock en runsten. (Se bilden här nedan).

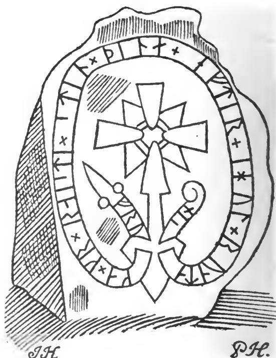

Runstenen vid Isby.

Läs: WURSTAIN : RAISTI : STAIN : DINA : AFTIR : HALFTAN : GUD : HALBI : ANT : HINS.

Det är: Torsten reste denna sten efter Halfdan: Gud hjälpe hans anda.

Runstenen i **Forsby** gärde har följande utseende och inskrift:

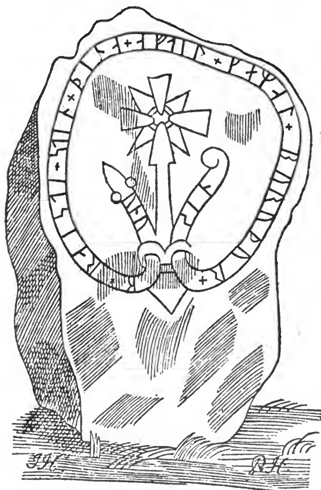

Forsby runstenen.

Läs: FRUGAGR : RAISTI : STIN : DINA : EFTIR : JGHUL : BUNTA : SIN.

Det är: Frugager reste denna sten efter sin man Jghul.

Vid salavägen på Bärby skog står också en **runsten**. (Se nästa sida).

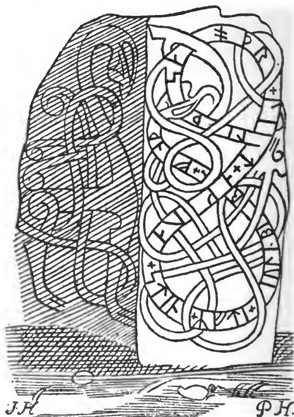

Runstenen på Bärby skog.

Läs: UNU :... R : RAISTI : STIN : DINA : AFTIR : GAMAL : BURUDUR : SIN.

Det är: Une reste denna sten efter sin broder Gamal.

I Wändersta(d) kohage står också en runsten. (Se nedan).

Runstenen i Wändersta kohage.
(Läsningen börjas där ormslingan är afskuren i högra kanten uppåt.)

Läs: LIDSAOTHR : LIT : AKVA : STIN : YFTI : JULIBIRN : FAD.

Det är: Lidsaothr lät hacka sten efter Julbjörn fader.

Ulleråkers by, som nu är bondby och består af 1 mantal skatte och $^1/_2$ mantal kronohemman, säges fordom hafva varit en stad samt konungasäte. Tydliga tecken efter hus, murar och stenlagda gator kunna där ännu flerstädes skönjas. Gårdarne kallas ännu kungsgårdarne. Det förefaller mycket sannolikt, att detta Ulleråker är det Ulleråker, som omtalas i de gamla götiska sagorna, och hvarest Uppsala-konungen Eriks dotter Torberg haft sitt särskilda hof och krigsfolk. Det anses, att hon lefvat omkr. år 483 efter Kr. samt med faderns tillåtelse regerat icke blott öfver orten häromkring utan hela Fjärdhundaland samt låtit kalla sig konung. Ulleråker lär under hennes tid utstått en märklig belägring af västgötakonungen Götriks son Rolf. Torborg lär befäst sitt Ulleråker mycket starkt och försvarat sig manligen mot sin angripare. Slutligen blef dock borgen intagen. Af själfva fästningen (el. borgen) synas ännu tecken. Folket i orten kallar platsen än i dag Torborgs slott. Enligt berättelsen (Rolfs hist.) om denna tilldragelse skulle Ulleråker legat några mil från Uppsala. Sålunda måste ovilkorligen detta Ulleråker vara det rätta och icke det, som ligger i närheten af staden Uppsala, såsom somliga förmena.

Prästgården i denna socken är 1 $^1/_2$ mantal krono, har en präktig åker till omkr. 17 tunnors årligt utsäde, god äng, litet skog och betesmark.

Socknens åkerjord är nästan öfverallt af likartad beskaffenhet. Den består af en under torra somrar hård och svårbrukad lera. Några hemman, som ligga utåt socknens kanter, såsom inåt Bred, Sevalla och Altuna, hafva mera lös jord, blandad med sand och skogsmylla. Åkern lär dock öfver hufvud taget i allmänhet icke gifva efter utsädet mer än 5:e, högst 6:e kornet. Orsaken till så jämförelsevis ringa skörd

på så i sig själf god jord är bristen på tillräckligt stor ängsmark. Där den också till ytan är stor, är den dock till beskaffenheten dålig *), nämligen hård torr och besvärad af mossa samt sålunda föga bärande. Men efter som utsädet vid hemmanen är rätt stort (d. v. s., att man årligen har ganska stort åkerskifte att beså) skördas ändå så mycken spannmål, att dylik årligen kan afyttras, och ännu mera säd skulle kunna säljas, om ängen, som är åkerns moder, dels icke vore otillräcklig till storleken, dels, där den är vidsträckt, vore mera bärande.

Som ängen är, sådan är ock betesmarken till sin beskaffenhet. Däraf kommer det sig, att på få hela hemman mer än 8 à 9 kor kunna underhållas, och det är, som sagdt, minsta delen af hemmansmängden, som hinner upp till det antalet. Ull, skinn, smör m. m., som landtmannen bör kunna sälja, köper han här.

Åkerbruket liknar Upplands. Dock är det skiljaktigt dettas i två stycken. Det ena är, att man här träffar flera för vattnets aflopp mellan åkrarna uppkastade diken, som denna jord så väl behöfver, och det andra, att här plogen mera än i Uppland är vanligt brukas för att hålla åkrarne något sluttande och afhälliga åt alla sidor.

---

*) Märk, att detta skrefs vid medlet af 1700-talet; sålunda innan ängarne i dessa trakter i allmänhet berördes af plogen, och då ingen människa här hade en aning om, hvad det ville säga att så gräsfrö. Omdömet här ofvan gäller alltså den förmåga de gamla, hårda, mossbelupna, aldrig gödda, själfbärande ängarne hade, att, trots allt, utan människans åtgärder gifva afkastning. Att denna på den i dessa trakter så hårda lerjorden, som framför allt kräfver rik bevattning, om den äfven under nutida förhållanden skall gifva nöjaktig afkastning, ej kunde blifva stor under torra somrar, — förstå vi så innerligt väl. *(Red:s anm.)*

Halfva socknen eller den delen, som ligger inåt Torstuna och Frösthult (åt öster och söder), är alldeles utan skog. Den andra hälften, som i väster och norr gränsar till Bred, Sevalla, Tärna och Altuna, har något så när fång till vedbrand, gärdsel och stör (samt några få hemman litet timmerskog). Utom till eget husbehof kunna åboma ej hafva någon annan nytta och inkomst af skogen, än att de för litet ved, som de införa, tillbyta sig rötter och kålplantor i Enköping, som ligger 1 ½ mil i söder härifrån.

Simtunaborna bjuda till att nära sig endast genom sitt åkerbruk. Vintertiden skaffa sig en del penningförtjänst genom forsling af foror mellan Stockholm, Hedemora och Falun.

I socknen ligger en sjö, benämnd Sjöbosjön. Den träffar man vid vägen, som löper här igenom socknen och åt Tärna och därifrån åt Sala. Sjön lockar icke till fiske, ty dels är den så kringränd af skog, mossar och kärrängar, att någon näppeligen kan komma intill densamma, dels skall den fisk man af hans ringa förråd tilläfventyrs kan fånga hafva smak af gyttja. Fisken låter ock svårligen fånga sig, ty sjön är tvebottnad (har två bottnar).

Genom socknen löpa två åar, i hvilka kräftor fångas. Vid jultiden tagas ock lakar med mjärdar. En af dessa åar kommer från Räfvelstasjön (Refvelsta-) i Altuna socken och rinner genom östra delen af socknen åt Forsby mjölkvarnar, hvilka äro 5 till antalet och mycket välkända för sin goda mälder af mjöl, helgryn och andra gryn. Från dessa kvarnar, där ock en såg ligger, rinner ån vidare ned åt Torstuna och Härnevi och kallas där Härneviån (samma å som Örsundsån), som för sin forna segelbarhets skull genom Alstasjön, Ör(e)sundsån (nyssnämnda ås fortsättn.) och ut till Låstaviken och Mä-

laren förut ofta blifvit nämnd. Den andra ån löper i västra delen af socknen och ytterligare en ännu längre bort. Den förra af dessa två sistnämnda åar förenar sig med stora Torstunaån (Härnevi- el. Örsundsån) vid Gästre i Frösthult; den senare är samma å, som längre ned flyter genom Enköping och sedan till Mälaren.

I socknen ligga följande säterier:

1. Strömsnäs om 3 mantal med 6 rå- och rörstorp tillhör högvälborna fru grefvinnan Sture, utbyttes från kronan till frälse af herr Jesper Andersson Krus och sedermera (af honom) bebygdt till säteri. Strömsnäs hette, innan det fick sitt nuvarande namn, Hanevad. Årliga utsädet lär uppgå till 25 tunnor. Ängen lär lämna 150 sommarlass hö.

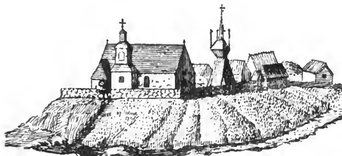
2. Ekelunda (el. Eklunda), 1 mantal med tillhörande 5 rå- och rörstorp, äges af herr Adelhielms arfvingar. Årliga utsädet här är omkring 18 tunnor; äng finnes till omkring 100 sommarlass hö. Något skog finnes äfvensom godt bete för boskapen.

3. Tisby, berustadt säteri för n:r 55 vid östra Wästmanlands kompani och kungl. lifregementet, består af 2 hela mantal skatte om 16 öresland, har omkr. 15 tunnors årligt utsäde och äng till vid pass 150 sommarlass hö. Till Tisby hör äfven några frälsehemman. En Eric Jönsson Lunou köpte gården af kronan år 1627 till frälse à 3 % och byggde upp den till säteri. Sedermera reducerades (indrogs) frälserättigheten. Nu äges Tisby af herr kapten, baron Carl Duwall.

4. Albäck, 2 mantal och rustningsstam för n:r 50 vid oftaberörda kungl. lifregemente och östra Wästmanlands kompani, har ungefär 20 tunnors årligt utsäde och äng till 60 sommarlass hö. 2 rå- och rörstorp ligga på ägorna. Albäck jämte ½ mantal krono

Wånögla, som också hör till denna rustningsstam, äges af högvälborna fru grefvinnan Sture. År 1652 köpte rikskanslären grefve Magnus Gabriel De la Gardie Albäck till frälse af kronan, men, sedan herr Peder Larsson Sparre blef ägare, så utbyttes den från kronan år 1684.

Altuna socken.

ALTUNA KYRKA.

Altuna socken * är annex till Simtuna, norr om hvilken den ock är belägen, så att den gränsar till Tärna socken i väster, till Wittinge socken i öster, till Löfsta socken i norr och till Simtuna, som sagdt, i söder (se bih. not 191).

Socknen innehåller omkring fem åttondels kvadratmil och har 39 och tre åttondels mantal, hvaraf 19 och sju åttondels äro skatte, 4 3/4 krono och 14 3/4 frälse.

Kyrkan står på kronogrund. Den har nyligen genomgått en ganska omfattande reparation.

Kaplansbolet ligger i Altuna by vid kyrkan, är 1/2 mantal krono, har omkring 3 tunnors årligt utsäde, någorlunda skog, äfvenså äng och betesmark.

Vid Billerstena by, som ligger ungefär $1/4$ mil norr om kyrkan, finnas lämningar af en stor, forntida borg, som, såsom förut anmärkts, kallas Torsborgs slott.

På Dräfle ägor finnes en runsten. En afbildning synes här nedan.

Runstenen på Dräfle ägor.
(Inskriften börjar på ormslingans hufvud, till höger.)

Läs: UIDBIURN : OK : KARLUNGR : OK : ERINGAR : OK : NASI : LITU : RISA : STIN : DINA : EFTIR : ERINBIURN : FADUR : SIN : SNÄLAN.

Det är: Widbjörn, Karlung(e)r, Eringer och Nesa läto resa denna sten efter sin visa fader Erinbjörn.

Åkerjorden i denna socken är, öfver hufvud taget, bättre än i Simtuna. Den består väl här såsom där af lera, men som här ängsmarken är bördigare och betet bättre än i Simtuna, så kan härstädes större mängd boskap underhållas. Tillgången på gödsel är sålunda rikare, hvadan åkern oftare gödslas och blir tämligen bördig.

Folkets hufvudnäring är åkerbruk. Stundom kunna ock bönderna sälja någon boskap, som de ej själfva behöfva. Vintertiden tjäna de pänningar med forors fraktande vid marknadstillfällen mellan Stockholm, Sala, Hedemora och Falun.

Skog finnes till gårdarna i nästan hela socknen. I den delen af socknen, som ligger inåt Löfsta och Wittinge, är skogen så pass ansenlig, att de gårdar, som ligga där, hafva smått timmer, i det närmaste tillräcklig till egen husbyggnad.

Nedanför kyrkan ligger en sjö, hvilken har namn både efter henne och Refvelsta säteri, som är beläget vid sjön. Sjön är hvarken stor eller fiskrik. Höst och vår idkas där något fiske med kattistor och ryssjor, och det gifver då åtminstone något nöje för mödan. Men vinternot eller notdrag vid fiskens lektider lär icke vara skäl försöka, då fiskmängden är för liten.

Ån, som rinner in i ofvannämnda sjö, har sitt ursprung från Arnebo- och Molnebosjöarne i Löfsta socken norr ut. Hon rinner genom Löfsta och är nämnd i beskrifningen af denna socken. Här i socknen rinner den förbi Flosta säteri, strax innan den utfaller i Altuna- eller Refvelstasjön. Den flyter sedan ut ur nämnda sjö och löper söder ut nedåt Simtuna, där den, såsom förut är sagdt, går förbi Forsbo kvarnar.

Den böjer sig längre söderut åt öster och kallas nu, såsom ock förut anförts, Härnevi- och Örsundsån. — En liten sjö ligger ock vid hemmanet Dragmansbo (Drammansbo). I denna sjö finnes heller icke mycken fisk.

Säterier:

1. Flosta, som ligger 1/4 mil norr om kyrkan, är ganska väl byggdt, har härlig åker och äng, god skog och betesmark, 9 rå- och rörstorp på ägorna, några underlydande frälsehemman så väl här i socknen som i Simtuna och Wittinge. En mjölkvarn med 2 par stenar ligger vid gården. Den får hela sin vattenkraft från en källa, som är så stor, att den påminner om en vattendamm och håller kvarnen här hela året om med tillräckligt vatten för dess drift.

Själfva sätesgården är 2 mantal och byggdes till säteri år 1630. Ladugården Säfwa, som ligger härunder och äfven är 2 mantal, utbyttes både år 1647 och 1675 från kronan till frälse. Förstnämnde år utbyttes den af fröken Ebba Soop och sistnämnda år af baron Lorents Creutz, hvilka vid nämnda tider varit ägare till Flosta. Nu tillhör säteriet herr lagmannen grefve Lars Cronhielm.

2. Refvelsta, 2 mantal med 1/2 hemman rå och rör, ligger vid Altuna- eller Refvelstasjön nedanför kyrkan. Vid denna gård är årliga utsädet omkring 40 tunnor. Refvelsta har stor äng till 300 lass hö; god skog, godt fiske i sjön. Fem rå- och rörstorp ligga på ägorna. Några frälsehemman här i socknen, i Simtuna och i Frösthult höra hit.

Säteriet äges af herr kaptenen och riddaren baron Anders Rålamb.

Refvelsta har sedan urminnes tid varit ett herresäte. Riksdrotsen Christer (Krister) Nilsson, som vardt

stamfader för den stora kungl. Wasaätten, innehade år 1438 denna gård, då han i förläning hade hela Simtuna och Torstuna härad. Högbemälte riksdrots dog här på Refvelsta år 1442. Efter honom har godset innehafts af den grefliga ätten Bielke, som ännu på 1594-talet finnes vara ägare däraf.

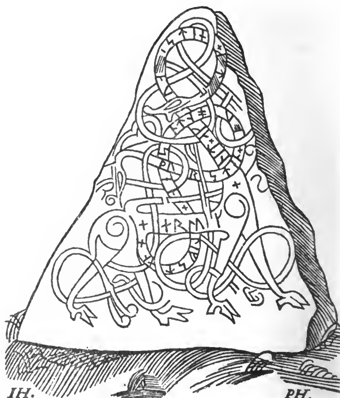
Frösthults socken.

Frösthult, fordom Frejestuna socken †, ligger söder om Simtuna, gränsar i öster till Härnevi, i väster och nordväst till Simtuna, i nordost till Örsundsån mot Torstuna samt i söder till Sparrsätra i Åsunda härad af Uppland (se bih. not 192).

Ytinnehållet är omkring en femtedels kvadratmil (0,183).

Hemmantalet uppgår till 31 ½. Däraf äro 13 mantal skatte, 10 ½ krono och 8 frälse. Hemmanen ligga i allmänhet tillsammans i byalag. Nio byar finnas i socknen. Prästgården är icke medräknad. En af dessa byar består af 11 ½ mantal och heter Gästre. Den ligger vid den stora landsväg, som löper genom socknen. Där skall fordom varit stad. Man kan här ännu finna tecken efter hus och stenlagda gator, hvilka flerstädes ligga öfverväxta och betäckta af åkrar och ängar. Tre hemman i denna by kallas än i dag Hofgården. Det skulle ju kunna vara möjligt, att här äfven i hednatiden varit något konungasäte.

Vid Brunby (Brunnby) finnas två runstenar. Den ena, som står i gärdet, har det utseende bilden å nästa sida visar.

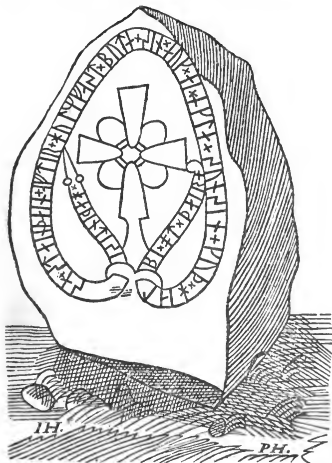

Runstenen vid Brunnby gärde.
(Inskriften börjar under drakbildens buk [höger].)

Läs: LIFSTEN : AUK : ARLUG : LIT : AKVA : I : STEN : UT : THURSTEN : BUONTA : SIN.

Det är: Lifsten och Erling läto hugga denna sten efter sin man Torsten.

Den andra runstenen, som står i Brunnby gata, har följande utseende och ristning.

Runstenen i Brunnby gata.
(Inskriften börjar på ormsl. hufvud.)

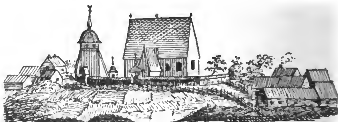
Läs: HADINTIS : L(IT) : (RI)SA : STAIN : DAIN : AFTIR : HULMFAST : BUTA : SIN : AUK : AI : AKLA : SUN : SIN : GUD : HIALBI : OT : DAIRA.

Det är: Hedintisa lät resa denna sten efter Holmfast sin man och Egla sin son. Gud hjälpe deras anda.

Kyrkan står på kronogrund. På gärdet vid kyrkan synes en gammal mur. Det förmodas, att där fordom legat ett kloster eller kapell.

Prästgården är ett helt mantal krono om 9 öresland, har omkring 14 tunnors årligt utsäde, äng till 60 sommarlass hö. (Utom ängsmark, gifven till prästbolet från Rönna by i Härnevi och Brunnby här i socknen). Prästgården har äfven litet skog och betesmark.

Frösthults socken har en tämligen bördig sädesjord, som dels består af lera, dels af svartmylla. Den brukas, dikas och skötes med flit och idoghet efter hvars och ens förmåga. Och därtill äro de nödgade, emedan

FRÖSTHULTS KYRKA.

de icke hafva något annat näringsfång än åkerbruket.

Ängsmarken är äfven merendels ganska bördig. Så många, som det förmå, köra upp, gödsla och beså den ängsmark, som är mossbelupen och tufvig. Därigenom göres den med tiden mäktig till rikare afkastning.

Af skog finnes här ej annat än små buskar i berg och kärr, där boskapen har sitt knappa sommarbete.

På de bästa af hemmanen, sådana som skörda 80 lass, d. v. s. 80 vanliga små skrindor, hö och hafva jord till 14 tunnors utsäde, födas 4 hästar och

inemot 20 nötkreatur jämte några får och småkreatur. För de långa körslornas skull, som bonden här nödgas göra till Wittinge, Österunda, Altuna och Löfsta efter timmer, ved, gärdsel, stör m. m., som han ej själf äger, måste han lägga sig till med och underhålla flera hästar, än han eljes, strängt taget, vore i behof af.

Ytter-Tjurbo härad har fordom varit förenadt med Öfver-Tjurbo härad i Salbergs fögderi, hvadan dessa båda härad tillsammans då utgjort ett enda, såsom förut är anmärkt. Häradet har sin största utsträckning i norr-söder. Från norra gränsen och till Biskopsstenarne, som stå på en liten holme mellan upplandsön Märsön, södermanlandsön Aspön och västmanlandsön Ängsön söderut i Mälaren, är afståndet omkring 3 3/4 mil. Bredden är ej större än 1/4, högst 3/4 mil. Häradet ligger utefter Sagån, som är gräns på östra sidan. På andra sidan nämnda å ligger Åsunda härad, som hör till Uppland. Sagån utgör sålunda här skillnaden mellan vårt län och Uppland. Väster om Ytter-Tjurbo härad ligger Siende härad, som var det härad, som först blef under fögderierna beskrifvet. — På ett berg vid Lundby i Tortuna socken hafva tingen med detta härad fordom hållits. Tingslaget kallades då Lundboborgs tingslag. Detta synes af urgamla jord- och fastebref. Nämnda tingsplats kallas numera domarehällarne. Nu för tiden hållas häradets ting i Björksta, hvarest tings-stugan står vid kyrkan. Liksom Öfver-Tjurbo härad för äfven detta härad en tjur i sitt vapen.

I häradet finnas fyra socknar.

Björksta socken.

Björksta socken (pastoratet har förr varit regalt men lämnades år 1722 »tills vidare») har 61 och

femton sextondels mantal, hvaraf 30 och fem åttondels äro skatte, 20 och fem sextondels krono och 11 frälse.

Socknen sträcker sig från Mälaren och norrut utefter Sagån till en längd af 1 1/4 mil; bredden är 1/4 mil. Bredden är dock norrut större, så att den vid gränsen mot Tortuna är omkring 3/4 mil. I väster gränsar Björksta socken till Kungsåra, Irsta och Badelunda socknar i Siende härad.

Socknen har i forna tider hetat Birkistad och Byrkstad, måhända af Birka (handel), hvilket ej är osannolikt, emedan socknen ligger vid en vik af

BJÖRKSTA KYRKA.

Mälaren, hvarest fordom någon större handelsplats kunnat vara belägen. Åtskilliga skäl för detta antagande gifvas. Så har t. ex. en gammal kungsgård, som redan i hednatiden varit konungasäte, legat vid sjön i denna nejd. En by i trakten heter än i dag Köpsta. Men någon fullkomlig säkerhet för att Björksta kommit af birka (handel) har man icke.

Östensbro, nu Östanbro, har i forna tider varit kungsgård, hvilket synes af riksföreståndaren Svante Niclisson (Nilsson) Stures bref, dateradt (utgifvet) i Stockholm »tisdagen för S. Sigfrids dag 1504, hvari

han stadfäste »de Län Herr Sten Sture hade tillförene länt Biskop Otto, samt tillika då honom unte och förlänte Byrkasta och Tortuna socknar med Konungsbyn Östenbro i samma socken».

Kyrkan står på kronogrund. Den är belägen ½ mil norr om stora landsvägen, som från Uppland kommer öfver Nykvarns bro in i och löper tvärs öfver socknen (stockholmsvägen). År 1617 den 11 juli afbrändes kyrkan jämte hennes dåvarande vackra torn. Anledningen till denna brand var, att blixten slog ned och antände henne. När sedan vid kyrkans reparation altaret nedrefs, påträffades inuti detsamma en förgyld koppardosa, i hvilken en mängd skrifter och gamla dokument förvarats jämte några reliker, d. v. s. smulor af helgonens ben och kläder, hvilka i katolska tiden för mycket penningar köpts af påfven i Rom (romerska stolen) och sedan förvarats här i kyrkan såsom hennes dyrbaraste helgedom. En af dessa gamla skrifter — de voro nästan förmultnade — innehöll en förteckning på de förenämnda relikerna, så lydande: »År 1349 Sabbath. Prima post octavas Misericord. Domini blef det större Altaret uti Birksta Kyrka inwigdt af då warande Wördoghe Fader Biskop i Wästerås Egissl, och tå förwarades i samma Altare följande reliqvier, nämligen: De mensa Domini: de cruce St. Andreæ: de ossibus S. Olavi Regis II. miraculosi & de S. Catharina: dubitatum est de sindone St. Erici Regis II. miraculosi. (Se Tortuna kyrkobok). På stora kyrkdörren, som är utsirad med järnbeslag, läsas på ett där fastslaget järn följande runor:

GUTH SINE JTHAR MASTAR RUTHINGER OK BRO FRIS O ALFA.

Det är: Gud välsigne dessa mästare, Ruthinger och Bo Fris. o & a.*)

Dessa män torde varit byggmästare antingen vid själfva kyrkbyggnaden eller ock vid någon sedermera vidtagen reparation eller därvid utfört något mera betydande arbete, eftersom de blifvit ihågkomna med detta minnesmärke. På en med tämligen tjocka sidor gjuten, stor malmkittel, som brukas till dopfunt i kyrkan, läses: Olaus Andreæ Canonicus & Curatus**) Anno MDXXIX.

Prästgården är 1 1/2 mantal krono om 12 öresland, har omkring 20 tunnors årligt utsäde, någon äng men ringa skog och bete.

Kaplansbolet, 1/4 mantal krono i Näs by, har 4 tunnors årligt utsäde, nödtorftig skog samt någorlunda äng och bete.

Vid några få byar i socknen består åkern af stark lerjord, som genom den möda och flit, landtmannen nedlägger på dess bruk och skötsel, gifver ymniga sädes-skördar. Men vid de flesta af de öfriga hemmanen består åkerjorden i ytan af ett tunnt lager svartmylla samt därunder ett annat lager af vesjord på en botten af blålera och ofruktsam sur jord. Dylik jord måste väl afdikas, i rätt tid köras och ofta underhållas med gödsel, om den skall gifva någon skörd.

Tillgången på skog, äng och betesmark är öfver hufvud taget inom denna socken ganska ringa. Bränsle, gärdsel och stör äga invånarne till nödtorft i sina skogshagar och backar, men timmer finnes ej mycket.

Om man undantager Hanevads by, Målhammars herrgård, Wedby, Säby och Stora Bodarne, som ligga ned åt Mälaren, så är ängsmarken vid alla öfriga hem-

*) Omega och alpha. A är första och o (långt) sista bokstafven i grekiska alfabetet. A och O = begynnelsen ock ändan.

**) Se red:s tillägg not 33 i bih. (*Red:s anm.*)

man i Björksta af ringa bördighet. De ofvannämnda, undantagna byarne hafva däremot så tillräcklig ängsmark, att där ett dubbelt större antal nötkreatur än i de andra socknens byar kan underhållas, och vid Målhammar uppfödas och gödas stalloxar, som nu i några år blifvit afsände till Stockholm för att säljas.

Åkerbruket är hufvudnäring. Genom detta skall folket taga sitt uppehälle. När missväxt och fodernöd inträffa, plägar landtmannen sälja något af sin boskap. Björkstaborna fara ock i skjuts från Nykvarns gästgifvaregård, som ligger här i socknen vid stora landsvägen, som går fram mellan Wästerås—Enköping—Stockholm. Målhammar, Wedby, Säby och Stora Bodarne, som ligga nere vid mälarstranden, hafva förmånen af ett fördelaktigt fiske till husbehof, ty någon försäljning af fisk förekommer icke.

I socknen löpa två åar. Den ena ån kallas Storån. Den kommer in i socknen från Sevalla och flyter åt Hanevads (Hanva(d), Broby och Breds kvarn (vid denna å ligga nämligen åtskilliga mjölkvarnar) samt vidare ned åt Nykvarns mjölkvarn (med 10 par stenar), förbi Målhammar och där nedanför ut i Mälaren. Denna å kallas eljes Sagån. Från Mälaren uppgår i denna å hvarjehanda slags fisk, såsom asp, braxen, id, gädda, med flera, som, i synnerhet vårtiden, fångas här nedanför Nykvarn. Fisken är förträfflig både med afseende på smak och storlek. Men längre än till Nykvarn kan ej mälarfisken komma, ty där äro för kvarnens skull byggde starka och fasta dammar, som hindrar fiskens vandring längre upp. Den andra ån kallas Lillån och flyter snedt öfver socknen nästan vid dess midt. Denna å kommer in från Tortuna och rinner åt det så kallade Frögärds-vadet, hvarest Halstabergs (Hallstabergs) sätesgård, som härnedan nämnes, har

ett tegelbruk och en mjölkvarn. Därifrån löper ån till trakten af kyrkan samt vidare därifrån i sydostlig riktning tills den råkar Storån (Sagån), där den flyter ut strax ofvanför Nykvarn. Sommartiden bruka de intill denna å boende draga, som de säga, vad i ån och fånga dymedelst små gäddor och mört.

Vid Nykvarn träffas två ättehögar, vid Karlby en. Dylika finnas äfven vid Frögärde och ättebackar vid Östanbro, Almsta, Orresta och Kärsta. I Frögärds-gärdet finnas 3 runstenar utan inskrift. Vid Lill-Kyringe står en runsten med å nästa sida stående utseende och inskrift.

Läs: HIGULFER : LIT : GIRA : MERKI : THISA : AT : KNUT : FADUR : SIHN : UK : GUDLUGUG : SUSTR : HIANIS : BALI : RITI : I : STAIN.

Det är: Higulfr lät göra detta minnesmärke åt sin fader Knut och hans syster Gudlig. Bali ristade stenen.

En annan runsten har följande utseende och inskrift (se sid. 494).

Läs: STENHAFIR : RITON : THON : STONTN : MO : BALI : IHIRAUDU : YFTIR : BRUDU : BALI.

Det är: Stenhafer lät rista denna sten efter brodern Bali ihiraudi. Bali (ristade runorna).

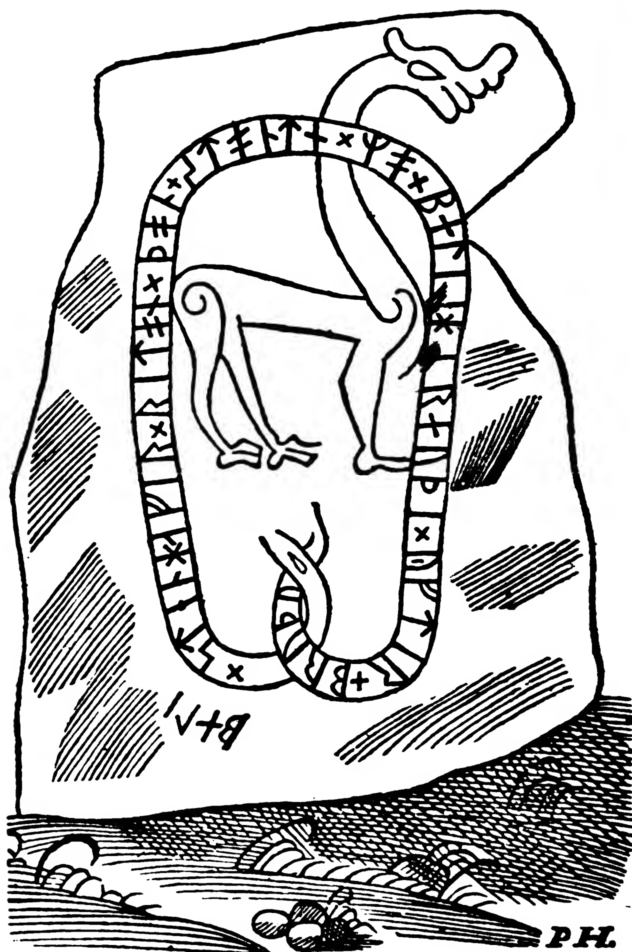
Vid Näs by synas gamla murar efter ett slott.

I Björksta socken var den falska Sturen (Daljunkaren), som under konung Gustaf I:s tid åstadkom så mycket buller och uppror, hvarom vår historia berättar, född. (Se bih. not 193).

På Näs-borg här i socknen (af dess ruiner ses, att den varit väl befäst) lär enligt en gammal sägen en konung Torborg (måhända uppsalakonungen Eriks dotter) haft sitt säte och vid striden med västgötakonungen Götriks son Rolf flytt härifrån och till Ulleråker i Simtuna socken, hvarest hon sedan utstod en

Runstenen vid Lill-Kyringe. N:o 1.
(Inskriften begynner längst ned, där de grofva slingorna korsas.)

Runstenen vid Lill-Kyringe. N:o 2.
(Inskriften begynner längst ned till vänster.)

svår belägring, som förut omtalats i Simtuna sockens beskrifning.

I lunden vid Frögärde och själfva grusbacken bredvid Hallstabergs tegelbruk hafva sandkörare i backens krön påträffat en af fyra nästan släthuggna stenar hopfogad liten graf, ofvanpå betäckt med en slät sten. I denna sålunda bildade stenkista lågo några brända ben och aska.

Säterierna äro:

1. Målhammar består af 8 mantal krono, för hvilka rustning hålles vid n:r 1, 2 och 3 i Wästmanlands kompani och kungl. lifregementet. Sätesgården är ganska välbelägen vid Sagån ej långt från dess utlopp i Mälaren, så att stora segelleden går ända upp till densamma. Vid Målhammar äro två stenhus uppförda. Andra nödvändiga byggnader äro af trä. En vacker frukt-trädgård ligger mellan stenhuset och ån. Egendomens åkerjord består till största delen af sandblandad lerjord, och utsädet är ungefär 60 tunnor om året. Målhammar har ansenlig äng, godt bete, något skog till timmer, gärdsel, stör och vedbrand samt godt fiske både i ån och Mälaren. Åtta rå- och rörstorp höra till säteriet.

Sätesgården uppbyggdes 1620 af herr Johan Banér. År 1631 inköpte han af kronan ett hemman Lill-Kyringe här i socknen till frälse. Detta afhystes och lades under sätesgården. I hans tid uppfördes de två präktiga stenhusen. De hafva varit täckta med koppartak. Dessa tak borttogos i Karl XI:s tid (år 1697), då kronan ägde gården, och kopparn bortsåldes. Pänningarne, som inflöto härför, användes till husens reparation. I ett af tornen på taket fans ett urverk, hvilket vid nämnda tid togs härifrån och uppsattes i ett af tornen, som funnos på Wästerås slott före sista

branden år 1736. Efter herr Johan Banér*) ägdes godset af grefve Adam Banér. Från honom öfvergick det till kommissarien Johan Adlercrona den 10 nov. 1681, men emedan dennes stärbhus, enligt kungl. kammarrättens dom och uppsatta likvidation, häftade i stor skuld hos k. m:t och kronan, så öfvergick godset jämte annan Adlercronas kvarlåtenskap till kronan år 1688 för gäldande af skulden. Sedan arrenderade kronan ut gården till herr ryttmästaren grefve Jakob Stenbock den 16 maj år 1690 på 3 års tid för 600 daler silfvermynt i arrende. Nu för tiden innehafves den af presidenten och riddaren välborne herr Petter Silfversköld.

2. Halsta (Hallsta) eller Halstaberg (Hallstaberg), ett frälsesäteri om 2 hela mantal, är beläget 1/4 mil nordväst om kyrkan. Säteriet har god åker, äng och något skog samt 2 rå- och rörstorp, ett tegelbruk och en mjölkvarn. Det äges af välborna fru majorskan Appelbom.

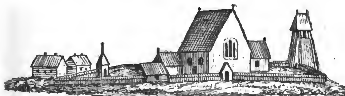
Tortuna socken.

Tortuna eller Torttuna socken †, fordom Thordtuna, Thyretuna (se bih. not. 194, innehåller 34 och ett åttondels mantal, af hvilka 24 äro skatte, 4 1/2 krono och 5 och fem åttondels frälse.

I väster gränsar socknen till Tillberga i Siende härad, i norr och nordost till Sevalla och Sagån och i söder till Björksta. Socknen har i det närmaste formen af en liksidig triangel. Hvardera sidan är omkring 3/4 mil lång.

*) Han var son till den store fälthërren med samma namn, men synes ej ärft dennes lysande egenskaper. *(Red:s anm.)*

Det berättas att socknen fordom skall hafva varit annex till Björksta och då endast haft ett litet träkapell, hvaraf tecken ännu märkas på den plats som kallas »gamla kyrkogården», belägen bredvid nuvarande kyrkan. Omkring denna kyrkogård skall icke någon så kallad bogårdsmur funnits, och de i Tortuna aflidne skola hafva blifvit begrafna i Björksta kyrkogård, dit det härifrån icke kan vara mycket längre än 1/2 mil. Kapellet lär sedan blifvit alldeles öfvergifvet och nedtaget, emedan en tjur jämte några nötkreatur en gång stångat sig in i kapellet, hvilket lätt gått för sig, då, såsom nyss anmärkts, intet stängsel funnits omkring det samma. Efter denna fatala händelse lära mässa och guds-

TORTUNA KYRKA.

tjänst blifvit förbjudna att vidare hållas i kapellet, och det tillägges, att socknen sedan (med anledning af nyssnämnda händelse) fått namnet Tjurtuna och hela häradet Tjurbo härad. Denna mera löjliga än trovärdiga berättelse lämnas därhän. Att häradet har bilden af en tjur i sitt vapen är odisputabelt. Men detta vapenmärke har det ju kunnat taga sig med anledning däraf att här boskapsskötseln drifvits i större skala än i grannhäradena. Att så ock varit förhållandet bekräftas af ortens hela beskaffenhet. Andra landsdelar, som icke häller föra något stridstecken i sina vapen, hafva något vapenmärke, som syftar på invånarnes

mest flödande näringskälla eller förnämsta handtering. Icke häller framgår af några skrifter, som man öfverkommit, att socknen kallats Tjurtuna och mindre antagligt är, att en socken skulle kunnat på ofvannämnda skäl namngifva ett helt härad. Säkert är, att innan nuvarande kyrka uppbyggdes, hvilket anses hafva skett af »godt folk utaf indulgentier», har en gammal träkyrka funnits. Denna träkyrka stod på den plats öster om nuvarande kyrkogården, som kallas gamla kyrkogården, där ännu tecken till dess grund märkes. Den nedrefs år 1320. Invånarne i socknen hade då erhållit biskop Nicolai Hwits tillstånd att uppbygga en annan kyrka, hvilken de ärnat, efter hvad som berättas, sätta på Wändle äng ett litet stycke från ån, där ännu de i högar liggande stenar, som för den skull blifvit sammanförda, än i dag vittna om denna afsikt. Någon kyrkbyggnad blef dock här ej verkställd »för dess (platsens) oroliga belägenhet», utan valdes i stället sedermera den, där kyrkan nu står. Hon är belägen vid stora landsvägen, som löper genom socknen från Wästerås och inåt Breds socken i Uppland och vidare. Riksföreståndaren Mats Kettilmundsson (Læme) lär gifvit klocka till den nya kyrkan och ägor till prästgård, hvarefter en dominikanermunk vid namn Reno i Wästerås kloster varit kyrkoherde här i församlingen år 1354. (Se Palmschölds handskrifter och Tortuna kyrkobok). Denne Reno Munk har lämnat sitt namn åt en by här i socknen, nämligen Munkebo. Biskopen Måns Eskilsson i Wästerås skänkte år 1370 till prästgård de ägor och den gård han ägde, och mäster Jakob Thuresson (se bih. not 195), år 1468 kyrkoherde här i socknen, förärade kyrkan en kalk af stort värde jämte kittel (vigvattenskärl?) och rökelsekar. Dessa persedlar jämte den öfriga stora rikedomen af silfver läm-

nade kyrkan från sig till konung Gustaf I. (Se kyrkboken).

Tortuna kyrka är 43 1/2 aln lång och 18 alnar bred inom murarne. Hon står pa kronogrund. År 1577 tempore Eschilli blef den jämte klockstapel (med 3 vackra klockor) afbränd. Men redan samma år blef hon reparerad och taket pålagdt. Året därpå (1578) göts den stora klockan, som väger 12 skeppund. Kyrkan äger sedan gammalt en dyrbar mäss-skrud, en vacker altartafla, helt och hållet förgylld och föreställande vår Frälsares korsfästelse, hvaröfver följande munkvers läses:

Rex a ligno cum regnaret
Et malignum debellaret
Per dedecora
Mater piis substituta
Hunc ad bellum subsecuta
Est ut Barach, Delbora.

Kyrkans kor är prydt med på muren uppsatta »och till en evig vördnad förvarade Conterfait (porträtt) af Wåra Glorwyrdigsta Konungar utaf den Gustafvianska ätten» (se bih. not 196). Hela hvalfvet är måladt med taflor, hvilkas motiv äro hämtade ur bibliska historien. I vapenhuset äro följande ord tecknade: Våra förfäder bygde oss til fromma: Så bygge ock wi, som efter komma: Så betale wi godt med godt, Hvad wi af Wåre Förfäder hafva fådt. I kyrkgafveln är en half runsten inmurad *). Den härstammar utan tvifvel från gamla kyrkan, från hvilken den blef tagen och inmurad här, då denna

*) Förut dold under yttre rappningen, numera synlig.
(Red:s anm.)

kyrka uppfördes. (Wi hafva talat om dylika inmurade runstenar i det föregående). Den halfva runstenen har följande ristning:

Läs: HRISTI ARN BARDA LIT RESA EFTIR DET.

Då Furby kyrka ödelades, lära Nicktuna och Wad-Åby byar här i socknen blifvit lagda till Tortuna kyrka, men Kolmsta, Tomta och Ramsta till Björksta socken.

Prästgården är 1 1/2 mantal krono om 12 öresland, har god åker till 14 tunnors årligt utsäde, bördig och stor ängsmark, godt bete och nödtorftig skog. I prästgårdshagen har upptäckts en egendomlig stenart, som i ett berg utbreder sig (växer) icke olikt ett träd med grenar och kvistar. Stenarten har fått namnet Spalis Basalthes cum mica. Den innehåller järn och zink men är otjänlig till bergsbruk.

Kaplansbolet i Wändle by ett stycke sydost om kyrkan är 1/2 mantal krono om 5 öresland, har 5 à 6 tunnors årsutsäde, liten ängsmark och ej särdeles rikt bete.

Åkerjorden här i Tortuna är af ganska skiljaktig beskaffenhet, nämligen lerjord, rödaktig vesjord, svartmylla, örjord (stenig), sand, mojord, skogsjord med flera slag. Större delen af åkerjorden består dock af lera, hvilken merendels är ganska bördig.

Större delen af hemmanen har äfven bördig ängsmark. I synnerhet är detta fallet med de hemman, som ligga vid Bocksjön mot västra gränsen åt Tillberga. Dessa hafva ock hjälpligt bete för boskapen, hvadan landtmannen här kan hålla större kreatursbesättning på sin gård och sålunda icke blott tillräckligen förse sin åker med nödig mängd gödsel utan ock understundom afyttra något af de många boskapskreaturen.

Detta sistnämnda inträffar vanligtvis ej oftare, än då brist på foder nödgar honom därtill eller höga kreaturspriser lockar honom att dymedelst skaffa sig pänningar till bättre utkomst.

Till större delen af hemmanen finnes äfven någorlunda skog till vedbrand, gärdsel och stör, men något timmer finnes för närvarande alldeles intet i Tortuna socken. En del hemmansägare pläga sälja ved i Wästerås, som ligger 1 1/4 mil härifrån kyrkan.

Några byar, såsom Bålsta (Bollsta), Bosberga, Hälla och Fors hafva ringa betesmark och ingen skog, hvilken brist dock deras (förnämligast de två sistnämnda byarnes) härliga och bördiga åkrar ersätta. De äro alldeles afstängda från skog och utmark dels af den så kallade Lillån, dels af andra byar.

I Bocksjön, som till större delen hör hit till Tortuna (och med resten till Tillberga socken) hafva förr i myckenhet funnits stora präktiga r u d o r af 6 à 7 markers vikt. Man påstår, att den numera icke är så rik på denna fiskart som förr. Fisket har idkats med för stor flit så väl med skattnät som kattistor, ryssjor och läggnät. Dessutom är sjön ganska liten, vallas årligen igen och blifver allt mindre och mindre. Så t. ex. upplandades af honom år 1650 öfver 100 alnar, hvarmed sålunda den kringliggande ängsmarken ökades. Detta kan gammalt folk berätta och intyga. Ibland synes han ej heller vara mer än knappt 2 à 3 alnar djup, men understundom förefaller djupet vara 3 à 4 famnar. Detta beror på hans lösa botten, som än höjer sig upp, än sänker sig ned; ty han lär vara tvebottnad. Vid sjöns ena ände ligger en liten holme, på hvilken fiskare uppfört en liten koja, där de förvara och bygga sina fiskredskap. Holmen lär förr flyttat sig hit och dit i sjön men har nu ändtligen blifvit fast

stillaliggande. Den rör sig dock något och liksom gungar då man går något hårdt på honom. Nästan på samma sätt förhåller det sig med den sjön närmast omgifvande marken, som är bevuxen med låg al- och videskog, så att om man ränner en stör ned i denna ängsmark, finner man, snart sagdt, ingen botten *).

Ur denna sjö utflyter vid södra stranden (mellan denna och nyssn. holme) en å. Den rinner sydost hän genom socknen förbi Wändle by och ned åt och genom Björksta socken, vid hvars östra gräns den utfaller i Sagån ofvanför Nykvarn. I denna å fångas sommartiden litet fisk, såsom gädda, abborre och mört, med vad men om hösten med mjärdar. Vid Hälla, som ligger en åttondels mil väster om kyrkan, är en källa belägen 3 à 4 famnar från ån, med hvilken den genom en bäckrännil står i förbindelse. Under stränga vintrar plägar fisken stiga upp i denna källa för att få luft, och då fångas den där. I Bocksjön infaller vid nordvästra landet en å, hvilken genomlupit Romfartuna och där kallas Åsån samt Tillberga, där den kallas Hinsberga- (el. Hedensberga) ån, innan den faller in i Bocksjön. Denna å omtalades i beskrifningarne af nämnda socknar.

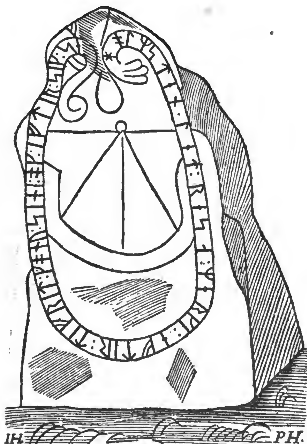
Vid Wäster Råby här i socknen finnas två runstenar. Den ena, hvaraf en afbildning synes å nästa sida, har nedanstående inskrift.

Läs: HOLMSTEN : LET : RESA : MERKI : EFTIR : TIFRIT : KONU : SINI : OK : IFTIR : SIG : SELF.

Det är: Holmsten lät resa detta minnesmärke efter sin hustru Tifrid och sig själf.

---

*) Bocksjön är numera aftappad. *(Red:s anm.)*

Runstenen vid Wäster Råby.
(Inskriften börjar längst upp till höger.)

Lundboa berg eller Domarhällarne, där tingen i hedna och forna tider hållits med detta härad, ligger nordost om Raskas backe (Raskbacken) ett stycke nordväst om kyrkan.

Många ättebackar finnas i denna socken. I hagen vid Nyby har varit en stor (förnämlig) begrafningsplats. Där finnes en stor mängd runstenar, hvilka dock sakna inskrifter. I prästgården och vid Korsbacken finnas 2 alldeles släta runstenar. Vid åbacken i Wändle äng hafva rester af stora urnor från forna grafvar påträffats.

På många ställen finnas mineralvattenkällor.

I en källa, benämnd Ängskällan, finnes en liten fiskart, som liknar gös. Den har två »horn» under buken och ett på ryggen. Ryggspolen står »in formam terræ». Granater, grofva som fingret, dock omogna, förekomma i bärg och stenar. Likaså förekomma här åtskilliga mineral, såsom hvit flintsten, kvarts, ett som liknar spat och liffärgad marmor, men som är så skör, att den icke kan arbetas och sålunda är onyttig, så framt den icke om möjligt är af ädlare art på djupet. Ett berg, som är beläget norr om kyrkan och kallas Jär- eller Järnbergsklack, är ganska högt. Man kan från dess spets se 6 à 7 mil åt öster, söder och väster. I detta berg lär fordom funnits järnbrott.

Sevalla socken.

Säwalla, Sewalla socken † har 17 och sju åttondels mantal*), af hvilka 10 och tre åttondels äro skatte, 2 krono och 5 $1/_2$ frälse.

*) Prästgården oberäknad. Prästgårdarne i fögderiets alla socknar äro icke inberäknade i de för socknarne uppgifna hemmanstalen.
(Red:s anm.)

Socknen har vid pass 500 invånare, så att, jämnt fördelade, 25 personer, barn och vuxna, komma på hvarje helt hemman.

Socknens ytinnehåll uppgår till icke fullt 1/2 kvadratmil.

Sevalla ligger till en del väster om Sagån, till en del öster om densamma. Den västra delen är belägen mellan Sagån, Kumla socken, Tillberga socken, Tortuna socken och Björksta socken; den östra delen mellan Sagån, Tärna socken och Simtuna socken. Socknen i sin helhet begränsas: i norr af Tärna, i väster af Kumla och Tillberga, i söder af Tortuna och Björk-

SEVALLA KYRKA.

sta, i öster af Simtuna. Den delen af socknen, som är belägen öster om Sagån och består af 5 mantal hör till Simtuna tingslag (se bih. not 197), den andra delen till Ytter-Tjurbo härad.

Socknen har fordom varit annex till Tillberga (åren 1626—1643). År 1593 (och äfven förut) hade Sevalla sin egen, särskilda pastor, ty nämnda år underskref en dylik vid namn Salvidus såsom pastor i socknen Uppsala mötes beslut (concilium Upsalense). Då dominus (herr) Ericus Math. Arosiensis var pastor i Tillberga vid 1640, hade han äfven denna socken, men, sedan han år 1643 fick Romfartuna pastorat, erhöll

Sevalla egen kyrkoherde och har så haft allt sedan (se bih. not 198).

Kyrkan står på kronogrund icke långt från Sagån. Man kan af hennes tjocka och oformliga gråstensmurar sluta till, att den är mycket gammal (se bih. not 199).

Prästgården är i hemmantal ej större än $1/2$ mantal krono, men där utsås årligen 14 à 15 tunnor säd. (omkr. 130 tunnland öppen jord). Äng finnes till 40 sommarlass hö. Betet är någorlunda. Till prästgården finnes skog till både vedbrand, gärdsel och stör samt något timmer. Ett torp, benämndt Halfvardsbo, $1/2$ öresland, hör till prästgården. Det skänktes af drottning Kristina den 29 juni 1650. Donationsängen Stockfallet, som år 1597 af konung Karl IX skänktes till prästgården, bortbyttes till Måns Olofsson i Korgesta år 1605 mot ett kärr, benämndt Marmossen (se bih. not 200), men återvanns till prästbolet lagligen 1696, hvarefter den allt sedan hört dit. »Holmen» tillbytte sig herr Pehr Sparre på Ängsö år 1640 af prästgården för fri sågning af 30 timmerstockar årligen vid hans sågkvarn (Herrkvarn) till kyrkans eller prästbolets behof. Sedan återvanns Holmen den 20 aug. 1656 till prästbolet. Endast Herrkvarns kvarndamsfäste skulle därefter i evärldliga tider få byggas vid prästbolslandet (i Holmen, som nämligen är belägen på västra sidan om Sagåns nuvarande strömfåra; Herrkvarn ligger på den östra) mot fri sågning årligen af 6 stockar till kyrkans och 6 till prästgårdens behof.

Vid Sagån ligga följande, i Sevalla socken belägna, mjölkvarnar:

1. Prästkvarn med ett par stenar. Tillhör prästgården.

2. Wäsbykvarn med ett par stenar. Skattar 2 tunnor kvarntorr säd. Tillhör Wäsby rusthåll här i socknen.

3. Herrkvarn med 2 par stenar. Skattar 4 tunnor kvarntorr säd. Där är ock en sågkvarn.

4. Bispebo kvarn med 2 par stenar. Hör till rustningen i Bispebo. Vid Bispebo finnes ock ett järnmanufakturverk, anlagdt år 1749. Där är ock en sågkvarn (se bih. not 201).

Vid Gullbo, som ligger i socknens norra del inåt Ransta i Kumla socken, synas på en hög bergskulle, som höjer sig ofvanför en låg och sank äng, som utan tvifvel i forna tider varit sjö, lämningar af en forntida borg eller gråstenskastell. Mur-ruinerna, som godt äro 15, ja, kanske 20 alnar tjocka, samt själfva fästets läge på en plats, som utan tvifvel fordom, då borgen var i välmakten, varit på alla sidor, utom den södra, omgifven af sjö, låta oss förstå, att knappt någon med de krigsredskap och hjälpmedel, som den tiden stodo till buds, kunnat vara mäktig att intaga och öfvervinna denna borg. Anblicken af dessa ruiner väcker förvåning, och man har svårt att fatta, huru det kunnat stå i människomakt att framforsla och uppföra på höjden så ofantliga berg, hällar, klippor och stenar, som här ligga hopvältade och sammanbyggda. Antingen har borgen varit ett vikinganäste eller ock ett fylkeskonungasäte. Gent emot Gullbo borg ligger den förut omtalade Bejby (Bäjby) borg i Tillberga socken. Vid Kinsta by här i socknen synas tecken, som låta förmoda, att någon sådan där borg äfven här varit uppförd i forna tider (se bih. not 202).

Här i socknen finnes godt fiske i Sagån.

Nästan alla hemman äro sidländt belägna nedåt Sagån, och de, som ligga längre upp från nämnda å, hafva icke för ty mycket sidländ belägenhet. Förmodligen har socknen häraf erhållit namnet Sävalla, som då skulle vara sammansatt af det gamla skytiska ordet

sä, som på vårt språk betyder sjö, samt valla, en ur sjö upplandad mark.

Åkerjorden är merendels besvärad af syra (syrlig) och består af en med mo och sand blandad lera, som både vid trädet om våren fordrar ett flitigt och skyndsamt bruk och oftare än annan jord gödsel, så vida man vill påräkna någon skörd af densamma.

Detta svåra åkerbruk underhjälpes likväl ansenligt därmed, att landtmannen här har god tillgång på bördig ängsmark och godt bete för boskapen, så att större mängd boskap än på hemmanen i de andra socknarne här kan underhållas. Någon boskap säljes äfven årligen härifrån.

Alla sevallahemman hafva tillräckligt med skog.

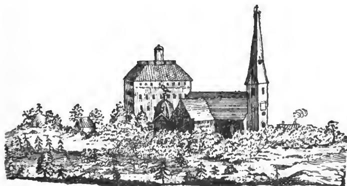
Invånarnes hufvudnäring är åkerbruk, och därjämte förtjäna de äfven penningar genom försäljning af ved och timmer.

Ängsö socken.

Ängsö socken ligger alldeles för sig själf på en ö i Mälaren. Ön är vid pass 3/4 mil lång (i norr-söder) och 1/2 mil bred (i öster-väster). Socknen innehåller 18 1/2 mantal, alla frälse. Prästgården, som i ofvannämnda hemmantal ej är inberäknad, är 1/2 mantal frälse.

Hela socknen ligger under Ängsö sätesgård här på ön och tillhör herr presidenten och kommendören af alla k. m:ts ordnar, högvälborne grefve Carl Fredric Piper. Äfven några holmar omkring ön i Mälaren, såsom Må(l)holmen, Långholmen, Fageröǹ och Gisselholmen, som äro bebodda af bönder och torpare, höra jämte andra små skär och holmar hit.

Ön ligger rakt söderut från Björksta, hvarifrån öfverfarten sker medelst färjande öfver ett sund, benämndt Spånsundet, som är något öfver 300 famnar bredt. Ängsön har fordomdags varit alldeles kringfluten men är nu mera tillhopavallad med en liten ö, Kurön, som ligger vid Ängsöns nordvästra ända och hör till Teda socken i Uppland. För öfrigt skiljes äfven Kurön från fastlandet genom en mälarevik, kallad Oxfjärden.

Ängsö kyrka med slottet i bakgrunden.

Åt norr och väster synas härifrån ön på fastlandet södra delarne af Björksta, Kungsåra och Kärrbo socknar; söder ut skönjas Aspön och Fogdön, som höra till Södermanland samt åt öster på fastlandet delar af Teda och Näs socknar i Uppland och en liten ö, kallad Märsön.

Mellan Ängsön, Aspön och Märsön stå ute på en holme i sjön de så kallade Biskopsstenarne, hvilka utgöra skiljemärket mellan Södermanland, Uppland och Wästmanland.

Ängsön är småbergig och stenig. Förr har ön varit bevuxen med stor skog. Denna är numera till största delen afverkad.

I förstone lär ön varit en hästhage under den förut nämnda, forna kungsgården i Kungsåra socken, som ligger på andra sidan viken. Den tiden lär ön, som då endast varit bebyggd med några små kojor, bebodda af fiskare, hört till denna socken, hvilket synes vara mycket sannolikt, då än i dag i Kungsåra kyrkogård återfinnas Ängsö lägerställen. Då ön sedermera begynte mera befolkas, byggdes på den plats, där nu Bergs by ligger, ett kapell, och än i dag kallas stället, där detsamma stått, Kapellbacken. När och af hvem detta kapell blifvit uppbyggdt, samt huru länge det stått där, är obekant. (Se Ängsö kyrkbok). Hvad man vet är, att öns nuvarande kyrka blifvit uppförd 1340. Detta framgår af konung Magnus Ladulås bref år 1346 till riksrådet och drotsen Nils Abiörnsson, som då var herre på ön, och till hvilken vi här nedan återkomma. Nämnda herre erhöll af konungen frihet från alla utlagor för den gåfva och fundation, som han gifvit och gjort till kyrkan här på ön. Man påstår, att nuvarande sakristidörren här i kyrkan varit det förenämnda kapellets dörr.

Den förste kände ägare till Ängsö är herr Magnus Gregersson Läma till Arnö och Grönsö, Sveriges råd och lagman i Wästmanland 1282 (se bih. not 203). Man känner ej, huruvida han kommit härtill genom arf, köp eller förläning. Men då var ej Ängsön så stor som nu, så vida vattnet i Mälaren däromkring då stått 9 alnar högre än nu. Efter herr Magnus Gregersson ägdes Ängsön af hertigarne Eric och Waldemar, konung Magnus Ladulås söner, hvilka sedermera, jultiden år 1317, på Nyköpings slott

svältes ihjäl af brodern, konung Birger. Man känner icke heller på hvad rättsgrund (titul), de blifvit ägare af godset. År 1307 die C. Barnabæ Apostl. öfverlämnade de Ångsön åt kungl. rådet och drotsen herr Abjörn Sixtensson till Tofta, Göksholm och Salestad (Salsta) i ersättning för de försträckningar af silfverpänningar och viktualievaror, som han låtit sända till hertigarnes fästningar i Nyköping och Kungälf under de fejder, hvilka utkämpades mellan bemälte hertigar och deras broder, konung Birger. På samma gång denna öfverlåtelse skedde, erhöll herr Abjörn Sixtensson af hertigarne äfven Tuna i Näs och Näs i Mellanviken samt Thoshargs eller Toreshälla (Tors-) kvarnar. Efter honom ägde riddaren, kungl. rådet och drotsen Nils A(m)björnsson (af Sparresläkten) till Salestad (Salsta) och Ångsö detta gods. Han blef de gamla Oxenstiernornas (till Salsta) stamfader, ty på sin ålderdom upptog han (i samråd med sin son Bengt) sin moders vapen (en röd oxpanna med horn i guldfält). Moderns ätt, den äldre Oxenstierneätten till Langarum (Langserum), var då utdöd. Sedan erhöll fru Ingeborg Nilsdotter Oxenstierna vid delning med sina syskon af arfvet efter fadern, herr riksrådet och riksdrotsen Nils Abjörnsson *), år 1360 denna egendom på sin lott. Så blef hon gift med riksrådet och marsken herr Sten Turesson Bielke. Deras son, herr Stensson Bielke, riksråd och lagman i Wästmanland år 1378, som 1395 lät viga sig till munk i Wadstena, ägde godset efter färäldrarnes död. Men af honom köpte eller tillbytte sig herr Ulf Bengtsson till Hjulsta(d) och Lagmansö år 1404 Ångsö, så att godset då kom ifrån Bielke- till Sparreätten. Efter herr Ulf Bengtsson var herr riksrådet och riddaren Fa-

*) Grau har alltid Abjörnsson. Eljes skrifves namnet: Ambjörnssen. *(Red:s anm.)*

der Ulfsson vid år 1435 ägare häraf. (Han tillika med sin fru, Elin, Nils Bossons Natt och Dag af Göksholm dotter, ligger begrafven vid sakristidörren här i Ängsö kyrka). Sedan öfvergick Ängsö 1489 till riddaren och riksrådet herr Bengt Fadersson, gift med fru Hillevid Axels-dotter Brahe från Danmark. (Ligger begrafven fram i kyrkans kor). Vidare herr Knut Bengtsson Sparre, riksråd 1520. Denne herre befäste sig mycket starkt här på Ängsö mot konung Gustaf I, så att nämnde konung hade mycken möda och svårighet med att intaga det med murar och stora vallar på alla sidor omgifna gamla stenhuset här på gården. Härom kan läsas i historien. Sparre dog 1522. Sedan ärfde fru Hillevid Knuts-dotter Sparre, då hennes unga bröder, herr Bengt, Eric och Knut Sparre voro döda, ensam detta gods, och emedan hon gifte sig med lagmannen och amiralen Arwid Trolle (se bih. not 204), så öfvergick besittningsrätten af godset till Trolleätten. Herr Arwid Trolle dog här på gården 1549. Han ligger begrafven i kyrkans kor. Efter hans död ärfdes Ängsö af fru Elsa Trolle, dottern, hvilken först var gift med herr Johan Skougård, en dansk riddersman, och sedan med herr Arwid Gabrielsson Oxenstierna, till Aspenäs, gamle rikskanslären högvälborne grefve Axel Oxenstiernas farbroder. Men som båda dessa hennes äktenskap voro barnlösa öfvergick arfvet och Ängsö (sedermera) till hennes yngre syster, fru Anna Arvidsdotter Trolle, som först var gift med herr Knut Haraldson Soop (utan barn) och sedan riddaren herr Lage Axelsson Posse till Aspenäs. Efter dem fingo deras arfvingar ön; först herr Arvid Lagerson Posse till Stäringe, Näs och Ängsö och sedan efter honom hans dotter, fru Elsa Arvidsdotter Posse, hvilken var gift med herr riksrådet

och presidenten i kungl. Göta hofrätt baron Peder Ericsson Sparre, hvarigenom godset återkom till Sparreätten, som ägt det för (då) 100 år tillbaks. I denna herres tid reparerades det förenämnda gamla stenhuset här på sätesgården, hvarom kontrakt slöts med en Mårten Murmästare år 1636 den 15 november. Efter herr riksrådet Peder Sparre kom först herr Peder Pederson Sparre, friherre till Kroneberg, herre till Ängsö, Svea rikes råd och guvernör i Lifland, som var gift med fru Sigrid Horn, att genom arf efter sin fader blifva ägare häraf och sedan, efter hans död, år 1669, herrar baroner Eric Sparre och Johan Sparre. Dessa herrar sålde år 1712 bort godset till kungl. rådet och öfverstemarskalken, högvälborne grefve Carl Piper, och nu för tiden äges det af presidenten och kommendören af kungl. maj:ts orden, högvälborne herr grefve Carl Fredric Piper, som har jus patronatus (rätt att tillsätta präst) här i socknen.

Denna ö har fordom varit alldeles befriad från allehanda utlagor, skatt och skuld, hvilket framgår både af konung Albrekts bref år 1387 och konung Kristoffers år 1447, »die beat. Schol. Virginis i Wästerås utgifna bref», hvaruti »Ängsö Sockne-Prest, hans Capell och Præbenda samt alt gods och landbo här på ön tages i Kongl. wärn, frid och beskärm», likaså af konung Gustaf I:s i Gripsholm den 2 mars år 1538 utgifna bref för fru Hillewid Knuts-dotter Sparre, som då var ägarinna till ön, och äfven af kungl. regeringens bref den 17 april år 1638.

Ängsö har haft halsrätt ända till år 1691. Denna rätt bestod enligt Kalmar beslut af år 1483, § 21, däri, att »hvar god man, andelig och världslig, skulle få vara konung öfver sin egen landbo». Den sista leuterationsdomen finnes vara afkunnad år 1686 af fru

Sigrid Horn, hvilken då ägde godset. Den gällde en stöld, som föröfvats här i kyrkan.

Holmen Skarpan, som ligger väster om Ängsön i Mälaren, är märkvärdig.

Här på gården har funnits en stor träbyggning, som kallats kungsbyggningen, likaledes en annan stor borgstuga, i hvilken halsrätt hållits, då någon underlydande förgått sig. På befallning af konung Karl XI blef ön år 1692 med alla dess därpå liggande byar, torp, öar och hvarjehanda tillhörigheter af holmar och skär i sjön omkring uppmätt.

Själfva Ängsö sätesgård ligger midt på ön vid en vik, som dit skjuter in från öster, utanför hvilken Måholmen och Långholmen äro belägna. Längre åt sydost ligger den stora Aspön. Gården består af 3 hela hemman, hvarunder höra 4 3/4 rå- och rörshemman, 15 rå- och rörstorpare, 13 torp utom rå och rör, 10 3/4 frälsehemman utom prästgården, som ock är 1/2 mantal frälse, eller — hela socknen. Till Ängsö höra dessutom Wedby, stora och Lilla Bodarne samt några torp i Björksta (m. m.).

Gården är bebyggd med ett präktigt stenhus, som nyligen blifvit af herr presidenten »alldeles förnyadt». Årsutsädet är 40 tunnor. Gården har äng till 900 à 1,000 lass hö (se bih. not 205). Betet är godt. Skog finnes. Gården har eget tegelbruk samt en väderkvarn. Ett gifvande fiske kan bedrifvas hela året. Från och till gården är sjöfart.

Kyrkan är belägen invid själfva sätesgården. Den är murad af tegel och har ett rätt vackert torn, som nyligen är uppfördt. Öfver kyrkodörren står på tornmuren i en tafla af sten följande ord ristade:

Til GUDS Namns ära har denna Kyrkas Patron och denna Gårdens Herrskap, Hof-Cancelleren Högwälborne Herr Grefwe

CARL FREDRIC PIPER med sin älskeliga Hustru Högwälborna Fru Grefwinna ULRICA CHRISTINA MÖRNER låtit af första grunden bygga detta Torn år 1744, då Magister Jakob Torslund war Kyrkoherde.

Vid kyrkans östra sida är ett präktigt grafkor, där kungl. rådet och öfverstemarskalken högvälb. grefve Carl Piper är begrafven. På kistan, som står i grafkoret, på hvilken orden i Pred. bokens 7:2, Esai 54:8, Jobs 19:25, 26, 27, Wish.-b. 14:7 äro ristade, läses äfven följande: År 1637 den 29 Julii blef Salig Kongl. Rådet, Öfwerste-Marskalken samt Upsala Academii Cancelleren Högwälborne Herr Grefwe CARL PIPER hit til werlden född och år 1715 den 29 Maji emellan klåckan 1 och 2 efter middagen uti Schlusselbourg i Herranom död. (Se bih. not 206). Inuti kyrkan prunka väggarna af en myckenhet sköldar. Vid sakristian läses på en tafla följande inskrift på munklatin: Doctores dicunt, qvod sacerdos nunqvam deberet accedere Divina peragendo, nec laxius Divina summendo, nisi prælibata Dominicæ Passionis merita. Qvaliter suscepit Opprobria, Flagella, Sputa, Vulnera, Alæpas, Derisiones, Accusationes & Similia diligenter & continuo pensanda. — Kyrkan är en bland de vackraste kyrkor i denna trakt.

Prästgården är, såsom förut är sagdt, 1/2 mantal frälse och ligger inom sätesgårdens rå och rör. Den har 6 tunnors årsutsäde, en skön äng, godt bete samt ständigt fiske vid den närbelägna mälarestranden.

Öns invånare, omkring 500, gamla och unga sammanräknade, nära sig tämligen väl, så att de godt komma ut med att betala sin skatt till kronan, sin skyl-

dighet till herrgården och dessutom föda sig och de sina. De hafva väl icke mycken åkerjord till hemmanen och kunna sällan afyttra någon spannmål, men godt bete finnes på ön, likaså tillräcklig äng, så att jämförelsevis mycken boskap på grund däraf kan hållas, och något ladugårdsprodukter årligen säljas. De förtjäna äfven mycket penningar på fiske, som hvarje ängsöbo idkar. Hvarenda bonde och torpare på ön har sin not, antingen hel eller half. Äfven kunna de förtjäna något om vintern med fraktande af foror till marknaderna, i synnerhet under hela januari och halfva februari månad, då de hafva godt tillfälle därtill, emedan de den tiden äro fria och lediga från körslor för herrgården. Hvad de sålunda förtjäna, användes af dem till utskylders betalande eller för nödtorften.

I ett berg på ön finnas röda och svarta granater, som hafva formen af tämligen regelbundna mångsidingar (som äro i tämeligen redig polyedrisk figur). Somliga befinnas vara genomskinliga.

I ett annat berg vid sjön påträffar man öfverst på en klippa ett stort rundt hål af 7 kvarters djup. Det kallas Ryssbo gryta. Hålet torde hafva uppkommit därigenom att en sten, som hållits i rörelse af vågorna, så småningom urhålkat klippan. Stenen ligger ännu kvar i hålet. Den är stor som ett käggelklot, rund och slät, som om den vore svarfvad, hvilket är anmärkningsvärdt (se bih. not 207).

Här på ön har man erfarit och mycket väl lagt märke till, huru mälarevattnet rundt omkring ön småningom minskas. Gamle män, som bott på platsen sedan barndomen kunna intyga, att vattnet fordom stått högre upp på ängsöstränderna, än hvad nu är förhållandet.

BIHANG

upptagande alla förklaringar och tillägg hvartill i texten hänvisas.

Not.

1. Det är att märka, att hela Norden ända till Svarta hafvet, hvarest de gamla skyterna bodde, fordom kallades *Schytiod hin mikla*, det vill säga stora Skytien. Östra delen af Skytien kallades *Godhem* eller göternas land, hvarifrån våra hedniska förfäder flyttade hit till Norden, men den västra delen benämndes *Manhem*, och detta är just Sverige.

2. *Switiod* lär komma af *sui*, *siau* och *see*, gammalskytiska ord, som på vårt språk betyda sjö. Swithiod skulle sålunda betyda sjörike. *Skandinavia* eller *Skandien* lär komma af *skan* = skepp, båt. Ordet *Baltia* har sin härledning från bält = sund, och *Thule* eller *Tule* skall på götiska vara detsamma som ö eller holme på svenska.

3. Att vattnet i Wästerhafvet och Östersjön (i hvilken Mälaren, som sköljer hela södra gränsen af vårt län, har sitt utlopp i Stockholm) på 100 år sjunkit 45 geom. tum, d. v. s. 4 fot och 5 tum, som för hvarje år utgör i det närmaste $^1/_2$ verktum eller på 100 år 9 kvarter, så vida vattenytans sjunkning försiggått i samma proportion hela tiden, som nu, har professor And. Celsius uträknat, som kan ses af kungl. vet.-ak. handl. år 1743, 1 kvart. sid. 47. Om med stöd af dessa fakta beräknas, huru mycket nämnda hafs ytor sänkt sig på 1,750 år, som nu hafva förflutit sedan vår Frälsares födelse, så finner man, att det tillsammans blir icke mindre än 39 $^3/_8$ aln, det vill säga omkring 13 famnar (23 meter).

4. Enligt beräkningen i föregående not skulle så hafva varit förhållandet ungefär 516 år före Kristi födelse, då en hitflyttning af skyterna förmodas hafva skett.

5. Till exempel *Björkö*, en by i Munktorps socken, belägen ½ mil öster om Köping, ligger nu på torra landet; men att döma af de låga ängarne där omkring synes, som denna by fordom varit alldeles kringfluten af vatten, och platsen sålunda verkligen varit en ö. *Ståholm* (i samma socken), som ligger vid Mälaren, är nu ingen holme, ty sjön går endast på en sida (västra) intill ägorna. *Grönö* och *Eknö* i Björskogs socken. *Järlö* (el. Jörlö) i Köpings socken, *Granö* i Kungsbarkarö. *Näs* i Kolbäck och ett *Näs* i Hubbo socken, *Gotö* i Barkarö. *Holmby* i Odensvi, *Fågelsjö* i Svedvi, *Solwik* i Kärrbo och många flere platser hafva namn af öar o. s. v., ehuru de nu ej äro det. *Hässlö* i Badelunda socken, som ligger vid Mälaren, är en halfö. *Barkarö* socken är icke häller mer än på tre sidor omgifven af vatten, ehuru den ännu bär namnet ö. Likaså *Fullerö* i samma socken. *Lindö* ligger på fasta landet i Kärrbo socken, äfven *Dåvö* i Munktorps socken och många andra.

6. Från Mälaren kan man numera med båtar endast komma upp till Örsundsbro på denna led.

7. Uppland var fordom fördeladt i tre folkländer: Tiundaland, som utbredde sig norr om Uppsala, Attundaland, som låg mellan Uppsala, Stockholm och Östersjön, Fjärdhundraland, som var beläget väster om Uppsala, gick ned åt Mälaren, omkring Enköping, mellan Säva å och Sagån.

8. De voro Götarike, Hälsingland och Wärmland. *Götarike* omfattade Öster- och Wästergötland, Småland, Gotland, Öland, Bohuslän, Skåne och Bleking. *Hälsingland* bestod af allt det land, som ligger norr om Dalarne och Uppland. *Wärmland* sträckte sig då öfver en del af Dalarne, hela Dalsland och allt land väster om sjön Wänern intill Bohuslän.

9. Öde eller od betyder egendom; sålunda Uppsala öde = Uppsala egendom. Den utgjordes af vissa i landsorterna belägna egendomar, som omedelbart hörde till Uppsala konungastol och var ungefär detsamma som i vår tid kungsgårdar eller kronohemman. Denna konungastolens eller öfverdrottsämbetets i Uppsala rättighet eller inkomst grundade konung Yngve Frej, som regerade i Uppsala år 200 eft. Kr., »med de förnämsta Svea och Göta rikens invånares samtycko».

10. Wåren kallas ännu här i orten *lådig*, och jag vet ej, om uttrycket brukas på andra orter i Sverige. Nämnda ord är ett och samma som ordet *ledung*, hvilket kommer antingen af *leding* = härnad, sjöröfveri, som alltid begynte om våren, eller ock af *lödjan* (lydjan), som fåren då släppa, eller *lida* = skynda (ex. allt hvad det lider), emedan denna tid tyckes gå fort, eller af *lä*, *lå* = lugn, emedan stormen ej då besvärade de sjöfarande.

11. I sin Mon. Upl. k. 3, p. 31 säger Peringsköld, att, efter den beräkning han gjort, denne lagman Wiger Spa lefvat i sjätte eller sjunde seklet, 580 eller 650 eft. Kr. Messenius (i sin Scandia Ill.) kommer till årtalet 900. Efter en annan beräkning af tiden (i Svea Rikes Historia) bestämmes årtalet, då denne lagman lefvat, till 760 eller 770, sålunda i konung Ingjald Illrådes tid. Denne *Ingjald*, som så ofta blifvit nämnd, skall, sedan han lefvande uppbränt många fylkeskonungar och höfdingar, med afsikt att lägga alla Svea och Göta småkonungadömen under sitt ensamvälde, i förtviflan uppbränt sig själf tillika med sin dotter Åsa och sina hofmän på en borg, benämnd Redningeborg i Fogdö socken i Mälaren, år 775.

12. Lagmannen skulle hålla ting i sitt lagmansdöme, och han hade stort inflytande bland bönderna, så att hvad han sade och slöt, det var lag-gildt. När så hände, att konungen, jarlen eller (i senare tid) biskoparne foro i landet och höllo ting med allmogen, svarade lagmannen på böndernas vägnar. De följde honom så manstarkt, att våldsmän knappt dristade komma på deras ting, med mindre de därtill hade erhållit lagmannens och böndernas förlof m. m.

13. Birgers lag af år 1295, K. B. kap. I. Samma ordning, som landskapen, genom hvilka hvarje konung efter tillträdet af regeringen var i forna tider förbunden göra sin eriks- eller, rättare, rikes- och ärerikesgata, hade efter hvarandra, hade ock deras lagmän sins emellan. Denna nyssnämnda färd utgick från Uppsala konungasäte och fortsattes sedan genom Uppland, öfver Mälaren, in i och genom Södermanland, Östergötland, Småland, (som den tiden kallades Till-härada), Wästergötland och så tillbaka upp åt och genom Närke samt Wästmanland, hvilket sålunda var det sjunde landskapet i ordningen. «Wästmänna (västmanländingarne) skulle följa sin konung från Opboga bro och till Östens bro (Östanbro i Björksta) öfver Sagån, där Uppland möter.» (L. L. Kong. B. k. I.)

14. Efter konung Magnus Smeks förbättrade lagbok år 1346, kallad Medellagen, hade, enligt K. B. k. I., lagmännen åter vid den tiden följande ordning: 1 Upplands, (då fanns nämligen blott *en* lagman öfver hela Uppland, men tillförene voro där tre, nämligen en öfver Tiundaland, en öfver Attundaland och en öfver Fjärd(h)undaland, hvilka två sistnämnda lagmän, så väl som de andra ländernas, dock lydde under Tiundalands lagman), 2. Östergötlands, 3. Ölands, 4. Wästergötlands, 5. Wärmlands, 6. Södermanlands, 7. Närkes, 8. Wästmanlands och Dala, 9. Smålands. I konung Eriks af Pommern tid delades, år 1435, Finland i två lagmans-dömen, så att de den tiden inalles voro 11 stycken. Sedermera har detta ännu mera ändrats.

15. Lagmännen här i orten äro följande, hvilkas namn här må anföras, då läsaren häraf kan hafva nytta vid studerandet af beskrifningens fortsättning.

Gase Rabesson omkr. år 981, konung Emund Slemmes råd, lagman i Wästmanland. (Denna tid var en *Botil* lagman i Fjärdhundraland, som då icke hörde hit. — Se förut!)

Måns Gregersson (Læme), riddare, konung Magnus råd och Wästmanlands lagman år 1288. Han förvaltade detta sitt lagmansämbete ännu år 1305. — Efter honom torde *Petrus* i Igelsta och Romfartuna socken, «lagman i Wästmanland», som blef begrafven år 1320 i Romfartuna kyrka, hvarest hans grafsten (se sid. 156) ligger, hafva sin plats i förteckningen. Denne Petrus eller Peder i Igelsta förde i skölden en lilja under två rosor.

Greger Magnusson (Læme), riksdrots och lagman i Wästmanland år 1320, död 1350.

Johan Magnusson (Læme), riksråd, lagman i Wästmanland 1355. (Båda sistn. söner af Måns Gregersson, men halfbröder).

Niclis Abyörnasson (Niklas Ambjörnsson) till Salistad (Sparre), riddare, riksråd 1320, Sveriges drots 1335, lagman i Wästmanland och Dala år 1351. (Lagmännen börja med denne herr Niclis A. kallas lagmän öfver Wästmanland och Dala(rne), som från denna tid hörde till samma lagsaga. Förut lär Dalarne lydt under en särskild domhafvande, som bott i Huseby i Näsgårds län. Han plägade kallas «husebymannen». — Niclis A. ligger begrafven i Uppsala domkyrka.

Ingewalder i Kvarnabro, underlagman år 1353.

Ingemunder i Torpa, underlagman år 1359 och lagman år 1362.

Magnus Gregersson (Læme), riksråd och lagman i Wästmanland år 1357, sedermera, år 1358, lagman i Uppland.

Sten Benctsson (Bielke), riddare, lagman i Wästmanland och Dala år 1368, riksråd år 1371, död 1408.

Sten Stensson (Bielke), riddare, riksråd, lagman i Wästmanland och Dala år 1378. Blef «lekbroder» (upptogs i munkorden, ehuru fortf. lekman) år 1395 i Wadstena. (T. o. m. kungliga personer läto på detta sätt inskrifva sig i andliga ordnar).

Finvid Magnusson, underlagman år 1367.

Ingewald Diekn, underlagman år 1386 och ännu år 1394 å herr Thord Bondes vägnar.

Thord Bonde Pætarsson, riddare, riksråd, lagman i Wästmanland och Dala år 1394, död 1412, begrafven i Wadstena.

Carl Styrkarsson, lagmansdomhafvande å herr Thord Bondes vägnar. «Höll lagmansting i Wästerås år 1413 nästa tisdag efter Kyndelsmässo med Allmoganom af Tuhundare».

Laurents Korska, underlagman å herr Thord Bondes vägnar år 1401.

Benct Niclisson i Uffelö, underlagman i Wästmanland år 1405.

Ulf Stephansson (Ulf), lagman i Wästmanland år 1423, begrafven med sin fru Brigitta Jöns-dotter i Strängnäs.

Jöns Karlsson, underlagman år 1424.

Carl Thordsson Bonde, riddare, riksråd, lagman i Wästmanland och Dala år 1422 och de följande.

Sten Persson till Ridö, väpnare, riksråd, lagman i Wästmanland och Dala år 1439. Höfvitsman på Wästerås 1451.

Stephan Ulfsson (Ulf), riddare, riksråd, lagman i Wästm. och Dala 1450.

Nils Bosson (Sture), riddare, riksråd, lagman i Wästmanland och Dala år 1474.

Inge Johansson (Ulf), riddare, underlagman i Wästmanl. och Dala år 1472. Byggde Hus(e)by kloster i Hus(e)by socken i Dalarne, där Husby klosters krutbruk nu är.

Greger Mattsson (Lilja), riddare, riksråd, lagman i Wästm. och Dala år 1480 och de följande åren.

Knut Eskilsson (Banér), riddare, riksråd, lagman i Wästmanland och Dala år 1490, 1492, 1493.

Sten Turesson i Räfvelsta (Bielke), riddare, riksråd och lagman i Wästmanland och Dala år 1494, 1500.

Joan eller *Jon Olsson* (Gyllenhorn) af wapn, riksråd år 1529, lagman i Wästmanland och Dala år 1530.

Otto Nilsson i Holm fick år 1539 domaredömet i Dalarne.

Lasse Jespersson (Kruus), «fick år 1540 domaredömet uppå Kopparberget och menige Dalarne».

Jöran Holgersson Gera, friherre till Ollnö, riksråd år 1554, lagman i Wästmanland och Dala år 1569.

Bengt Gylta Bengtsson, riddare vid konung Erik XIV:s kröning, riksråd 1566, lagman i Wästmanland och Dala år 1567.

Eric Sparre, lagman i Wästmanland och Dala år 1578, 1580, «landhöfdinge» i Wästmanl. och Dala år 1582.

Bengt Ribbing, riksråd år 1588. lagman år 1590 i Wästmanland, Dalarne och bergslagen i Eric Sparres ställe.

Eric Sparre, riksråd. Återfick ämbetet som ståthållare och lagman i Wästmanland och Dalarne år 1594.

Abraham Brahe, grefve, riksråd år 1602 och lagman i Wästmanland och Dala, död 1630 den 16 mars.

Per Brahe, grefve, son till grefve Abr. Brahe, riksråd år 1630 och lagman samma år i sin herr faders ställe. † 1680.

Johan Gustaf Örnvinge, vice lagman i Wästm. och Dala 1663.

Sten Bielke, friherre, riksråd år 1657, lagman i Wästmanland och Dalarne år 1680 i Per Brahes ställe.

Håkan Fägerstierna, lagman öfver Wästmanland och Dalarne år 1684.

Gottard Strick, utnämnd lagman öfver Wästmanland och Dalarne, men tillträdde aldrig ämbetet.

Gabriel Ericsson Liljeflyckt blef, efter att hafva varit lagman i Wärmland, lagman i Wästmanland, bergslagen och Dalarne i Fägerstiernas ställe år 1685.

Jonas Schönberg, transporterad från lagmansdömet Närke till lagman i Wästmanland år 1690.

Johan Gripenhielm, friherre, lagman i Wästmanland 1693.

Fridric Stenbock, grefve, blef år 1697 lagman i Wästmanland och Dal(arne)s lagsaga.

Hans Rålamb. friherre, lagman öfver Wästmanland och Dalarne år 1699.

Jonas Cedercreutz, ifrån lagman i Närke lagman i Wästmanland och Dalarne 1712, landshöfding i Wästmanland 17..

16. *Tobias Westenhielm*, lagman i Wästmanlands och Stora Kopparbergs lagsaga år 1713, sedan lagman i Westerås läns lagsaga år 1718, död samma år, då *Olof Plantin* (Plantenstjerna) den 1 sept. s. å. förordnades i hans ställe.

Olof Gyllenborg, grefve, lagman i Arboga läns lagsaga år 1718.

Jöns Nordenhielm, lagman i Kopparbergs läns lagsaga år 1718. *Birger Rosensparre* i Hedemora läns lagsaga. Han transporterades den 19 juli s. å. till lagman i Malmöhus läns lagsaga, då i hans ställe *Jonas Rothof* blef lagman. Dessa återgingo år 1719 till sina förra ämbeten.

17. *Otto Reinhold Strömfeldt*, från lagman på Gotland befordrad till lagman i Wästmanland den 22 april år 1719 och sedan *Johan Cederbielke*, lagman i Wästmanland och Dalarne år 17.. den 18 juni.

Christian König, lagman i Wästmanland och Dalarne år 1723, fick, på begäran, afstå Kopparbergs läns lagsaga till häradshöfdingen.

18. *Johan Biörling* blef år 1731 lagman i Dalarne (se ofvan). Han dog 1735 den 12 april då König blef lagman i både Wästmanland och Dalarne.

Johan Funck, år 1747 lagman i Wästmanland efter Christian König och *Carl de Brenner* samma år lagman i Kopparbergs läns lagsaga.

19. Nämligen: 1. *Siende*, *Tuhundra*, *Snäfringe* och *Åkerbo* härad en häradshöfdingejurisdiktion (domsaga). 2. *Norrbo* och *Wangsbro* härad samt *Gamla Norbergs* och *Skinnskattebergs* bergslager. 3. *Wåla*, *Simtuna*, *Torstuna*, *Öfver-* och *Ytter-Tjurbo* härad.

20. Följande kortfattade beskrifning vilja vi dock här meddela öfver denna trakt.

Den indelas i: I. *Fellingsbro* (el. Fällingsbro) *härad*, II. *Lindes*, III. *Nora*, IV. *Grythytte*, och V. *Nya Kopparbergs bergslag*.

I. *Fellingsbro härad* består af: 1. *Fellingsbro* socken, som är ganska stor och vidsträckt och har en ovanligt vacker och stor kyrka, invändigt utrustad med dyrbara prydnader. Några af denna sockens hemman, nämligen de, som ligga på denna sida om Opboga å, sålunda närmast intill Wästmanland, höra hit (till W:s län) och skola längre fram på sin plats omtalas. I socknen ligga många, präktiga järnbruk, såsom Grönbo, Opboga, Fin(n)åker, Sundbo, Österhammar, Åby, Kåfalla, Norrby

Sverkesta, Sörby, Rockhammar och Storboda. Ruiner efter en gammal fästning synas på ett högt berg vid Fin(n)åker. Arbogaån skiljer socknen från Götlunda och Ödeby socknar i Glanshammars härad, som ligger söderut i Närke. 2. *Näsby*, som ligger väster om Fellingsbro socken. I denna socken ligger Frövi järnbruk. Näsby sockens kyrka ligger vid sjön Wäringen, som skiljer socknen från Ödeby och Axbergs socknar i Närke. 3. *Ervalla* (förr (Erfwalla) socken, som är annex till Näsby och ligger ännu längre väster ut vid Arbogaån, som skiljer socknen från Axbergs och Nora socknar, som ligga på västra sidan. Kyrkan ligger vid stora landsvägen, som bär åt Örebro, och är uppförd af en fru Sigrid Bielke.

II. *Lindes bergslag.* Här ligger Linde stad mycket vackert belägen vid en liten sjö, benämnd Lindesjön, hvars vatten har sitt aflopp åt söder till en annan sjö, Björnsjön, (Björkasjön?), hvarifrån vattendraget fortsätter åt Wedevågs bruk och ut i sjön Wäringen. Tillflödet från norr kommer uppifrån sjön Ljusnaren i Nya Kopparberget och går därifrån och genom sjön Raswahln, (Rossvalen), innan det kommer in, som sagdt, i Lindesjön. Staden är tämligen välbygd. Den var fordom endast en handelsplats för den kringliggande bergslagens befolkning, innan den af konung Gustaf II Adolf och drottning Kristina (år 1645) hugnades med stadsrättigheter. Stadens handel består mest af affärer med effekterna från dess ansenliga grytgjuteri, hvilka säljas och utbytas mot spannmål och andra för bergslagen nödvändiga varor. — Här finnes en hälsobrunn. I *Linde socken*, hvilken är mycket vidsträckt (3 1/2 mil i längd, räknad från dess norra ände och till dess södra samt 1 à 1 3/4 mil bred i riktningen öster-väster), ligger det sköna *Wedevågs* och *Kvarnbacka järn-, stål-* och metall*manufakturverk,* beläget omkring 3/4 mil söder om Linde stad och vid ån, som kommer från Linde- och Björnsjön (Björkasjön) och rinner ut i Wäringen. Bruket är en stor anläggning. Husen äro i allmänhet byggda af korsvirke. Arbetarne äro till största delen svenske. Bruket har kniphammare för förfärdigande af liar och yxor; stångjärnshamrar, spiksmedja och «söljesmedja», hvari små 11 års gossar behändigt arbeta, smedverkstad för förtenta järnvaror, saxsmedja för tillverkning af saxar, knifvar och klingor, skrufsmedja, där stora järnskrufvar till klädespressar förfärdigas, sortimentsmedja för tillv. af hvarjehanda slags instrument, metallgjutareverkstad, svarfvareverkstad för trä och metall, skaftmakareverkstad för knifskaft, tunnrådsarbetare. På åns östra sida ligger Kvarnbacka med kniphamrar, filsmedja för filar och knifsmedja, där knifblad poleras med pulveriserad järnslagg. — Stora landsvägen går härifrån åt Nora stad, som ligger 2 1/4 mil väster härom. I socknen finnas några koppargrufvor och den urgamla Strossa järngrufva. Vid Guldsmedshyttan, 1 1/4 mil norr om Linde, har en silfvergrufva bearbetats. I Linde socken ligga ock Aspa, Östra Bårens och Dalkarlshytte järnbruk.

III. *Nora bergslag.* Här ligger Nora stad 1 ³/₄ mil väster om Linde. Staden är belägen en half fjärdingsväg på vänster hand från stora landsvägen, är icke stor, har endast 2 långa raka gator samt 3 tvärgator och — ett grönt torg. På trenne sidor, dess östra, södra och norra, omgifves den af sjön Noren och på västra sidan skiljes den från (fast-)landet genom en å. Den har efter senaste branden, år 1731 den 29 april, blifvit i det närmaste återuppbyggd. Nora var (alldeles som Linde) fordom en köping, men erhöll stadsrättigheter 1643 och 1652 af drottning Kristina samt konung Karl XI:s konfirmation (bekräftelse) därpå år 1676. Här drifves större tackjärnshandel än annanstädes. Tackjärnet härifrån har ock bättre rykte, än dylikt från andra håll. Hvarje lördag är torgdag (hålles torgmarknad), i Linde likaså, men icke någon årlig (års-)marknad. I Nora socken ligger ³/₄ mil från staden Järle järnbruk, då det var fråga om att i drottning Kristinas tid sammanflytta både Nora och Linde. Likaså ligga här Hageby och Fin(n)åns samt det präktiga Hammarby järnbruk. *Järnboås* ligger norr om Nora stad och socken. Kyrkan är belägen ¹/₂ mil från Fäsjön. Här ligga Rågriks och Rökärrs koppargrufvor. Trakten är rik på järngrufvor, såsom Klacka, Stridsbergs, Dalkarlsbergs.

IV. *Grythytte bergslag* ligger närmast Wärmland och består af tre socknar: 1. *Grythytte socken,* bildad år 1633 af några byar och torp, som togos från Nora, Filipstads och Karlskoga socknar. Grythytte by, som har både gata och torg, ville man i äldre tider göra till stad, som skulle heta Grythem, erhöll också verkligen för den kringliggande bergslagens skull den 11 aug. 1641 stadsprivilegier, hvilka «konfirmerades» (se ofvan) den 12 okt. 1649 och den 3 mars 1660, men ej torg och marknadsplats. Den 26 november år 1660 bekräftades bergslagsfriheten, dock under beskattning; men den 19 sept. 1668 blefvo privilegierna endast till en tid förlängda (prolongerade), emedan Nora och Linde ej kunde äga bestånd utan ruineras om ännu flere städer skulle anläggas så nära hvarandra. På ömse sidor om kyrkan ligga sjöarne Torvarpen och Söderhelgen. 1 ¹/₄ mil söderut härifrån ligger *Loka källa* på en mycket sank äng, hvilken är omgifven af höga berg. Åt norr ligger sjön Norn och åt söder sjön Loken, i hvilken Trösaälfven mynnar ut. Mycket folk besöker denna hälsobrunn. Om dess vattens kraft och verkan på de hjälpsökande sjuka kan upplysning vinnas, genom studium af Linnæi «Wästg.-resa» sid. 265. — I socknen äro Warnäs bruk. Rockelholms, Ullnäs och Finnhytte järnbruk belägne. 2. *Hällefors* är kapell till Grythyttan. Sikfors järnbruk och Hällefors silfververk ligga där. Socknen utsträcker sig 3 mil från sin kyrka norr ut upp åt Dalarne. 3. *Hjulsjö,* som också är annex, ligger öster om Hällefors ofvanför Grythyttan. Här ligger Bresjö järnbruk.

V. *Nya Kopparberget* eller *Ljusnarsbergs bergslag* ligger öster om Grythytte- och Linde bergslager samt norr om Fel-

lingsbro härad, som först nämndes. Här ligga två socknar. 1. *Ljusnarsbergs* eller *Nya Kopparbergs* socken har präktiga koppargrufvor och goda silfverstreck. Kyrkan uppfördes år 1635 af trä vid en å ej långt från sjön Ljusnaren. Vid socknens norra sida, där Dalarne möter, ligga sjöarne Norra och Södra Örken. 2. *Ramshytte* socken har förr sträckt sig öfver Skinnskatteberg, Skedvi och Malma socknar här i höfdingedömet, hvarom vidare talas längre fram. År 1664 uppbyggdes kyrkan i stället för det gamla lilla kapellet, som lär varit uppfördt år 1487. Här ligga Gam(m)elbo, Hägernäs och Sundbo järnbruk.

21. I Sw. och Göta höfd. minne, l. 4 kap. I, hafva vi följande förteckning på vårt höfdingedömes landshöfdingar. Förteckningen (med notiserna i sammandragen form) införes här för sammanhangets skull.

Olaus Diekn kallas Advocatus Westmanlandiæ och har lefvat år 1350.

Jusse Finsson kallas år 1412 «Wälbyrdog Man och Fogathe i Wästmanland». Han var gift med Ingegerd Laurensa, dotter i Skattmansö af Wittinge socken här i höfdingedömet, hvilken förut varit gift med Harald Karlsson. Hon gjorde år 1422 testamente till förmån för Wadstena, där hon utvalt sin sista hvilostad.

Jönis Jösse eller *Jutse Jute* (Jösse Eriksson), år 1420 «Fogathe på Wästerås, år 1422 Fogathe ower Wästmanland och Dala». Han utfärdade härifrån Wästerås slott många hårda och grymma befallningar, hvarom längre fram äfven berättas (kap. 2.). Han blef slutligen halshuggen vid Motala i Östergötland år 1436 *die Beatæ Annæ* och är äfven därstädes begrafven.

Melcher Giördsson, år 1430 fogate öfver Wästmanland och Dala i Jösse Jutes ställe.

Jönis Ericsson, «höfvitsman» öfver Wästerås län och Dala år 1431.

Grefve *Hans* till Eberstein blef år 1430 höfvidsman på Wästerås slott. Han skref sig så: «Vi Hanes med Guds naadh Grefve af Owärsten och Herre ower Nogard».

Nils Göstafsson, höfvitsman på Wästerås år 1434.

Benct Gunnarsson, höfvitsman på Wästerås år 1436. (Nota bene, Engelbrekt Engelbrektsson, den tappre riksfältherren, som från Danskarne eröfrade Köpingshus, Wästerås slott och flere fästen i riket samt blef riksföreståndare år 1434, nämnes här i Höfd. m. sid. 189. Höfvitsman öfver Wästerås och Dala år 1433. Han nämnes äfven längre fram kap. 2.).

Carl Ormsson, riksråd och höfvitsman på Wästerås hus år 1440.

Folke Turesson, riksråd och höfvitsman på Wästerås och Wästmanland år 1445.

Sten Pedersson i Ridö, riddare, riksråd, höfvitsman på Wästerås ifrån år 1451 till år 1458 (se not. 15 här ofvan).

Nils Christiernsson (Wase), riddare, riksråd, drots, höfvitsman på Westerars slott vid år 1463 och död där år 1464.

Eric Nilsson (Oxenstierna), år 1464 höfvitsman öfver Westerars och år 1446 tillika öfver Dala. »Han lefde i konung Christierns tid och gjorde mycket uppror emot Herr Sten Sture, hållandes alltid det Danska partiet.»

Nils Sture, riddare, höfvitsman på Westerars, Kopparberg och Dala år 1468, dog 1503, hörde på fädernet till ätten Natt och Dag men upptog sin moders släktnamn Sture år 1468.

Håkan Sewensson (Bölja), höfvitsman på Wästerås vid år 1491.

Sten Svantesson (Sture), höfvitsman på Wästerås år 1499 och blef efter faderns död år 1512 Sveriges rikes föreståndare. Död 1520.

Nils Bysse, kallas år 1499 «väpnare och fogte på Westeraros».

Olaff Joensson, år 1508 «fogde på Wästerås Slått».

Måns Jönsson till Rybro (Rebro) i Tillberga socken, höfvitsman på Wästerås, «blef i des höga ålder på Kong Christiern Tyranns befallning oskyldigt korsfäst och lagd på 4 stegel år 1520 den 7 julii, eller, som andra wilja, den 7 Septemb. samma år».

Nils Eskilsson (Banér), riddare, riksråd, och jämte *Måns Jönsson* år 1520 «Fogdte» på Wästerås. Blef äfven på konung Kristians befallning oskyldigt halshuggen (i Åbo).

Henric von Melen, höfvitsman på Wästerås år 1520 och 1521 och bjöd det förstnämnda året till att fånga Gustaf I i Dalarne. Rymde ur riket.

Lambert Mattsson, år 1522 «höfvitsman på Wästerås Slått».

Lasse Andersson kallas år 1525 «Fogte på Wästerars». Åfven så samma år en *Benct Westgöthe*.

Joen Skrifvare, år 1526 fogte öfver Wästerås stad med några härad.

Gudmund Skrifvare eller *Gudmund Pedersson* (Slotte), höfvitsman på Wästerås år 1528.

Lasse Ericsson blef år 1531 «Fougte på Wästerås Slått och Län».

Lasse Dalkarl, år 1533 fougte på västra Dalarne och några socknar i östra Dalarne.

Söverin Jute, befallningsman år 1547 på «Salbärget och Wästerås».

Anders Ericsson kom år 1549 i Söverin Jutes ställe. Åter blef *Söverin Jute* befallningsman år 1549 på Salbärget och Wästerås.

Anders Nilsson och *Olof Westgöthe* blefvo år 1568 «i Slottsläfven på Wästerås Slott».

Claes Jöransson (Stiernskiöld), riksråd, ståthållare öfver Wästmanland år 1576.

Knut Smålenning, år 1582 kallad befallningsman på Wästerås.

Eric Sparre, riksråd och ståthållare öfver Wästmanland, Dalarne och bergslagen år 1582. Afsatt år 1589 och dömd från sitt ämbete år 1590. «Feck nåd af Konung Johan den Tredje på hans sotesäng år 1592 med förmaning, at han jämte de andre afsatte 5 Riks Råder, Bielke, Leijonhufwud, Gustav och Sten Banér, samt Ture Bielke, skulle wara Kong Johans Son, Sigismundo trogne, hvilket de ock *så* höllo, at de, förutan Leijonhufwud, som begaf sig utur landet, måste sätta lifvet til. Sparren blef halshuggen i Linköping år 1600 den 25 Martii».

Jakob Näf blef år 1583 ståthållare i Wästmanland, Dalarne och bergslagen. Han blef år 1598 ihjälslagen af Dalkarlarne i Tuna prästgård och ligger begrafven på kyrkogården därstädes.

Mats Mattsson, «fougte på Wästerårs vid år 1589».

Bryniel Månsson kallas år 1597 befallningsman på Wästerås.

Peder Christiernsson (Siöblad), år 1598 höfvitsman på Wästerås slott.

Mauritz Stensson Lejonhufvud blef samma år ståthållare på Wästerås slott med Dalarne och kopparbergslagen.

Eric Ryning blef år 1600 ståthållare öfver Wästmanland och Dalarne.

Erland Biörnsson till Skattmansö (Båt), år 1606 kammarråd och ståthållare på Wästerås och år 1607 ståthållare öfver Salberget.

Nils Benctsson (Liljesparre), år 1605 höfvitsman på Wästerås slott, Arboga stad, Nora och Lindesberg.

Abraham Ericsson (Lejonhufvud), år 1607 ståthållare öfver Arboga och Köpings län «med Lindes och Nora Skoga, såsom ock Norbärg med Väster Sölfwerbärgslagen».

Johan Skytte, riddare, år 1611 ståthållare öfver Wästmanland.

Erland Biörnsson till Skattmansö (Båt), år 1613 ståthållare öfver Salbergs län.

Carl Bonde, år 1620 ståthållare på Wästerås samt öfver Wästmanland, bergslagen och Dalarne.

Claes Carlsson Horn, år 1622 ståthållare öfver Eskilstuna, Ulfvesund, Wästerås och Wäsby län, Skinnskatteberg och västra Dalarne. Riksråd år 1617. Död 1632 den 22 augusti i staden Winsheim. Om denna herre kan läsas i kon. Sigismunds och kon. Karl IX:s hist. sid. 160 & 161. (Ja, det är just ej så mycket, man känner om honom, annat än hans befordringar. Synes ej hafva varit bland de mera framstående rådsherrarne, ägde Wikhus i Ryttern m. m.; dog 1651. Hvad sål. meningen är med hänvisningen till nämnda kon:s hist., är ej godt att veta. — Red:s anm.)

Bror Andersson (Rålamb), år 1624 «Landshöfdinge» öfver Wästmanland.

Axel Banér, år 1629 ståthållare på Wästerås, år 1633 riksråd och tillika ståthållare öfver Wästmanland och Dalarne.

Ture Sparre, år 1633 ståthållare öfver Wästmanland och Wästerdalarne, riksråd år 1645.

Gustaf Oxenstierna blef år 1630 landshöfdinge öfver Wästmanland, silfver- och järnbergslagen i Ture Sparres ställe (se sid. 15).

Christer Posse, år 1642 landshöfdinge i Oxenstiernas ställe. (I forts. är «landshöfdinge» nu titeln ända tills i senare tider ändelsen «e» bortfallit och ordet fått formen: landshöfding).

Claes Nilsson Stiernskiöld blef år 1643 landsh. öfver Wästmanland, år 1661 amiral och amiralitetsråd, död 1676.

Knut Kurck, år 1651 landsh. öfver Wästmanland, riksråd år 1660.

Gustaf Sparre Larsson, år 1660 landsh. öfver Wästm., riksråd 1669.

Ernst Johan Creutz, år 1667 landsh. ö. Wästm., år 1674 riksråd.

Mauritz Posse, år 1674 landsh. i Wästmanland.

Balsar Gyldenhof, 1683 landsh. i Wästm., död 1687.

Lars Wallenstedt, 1687 landsh. i Wästm. och 1693 kungl. råd., 1697 kungl. förmyndare under Karl XII:s minderårighet.

Polycarpus Cronhielm, landshöfd. i Wästm. 1693, adlad 1675, hette förut Crumbygel, död 1698 i Wästerås. Han var född i Dippoldiswalda i Meisen och hitkom till Sverige 1647.

Gustaf Cronhielm, son till fören. P. Cronh., landsh. öfver Wästm. 1698.

Ludvig Fahlström, landsh. i Wästm. 1710.

Casten Feif, år 1714 landsh. i Wästm.

Conrad Ribbing, vice landsh. 1715 och 16.

Jonas Cedercreutz blef år 1716 d. 5 okt. landsh. öfver Wästmanl.

Gustaf Funck blef landsh. öfver Wästm. den 5 dec. 1720.

Johan Cederbielke, landsh. öfver Wästm. 1736.

Fredric Friesendorff, år 1747 landshöfd. i Wästmanland, kommendör af kungl. maj:ts nordstjärneorden.

22. Och äfven på somliga af runstenarne i länet sådana uttryck som: «*Gud. hialpi. as. silu.*» Det är: Gud hjälpe hans själ. Eller: «*Gud. hialpi. salu.* — *Gud. hialpi. onsan. ant. uk. salu.* *Gud. hialpi. ant. henna.* — *Kirist. hialbi. siol. hans.* — *Gud hialbi. sialvahrun.* med mera, som man i beskrifningens fortsättning finner.

Angående begrafningssättet i forntiden så har man först *kumbl.* (kummel) åldern, då våra förfäder begrofvo sina döda under kummel och stenrös. Men Oden införde bruket att bränna de döda och förvara askan efter dem i käril och krukor (urnor), som insattes i stora ättehögar. Tiden, då man sålunda började bränna de döda, har fastslagits till år 140 efter Kr., hvadan de lärde från nämnda tidpunkt räkna den så kallade *brännedlderns* början. Odens sonson, en uppsalako-

nung vid namn Yngve Frej, som regerade omkring år 200 efter Kr. (förut nämnd i not. 9), blef efter sin död obränd insatt och begrafven i hög (högsatt), hvaraf ses, att (och kanske hvarigenom) denna af Oden i vårt fäderneslland införda seden att bränna de döda, småningom allt mer och mer aftagit, och det före hans tid brukliga sättet att begrafva sina döda återupptagits, så att det år 610 efter Kr., då en uppsalakonung vid namn *Ane den Gamle* med döden afgick, öfver allt i landet var vanligt. Ifrån denna tid (610) räknas den så kallade *högåldern*, då liken obrända insattes i högarne. Ju förnämare den aflidne i lifvet varit, desto mera af hans egendom infördes jämte vapnen, som han burit, i högen, och konungars begrafning skedde med mycken prakt och ståt.

23. 1,100 kyrkor lära redan varit i Svea rike byggda vid konung Stenkils tillträde af regeringen år 1060.

24. Han uträttade i sin tid mycket godt och var en så lärd man, att ingen af de föregående biskoparne öfverträffat honom i lärdom och vitterhet. Så flyttade han Uppsala domkyrka från Gamla Uppsala till Nya Uppsala, där domkyrkan i konung Waldemars tid anlades år 1270. (Se nedan). Wästerås stora kyrka invigde han till domkyrka. Fyra nya kapell byggde han omkring Wästerås stad o. s. v.

(Tillägg). För att förstå uttrycket: «han flyttade Uppsala domkyrka», är ett litet förklarande tillägg nödvändigt.

Gamla Uppsalas glans försvann med hedendomen. Visserligen hade ärkebiskopen sedermera sitt säte här, och kyrkan var domkyrka, men det hjelpte ej. Platsens befolkning minskades, och dess anseende aftog mer och mer. Därtill kom att i medlet af 1200-talet en vådeld öfvergick Gamla Uppsala och förstörde i grund dess kyrka. Man försökte få den återuppbyggd, men hon förblef «öde och öfvergifven». Hon låg «på ett så ringa och föraktligt ställe», att ingen ville hjälpa till därmed.

Men en annan plats, det strax intill längre ned åt Fyrisån belägna Östra Aros, var då i ständigt tilltagande uppblomstring. Ärkebiskopen och kapitelherrarne anhöllo därför hos påfven, att deras kyrka »med bibehållande af sitt gamla» namn måtte få flyttas dit. Påfvens svar är ställdt till biskopen i Wästerås, åt hvilken uppdrages att å påfliga stolens vägnar meddela tillstånd till flyttningen. Denna skrifvelse är daterad 1258. Icke förr än 1270 fattades dock (på möte i Söderköping) definitift beslut om flyttningens verkställande. Året därpå utfärdade biskop Karl i Wästerås sitt stadfästelsebref (det torde vara härpå Grau syftar) på beslutet. Det kan ju vara af inträsse att höra, huru en wästeråsbiskop den tiden skrifver. Brefvet, som är på latin, lyder i hufvudsak sålunda:

«Vi Karl med Guds nåde biskop i Wästerås — allom dem detta bref varda skådande evinnerlig salighet i Herranom! I mågen veta, att vi af påfven Alexander, salig i åminnelse, hafva mottagit hans bref så lydande: (Vi utesluta upprepnin-

gen af påfvens bref). Uppfyllande i all vördnad den apostoliska befallningen, meddele vi å den apostoliska stolens vägnar full frihet åt Uppsala domkapitel att flytta sin kyrka till Östra Aros. Till ett vittnesbörd härpå hafva vi låtit hänga vårt sigill jämte våra bröders, de högvördiga herrarnes biskop H(enriks) i Linköping och biskop F(inveds) i Strängnäs under detta vårt bref. Gifvet Herrens år 1271 den 9 september.»

Den 4 juli 1273 flyttades sedan ärkebiskops-sätet från Gamla Uppsala till nuvarande Uppsala. Alldeles färdig blef den nuvarande domkyrkan, som bekant, ej förr än 1435. Det kan ju här åfven nämnas, att denne biskop Karl (Carolus Johannis, fad:s n. Helsing) dels anlagt, dels förbättrat de allmänna vägarne till Wästerås. Dog 1283. — Under tvisten mellan prof:a Berelius och Schrefferus om Gamla och Nya Uppsala framdrogos och trycktes år 1678 några af denne biskop författade små historiska anteckningar, kallade *Excerpta ex scriptis Caroli.*

(Red:s anm.)

25. Det skedde under Inge Stenkilssons regering på 1100-talet. Ty förut predikade prästerna hvar om annan, och biskoparne, fulle af religionsnit och ifver, utbredde kristendomen så långt som hvar och en af dem mäktade, icke med sin verksamhet inskränkte inom några bestämda gränser.

Under denne konungs regering indelades ock häraderna för mera ordnings skull mellan prästerskapet i socknar. Men att hvarje socken skulle hafva sin präst och åt honom hålla laga hus samt betala honom för kyrkogång (predikandet?), vigsel, barndop, begrafning m. m. blef ej fastställdt förr än i Magnus Ladulås tid år 1290. Denna förordning utverkades af ärkebiskopen i Uppsala Johannis.

26. Det var år 1020 eller 1026 han jämte Ulfrid, Rudolf, Sigfrid, Eskil och Grimkild hitkom till Sverige.

Han lär först bott i Torpa socken i Södermanland, hvarifrån han dragit öfver sjön hit till Wästmanland, där han bosatt sig på Dåvön i Munktorps socken, där byggt ett kapell och sedan vid kyrkan anlagt ett kloster. Än i dag har man mycket att berätta om honom här i orten. (Se Munktorps socken i forts.).

David dog den 25 juni eller den 30 december år 1082. Sigfrid, som följde honom till Sverige, blef biskop i Wäxjö, dog 1067 och blef af påfven förklarad för helgon. Eskil, som säges hafva varit Davids kaplan, blef sedermera biskop i Södermanland och efter sin död år 1026, 1029 eller 1045 begrafven i Eskilstuna kyrka, hvilken efter honom erhållit sitt namn.

27. I Messenii biskopskrönika, kap. 10, äro biskoparne anförda i följande ordning.

Israel, teologie professor hos dominikanermunkarne i Sigtuna, förmodas blifvit biskop i Wästerås år 1268 och död 1291 samt begrafven i Sigtuna.

Petrus, biskop år 1292, omvände karelerna till kristendomen, blef under konung Birgers och riksmarsken Torkil (Torgils) Knutssons regering landsförvist och dog i Norge i stort elände. (Orsaken: Efter hemkomsten från Karelen fann han, att konungen fordrade tionde af prästerna och redan innehållit den del, som varit de fattige tillslagen. Detta våld motsatte han sig så allvarligt, att marsken, som varit hans vän, nu yrkade hans förvisning ut ur riket. Han måste ock vika, begifvande sig till Trondhjem i Norge, hvarest han den 8 maj 1299 af sorg slutade sina dagar. Munckt. H. m.
(Red:s anm.).

Nils Kettilsson, blef sedan ärkebiskop i Uppsala, död 1314.

Odgisslus, biskop år 1343. (Se Odensvi).

Mathias, biskop år 1378.

Hardtlevus, «blef i tvänne år hälsad för biskop i Wästerås vid år 1380».

Nicolaus, biskop år 1396.

Petrus (Ingevasti), år 1412.

Olaus (Helgonis), år 1441.

Åke Johansson var förut («diäken») i Wadstena kloster, biskop 1442.

Olof Gunnarsson var äfven i samma kloster [prior]: biskop 1455, död 1460.

Benct Knutsson, ärkedjäkne i Strängnäs, vigdes till biskop i Wästerås den 9 maj 1461.

Birger Månsson, doktor, af förnäm släkt och stor lärdom, var prost i Uppsala och kanik i Mersburg, Lübeck, Strängnäs och Åbo; valdes den 28 maj 1462 till biskop i Wästerås.

Lydeca Abelsson, kanik (= ledamot af domkap.) i Wästerås och sedan biskop 1466. Han fullbordade Wästerås domkyrka, var en rik herre. (Mera om honom längre fram).

Olof Andersson, biskop. «Miste sitt ämbete för svåra orsakers skuld år 1487.» (För en kärleksaffär med ett förnämt fruntimmer). [Red:s anm.].

Otto, blef på Kristian Tyranns befallning fängslad och förd till Stockholm, dog där 1521.

Peder Jakobsson Sunnanväder valdes 1522 till biskop. Han satte sig upp mot konung Gustaf, då denne var i Wästerås 1523. Råkade därför tillika med domprosten mäster Knut i konungens onåd. Bägge afsattes från sina ämbeten. «Sedan gjorde Peder mycket uppror emot Konungen i Dalarne: Flydde til Norrige: Hemtades där uppå tillika med Mäster Knut där ifrån: Steglades i Uppsala år 1527.»

Peder Månsson, doktor, efterträdde Sunnanväder 1523, dog 1534.

Henricus var bördig från Norge, dominikanermunkarnes i Wästerås prior [= föreståndare], af konung Gustaf förordnad till biskop efter Peder Månsson 1535, död 1556.

Petrus Adreæ Swart, hofpredikant hos konung Gustaf, biskop 1556. En man af stor lärdom. Sammanskref Chron. Gustavianum Rythmicum.

Johannes Nicolai Ofeg (Ofeegh), *M. Erasmus*, vigdes till biskop den 14 juli 1575 af ärkebiskopen M. Laur. Gothus i Uppsala. Död den 10 maj 1580.

M. Pet. Benedicti, en lärd man, blef sedan biskop i Linköping 1589, dog på riksdagen i Örebro 1606.

M. Olaus Stephani Bellinus, förordnad af Johan III till biskop 1589.

Samma ordning har Wex. Gyllenstolpe i sin Desc. Svec. L. VII. k. 9 och tillägger namnen på de biskopar, som sedan funnits intill hans tid eller år 1650, hvilka äro följande:

Doktor Johan Rudbeckius, professor i Uppsala, sedan biskop i Wästerås; död 1646.

Doktor Olaus Laurelius, en lärd man; var länge professor i Uppsala, blef biskop 1647.

Men biskop Petri Swarts historia om Wästerås biskopar med de därvid gjorda anmärkningar tyckes vara långt fullständigare än Messenius och Wexionius krönikor och nämner långt flere biskopar före Israel, som lefde 1268, och uppräknar många flere sedan den tiden än de förenämnda gjort.

Ordningen hos Swarts är denna:

David, förut nämnd.

Amund, en högmodig man, lät alltid bära framför sig ett gyllene kors; drunknade i Mälaren icke långt från Wästerås, i närheten af där Amundgrund — uppkalladt efter honom — ligger.

Henric, af dansk härkomst. Omkom jämte flere (4 biskopar och 60 präster) i slaget vid Footvig (Fotevig) i Skåne pingstdagen 1135.

Petrus, biskop år 1149 och 1164, kallades af påfven Alexander III «*hans och det apostoliska sätets skattmästare*, emedan han bodde i ett stift, där järn, koppar, mässing och silfver tillverkades och skulle framskaffa till påfvens skattkammare Sankt Pers (Petri) skattepänning.

Richard, länge domprost i Wästerås innan han blef biskop därstädes i konung Karl VII:s tid. Var ej biskop längre än 5, 6 år förr än han dog. Uträttade i sin tid mycket godt här.

Ilianus, rik, kraftfull, frikostig. Han var biskop i 8 à 10 år. Mera om honom framdeles.

Aegidius, confirmerad af påfven till biskop 1182. Han byggde en kyrka i Wästerås, den efter honom kallade Aegidii kyrka. Var länge biskop, dog 1213. Mera om honom framdeles.

Robert, biskop i Wästerås 1219, dog 1227.

Bengt, af släkten Stubbe eller Gren. Son af Attundalands lagman Germunder. Var ej biskop fulla 10 år.

Måns Ericsson, biskop 1233, hotade Birger Jarl, sedan denne mot tro och låfven låtit vid Herrevadsbro år 1251 af-

lifva folkungarne, med bannlysning, så framt jarlen ej i tid löste sig därifrån med någon botöfning. Jarlen bekostade då Wästerås domkyrkas utvidgning, hvarom mera berättas på sin plats framdeles. Måns Ericsson (Magnus Erici) dog 1257.

Carl Johansson Helsing, biskop från år 1259 till 1283 här i stiftet. Dog sistnämnda år den 11 december. Om honom är förut åtskilligt nämndt. (Se not. 24). På ålderdomen blef han år 1267 af påfven genom ärkebiskopens i Uppsala tillskyndan påtvingad en hjälpbiskop, som hette Israel, hvilken dog ej långt efter biskop *Carl*. Anm. Denne Israel är ej den samme, med hvilken Messenius (i sin Chr. Ep.) och Wexionius (i sin Desc. Sv.) börja Wästerås stifts biskopslängd.

Peder Elofsson, af ädel släkt men ett ringa biskopsämne, kallade sig år 1288 biskop af Wästräaros, konung Magni älskelige råd. Död i Trondhjem d. 8 maj 1299 i stort elände. (Se här ofvan).

Nils Kettilsson Hvit (se ofvan) byggde en kyrka i Wästerås. Mera om honom framdeles.

Måns Arvidsson, biskop i Wästerås något öfver 5 år från 1307 (el. 08. Anses af andra ej hafva någon plats här. Red:s anm.)

Israel Erlandsson Ängel, en stor läse-(läro-)mästare i den heliga skrift i Sigtuna (?) klosters stora skola (eljes säges han hafva varit lektor i Wadstena kloster. Red:s anm.). Bodde ofta på Wästlandaholm i Skedvi. Han invigde några kyrkor i stiftet under sin tid. Ägde Hedemora och Garpenbergs grufvor. Dog 1332.

Odgiss (Egislus) *Håkansson*, biskop i Wästerås litet öfver 20 år. Byggde Odensvi kyrka. Ägde Wallsta (Walsta) sätesgård där i socknen. Dog 1352. Mera om honom längre fram.

Måns (Matias Eskilli) visiterade noga sitt stift, «straffade prästerna och kanikerna hårdeliga, när de ej lefde *canonice*», vald till ärkebiskop, dog den 10 augusti 1371 i Holstensbo i Färnebo socken, då han där förrättade visitation.

Mats Larsson (se ofvan!), kanik (= domherre, ledamot i domkap.) i Uppsala, sedan biskop här något öfver 8 år. Dog 1379 af slag.

Hardtica (Hartlevus Andreæ), dog 1387 den 16 aug. i stor fattigdom. (Se ofvan).

Bena (Beno) *Hindricsson* var 16 år biskop i Wästerås.

Nils Michelsson, kanik i Uppsala och sockenpräst i Tuna, Dalarne. Han hade stora inkomster af Kopparbergs och Garpenbergs grufvor. Var redan biskop i Wästerås år 1395. Dog år 1401. [Se ofvan].

Peder Ingevastsson [se ofvan], hitkom med konung Erik af Pommern och drottning Margareta till Sverige från Danmark 1396, blef kanik i Uppsala, sedan biskop i Wäxjö, därifrån transp. till biskop i Wästerås 1405, död 1415.

Nafno [Navno] *Hansson*, äfven af dansk härkomst, förde stor hofstat. Han kom ifrån Wästerås biskopsstol «med allas hiertans fägnad» år 1421 till Odense biskopsstift i Danmark.

Olof Helgiesson Knop [se ofvan] var såsom de tvänne föreg. biskoparne också från Danmark, länge kanik i Uppsala, innan han kom på biskopsstolen i Wästerås, hvilken han sedan innehade i 20 år. Dog 1441.

Åke Johansson [se ofvan] bodde på Fiholm, Ryttern, ägde sedan Åkesta hemman och kvarn i Skultuna vid Wästerås, var en from och god biskop, dog 1453 den 15 maj.

Peder Mattsson, biskop här samma år som företrädaren dog, förut kanik i Strängnäs, men död redan 1454.

Olof Gunnarsson [se ofvan], kanik i Wästerås, konventsbroder och präst i Wadstena kloster, år 1454 vald till biskop i Wästerås, blef i Wästerås död år 1461 [under prästmötet], förgiftad af gudlöst folk; «ty han straffade prästeståndets oordentligheter i lära och lefverne».

Bengt Knutsson, var af stor och förnäm släkt, biskop tvänne år i Wästerås. [Se ofvan].

Birger Månsson, biskop 1462 [se ofvan], död 1464 och begrafven i Wästerås domkyrka.

Lydeka [se ofvan], var en rik och kraftfull herre, biskop i Wästerås till år 1487, då han blef död. Om honom anföres mera längre fram.

Olof Andersson [se ofvan], blef vald till biskop i Wästerås 1487 och innehade ännu år 1500, som ses af anmärkningen till P. Nigri hist. sid. 79. Sedan han mistat ämbetet, ingick han i Husby kloster i Dalarne, där han stannade till död-dagar.

Olof, en annan biskop med samma namn som föregående.

Otto [Svinhufvud] förbättrade biskopsgården i Wästerås. Utfärdade många aflatsbref, af hvilka än i dag några äro i behåll i Norbergs kyrka. Gaf sköna altartaflor till Wästerås domkyrka och Färnebo kyrka, höll stor hofstat och reste aldrig någonstädes utan att vara beledsagad af minst 60 «hofmän». Dog i fängelse i Stockholm 1522. [Se ofvan].

Peder Jakobsson Sunnanväder, af konung Gustaf Eriksson förordnad till biskop i Wästerås. [Se ofvan].

Per Månsson, doktor, en lärd man, född af ädel släkt i Rebro, Tillberga socken invid Wästerås. Fadern var Mans Jönsson, höfvitsman på Wästerås [se not. 21]. Biskop Per dog 1534.

Vidare hafva följande lutherska biskopar varit stiftets styresmän. De finnas förut här ofvan uppräknade men också intagna i anm. till P. Nigri historia. [Förhållandet är nämligen att under Graus tid utkom [år 1744] af trycket nämnda historia med anmärkningar af v. Stiernman. Titeln lyder: Ett kort uttåg utur en gammal pergamentsmunkebok, som i Capitulo förvaras och däruti ibland annat på latinska rim beskrifver en Decanus alla Biskopar som varit i Wästerås i den Romerska lärans tid m. m. på Swenska förvändt af Petro Andreæ Nigro, på tryck utgifven med anmärkningar af v. Stiernman. Stockholm 1744. Red:s anm.]

Henricus Johannis, död den 24 januari 1556.

Petrus Andreæ Swart eller *Niger*, som sammanskrifvit Chr. Gust. Ryth [den mycket ofta citerade konung Gustaf Wasas hist. på [svenska] rim; a. af red.] och denna historia. [Se här ofvan].

Johannes Nicolai Ofeg, död den 2 januari 1574.

M. Erasmus Nicolai, död den 10 maj 1580.

M. Petrus Benedicti, död 1606 i Örebro såsom biskop i Linköping.

Olaus Stephani Bellinus, afsatt 1606. [Offer för bakdanteri. En hämndgirig kyrkoherde anklagade honom hos Karl IX för trolösa stämplingar. Han troddes och följden för B. blef afs. Se nedan. a. af r.]

Nicolaus Petri, biskop i Wästerås endast 14 veckor, då han dog. Efter honom kom åter *Olaus Stephani Bellinus* på biskops-stolen. [Sedan hans sak blifvit närmare undersökt, och gynnare lagt sig ut för honom, lät konungen sin vrede fara och tog biskopen åter till nåder 6 veckor efter afsättningen. A. af r.] Dog 1618.

Doktor Johannes Rudbeckius, död år 1646 den 8 augusti.

Doktor Olaus Laurelius, död den 5 januari 1670. Under dessa båda sistn. biskopars tid blef Wästerås domkyrka mycket upprustad. hvilket närmare omordas i kap. 2.

Doktor Nicolaus Johannis Rudbeckius, biskop i Wästerås år 1670 den 3 aug. Död den 2 sept. 1676.

Doktor Johannes Petri Brodinus, biskop i Wästerås 1677, död 1680 den 8 november.

Doktor Carl Carlsson, biskop den 17 december 1680, död den 14 april 1708.

Doktor Petter Malmberg, blef biskop 1709, död 1710 den 3 febr. vid Bender i Moldanien. Ligger begrafven på en grekisk [katolsk] kyrkogård bredvid kosackfältherren [hetmanen] Mazeppa.

Doktor Matthias Iser, biskop år 1711, död den 19 febr. 1725.

Doktor Sven Caméen, biskop 1725, död den 6 juli 1729.

Doktor Nicolaus Barchius, biskop den 24 nov. 1729, död den 16 febr. 1733.

Doktor Andreas Kalsenius, biskop 1733, död år 1750 den 24 december.

Doktor Samuel Troilius, biskop 1751.

Vidlyftigare lefnadsbeskrifningar öfver stiftets biskopar kunna läsas i biskop doktor Ol. And. Rhyzelii utgifna biskopskrönika.

28. Namnet kommer af lau = lugn och garn = sjö, så att Laugern betyder den stilla och lugna sjön i motsats till Östersjön, hafvet. En af Mälarens vikar, som går in till Säby kyrka på Aspön, heter ock Lågarn.

29. Det har fått sitt namn efter biskop Amund, som jämte hela sitt följe drunknade här intill, då han återvände till Wästerås från ett besök hos biskopen i Strängnäs. Detta skall hafva

inträffat omkring år 1100 efter Kr. [Se Pet. Nigers Hist. E. Aros. Sid. 2].

30. Fordom lär ej segelleden gått härigenom sundet utan ½ mil ofvanför på norra sidan om Nyckelön genom Mellansundet, hvilket numera är så uppgrundadt, att man ej kan komma igenom det med större farkoster än fiskarbåtar. Kvicksund lär hafva uppkommit på det sättet, att fiskare för sin nyttas och bekvämlighets skull upptagit ett dike tvärs igenom åsen. Sedan vattnet hastigt skurit upp detta dike till ett sund, erhöll detta däraf benämningen *Kvick*sund. Fjärdarne Blacken och Granfjärden stå genom Kvicksund i förbindelse med hvarandra. Sundet, som är ganska smalt, har stark strömgång. Stora landsvägen mellan Wäst- och Södermanland går ned hit till sundet. De resande öfverfraktas från ena sidan till den andra medelst färja.

31. Den 26 dec. 1587 befallde kungl. maj:t stadens invånare att uppföra stenhus omkring torget «staden till prydnad, kungl maj:t till ära och berömmelse hos de främmande», för hvad ändamål de sedermera, år 1646 den 27 juli, fingo af kungl. maj:t en utanför staden belägen äng, benämnd Wiksäng, för att där inrätta ett tegelbruk.

32. Vid denna förskräckliga eldsvåda räddades dock domkyrkan slottet, en del af gårdarne efter Smedjegatan [närmast gamla östra tullen], några gårdar, som voro belägna närmast slottet på Slottsgatan samt på Oxbacken de gårdar, som lågo närmast västra tullen. Elden började klockan 11 f. m. den 13 april 1714 vid boktryckeriet norr om kyrkan. Därifrån kastades den af den starka nordvästliga vind, som blåste, inåt Pauli gård och spred sig därifrån öfver hela kvarteret, som ligger nedanför. Då den nått det så kallade Lars Ols änkas stenhus vid Smedjegatan, delade eldfloden sig både åt öster, uppbrännande hela staden på den sidan om ån, och åt väster, där flammorna kastade sig öfver stora torget inåt stadens västra del, som med undantag af slottet och de förenämnda gårdarne på Slottsgatan och Oxbacken vid västra tullen, totalt lades i aska. — År 1380 öfvergick likaledes en svår eldsvåda Wästerås. — År 1390 uppbrändes större delen af staden af de tyska horder, som under drottning Margaretas regering bröto ut från Stockholm och brände på stränderna omkring Mälaren och Östersjön. I Kristian Tyranns tid, år 1521 den 29 april, sköto danskarne eld på staden, hvarvid domkyrkan afbrändes. — År 1572 var också Wästerås utsatt för en fasansfull brand. Den gången räddades dock domkyrkan. — Den 3 sept. 1668 lades en stor del af staden i aska. Vid denna eldsvåda förstördes stadens förnämsta skrifter och handlingar.

33. Sådana »hafva haft att beställa uti Choren i Dom-Kyrkorna: Varit Myndige Män, *Bacca laurei in decretis*, S. Theologiæ

Professorer, Canonici, Utriusque juris Doctores, blifvit Biskopar och Archie-Biskopar, hvarom med hvad mera kan läsas i Dijkmans Ant. Eccl. Fl. 18. p. 259.» — [Det Salarium = arfvode, lön, som decanus vid Wästerås domkyrka åtnjutit, anslogs år 1604 till lön åt conrektor vid trivialskolan.

Den gemensamma benämningen på domkapitelsledamöterna var i den katolska tiden kaniker [canonici]. I domkapitlet var biskopen den förnämsta, därnäst ärkedjäknen, sedan domprosten och *dekanen*. Dessa voro prelater. De öfriga kanikerna indelades i seculares och regulares. De förre voro de egentliga capitulares. De senare lefde i klostren eller brukades till för-rättande af kyrkotjänsten och biträdde endast tillfälligtvis i kapitlet. Canonici funnos eller kunde finnas både i andra städer än stiftsstaden och i socknarne. — En församlings kyrkoherde kallades curatus. Vid domkyrkan funnos i katolska tiden äfven diakoner. De voro personer, som [ännu] ej blifvit ordinerade till präster men hade tillstånd att predika. Se Dijkm. Ant. eccl. — Red:s anm.]

34. Karl var i 24 år biskop i Wästerås. Han var en synnerligen lärd man, som uträttat mycket godt under sin tid. Hans företrädare i ämbetet, Måns Ericsson, som i några och tjugu år var biskop i Wästerås afled, som skrifves, år 1257 och var «den förste kropp», som begrofs här i domkyrkan. Detta skedde några år före domkyrkans invigning. I södra kyrkdörren synes en runristning. [Runorna voro [äro?] ristade i muren på ömse sidor om inre kyrkdörren. «Denna runeristning», säger Sahlb. i Hist. beskr. ö. W:s domk., «innehåller begynnelsestycken af runalfabetet. Med ristningar af sådant innehåll åsyftades att utbreda och bibehålla runornas kännedom. De tjänade i stället för vår tids abcböcker och förskrifter, att bibringa allmänheten den första undervisningen om bokstäfverna samt att i dess minne fästa runornas mynder och ordning och blefvo därför på allmänt besökta ställen vanligen anbragta. Hvad inskriften i vapenhuset innehåller mer än de första runalfabetets mynder, är så mycket svårare att afgöra, som den är fragmentarisk och ofullständig, men att den ej kan hänföras till en aflägsnare tid än folkungaättens, synes tydligt af själfva runodragen.» Att runorna voro i bruk hos folket ända fram åt medeltidens slut och dylika ristningar sålunda af praktiskt värde bekräftas af nyare forskare. . I Älfdalen voro runorna i bruk ännu på 1700-talet, enl. hvad Linné berättar i sin Dalaresa. Red:s anm.]

35. Biskop Lydika var af ädel släkt och förde i sitt vapen två hvita sparrar öfver hvarandra i blått fält, såsom man kan se af hans grafsten i domkyrkan. [Kanske snarare af en målad glasruta i Säby kyrka, insatt till minne af att han var egendomsägare i denna socken. Grafstenen var väl inte målad. Red:s anm.] Han var en mycket rik och kraftfull man. Träffas först som kanik [och syssloman] här vid domkyrkan. Blef

sedan biskop öfver Wästerås stift 1466. År 1483 kallas han «Riksens Råd i Sweriget». 1484 var han jämte andra biskopar och riksråd kallad till Kalmar för att stadfästa den därstädes året förut beslutade recessen angående de tre nordiska rikenas förening under samma regent. År 1475 instiftade han en *Præbendam Sanctorum Regni Sveciæ Patronorum* här i domkyrkan. Hans broders son, mäster Jakob Thuresson, kyrkoherde i Tortuna, understödde mycket biskopen vid domkyrkobyggnaden. Teglet till nämnda byggnadsverk lät han slå vid sin gård Tibble i Badelunda socken. Biskop Lydika afled år 1487 och begrofs i domkyrkans högkor, som han under lifstiden låtit uppbygga. — Enligt J. Rudb. jubelpredikan år 1637. I hvalfvet öfver S:t Eriks kor i domkyrkan läses: *Anno Domini* MDXXXVII *inchoata est istius Templi restauratio.*

36. Till tornets och en del af takets täckande åtgick i biskop Rudbeckii tid 100 skeppund koppar, och i biskop Laurelii tid från år 1649 till 1659, då arbetet var färdigt, något öfver 175 skeppund, sålunda tillsammans 275 skeppund koppar. Att domkyrkan själf, som mistat all den ansenliga egendom, som hon ägt i katolska tiden, ej kunde hafva tillräckliga medel till detta byggnadsarbete, kan man väl förstå. De nådige regenternas intrãsse för restaureringens lyckliga fullbordan har man att tacka, att medel därtill kunde åstadkommas. Så stadfäste Gustaf II Adolf år 1622 konung Gustaf I:s år 1533 öfverlämnade gåfva på «behaglig tid» af Wads kvarnställe i Skultuna socken åt domkyrkan. År 1627 erhöll domkyrkan frihet att bygga en kopparhammare på forna hospitalskvarnens plats vid Svartån i staden. År 1629 fick hon inlösa kronohemmanet Jädra i Hubbo socken under frälsefrihet. År 1639 gaf drottning Kristina domkyrkan Gillfors och Jädra i Skultuna socken samt vissa partier koppar, som skulle användas till taket m. m. [Drottn. Kristina och Karl X skänkte 114 1/4 skeppund koppar, som mellan åren 1649—59 ankommo i större och mindre poster och upplades efter hand på taket. Red:s anm.].

37. Reparatio Templi hujus Cathedralis, quoad tectum Cupreum, Anno 1650 a Signo Crucis ad partem borealem erecto, inchoata & Anno 1659 consumata est. Fenestræ fereatæ & exteriores columnæ per totum Templi circuitum biennii spatio sunt confectæ. Tres Templi Campanæ & una Scholæ sunt refusæ, totusque Cœmiterii murus cum suis portis est renovatus. Habitacula Lectorum una cum sede Episcopi restaurata, & adhuc duobus adaucta sunt, cura & directione *Olavi Laurelii* S. Th. D. & Ep. Aros. qui huic Diœcesi ab A, 1647 ad 1670 per gratiam & auxilium Dei fideliter præfuit.

På en annan stentafla bredvid läses:

Guds. afflat. fortiäna. the. gode. Menyskior. som. gudelica. gaa. kring. om. Kirkiogaarden. af. W. Biscopom. hwar. the. giffvit. huffva. XL. daga. afflat. för. hwar. then. kropp.

som. här. i. Kirkion. eller. Kirkiogaarden. ligger. Hafwer. och. een. biscop. gifvit. XL. dagha. för. hwar. kropp. ther. epter. kommer. Och. så. hafwa. the. XL. daga. afflat. för. hwart. flät. som. the. gudelica. gaa. kring. om. Kirkiogaarden. förutan. Kirkiones. afflat. Jurgen. Bundtmaker. A. D. 1514.

Jurgen Bundtmaker var en af Söuerin [Severin] Norbys, höfvidsman på Kalmar slott, legater, hvilka af Norby i kung Gustaf I:s tid tidt och ofta affärdades från Blekinge till konung Kristian. [Se Tegels hist. om kung Gustaf I. Sid. 127.]

Ofvanför nyssnämnda tafla synes på samma pelare under taket en solvisare. På denna läses: *Erecta est ista Capella nova in A:o D:i 1514.*

38. Från grunden till spetsen är tornet 164 alnar. 304 guld-dukater åtgingo till förgyllning af tuppen, korset, den stora globen och kronan, som sitta på tornspetsen, samt de åtta mindre kulorna omkring tornet. Karl XI gaf till tornbyggnaden 20,000 daler kopparmynt.

39. På *storklockan*, hvilken af Hans Bierman göts här i staden år 1696 och väger 34 ½ skeppund samt jämte *tredje* klockan, som samtidigt göts, kostade 17,202 daler kopparmynt, läses:

På ena sidan:

Feraleis coelo musas depascere flammas
Templi hujus turreis. Ærea tecta, Decus
Vidimus. Et poenam meriti non quivimus ullo.
Vulcani validam vim prohibere modo.
In cineres prorsus donec subsideret omne
Urere quod potuit perdere & ignis edax.
Magna fuit clades: nos Solabatur at unum,
Rege ea quod CAROLO contigit UNDECIMO
Solo hodie gaudet quo ecclesia vera Patrono.
Nemo cui in summum est par pietate Deum;
Damnum ubi vidit is & laquearia rudera facta
Sacræ ædis sortem commiseratus ait:
Ne Deus hoc sinat, ut sua non reparata relinquam
Templa, quibus juste possit ut ante coli.

På den andra:

Non auro atque æri non sumtibus ergo pepercit,
Ut renovarentur perdita quæ fuerant:
Pro turri annosa exesisque ærugine tectis
Dædalea omnia nunc arte superba nitent
Pene nova ædes pro læsa igne est reddita nobis,
Mente quis haud æqua sic sua damna ferat?
Quam cernens dicet veterem qui viderat ante:
Illustravit eam flamma nec ussit eam.
REGIS at hac fini fletit haud impensa benigni
Campano ære gravi hoc turris & ancta fuit.
Præmium erit tam munifico cœlum nec enim quod
Innumeris meritis terra rependat habet.

Den *andra* klockan är gjuten år 1654 och väger 18 skeppund. På henne läses:

Nunc diadema gerit Rex CAROLUS inclytus heros
GUSTAVUS Patriæ fulcrum flos & decus ingens.

Den *tredje* klockan, gjuten, såsom förut nämndes, år 16..., väger 12 ½ skeppund.

Den *fjärde* klockan väger 7 skeppund och 14 pund. Den lär vara gjuten år 1665 i biskop Laurelii tid.

40. Skifvan har följande inskription:

Hunc Lapidem dedit Ecclesiæ
Venerabilis Episcopus Carolus.

[Då altaret ombyggdes 1798, lär man i detsamma funnit en relikdosa. I det nya altarets grund nedlades en koppardosa med gångbara myntsorter. Marmorstenen blef vid nämnda ombyggnad omslipad, hvadan inskriptionen utplånades. — Längre fram synes af de donationer, som Grau uppräknar, att en hel mängd altare funnos i domkyrkan under katolska tiden. Likaså kor. Särskilda präster, som kallades præbendati, præbendarii, vicarii, sacellani, korpräster och vråpräster, skulle hvar i sitt kor sjunga eller läsa mässor till de helgons ära, åt hvilka koren voro helgade men äfven för deras själar, som donerat præbenden med förbehåll af själamässor. Ännu på 1630-talet voro 4 altaren bibehållne i domkyrkan. Ett, kalladt munkaltaret, finnes ännu kvar. Red:s anm.]

41. De hafva varit altartaflor vid de [här ofvan åsyftade] altare, som i katolska tiden varit upprättade vid dessa tvänne pelare. I Tidö grafkor här i domkyrkan ligger på golfvet en sten, som förr utgjort ett af altarborden i domkyrkan. På den samma läses: *Consecratum est hoc Altare per Rev. in Christo Patrem & Dominum Ottonem Episcopum Arosiensem in Die Simonis & Judæ Ap. A:o D:i MDXVII.*

42. En ljuskrona är skänkt af fru grefvinnan Helena Bielke år 1651. En annan af rådmannen Lars Olsson år 1686. En tredje af borgmästaren Aron Pedersson år 1641. En fjärde af borgmästaren Peder Ulfsson. En femte af biskop Brodin och hans fru Anna Schultiin år 1681. En sjätte af biskop Laurelius och hans maka Marg. Kenicia. En sjunde af Johan Finb år 1627. En åttonde af Johan Rasmundsson år 1692. En nionde af Nils Larsson Funke år 1681. En 10 af rådmannen Petter Berg.

43. På väggen i detta grafkor är en [trä]tafla uppsatt, hvarpå riksvapnet jämte bokstäfverna E. R. samt följande ord finnas: *Translatum est Regnum & factum est Fratris Mei, a Deo constitutum est ei.* I. Reg. 2: 15 v. [Det betyder: Riket är förvändt och vordet min broders, af Herranom är det hans vordet. — Ja, så såg denna konungagraf ut, då Graus beskrifning utgafs. Men omkring 20 år därefter [1773] anslog Gustaf III

af besparade domprostlönen i Wästerås en summa af 333 rdr och 16 skill. specie till uppförande af ett monument, «som vore värdigt den förste Gustafs äldste son», samt skänkte dessutom sarkofagen. Grundfonden förräntades sedan och uppgick slutligen till en jämförelsevis betydlig summa. Monumentet uppsattes år 1797 inom ett högt järnskrank och bestod [och består] af en dyrbar sarkofag af italiensk marmor, ställd på ett af kungl. stenhuggaren kapten Göthe förfärdigadt soubassement af brun ölands-sten. Ofvanpå sarkofagen lades regalierna af förgylld metall. De hitflyttades från Johan III:s grafkor i Uppsala domkyrka. Då det kungliga liket samma år nedlades i sarkofagen, lär det, när det först aftäcktes, befunnits tämligen bibehållet men tålde ej luftens inverkan. I en cirkelrund fördjupning på sarkofagens framsida är en vase af förgyldt tackjärn infattad. Med anledning af konungens nådiga skrifvelse blef ock en inskription med förgyllda bokstäfver föranstaltad år 1800 å soubassementet. Inskriften, författad af fil. mag., sedermera medicinalrådet, en af de aderton i svenska akadem., Birger Rutström, har följande lydelse: «*Erico XIV Regi Svec. Goth. Vand. augusto nato MDXXXIII, bellis terra marique gestis claro, dissidiis domesticis succumbenti, sceptro, libertate, tandem vita spoliato, A:o MDLXXVII hic, indulgente demum fratre, pax concessa est. Gustavus III monumentum posuit.* — Det är: Erik XIV, Sveriges, Götes och Wendes konung. född 1533, frejdad i strider kring land och haf, kufvad af inhemsk tvedräkt, beröfvad krona, frihet, slutligen lifvet, hvilar här sedan 1577. En blidkad broder förunnade honom omsider grafvens ro. Gustaf III reste minnesvården. Red:s anm.]

44. Så lydande:

D. T. O. M.

Ut et

Immortale memoriæ Divi Herois MAGNI BRAHE, Comitis in Wisingsburg, qui natus 5 Sept. A:o 1564 Patre PETRO BRAHE, Comite in Wisingsburg, Regni Archidapifero, Matre BEATA STENBOCK, Filia GUSTAVI OLAI, Baronis de Lena, Marschi. Primam mox ætatem pietati & studiis literarum innutritam annis majoribus surgentique ad majora fortunæ destinavit. Itaque, postquam invisisset præcipua Europæ Regna, REGI SIGISMUNDO Cubicularius. Verum enimvero Religionis Patriæque suæ quam exterarum dignitatum amantior, Vindici nostræ libertatis CAORLO IX fidelissime se addixit, factusque est ab Ejus Majestate primum A:o 1601 Regni Senator, deinde A:o 1607 Regni Marschus: Tandem, ne quid honorum tantæ virtuti deesset, A:o 1611 Regni Archidapifer. In sublimi hac dignitate, Regum nostrorum, maximo Orbis Christiani Spei delicioque, Labantis Germaniæ Statori, GUSTAVO illi MAGNO fuit charus, definiendo noxiis poenas, innoxiis præsidium, sibique semper devinxit, Collegas & Regni Senatum comitate, Ordines & Imperii status æqvitate. Habuit autem Conjnges binas, quarum prior BIRGITTA LEJONHUFVUD, prognata A:o

1567 Patre STEONE LEJONHUFVUD, Comite in Raseborg, Matre EBBA LILJEHÖK, qua ex X annorum Conjugio illi enixa est unicam Filiam, ut magnarum virtutum hæredem, ita Magni Herois conjugem, multæque prolis parentem. Excessit dicta Comitissa A:o 1611 & hoc tumulo condita est. Posterior HELENA BIELKE, nata A:o 1592 Patre CLAUDIO BIELKE Lib. Barone in Wijk, Domino in Biörnö, Matre ELSA AXELII BIELKE, Hæc venit Illi in thalamum A:o 1618, conjunctissimoque amore ad XV annos Senilem ejus ætatem fovit, ubi vero Illustrissimus Heros vitæ, Aulæ, Honorum Satur A:o Christi 1633, ætatis suæ 70 placide pieque excessit. Marito optimo, Optimo Parenti hoc monumentum posuere Vidua, Gener, Filia,

I grafkoret står k. r. grefve Pontus De la Gardies banér, hvarpå läses: K. Maj:ts Wår Allernådigste Konungs Högtbetrodde Man, Råd, Krigs Råd och General, nu mera hos Gud Salig, den Högw. Grefve och Herre, Herr PONTUS FREDRIC DE LA GARDIE,född på Runsa Herregård år 1639 den 4 Febr. död i Stockholm år 1690 den 9 Oktob.

Uti ett annat grafkor där intill läses på åtskilliga banér:

Herr CLAES STENBOCK Frih. til Kungs-Lena, Arf-H. til Toftaholm och Haga år 1632.

GUST. AD. DE LA GARDIE, Grefve til Leckö, Friherre til Ekholmen, H. til Hapsall, Dagdön, Kolk Ridö och Runsa år 1632.

Herr ABRAHAM STENBOCK, Friherre til Lena, Herre til Tofta år 1618.

45. Har följande inskrift:

Credidit. Huic. Tumulo. Cineres. S:æ. R:æ. M:is. Magnæ. Fidei. Vir. S. Theol. Doctor. Ecclesiarum. Per. Westmanniam. Et. Dalekarliam. Episcopus. Consistorii. Arosiensis. Præses. Et. Regii. Gymnasii. Ephorus. Reverendissimus. In. Christo. Pater. MATTHIAS. ISER. Qui. A:o. 1645. d. 7 Oct. Vermia. Oriundus. Post. Susceptos. Upsaliæ. Philosophiæ. Honores. Pastor. Primariæ. Legionis. Equestris. Ferventi. Tum. In. Scania. Bello. Ad. Finem. Interfuit. Nec. Multo. Post. Pastor. Et. ArchiPræpositus. Gotheburg. Mox. Quam. AUGUSTISSIMUS. Rex. CAROLUS. XI. Eum. Sibi. Propiorem. Voluerit. Pastor. Ecclesiæ Holmensis. Cui. De. S. Maria. Nomen. 1678. Declaratur. De. Hinc. Brevi. 1680. Pastor. Ibidem. Primariæ. Et. Consistorii. Præses. Renunciatus. Hanc. spartam. Per. Sex. Omnino. Lustra. Ornavit. Interea. Doctor. S. Theologiæ. Creatus. Ad. Almam. Demum. Diœcesis. Hujus. Episcopalem. Infulam. Erectus. Est. Hæcce. Sibi. Demandata. Munia. Magna. Fide. Et. Cura. Gessit. Aliis. Insuper. Maximi. Momenti. Negotiis. Identidem. Admotus. Pro. Solerti. Quo. Polluit. Consilio. Singularem. Patriæ. Commodavit. Operam. Tori. Consortem. Habuit. Heic. Etiam. Requiescentem. Nobilissimam. Dominam. MARGARETAM. ISERHIELM. Præsul. Ingenii. Jubare. Candore. Animi. Intemerata. Fide. Zelo. Veræ. Religionis. Mira. In. Cacibus. Forensibus. Sacris. Decidendis. Dexteritate. Insigni. Apud. Augustos. Patriæ. Patres.

Ac. Principes. Gratia. Prona. In. Quemvis. Comitate. Svavi. Convictu. Largoque. Hospitio. Inclytus. Multis. Profuit. Nemini. Nocuit. Excessit. Anno. 1725. die. 19. Febr. Cultioris. Et. Ingenui. Orbis. Amor. Ac. Deciderium.

Phil. I. 23. v.

46. Minnesskriften lyder:

Hæc qui legis ut lugeas, mortis extimesce legem qua tamen, cum per Spiritum Christi solutus fueris, veram in morte vitam invenies id quod suo testatur exemplo Vir Maxime Venerandus & Christiana fide Dóctrina, patientia, ac probitate conspicuus, Doct. JOH. BRODINUS, qui genere honesto & Sacerdotali in Uplandia Anno 1619 ortus, Studiis in Academiis Upsaliensi, Lipsiensi, Argentini, Tubingensi, Leidensi, Parisiensi excellens: Officiis variis atque eximiis dextre perfunctus, dum & SERENISSIMÆ REGINÆ CHRISTINÆ ab Anno 1652 & AUGUSTISSIMI REGIS CAROLI GUSTAVI ab Anno 1655 Concionator Aulicus. Eam monstravit integritatem, vigilantiam, industriam, ut anspiciis Clem. CAROLI XI:mi Superitendens Gothlandiæ Anno 1657 & Episcopus Westmanniæ Anno 1677 rite constitutus sit. Ærumnis interim quam plurimis inclytus: Utpote in periculis belli Polonici, in captivitate Haffniensi, in obsidione Malmogiana, aliisque, quibus obnoxia est humana conditio. Semper Sui similis, hoc est, pius, constans, erectus. Conjugio etjam apprime felix, quod cum ELISABETHA EMPORAGRIA annos 4. GERTRUDE LEYEL annos 10. ANNA SCHULTIIN annos 5 sine querela, sine dissidio habuit. Liberis undecim florens, quorum tamen 4 tantum adhuc in famæ & familiæ ejus decorem superstites. Vitæ innocentia & animi candore præclarus, recti tenax. In Prosperis modestus, in adversis æquus, bonis gratus, egenis benignus, omnibus sincerus. Morte ipsa maxime beatus, quam Anno 1680 d. 8 Nov. ætate annorum 61 mens. 4. Sed curis multo pluribus confectus, vitæque melioris anhelus placide in Domino obiit, cœlo redditus, depositum poscenti. Qúorum omnium memoriam, ut benevolis posterorum oculis subjiceret dilectique mariti inter mortuos propageret, monumentum hoc majori pietate quam sumtu f. f. quondam ejus vidua, postea conjunx D. H. Spegels, Anna Schultiin hœc mortua est 1730.

47. På hans epitaphium läsas följande verser:

Immortalis Memoriæ Doctori & Epis. Aros. CAROLO CARLSSONIO Epitaphium.

Cujus honoratas vidit Calmaria cunas [†]
Atque juventutis tempus abunde vivens.
Upsala, quem pluresque orbis pietate celebras
Moribus & Studiis perpoliere Scholæ.
Regia quem stupuit domus & Stockholmia, docto
Ore redundantem cœlica scita Dei.
Inde Diœcesin qui rexit, Arausia, Sanctis
Legibus, exemplis, consiliisque tuam [††].

Quem juxta pietas, gravitas, doctrina fidesque
Masculus & veræ religionis amor.
Reddiderant titulo dignum Doctoris & almæ
Dilectum patriæ, principibusque veris [†††].
Ille sub hoc CAROLUS cippo CAROLSSONIUS ossa
Condidit extremo vivificanda die [*].
Illius en! cineri voluit par nobile amantum
Uxorum exuvias adsociare suas.
MARGARIS ADLERBERG prior & CATHARINA superstes
BROEMSIA, prognatis utraque loeta bonis.
In quibus æterno sic gens CEDERSTRÖMIA flore,
Præsul ut illustri posteritate, cluet.
Clerus Arausiacus dabit illum vivere, donec
Se CAROLO hoc dicat vix habuisse parem.

Scribeb.
AND. OL. RHYZELIUS.
Archipræp. Lincop.

[†] Natus 1642. [††] Episcopus 1680. [†††] Doctor 1693. d. 3 Martii. [*] obiit 1708 d. 14 April.

48. Så lydande:

OLAUS LAURELIUS GOTHUS.
Anno

MDLXXXV natus est.
MDXCVII ad Scholam missùs.
MDCIX Upsaliam venit.
MDCXIV in Germaniam ivit.
MDCXVIII in Patriam rediit.
MDCXX } Professor { Logicæ.
MDCXXV } Professor { Theologiæ.
MDCXL Pastor Holmiæ.
MDCXLVII Episcopus Aros. constitutus est in Junio
MDCLXX in Christo obiit.

MARGARETA KENICIA.
Anno

MDCI d. XXIX Junii nata est, cujus pater erat D. Petrus Kenicius Archie Ep. Ups.
MDCXXII d. XXX Junii conjugium inivit cum Dom. Olao Laurelio.
Tres filios, Laurentium, Petrum & Olavum, & duas Filias, Catharinam & Margaretam, enixa est pietate, castitate & singulari modestia ornata vixit ad annum MDCLXXIX d. v. Febr.
Qui sine labe sacri docuit Mysteri Verbi,
Christiadumque gregi præfuit absque dolô:
Upsala quem coluit, qnemque Holmia tota probavit
Doctorem, vera cum pietate gravem.
Præsule quô tandem Westmannia rite potita
Undique condidicit cœlica jussa sequi.
Qui jugi Studuit Lingvæque manusque labore

Nutantem Domini consolidare domum.
Delicium populi, Sacri decus ordinis ingens,
Gloriâ Doctorum, pulcra corona Senum.
Doctor LAURELIUS cum conjuge proleque cavâ,
Hic jacet. In superô Spiritus orbe viget.

Öfver biskopen Dokt. And. Kalsenius är i hans nu iordningställda grafkor framför högaltaret vid muren på en förgyld koppartafla följande minnes-skrift:

Episcopus. Arosiensis. Doct. ANDREAS. KALSENIUS. Natus. In. Södra. Barcke. D. I. Nov. Anno. Christi. 1688. Patre. M. Olavo. Past. Et. Præposit. Laudatissimo. Matréque. Anna. Rudbeckia. Episcopi. Heic. Filia. Postqvam. Lauream. Sedulæ. Et. Solidæ. Eruditionis. Tesseram. Upsaliæ. Rite. Reportârat. Ecclesiasticam. Docendi. Provinciam. Auspicato. Ingressus. Omneam. In. Ea. Munerum. Ac. Honorum. Mensuram. Fideliter. Et Feliciter. Implevit. Namque.

Anno. 1717. Dalekarlicæ. Legionis. In. Bello. Mysta.
1720. Ad. Aulam. Regiam. Concionator.
1725. Reg. Maj. A. Sacris. Supremus. Et. Confessionarius.
1731. Primar. Stockhol. Past. Et. Consist. Urb. Præses. Atque.
1734. Optatus. Hujus. Sibi. Natalis. Diœces. Episcopus.

Perenni. Superiorum. Gratia. Reip. Curâ. Æqualium. Benevolentiâ. Et. Inferiorum. Reverentiâ. Inclytus. Anno. 1750. Sibi. Climactericô. Pridie. Natal. Chri. Placide. Obdormivit. Animâ. Deo. Redditâ. Memoriam. Diœcesanis. Famamque. Posteritati. Atque. Camaenis. Nomen. Benifaciendo. Commendans. At. Tanti. Viri. Ac. Præsulis. Exanimes. Exuvias. Crypta. Hujus. Chori. Condidit. Pie. Admodum. Procurante. Fidissimâ. Per. XXVII. An. Thalami. Atque. Deinceps. Futura H. Tumuli. Conjuge. Ac. Socia. ELISABETHA LE. MOINE. Vidua. Mœstissimâ.

Consignab.
Quondam Præceptor
ANDR. OL. RHYZELIUS.
Ep. Lincop.

Grafstenen intill korskranket gifver genom sin inskription följande underrättelse:

Denna Sofwe-Cammar har bekostat och beredt Elisabeth Le Moine åt sin uti lifstiden Älskeliga nu hos Gud Saliga Herre, detta Stichtets 16 åriga Biskop, Doct. Andr. Kalsenius, som afsomnade Juleafton 1750, och jemväl åt sig sielfvan.

Ach! låter oss i frid få ligga här tilsamman
Tils HERren JEsus oss uppväcker sidst til gamman.

Sepulcra Ne Violato. Deus Ultor.

49. Där läsas orden i Joh. 11. 25. v. och 2. Kor. 3. 6. v. samt följande:

Hoc. Monumentum. Conditoris. Proximum. Viro. Olim. Maxime. Reverendo. Mag. NICOLAO. DWAN, Diœces. West-

manno. Dalek. ArchiPræposito. Et. Aros. Pastori. Gravis. simo. Marito, Suo. Desideratissimo. Nato. d. XXV. Oct. A:o. MDCXLV. Denato. d. 11. Maji. A:o MDCCIX. In. Amoris. Intemerati. Pignus. Extrui. Curavit. ELISABETHA. BRÖMS. Conjugalis. Tori. Et. Si. Voluerit. Deus. Sepulcri. Socia. Beati mundi corde. Beati mites. Beati pacifici. Beati misericordes.

50. Har denna minnesskrift:

Cineribus. Sacrum. Pia. Recordatione. Dignissimi. Viri. Domini, JOHANNIS. RASMUNDSSON. Qui. Recti. Æquique. Amans. Prudentia. Usu. Et. Exercitatione. Præditus. Procul. Malis. Secularibus. A. Tennibus. Initiis. Ad. Senatorium. In. Hac. Urbe. Evectus. Honorem. Ob. Constantem. Integritatem. Eximium. Et. Singulare. De Aliis. Bene. Merendi. Studium, Summis. Juxta. Ac. Imis. Gratus. Probatusque. Templi. Cathedralis. Et. Regii. Nosocomii. Electus. Factusque. Curator. Susceptam. Provinciam. Sancte. Et. Prudenter. Administravit. Et. Ad. Comitia. Nomine. Publico. Bis. Missus. Civibus, Suis. Fidam. Utilemque. Navabit. Operam. Conjugis. Binas. Habuit. Nafalium, Honestare. Multisque, Sui. Sexus. Dotibus. Ornatissimas. BRIGITTAM. BENEDICTI. Filiam. Trium. Natorum. Matrem. Atque. ANNAM. MORLIND. E. Qua. Tres. Filios. Filiamque. Unicam. Suscepit. Post. Acta. In. Terris. Maxima. Cum. Laude. XIII. Lustra. Cœlestem. Spiritum. Cœlo Reddidit. Patriamque. Quam. Vivus. Quæsivit. Mortuus. Invenit. Quod. Mortale. Erat. Heic. Depositum. Inter. Bonorum. Omnium. Desideria. Et. Suorum. Gemitus. Obiit. Placide. d. XXIX. Maji. Anno. MDCXCII.

51. Här läses;

In piam Stabilemque memoriam S:ae R:ae M:is ministri quondam Fidelissimi & per Westmanniam rationum Præfecti perindustri Domini SIMONIS SIMONSSONS LÖFGREN, qui transacta pie, prudenter & modeste hac vita Anno redemti orbis MDCLXXXIV, ætatis supra quinquagesimum quarto, die 18 mensis Martii in Christo Servatore Suo placide obdormivit, & prope hanc columnam una cum tribus Svavissimis olim conjugibus honorifice est sepultus: Quarum prima sui sexus ornamentum INGRIDIS GRUBB: Altera Matronarum honestissima HELENA ARONIS filia: Tertia, demortuo superstes ac feminarum sui temporis eximium decus, AGNETA STRANG. Singulas marito copulavit virtus, conglutinavit amor, beavit proles, una vero dissociavit mors. Sic igitur ille vixit, ut vivus amaretur, mortuus desideraretur ab omnibus. Monumentum posuerunt Conjux & hæredes.

Tu quoque qui transis & ista legis, memento sic vivere,
Ut vixisse te non pœniteat, mori non pigeat.

52. Öfver honom är följande antecknadt:

P. M. S.

Ex adverso columnæ hujus sub vicino tumulo sita sunt ossa B. JOHANNIS DOBERI Senioris & CHRISTINÆ LANGIÆ,

Ille paternæ stirpis ortum ex Imperiali urbe Norimberga, maternæ ex Holsatia duxit. Hæc v. paternum genus Borussiæ, maternum Dalekarlorum parœciæ Tunensi debet. Qui postquam ambo honeste meruerant apud primarium civitatis Regiæ Holmensis Chirurgum, Joh. Gevalensem, matrimonio juncti domicilium suum hic Arosiæ fixerunt, & ultra XI annos in conjugio sine querela vixerunt: Ille primo Chirurgiam exercuit; dein Organicus civitatis factus; & tandem Syndicus creatus est, in quo officio ea fide & industria versabatur, ut a comite MAURITIO LEYONHUFWUD, Gubernatore Westmanniæ, nomine administratoris Sveciæ, CAROLI Principis, ad Legislaturam Westmanniæ vocaretur, quam functionem per XXX annos ita sustinuit. ut ab ABRAHAMO BRAHE, Comite de Wisingsborg, dignus sit habitus, qui ad majora proveheretur & Projudex Provincialis Dalekarlorum tam Orientalium, quam Occidentalium constitueretur. Hoc vero munus tam juste & cordate gessit, ut vocante GUSTAVO MAGNO Rege Sveciæ Serenissimo sibi gradum faceret ad Judicii Supremi Regii, quod est Holmiæ, Adsessori dignitatem, qua per 19 annos functus est. Tandem defunctus cum laude tot laboribus A. MDCXXVII d. 7 Oct. Anno suo climacterico LXIII, apoplexia mortuus, et ad cœlestia evocatus regna, jam æternis fruitur gaudiis. Uxor vero CHRISTINA LANGEN a morte mariti sui vidua XVIII annos pie vixit, & A. MDCXLV in Martio beate decessit ac diem suum obiit.

Quos bene conjuctos mors dividit ante parentes,
Hos pietas gnati hoc composuit tumulo.

Amplissimo, Nobilissimo & Consultissimo viro, Domino PETRO DOBERO Regii Dic. Jönecopensi Adsessori dignissimo, Fautori & animo meo plurimum honorando officiose Arosiam.

Nob. & Ampl. Dom. Adsessor, fautor & amice plurimum honorande. Officii mei fuisset ad literas Tuas citius respondere, sed excusari peto hanc meam moram, quod Illustrissimus Regni & Acad. Concellarius Dom. Comes MAGNUS De LA GARDIE hic negotiorum Upsal. Acad. causa ad octiduum subsistens, interea mecum aliis hic occupatum habuit, Accessit lugubris & inopinatus filii ejus minoris natu, comitis JACOBI AUGUSTI casus, dum comitaturus Dominum parentem suum extra urbem, lethali ictu equi percussus, fatis concessit. Iste casus omnium animos & meum quoque, sic percellebat, ut suus non esset. nec alii hactenus rei, quam cogitationi subiti & miserabilis istius fati ac dolori deditus vacaret. Nunc, quum aliquantum se recollegerit, sequens Epitaphium concinnare volui, quod & longe hoc plura ac majora officia Tuæ H:i prudentiæque & veteri nostræ consuetudini ac amicitiæ debeo. Illud vero ad mentem Tuam esse optaverim. Bene vale ac bene consule. Ups. A. MDCLXI d. 23 Jan. T. A. addictissimus

JOHANNES LOCCENIUS.

Ad gloriam Dei, honorem prædictorum, Regum, Magnatum, Autoris Epitaphii. memoriamque majorum, paulo post obitum

parentum A. MDCLXII die X Augusti penicillo GUDMUND BERGS hanc tabulam depingi & hic affigi curavit nepos & filius JACOBUS DOBER.

53. På detta epitaphium, som är ganska vackert, läsas orden i Jobs 19: 25 v. samt följande:

Detta Epitaphium är uppsatt til åminnelse efter fordom Rådmannen i Wästerås stad, Ehreborne och Wälbetrodde Herr LARS OLOFSSON WESTMARK, som är född därsammastädes år 1636 och i Herranom afsomnad 1702, samt des i lifstiden kära Maka Dygdesamma Matrona MARIA WILKENS, sedermera Wälborna Fru Assessorskan ADLERBAUM, hvilken föddes hit till werlden 1676 och saligen afsomnade 1729. Deras Graf är belägen på södra sidan utom HögChoret brede wid Kong ERIK den XIV Graf-Chor.

Phil. Cap. I. v. 21.

54. På detta vackra epitaphium läses följande:

Graf-Skrift

Öfver den fordom Ehreborne och Wälacktade Herren. Herr LARS PEDERSSON förnäm Bruks-Patron på Simbla Bruk i Norbärgs Socken, samt Handels-Man i Wästerås, hvilken efter en Christelig wandring här på jorden saligen afsomnade den 18 Augusti 1679 på sit 44 ålders år; sedan han på det Sde året i et kärligit Äktenskap har sammanlefwat med Ehreborna och mycket Dygdesamma Matrona, MARGARETA PETRE, som i Herranom afled den 21 Juni 1693 på sit 38 år. Med henne tvänne Söner och en Dotter aflat, uti lifstiden til åminnelse upsatt år 1686.

Stat stilla wandringsman:
Betänk wid denna Griften,
Hur ingen undfly kan
Den bittra ödes-skriften
De nämdes döda mull
Härunder ligga giömde.
Som för sin Dygders skuld
Bör aldrig blifwa glömde.

De för sit wackra wett
Af allom hög wor' skattad'
Och för sin redlighet
Med allas gunst omfattad.
Hwad de af lyckan nööt
De så bland alla spiste.
At den som något trööt,
De rundlig ofta liste.

De med en kärlek god
Hwarannan liufligt mötte,
Och med et sorgfäldt mod
Sin barn och lifsfrukt skötte;
Fast alles önskan war
Des lif skull länge wara;
Men i sig bästa da'r
Måst de dock hädanfara.

55. Såsom t. ex. öfver domprosten PETRUS DALEKARLUS framme i koret. Inskriften lyder;

Den som ens Guds mans lof wil redlig eftersträfwa,
Han skal, som denne Gud utwisar, söka lefwa:

Sit unga ansikte han Gud i himlen geer,
Med gamla ansicktet han på sin nästa seer;
Han skal i himmelsk ting oss underwisa, lära,
Och derför denna kropp en himmels glob månd bära:
Mång Präst med wänstra hand i jordisk fliken drar;
Men den är rättlig Präst, som hand för bröstet har.

Paucis ab hac columna passibus dextram versus, cum sua Conjuge CATHARINA BLACKSTADIA, conditus exstat Vir Pl. Reverendus & Clarissimus Mag. PETRUS OLAI DALEKARLUS, Pastor & Præpositus Cathedralis Aros. per XXX annos A. MDCLXX d. 27 April in Domino obiit Octogenarius iste, Vir antiqua fide & moribus relictis post se ex undecim, quos omnino habuit, liberis quinque: Horum filii quatuor muneris paterni hæredes, filia unica. Hisce parentibus monumentum Sacrum positum est.

56. På ett gammalt epitaphium söder om högkoret läsas följande verser:

Hic geminæ PETRO natæ genitore JOHANNIS
INGEBOR atque pia SONNEVA mente jacent:
Quarem hæc octodecim vitæ compleverat annos,
Altera Septenas utraque virgo hyemes,
Utraque casta Deum vera pietate colebat,
Utraque Spes chari magna parentis erat.
Nunc ambæ in cælum felicia regna receptæ,
Æternis gaudent plausibus ante Deum.

Filiabus charissimis, SONNEFA, INGEBORG, PETRUS JOHANNIS parens pientiss. luctus. ergo. Afsomnade i Gudi den 17 Augusti Anno 1566.

Öfver biskopen Johan Rudbeckius läses på en tafla af sten, som sitter i hans grafkor vid södra kyrkodörren, följande minnesskrift:

Jehova.

Lex pœdagogus noster fuit ad Christum. Justitia nostra, ut ex fide justificaremur, Rom. 3 cap.

Memento Novissimorum.

JOHANNES RUDBECKIUS, Episcop. Aros. Natus. 3. April. A:o. D:i MDLXXXI. In. Pago. Ormesta. Parœciæ. Almby. In. Nericia, Patre JOHANNE. RUDBECKIO. Notario. P. Örebrogiæ. Avo. PETRO. JOHANNIS. In. Rudbeck. Hunc. Locum. A. Templo. In. Suæ. Familiæ. Possessionem. Sepulcralem. C, Thaleris. Emit. A:o D:i MDCXXIX.

På de öfriga epitaphierna och vapensköldarne, som äro uppsatta och förvarade i domkyrkan, finnas följande inskriptioner.

På ett vid stora gången vid orgelläktaren:

Thenna Tafla hafwer Gerdt Hansson Körner här i Wästerås, samt hans k. Hustru Barbro Nils Dotter låtit uppsätta,

Gudi till ära och Kyrkan till prydelse. År 1613 den 6 Apri afsomnade i Gudi hans första dotter Karin Gerdts Dotter, hwilkens siäl Gud nådeligen beware. År 1617 G. H. S. K. och B. N. D. år 1617.

Bakom orgel-läktaren söder om stora gången:

Härunder ligger salig Lars Mattsson Målare begrafwen, som i Herranom afsomnade den 6 junii år 1635. Denne Tafla hafwer Rafwel Pädersson uppsätta låtit år 1645.

På en vapensköld i biskop Rudbecks grafkor står:

MAGNUS MATTISEN Gants edler Herr zu Puttlitz, der Chur-Brandenburg Erbmarschalk, Anno 1623.

På en stentafla vid södra kyrkdörren:

Thenna Tafla och Lägerstad hörer Borgaren och Handelsman Helgie Andersson och hans k. Hustrur, Hust. Christina Thomas Dotter, H. Sigrie Hennicks Dotter och deras 10 barn til: Anno 1677.

Jag lemnar mig en tanka, et minne på en sten,
Och til min fäder samkar: sig hwila här min ben.

Jobs. 19 Cap. 25, 26, 27 v.

På vapenskölden i landsh. Cedercreutz vackra grafkor vid södra stora dörren står:

Kongl. Maj:ts

Tro Man och Landshöfdinge öfwer Wästmanland, Högw. Friherre JONAS CEDERCREUTZ, född år 1661, afsomnade i HErranom år 1727.

På samma pelare, på hvilken brukspatron Lars Pederssons epitaphium är till finnandes, ses ock ett annat epitaphium. Därpå läses:

Thenna Tafla hafwer S. Simon Depkens den äldres efterlåtne Änka, H. Anna Gunnars Dotter, HErrans Tempel til prydnad och sin salige Man, hwilken i HErranom afsomnade den 1 Martii år 1620 och sine 6 Barn, som här nedanföre begrafne ligga, til en Christelig åminnelse uppsättia låtit den Decemb. 1625.

På grafstenen i den så kallade Tidögrafven är följande skrift inhuggen:

Här ligger begrafven den Ädle och Välb. ÅKE JOHANSSON til. Tvidön hvars siäl Gud nåde, hvilken afsomnade den 27 Febr. A. 1588. På grafkorets fönster äro 3 vapen målade: 1. Sweriges vapen med tränne öppna lejonramar midt uti och där under: Anna Margarethe Regine Swetie. 2. Båt-vapnet och där under: 15. Åke. 3. Trolle-vapnet och där under Krist. Trolle, 1591. [Hon var hans fru]. — Där finnes ock en gammal vapensköld, hvarpå läses: Hans Kongl. Maj:ts Tro Tienare och Lieutenant under Cavalleriet, den Välborne Herren Herr Rudolf van der Nooth, hvilken är födder i Nederlandet Anno 1641 och afsomnade vid Strömsholm den 1 Junii år 1669. — På de tolf små vapensköldar, som hänga där under

läses: 1. V: der Noot. 2. Hinekart. 3. von Deraa. 4. Bornival. 5, Hertainus. 6. Levin. 7, G. v. Bossu. 8. Einhoust. 9. Bueren. 10. V. der Brockr. 11. Forssa. 12. Berwonis.

På en tafla på pelaren intill:

Här ligger begrafwen saligen Margareta Hemings Dotter, Hans Bertilssons äckta Hustru. hwilken afsomnade i Gudi den 21 Febr. år 1585. [Här får man se, huru domkyrkan såg ut den tiden].

På en vapensköld, som hänger i ett särskildt grafkor där intill vid lilla södra kyrkodörren, står:

Ädle och Wälborne Herr ERIC ODELSTIERNA, är född i Upsala A. 1661 den 26 Jan. och saligen afsomnad i Stockholm den 12 Oct. 1704.

På åtskilliga här fram i koret uppsatta taflor läsas följande minnes-skrifter:

Här ligger begrafven Mårten Mattssons framledne hustru, salig Margarete Hindrics Dotter, hwilken afsomnade i HErranom den 12 Oct. om morgonen, när klockan war wid 4, år 1565. Gud alsmäktig hennes siäl, samt med allas Christna siälar benåde.

Anno 1620 den 9 Febr. afsomnade i HErranom salig Hustru Anna, Göstaf Ericssons, Borgare här i Wästerås och är här af målad med sin moder och twå hennes barn, hwilka och i HErranom afsomnade äro. Gud förläne dem en frögdefull upståndelse.

Detta Epitaphium hafwer Hustru Emerentia Pæders Dotter låtit upsätta efter sine salige män til en åminnelse. hwilka i HErranom afsomnade Christopher Larsson år 1603 den 22 Juli och Mårten Swensson år 1619 den 2.

Gud förläne dem frögdefull upståndelse. A. 1623.

På ett wapen, som förr satt i det grafkor, som nu är biskop Kalsenii, lästes:

Här ligger begrafwen E. och Wälb. ERLAND UDDESSON til Granhammar, Ryttmästare, år 1629.

På en wapensköld wid sakristian:

Här ligger begrafwen den Ädle och Wälbördige WILHELM RUTUEN, Amiral öfwer Ridhöö Skipsgård A. 1614.

'. 1. Närmast högaltaret åt söder. På stenen, som ligger där, är icke mera af inskriften nu för tiden läslig än: — — — — Christo Pater Dominus LIDEKINUS ABELIS Episc. — — — — qui obiit Anno Domini MCDLXXXVII. — Men år 1620, då biskop J. Rudbeck kopierade afskrifterna på alla grafstenarne i domkyrkan, var hela inskriften synlig. Den lydde: Hic jacet Venerabilis in Christo Pater D. LIDEKINUS ABELIS Ep. quondam Arosiensis, qui obiit A:o D:i MCDLXXXVII. Cujus anima requiescat in perpetua pace. [Om Lydika se sid. 44 och bih. not. 35]. Stenen är ituslagen. Det skedde vid branden år 1691 [se sid 45], då hwalfvet nedföll i koret.

2. Därnäst midt för altaret.

A:o D:i MCDLXXXIII sepultus est hic Venerabilis vir. Mag. BENEDICTUS. Præp. Arosiensis, Pax etna Di vitaque det. a. XII. Kal. Decembris.

3. Och så därintill, norr ut.

Hic jacet Admodum Reverendus quondam vir Archipræpositus Arosiensis Mag. NICOLAUS DWAN, cum conjuge dilectissima ELISABETHA BRÖMS [se not. 49].

4. Widare:

Hic jacent M. PETRUS OLAI Dalekarlus, Past. & Præpositus Aros. & CATHARINA LAURENTII BLACKSTADIA, fideles conjuges [se not. 55].

5. HENRICUS MORÆUS Arch. Præpositus Aros. MARGARETA SKOTTENIA.

JOH. MORÆUS Camerarius Prov. MARGARETA MORÆA

6. A:o D:i MCDXIII obiit nobilis domicellus MAURITIUS STURE indie patron: requiescat in pace.

7. Dom. KAROLUS Filius ERLANDI Canonicus Upsal. hic sepultus, obiit Anno Domini MCCXCV. v. idus Aug. requiescat in perpetua pace. Amen.

8. E. J. S.

9. Hic. Lapis. Sepulcralis. Tegit. Servat. Ornantque. In Spem. Lætissimæ. Resurrectionis. Quiescentes. Sub. Eo. Cineres. M. JOHANNIS BARCHII. P. Et. Præp. Aros. Nati. 1651. 8. Jul. Denati. 1701. 3. Febr. Ut. Et. Dulcissimæ. Ejus. Conjugis. URSILIÆ. JAC. Filiæ. Natæ. 1667. Denatæ. 1712.

10. Hic. sepultus est Venerabilis Vir Dominus LAURENTIUS RAVALLI. Canonicus A:o D:i MD.

11. M. F. D.

12. Här. under. ligger. begraffvenn. Salige. Wilhelm. Goldsmidt. som. afsomnade. udi. HErranom. A:o Kristi. 1583. så och, tu. hans. barn. Karin. Willem. Dotter. Lindigh. Willemsson. hvilke. sieler. Gud. nådeligen. beware och förläne. en frögdesam. och ärefull. upstondelse.

Nils Wilfsson.

13. J. B.

14. Hic requiescit D. MARTINUS BENEKINI Præbendarius. MCDXCVII. [Hvad præbendarius var ses af Dijkm. Ant. Eccl. p. 263].

15. Heic. Qua Caducam Sui Partem Cum Tribus Successive Conjugibus & Liberis Situs Est PETRUS TILLÆUS S. Theol. Doctor, Pastor & Archi. Præp. Aros. Natus A:o 1665 d. 30 Jan. Denatus A:o 17.

16. Här. under. ligger. begrafwen. Frans. Folchersson. samt hans. Hustru. Barn. och. Måger. til. Christelig och salig åminnelse.

Frantz Folchersson. Carin Olafs Dotter. Giergen Brendel Sven Olofsson, Elisabeth Frances Dotter.

Anno 1597.

Qui. tribuit. cunctis. vitæ. certissimis. Autor. vitalis. aura spiritum.

Has. rursum. exuvias. hæc. ossa. hoc. putre. cadaver. telluris. e. tristi. sino.
Eruet. ad. vitæ. decus. immortale. futuræ. et. claritatem. cœlicam.
Cujus. non. unquam. marcescet. gloria cujus. semper. vigebunt. gaudia.
Gaudia. nullius. quæ. digna. vox. canet unquam. cupietve. mens. mortalium.

Act. IV. Joh. XI. Phil. III. 1 Pet. I.

17. Här under liggia begrafne Salige i HErranom afsomnade Catharina och Christina M. Erici Holst kära Döttrar.

18. Reverendus D. M. SALOMON BIRGERI Aros. Præp. hic sepultus est X Junii in Domino Anno MDLXXXV. Anna Halvards Dotter. Johan. Karin. Birjel. Anna. Margareta.

19. Hic sepultus est Reverendus Vir Dominus BIRGERUS MA [resten af inskriften är oläslig. Dock synas biskopsmössa och staf, hvaraf följer, att denne grafsten är biskopen Birger Månssons [se not. 27 här ofvan]. Grafstenens inskr. är anförd i Joh. Rudb. memor. Basilicæ Aros. Msc., och det som felas har varit] AGNI, Ecclesiæ Arosiensis Episcopus, qui placide obiit. A:o D:i MCDLXIIII.

20. A:o D:i 143 sepulta est hic Domina KATERINA DE HEERSTEN feria qta Pentecostes in pace requiescat.

21. Pietate ac Doctrina Conspicuus M. CAROLUS Schol. Aros. Rector obiit MDCIII. X Aug. hicque sepultus est una cum sua consorte charissima KRISTINA OLAI & filia parvula. Eos clarificet Deus gloriosa resurrectione.

22. Gudfrucktige. Matrona. GUDELIG. ELOFS Dotter. afsomnade. i. HErranom. Anno. 1594. 8. Junii. och. ligger. här. begrafven. med 2. sine. Barne-Barn. Gud. förläne. dem. en. salig. upståndelse. O. S. B. [OLAVUS STEPHANI BELLINUS biskop (se not. 27 här ofvan)]. M. L. D.

23. Venerabilis. D. CLEMENS. Pastor. Wastenensis. Arbogiæ. in. Conventu. Comitiorum. A:o 1597. 10 Martii. mortuus. hic. sepultus. est. una. cum. Ellina. sui. Fratris. filia. virgine. pia. Deus. donet. illis. gloriosam. resurrectionem.

Norr om högkoret, ifrån sakristian och upp till munkaltaret [se sid. 46].

1. Pius & eruditus vir M. LAURENTIUS WESTIUS Gymnasii Rector & Theol. Lector obiit A:o MDCXXXI, & XXV Sept. hic. sepultus est. Eum clarificet Deus gloriosa resurrectione.

2. Hier unter ligt begraben S. Martinus Granau Musicus, welcher den 10 April des 1643 in dem HErren selig entschlaffen. Gott verleihe ihm eine fröliche aufferstehung am jungsten tage.

3. Hir liggr velbördig qwinna Hustru RAGNIL på Högby med twa sine Sönner, Kanik, H. DANIEL *) och Mäst. TYNNE och hederlig qwinna Hustru Anna Anders Ols. D. och des dotter, som dogo aar eptir Guds byrd MDIII. *) Herr Daniel

var pastor i Wika socken vid Falun år 1502. [Se Wic. Ar p. 102].

4. Anno D:i MCCCXLIII [Inskr. på denna sten, som mycket gammal, lyder i fortsättningen sålunda] die Matth Apost. & Evangelistæ NICOLAUS CULHÖGER obiit & An D. MCCCXL in Sabbato carnis privii ejus uxor NORTHU requiescant in pace. [Wic. de Aros p. 144].

5. Her. under. ligger. begrafwen. S. ERIC. SIMONS. fo dom. Borgmästare. i. Wästerås. hvilken. afsomnade. i. HErr nom. den. 18. Aug. år. 1605. med. sin. käre. hustru. S. MARGARETA. Under. denne. sten. hwilas. Eric. Simonsson käre. hustru. S. H. ANNA. Peders. Dotter. och. är. i. HErr nom. afsomnad. den. 7. Nov. 1587.

6. Denne. sten. och. lägerstad. hörer. S. Eric. Andersson arfwingar. til.

Här. under. ligger. begrafwen. S. Eric. Andersson. fordom Borgare. och. förnämlig. Handelsman. här. i. Staden. hwilke i HErranom. afsomnade. den. 16. April. År. 1636. samt. han k. hustru. H. Margareta. Lars. Dotter. hwilken. i. HErranom afsomnade. den. 10. Dec. år. 1638. Gud. förläne. dem. upp den ytterste. dagen. en. frögdefull. upståndelse. Jobs. Cap. 25 v.

7. D:r GUSTAVUS BARCHIUS Natus A:o 1625. id. 1 Sept. Denatus A:o 1660. 23 April. Sepultus 22 Maji.

Mortuus in vitam redit una voce puellus.
Unica nos Christi vox revocabit humo.
Si conjunx Soboles fraterve sororque parensue
Aut alias Tibi quis sangvine junctus obit,
Noli flere nimis, Christus venit obvius uno,
Qui potis est verbo vivificare tuos.
Ille etiam justo tibi tempora reddet amicos
Redditus ut matri est gnatus ipse suæ.
I. Tim. 1 C. 15 v.

8. JACOBUS DAVIDIS GIUTHO, Presbyter, orate pro e

9. Jobs. 19 C. 25 v. Esai. 66 C. 14 v. Homo bulla. M mento mori. Hodie mihi, Cras tibi.

Här under hwilas i Herranom S. NILS OLOFSSON, fordo Borgmästare i Wästerås, hwilken afsomnade den 7 Oct 1644 och hans käre Hust. ANNA HANS Dotter, hwilken a somnade den 28 Nov. år 1669.

Anders Olsson Åhl.
Catharina Nils Dotter.

Johan A. Åhman. [Åhlman?]
Helena P. Torsk.

Henric A. Åhlman.

Olof A. Åhlman. C. A. S. J. A. S.

Sven Månsson Holm och hans käre Hustru Christina N Dotter C. S. D. H.

10. Assessor Dobers grafwård [se not. 52]. Jobs 19 C. 25

11. Här under liggia begrafne den fordom Erb. Konstr. och Wälackt. Man M. Michael Persson, Ålderman för det loflige Skomakare Embetet uti Wästerås stad, hwilken S. i HErranom afsomnade den A:o 1683. samt hans k. H. den fordom Åreborna och Gudfr. H. Karin Nils Dotter, hwilken Sal. i HErranom afsomnade den A:o 16 Gud förläne etc.

12 Här under hwilar i HErranom GUDM. GUDMUNDSSON fordom Rådman i Wästerås stad, hwilken afsomnade den A:o 16 och hans k. hustru, H. Kristin Peders Dotter, hwilken afsomnade den 4 Maji A:o 1659 och H Ragnil Lars Dotter, hwilken afsomnade den 23 Aug. 1675, samt H. Sara Henrics Dotter Schef, hwilken afsomnade den samt hans k. Barn Gudmund Gudmundsson, hw. afs. den 4 Julii 1664, och Johan Gudmundsson, hw. afs. den 17 Janu. 1671. Esai 26 C. 20 v.

13. Denna sten och lägerstad hörer Alexander Struckhos och hans arfwingar til.

14. BARBRO LARS Dotter år 1679.

15. Här under ligger begrafwen S. N. J. S. och förbider. J. O. S. A. J. D. År 1667. Jobs 19 C. 25 v.

16. Här ligger begrafwen S. Karin Franse Dotter, hwilken i Gudi afsomnade den 15 Nov. 1664.

17. Quiescat. M. JOH. THOM. BARCHIUS. In. Pace. Qui. Probus. Scholam. Rexit. Qui. Beatus. In. Christo. Discessit. A:o D:i 1630. Ejusque. Conjux. SARA SAMUELS. F. Quæ. Præmisso. Filio. Elai. Adolphi. Tersero. Relictis. V. Marito. Secundo. Et. Filiabus. Duobus. In. Christo. Pie. Obiit. VII. Julii. A:o 1639.

Ter. citus. hanc. vitam. transmisit. Elaus. Adolphi.
Terserus. natus, nam ut mereretur erat.

Hic etiam requiescunt Elaus & Uno Terseri Jakobi Elai Terseri Gr. Ling. in Gymn. Aros. Lectoris Filii dilecti, qui præmaturo quidem sed exoptato in Christo obitu placide innocentibus in annis obdormuere. Sub hoc lapide requiescunt quoque ossa b m JAKOBI ELAI TERSERI S. S Theol Lect. prim. in Regio Gymn. Aros. qui. obiit. d. XII April A:o MDCLXIII. Ejus memoria sit in benedictione.

18. 1631 Gustav Johans obiit 1622 d. 9. Decemb.

Mors certa est, dies incerta, hora agnita nulli,
Extremum quare quamlibet esse puta.

Jobs 19 C. 25 v.

19. Ps. 91. v. 14. Ps. 121. v. 1. Jobs. 17 C. 14 v.

Här under ligger begrafwen Olof Christiernsson Borgare och inwånare här i staden, hwilken i HErranom afsomnade samt hans älskelige k. Hustru Brita Johans Dotter, hwilken ock i HErranom afsomnade den 21 Sept. 1651. Genes. 47 C. 9 v.

Söder om högkoret ifrån munkaltaret ned till Tidögrafwen.

1. Här liggia begrafne S. CHRISTOPHER NILSSON fordom Borgmästare, som i HErranom afsomnade år 1634 den 8

Junii och hans S. k. H. KERSTIN ERICS Dotter, som afsomnade år 1638 den 20 Maji. Gud gifwe dem en salig upståndelse.

Esai. 57 Cap. 2 v.

2. Här ligger begrafwen S. Hustru Anna Gyle, hwilken afsomnade i HErranom den 4.

3. Här under ligger begrafwen S. Barbro Aron Perssons, hwilken afsomnade i HErranom den 10 Augusti Anno 1696. Gud förläne henne en frögdefull upståndelse.

4. Dieser stein und lägersteht gehört Adolph Wilhelm sohn und seine erben erblich. Psalm. 73. v. 25.

5. Lands-Camereraren öfwer Wäsmanland S. SIMON SIMONSSON LÖFGREN, samt hans barn och arfwingar är denna sten och lägerstad tilhörig, beställdt af des efterlåtne k. Maka Dygdesamma Matrona Hust. AGNETA STRANG Anno 1694. Apoc. 14 C. 13. v. [Se not. 51].

6. Johan Larsson. Brita Lars Dotter. Helena Arones Dotter. Jakob Johansson.

Psal. 30, v. 12. Psal. 27, v. 5. Phil. 3 C. 20 v. Sap. 4. C. v. 14. Jos. 23 C. v. 14. Jobs. 19 C. 25 v.

7. Anno 1634, d, 17 Sept. L. J. S. M. P. D. Här under hwilar i HErranom fordom Rådmannen Wälbetrodde OLOF LARSSON, som afsomnade den 3 Feb. 1661 samt bägge hans k. Hustrur Ingre Svens Dotter, afsomnade den 16 April 1655. Margareta Samuels Dotter Franck afsomnad den 13 Feb. 1661. Gud förläne dem en frögdefull etc.

8. Här under hwilar i HErranom JOHAN RASMUNDSSON, fordom Rådman i Wästerås stad, hwilken afsomnade den 29 Maji 1692, och hans k. H. Brita Bengts Dotter, afsomnade i HErranom den 25 Sept. Anno 1675, samt deras k. Söner

Olof	afsomnade den 10 Februar. 1674. A:o Åt. 20.	
Johan	Johansson	afsomnade den 12 Jan. 1660.
Petrus	Westberg	

9. Här under ligger begrafwen S. H. Endis Per Ulfssons, hwilken afsomnade i HErranom den 8 Junii 1616. Gud förläne henne en frögdefull upståndelse.

Her under ligger begrafwen S. Hustru Margareta Per Ulfssons, hwilken afsomnade i HErranom den 29 Junii 1595. Gud förläne etc.

10. Här ligger begrafven S. Hustru Ingri Eric Jonssons, hwilken i HErranom afsomnade den 17 Jan. år 1615. Gud förläne henne etc.

11. Denne sten och lägerstaden hörer Rådman Wälbetrodde LARS OLOFSSON och hans k. H. MARGARETA WIDES Dotter samt hans k. barn och arfwingar til A:o 1675.

Ps. 39 v. 7. Phil. 1 C. 21 v. Psal. 39, v. 6. Syr. 7 C. 40. v. Syr. 38 C. 23 v.

12. Här ligga begrawena Olof Knuts Salige H. och beggis theris barn. Gud allas theris siälar beware. Karin Pals Dotter obiit d. 20 Maji. 54.

Margareta Ols d, ob. 18 Maji 54.
Anders Ols. ob. 14 Sept. 60.
Anders Ols. 29. ob. 20 Jan. 67.
Elin Anders d. ob. 2 Dec. 65.
Knut Ols. ob. 14 Oct. 65.
Karin Ols. d. ob. 8 Nov. 65.
Hans Ols. ob. 4 Dec. 65.
O JEsu dir lebe ich, dir sterbe ich, dein bin ich todt und lebendich,

13. Sap. 3 C. 1. v. H. B. M. H. Här under ligger begrafwen Sal. H. Margareta, Hans Barthilssons, hwilken afsomnade i HErranom J. C. den 21 Febr. 1585.

14. P. B. A. M. D.

Apoc. 14 C. 13 v. Ps. 4, v. 9.

15. Här ligger begrafwen erlig Wälbördig SVEN HANS ÅKESSON, hwars siäl Gud benåde afsomnade i Gudi den 24 dag Jan. 1551. [Hör till Tidögrafven. Se ofvan].

16. Anno Domini MDXIII obiit Dominus PETRUS de Munkatorp Upsaliensis & Arosiensis Ecclesiarum quondam Canonicus. Cujus anima requiescat in pace perpetua. [Af denna grafstensinskription kan man tydligt se, att kanik-ämbetet både i Uppsala och Wästerås understundom blifvit i forna tider förvaltadt samtidigt af samma person].

Här ifrån öfver stora kyrkogången åt sakristian och den här ofvan nämnda rektor Laurentius Westii grafsten:

1. Här under ligger begrafwen Salige Simen Depke, hwilken i HErranom afsomnade den 1 Martii år 1620. Gud förläne honom en frögdefull upståndelse på HErrans sidste tilkommelse dag Amen. Här under ligger begrafwen Salige Hustru Anna Simen Depkens, hwilken i HErranom afsomnade den 21 Feb. år 1626. Gud förläne henne etc. Jobs. 19 C. 25 v.

2. Margareta Döpkens afsomnade år 1596 den 11 Junii. Johan Döpke år 1599 den 27 jan Gert Döpke år 1599 den 2 Aug. Catharina Döpke år 1603 den 24 Augusti. Gerdt Döpke år 1612 den 12 Oct. Här under ligger begrafwen Salige Simon Döpkens barn, hwilka afsomnade äro i HErranom. Gud gifwe dem allom en salig upståndelse. År 1620.

3. Sub. saxo. hoc. clauditur. mortale. depositum. LAURENTII. CAROLINI. qui. A. D. MDCXXI. natus. in. Dalecarlia. ex. Pastore. Venjanensi. Ea. in. Schola. & Gymnasio. Arosiensi. industriæ. dedit. specimina. ut. Upsaliam. A:o. MDCXL. migrans. mox. meruerit. admoveri. studiis. Illustris. D. Petri. Sparre. quibus. per X. annos. præfectus. Hinc. Lector. hic. constitutus. primo. Eloquentiæ. deinde. Theologiæ. tandem. Past. Munktorpensis. designatus. est. in. cujus. muneris. auspicio. cœlestis. vox. eum. evocavit. A. MDCLXV. XI. April. Reliquiæ. hic. sitæ. sunt. Tu. qui. legis. animæ. benedic. memoriam. virtutum. recole. &. quod. nunc. est. te. futurum. cogita. Posuit. pia. conjux. Brigitta. Petri. F.

4. Hic. ossa. Rn. M. OLAI. Achatii. SALANI. Lect. Phys. ejusque. uxoris. MAGDALEN. SAMUELIS. F. cubant. qui. A. D 1631. pie. obeuntes. gloriosum. Christi. reditum. exspectant.

5. Hic. situs. est. M. LAURENTIUS. WIDIKINDI. Historicus. Gymn. per. VII. annos. cum. summa. laude. industriæ. &. modestiæ. humanioris. eruditionis. Tu. qui. aspicis. fave. memoriæ. sequere. exemplum. &. cogita. vitam. hanc. umbram esse.

Natus est A:o MDCXVI XVI Sept. obiit A:o MDCLIV. VII Decemb.

Hic. etiam. tenella. filiarum. corpora. S:æ. &. Margaretæ. exstant. et. idem. post. fata. si. Deus. volit. mœstam. quoque. obruet. cinis. matrem.

6. Här liggie begrafne ANDREÆ Pastor Aros. twenne Hustrur Dorothea och Anna med 8 theres barn. Gud gifwe dem en salig upståndelse. A. 1603.

Anders Persson. Karin Olofs d. Barbro Anders d.

7. Här under liggia begrafne den fordom Ehreborne och Wälbetr. Man, Salig CARL PRINTZ, Justitiæ Borgmästare uti Wästerås stad, hwilken sal. i HErranom afsomnade den 30 Jan. år 1680, samt hans elskelige käre Hustru, den fordom Ehreborna, Gudfrugtiga och Dygdesamma Matrona Sal. Hustru ELIN KNUTS Dotter, hwilken saligen i HErranom afsomnade den år 1670, så ock bägges deras älskeliga k. Barn.

Carl	Printz	hwilka saligen i Herranom afsomnade	14 Martii år 1666.
Gustaf			13 Jan. år 1675.
Johan			7 Maji år 1662.
Casper			22 Aug. år 1659.
Christina			21 Maji år 1654.
Christina			8 Jan. år 1652.
Anna			15 Maji år 1659.
Catharina			
Nils			
Helena			

8. Har en utnött skrift med munkstil, men efterföljande läsliga, senare uthuggne, skrift: D. JONAS ANDREÆ. Præpositus. Hustru Metta [Margareta].

På norra gången här ifrån ned åt kyrkan och norra kyrkdörren.

1. Här under ligger begrafwen S. Margareta Pers Dotter, som afsomnade i HErranom den 3 Nov. 1620. P. P. B. A. M. D. Hodie mihi, Cras Tibi. Apoc. 14 Cap. 13 v. 1626.

2. M. S. S. G. M. D. D. D. Legersted 1634, her ligger 4 deres Dötter begrafne. [Här har grafstenen öfver Nicolaus Culhöger (se ofvan), som är så gammal, och som nu ligger norr om koret, legat förut].

3. D. CHRISTOPHORUS SCHILLING Templi Oeconomus ejusque uxor SUSANNA ERICI hic sepeliri fecerunt fil. Catharinam, quæ in Domino obiit XII Martii in Hoffgården parœcia Munkatorp Anno MDCXXXIII.

Anno MDCXXIX d. 22 Sept. nata est filia Brigitta. A:o MDCXXXIX d. 3 Sept. fato concessit.

Anno MDCXXXIV d. 25 Oct. nata est filia Magdalena. A:o MDCXXXIX d. 16 Oct. obiit.

Sap. IV Cap. 14 v.

På södra gången ifrån Tidögrafwen ned åt södra kyrkdörren.

1. Borgmästaren Arfvid Jernstedts samt des kära Hustrus Helena Printz och barns lägerstad år 1689.

Ps. 31. v. 6.

2. Phil. 1. v. 21. Hier unter liegt begraben M. Barthel Wilke Schumacher, Burger und einwohner allhie, der in dem Herrn entschlaffen ist den 22 Dec. 1678, und seine liebe Hausfrau Anna Meyer, welche in Christo gestorben ist den 30 Oct. 1665, derer Kinder sint diese: Anthonius. Wielke. Elisabeth. Catharina. Anna. Petter. Barthel. Johan. Maria. Andres. Margaretha.

Heute mir: Morgen dir.
In deine hende befehle ich etc.

Jobs. 19 C. 25 v. Joh. 3 C. 16 v.

3. Här under ligger begrafwen den fordom Ehreborne, Konstrike och Welacht. Man M. Wellam Jonson Ålderman för det loflige Skomakare Embetet uti Wästerås stad, hwilken salig i HErranom afsomnade den 24 Nov. Anno 1672, samt hans elskeliga kiere Hustru, den fordom Ehreborna Gudfr. och Dygdesamma Matrona, H. Catharina Schult, hwilken sal. i HErranom afsomnade den Anno

Phil. 1 C. 21 v. Rom. 8 C. 35 v. Jobs. 19 C. 35 v.

Här ifrån sistn. grafsten n:o 3 ligga på korsgången ifrån stora södra dörren till den norra följande 2 grafstenar:

1. Här under hwilar fordom Wälbetrodde Rådmaa DANIEL BRANDES i HErranom salig afliden på sit 68 ålders år den 6 Junii och jordfästes den 27 Junii 1675, samt hans kärälskade Maka, Gudfrugtige Matrona H. Ingri Ambiörns Dotter saligt afsomnadt på sit 50 år den 20 Dec. 1665 och begrafwen den 7 Jan. 1666.

D. B. J. A. D.

Psalm. 110 v. 7, 8, 9.

2. Anno 1620 den 14 Maji ist im Herrn selig entschlaffen Hans Kroke und liegt alhie begraben: der sele Gott gnad. A:o 1622 den 18 Nov. ist im Herrn entschlaffen die tugentsame Frave Elisabeth Lucas Immekate gewesene ehliche Hausfrau lieget hier under begraben, derer sehle Gott gnade.

Dieser Stein und stet höret zu dem erbern Lucas Immekaten von Lybeck und seine Erben. Denn es ist der alte etc.

På stora gången ifrån korsgången vid högkoret ned till västra stora kyrkdörren.

1. Här under ligger begrafwen Salig JACOB HINDERSSON, fordom Rådman, hwilken i HErranom afsomnade den 23 Jan. 1667. Gud förläne honom en frögdefull upståndelse på den store HErrans tillkommelse dag: Samt des k. Hustru BARBRO HISSING.

J. H. B. M. D.

Här under ligga begrafne JAKOB HINDERSSONS Barn, S. Michel Jakobsson, hwilken i HErranom afsomnade år 1642 den 24 Maji och S. Karin Jakobs Dotter, hwilken i HErranom afsomnade år 1652 den 1 Dec. H. Maria J. D. den 24 April och Jakob J. S. den 28 dito år 1672 i HErranom afsomnade äre.

Jobs. 19 C. 25 v.

2. Ps. 3. v. 4. N. U. S. K. O. D.

3. Denna sten och lägerstad hörer Hustru Susanna Michels Dotter och hennes rätta arfwingar til. Här under hwilar i Herranom fordom min Sal kära Man Anders Andersson, Borgare och Handelsman uti Wästerås stad, hwilken afsomnade den 22 Martii år 1663.

A. A. S. S. M. D. år 1667.

Psalm. 116. v. 7, 8, 9. Jobs 19 C. 25 v.

4. Thessal. 4 C. 25 v. År 1638. Denne sten och lägerstad hörer Jacob Bergh och hans arfwingar til. Den 5 Nov. år 1637 afsomnade i HErranom Maria Jacobs Dotter.

J. B. K. A. D.

Psalm. 103. v. 1, 15.

5. OLAFF CLAUSON [Mer kan nu ej läsas, ty resten, som varit huggen med vanliga munkbokstäfver, är alldeles utnött. Stenen torde vara mycket gammal].

6. Hier unter. ligt. begraben. Niklas. Rorback. Goltschmidt. Geboren. tho. Sverin. aus. dem. land. tho. Meklenborg. Ist. gestorben. Anno. 1593. den. 2 Feb. Hir. unter. ligt. begraben. Salige. N. R. eliche. Hustruire. Carin. Olofs. Dotter. ist. gestorben. Anno. 1606. im. Julii monat. den. Got. genedich. und. si. im. eine. froliche. auferstehn. forleine.

Thom. gedectnis. heft. Lorentz. Hartman. dissen. sten. op. dit. graf. leggen laten. 1607.

7. Under. denna. sten. är. begrafven. Ervördig. Herre. och. Fadher. Biskop. PER. ANDREÆ. den 5. Oct. år. 1562. och. hans Dygdesamma. Matrona. Hustru. BRITA. LARS. D. Anno. 98. Gud. gifve. dem. en salig. upståndelse. [Det är biskop Svart eller Niger, som nämdes i not. 27 här ofvan].

8. Här under ligger begrafwen salig Gert Hansson Körner, afsomnad i HErranom den 19 Janu. år 1615, samt hans käre Hustru Barbro Nils Dotter. Gud förläne etc. Samt bägges deras barn, Karin Gerts Dotter, afsomnad den 6 April år 1613 och Helgha Gerdts Dotter. Rom. 14 C. 8 v.

9. G. S. M. S. G. Frantz. Kock. und. seiner. lieben. hausfrau. Christina. Gwoles. samt. bejden. kinder, undt. erben. stein. und. grab. von. A:o Christi. 1686. 1 Cor. 15 C. 54, 55 v.

10. Under denna sten ligger begrafne den Ehreborne H. Boetius Hagen, hwilken i HErranom afsomnade den samt hans k. Hustru den Ehreborna och Dygdesamma Matrona Hustru Dorothea Böök, hwilken i HErranom afsomnade den 14 Aprilis A:o 1699. Köpt för 200 daler.

11. Mårten Hansson Lång och hans arfwingar hörer denna sten och ställe til. År 1657.

12. A:o D:i MDXIII Sepultus est hic honorabilis Vir Dominus BIRGERUS PETRI, olim præbendæ S. Erici Vicarius, cujus anima requiescat in pace. [Hvad Vicarius Pr. i katolska tiden var kan ses af P. Dijkmans Ant. Eccl. p. 269. B. P:s bild är uthuggen på grafstenen. Under bilden synes i en sköld ett hus, hvaröfver stå bokstäfverna b. p., afbildadt. B. P. lär hafva grundlagt skolhuset här i staden. Härom talas längre fram].

13. Här under ligger begrafwen Åhreborne och Wälachtad Borgaren och Handelsmannen i Wästerås Stad Lars Andersson, hvilken i HErranom saligen afsomnade den år 16 , samt hans käre Hustru Åhreborna och Dygdesamma Matrona Hust. Magdalena Erasmi Dotter, hwilken uti en salig stund ifrån denna werlden skiljdes den år 16 , så och deras käräiskelige barn och lifsarfvingar Margareta, hvilken afsomnade den år 16 , Maria, hvilken afs. den 21 Febr. år 1678, Magdalena, hw. afs. den år 16 , Barbro, hwilken afs. den 19 Sept. år 1676, Maria, hw. afs. den år 16 . Gud förläne dem samteligen en frögdefull uppståndelse på den store HErrans tillkommelse dag. Job, 3 C. 16 v.

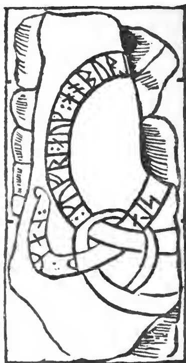
14. Denne sten och lägerstad hörer S. M. Jakob Berndh fordom Konstrike Krukmakaren i Wästerås och hans k. Hustru H. Magdalena Niels Dotter, samt deras arfwingar til.
Anno 1670.

15. Här under ligger begrafwen S. M. Oluff Andersson fordom Ålderman för det lofl. Skräddare ämbetet här i Wästerås, som i HErranom afsomnade den 29 Nov. år 1678 och hans fordom k. Hustru, H. Elisabeth Pädhers Dotter, hwilken afsomnade i HErranom den år 16 .

16. Denna sten och lägerstad hörer Borgaren i Wästerås Per Mason och sin k. hustru til. A:o den .

17. Salige. M. Jakob. Lorentz. Bookbindare. och. S. Uddo. Biug. Bookbindare. och. Gudfruktige. Hustru. Ursilia. Gierts. Dotter. och barns, lägerstad.
Ps. 31. v. 6. Jobs 19 C. 25 v.

I domkyrkan finnes en runsten inlagd bland de andra grafstenarne. Den hitfördes år 1723 från Smeckiska huset i staden, där han legat i grundvalen. Af stenens runristning synas numera ej flere ord än:

— — — — — GUFRI : AUK : HOBURI — — — SLA — — TH — MAN.

58 År 1277 den 7 Junii stadfäste konung Magnus Ladulås fru Margaretha Ragwalds-dotters gåfva till S. Mariæ kyrka i Aros »til Siälarykt», som bestod af hennes gård Lundby med alla tillhörigheter, gården »Ödhnasteen» och skogen i »Fuldim».

År 1313 »die beatæ Agnetæ Virginis & Martyris gloriosi» sålde Anders Murmästare en gård och kålgårdstomt till »Siäla Capellet i Wästräaros.»

År 1318 »in die decollationis Beati Johannis Baptistæ» fullkomnar biskop Israel biskop Petri gjorda löfte, som afsöndrat större delen ifrån den »Kanike Præbendan, som Biskop Carl, des företrädare, hade instiktadt i Wästräaros Dom-Kyrka», bestående af 9 öresland i Haslubeck, Fröslunda gård i Haraker med kvarnar därstädes, 7 öresland i »Ödhnesten, ängen Galtategen i Lundby, 1/4 af skogen i Fuldyrin».

År 1317 den 5 Juli gaf biskop Israel Erlandsson Ängel till Wästerås domkyrka följande gods: Öyn i Dalum med alla tillhörigheter, som han år 1311 köpt af konung Birger för 180 mark silfver svensk vikt. Arnöberg, Walstadhu gård, Gulwala Nycklaby i Dalum, Westlandh, ett kvarnställe i Festista utom hvarjehanda, hörande till kyrkoskruden. Nämnde biskop utgaf från Fiholm år 1320 »vices. pridie nonas Decembr. en härlig förordning om oppbörd, som faller i Dom-Kyrkoförsamlingen i Wästerås, och huru den bör emellan Kanikerne fördelas och Gudstjensten oförsumligen oppehållas.»

År 1322 in vigilia b. Andreæ upplät biskop Israel åt ärkebiskop Olof i Uppsala jord i Mörby och Lagga härads socken i Uppland för jord i Tunastum och Lundby samt jord i Wangsta och Dingituna, som den förre i stället erhöll.

År 1323 Dominica 2 post Trinitatis» insticktade Tidemanus Rumpf, Kanik i Wästerås, en perpetuam Vicariam och dertil et särdeles Altare i Dom-Kyrkan, hvartill han lade en gatubod på Köpmansgatan i Stockholm, 2 gatubodar väster om torget i Wästerås, åkervretar vid Wästerås, jord i Hamre, Wästersta hammare i Tombo härad och Tombo socken, i Skälinge med något penningar, hvaremot biskop Israel och kapellet skulle årligen hålla ett anniversarium. (Anniv. är det samma, som på andra ställen här på svenska kallas årsmot [«till själarykt»]).

År 1335 köpte Wästerås domkyrka 10 öresland jord i Wästra Råby, Tortuna socken af riddaren Carl Näskonungsson.

År 1350 feria quarta proxima post diem beati Petri ad vincula, quæ fuit qvarta dies mensis Augusti sålde konung Magnus Smek åt domkyrkan för 300 mark fint silfver, svensk vigt, som då gingo och gällde 4,500 svenska mark, följande gårdar: «Östuna, Grönö, Wirestad, Södra och Norra Hunö, Hökstaluth, Qwillingaboleth, Hasta, Eke, Bilista, Andredhäscogh, Nederbolstad, Thorsmusa, Forssby, Sundby, Norra och Södra Krakholmen jämte fritt vedhygge på Ullunge och Hestholmen».

År 1366 in crastino Beatæ Luciæ virginis gaf Olof Diäkn Wäpnare till Westeraros domkyrka »Gudi til heders och Wora Fru, Sancto Gabriele Archangelo och Sancto Johanni Baptistæ 14 örtugland jord i Kulistum i Harbo socken til ewärdelig ägo för sina siäl och sins wårdnad: item halfsjette örisland jord i Holmsta i Birkesta socken med samma förordoman, som förr ära sagdt», hvarpå Finvidher Magnussons, underlagman i Wästmanland, fastebref är utfärdadt år 1370 S:t Pauli dag.

År 1370 S:t Pauli dag utgaf nyssnämnde Finvidher Magnusson fastebref på 16 penningeland jord i Ekeby och en half örtug i samma by, som också Olof Diäkn gifvit till domkyrkan, likaså på 2 öresland jord i södra Tunby, som Wilhelm Nagel gifvit till domkyrkan.

År 1377 onsdagen efter kyndelsmässodagen gaf Magnus Thyrgilsson ½ tomt och hus i den gård, som fordom kallades Starbäcksgården, «the Præbendæ, som ligger til Wåra Fru Al-

tare i domkyrkone i Wästeraros, Huusfru Holmfrida af Hornby til ewärdelig åminnelse och siälagagn.»

År 1378 lördagen näst efter prästmötet gjorde Olav Kulle och hans hustru Kirstin med domkyrkan i Wästerås byte med 4 örtugar «landh jordh» i Walby i Dingtuna mot 4 penningland jord i «Folkastom.»

År 1378 «a Mondagheno näst äpter käro Sundagh» gjorde Tideka, «Sacrista i Domkyrkone innan Wäster aarose och siälaricktare åth Sancte Elijans Kyrko,» ett tomtskifte med domkyrkan på några tomter i staden och Smedjegatan.

År 1385 octava Epiphaniæ Domini gaf Ramborgh Staffansdotter till «Våra Fru Altare» i domkyrkan tre markland jord i Åby och S:t Ilians socken «före sins kära bondes siäl Ogissla Sonasons med sva skähl och förordohm, at hwad Klercker af förnämpdohm 3 markland jord frockt [= jordfrukt] eller afgäld up kan bära, han skal tilbiudhin wara, at sägia eena mässa i hwarje wecko före förnämda Ogissla siäl och hans föräldra, aar från aar.»

År 1385 in vigilia nativitatis Mariæ Virginis Gloriosæ gåfvo välborne herrar Magnus Thyrgilsson, kanik i Uppsala, och Olof Dåkn Wäpnare i egenskap af förmyndare för riddaren Gustaf Leksson Östuna och Grönö gårdar med kvarnar till Wästerås domkyrka, hvilken hade nämnda fastigheter pantsatte hos dem för 300 lödige marker silfver. Dessutom gåfvo de domkyrkan 6 öresland jord i «Birkista i Örberghum, halft femte öresland uti Biörnaskog och 8 örtugland jord i Åås eller Åås i Romfårtuna socken under the Proventena i samma Domkyrka, som giord och stadgad är epter Herra Leck Ofradsson Riddare och Eskil Niclisson, Prästenom, som henne förestanden, hwarjom epter then andra til uppehälle och ewärdelica ägo, sva at aarlica skulle holdas och sigias en sungen och 12 läsna Mässor, tredje dagen efter Prästamoth.»

År 1390 die B. Ægidii Abbatis stiftade Hans Wersmodsson, kanik i Uppsala och hans broder Gabriel för sina och föräldrarnes själar en provento i Wästerås domkyrka under Sancti Jacobi Altare, hvartil de lade 2 markland jord i Forsby med «en kvarnestad» där nedanför och 1 örtugland jord i «Gilberghom» i Skultuna: halft sjunde öresland i «Komblom och Wara Fru Kirckio. 10 örtugland jord i «Fogelsiö» och Swedwi socken, «item en Qwarn bygder neder Wästeraros, item halftredje örtugh i Dalby och Warfru Kirckio, item the Tomptena, som Ylian Mölnare aasath wästan wider Canunke-Qwarnana i Wästerarose, item en markland med eno örtuglande jord i Granberghom i Fiälandsbro socken.»

År 1396 gaf Olof Rabbe af wapn, Jacob Olsson, Pädher och Ragvald Magnusson ett halft öresland jord i «Sydra Vileroppa» [Julpa] i Romfartuna: ytterligare samma år feria quinta ante Lætare gaf Jacob Olsson, Pädher och Ragvald Magnus-

son 13 ½ örtugland jord i Norra «Syltom» i Munktorp till Præbendam Corporis Christi, hvarå fasta gafs å «Sättohundari tinge.»

År 1401 sålde Katherin Haquins-dotter 4 örtugland jord i «Kilistum i Hara» socken åt Wästerås domkyrka för 10 mark svenska penningar.

År 1405 utfärdade Odbiörn i «Halstom, Härads-domhafwande i Tuhundare», fasta på ett «jordaskifte,» Herr Claus Gesslings, præbendatus i Wästerås, gaf då domkyrkan till evärdlig ägo ett halft öresland jord med en kvarnström i Dalby, S:t Ilians socken, «til at thes mera Guds heder skulle giöras i henne.»

År 1406 utfärdades häradsfasta på halft sjunde öresland jord i «Öfwerstom wid Södra Landslotten», som Laurents i «Ficklinge» upplåtit åt domkyrkan,

Samma år sålde herr Ingwald Magnusson till Fröwi åt domkyrkan: «Fröwy, Juluppo, Byle, Hägerwallen» och ett kvarnhus i Skultuna å för 600 marker reda penningar, hvarför biskop Peder ofvannämnda år stiftade i domkyrkan ett årsmot för «samma Wälboren Man Herr Ingwald Magnusson til Fröwi och des Husfru Ramberga Bäincts Dotter, hans faders och moders Magnus Pederssons och des Husfru Katherinas och alla hans föräldrars och epterkommande siälaryckt skul, med vigiliis och 12 mässor, ena sungen före höga Altare och ellofwa läsna, dagen näst epter Sancti Gregorii dag i Fasten, i så måtto, at the Vigilier siungas och mässan för höga Altaret, ta skal staa itt kors i höga Kronone med Hedenstycke och fyrom brynnande staaf lijusom och en ore penninga skal offras til sungna Mässona och tva örtugha til bwarje läsna Mässo Thessa penninga skal hederlica Man Herra Pädher i Munketorp, som nu wara förenämde Domkyrkio Syssloman är och hans epterkommande uppå förenämde dag aarlica til dom ewardelica utgifwa.»

År 1407 stadfäste riddaren Gustaf Lecksson sina förmyndares gåfvobref af år 1385 [se ofvan], hwarför biskop Peder stiftade ett «årsmot med 13 själamässor att hållas för G. L., hans fader Leck Ofradsson och hela hans släkt.

År 1408 gaf Niclis i Bobergh åt domk. 3 öresl. i Örby, Yrista s:n o. 3 öresl. i Stornby, ½ i Bolsade, 1 i Täby, Kåfwerbo s:n, i byte mot 6 öresl. i Boberga, Dingtuna. Fastebrefvet är utfärdadt på Anunds hög. — År 1411 såldes 3 ½ öresl. jord i Lunda, Balungs s:n åt domk. af Thiälfwe i Langa-Tible för half-fjärde örtugland jord därsammastädes. — År 1412 gaf Henning Olofsson, borgare i Wästerås, till Själakapellet, «som upptaget är i Wästerås Domkyrka», 12 öre reda sw. penningar att årligen utgå af den gård, som han då besatt i Wästerås. — År 1412 gaf Jusse Fintsson, fogde i Wästm., 14 örtugl. jord i Lydum, Munktorp. — 1413 gaf Arnold Laurints-

son 4 örtugl. jord i Daalby bolstadhe, halfwa Skinnaregrafwena och tomterna, som husen stå på vid provento kvarnen. och $^1/_2$ humlegård till Forsby provento, som hans fränder funderat i domkyrkan. — År 1413 stiftade Henric Wynman, kyrkoherde i Munktorp, kanik i Uppsala och Wästerås domkyrkor samt syssloman i Wästerås, ett præbenda, kalladt Bergha præbenda och skänkte härtill mycken jord i Berga, Irsta s:n; i Igelsta Tillberga s:n; i Myrby, Romfartuna s:n; i Suggotorp, Lundby s:n; i Saltängen, i Brunby, Frösthult; i Upåker, S:t Ægidii; i Atilsta, Sigswalla s:n; i Skysta, Irsta s:n; i Östberga, Sura s:n. S:t Mariæ Magdalenæ och Brigittæ altare, uppbyggdt af bisk. Petro 1145, hörde till detta præbenda. — Samma år erhöll Själakapellet i domk. 5 öresl. jord i Alwastom Hoby s:n af riddarne Clavus Ulff och Niclis Gustafsson och Wårfrualtarets provento 1 markl. jord i Nordhanö i Grytnäs s:n, Dalahundare, af Thomas Niclisson, præbendatus i Wästerås, och Bäncta Niclissa-dotter. — Samma år gaf ofvannämnde Laurintsson till Forsby provento ytterligare 4 örtugl. jord i Dalbynom och $^1/_2$ humlegård, hwarför i mässorna skulle bedjas för gifvarens faders, moders och hustrus själars salighet. — 1416 säljer Karl i Dräggestom, Tortuna, till domk. 1 öresl. jord i Grölinge i Yresta s:n för 6 mark reda penningar. 1417 gaf Sten Turesson Bielke för sin faders och moders och alla kristnas själar 3 öresl. jord i Kolbär s:n, 2 d:o i Fröswi o. 1 i Berga till Själa-altaret i domk. S. å. och till samma altare gaf Niclis Pædersson, rådman i Arboghum för sin, sina föräldrars och alla kristnas själar sin del i Wretholmen vid Arboga och Olof Pedersson i Hakastom och systern Ragnild 2 öresl. jord i Engarn, Kumla s:n. — 1419 gaf Lasse Ingelsson i Asköö 10 örtugl. jord i Stenby i Fodhöö i Wara Fru s:n och Joan Laurentsson i Almö $^1/_2$ markl. jord i Nederwi, Litslohärads s:n. — År 1422 gaf Jönis i Yttinge, rådman i Wästerås, till Vårfrualtarets præbene sin gård på Klostergatan mot villkor, att prästerna skulle läsa mässor till evig tid för hans familjens och alla kristnas själar m. m. Gården skulle ej få uthyras åt krögerskor eller sådana, som förde «oskäligt» lefverne. — 1420 sålde Lasse Pädersson i Andastum och Arens Laurentsson 12 öresl. jord i Wettmö, Romfart. s:n, till domk.; den förstn. sålde ock 1428 5 öresl. i Simtuna och Härdaby till Själakoret i domk. Vidare har domkyrkan fått, köpt eller tillbytt sig följande fastigheter m, m. Gåfvorna voro i allm. förbundna med villkor om själamässor.

1429 köpt af Udd Benctsson wäpnare 2 öresland jord i Tigbble, Dingtuna och af Fin Jonsson, kanik i Wästerås, en tomt i staden; 1431 af Jacob Hinssasson, borgare i Arboga, en del i en vret vid staden. 1431 fasta på 13 örtugl. jord i Bäljaby i Dingtuna [«som af hedenhös varit gammalt frälse och hört under S. Johannis Baptista Provento Altare»]. 1433 tilldömd en vret vid gamla kyrkogården. 1436 fått af Mättu Wilkin Nagelsdotter, ford. herr Ditmarssons hustru, 100 mark

penningar. 1436 af Brecht Laurentsson en vret. 1438 köpt af Anders Ostisson af wapn 1 markl. jord i Rodha-hoganom, 3 ½ öresl. i Sundby, Tillberga s:n, 1439 tilldömd 2 örtugl. jord i Stenby, Yresta s:n. Samma år fått af Gregers Magnusson a wapn [under S. Henrics præbenda] 12 öresland jord i Löpstadh i Tijllaberga s:n o. 10 örtugl. i Konungshåra s:n. 1440 köpt af Jönis Pädersson, domare, 3 öresl. jord i Rönneby i S:t Ylians s:n [till herr Sven Trymbels Præbendati]. Han skänkte dem sedan [till Forsby provento] samt jord i Fastebergho och Skädrickes s:n. 1441 köpt af Päder Duwa 1 markland jord o. ½ örtug. i Gudhöö, Boglösa s:n, Uppl. S. å. köpt af Olof Kuske 1 tomt i Wästerås. 1442 köpt af Jönis Pädersson, domare. 6 öresl. i Rönby, Sancti Ylians s:n, och 10 ½ d:o i Forkesta, Dingtuna. 1443 köpt af Nisse Pädersson af wapn 1 markl. jord i Gränö, Haabo s:n, samt af Holmger Dijakn, borgare i W:s, 6 öresl. j. i Söderby, Hobo s:n.

1446 köpt af Halvardh, grytgjutare o. borgare i W:s, en äng för 30 marker penningar. 1447 tillbytt sig 6 öresl. j., en örtug mindre, i Solinge, Romfart. mot ½ markl. j. i Tåå samma s:n.

1448 fått af Ingegerd, borgerska i W:s, 1 öresl. j. i Tundbovreten [öster om S. Olofs kapell]. Köpt af Niclis Laurentsson, rådman i W:s, 1 tomt i staden. 145 — fått af herr Sten Pedersson, riddare o. höfvitsm. på Wäster aarose, 200 lätta gyllen och Folkesta hemman i Dingtuna mot mässor vid Hel. Tref. altare m. m., som noga föreskrifves. 1457 af Katherine i Snedtomta hennes gård på Kärlingeholmen. 1458 af Katherin Erix-dotter Ingolsta mot mässa hvarje söndag för sig och den förut afl. mannen till evig tid. 1464 af riddaren Ingel Jönsson Näs och Näsboholm, Bergsgård, som årligen räntade 600 järn o. 5 örtugar penningar, Lundaboda om 1 fat järn o. 5 örtug. penn., Myraby om 600 järn. o. 5 ört. penn., — alla dessa gods i Huseby s:n i Dalarne. Vidare Haga i Tuna, om 800 järn, Folvidaby i Wika s:n om ett fat järn, Blixboda i Swerdasiö om 5 mark penn,, 1 markland jord i Salabo i Färnebo s:n om 4 tunnor korn o. 1 mark penn., Sydra Bartuna på Brödragatun i W:s, som räntade 1 mark, 1 gård på Smedjegatan i W:s. mot »anniversarum med allom Clerckom i Domkyrkone är, the Mässo och Vigilias säja wilja och beqwäme äro,» hvarje månad. — 1465 fick domk. af riddaren Åmund Bolt 3 öresl. j. i Mädelby, Dingtuna,

S. å. köpt af David Körning 2 markl. j. i Bäckby, Skedricks s:n för 150 mark, Stockholms mynt, »så godt och gildt, att 9 ½ m. göra 1 m. löd. silf.» S. å. fått af Lasse Hiort 12 öresl. j. i Löfsta, Tillberga. — 1466 köpt af Jöns Carlsson väpnare 7 öresl. j. i Gripnäs, Biörnskogs s:n. Samma år fått af Sten Pederssons änka Katherina Ericsdotter ½ markland jord i Ingelsta, Lundby och 2 gårdar i Oxnö, Barckarna s:n. S. å. köpt af Gödeka Warg af wapn 14 örtugl. o. 3 penningel. jord i Råby, Biörnaskogs s:n och af brodern, Oloff Warg 19 pen-

ningel. därstädes och 1468 hans andel i Sänende, Björnsk... och år 1473 af Jon Svensson och Anders Pädersson i Gästri... land $^1/_2$ tomt i Wästerås [till Helga lekamens præbenda], af Hans Michelsson, af wapen s. å., 20 öresl. jord i Årby, Swedv., af Olaf Jansson a wapn 8 $^1/_2$ öresl. i Råcksta, Tillberga, af riddaren Ingel Jönisson, häradshöfd. i Dala, 3 gårdar i Skäpp-linge, Haracker; af Kristin Hermans-dotter i Kumla år 14.. 1 öresl. jord, 1 örtug mindre, i Ralstad, Bärgs s:n för 80 mar-ker reda penningar »så godt, att 10 mark giorde en lödig mark.»

Samma år, 1474, stiftade mäst. Jakob Ingemundi, kanik i W:s, Aarby præbenda i domk., hvartill han lade 20 öresl. jord i Årby, Swedvi, $^1/_2$ markl. i Löpedal, Säby, 9 öresl. i Råcksta Tilberga, 7 öresl. i Alsta, Berg, 7 öresl. i Grisnäs, Biörnskog 1 öresl. i Sudholmen, Biörnskog, 3 i Sigilsberg, 10 i Åby, 1 gård på Långgatan i staden, Horkarlawreten och ängen Ty-pelswreten, hwarför 4 mässor i hvarje vecka skulle hållas: en om Helga Trefaldighet, en om B. Virgine, en om de aflidne döda och en om alla Heliga.» — S. å. köpte domk. af Bri-gitta Arnolds-dotter på Eka $^1/_2$ markl. jord i Mädelby och ett ängestycke, kalladt Lufwan, i samma by och Hobo s:n.

År 1475 stiftade biskop Lydika i domk. Præbendam Sanc-torum Patronorum Sveciæ och donerade härtill 2 markl. jord i Ylwista, Säby, 15 öresl. i Ekeby, Munktorp, 6 öresl. i Norrby, Fälandsbro s:n, 1 markl. i Swalaby, Boglösa, 10 örtug i Nor-daberga, Biörskog, 2 öresl. i Råby d:o s:n, $^1/_2$ markl. i Öster-by, Dingtuna, 7 öresl. i Bännebeck, Mykleta, 1 gård i Nordan-berg d:o s;n, 3 gårdar i W:ås stad, 2 kvarnar i Torshälla och 2 d:o i Swedwi; »Förbehållande sig i lifstiden Jus præsentandi och efter sin död, att hans eftertr. i bisk:s-ämbetet och de tre äldsta af domkap. skall framför andra välja någon af hans slägt till innehafvare af denna præbend, der han annars wore dugelig.

1474 gaf Elin Jönissadotter till helga tre kon:s altare i S. Katarinæ kor ett sitt gods Ölista i Holm, Uppsala l., och sålde 1479 1 markl. jord i Appallom, Öfre Gran, Uppl. — 1483 erhöll domk. af Jönis Jacobsson, borgare i Arboga, och hans hustru deras gård med alla tillhörigheter därst., hvarför bisk. Lydika förordn., att en begängelse skulle hållas för deras själar en gång om året vid heliga torsdags tid med mässor af 2 pre-ster, så länge gifvarne lefde, men af 31 (3?) och 2 ggr årligen efter makarnes död. År 1487 köpt af Joan Laurentsson Sissta $^1/_2$ markl. j. i Asköö, Barkare, »dem Helga Ande och Jomfru Mariæ præbende till hielp i domk.» — 1490 fått af Ingeborg Niels d:r i Hälleby hennes gård i staden och ege... Husta om 1 markl. o. 1 örtugl. i Kumla (till ofvannämn. præb.) mot föreskrifven mässläsning i evig tid.

År 1492 upprättade borgmäst. i Wästerås Bengt Trymbel i domk. ett altare »sunnan wid Höga Choret Gudi the Helga

Trefaldighet, Jomfru Mariæ Sancti Johanni Baptistæ, Kyrkones Patronum och särdeles den Helga HErranom Sanct Sigfridi til loff, heder och åhro» och gaf till dess Præbendati underhåll: 1 gård i Wästerås, 1/2 markl. jord i Askö. Barkarö, 1 gatubod i Arboga, 1 tomt i Stockholm i Staffan Wästgöthes gränd, 60 mark reda penningar, en uppbäddad säng, 2 grytor m. m., husgeråd jämte boskap, hvarför 2 mässor hvarje vecka skulle hållas till evig tid. Bisk. Olof o. hans efterträdare skulle hafva jus præsentandi.

År 1495 gaf Laurens i Härade på gamla Noraberg en gårdsdel med hus o. jord i Norbergs by och täcktedel till Vårfrupræbende, o. 1498 gaf till d:o Olof Svarte Torbiörnasson Laggeboda och Aleboda och 4 örtugl. jord i Bade. 1499 köptes af Elin Jöns-dotter, ford. Päder Diäknes hustru, till hel. 3 kon:s præb ett markl. jord i Apallum, Öfver Gran (Uppl.). 1500 fått af Knut Pedersson Diäkn i W:ås hans gård, herr Knuts gård, på Salberget, en d:o benämnd Stellebergh, ett litet hemman »nordan kapellet», hvarför årligen stor begängelse med mässor och vigiliis, almosor, ljus och klockor skulle hållas för 1/2 af donationen, resten skulle gå till domk. byggn.-kassa.

1503 af Lasse Pedhersson en tomt, 1504 af Clas Ingevasti (till hel. lek. præb. präster) wretar. öster om staden, 1505 af Mattis Bofast Bolfastaboda, 1506 af Elin, Peder Diäkns änka, hennes gods i Apalla o. Öfwer Gran samt torpet Bodom (till hel. tre kon:s præb.). 1509 bytte bisk. Otto i W:ås ut sina gårdar Fiholm o. Ramsiö i Ryttern och gaf därför igen till domk. 6 öresl. j. i Dingtuna by o. 5 örtugl. i Torsta, Dingtuna. 1518 gaf Päder Torgilsson i By, Norrbärkes s:n, Yxhammarsboda till domk. 1535 sålde Daniel Magnusson i Horpa by, Kumla s:n, en tridung i Bessbergs hytta för 116 m. penn. i silfv.- och kopparmynt till domk. 1537, fredagen i prästamötet, uppgjordes ett jordbyte mellan domk. och Bengt i Näs, Hubbo (Hobo). Bengt fick 1 markl. jord i Näs och domk. ett markl. jord i Bro, Säwalla socken.

Till S. Johannis Baptistæ altare, som grundats af kaniken herr Tideman, stiftade »beskedelica Matrona», Elena, Mathiæ Westfals, borgare i Wästerås, »efterlåtna änka i sitt yttersta et Capell på torget vid västra Kyrkomuren, med de wilkor, at där 3 mässor skulle årligen hållas för henne och hennes föräldrars siälar», såsom en attest, gifven af Johanne Curato Ecclesiæ Cathedralis Arosiensis och flere Anno 1353, utvisar.

(Då det torde vara lätt att med någon eftertanke igenkänna ofvan förekommande socken m. fl. namn, har originalstafningen, allrahälst som namnen förekomma i meningar, som äro citat ur gåfvobrefven, bibehållits. Red:s anm.)

54. (Sid. 50). Till detta hospital gaf Gust. Wasa år 1552 Önsta hemman i S:t Ilians socken och förlänade år 1539 till dess underhåll Råcklunda (el. Röklunda) hemman i samma socken, hvilket sedermera af Gust. Adolf lades under biskopssätet, då

hospitalet i vederlag erhöll hälften af Gryta by, belägen ofvan-
för Önsta, i S:t Ilian. Men att ett hospital eller fattighus un-
der namn af Helgeandshus här så väl som i flere andra städer
varit inrättadt redan förut är alldeles säkert, ty 1393 gåfvos
åtskilliga ägor till åsyftade hus' underhåll och åkerjord m. m.
köptes 1479. År 1637 blef hospitalskvarnen, om hvilken nå-
got är nämndt förut (i not 36), alldeles utdömd mot ett hem-
man med lika stor ränta. 1668 den 3 sep. nedbrunno kyrkan
och alla hospitalshusen med inventarier vid eldsvådan, som då
öfvergick staden (se not 32).

55. (Sid. 50). År 1386 den 20 aug. Han förde ett svart griphufvud
i gult fält i vapnet. 1370 var han riksråd och lagman i Öster-
götland, 1377 drots. Han var en lärd man och myndig herre,
mördade med egen hand riks. r. Carl Nilsson Ferla (el. Färla)
i Gråmunkaholms kloster i Stockholm. Död 1386. Begrafven
i Wadstena. Sonen, Knut Bosson och hans hustru Ermegard,
Johan Bijlos dotter, läto öfver honom uppsätta ett minnes-
märke med sina vapen och följande inskrift:

Hic Svecie Tutus Dapifer Jacet Incineratus
BO JONSSON, Natus Ejus Milesque CANUTUS;
ARMEGARDIS Te Sequitur Tua Nupta CANUTE.

Förmodligen kom Bo Jonsson att innehafva detta slott under
liknande omständigheter som Nyköpingshus, nämligen genom
pantförskrifning för hvad han och hans arfvingar påkostat det
genom nybyggnader och reparationer och det så länge, tills
de blifvit förnöjde för nämnda kostnader och pänningsumma,
för hvilken slottet för öfrigt kunde vara pantsatt.

Kontr. Rostock. 1346. Joh. Bapt. dag.

56. [Sid. 51.] Såsom Näsbyhowet slott, Örebro slott och by [stad]
mad «the Län, som thertill ligge och de stalberg [järnb] och
annor malmberg i Nerike;» Arboga, Laglösa Köping [vår: Kö-
ping] med dess slott, Enköping och Haga, som då var kungs-
gård, Uppsala, Stockholms stad och slott med dess län, Ös-
hammar med län, Telge stad och slott med dess län.

57. [Sid. 51]. Ej mera. Ty från 1170, då Ilianus lefde, som
byggde det, och till 1380, då Bo Jonsson hade det i förläning,
pant eller värjo, är 200 år. Dock säger P. Niger i sin hist.,
att biskoparne bodde där ända till Åke Johanssons tid — 1
blef därutur «trängd» af kon. Kristoffer 1442 — och sedan i
kanikgården i staden. Men det kan ju vara möjligt, att de
icke haft det till sitt ständiga säte utan bott där blott under-
stundom. De hade ju andra gårdar, hvarest de vistades och
sina fasta hus, såsom Johannisberg, Fiholm, Wästlanda, Wä-
sta m. fl.

58. [Sid. 51]. Jösse Eriksson förde i sitt vapen en bjälke midt
öfver skölden och på bjälken en stjälk med två blad och på
hjälmen två horn. Han var äfven fogde öfver Dalarne. Han

lät upphänga bönderna i rök, sönderslå människor i stycken och föröfvade genom sina underlydande mångahanda omänskligheter. Hafvande kvinnor lät han spänna för hölass, hvaraf deras foster framföddes. — Sedan han afsatts från ämbetet, togs han af allmogen med våld ur Wadstena kloster, dit han tagit sin tillflykt, släpades till Motala, där han halshöggs 1346. Han är begrafven i Wadstena, hvarest följande minnesskrift läses öfver hans graf: Hic. Jacet nobilis JOHANNES ERICI cum conjuge sua BIRGITTA WLFFS Dotter, quorum animæ in perpetua pace requiescant. Qui obiit A:o Dom. MCDXXXVI die beatæ Annæ.

59. Han förde i vapnet tre liljor, satte triangelsvis mot hvarandra War riksråd och riksföreståndare år 1434, lät uppgräfva kanalgrafven i Södertälje, blef år 1436 på Göksholm (midt emot på en holme i Hjälmaren) i Närke lömskt mördad af riksrådet och lagmannen i Närke Måns Bengtsson (Natt och dag); är begrafven i Örebro kyrka, där följande minnesskrift läses: ENGELBERTUS natione Svecus, parvus corpore & multa præclara complens opere, Regem ERICUM POMERANUM expulit Regno, vicit civitatem Stockholmensem plenam Dacis & Theutonicis & fugavit illos de Regno, ac recuperavit amissa Reipubliæ bona ad debitum omnia statum reducens, a quodam MAGNO BENEDICTI Sveco malum pro bono referente in bona fide nequiter occisus est. Cujus anima requiesat in perpetua pace.
C. quater & semel M quater X si bis duo demam.
Est ENGELBERTUS Maii quarta luce peremtus.

60. Ur den tidens innehållsrika historia om fejderna med danskarne här och i trakten omkring Wästerås må följande kortfattade sammandrag anföras: Efter Måns Jönsson, som vid hög ålder blef på Kristian Tyranns befallning steglad år 1520, blef Hendric Van Melen höfvidsman på Wästerås. Han afreste till Stockholm 1520, sedan han lämnat Johan Fynbo i slottslofven, samt befallt M. Dietericus (Didrik Slagheck) och Canutus Benedicti att gå honom till handa med stadens försvar. Den förre drog till Köping och nedgjorde slottsfogden Petter Ugla (ty då fanns och en landshöfding öfver Köping, och den trakten samt Linde, Nora och Åkerbo härad hörde till Örebro landsh.) och hans folk. U. var af kon. Gustaf utsänd att uppbåda västmanländingarna. Sedan öfvervann och dödade han i Wästerås den ofvannämnda Johan Fynbo (som nekade insläppa honom i slottet) ej långt från dominikaneklostret. Dessa alla (ut. Uggla) voro Kristians män. Kon. Gustaf kom då från Dalarne. Han lät sammankalla inbyggarne i Tjurbo, Norrbo och Siende härad och höll med dem mönstring vid Romfartuna kyrka den 23 april 1521 och tågade sed. därifrån med 15,000 man till Badelundaåsen, hvarest han samma dag nedgjorde en stor del af danskarne, som under anförande af M. Dietericus och Canutus Benedicti (Knut Bengtsson [Sparre] till Ängsö) gjort utfall från Wästerås. De af danskarne, som togo till flykten in i staden,

satte sig där åter till motvärn. Danska besättningen på slottet sköt då eld på staden och, såsom förut berättats, blef då kyrkan uppbränd, men Gustafs folk räddade större delen af staden. Det var den 29 april. I staden uppstod en het drabbning på gatorna och torget, där fienden satte sig till motvärn. Slutligen måste danskarne vika, och, sedan de förstärkt besättningen på slottet, drogo de öfriga sjövägen till Stockholm. (Från denna tid och strid har Kampängsbroarne, en trakt norr om staden, där danskarne säges slagit läger, sitt namn). Sedermera förstärkte danskarne ytterligare besättningen på slottet, men Gustaf Wasa intog dock omsider detsamma. Detta skedde, som sagdt, den 30 jan. 1522.

59. (Sid. 53). Dessa voro i katolska tiden mycket myndiga män, som förvaltade de förnämsta kyrkliga ämbetena. En del voro icke ordinarie präster, men sorterade under kyrkostaten. Såsom vice biskopar sändes de ofta som rikets legater till Danmark, Norge och annorstädes. Tvenne sådana kaniker, en Carolus Filius Erlandi och en Petrus de Munkatorp, ligga begrafne här i domkyrkan. Om Canonikaterna i stiftet under katolska tiden kan läsas i Wicanders de Arosia.

60. (Sid. 53). Hemmanet Kanik-Lundby blef år 1588 lagdt till biskopsstolen till behaglig tid. Upplåtelsen blef sedan ytterligare bekräftad 1619 och 1623. År 1584 lofvade Johan III att förse biskopen med afvelsgård och några landbönder. Därpå stadfästes besittningen af Stenhagen och Biskops-Lindön 1590, och, då detta år 1623 förnyades med den senare, förläntes ock hemmanet Rocklunda. 1633 förläntes Stenhagen och Lilla Apalla hemman i. s. f. Biskops-Lindön och 1634 utbyttes Apalla mot Tunby i S:t Ilian. År 1623 blef Lundby socken biskopens præbende och framdeles ock Skerikes socken, hvilken dock 1684 utbyttes mot Dingtuna socken.

61. Denna förmodan stöder sig endast därpå, att ett hus, som man trott beteckna skolhuset, är i skölden på hans grafsten afbildadt. Man gissar, att han antingen byggt eller reparerat det eller ock, att han, jämte det han var vicarius præb. S. Erici vid domkyrkan, haft någon syssla i skolan. Det skulle ju också kunna vara möjligt, att mannen varit af ädel börd och fört ett dylikt sköldemärke.

62. Angående boktryckeriets, gymnasiihospitalets och domkyrkans underhåll utfärdade Karl XI en förordning 1693.

63. Ty nämnda biskop begrofs 1213 vid altaret i denna kyrka.

64. Här i kyrkan hade biskoparne en sammankomst samma dag år 1527, som Gustaf Wasa genomdref det märkliga reformationsbeslutet, rörande så väl läran som de andliga och deras gods. Den skrift, i hvilken de protestera häremot, dolde de, säges det, under kyrkgolfvet. Den lär återfunnits, då kyrkan nedrefs 1640.

65. Att kyrkan varit stor, intygas af äldre personer, som sett de ännu 1660 kvarvarande murruinerna efter densamma. Ännu 1638 begrofvos lik på gamla kyrkogården, såsom platsen kallas. Trakten började bebyggas med hus först 1660, och nu sträcker sig häröfver en gata mellan Stora- och Smedjegatan. Den ena af kyrkans klockor lär blifvit flyttad till domkyrkan och år 1654 blifvit omgjuten, hvarvid den fått en vikt af 18 skeppund (se not 39 ofv.)

66. Nils Kettilsson Hwit var af adlig släkt och »sambroder» med Karolus Thydiskæ, kon. Birgers råd och ämbetsman i Stockholm 1305 och 1308. Deras sigill finnas afbildade i Peringsc. Mon. Upl. Han blef efter att hafva varit Kanik i Linköping, vald till biskop i Västerås den 26 jan. 1300, kallas 1305 »kon. Birgers älskelige Man och Råd», blef sistn. år vald till ärkebiskop i Uppsala, hvarpå han år 1306 den 10 maj fick påfven Klemens V:s stadf. Han dog i Uppsala den 1 juni 1314 eller den 3 juni 1313.

67. Kon. Knuts originalbref lyder som följer:
K. Dei gracia Rex Svecorum omnibus salutem in perpetuum. Evanescit actio temporalis, nisi roberetur apicibus sigillatis. Noverint igitur universi tam presentes quam posteri, quod Ecelesie Sancte Marie de Aros, in remissionen peccatorum nostrorum, fundum intra duos vicos proximos ex utraque parte dicte Ecclesie, ut ab amne usque ad fossatum juxta pratum ab omni servitute liberum in subsidium persone memorate ecclesie contulimus in perpetuum possidendum. Testes hujus donationis adfuerunt Olaus Archie Ep. de Upsal. Ulpho Dux. Nicolaus Sacerdos de Upsal. Johannes de Grimberghum. Laurentius Legifer de Tyundaland, Germundus Legifer de Attundaland. Allo de Vacsatnuum. Quod, ut ratum permaneat & stabile perseveret, Sigilli nostri munimine roboramus. Actum Anno Dom. MCCRXXI. Här står tydligt: fossatum juxtra pratum, hvarmed just menas Lillån, som blifvit uppgräfd från Svartån och till Mälaren genom d. s. k. Munkängen och Kungsängen. Häraf finner man, att den gamla sägen, som förmäler, att munkarne i härvarande kloster skulle uppgräft ån, icke alldeles är utan grund. Men af ofvan anförda bref finner man, att det redan var gjordt, då han (k. Knut) skänkte domkyrkan den här omhandlade platsen, och innan klostret här blef byggdt. Man känner ej, huruvida den meningen, att den omnämnda platsen ursprungligen endast varit en liten holme, hvilken flyttat sig af och an (s. k. flottholme), kan hafva någon grund. Visserligen lästes på en grafsten, som legat här i klostret och vid dess rasering fördes till slottet, en så lydande skrift: Hic sepultus Anna Sanctus, qui habuit potestatem stabiliende insulam triquetram Anno MII, hvaraf den slutsatsen kunde göras, att någon helig persen vid namn Johannes eller Anna bott på platsen och genom sina böner till Gud varit mäktig få nämnda flottholme (om trakten varit en sådan) att blifva stillastående

och dess mark fast; men det kan ju ock vara möjligt, att någon med det namnet funnits i klostret i senare tider, och att årtalet på densammas grafsten är oriktigt läst.

68. De kallades ock predikare- eller svartbröder. Deras orden stiftades af en spanior, Dominicus Gusman, född år 1170, död 1221 och kanoniserad (förkl. för helgon) 1235. Hit kommo munkar af denna orden från Rom på föranstaltan af ärkebiskopen i Uppsala, Valerio, som vistats där, och nedsatte sig i Sigtuna. Sedan inrättades för dem år 1220 ett kloster vid Sko i Uppland. En tid därefter begåfvo sig dessa munkar till Lund. Munkar af denna orden spridde sig snart öfver hela riket, så att 1240 funnos dominikanerkloster här i Wästerås, Kalmar, Skara, Skeninge o. s. v. I dominikanerklostren idkades mer än i de andra ordnarnas studier. — Af i antikvitetsarkivet befintliga bref får man om detta kloster veta följande: Klostret fick 1440 af kon. Karl Knutsson 1 markl. jord i Hiortsbergom, Barkare; 4 1/2 öresl. jord i Hammarby, S:t Nicolai socken; några vretar vid Wästerås och en kvarnsten vid Gennelshögen till det kapell, som konungen låtit uppföra på klosterkyrkogården väster om klostret, För dessa gåfvor skulle mässa med vigiliis hållas för honom, hans gemåler, Birgitta och Katarina, samt deras barn m. m., som brefvet innehåller. Brefvet är dat. Wästerås år 1440. b. S. Henrici Martyris och stadfäst med lektor Olai Pauli, prior Nicolai och konventets sigill. — 1464 gaf Päder Ericsson, borgare i Wästerås, »tre Wreta land, som Kallas Köllnara Wreta, wästan för staden och något til norr», åt klostret, hvarför klosterbröderna 20 år därefter skulle hålla 10 mässor hvarje år, valborgsmässotiden, för hans själ och bedja för honom »hwar tid som predikas». — Ingeborg Mattissa-dotter gaf 1482 sin gård Brunby och en liten gård på kyrkogården, som hon förut hade köpt af kostret. År 14.. gaf hon 1 markl. jord i Brunby, 13 öresl. i Rangasta i Yrista hvarför i hvarje vecka mässa skulle hållas vid S:t Maria Magdalenas altare, »så länga klostret staar». År 1503 gåfvo riksförestånd. Sten Sture och hans husfru, fru Ingeborg Åkesdotter, till predikare-brödernas orden i Wästerås kloster sitt köpegods Brunby i Yresta, som han köpt hade af klostret. det honom nu ångrar, efter Fru Ingeborg Mats Dotter år 1480 och 1482 det dit gifvit hade för sin och de sinas siälaryckts skull. Frälsemannen Peder Stock lånade till sitt bröllop 240 marker pänningar och pantsatte härför sin gård Hässlö, hvilken sedan 1525 öfverlämnades till klostret i betalning för den lånade pänningsumman.

Då klostret upphäfdes, erhöllo de af munkarne, som därtill voro duglige, befattningar vid församlingarne. Deras dåvarande prior (föreståndare), Nils Andersson, blef dekanus vid domkyrkan. Reno, en af munkarne, blef år 1350 kyrkoherde i Tortuna o. s. v.

69. Lät anlägga de 4 stora landsvägar, som gå från staden (se not 24).

70. Nio sådana myntprässar inrättades då i riket, nämligen i Wästerås, Uppsala, Skara, Söderköping, Skenninge, Jönköping, Strängnäs, Nyköping och Örebro, alla under riksmarskens och kanslärens samt biskoparnes, hvar i sin ort, »inseende och wårdnad».

71. I riksföreståndaren Svante Stures tid slogos här några myntslag, alla med en eller tre kronor samt hans stamvapen (Natt och Dag) och stadens namn. Kon. Johan II (Hans) lät såväl här som i Stockholm slå både guld- och silfvermynt, hela och halfva örtugar samt små penningar (se kontr. med myntmäst. Michel Johansson den 5 dec. 1497). Dessa mynt äro antingen präglade med 3 kronor eller med konungens stamvapen (två bjälkar) eller en krona eller första bokstafven af stadens namn och konungens namn. I Gustaf Wasas tid tillsattes Gynter Lais till myntmästare och skulle här upprätta och förestå myntverket. Biskop Brask i Linköping ville då (år 1524) flytta myntet härifrån till nämnda stad. I kon. Johan III:s tid skulle en Matheus Hinzen åtaga sig myntverkets drifvande. Då erhöll Nils Ingeson, fogde i Wästerås, år 1573 den 22 okt. befallning att »förfodra» myntverket här i staden. (Se myntet i Dijkmans Penn. räkn.). Själfva huset, där myntverket var inrymdt, står ännu kvar på domprostgårdens tomt.

72. Emedan stiftets prästmöte af uråldriga tider hållits den tiden på året. Mårmässa eller Mormässa var en af de större fäster, som i katolska tiden alltid firades den dagen (den 8 sept.) och kallades »Wåra Fru Födzlu dagh». Denna fäst firades under katolska tiden här med mycken ståt. Domkyrkan var dedicerad S. Mariæ. I luhterska tiden predikades på den dagen öfver evangel. om Jungfru Mariæ släktregister (Mat. I k.). Om någon utöfvade något våldsdåd här i staden under Mormässan, fördubblades böterna.

73. En gammal sägen förmäler, att på backen där nu slottet är beläget, skall, då staden i forna tider anlades, stått en solros, hvaraf staden icke allenast skulle hafva fått bilden af en solros i sitt vapen utan ock (ursprungligen) sitt namn Rosa (Wic. i sin Arosia). De första boktryckarne här i staden brukade i början på skrifter och böcker, som trycktes här, stätta *Rosa* i s. f. stadens rätta namn: *Arosia.* I en af biskop Nafwo Hansson år 1421 utgifven skrift kallas staden Rosa. Man känner icke rätta orsaken hvarken härtill, eller hvarför staden just fått en solros i sitt vapen, ehuru åtskilliga gissningar härom kunde framställas. Den förenämnda förklaringen förefaller dock osannolik. Det i stadens vapen med vanlig munkstil förekommande *A*:et kan lika lätt läsas som ett sammansatt M och A och torde kunna beteckna *Maria* eller *Ave Maria.* För jungfru Maria har man, såsom vi sett af många omstän-

digheter, här i staden haft stor vördnad och af henne gjort stor affär. Se sid. 44 m. fl.).

74. Vid durchtogs-gärdens (skattens) erläggande år 1743 uppgick ensamt åkern enligt ägarnes och magistratens uppgifter till 627 3/8 tunnland.

75. Räntan, som är 15 tunnor och 6 1/2 fjärdingar utgöres (betalas) in natura.

76. Denna äng, som ligger strax öster om staden och vid Mälaren samt enligt kartan innehåller 87 tunnland och 15 kappland, är tillika med det präktiga aspfisket i Svartån anslagen åt landshöfdingen.

77. Ängen hörde till den här förr varande, under slottet lydande Östra ladugården, som kon. Karl IX detta år donerade staden. Denna ladugård jämte den väster om staden belägna Västra Kungsladugården eller Johannisberg utgjorde själfva grunden till de stora, förutnämnda förrådshusen, som konungarne i äldsta tider hade här. (Se sid. 38).

78. *Aa*, som betyder å, är ock på gammalsvenska = evighet eller år. *Hog*, *hang*, *hanga* är lika med hednisk, hög, urgammal, så att *Arbog* betyder: hög ålder, urgammalt. Det finnes ock ett ordspråk, som man anför, då man vill utmärka något som riktigt urgammalt, och det lyder: »Det är gammalt, som Arboga gata».

79. Den 18 juli 1297 utfärdade biskoparne Bryniolph i Skara och Ysarus i Strängnäs ett aflatsbref här i staden på 40 dagars aflat för dem, som ville besöka denna kyrka vissa helgder och dagar.

80. Kallades ock gråbröder. Denna orden stiftades år 1215 af Francois d'Assize, och bekräftades 1223 af påfven Henric III. Munkar af denna orden inkom i Sverige någon tid efter de af dominikanerorden. S. Fransiskus dog 1226.

81. Denne konung, som synnerligen gynnade denna orden lät för dess munkar flerstädes uppräatta kloster, såsom här, i Nyköping, Linköping o. s. v. I hans tid funnos i vårt k. fäderneslând 10 fransiskaner-, 7 dominikaner- och 9 nunnekloster.

82. Hon var k. Gustaf Wasas andra dotter med drottn. Margar. Lejonhufvud (Erik Abrahamssons af Laholm dotter) och född den 6 nov. 1540; var helsyster till kon. Johan III och blef 1654 förmäld med markgrefven, Kristoffer af Baden. Föröfrigt var hon äfven helsyster till kon. Karl IX, men halfsyster till kon. Erik XIV, hvars moder var kon. Gustafs första gemål, drottn. Katarina, hert. Magnus II:s af Saxen Lauenberg dotter.

83. I Nils Stures bref (förut också berördt sid. 69) står »att dem efterlåtes samma stads ränto, som allder och fordom waret hafwer i många Konunga tid som forlidne äre och sedan i

alles the gode Herras tid, som sidan haffva waret, Gudh theras siäl nade!» hvilket torde så förstås, att med de förste menas hednatidens konungar och med de senare de kristna konungarne. Ty hvarför skulle äljes den då för tiden sedvanliga önskan: »Gudh theres siäl nade», just blifvit nedskrifven för desse men utlämnad för de förre?

84. Därför skulle ock arbogaborna hålla brygga i Stockholm.

85. Utanför staden funnos då i ån 4 laxkar. För dem gafs till kungsgården i årligt arrende 4 à 5 tunnor lax, 40 à 100 st. rökta laxar utom sik.

86. 1646 ökades räntan med 2 skeppund stångjärn för trädgården, som hörde till kungsgården, men då lades under staden, så att hela summan blef 80 skeppund. Efter stadens reglering år 1650 afgick härför 20 skeppund. De öfriga 60 bestämdes 1683 skulle med pänningar, 9 daler skepp. lösas af staden liksom i Wästerås skedde, hvilket confirmerades (bekräft.) 1719 och 1723.

87. Den, som hänger närmast den första i koret, är gifven af rådman Lars Ahllööf 1724 och förses ännu alltid med vaxljus genom en af honom därtill donerad pänningsumma. Kronan är stor och vacker.

88. Rådman Israëlsson Ahlström donerade år 1728 till ol. ändam. tills. 108,072 dal. kopparm. rådm. Lars Ahllööf d:o 104,500 d:o och assess. Ol. Ahllööf 12,000 d:o år 1737.

89. I stadens järnvåg betalas för främmande järn, d. v. s. brukens och ej borgarnes eget, 3 öre silf.-m. samt för koppar o. metall 4 öre d:o per skepp. i vägarepänningar.

90. I hamnpänn. erlägger en större jakt 1 daler 16 öre silfvermynt, en mindre 1 d. 4 ö. och en båt 12 öre d:o per skepp-pund. I bropänningar betal. för hvarje skepp-pund 4 öre, för hvarje tunna 2 och för hvarje fat 8 öre kopparmynt.

91. Persmässa eller Pettermässa firades i katolska tiden högtidligare än andra mässor, hvarom kan läsas i P. Dijkmans Ant. Eccl.

92. Kommer från Noras, Lindes och delvis från Värmlands bärgslager.

93. Från Nya kopparberget.

94. Från Axbergs eller Dylta svafvelbruk, beläget 3 $^{1}/_{2}$ mil härifrån åt Örebro vid Järle eller Dyltaån.

95. För 1 skeppund stångjärn betalas, utom efter mikaeli och helgomässtiden, då något mera fordras, 24 öre kopparmynt, härifrån till Stockholm. För spannmål, saltvaror och tunngods, som återfraktas, 16 à 24 öre kopparmynt tunnan. För andra

varor, ex. fat, oxhufvud (ett slags kärl), åmar och ankare betalas efter öfverenskommelse.

96. Till tobaksplantering brukas ett tunnland åker, som intressenterna i d. s. k. (här längre fram omtalade) Herråkern tillhandlat sig af den här belägna hospitalsjorden. För öfrigt hafva åtskilliga små tobaksplanteringar på sina hustomter.

97. Endast krögarne, som själfva bränna och sälja (i minut) och äro till antalet 16, lära därtill konsumera 580 tunnor spammål. Dessutom finnas här 4 brännvinsbrännare.

98. Emedan staden utsträcker sig i öster-väster och jämte ägorna af den genom staden flytande ån fördelas i tvenne delar, så kallas stadens ägor norr om ån norra skogen och marken och det som ligger söder om ån södra skogen och marken.

99. Dessa ägor eller vretar, tillika med det därstädes belägna mer nu längesedan förfallna och nedlagda tegelbruket på norra skogen gaf kon. Johan III till staden, på det stadsborna skulle bygga stenhus; alldeles som drottn. Kristina förordnade vid Viksängs öfverlåtande åt Västerås. Tegelvretarne äro för många år sedan igenlagda till äng. De erlägga en liten afgift till indelningsverket.

100. Lagakiöping heter det ock i riksföreståndaren Sten Stures för staden utfärdade privilegier på en bestämd torgmarknad hvarje torsdag i veckan. Brefvet, som är dat. Örebro S:t Henriks dag 1474, finnes ännu bland stadens dokument.

101. Hon var dotter till kon. Henrik IV af England, och hennes bröllop stod i Lund 1410. Drottningen, som i hela Europa icke hade sin like i dygd, tröttnade att lefva tillsammans med sin gemål och ingick 1430 i Wadstena kloster, hvarest hon kort därpå afled. Under denna konungs regeringstid, sorglig i åminnelse, gjorde svenska folket uppror, och år 1440 uppsade icke blott Sverige utan och Danmark och Norge öfver hvilka han under deras förening med Sverige regerat, honom tro och lydnad. Dog 1459.

102. En Thorder på Ulfsund (nu Kungsörs kungsgård) har förut gifvit gården till Julita kloster.

103. Den största af dem omgöts 1741, den andra 1746, den tredje 1703. På stora klockan läses följande tänkvärda ord:

Min syssla detta är, att samla CHristi får;
Mitt ämne är af malm, ej lif, ej siäl jag äger,
Mitt tysta oförstånd til skäligt folk dock säger:
Kom köpte får och lär, at gå i Herdans spår.

Jag ljuder som en malm, Tu bör ha bättre ljud:
I tungan andackts lof och agtsamhet i öra,
I hiertats eld, när tu vil ordet höra,
Tu eljest är en malm och bjällra för tin Gud. 1 Cor. 13: 1. v.

Så ofta som mitt ljud i öron ingång har,
Tu kallas, at det ljud med lystna öron höra,
Som HErrens sändnings bud kring alla land få föra:
Mitt ljud går ganska vidt, kring verlden detta far. Rom. 10 C. 18 v.

Till kyrka kallar jag, til brud- til skrifte-stol,
I lifstid tjenar jag, tin jordefärd jag pryder.
Mitt ljud vid andras graf till grafvård spår, betyder.
Tu lef och dö, som ljus, så upstår tu som sol. Matth. 5. C. 16 v. 13 C. 14. v.

På andra sidan läses:

I, som vid Köpings hus af Christi köpte ären,
Ack! köper tiden, änn' är GUD med nåde när,
Här är godt köp för den, som högt betungad är;
Ty köper Guld af GUD och HErrans rätter lären.

En gång slås Marknad'n af och köpetiden stannar,
Då man ej olja mer åt lampan köpa får.
Säll den sitt köp har gjordt, med hvita kläder står
Och skåda får sin GUD, Han siälf och ingen annar.

Så kommer hit til vatn, af edor törst påminte
Och I, som penningar ej hafver, kommer hit.
Ja, kommer, köper bröd och äter med all flit
Här utan penningar båd' bröd och miölk för inte.

104. På norra sidan af koret ett vackert dylikt öfver brukspatron Tidich Gunnarsson, död den 30 apr. 1713 och här begrafven jämte sina tvenne hustrur, Barbara Dein och Anna Cath. Tunmenia. På epit. läsas följande verser:

Trons nådefulla kalk, af kärlek hiertat brinner,
Ett hopp hwars ankar har sin grund i Jesu sår,
Försiktig Gudlighet med bok och spegel står,
På denna Griftestod man sinnrikt bildadt finner.

Men uti grafwens hwalf med Helgons hwila sofwer
En Hedersman, som så i trona, kärlek, hopp,
Til frommas eftersyn ställdt alt sitt wandringslopp,
At hwar en sannings mun hans namn med wördnad lofwar.

En allmän sammelplats af dygder war hans lefnad,
Hans gamla redlighet gick trygger wägen fram,
Och för en ärbar werld änn' aldrig stod med skam,
Ty want ock alt hans wärk af Gud en signad trefnad.

Med ewigt ärelof Bergslagen honom saknar,
Han ängel i sitt hus, för stad'n en prydnad war,
Hwar gick om råd och hielp til honom som sin far.
Gud wet, när sådan man härnäst i Köping waknar.

Likaledes finnes ett vackert epitaphium öfver Johan Wr... och hans hustrur Lisa Burck, Elsa Örn och Elisabeth Petr. Dessutom finnas flere epitaphier uppsatta, och många vackra grafstenar ligga i kyrkans golf, hvarom utf. kan läsas i J. G. Hallmans Beskr. öfver Köping.

105. Den ena ljuskronan är gifven i testamente efter rådman Jöns Persson och hans son, brukspatron Carl Enstedt, år 1707. Den andra är skänkt af handelsmannen i Stockholm Abraham Persson 1692. Den tredje af borgmästaren Olof Hising 1665. Den fjärde 1640 af Eric Jörenssen och hans hustru Kristina Nilsdotter.

106. Sala grufva befinnes efter mätning och afvägning ligga 60 fot högre än staden, hvaraf kommer, att man här säger: gå upp till grufvan.

107. Stadens tomter äro fördelade efter grufdelarne, de ofvann. 160 Grufdelarne äro delade i 20 rotar, hvarje rote består af 8 par eller hela rottalet af 160 delar. Till dessa äro nu 40 tillagda.

108. Stadsjorden är donerad vid och efter stadens anläggning. Grufjorden här vid Salberget är bergfrälse, hvarför bergsmännen böra bidraga till verkets vidmakthållande och ständiga gång, och de, som besitta grufve- eller annan därmed jämförlig jord men ej verkligen idka grufdrift för sina delar, böra utföra något annat arbete vid grufvan. — Torpägorna äro upptagna på staden tillhörig mark.

109. Kyndelsmässomarknaden är i orten väl känd. Kyndelsmässan firades under kat. tiden med många högtidligheter.

110. Här var den bekante Göran Persson, kon. Erik XIV:s sekreterare och prokurator, som för sina mångfaldiga skälmstyckens skull blef rådbråkad och steglad på Brunkeberg d. 22 sept. 1568, född. Hans son blef adlad och kallade sig Erik Göransson Tegel. Han var kon. Karl IX:s sekreterare, 1608 och 1611 ståthållare på Stockholms slott, sedermera kammar-råd. Död d. 12 febr. 1636. Begrafven i Riddarholmskyrkan. Har skrifvit kon. Gustaf I:s historia.

111. Yngvar, Svea rikes öfverkonung i Uppsala omkr. år 700, omkom år 720 under ett krigståg i trakten af Borysthenes ned åt Svarta hafvet. Nämnda krigståg blef i Sverige mycket namnkunnigt och många runstenar äro reste, i synnerhet i Uppland, på hvilka deras namn, som under detta tåg satte lifvet till, äro inristade, såsom vid Råby i Håtuna efter en Amund, i Skarpsund i Tibble s:n eft. en Gunleif, vid Eklabro i Ytter-Gran efter samma man, vid Steninge säteri efter en Sibbe och äfven i Södermanland, såsom i Årdala s:n vid Stäringe eft. en Byrsten och flerstädes. En af Yngvars söner, som följde honom på detta tåg och fortsatte kriget efter hans död, intog Holmgårdska riket eller Ryssland och blef kristen, hvarför han kallades Skira eller den döpte. Bröt-Amund efterträdde sin fa-

der, den förenämnda Yngvar, på Uppsala konungatron omkr. 725. Han blef en af hednatidens berömdaste konungar. Dog omkr. 760 och ligger begrafven i Amunda (Anunds) hög på Badelundaåsen.

12. I Tyskland kallades fordom ett förläningsgods Saliland, för hvilket, då det brukades af enskilda, en viss afgift till öfverheten måste erläggas. Sala = öka på, betala, säger man ännu i dag. Sålunda kan Sala grufva såsom ett Saleland, d. v. s. en egendom, hvilken af enskilda från början är brukad mot att en viss afgift betalades eller salades åt öfverheten, häraf fått namnet. På gamla skytiska språket betyder Sal, Sol = sjö eller strand, och däraf lära Uppsala, Odensala, Salstad m. fl., erhållit sina namn. Af samma skäl kunde man påstå, att Sala grufva ock erhållit sin benämning häraf, ty lika sannolikt är, att fordom vattnet stått öfver trakten, där staden och ägorna upp åt grufvan nu ligga, som det öfvertäckt slätterna vid Uppsala och de andra nämnda ställena. Man kan gissa på mycket annat, som kunnat gifva upphof till namnet, men alla dessa gissningar äro lika osäkra.

13. Är sålunda icke bland de äldsta här, och icke heller upptagen af den anledning, som förmodats.

14. Nämligen: 1. Skall hela tillverkningen af silfver inlämnas till kronans mynt i Stockholm, hvaraf kronan bekommer $^{1}/_{10}$ och de öfriga $^{9}/_{10}$ skola förmyntas, hvarför bergslagen bör erlägga myntarelön och slagskatten.

2. Nio års frihet har bergslagen på allt det silfver, som i de nya grufvorna inom grufdistrikten och de gamla ödegrufvorna utom grufdistrikten kan upptagas. (Inom grufdist. ligga Sandrymnings-grufvan, Herr Stens botten samt Fågelorts-, Makalös-, Knekt-, Torg-, Penning-. Karls- och Drottning-schaktet).

3. Om tillverkningen stiger öfver 2,000 löd. marker om året, så betalas utom ofvannämnda tiondel en daler silfvermynt för hvarje mark af öfverskottet. Går den öfver 2,500 löd. mark, betalas på lika sätt 1 daler 16 öre silfvermynt.

4. Bergslagen afstår de 2,400 daler silf.-m., som i 1682 års transport äro lämnade till konststatens årliga underhållande.

5. Då kronan behöfver inväxla silfvermynt, får bergslagen därför kopparmynt emot gångbart lage.

6. Bergslagen underhåller konststaten, hvaremot de redan donerade förmåner åtnjutas, äfven bergs- och grufdrängshjälpen af de 6 öfre socknar i Salbergs län (Löfsta, Enåker, Nora, Wåla, Harbo, Huddunge) samt all den öfriga räntan af de 6 nedre socknar därstädes (Möklinta, Norrby, Sala, Kila, Kumla och Tärna. Den ordin. och extraordin. räntan förvandlas i ved och kol, se k. m. res. 1683 $^{22}/_{7}$ och förordn. 1724 $^{8}/_{12}$). Därtill Kyllinge såg och

7. Kyllinge krono-kvarntull.

8. Bergslagen undfår förskott af kronan till reparationer vid olyckshändelser.
9. Bergmästaren, geschworen, guardien, bergsfiskalen och gevaldigern aflönas af kronan men de öfriga betjänte af bergslagen.
10. Skogarne i dessa förenämnda 12 socknar stå under bergslagens disposition.
11. Dagsverken af dessa socknar utgå nu som förr.
12. Avancen (vinsten) af tillverkningen utdelas; men ej de medel, dagsverken, spannmål och andra räntepersedlar, som enligt 1682 års transport, årligen lämnas till silfververket, såsom hjälp till konststatens och grufveförsökens drifvande.
13. Bergslagen får frihet att upprätta magasin.
14. Bergslagen arrenderar de 6 nedre socknarne i Salabergs län.
15. Till bergmästarebostället Wäsby uppbyggande afsätter bergslagen årligen 50 daler silfvermynt eller mera efter behag.
16. Participanterna förstärkas med 40 intressenter, så att hela societeten består af 200 lotter.
17. Hela verket skall stå under kungl. bergskollegii inseende.

115. De härliga silfvermalmspelare, som finnas i grufvan, men äro förbjudna att röras, erbjöd sig kommerserådet K. K. N. O. Kristoffer Polhem vid riksdagen 1720, att på befallning och utan ringaste fara (hazard) utbyta mot stenpelare, hvaraf riket skulle kunna få en vinst af många tunnor guld.

116. Häröfver slogos både guld- och silfvermedaljer med på ena sidan konungens bild och rundt omkr. Rex. comitante Com. F. Wrede C. M. P. in argenti fod. se demisit Anno MDCLXXXVII d. XIII Aug. På andra sid. var grufvan med en tunna i nedfärd afbildad med öfverskrift: Perlustrat viscera terræ. Vid tillfället förf. följande verser, som lära varit afsedda till inskrift på tunnan:

Den Ell'fte Konung CARL, en stor och väldig Konung,
Som styr sit trogna folk med mild och nådig hand,
Som med en rättvis hägn drar omsorg om sit land,
Han for på detta trä til jordens djupa våning.

Hans Majestät, som ej har låtit sig förtryta,
At fråga efter, hur' en fattig bonde mår,
Han vill ock gärna se, hur sig en Bärgsman står,
Och huru de sit bröd ur hårda bärget bryta.

Förr skal det skarpa bärg bli mjukt, förr vattnet hårdna,
Förr Solen tröttna op, at mäta tider af,
Förr verldens stora kropp förfalla i sin graf,
Än vi sku glömma bort vår milda Kongs omvårdnad.

Här rinner mig i minnet en märkvärdig historia, som jag ej med tystnad vill förbigå. Omkring år 1517 var Göran Tysk, en grufarbetare, jämte en af sina kamrater i grufvan själfva julnatten. Göran, som sedermera blef geschworner vid grufvan, var en godsinnad man och mycket gudfruktig, hade under vakten i den mörka natten med bön och sång lofvat sin Gud. Vid andra nattväkten hörde han, under det han sjöng, liksom en dufva flyga fram och åter öfver sig. En timme därefter började alla grufverktyg, som kvarlämnats af arbetarne i ofvannämnda Lilla bottensänkningen, röra sig eller sättas i verksamhet. Så uppstod vid Fält- eller Wäderorten ett förskräckligt buller. Rätt som det är framkomma därifrån tvänne stora fasaväckande hundar, som voro förspända en grufkärra, i hvilken en ovanligt stor, hufvudlös människa fraktades af en vid kärran gående körsven. Detta rysliga följe kom rakt fram till Göran och hans kamrat, hvilken senare hade insomnat så hårdt, att Göran ej förmådde väcka honom. Göran, som sålunda var lämnad åt sig själf, blef i förstone mycket förskräckt vid denna syn men repade mod och förmådde genom sina böner till Gud det förskräckliga följet slutligen lämna honom. Det försvann fram åt gamla Makalösstaden. Dagen efter gingo Göran och kamraten hem igen. Natten därpå insjuknade Göran så häftigt, att all förhoppning om hans vederfående var ute. Han kom sig likväl och lefde sedan länge därefter. — Hvad skall man väl säga om dylika och andra sällsamma händelser? Månne de hafva kunnat tilldraga sig? Det kan ju vara möjligt, men om det som påstås hafva blifvit sett och upplefvat är något verkligt (eller blott synvilla och fantasier), det lämnar jag åt andra att (undersöka och) besvara, ty det hör icke till min uppgift. Spöksagor hafva ofta alla sanningens kännetecken, äro också mycket ofta hopdiktade. Därför bör man antingen med stor noggrannhet undersöka deras uppkomst eller ock lämna dem i sitt ovissa värde, innan de tagas för sanna eller förkastas.

8. Det stammar från fordomtid, då våra förfäder drogo i härnad. Detta härad förde då hufvudbanéret. Detsamma var för någon tid tillbaka ännu i behåll, men har sedan förkommit, man vet icke huru. Hvarje härad hade i dessa gamla tider sina vissa märken för att därpå igenkännas, då de foro åstad eller voro på härfärd. De utgöras mest af krigiska emblem, som hafva erhållits såsom äretecken på folkets tapperhet i krig.

9. Våra hedniska förfäder kallade sina tempel och afgudahus «hoff». Däraf har sedan vårt svenska ord hof uppkommit. Ha och hå (eller ho) betyda högt. Sålunda synes denna ort vara mycket gammal, om man får antaga, att dess namn har sitt ursprung ur något af ofvannämnda ord. Här går en sägen, att socknen ursprungligen kallats Hufvudbo och det därför, att, då ett fältslag stått på ängen åt mälbysidan nedanför kyrkan mellan tvänne krigshärar, har striden så blifvit afgjord, att

tvänne af härarne utsedde män gått emot hvarandra i envig kamp, hvarvid den ena fått sitt hufvud afhugget och skall ... bytet, som den ena hären sålunda förlorade, kyrkan ... uppförd och med anledn. af ofvannämnda hufvudhuggning ... nämnd Hufvudbo. Denna sägens sanningsenlighet lämna[s] därhän.

120. Hvad prästgårdarnes ägor och tillhörigheter vidkommer ... märkes, att uppgifterna härleda sig från 1696. På något ... än 50 år, som sedan förflutit, har mycket angående dem ... nat förändras.

121. Tillberga, Hälleberga precis det samma. Kyrkan har fått ... namn af ett högt och flackt berg, vid hvilket hon är beläge[n]. Berget sträcker sig i norr och söder genom socknen. Fr[ån] sydost kan man för bergets skull icke se något af kyrka[n]. Kyrkan vänder sig inåt berget med sin östra gafvel, och ... som ser henne från väster, tycker, att hon vill till berg[et], hvaraf hon möjligen fått namnet Tillberga. Eller och ... själfva berget haft denna benämning i likhet med andra be[rg] och höjder här på slätten, som hafva något ord framför berg i sina namn, såsom förhållandet är ända från Aberga här i socknen och upp till Lysberga, nu Listberga, i Romfartuna, t. ex. Hällberga, A-berga, Hedens-berga, Till-berga, Lys-berga. De voro måhända de gamles landkänningar, då segelled ... fram här mellan Bocksjön och Frövisjön i Skultuna. Namnen på åtskilliga hemman, som ligga här, såsom Gesala (af ...) Skarpre-bro, Näs m. fl., gifva vid handen, att vattnet öfver täckt denna låga trakt. Till och med nu för tiden behöfs just ej så ymnigt regn, för att ängarne höst och vår omkr[ing] Ås-ån här i trakten likna en sjö.

122. Dessa tvänne fruar, Margareta Nilsdotter till Holm och Ur[sula] Nilsdotter till Rebro, voro af ätten Hästhufvud och systr[ar]. Deras broder hette Otto Nilsson (Hästhufvud) och var lag[man och] domare i Dalarne. Rebro är nu ett mant. frälse men ... fordom varit en stor gård, hvarest tecken till grundvalar efter många hus synas. Denna gård har ägts af höfvidsmannen ... Wästerås Måns Jönsson, som i kon. Kristian Tyranns tid blef oskyldigt afrättad 1520. I kyrkans minnesbok anföres ... märkvärdig berättelse om en löjtnant vid kavalleriet ... Olsson Färling, som 1660 bott på Nibble här i socknen. Be[rättelsen] anföres här ordagrannt. »År 1664 den 17 October blef Lieu[te]nant Färling här i Församlingen död och kom icke sedan ... så snart begrafwas, utan stod lik i 6 weckor ongefär til ... sta Söndagen i Adwentet: Tå (då) skulle han med Likproc[ession] (prosession) begrafwas. Lördagen förut enär ringarena ... gräfwarena, sedan de kommit ifrån Kyrkan, såto och tra[kte]rade sig, litet förr än solen gick neder, skulle torp-hustr[un] Kristin bära in en wed famn i salen, där Lieutenanten låg ... Förr än hon kom in, satt han uppe i Lik-kistan, och när ...

kom in med wedfamnen, sade han til henne: Hustru Kristin gif mig mina böxor och tåfflor, hwarvid hon föll dånande af häpenhet neder med wedfamnen. Gåssen Olof Larsson, som då tjente hos honom, sprang til henne, undrade hwad henne felade, efter hon låg lika som död på gålfwet. Då han kom in i salen, sade Lieutnanten til honom, Gif mig Olle mina böxor och tåfflor. Han bäfvandes och häpen kom in med hans swarta sammetsböxor, och i det samma reste Lieutenanten sig up utur Lik-kistan, då kälen och mycket swett och blod hade runnit af honom, säjande: Hwad är det jag ligger här? Lieutenants Far, swarade Olof, I hafwen legat lik. Åh intet, swarade Lieutenanten, Du säger intet sant. Tå wände han sig om och såg på sig, säjande: Jag undrar, om det är sant. Därpå ledde de honom i andra stufwan, der likgräfvare och ringarena tracterades, hwilke, när de åter sågo honom nu lefwande, blefwo alle fulle af förskräckelse. Lieutenanten bad dem intet rädas för honom, utan han tog på sig klädren och sade både til gåssen Olof, såsom ock til drängen Per Olsson, hwilken äfwen då tjente hos honom, således: Emedan Gud har gifwit mig igen min siäl, så faren åstad och säjen dem alla återbud, som budne äro til mit grafől: Komma de alle, som äro budne, wilja de hafwa något til bästa. Därpå redo de åstad til Balunda, Romfärtuna och Iresta socknar hela natten, och sade dem återbud, som woro budne, som han hade befalt; ty dagen derpå, som war första Adwents Söndagen, skulle han begrafwas. Sedan har Färling, hwilken warit en ganska swår och sträng man, ändrat sit lefwerne, och hwar dag twänne gångor på sina bara knän bedit på jorden wid en sten, som står på Råcksta wägen wid Nible grinden.» Han lefde sedan till d. 2 febr. 1666, då han dog, hvilket kan ses af hans likfana, som förr hängde här i kyrkan men nedföll 1734 och nu förvaras i kyrkskåpet. På fanan läses: Kongl. Maj:ts Tro-Tjenare och Lieutenant öfver Wästmanlands Cavallerie, den Ehreborne och Manhaftige ISRAEL OLOFSSON FÄRLING är född år 1587 den 8 Aug. och afsomnade den 2 Februarii år 1666. GUD förläne honom en frögdefull uppståndelse. — Den ofvannämnde Olof Larsson, hvilken som gosse tjänade hos Färling, lefde ännu år 1737, då han var socknens kyrkvaktare och har en gång på Nibble i mångas närvaro intygat sanningsenligheten af ofvanbeskrifna händelse. Gamle män, som lefde då händelsen med Färling inträffade, hafva äfven bekräftat det samma, så att ingen må betvifla, att den icke är fullkomligt sann. Folket kallade då Färlingen Nibble Skrubben, emedan han efter den besynnerliga händelsen brukat ringa umgänge med andra, lefvat mest för sig själf, gått omkring husen därhemma och läst, hvarför också Nibble kallades Skrubb-Nibble, så länge han bodde där. Otvifvelaktigt lär i denna församling i alla tider funnits noggranna och intresserade pastorer, ty man finner i nämnda bok en hel hop märkvärdiga händelser m. m. upptecknade, kommande tider

till kännedom. Bland annat talas där mycket om en b[...] Tillbergaby, hvarest det ett helt år hela nätterna intill ljus[...] dag hörts «mätas och skakas sädestunna.» Sist varande. [...] Herren afsomnade pastorn, magister Petrus Borg, hörde man ofta berätta denna händelse mycket omständligt, så att den hvarken är någon dikt, eller något svek ligger därunder. Likaså står där antecknadt att en fru på en gång födt elfva barn. (Se nästa not.). Om Färlings död kan läsas i past. O. Til[...] ber. om dödsteckens ovisshet.

123. Härom står i nämnda minnesbok följande antecknadt:

»Fordom skal Skarprebro hafwa lydt til Tilbärga, hwilket mägta troendes är, aldenstund Skarprebro ligger i samma gärde-lag och innom samma hägnad med Kyrkebyn här i Tilbärga. (Se ofvan.) Widare berättas, at den ena Systern, som äldst war, bodde i Skarprebro och den andra Systern (båda woro af Knapesläckte) eller den yngre bodde i Rebro: Den äldre wille icke begifwa sig med någon man, förr än hon war kommen utur barnsbörd: (D. v. s. ej gifta sig förr än hon var så gammal att . . .) Den yngre tog sig man. Hwilkens Man upphöf sin hustru utöfwer eller framför sin hustrus Syster och wille, at den äldre Systern, efter hon war ogift, skulle i Kyrkan stå nedan om sin Syster, den yngre, som gift war. För samma osämjas skul begick den äldre Systern med Domprowesten (domprosten), som var Pastor i Hoboo, at han tog Skarprebro ifrån Tilbärga och under Hoboo, derunder det ock sedan blifwit är in i denna dag. Emedlertid då denna äldre Syster, boendes i Skarprebro, förmådde sig nu icke mera för ålders skul kunna föda barn, tog sig man, aflade med honom likwäl och födde barn Ellofwa i ena börd. Hwilket när så skedde, och tå lång war at sända efter Domprowesten i Westerås, måste hon låta til Pastoren här i Tilbärga, at han blef hennes Skrifte-Fader, Fadder och Döpefader til desse 11 barn, som lågo alla på et Skinkefat (stekfat) och fingo Dop och Christendom. Och [...] gaf samma qwinna Pastori här i Tilbärga i Gudsgåfwo-gift samma jord Prästebordet till ewärdelig egendom. Brefwet härom war tillstädes i Domini (Herr) Laurentii Mathiæ tid, som hans barn wittna, af hvilka ännu somliga lefwa.» Salunda ser man, att det var sannt Laurentius Mathiæ lefde och var pastor här i Tillberga 1569, då originalbrefvet om Gudsgåfvogiftet funnits kvar. 1612 hölls en syn mellan Skarprebro i Hoboo och Tillbergaby (prästgården ligger i denna by i, som det heter, vad och får med grannarne). Då miste pastor Gudsgåfvogiftet, men efter vidare undersökning och genom underlagmans dom 1624 återkom åkern till prästbolet.

124. De mena, att den blifvit i den katolska tiden byggd af munkar som bott här. Men då bäcken, hvilken rinner på södra sidan, börjat komma henne allt för nära, så att dess vatten hotade skära bort jorden omkring och själfva grunden under henne, så skola dessa besvurit bäcken, att icke göra detta och s[...]

gifvit kyrkan namnet Skäricke eller Skär icke. I sådana dunkla och orimliga berättelser ligger ändå ofta spår af sanningen; dock icke i denna. Klart är, och ingen, som sett henne, torde förneka, att kyrkan är urgammal. Hennes säregna stil röjer tydligen hennes ålder, ty i senare tider byggdes kyrkorna mer bekväma och mera lämpade för sitt ändamål. Den gissningen torde tillåtas, att hennes namn Skärke är sammansatt af det gammalsvenska ordet skära eller skiras, som betyder döpa, hvaraf en af k. Yngvars söner, förut nämnd, kallades Skira eller den döpte, emedan han antagit kristna läran. Och då döpelseakten här i Svea rike i början förrättades vid åar, sjöar eller källor (hvaraf ordet funt, fons = källa i vårt nutida språk anses komma', så har ju här kunnat vara ett dopställe och kyrkan, sedan den blifvit uppbyggd, erhållit namnet af skär = döpa och kirkia = kyrka, som sedan sammandragits till ett ord Skärka, (Skerike) Skärke. Våra hedniska förfäders afgudatempel kallades ock Skur, Skiör. Dylikt ord torde ock kunna vara ursprunget till kyrkans namn. Bägge antagandena åsyfta emellertid det samma; att bevisa kyrkans höga ålder. På hennes östra gafvelmur synes ett kors. Med dylika och på sätt som här plägade de första kristna kyrkor, som byggdes, prydas.

125. Det enda, som nu kan af dessa munkverser tydligt läsas, är följande:

Annis Millenis Quadringentisque Vicenis:
Nec Non Septenis licet non m — — — plenis;
Hæ sunt tutæ te studines & — — — — ute
Quæ post s-annorum procellæ — — — um
Templi struma test — — — hæc valva
Est consumata — - — beata:
Ponti — — as — us Mathias:
Templi curatus patet hic labor ejus amatus:
Sit pariter sana bene plebs hæc parochiana;
Auxilio cujus constructio prevalet hujus.

126. Kontrakt om urets förfärdigande uppgjordes af herr gen.-major Creimers med urmakaren mäst. Joh. Zimmerman från Stockholm den 19 febr. 1694. Han fick i ett för allt 800 dal. kopparmynt, undantagandes urtaflorna, som betalades särskildt. Socknen skulle prestera några dagsverken för urets uppsättande i tornet. — Creimers var född d. 14 nov. 1614. Var öfverste för Västm:s regemente, bodde på Ansta här i socknen och dog 11 maj 1699. Hans vapensköld hänger under tornmuren i kyrkan, där han är begrafven.

127. Författaren till beskrifningen om Stångebro slag anför denna historia såsom fullkomligt sann och viss. Benranglet lär upprepade gånger blifvit nedgräfdt i jorden men efter ett dygns förlopp har det åter kommit upp. Om det lades under alla benen i benkammaren, så låg det dock snart nog åter ofvanpå dem. Detta är något underligt, som med förvåning ännu om-

talas af somliga i socknen. Säkert är, att detta namnkunniga benrangel funnits här, ty det kunna många ännu lefvande personer intyga, men att det, om det så många gånger och så säkert blifvit nedgräfdt och undangömdt, som berättelsen vill låta påskina, återigen kommit upp af sig själf, det torde tillåtas en att förneka. Man får aldrig annat svar på sina trifländ frågor härom af de gamle män, som skulle kunna upplysa något i denna sak än detta: «Dom säja så.» Den mest gängse berättelsen om detta ohyggliga benrangel är denna: I Ås by här i socknen har bott en förmögen men gudlös bonde, som vid inträffad hungersnöd blandat kalk i det mjöl, som han dyrt sålt åt de nödlidande, hvaraf de blifvit sjuka och aflidit. Folket gaf honom öknamnet Fräs(n) i Ås. «När han», så berättas det, «stampat med foten på golfvet i sin stufwa, då rurkade hela Ås by.» Ehuru han, trots sitt gudlösa skinnert undgick människors straff, lär han dock, sedan han blef död och begrafven här på kyrkogården, icke undsluppit ett annat utan aldrig kunnat ligga stilla i jorden, utan hans döda kropp, ehuru flerfaldiga gånger nedgräfd i jorden eller lagd under hela benhögen i benkammaren, efter ett dygns förlopp åter kommit ofvan jord. Han hade ock tvänne bröder, som också gjort sig beryktade. Den ena bodde i Pasta och den andra i Gryta, Hubbo. De voro icke heller af bästa slaget. — Det är nog sant, att detta benrangel med röda strumpan på ena foten blifvit för många nyfikna människor visadt här på kyrkogården. Den rättfärdige Guden har ju, om det så behagat honom, väl kunnat låta denna döda kropp sakna grafvens ro. andra okristliga ockrare till hälsosam varning och eftertanke, ehuru de visserligen hafva Moses och profeterna, som de böra höra och därigenom bättra sig, om också icke någon af de döda kommer till dem. Orsaker kunna väl angifvas, hvarför icke alla döda kroppar ruttna lika snart, utan en del blifva hårda, såsom t. ex. i Ansta grafven här i kyrkan. Då hon rensades voro somliga lik alldeles oförändrade, ehuru de längt förut voro begrafne än andra, som voro totalt förmultnade. De förre voro dock så gamla, att ingen visste, hvilka de i lifstiden varit. Månne orsaken härtill just kunde vara den store Gudens straff för den enas gudlösa vandel i lifvet, emedan kroppen ej som de andras multnat? När en människokropp, innan förruttnelsen angripit alla dess delar, tages upp ur jorden och blir liggande i måttligt varm luft, så torkar och hårdnar han ju. Åsbyn, hvarest Fräsen bodde, har sitt grafställe vid kyrkodörren. Såsom rik man har han alldeles säkert blifvit begrafven där, men såsom känd för sin gudlöshet kan han utan förskoning hafva blifvit uppkastad och lagd i benkammaren, så snart någon person med bättre rykte i byalaget blifvit död. Som detta af vederbörande ej observerats, förrän benranglet genom den varma luftens inverkan blifvit skrumpet och torrt, har det fått ligga där, emedan benkammaren är belägen på ett berg, och ingen velat bära det dit, hvarest det

kunnat få jord igen. Ingen kan säkert påstå, att, när benranglet lades i benkammaren, det lades längst ned på bottnen under de andra benen, såsom det heter i berättelsen. Och låt vara att så någon gång skett, så har det dock aldrig kommit upp af sig själft, utan med tillhjälp af lefvande människor, som för drickspenningar af nyfikna åskådare lagt det ofvanpå de andra benen, ty på nu aflidne pastor Berglinds åtgörande blef benranglet nedgräfdt i jorden och har sedan alldeles säkert varit osynligt.

128. Den främsta ljuskronan i koret är skänkt af öfverste Granatenfeldts arfvingar. En ljuskrona af Jöns Larsson och Catharina Widrichsdotter 1651. En af kapt. Jöns L. Ekequist från Fränsta och hans fru Brita Örling 1650. En 1717 af länsm. Petter Fridzbärg från Gunsta. En af Per Hansson.

129. Där hänger ett vackert epitaphium öfver öfvercer.-mäst. herr Joh. Gabriel Sparfvenfeldts fru Antonetta Hildebrand. Därpå läses:

D. O. M. S.

Memoriæ. Ac. Honori. Perennaturo. Nobilis. Et. Generosæ. Dominæ. D. ANTONETTÆ. SOPHIÆ. HILDEBRAND. Patriciis. Hildebrandorum. &. Von. Kwitten. Brunsvicensium Nec. Non. Antiquitate. Generis. Ac. Morum. Conspicuis. Amyanorum. Ambiano, Aquisgranensium. Von. Köhllen. Anshelmiorum. Hartsiorum. Ducis. Sylvanorum. Et. Harlemensium. Familiis. Oriundæ. Singularibus. Formosi. Corporis. Pariter. Et. Cœlestis. Animi. Dotibus. Illustris. Velut. In. Summum. Sui. Sexus. Virtutum. Atque. Omnis. Decori. Exemplum. Et. Speculum. Formatæ. Vera. In. Deum. Pietate. Facili. In. Proximum, Caritate. Candore. In. Quoscunque. Incorrupto. Amore. Item. Tenerrimo. Fide. Conjugali. Intemerata. Obsequio. In. Maritum. Flagranti. Si. Quæunquam. Spectata. Laudatæ. Conjugum. Decoris. Æterni. Decus. Feliciter. Fœcundæ. Matris Verbo. Matronæ. Omni. Elogio. Dignæ. Immo. Omni. Majoris. Quæ. Sicut. Per. Omnem. Vitam. Consumatæ. Pietatis. Ita. Sub. Finem. Vitæ. Constantissimi. Ex. Hac. Mortalitate. Transitus. Singulare. Exemplum. Præbuit. Quam. Viribus. Non. Mente. Fracta. Non. Nisi. Supera. Cogitans. Ac. Humana. Omnia. Infra. Hominem. Rata. Sanctissimam. Animam. Cœlo. Tranquille. &. Placide. Redderet. Relicto. Ingenti. Supra. Quam. Dici. Potest. Sui. Desiderio. Amore. Et. Admiratione. Superstitibus. Mœrentibus. Marito. Liberis. Octo. Propinquis. Bonis. A. Deo. Cunctis. Qui. Hoc. Uno. Omnes. Sese. Cæsos. Dolent. Quod. Festinato. Nimium. Discessu. Tot. Ulterioris. Consortii. Spes. Tot. vota. Tam. Præmature. Præciderit. Natæ. A:o 1675. d. 10 Febr. Nuptæ. 1695. d. 26. Martii. Denatæ. 1704. d. 29. April. Æternæ. Laudis. Promeritum. Hocce. Monimentum. Ceu. Extremum. Tenerrimi. Quo. Vivam. Complexus. Est. Et. Mortuam. Deflet. Amoris. Pietatisque. Documentum. Quo. Optimam. Dulcissimae. Vitaque. Dignissimam. Conjugem. Immortalitati. Ut. Po-

teret. Propius. Consecraret. Eandemque. Super. Æthera. Evectum. Sibi. Suisque. Restitueret.. Inter. Planctus. Suspiria. Singultus. Posuit. Conjux, Quin. Olim Eheu. Conjux. JOHANNES GABRIEL SPARWENFELDT. Sacræ. Regiæ. Majestati. A. Ceremoniis. Legatorum. Publicis. Primarius. Unius. Ut. Olim. Cordis. Dimidia. Pars. Felix. Concors. Et. Puri. Thalami. Consors. Sic. Nunc. Eheu. Altera. Dimidia. Ac. Nobiliori. Parte. Amissa. Infelix. Tantum. Non. Exsors. Ac. Pristini. Solaminis. Exsors. Adeoque. Sibi. Ipsi. Ægre. Et. Vix. Superstes. Heu. Incomparabilis. Boni Vix. Ferenda. Jactura. O. Fatum. O. Dolor. Quin. Tua. O. Animula. Conjunctissima. Delicium. Quondam. Nunc. Desiderium. Nostrum. Unicum. Perpetuum. Fruere. Inter. Cœlestes. Gaudiis. Tuis. Dum. Nos. Moeremus. Moerebimus. Autem. Dum. Iterum. O. utinam. Cito Jungemur.

Tu. Vero. Viator.

Qui. Exemplar. Virtutis. An. Virtutem. Ipsam. Heic. Conditam Suspicis. Tantos. Reverenter. Habe. Manes. Moerentibus. Complange. Collacryma. Si. Bonus. Si Pius. Es. Vive. Similiter. Ut. Similiter. Moriare. Disce. Omnia Mors rapit præter amorem. quoniam fortis est ut mors Amor.

Cant. Cantic. C. VIII. 6. v.

Här under läsas följande svenska verser:

Eho tu äst, som här tig ställer at begrunda
Hwad dyrbar öfwer-räst, hwad kär och kostbar skatt
Jag med så mången tår har i förwaring satt,
Stå qwar, tu skalt rätt nu få wetat någorlunda.

Min genom sorgsna siäl, som känner ingen lisa,
När hon i tankar ej är stadd wid denna graf,
Har, ack! GUD tröste mig, dock ingen tröst däraf,
När jag min hjertans sorg på något sätt får wisa.

Men hwartil gagnar mig, fast hela werlden wiste,
Hwad owärderlig skatt jag i min maka ått,
När min lycksalighet ej längre gränser fått,
Och jag vid hennes död all lust at lefwa miste?

Så at jag från mig sjelf af idel ängslan drifwen,
I tankar mången gång mig söker lyfta dit,
Der min utwalda vän i helig kläder hwit
Med himmelsk härlighet bland Änglar står omgifven.

Til dess jag warse blir, at mina matta wingar,
Dit min åstundan står, omöjligt hinna opp;
Men sätta mig här ne'r, hwar hennes döda kropp
Sig til förödelsen bland stoft och aska kringar.

Si så förnötas mig, så ömsas mina dagar:
Min wandringsman förlåt, om du det ros ser glömt,

Som hennes dygd förtjent: Mitt hjerta är för ömt
Och ditt för hårdt, om du mitt öde ej beklagar.

Genes. 35 C. 20 v.

Collocavit Jakob Monimentum super Sepulcrum Rachel.
Humani Lenimentum Mœroris.
Augustin: de consolat: mortuor.

På en vapensköld i grafkoret läses:

Kongl. Maj:ts Tro man och Öfwerste Wälb. JOH. SPARFWENFELDT til Åbylund och Ransta, född 1618 uti Oct. Månad, död den år 16 . GUD förläne honom en frögdefull upståndelse med alla Christtrogna på den yttersta dagen.

130. Utefter hela sandåsen, som sträcker sig förbi byn, visas ännu små i jorden såsom en gata lagda stenar ända från det ställe, där Margareta först blef slagen och till platsen, där hon dog, betecknande den väg hon flytt, och på hvilken hennes blod runnit. Kläderna, som hon haft på sig (en hvit yllekjol och ett randigt lifstycke), förvarades länge i kyrkan. Grafstenen låg förr på kyrkogården, men, på det han icke skulle af nyfikna människors tramp alldeles utslitas, flyttades den för några år sedan in i kyrkan, där den nu ligger.

131. Främst i koret läses på en grafsten. PETRUS de Ighlistum Legifer Westmanniæ est hic sepultus Anno Domini MCCCXX, cujus anima requiescat in pace: Amen. En i sakristigolfvet: Venerabilis Vir. D. OLAUS ARBORELIUS XIII annorum fidelissimus V. D. Prœconio Optime de hac Ecclesia meritus & SUSANNA PETRI Filia, ut Conjux Svavissima, ita omnibus Virt. Matronalibus decorata, hic requiescunt. Qui Arbogiæ 1641 natus. 1682 Pastoratum hunc suscepturus vitam clausit honestissimam. Hœc Salæ nata 1650; 1669 nupta. IX liberis est enixa Petrum, Johannem, Annam, Catharinam, Olavum, Petrum, Susannam & Petrum Posthumum. (Denna kyrkoh. Arbor. hustru Susanna Peders-dotter gaf 1691 till kyrkan den stora silfverkannan, som hör till kyrkskruden).

På stora gången, strax ofvanför Margaretas grafsten läses på en välhuggen sten: Anno Dom. MDXVI Dominica octava post omnium Sanctorum diem est hic sepultus venerabilis Dominus JOHANNES LAURENTII curatus in Romfärtuna, cujus anima requiescat in pace.

På grafstenen intill: Insp. Claes Brun och dess käraste Maka Brigitta Aulewillia år 1738.

Vidare: NILS ANDERSSON SWENSKE, SIGRID PERS Dotter, 1632. (Hans son. ryttmästare, jämte tvenne hans hustrur äro ock begrafna under denna sten. De hafva alla under sin lifstid gifvit mycket, såsom mässhakar, altarkläden etc., till kyrkan). På stenen står ock: Anno 1625 afsomnade KRISTINA NILS Dotter den 27 juni. Afsomnade ANNA NILS Dotter, år 1626.

Vidare: Här under ligger begrafven fordom Erlig acktad och Wälförståndig MATTS THOMESSON uti Igelstad, som afsomnade den 18 Febr. år 1670, samt och hans k. Hustru, Dygdesamma Matrona Hustru MALIN ERICHS Dotter, som afsomnade den M. T. S. M. E. D. år 1670.

På en sten under tornet i gen. major Creimers graf står årtalet 1699.

132. Målningen af läktare och bänkar i kyrkan, som skedde 1695, kostade inalles 300 daler kopparmynt.

133. Han vardt kommendant i Norrköping d. 3 apr. 1644, jämte det han då var major och kommend. på Johansburg i Östergötl. Adlad d. 23 apr. 1650 med namnet Granatenfeldt, då han var öfverstelöjtnant, sedermera öfverste för Wästm. inf.-regemente.

134. Namnet anses vara sammansatt af tuna och namnet på en berömd sköldman eller »skiöldnamninge».

135. Denna pest, som skördade så ofantligt många offer, kom hit från Bergen i Norge, dit den kommit med ett köpmansskepp från England, började hösten 1349 och varade öfver år 1350. I London lär i ensamt cistercienser munkarnes kyrkogård 1349 begrafvits öfver 50,000 personer. Endast 14 pers. lära i den staden undgått att blifva angripna af pesten. Munkarne gjorde ett »Chrono Distichon» öfver den, så lyd.:

Rostrum, Tre Worstrum, Sped Longum, hinc Mala pestis,
det betydde årtalet
M CCC L

136. Det var under Kon. Erik XIII:s af Pommern reger. Om k. Karl Knutssons se Sv. his.

137. Ridd. Erik Puke var jämte Karl Knutsson och Engelbrekt år 1435 på förslag till «fältmarskalk». De flesta rösterna föllo på Karl, hvarför mellan Puke och honom samt deras anhängare uppstodo många stridigheter både i Stockholm och annorstädes.

138. Att en kyrka, förr än den nuvarande år 1464 blef byggd, här funnits, kan slutas däraf, att socknen red. år 1288 omtalas i ett bytesbref, som bisk. Peder Elofsson i W:s nämnda år ut gifvit på Färingön, ang. Frösslunda och Hasslebäcks hemman här i socknen. Den gamla kyrkan har antingen stått på samma plats som den nya, men blifvit i grund nedrifven, ty ingen gråsten finnes i den nuv. kyrkans murar, såsom alltid är fallet med de gamla, eller ock varit belägen på annat ställe (i socknen), som nu är okändt. Namnet Haraker anses komma af Herråker eller Haraldsåker. Herråker = en herres åker el. egendom. Frösslunda är en gammal gård; Humlesta af humle, höfding m. m., kan gifva något stöd åt detta antagande. Namnet Haraldsåker skulle uppkommit därig., att en kon. Harald här vid kyrkan blifvit dödad i ett fältslag. Alltsammans är bara gissningar.

139. Jöns Olson i Redabro, väpnare och häradsh. i Norrbo härad, gaf år 1508 detta Karsbo till Harakers kyrka med »skog, fiskewatn, wärka i gårda, kattista läge, åkren, änglande, med alla ägor, som det warit af ålder i sin och sine Föräldrars wärjo af hedenhös och urminnes häfd, til Gudstjenst för sig, sin hustru och bägges deras Föräldrar til ewig tid». (Norrbo domb. 1620).

140. Sådana offerställen, som mäst påträffas på höjder och kullar, äro merendels belagda med stenar från öster till väster. Inom denna stensättn. förrättades själfva offren.

141. Prästgårdarnes i fögderiet hemmantal äro icke medräknade i jordeboken. De utgöra tillsammans 9 $^{24}/_{32}$ mant. krono.

142. Man må minnas att prästgårdarne icke äro medräknade i socknarnes hemmantal.

143. Aros kommer af det gammalsvenska aa = å, i genitivus ar, och os = utlopp. Här löper en å ut i Mälaren.

144. Det säges, att en jungfru, som bott på Frösåker här i socknen, uppfört kyrkan och sedan kallat henne sitt kära bo, hvaraf sedan ordet Kärrbo uppkommit. Men det stämmer ej öfverens med socknens gamla, rätta namn Käfwerbo och Kärnebo. Nog kunde man hitta på bättre skäl och orsaker till socknens »denomination» (benämning), men det vore ej annat, än »multiplicare entia præter necessitatem», som man säger.

145. Hert. Johans mor, Gunilla Bjelke, förm. med Joh. III i W:s d. 21 febr. 1585. Hert. föddes på Uppsala slott $^{18}/_{4}$ 1592, död på Wadstena slott $^{5}/_{3}$ 1618.

146. Claes Bjelke lefde ännu men vistades sedan 1600 utomlands; fick Gust. II Adolfs tillstånd att återvända $^{26}/_{8}$ 1616, död 1623, begrafven i Åkers kyrka, 1 $^{1}/_{4}$ mil från Uppsala.

147. Landsh. G. Cruus tillbytte sig $^{1}/_{4}$ Norrtorp d. $^{10}/_{5}$ 1663 och lade under Sätesgården. Den tiden hörde både Aggarön och Frösåker till Cruus familjen.

148. Det påstås, att socknen fått sitt namn däraf, att en jungfru badat i lunden. Fordom har här i Badelunda funnits en offerlund och dito källa, hvilken senare, nu ganska liten, ligger nedanför åsen öster om kyrkan. Enligt sägnen har en sjuk fru från främmande land någon gång långt tillbaka i tiden genom begagnande af denna källas vatten återfått sin hälsa, hvarför hon skänkt till Badelunda kyrka den stora klockan, som sedermera lär vara omgjuten tre gånger. Dessa historier böra väl icke så alldeles förkastas. Det kan ju också hända, att socknen fått sitt namn af det gamla keltiska ordet Bad = båt och lugn, lung = stilla, ty socknen sträcker sig ned till Mälaren, och där har ju fordom kunnat vara någon skeppshamn. Badlung skulle sålunda kunna betyda: en stilla och lugn hamn för båtar eller skepp och detta så mycket hellre som stora sjön

ligger utanför med Ridön, där ock varit en större skeppshamn. Barkarö, som ligger på andra sidan viken, har af samma orsak fått sitt namn. Ordet liung = en samling af mycket folk, (Linköping kallades ford. Liongaköping med anledn. af den massa människor, som sammankom vid de gamla landstingen och marknadstiderna) kan ock vara namnets ursprung. Genom socknen har fordom segelled fört ut i Mälaren.

149. Förmodligen gamla kungsgården Näsborg i Kungsåra, ty alla omständigheter synas passa in härpå. Kon. Amund eller Anund hade f. ö. många gårdar, som han anlagt, och de många husbyar, som vi hafva, anses hafva honom till sin grundläggare. Bröt Amund kallades han af brot, braut = väg, rödja, ty han röjde och uppodlade landet, gjorde broar och vägar genom många förut ofarbara orter.

150. Hedin hade ytterligare tvänne bröder; Skira och Hardin. Den sistn. lär aflidit i Östergötl., där hans runsten står i Slaka s:n.

151. Fru Karin Sone-dotter till Snedetomta, som förde Körningevapnet (hon var ridd. och lagm. Knut Stensson Bielkes 3:e husfru) gaf 1495 till W:s domkyrka sin tomt på Kärlingeholmen. Sannolikast synes vara, att Kärlinge sockens kyrka, liks. S:t Nicolai s:ns, haft sin plats i Wästerås stad, eftersom tomt å Kärlingeholmen nämnes, och socknens byar voro belägna strax utanför staden. Kärlingeholmen kan icke gärna vara någon annan än trakten nedanför Lillån mellan Svartån och Mälaren. Någon annan holme finnes ej. Denna åsikt bestyrkes af Nils Thuressons, ridd. och lagm., salubref på den trakten m. m. till Hartika Fromholt, borgare i W:s, 1353. Detta bref finnes i antikvitetsarkivet.

152. Henric Horn till Kankas, Wenden och Hässle blef eft. hemkomsten från utrikes resor hert. Karls «kammarjunker» 1602, 1605 h. Gust. Ad:s och Karl Filips hofmäst., 1607 legat till Nederländerna och 1610 $^{4}/_{4}$ till Danmark, 1611 riksråd, 1612 marskalk, 1613 $^{8}/_{6}$ kommissarie vid fredsunderh. med Ryssland och «de Nougårdska ständerna», 1616 $^{11}/_{5}$ andra gången kommissarie vid fredsunderh. med Ryssland, 1618 $^{9}/_{3}$ lagman i Norrland och Lappmarken, strax därefter i södra Finland. Född 1578. död d. $^{20}/_{5}$ 1618.

153. Här rinner mig i minnet, hvad Messenius säger i sin Scond. Ill. om en munk i W:s vid namn Stephanus, som någon tid före reformationen eller omkr. 1500, spått, att ett väldigt fältslag skulle komma att stå vid Wästerås, men icke förr än en stor gran uppvuxit i kapellet, där han predikade, och en hvit skata hade bo o. ungar i detta träd. Detta senare, säger M., slog in 1616, men det förra, fältslaget, har, Gudi lof, icke inträffat.

154. En skogstrakt här i häradet, där stora landsvägen stryker fram mellan Wästerås o. Köping genom Munktorp, har ännu namnet

Swawingsskogen, detta är lika med Swinskogen. Men, om själfva gården, som David bebodde vid Munktorps kyrka, hetat Swawinge, är okändt och lika så, om Munktorp möjligen hetat så före Davids ankomst. Ordet har, törhända, kommit antingen af det skytiska swi d. ä. sjö eller af svedja, svea, som än i dag säges: sålunda af svija och vik samt inge, som ursprungligen betydde uppodlade marker. Så att Svi-vik-inge, sammandraget Swewinge, skulle kunna betyda: ett uppröjdt eller uppodladt land vid sjöviken. Mälaren skjuter med sin nordvästra del in i landet som en stor vik. Svedvi eller Svevi socken ligger här i häradet ej långt öster om Munktorp. Kanske den socknen, som ensam fått behålla Swewinge-namnet här i häradet, är äldre än de andra socknarne, som bära nya namn.

155. Herr Thomas, som den tiden var kyrkoherde här, bekände på Uppsala möte (1593) att, då legaterna kommo, och han skulle utlämna S:t Davids ben, gick han in i benkammaren vid kyrkan och tog några ben, som han inlade i kistan. Dessa ben förde legaterna med sig ut ur riket, och man har bevisat dem (benen) mycken ära. Detsamma, säger Palmschöld i sina Handsk., har en gammal kyrkvärd här i församl., Erik Arfvedsson, som dog 1677, kunnat intyga, efter hvad han hört af sin fader, Arvid i Wippeby, som, då benen uttogos, var kyrkvärd i församlingen.

156. Ärkeb. Spegel håller före, att det ej blifvit anlagdt af honom förr än 1063. Messenius säger 1030, eller strax efter Davids ankomst till riket, och tror, att klostret varit kluniacenser-ordens, hälst David hört till denna orden. Socknen har i sitt sigill ännu bilderna af S:t Davids kyrka och kloster.

157. Fönstret sitter bredvid den förenämnda S:t Davids graf.

158. Här hafva de gjort mycken affär af S:t David. De hade en stor träbild, som skulle föreställa S:t David och gingo med denne årligen i procession och bevisade den andra ärebetygelser. Båren, hvarpå bilden vid dylika högtidliga tillfällen burits, finnes ännu kvar. I kyrkan lära förvarats tvenne stora folianter, fullskrifna med skildringar af hvarjehanda märkvärdiga händelser. Hade de varit i behåll, så skulle man ur dem kunnat hämta åtskilliga fakta. Det säges, att papperen i dem bortkommit i drottn. Kristinas tid vid ett lån till B. S. och blifvit förda till Rom.

159. Denne Jonas Sigfridi, som nämnes på taflan, var past. här 1593. Det är felaktigt uppgifvet på taflan, att Kol var bisk. i Linköping, ty då var en Laurentius, hvilken krönte kon. Waldemar, bisk. där, och den Kol, som varit bisk. i L., var då redan död, då detta skedde; utan Kol var bisk. i Strängnäs o. tillika konungens kanslär. Felet är förklarligt, ty både Messenius, Joh. Magnus och bisk. Spegel hafva uppgifvit detsamma. Allt det andra tyckes man kunna lita på, ehuru det uppgifvits

af några, att detta slag stått i Gäsene härad, Norunda socken i Wästergötl., där ock en bro med samma namn som denna lär finnas. De gamla här hafva ett och annat att berätta om slaget. Niger, Celsius, Schönström m. fl. bestyrka, att slaget stått här. Efter slaget tillbyggdes W:s domkyrka af Birger Jarl.

160. Drottn. Katarina Stenbock var dotter till kungl. rådet o. ridd. Gustaf Olsson till Torpa och hans husfru Birgitta Lejonhufvud, Erik Abrahamssons dotter, blef förmäld med Gustaf I $^{22}/_{8}$ 1552. Barnlös.

161. Begrofs af kon. Gust. II Adolf d. $^{1}/_{4}$ 1622 i Uppsala i Gustaf I:s graf.

162. Denna sågkvarn är, såsom alla dylika här i fögderiet, införd i kronans jordeböcker utan ränta. Förmodligen äro de redan skattlagde under hemmantalen.

163. Af swia, svedja = bränna, liksom namnet Sverige anses komma däraf, ty Oden, som regerade omkr. år 200 och lär gifvit Sverige namn efter sig kallades Suidur, det är härjare och brännare. Swi betyder (se förut) sjö och wi, vik. Swiwi, Swewi således sjövik. Socknen har fordom sträckt sig öfver hela trakten ned åt Mälaren, där Säby och Kolbäcks socknar nu ligga. De äro säkert yngre än denna socken. Swewinge hette ju fordom hela häradet, och denna socken heter ännu Svedvi, Svevi.

164. Namnet Säby kan härledas af säd eller ock sä, se = sjö.

165. En Ingeborgs källa visas oss äfven här i prästgårdsgärdet vid åbrädden. Den säges hafva upprunnit, där en hustru blifvit mördad af sin man. Detta skall hafva skett, då kyrkan byggdes, och haft till anledning, att bonden, som var hemma i Kvalstad här öster om kyrkan och varit med vid kyrkbyggnaden, en gång väntat på maten, som hustrun skulle bära till honom. Han lär då i vredesmod gått emot samt mött och mördat henne just där, hvarest källan sedan uppsprungit. Då arbetskamraterna vid kyrkbygget beskyllt honom för nämnda brott, har han sagt, att om han vore skyldig, så månde maten, som han hade framför sig, blifva förvandlad i sten. Hvilket ock skett. I kyrkans sakristia förvaras än i dag tvenne stenar, af hvilka den ena är alldeles lik en brödlimpa och den andra en ost, och detta, säges det, har varit den mat bonden haft framför sig, då han uttalade ofvannämnda önskan. Sådana löjliga och orimliga berättelser »äro ofta af gemene man mera trodde än evangelium».

166. Namnet Rytterne kommer af rytter och ö d. v. s. Ryttarnö, som sedermera förändrats till Rytterne liksom Barckarö nu heter Barckare (Barkare). Trakten har varit tilldelad dem, som gjort krigstjänst till häst; häraf namnet. Rekarne härad i Södermanland ligger på andra sidan sjön. Det har ock för-

modligen blifvit så kalladt af redkarlar, som är detsamma som ryttare, (ridkarlar). 1430 kallades socknen Ryttro.

167. De katolska biskoparna hade många dylika befästa säten. Fiholm var ej det enda, som västeråsbiskoparne hade här i höfdingedömet. De ägde Johannesberg, Wästlanda m. fl. Ärkeb. i Uppsala hade Almarstäk, Arnö m. fl. Linköpingsbiskoparne hade Munkeboda m. fl.

168. Bro tyckes komma antingen af braut, brot = bryta, rödja väg, så att socknen fått namnet af uppbruten ödemark, eller ock af bro, som är ett gammalt ord; bryar = vägar är precis detsamma. Broar hafva alldeles säkert varit nödvändiga här öfver strömmen för att komma öfver till och från köpingstrakten, som är en mycket gammal ort. Kanhända bron Julbron, som här leder öfver strömmen, gifvit socknen namnet Bro.

169. Bovallen är gifven till prästbolets förbättring af socknemännen, hvilka den 16 maj 1608 köpte den af en borgare, Sven Hansson, i Köping.

170. Att märka är, att denna hammare förr hade 11 skeppund och 10 lisp. årlig hammarskatt, och Öfre Gisslarbo hammare i Malma, hvilka hammare ock tillhöra Schönstr. arfvingar, 5 skepp. 18 lisp. hammarskatt, Karmansbo h. i Hed, som framdeles omtalas, 6 skp. 12 lisp. h. s., hvilka 3 hamrar alla ligga här i nejden, nära hvarandra vid Hedströmmen, ehuru i 3 olika socknar. Sedan hafva dessa hammarskatter, som tills. utgöra 24 skepp. jämte 6 skepp. för Bäcks ödelagda hammare i Hed, blifvit sammanslagne för dessa 3 verk. Detta gör 30 skepp., så att hvardera af dem har lika mycket, nämligen 10 skepp., att årligen utgöra till kronan.

171. Fellingsbro med Näsby och Ervalla socknar, hvilka ligga väster ut härifrån, hafva fordom hört till Åkerbo härad. Sedan, då de skildes från Wästmanland, när råskillnad uppgicks mellan Örebro- och Wästerås höfdingedömen i drottn. Kristinas tid 1640, kallades de Fellingsbro härad och hafva därefter alltid upptagits i jordeböckerna öfver Nerike.

172. Prästgårdarne äro ej häller i detta fögderi upptagna i jordeböckerna under hemmantal, därför äro de ej häller inräknade i ofvanstående (252 $^1/_2$) tal. De utgöra eljest tills. 8 $^3/_8$ mantal krono.

173. Urban Hierne i Act. Labor. Chym. i vetenskapsakademiens handl. 1744.

174. Förmodligen af Karl och Benning. Benning = en bland berg och sten upptagen, uppbänd mark. Bända = bryta. Bända sten säger man här. Af benning och personnamn hafva många hemman här i orten sina namn; såsom Ombenning, Englikebenning, Olsbenning, Ingolfsbenning, Anders-, Håkans- och

Rabbatsbenning m. fl. Benning af bända, bryta, liksom vändning af vända. Vända någonting.

175. Prästgården är ej medräknad.

176. Därför kallas det *Gamla* Norberg, som gifver tillkänna ortens höga ålder.

177. Afvesta kronobruk, hvarest allt vårt kopparmynt nu för tiden slås, har ett s. k. gårmakeri samt 2 kopparhamrar. Det ligger väl till vid Dalälfven. Bruket liknar alldeles en stad med många hus, alla af trä. I drottn. Kristinas tid (d. 26 okt. 1641) blefvo stadsprivilegier uppsatta för orten och meningen var, att staden, som här var tillärnad, skulle stå under Falu stad jurisdiktion. (F. ligger 7 mil härifrån). Alla dessa planer blefvo aldrig utförda. Kyrkan är vacker. Den anlades af en wallon, Marcus Kock, som i drottn. Kristinas tid kom hit till verket. Sedan fullbordades den af myntmästaren här, Isac Kock, som blef adlad Cronström. Då skildes bruket från Grytnäs församl., tillsammans med hvilken det dock utgör ett pastorat. Bruket anlades i kon. Gust. II Adolfs tid af Silentz, en holländare, och fullbordades af Marcus Kock. Myntverket hitflyttades från Säter år 1639.

178. Namnet låter förmoda, att utlagorna af denna ort till öfverheten fordom utgjordes af skinnvaror liksom andra orter ibland gåfvo skatten till konungen i säd och boskap. I västgötalagen, tingm. bl. 1 fl. står: »lagmader äger landsskyld af Mo härad fem tjog nöt hwart fjerde år». En trakt omkr. Baggå bruk i Skinnskattebergs s:n kallas än i dag Baggemarken. Bagge = gumse, får.

179. Se not. 170.

180. Se not. 170.

181. Hvad allmogen här omkring skulle betala till knekten ses af kungl. förordn. 27 maj 1685.

182. I gamla handlingar kallas detta härad Timbertuna härad, sedan Timtuna, hvarefter S skrifvits i st. f. T. På gammalskytiska är Timber lika med kämpe, hjälte, stridsman m. m. Timbrer kallades ett folk i Skytien, från hvilket en stor utflyttning skett år 100 f. Kr. I Simtuna socken här i häradet hafva åtskilliga byar namn, som påminna om att orten varit kämpars och hjältars hemvist, sås., Hjälteberga, Karlby m. fl.

183. Grafskriften, förf. af prof. Johan Columbus, lyder sålunda:
In obitum plurimi Reverendi, Clarissimi, Laudatissimique Senioris Domini DANIELIS BUSCHOVII, Ecclesiæ Dei in Kumbla Pastoris Vigilantissimi de Patria Nostra Christique in ea Ovibus Optime & Pulcherime meriti, nunc inter cœlites viventis. Nat. A:o 1599 d. 25 Augusti: Denatus A:o 1677 d. 11 Julii.

Elegidion Extemporaneum.

Tu quoque nos abieris, Senior Reverende, relinqvis;
Nec datur ad vultus amplius ire Tuos:
Ille, Tuis patrem qvi Te digressus ademit,
In lacrymas aperit flumina larga novas.
Dura dies eqvidem vario discrimine mæstos
Non sinit alloqvium nos recreare Tuum.
Volvimur ambigui: Certamina tetrica crescunt;
Et nimias vires fax furialis habet.
Asseriut patriam cum virtus vindice ferro,
Lernæo rabies promtior angue redit.
Quæ relevent fessos, Tua nunc solamina desunt;
Osqve pium rigidæ vulnere mortis hebet.
Tu Tamen, O felix, quem jam neque talia turbant
Nec premit alterius pars quotacumque mali,
Patria florebat rebus quam lœta secundis.
Tempora per vitæ, Vir Venerande Tua!
Hanc cæli docuisse vias, cultumque supremi
Numinis haud uno laus Tibi magna loco.
Dulcis ubique lepos & suadæ blanda potestas;
Quiqve animos valide duceret ardor erat.
Qvin etjam bello (ne sola voce juvares)
Exstabant animi pignora fida Tui.
Cum res exigeret simul imperiumque bonorum,
Arma sacerdoti sunt Tibi sumpta manu.
Teque habuere Ducem bis centum lecta virorum
Robora: Dalekarlis contigit hocce decus
Hæc Idren, Herdenque manus Sernamque subegit,
Quæ tria nunc patriæ sunt loca juncta Tuæ.
Plura piæ mentis quæ Tu documenta dedisti,
In numen, Patriam, Christicolamque gregem.
Non licet hoc nimium properante dicere versu:
Fama sed hæc melius non moritura canet.
Nunc, Senior Venerande vale! dulcissima semper
Pectoribus nostris vivet imago Tua;
Vivet amor: donec Tibi nos coœlestia jungent
Gaudia, cunctipotens quæ dat habendæ suiis.
Illis armisonas Pax finiet aurea turbas,
Principiumque boni metaque Summa DEUS.

Qvod potuit
hoc Viri insignis Piæ memoriæ sacravis
JOHANNES COLUMBUS.
Poes. Prof. Ups.

Då bönderna valde Daniel B. till sin anförare på tåget till Särna, yttrade de: »Få vi vårom Daniel med oss, så fara vi glada åstad.»

Sådana runstenar finnas inlagda i åtskilliga gamla kyrkors murar, såsom i Gamla Uppsala kyrka, vid ingången till hennes äldre del; i själfva dörren ligger en runsten till tröskelsten,

likaså i Medåkers, sås., förut är anm.; i Österunda kyrkdörr, i Waksala kyrka en till tröskel- (trapp-) sten i norra vapenhus-dörren, en i det andra vapenhuset, en i västra kyrkmuren, en i norra kyrkmuren vid sakristian och 3 i kyrkogårdsmuren. I Danmarks kyrkdörr ligger också en runsten inom vapenhuset, och i många flere kyrkor träffas sådana inlagda i murarne.

186. Bengt Minnisköld var gift andra gången med den fagra fru Sigrid. Deras dotter, Ingeborg Minnissköld, blef gift med riddaren lagmannen »öfver Uppländerna», kon. Birgers råd Birger Pettersson Brahe, som dog 1327. Dessa sistnämndas dotter är den i historien för sin helighet så namnkunniga S. Birgitta (den heliga Birgitta), gift med k. Magnus råd, nerikeslagmannen Ulf Gudmarsson (Hjorthufvud). Hon blef den första abbedissan i Wadstena kloster, där hon dog 1374.

187. År 1330 kallas Knut Jonsson Blå »drots i Sverige». Han var sonson till den myndige jarlen Ivar (Joar) Blå, som med anledning af k. Waldemars konungaval 1250, blifvit så namnkunnig. Herr Ivar bodde på Gröneborg, en holme i Mälaren, belägen $^1/_2$ mil från Enköping.

188. Magnus Gisslarsson var en bland de 12 herrar, som kon. Magnus år 1346 tillsatte till konungsnämnd öfver Uppland, hvilken skulle hafva »fulla magt sanning i allom målom utleta, döma och rätta efter lag och upbära Härads rätten af de saker, som der föllo, samt woro tagne i Kongl. wärjo och frid emot all missfyrn i ordom och gjerningom». Han var också en bland de tolf »wärjomän», som underskrefwo den försäkran, som kon. Magnus utgaf till sin son och medregent, kon. Erik Magnusson, i Lund 1358.

189. Har törhända fått namnet efter någon, som hetat Hudding eller Hadding. På en runsten vid Eka i den härifrån icke så aflägset liggande Waksala socken i Uppland nämnes en Hudding, som blifvit öfvervunnen i strid med en Grane, och som enl. Peringschölds beräkning, lefvat strax före Bröt-Amunds eller en yngre Emunds tid omkr. 700. I Svitiod funnos med namnet Hadding två konungar, »som wäster på Wänis ijs stridde emot Olof Gnodar Asmundsson i Gardarike», och hvilkas lefnadstid sammanfaller med den förenämnda Bröt-Amunds.

190. I Uppsala domkyrkas gamla pergamentsbok, Registrum Upsalense, skrifves socknens namn Hwitungi och uppräknas där bland socknarne i »Fjärdhunda»land, men härvid är att märka att det är skrifvet med munkbokstäfver, och munkarne rådbråkade orden på sitt latin kanske därför, att det skulle låta lärdt. Det låter också misstänkt att härleda socknens, ja, hela ortens namn efter personers, ehuru man icke helt och hållet kan förneka trovärdigheten af berättelsen att en Hwit, efter hvilken hon fått sitt namn, uppbyggt kyrkan. Inge är det samma som en uppröjd och uppodlad landsort. Möjligtvis har

en Hwit bott på Skattmansö (som ligger här midt emot på andra sidan sjön och år 1000 varit ett stort herresäte) och såsom varande någon slags öfverhet (öfverherre) här i socknen den tiden, uppbyggt kyrkan, hvarefter socknen sedan fått heta Hvittinge, d. v. s. Hwits uppodlade mark. En ärkeb. i Uppsala på 1300-talet hette Nils Kettilsson Hwit. (Det var han, som, sås. bisk. i W:s, uppbyggde S. Nikolai kyrka). Kanske Hvittinge kyrka byggdes eller invigdes i hans tid och erhållit sitt namn efter honom. De eldar eller vårdkasar, som fordom upptändes på höga berg och åsar såsom tecken åt folket till samling vid fientliga infall, kallades vitar. Platser för sådana voro Tingsberget ofvan Waksala kyrka i Uppl., vid Wålsätra (Wård-) vid Uppsala, vid Wårby nära Stockholm o. s. v., hvarifrån tecken, från den ena till den andra, gåfvos. Kanske dylika vitar eller vårdkasar här varit uppsatta för härneviortens skull, som ligger här nedanför, och där vikingarne förmodligen haft sina tillhåll. Wåla socken, som ligger här ofvanför, har kanske också fått sitt namn af vårda, våla, af samma orsak.

Namnet tyckes komma af atli, al = ädel, hvaraf odalman, frälseman uppkommit, samt tuna = borg, hemvist, så att namnen Altuna och Simtuna då skulle hafva nästan samma betydelse. Våra förfäders tempel kallas ock alb.

Namnet Freijestuna, Frost-tuna torde kunna härledas från guden Frigis eller Freijs namn. Denna gud dyrkade vikingarne såsom sin beskyddare på sina härnads- och sjötåg och kanske denna ort särskildt varit helgad åt denna gud liksom Torstuna åt Tor. Att vikingarne här och i Härnevi haft sina tillhåll är förut bevisadt. Froste, som äfven kallades Fro, dyrkades i hednatiden som vädrens gud. Hult är det samma som Tuna, Frösthult bet. sål. Freijers eller Frostes bygd och borg. — Orten är mycket gammal och, snart sagdt, ingen socken finnes här i nejden, där icke några fornminnen påträffas.

Han hette Jöns, var af ringa härkomst och af oäkta börd, tjänade som stalldräng hos en Knut Andersson i Östanbro här i socknen, där han blef bortkörd ur tjänsten för stöld af 40 marker penningar. Han utgaf sig för att vara den då aflidne riksförest. Sten Sture den äldres son Nils, åstadkom därigenom uppror i Dalarne, som dock (eft. Gust. Wasas krön. $^{12}/_{1}$ 1528) blef dämpadt, begaf sig sed. ut ur riket, blef slutligen dömd till döden af rådet i Rostock.

Såsom framgår af ett kyrkans inventarium af år 1673. Om socknen erhållit sitt namn efter Tor eller efter Tyre som lär hafva varit Tors broder och Odens andre son, känner man ej säkert. Orten är gammal och har många fornminnen. Bynamnen Bålsta (Boll-), Baldursta af Baldur (Balder), Kåresta, af Kåre (hvilka ock lära varit bröder till Tor) och själfva Oggens (Odens) hedersnamn Nickudr, som går igen i bynamnet Nicktuna, gifva dock stöd för ett dylikt antagande.

195. I kyrkoboken nämnas följande kyrkoherdar här i socken ml lan honom och Reno. 1. Ericus 1423. 2. Trotto Engelbert (broder till riksfältherren Engelbrekt, som 1433 dref danskarne ur Wästerås slott, Köpingshus och flere befästa orter). 3. Olaus 4. Jacobus Thuronis af ädel börd och brorson till biskop Lydika (se not 35). Han understödde kraftigt biskopen med dom kyrkobyggnaden i Västerås. Efter Thuronis nämnes Olaus Sigvardi i en synedom år 1481 såsom kyrkoh. här. Kyrkans patroner nämnas i kyrkoboken: Post Deum, Rex & Episcopus Arosiensis.

196. På muren i korét är en stor tafla uppsatt med följande minnesteckning öfver Eric Scultunensis, en af socknens forna kyrkoherdar:

D. T. O. M. S.

Ave. Viator. Et. Qvid. Velim. Paucis. Accipe. Non. Multis. Morabere. Illatus. Est. Sepulcrum. Pedibus. Ab. Hinc. XVI. Qva. Spectas. Occasum Cito. ERICUS. LAURENTII. SCULTUNENSIS. Ad. Cœlestis Doctrinæ. Famam. Vitæ. Sanctimoniam. Et. Gloriam. Prisci. Decorique. Moris. De. Ludo. Et. Templo. Arosiensi. Aula. Schedingiana. Et. Hac. Ecclesia. Vir. Optime. Meritus. Una. Cum. Conjuge. CHRISTINA. OLAI. GRIIS. Singularis. Exempli. Fœmina. Inqve. Deum. Pietate. Maritum. Fine. Prolem. Amore. Matrona. Sui. Sexus. Rarissima. Cum. Qva. Sine. Ulla. Controversia. Sine. Macula. Et. Querela. Vitam. Annorum. XVL. Vixit. Innocuam. Liberosqve. Procreavit. XI. Masculos. VII. Fœminas. IV. Qverum. Jam. Superstites. Filli. IV. Filiæ. Vero. Duæ. Ex. Caussa. Pietatis. Monumentum. Cum. Titulo. H. F. C. Vixit. Is. Annos LX. Obiit. Anno Di. MDCXLVIII. Ipsis. Calend. Decemb. Vixit. Illa. Annos LIV. Obiit. Anno. Di. MDCLXIII. VII. Calend. Februarii.

Epitaphium.

Si tumulos, & busta, & pendentia fornice tecta
Fas sit & e duro marmore secta loqvi.
Eloquar hoc tumulo par nobile membra repostum,
Qvod coluit Sancte fœdera sancta thori,
ERICUS dius preco CHRISTINA decore,
Et matronali quæ probitate fuit;
Hos capit Urna duos una heic atque ossibus ossa
Miscet, & exiguo sespite membra tegit.
Ast animi æterna lætantur cæde receptæ,
Sparsa novus donec Spiritus ossa viset.
Hos titulos tristeisque notas insignia busti
Natorum pietas, qva pote justa dedit.
Sic restant jam pacua illis, sed plurima nobis
Qvos primo fast est tempore velle mori.

Hæc meditare hospes, functisque pretare qvietem;
Nam Te fors eadem Cras subitura manet.

NICOLAUS WOLFF.
Salamontanus in Reg. Acad.
Carol. Londin. Scan. Eloq.
Prof. Publ. & Ord.

197. Sagån är sål. här icke landskapgräns. Det var den 20 april 1552, som Gustaf Wasa »så gunstlingen undte och efterlät» Wäsby, Målby och Kyllösa att förena sig med Sewalla i socknelag, »besynnerligen efter kyrkiopresten i Simtuna hafwer dock en skön sockn och så mycket uppbörd han sig nödtorfteligen och väl med behjelpa kan». Men till Simtuna häradslag skulle de 5 hemmanen fortfarande höra. Nu hör hela socknen till Ytter-Tjurbo härad.

198. Det ser dock ut, som härpå blifvit en ände och den år 1902 aflidne kyrkoherden friherre Carl Adolf Rudbeck skulle blifva Sevalla sockens sista, egna pastor, ty förslag är å bane att förena Sevalla och Tortuna till ett pastorat. (R. a.)

199. Här menas den gamla kyrkan. Den är nedrifven. En ny kyrka, färdig 1820, är uppförd å annan plats i närheten af den gamlas. Den står på grund, som är dels upplåten af kon. Karl Johan d. 21 april 1818 från Bro militieboställe, dels skänkt af Bro byamän, som äfven förärat jord omkring kyrkan till plantering. En del af planteringsmarken är exproprierad från nämnda militieboställe. Exproprier. summan är år 1888 skänkt af, som sagt, antagligen socknens sista, egna kyrkoh. ofvann. frih. Rudbeck.

200. Marmossen är icke längre något kärr utan uppodlad åker. Hör nu till Bro. Halfvardsbo skrifves i drottn. Kristinas bref Halffuardsboo och skänktes på «samtlige församlingens uti Sevalla socken underdåniga ansökan». (R. a.)

201. I originalupplagan står: 1 Prästkv. med — — — och skattar 2 t:r — — — till Wäsby rusthåll. 2 Wäsby kv. med ett par stenar. 3. Herrkv. o. s. v. Här föreligger ett misstag, som nu i W. A:s uppl. rättats. Ännu flere kvarnar hafva funnits i socknen. Vid Bispebo järnmanufakturverk smiddes knipjärn, spik, bultar, bilor, hyfveljärn, yxor, spadar o. s. v. Järnet togs från Norberg. Manufakturerna gingo till Wästerås och därifrån sjöledes till Stockholm. Verket var till större delen nedlagdt i början på 1800-talet. Kvarnen såldes 1877 af A. G. Gefvert till åsänkningsbolaget och raserades.

202. Lämningarne obetydliga. Däremot har Grau ej anmärkt att grafhögar (åtm. 1) äfven finnes i Sevalla. I en kulle alldeles invid åbrädden, på Nibble mark, där man antagit, att sjö för ej så länge sedan varit, har nyligen i kanten påträffats en liten hällekista från yngre bronsåldern. Om vattnet stått öfver slätten, måtte tiden härför vara mycket aflägsen. Fråga är

äfven, om socknens namn kan härledas af så = sjö och valla, såsom Grau gör. Professor Noréen synes hafva en annan mening. På 1400-talet skrefs socknens namn Sigswalla (se not. 58 Henr. Wynmans gåfva till domk. i W:ås af bl. a. Attersta [Atilsta] i Sigswalla [Sevalla]). Det ligger således närmare till hands, att, såsom man vill minnas prof. N. gör, härleda socken-namnet från ett person-namn. (Red:s anm.)

203. Han var på fädernet af furstlig härstamning. Fadern var herr Gregers-Knutsson till Salsta och Arnö, som lefde 1272 och skref sig själf för »jarlens son», emedan fadern var Knut jarl, en son af Håkan jarl i Östergötland, som lefde på kon. Sverker Karlssons tid omkr. 1191 och var på vippen 1217 att blifva konung i Norge efter Inge Bardsson, då Håkan den gamle, Håkan Sverres son, valdes. Magnus Gregersson lefde ännu år 1305, var gift 1. med Ragnil Brahe, 2. med Ingegierd Engel, syster till biskopen i Wästerås Israel Erlandsson Engel, 3. med Ingrid, som blef änka efter honom 1326.

204. Denne herre har bland Sveriges ridderskap underskrifvit Wästerås arf-förening 1544.

205. Här må något anföras om den egendomliga slåtter-rätt (slåtterstadga), som tillämpas vid ängarnes årliga afbärgning här på ön. Folket väljer en så kallad för-karl, som går förut i slaget på ängarne, antingen ett eller flere år. Jämte denne utses 4 drängar, som få benämningen stötknektar. Då nu slåtterkarlarna gått fram med slaget öfver ängen, går förkarlen med de 4 stötknektarne öfver samma slag. Finna de då något, som är illa slaget, sätta de där en kvist. Detsamma upprepas, då slåtterkarlarne gått andra och tredje gången öfver ängen.

Hvar och en af slåtterkarlarne har reda på sitt slag. Då nu ängen är afslagen, synes lätt i hvilkens slag kvistarne stå. Den, som har en dylik i sitt slag, han blir dömd och nödgas lida straffet som består däri, att de 4 stötknektarne taga honom i händer och fötter oeh stöta honom tre gånger emot en tufva på marken, men före hvarje stöt svänges eller hissas han två gånger öfver tufvan och vid den tredje svängningen stötes han mot tufvan. De af slåtterlaget, som samlat sig omkring, ropa vid hvarje svängning af delikventen, så att det sålunda blir tre gånger tre eller tills. nio rop. Alla skola vid ropen lyfta på hattarne. Den, som försummar detta, måste undergå samma behandling som den vårdslösa slåtterkarlen. Dessa tre gånger tre rop för tanken på de gamles heliga tal tre eller tre gånger tretalet, som hölls i så helig vördnad, att nästan af alla viktiga, höga ting gjordes en trefald eller tre gånger en dylik. Allt räknades till nio vid afgudaoffren o. s. v. Dessa trerop äro utan tvifvel en dunkel fortlefva af vara hedniska förfäders sedvänjor.

206. Hans lik fördes, inlagdt i groft salt, från Petersburg till Stockholm. (Red:s anm.)

207. Sådana s. k. jättegrytor finner man på åtskilliga ställen i våra skärgårdar. På Sandhamn i Stockholms skärgård visas ett dylikt ursvarfvadt hål, som är så stort, att 6 till 8 personer kunna stå uppräta däri. Hålan ligger nu mera högt öfver vattenytan, men så har ej alltid varit förhållandet ty nedanför synas på klippväggen ränder, märken efter förflutna tiders vattenstånd, af hvilka man kan se, huru vattnet under tidernas lopp succesivt aftagit. Hålan kallas af traktens befolkning Frustugan. I Bohusläns skärgård finnas många dylika jättegrytor i bergen, såsom på de långt ut i hafvet belägna Wäröarna, vid staden Uddevalla, vid Tängnebo prästgård o. s. v.

Graus källskrifter.

Antikvitetsarkivets handl.
Arenius, Joh., Diss. de Fierdhundria (Upps. 1717).
Benzelius, Er., Coll. Ant. Sv. G., Mon. Eccles. m. fl.
Bureus Geogr. beskrifn. öf. Sverige.
Carlsten, Jonas, karta öf. Wästerås 1688.
Celcius, O., Hist. om k. Gust. I., Mon. Svio-Got. Templ.
Dalberg, E., Svecia Hodierna et Antiqva.
Dijkman, P., Antiqv. Eccles.
Enberg, Beskrifn. om Uppsala.
Hadorph, Johan, {Företal till Dal-Lagen. / Ber. om gamla kungsgårdar.}
Hallenberg, J., de Sigfrid.
Hallman, J. G., Beskr. öf. Köping.
Hälsingelagen.
Hiärne, Urb., Flockar om vattn. m. fl.
Högström, P., Lappland.
Kolm, P., Resa gen. Wästergötl. och Bohuslän.
Lagerlöf, Petter, Geogr. hist. beskrifn. till Dalb. Svec. Hod. et Ant.
Landslagen.
Linnæus, C., Resa gen. Gottland o. Öland, Wästgöta-resa.
Loccenius, J., Antiqvitates Sveo-Gothicæ.
» Descriptio totius Regni Sveciæ Geographico Historica.
Lohman, Jak. Arboga Känning.
Mathesius, J., vom Königreich Schweden.
Mentzer, Svenska Åkerman.
Messenius, Scand. Illustr.: Cronicon Episc. Tumbæ.
Niger, Petr., Hist. Episc. Aros.
Nordske Hirdskza el. Kong Olofs Hof- o. Gårds-Rätt.
(Norrbo dombok 1620).
Oedman, Joh., Bohuslän.
Palmschiöld, Joh., Handskrifter,
Peringschöld, Joh., Monumenta Sveo-Gothica Mon. Ulleroker.
Petri, Olaus, Chr. Sv. Mse. in vita Valdemari.
Polhem, Kr., Oecon. & commerc. Publica, Hush. Förslag.

Pufendorf, Inledning til Sw. Hist.
Raméen, de S. Davide.
Richardsson, Halland.
Rhyzelius, And., Sveo-Gothia Munita och Monasteriologia Svecana, Biskopskrönika.
Rudbeck, J., Jubelpredikan 1637.
Rudbeck, O., Atlantica.
Salan, P., Hist., Eig. & Asm.
Salvius, Upland.
Schefferus, J., Upsala.
Spegel, Chron. Episc. Kyrkoh.
Stiernhielm, G., de Jure Sv. & G. vet.
Sturlesson, S., Ynglingasagor, Ol. Haraldsson m. fl.
Svea och Göta höfd. minne.
Svea Riks Historia.
Tegel, Hist. om Kong. Gustaf I.
Terserus, D., Elogia Regni Sveciæ.
(Tortuna kyrkobok).
Tuneld, Sv. geographien.
Tuna minne.
Wetterhawn, L., Descriptionem Florentissimi Regni Svio-Gothici.
Werelius, Hervara Saga, Lex-Scand. voc. Tun, Hist., Götr. & Rolv.
Wetenskapsak. handlingar.
Wexionius Gyllenstolpe, Mich., Svea och Göta riken, Biskopskrönika.
Wicander, de Arosia.
Widikindi, Hist. om kon. Gust. Adolf.
Wilde, J., Hist. Phragm. m. fl.
Woll, diss. de Argentifod. Sal. (Upps. 1725).
Wästmanlandslagen.
Ugla, de Præs. Næsg. Dalek.
(Ångsö kyrkobok).
Örnhielm, Claes, Svecia Antiqva & Nova. m. fl.

Jämte arbetetet berörande specialkartor, kunga- och andra bref, resolutioner, andra offentliga handlingar m. m., m. m.

Rättelser.

Sid. 3 rad 10 och följ. läs: — — — Karl II, som lär regerat omkring 1650—70. (Han var fader till konung Sigtruds [Atin Simannen] kloka drottnings svärfader, som hette Gaute. Drottningens namn var Disa). Sid 29 rad. 3 nedifr. står: Ålfvens, läs: Åns. Sid 14 r. 2 uppifr. står: not 17, läs: not 18 Sid. 30 r. 8 nedifr. står: Ur Åmänningen o. s. v., läs: Åmänningen mottager från norr äfven ett annat viktigt vattendrag, Norbergsån. Den upprinner med tvänne grenar i Kopparbergs höfdingedöme. Den ena grenen flyter sedan genom sjön Orgen och förbi Fraggs tackjärnshytta, genom Fraggsjön och ut i Gäsen. Den andra grenen går genom Stensjön, Dammsjön, förbi Gäsö stångjärnsham. och äfven ut i Gäsen. Därifrån går vattendraget förbi Flikens och Nordansjö tackjärnshyttor och in i sjön Noren och ut ur denna i närheten af Norbergs kyrka, vidare förbi Persbo, Rosendals, Lifsdals järnbruk i Norberg och Högfors d:o i Karbenning, går vid Snytsbo hemman in i sjön Snyten; från denna rinner ån slutligen förbi Ängelsbergs järnbruk och utfaller i Åmänningen. — Från Åmänningen löper Kolbäcksån ned åt Wirsbo bruk o. s. v.

Sid.	34	r.	7	u. f.	står:	hon	läs:	han
»	42	»	10	»	»	fætus	»	fœtus
»	45	»	5	»	»	uppfördt	»	inrättadt
»	47	»	3	»	»	blifva	»	hvilka
»	49	»	18	»	»	matskatt	»	matskott
»	49	»	19	»	»	härad	»	härnad
»	67	»	5	»	»	stenhus	»	stenhus, äro byggnaderna tämligen anspråkslösa. Endast ett af stenhusen tilldrager sig särsk. uppmärksamh. Detta o. s. v.
»	83	»	15	»	»	ligger	»	ligga
»	116	»	5	n. f.	»	Skänkeborn	»	Skänkekorn
»	119	»	17	u. f.	»	svår	»	svår och
»	130	»	1	n. f.	»	166	»	116
»	141	»	4	u. f.	»	eldsvådan	»	eldsvåda
»	144	»	4	»	»	-das	»	-des
»	153	»	10	»	»	utomordentliga	»	utomordentligt
»	175	»	22	»	»	bredare-	»	beredare-
»	180	»	5	»	»	inbegripes	»	inbegripas
»	189	»	12	»	»	öre	»	äro

Sid.	189	r.	3 n. f.	står:	tornrummen	läs:	tornmuren
»	198	»	3 u. f.	»	V(U)R:AIDR	»	V(U)RAIDR
»	211	»	2 n. f.	»	ginaste	»	genaste
»	216	»	3 »	»	aflyst	»	afhyst
»	226	»	10 »	»	Finnstuger	»	Finnstugu
»	236	»	6 u. f.	»	sonsjö	»	sansjö
»	240	»	21 »	»	att öka	»	öka
»	277	»	10 »	»	Skafsta	»	Skofsta (Skoftesta)
»	306	»	18 »	»	fortare	»	fastare
»	308	»	14 »	»	längs upp	»	längst ned
»	308	»	20 »	»	Uteiuam	»	Ultimam
»	328	»	16 » o. f.			»	Invånarne hafva ingen annan inkomst än sina hemmans afkastning.
»	330	»	15 »	»	Men	»	Med
»	347	»	1 »	»	Knap	»	Knop
»	349	»	1 n. f.	»	Håkons	»	Håkans
»	363	»	11 »	»	kronoören	»	Kronoön
»	405	»	3 u. f.	»	(Bescovius)	»	(Buscovius)
»	432	»	16 »	»	Aspnäs	»	Aspenäs
»	439	»	1 »	»	emot sjöns	»	emot vid sjöns
»	491	»	6 n. f.	»	hindrar	»	hindra
»	501	»	3 u. f.	»	lockar	»	locka
»	501	»	21 »	»	skattnät	»	skottnät
»	511	i not.		»	Ambjörnssen	»	Ambjörnsson

Innehållsöfversikt.

Wästmanland

Städerna:

Landsbygden:

